T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

Nuri Yavan

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ankara-2001

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

Nuri Yavan

99956

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hamdi Kara

T 99956

Ankara-2001

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hamdi Kara

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Hamdi Kara	
Doç. Dr. Metin Toprak	
Y. Doç. Dr. Mehmet Şevket	
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınav Tarihi 17.09.2001

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÇİZELGELER LİSTESİ VI
ŞEKİLLER LİSTESİ XI
HARİTALAR LİSTESİ XIV
ÖNSÖZ XV

GİRİŞ 1
A. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi 1
B. Konunun Kapsam ve Sınırlılıkları 5
C. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları 6

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN DEVRALINAN DIŞ TİCARET MİRASI

I. 19. YÜZYIL OSMANLI DIŞ TİCARETİ 12
A. Genel Ekonomik Durum ve Dış Ticaret Politikası 12
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi 16
C. İhracatın Yapısı 24
D. İthalatın Yapısı 27
E. Ülkelere Göre Dış Ticaret 31

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLE İŞGAL VE MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA OSMANLI DIŞ TİCARETİ 36
A. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Dış Ticareti (1914-1918) 36
B. İşgal ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı Dış ticareti (1919-1922) 43

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE YAPISI (1923-1979)

I. CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA DIŞ TİCARET (1923-1929).. 50

A. İzmir İktisat Kongresi ve Dış Ticaret Politikası 50
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi 55
C. İhracatın Yapısı 59
D. İthalatın Yapısı 61
E. Ülkelere Göre Dış Ticaret 65

II. KORUMACI-DEVLETÇİ DÖNEMDE DIŞ TİCARET (1930-1939)..... 73

A. Devletçi Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikaları 73
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi 78
C. İhracatın Yapısı 78
D. İthalatın Yapısı 83
E. Ülkelere Göre Dış Ticaret 86

III. SAVAŞ YILLARI VE DEVLETÇİ DÖNEMİN SONUNDA DIŞ TİCARET (1940-49) 94

A. Genel Ekonomik Durum ve Dış Ticaret Politikası 94
1- Savaş Yılları ve Devletçilik (1940-1945) 94
2- Devletçiliğin Sonu ve Değişimin Başlangıcı (1946-1949) 95
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi 100
C. İhracatın Yapısı 104
D. İthalatın Yapısı 105
E. Ülkelere Göre Dış Ticaret 107

IV. YENİDEN LİBERAL DÖNEM VE DIŞ TİCARET (1950-1962) 114

A. Ekonomik Gelişmenin Hızlanması ve Dış Ticaret Politikası 114
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi 117
C. Dış Ticaretin Dünya Ticareti ve Ulusal Ekonomi İçindeki Yeri 120

D. İhracatın Yapısı 125
E. İthalatın Yapısı 128
F. Ülkelere Göre Dış Ticaret 132

V. PLANLI KALKINMA DÖNEMDE DIŞ TİCARET (1963-1977) 140
A. Planlı Kalkınma, İthal İkamesi ve Dış Ticaret Politikası 140
1- Kalkınma Planlarının Özellikleri 141
2- Kalkınma Planlarının Stratejileri ve Temel Amaçları 142
3- 1963-1979 Dönemi Planlarında Öngörülen Dış Ticaret Politikaları.. 147
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi 147
B. Dış Ticaretin Dünya Ticareti ve Ulusal Ekonomi İçindeki Yeri 153
C. İhracatın Yapısı 157
D. İthalatın Yapısı 171
E. Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret 188
1- İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ticaretinde Yaşanan Gelişmeler 188
2- Türkiye-AET İlişkilerinin Gelişmesi 191
3- Ülke ve Ülke Gruplarına Göre İhracat 195
4- Ülke ve Ülke Gruplarına Göre İthalat 202

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARETTE BÜYÜK DÖNÜŞÜM: DIŞA AÇIK BÜYÜME SÜRECİNDE TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE YAPISI (1980-2000)

I. 1980 SONRASI DÖNEMDE DIŞ TİCARET (1980-2000) 212
A. Ekonomik Politikada Köklü Değişiklik ve Dış Ticaret Politikası 212
1- Ekonomik Bunalımın Nedenleri ve 24 Ocak Kararlarına Geçişin Gerekçeleri 212
2- 24 Ocak 1980 Kararları ve İhracata Dayalı Büyüme Stratejisi 214
3- 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaret Politikaları 217
a) İhracatın Teşvik Edilmesi 219
b) İthalatın Liberalizasyonu (serbestleştirilmesi) 222

c) Kambiyo (döviz) Rejimi ve Döviz Kurlarının Gelişimi 224
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi 225
C. Dış Ticaretin Dünya Ticareti ve Ulusal Ekonomi İçindeki Yeri 236
D. İhracatın Yapısı 244
E. İthalatın Yapısı 275
F. Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret 300
1- Türkiye-OECD Ticareti 300
a) Türkiye-AB Ticareti 303
b) Türkiye-EFTA Ticareti 310
c) Türkiye-Diğer OECD Ülkeleri Ticareti 312
2- Türkiye'nin OECD Dışı Ülkelerle Ticareti 314
a) Türkiye'nin Avrupa+BDT ile Ticareti 314
b) Türkiye-Afrika Ticareti 318
c) Türkiye-Amerika Ticareti 319
d) Türkiye-Ortadoğu Ticareti 320
e) Türkiye'nin Diğer Asya Ülkeleri ile Ticareti 322
f) Türkiye'nin Kesinleşmemiş Ülke ve Bölgeler ile Ticareti 324
3- Türkiye'nin Seçilmiş Ülke Grupları ile Ticareti 324
a) Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) ile Ticareti 324
b) Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT) ile Ticareti 325
c) Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile Ticareti 327
d) Türkiye'nin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile Ticareti .. 327
e) Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Ticareti 328

II. TAŞIMA SİSTEMLERİNE GÖRE DIŞ TİCARET 340
A. Türkiye Dış Ticaretinin Taşıma Biçimleri İtibariyle Gerçekleştirilme Şekli 340
B. Dış Ticaret-Ulaşım (Taşımacılık) İlişkisinin İhracat Stratejisi Yönünden Değerlendirilmesi 346

III. TÜRKİYE'NİN SERBEST BÖLGELERİNDE TİCARET 351
A. Serbest Bölgelerin Tanımı ve Kapsamı 351

B. Türkiye'de Serbest bölgeler 352
C. Serbest bölgelerin Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Yeri ve Önemi 354

SONUÇ VE ÖNERİLER 359

KAYNAKÇA 374

EKLER 386
EK 1. İhracat Rejimi Kararı 386
EK 2. İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallar 390
EK 3. İthalat Rejimi Kararı 394
EK 4. Türkiye Dış Ticaretinin Gümrük Birliği Sonrası Gösterdiği Değişimlerin Çizelgeleri 400

ÖZET 403

SUMMARY 405

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1: Osmanlı dış ticareti (1830-1913)....17
Çizelge 2: Resmi istatistiklerine göre Osmanlı dış ticareti (1878-1913)....22
Çizelge 3: Ana mal gruplarına göre Osmanlı ihracatının bileşimi (1911-1913)....25
Çizelge 4: Osmanlı İmparatorluğu'nda başlıca ihraç mallarının miktarı, değeri ve toplam ihracat içindeki payı (1878-1913)....26
Çizelge 5: Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu'nun beş büyük limanından yapılan ihracat ile toplam ihracatın karşılaştırılması (1937-1912)....27
Çizelge 6:Ana mal gruplarına göre Osmanlı ithalatının bileşimi (1911-1913)....28
Çizelge 7: Ana mal gruplarına göre Osmanlı ithalatının bileşimi (1905-1913)....29
Çizelge 8: Başlıca Osmanlı ithal mallarının değeri ve toplam ithalat içindeki payları (1878-1913)....29
Çizelge 9: Osmanlı Devleti'nde başlıca ithal mallarının miktarı (1878-1913)....31
Çizelge 10: Osmanlı Devleti'nin ülkelere göre ihracat ve ithalatı (1830-1913)....32
Çizelge 11: Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracat ve ithalatın ülkelere göre değeri (1878-1913)....34
Çizelge 12: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılı başındaki yüzölçümü ve nüfus....36
Çizelge 13: Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün, k. üzüm ve pamuk ihracatının yıllar itibariyle seyri (1913-1918)....40
Çizelge 14: I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti (1913-1918)....40
Çizelge 15: Osmanlı İmparatorluğunun ülkelere göre dış ticaretinin dağılışı (1913 ve 1916)....42
Çizelge 16: İşgal ve milli mücadele yıllarında Osmanlı Devleti'nin (İstanbul'un) dış ticareti....46
Çizelge 17: 1921 yılında Osmanlı Devleti'nin (İstanbul'un) ülkelere göre İthalatı....47
Çizelge 18: Türkiye'nin dış ticareti (1923-1929)....55
Çizelge 19: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfus ile ilişkisi (1923-1929)....57

Çizelge 20: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ihracat içerisindeki payları (1924-1929) 59
Çizelge 21: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ithalat içerisindeki payları (1924-1929) 61
Çizelge 22: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (1923-1929) 65
Çizelge 23: Türkiye'nin Dış ticareti (1930-1939). 78
Çizelge 24: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1930-1939). 81
Çizelge 25: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ihracat içerisindeki payları (1930-1939) 82
Çizelge 26: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ihracat (1931-1939). 83
Çizelge 27: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ithalat içindeki payları (1930-1939). 84
Çizelge 28: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ithalat (1931-1939). 84
Çizelge 29: Türkiye'de bazı sanayi ürünlerinin toplam yurt içi arz miktarı ve bu arzda yurt içi üretimin payı (1924-1950). 85
Çizelge 30: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (%) (1930-1939) 87
Çizelge 31: Türkiye'nin dış ticareti (1940-1949). 101
Çizelge 32: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1940-1949). 103
Çizelge 33: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ihracat içerisindeki payları (1940-1949). 104
Çizelge 34: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ihracat (1940-1949). 105
Çizelge 35: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ithalat içerisindeki payları (1940-1949). 106
Çizelge 36: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ithalat (1940-1949). 107
Çizelge 37: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (1940-1949). 108
Çizelge 38: Türkiye tarımında traktör sayısı ve ekilen alanda görülen gelişmeler (1948-1960). 115
Çizelge 39: Türkiye tarımında tahıl, sebze ve sanayi bitkilerini ekim alanları üretim ve verimi (1946-1960). 115

Çizelge 40: Türkiye'de imalat sanayinde büyük iş yerlerinde kamu ve özel sektörün ağırlıkları (1950-60)..... 116
Çizelge 41: Türkiye'nin dış ticareti (1950-1962)..... 118
Çizelge 42: Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri (1950-1962)..... 102
Çizelge 43: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1950-1962)..... 122
Çizelge 44: Türkiye ihracatının madde grupları içerisindeki payları (1950-1962)..... 125
Çizelge 45: Türkiye'nin ana mal gruplarına göre ithalatı (1938-1962)..... 128
Çizelge 46: Türkiye ithalatının madde grupları içerisindeki payları (1950-1962)..... 131
Çizelge 47: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (1950-1962)..... 133
Çizelge 48 : Türkiye'nin dış ticareti (1963-1979)..... 147
Çizelge 49: Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri (1963-1979)..... 159
Çizelge 50: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1963-1979)..... 154
Çizelge 51: Türkiye'de ana sektörlere göre ihracat (1963-1979)..... 157
Çizelge 52: Türkiye ihracatının madde gruplarına göre yapısı (1963-1978)..... 160
Çizelge 53: Türkiye ihracatında yer alan en önemli maddelerin değer ve pay olarak sıralaması (1979)..... 170
Çizelge 54: Türkiye'nin anamal gruplarına göre ithalatı (1963-1979)..... 171
Çizelge 55: Türkiye ithalatının madde gruplarına göre yapısı (1963-1979)..... 175
Çizelge 56: Türkiye'nin ham petrol üretimi ve ithalatı (1960-1979)..... 178
Çizelge 57: Türkiye ithalatında yer alan en önemli maddelerin değer ve pay olarak sıralaması (1979)..... 187
Çizelge 58: Türkiye'nin başlıca ülke ve ülke gruplarına göre ihracatı (1963-1979)..... 196
Çizelge 59: Türkiye'nin başlıca ülke ve ülke gruplarına göre ithalatı (1963-1979)..... 203
Çizelge 60: Kalkınma planlarının büyüme hedefleri ve gerçekleşme dereceleri (1978-2000)..... 216
Çizelge 61: Türkiye'nin dış ticareti (1980-2000)..... 226
Çizelge 62: Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri (1980-2000)..... 237

Çizelge 63: Türkiye'nin gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler içerisinde yeri ve dünya ticaretinden aldığı pay (1999). 239
Çizelge 64: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1980-2000). 241
Çizelge 65: Türkiye ile bazı ülke ve ülke gruplarının dış ticaretinin dünya ticaretindeki yeri ve kişi başına dış ticaret değerleri (1988-1995). 243
Çizelge 66: Türkiye'nin ana sektörlere göre ihracatı (1980-1998). 245
Çizelge 67: Türkiye'nin ana mal gruplarına ya da BEC mal sınıflamasına göre ihracatı (1989-1999). 250
Çizelge 68: Türkiye ihracatının madde gruplarına göre yapısı (1980-2000). 253
Çizelge 69: Türkiye'de başlıca tarımsal ürünlerin üretimi, ihracatı ve ithalatı (1998). 255
Çizelge 70: Türkiye'de tütün ekimi, üretimi, verimi ve ihraç edilme oranı (1970-1998). 257
Çizelge 71: Türkiye'de başlıca imalat sanayi kollarının tesis sayısı, çalışanlar sayısı ve katma değere göre önemleri (1980-1997). 263
Çizelge 72: Türkiye ihracatında ilk 20 fasılın yeri (1996-2000). 273
Çizelge 73: Türkiye'nin ana mal gruplarına göre ithalatı (1980-1998). 276
Çizelge 74: Türkiye'nin ana mal gruplarına ya da BEC mal sınıflamasına göre ithalatı (1989-1999). 281
Çizelge 75: Türkiye ithalatının madde gruplarına göre yapısı (1980-2000). 283
Çizelge 76: Dünya ham petrol fiyatlarındaki artışlar (1961-2000). 290
Çizelge 77: Türkiye'nin başlıca enerji kaynakları üretimi ve ithalatı (1980-1998). 291
Çizelge 78: Elektriksiz makineler imalat sanayinin ürünlerinin ithalatı (1987-1999). 296
Çizelge 79: Ulaşım araçları sanayi ürünleri ithalatı (1989-1999).. 297
Çizelge 80: Türkiye ithalatında ilk 20 fasılın yeri (1996-2000). 299
Çizelge 81: Türkiye'nin ülke gruplarına göre ihracat ve ithalatı (1980-2000). 301
Çizelge 82: Türkiye'nin başlıca ülkelere göre ihracatı (1980-2000). 308
Çizelge 83: Türkiye'nin başlıca ülkelere göre ithalatı (1980-2000). 309
Çizelge 84: Türkiye'nin seçilmiş ülke gruplarına göre dış ticareti (1980-2000). .. 326
Çizelge 85: Türk cumhuriyetlerine ait bazı ekonomik göstergeler (1997). 329

Çizelge 86: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile dış ticareti (1997-2000). 330
Çizelge 87: Türkiye dış ticaretinde ilk 30 ülkenin yeri (1997-2000). 331
Çizelge 88: Türkiye dış ticaretinde taşıma sistemlerinin yeri (1998). 340
Çizelge 89: Türkiye ihracatının kıtalara göre dağılımı (%). 347
Çizelge 90: Türkiye ithalatının kıtalara dağılımı (%) 348
Çizelge 91: Dünya ihracatı (milyar $) ve ihracatın bölgesel dağılımı (%). 348
Çizelge 92: Dünya ithalatı (milyar$) ve ithalatın bölgesel dağılımı (%). 349
Çizelge 93: Dünya mal ihracatının kıtalar ve bölgeler arasındaki yönü (%). 349
Çizelge 94: Dünya mal ithalatının kıtalar ve bölgeler arasındaki yönü (%) 349
Çizelge 95: Türkiye serbest bölgelerinde ticaret hacmi (1988-1999). 354
Çizelge 96: Türkiye serbest bölgelerindeki ticaret hacminin ülke gruplarına göre dağılımı (1999). 355
Çizelge 97: Türkiye serbest bölgelerindeki ticaret hacminin sektörlere göre dağılımı (1999). 356
Çizelge 98: Türkiye serbest bölgelerdeki ticaret hacminin yıllar itibariyle gelişimi (1988-2000). 356
Çizelge 99: Türkiye serbest bölgelerinin dış ticaret içindeki değeri (1996-1999). 357

EK ÇİZELGELER

Çizelge 100: Türkiye ihracatının yapısı (1996-2000) 400
Çizelge 101: Türkiye ithalatının yapısı (1996-2000) 401
Çizelge 102: Türkiye ülkelere göre dış ticareti (1997-2000) 402

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Osmanlı dış ticareti (1830-1913) 18
Şekil 2: Osmanlı dış ticaret dengesi (1978-1913) 23
Şekil 3: Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı yıllarında dış ticareti 41
Şekil 4: Osmanlı İmparatorluğu'nun İşgal ve Milli Mücadele yıllarında dış ticareti 46
Şekil 5: Türkiye'nin cumhuriyetin ilk yıllarında ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin gelişimi 55
Şekil 6: 1923-1929 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı 56
Şekil 7: Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH'nın seyri (1923-1929).. 57
Şekil 8: Türkiye'de 1923-1949 döneminde ihracat ve ithalatın gelişimi 58
Şekil 9: Türkiye ihracatında başlıca maddelerin dönemler itibariyle payları (1924-1949) 60
Şekil 10: Türkiye ithalatında ana mal gruplarının dönemler itibariyle payları (1924-1949) 63
Şekil 11: Türkiye ithalatında başlıca maddelerin dönemler itibariyle payları (1924-1949) 64
Şekil 12: Türkiye ihracatının dönemler itibariyle ülkelere göre payları (1923-1949) 67
Şekil 13: Türkiye ithalatının dönemler itibariyle ülkelere göre payları (1923-1949) 69
Şekil 14: Türkiye'nin 1930-1939 ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin gelişimi..78
Şekil 15: Türkiye'nin 1930-1939 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı.... 79
Şekil 16: Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH'nın seyri (1930-1939). 81
Şekil 17: Türkiye'nin 1940-1949 ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin gelişimi 101
Şekil 18: Türkiye'nin 1940-1949 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı.... 102
Şekil 19: Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH'nın seyri (1940-1949)..103
Şekil 20: Türkiye'nin 1950-1962 ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin değişimi 118

Şekil 21: Türkiye'nin 1950-1962 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı.... 119
Şekil 22: Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı (1938-1962)..... 121
Şekil 23: Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH'nın seyri (1950-1962)..... 124
Şekil 24: Türkiye ihracatının madde grupları itibariyle payları (1950-1962)..... 126
Şekil 25: Türkiye ithalatının madde grupları itibariyle payları (1950-1962)..... 132
Şekil 26: Türkiye ihracatının ülkelere göre payları (1950-1962)..... 134
Şekil 27: Türkiye ithalatının ülkelere göre payları (1950-1962)..... 135
Şekil 28: Türkiye'nin ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin değişimi (1962-1979)..... 148
Şekil 29: Türkiye'nin döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı (1962-1979)..... 149
Şekil 30: Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı (1962-1979)..... 153
Şekil 31: Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH'nın seyri (1962-1979)..... 156
Şekil 32: Türkiye ihracatında ana sektörlerin payları (1962-1979)..... 158
Şekil 33: Türkiye ihracatının madde gruplarına göre payları (1962-1979)..... 159
Şekil 34: 1979 yılında başlıca malların ihracattaki payı..... 170
Şekil 35: Türkiye ithalatının madde gruplarına göre payları (1962-1979)..... 176
Şekil 36: 1979 yılında başlıca malların ithalattaki payı..... 188
Şekil 37: Türkiye ihracatının ülkelere göre payları (1962-1979)..... 198
Şekil 38: Türkiye ithalatının ülkelere göre payları (1962-1979)..... 206
Şekil 39: Türkiye'nin ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin değişimi (1980-2000)..... 227
Şekil 40: Türkiye'nin döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı (1980-2000). 231
Şekil 41: Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı (1980-1999)..... 238
Şekil 42: Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH'nın seyri (1980-2000)..242
Şekil 43: Türkiye ihracatında ana sektörlerin payları (1980-1988)..... 244
Şekil 44: Türkiye ihracatının madde gruplarına göre payları (1980-2000)..... 254
Şekil 45: Türkiye ihracatında başlıca malların payı (2000)..... 272
Şekil 46: Türkiye ithalatının madde gruplarına göre payları (1980-2000)..... 285
Şekil 47: Türkiye ithalatında başlıca malların payı (2000)..... 300

Şekil 48: Türkiye ihracatında ülke grupları ve kıtaların payı (2000) 302
Şekil 49: Türkiye ithalatında ülke grupları ve kıtaların payı (2000) 302
Şekil 50: Türkiye ihracatının ülkelere göre payları (1980-2000) 310
Şekil 51: Türkiye ithalatının ülkelere göre payları (1980-2000) 313
Şekil 52: Türkiye ihracatında miktar (ton) olarak taşıma sistemlerinin payı (1998) 341
Şekil 53: Türkiye ihracatında değer (milyon dolar) olarak taşıma sistemlerinin payı (1998) 341
Şekil 54: Türkiye ithalatında miktar (ton) olarak taşıma sistemlerinin payı (1998) 342
Şekil 55: Türkiye ithalatında değer (milyon dolar) olarak taşıma sistemlerinin payı (1998) 342
Şekil 56: Türkiye ithalatında miktar (miktar ton) olarak taşıma sistemlerinin payı (1998) 342

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Türkiye ihracatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1928) 70
Harita 2: Türkiye ithalatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1928) 71
Harita 3: Türkiye ihracatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1939) 91
Harita 4: Türkiye ithalatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1939) 92
Harita 5: Türkiye ihracatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1949) 111
Harita 6: Türkiye ithalatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1949) 112
Harita 7: Türkiye ihracatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1962) 137
Harita 8: Türkiye ithalatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1962) 138
Harita 9: Türkiye ihracatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1979) 209
Harita 10: Türkiye ithalatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1979) 210
Harita 11: Türkiye limanlarına göre yapılan ihracat miktarı (1980) 247
Harita 12: Türkiye limanlarına göre yapılan ihracat miktarı (1998) 248
Harita 13: Türkiye limanlarına göre yapılan ithalat miktarı (1980) 278
Harita 14: Türkiye limanlarına göre yapılan ithalat miktarı (1998) 279
Harita 15: Türkiye ihracatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1989) 334
Harita 16: Türkiye ihracatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1999) 335
Harita 17: Türkiye ithalatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1989) 337
Harita 18: Türkiye ithalatının ülkelere göre değer (TL) olarak dağılışı (1999) 338
Harita 19: Türkiye limanlarından yüklenen-boşaltılan toplam yük miktarı (1970)..... 344
Harita 20: Türkiye limanlarından yüklenen-boşaltılan toplam yük miktarı (1998)..... 345

ÖNSÖZ

Sınırlı olanaklarla hızla kalkınmak isteyen bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de, dış ticaretin kalkınma süreci üzerinde çok önemli bir rolü vardır. Bu rol, kalkınma çabasının gerektirdiği ithalatı gecikmelere yol açmaksızın karşılama yani satın alınan malların bedelini ödeme gücüne sahip olmaktır. Bunun için de özellikle kalkınmakta olan ülkeler ve ülkemiz ihracat gelirlerinde hızlı ve sürekli bir artış sağlamak zorundadır.

Ekonominin küreselleştiği, AB gibi bölgesel teşkilatların arttığı, rekabetin; ayakta kalmanın ya da kalkınmanın belirleyicisi olduğu ve en üst düzeye yükseldiği günümüz dünyası, artık yalnızca malların değil, hizmetler, sermaye ve teknoloji bakımından da küresel bir pazar haline gelmiştir. Bu değişen yeryüzü koşulları altında bir taraftan küreselleşmek diğer taraftan da kalkınmak durumunda bulunan ulusal ekonomilerin ve de Türkiye'nin, yeni bir dönüşüm süreci içine girmesini gerekli kılmaktadır.

İşte sanayileşerek hızla kalkınma çabası içinde bulunan Türkiye'de, dış ticaretin geçmişten günümüze kalkınmaya nasıl bir katkıda bulunduğunu anlamak ve 1980'li yıllardan itibaren "yeni bir düzen" arayışlarına sahne olan dünya içinde, Türkiye ekonomisi için seçilen dış ticaret modelini kavramak, bizi, "Türkiye Dış Ticaretinin gelişimi ve Yapısı (1923-2000)" adlı konuyu seçmeye ve incelemeye yöneltti.

Dış ticaret özellikle iktisadın bir kolu olarak gelişme göstermiştir. Ancak malların uluslar arası ticareti, özellikle de ülkelerin ihracat ve ithalatı, eskiden beri iktisadi coğrafya ile ilgili araştırmalara konu olmuştur. Biz de bu çalışmamızda, ele aldığımız konuyu özellikle ekonomik coğrafya perspektifinden incelemeye ve çözümlemeye gayret ettik.

İki yıllık bir emeğin ürünü olan bu çalışmanın hazırlanmasında değerli eleştiri, öneri ve katkılarından geniş ölçüde yararlandığım Hocam Prof. Dr. Hamdi Kara'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Yine çalışmalarımda bana her zaman yol gösteren Hocam Prof. Dr. Yalçın Karabulut ve Yard. Doç. Dr. Mehmet Somuncu ile Dr. Osman Gümüşcü ve arkadaşım Ar. Gör. Mutlu Yılmaz'a da şükranlarımı sunarım.

Ayrıca çalışmanın çeşitli aşamalarında desteğini gördüğüm sevgili arkadaşım Ragıp Kalelioğlu ile değerli arkadaşlarım Hasan, Şehriban ve Sinan'a da minnetlerimi sunarım.

Haziran 2001, Ankara Nuri Yavan

GİRİŞ

A. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi

Dış ticaret dar anlamıyla bir ülkedeki kamu kuruluşlarının, özel kişi ve kuruluşların diğer ülkelerle yaptıkları mal alış-verişini ifade eder. Dış ticaret, uluslararası ekonomik işlemler içerisinde en önemli yeri tutmakla birlikte, bir ülkenin tüm dış ekonomik ilişkilerinin yalnızca dış ticaretten oluşmadığı da bir gerçektir. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin diğer önemli bir bölümünü de hizmet, sermaye ve teknoloji hareketleri oluşturur ki, bunlar dış ticaret kavramı içine girmezler. Dış ticaret, ihracat ve ithalat olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bir ülkenin dış ülkelere mal satması "ihracat ya da dışsatım", dış ülkelerden mal satın alması "ithalat ya da dışalım"şeklinde ifade edilmektedir. İhracat gelirleri ile ithalat giderlerinin birbirine eşit olması durumu yani ticaret dengesinin gerçekleşmiş olması, ülke ekonomileri için büyük önem arz etmektedir.

Dış ticaretin mazisini tarihin ilk çağlarına, hatta devletin doğuşuna kadar götürmek mümkündür. Ancak 19. yüzyıldan itibaren ülkeler arası ticaretin daha hızlı bir gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. 19. asırda dış ticaret, dünyadaki birçok yeni yerleşim bölgesinde (Birleşik Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin, G. Afrika Cumhuriyeti vs.) *kalkınmanın motoru* rolü oynamıştı. İngiltere'de kitlesel sanayi üretimine geçişin gıda maddelerine ve hammaddelere doğurduğu talep, bu ülkelerin ihracatını hızla artırarak kalkınmalarına büyük destek sağlamıştır. Bugün, az gelişmiş ülkeler bakımından dış ticaretin, kalkınmanın motoru rolü oynaması tartışmalı olmakla birlikte, kalkınmayı hızlandırıcı önemli bazı etkileri olduğu kesindir (Seyidoğlu, 1999a: 113, 599; Savaş, 1986b: 183, Serin, 1981: 7).

Ekonomik kalkınma ile dış ticaret arasında sıkı bir ilişki vardır. Bir ülkenin kalkınması o ülkenin iç ekonomik, sosyal ve kurumsal yapısıyla ilgili olmakla birlikte, uluslararası ticaret ilişkilerinin de o ülkenin kalkınması açısından çok büyük

önemi vardır. Hatta uluslararası ekonomik ve mali ilişkilerde ileri derecede küreselleşmenin yaşandığı bir dönemde dış ticaretin katkısı olmadan kalkınmanın gerçekleşmeyeceğini söylemek de hatalı olmaz. Bununla birlikte uluslararası ticaretin kalkınmaya etkileri konusunda geçen asırdan beri farklı görüşlerin bulunduğunu da işaret etmek gerekir. Örneğin bazıları dış ticarette liberal bir yaklaşımı savunurken, bazıları dış korumacılığı savunmuşlardır.

Ülkelerin neden dış ticaret yaptıklarını, dış ticaret ile kalkınma arasındaki ilişkileri ilk kez bilimsel olarak inceleyen ve cevaplandıran iktisatçı, liberal ekonominin ya da klasik teorinin en büyük teorisyenlerinden olan Adam Smith ve David Ricardo'dur. David Ricardo, Adam Smith'in 1776'da yayımlanan ünlü eseri "Ulusların Zenginliği"nde ortaya attığı Mutlak Üstünlük Teorisi'ni geliştirerek, bugün de dış ticaretin temelini açıklayan güçlü bir teori olarak kabul edilen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ni ortaya koymuştur. Teoriye göre, bir ülke hangi malları diğer ülkelere göre daha ucuza üretebiliyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya üretebildiklerini yurt dışından satın almalıdır. Bu şekilde hareket ettikleri takdirde her ülke, dış ticaretten kazançlı çıkar. Şöyle ki, ülke ekonomik kaynaklarını etkin bir biçimde kullanmış olur ve kapalı ekonomi durumuna göre daha fazla mal ve hizmet tüketmiş olur. Her iki düşünür de uluslararası iş bölümü ya da uzmanlaşmayı ve serbest ticareti karlı bir dış ticaretin temeli olarak kabul etmiş, ekonomik kalkınmada dış ticaretin önemli bir yeri olduğunu ve ekonomik kalkınmanın dış ticareti geliştirmekle sağlanacağını ifade etmişlerdir (Seyidoğlu, 1999a: 13-24, 598, Savaş, 1986b: 184-192, Serin, 1981: 7-34).

"Kalkınma çabası içinde bulunan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de dış ticaretin gelişme ve kalkınma sürecinde başlıca iki önemli rolü vardır. Bunlardan birincisi, özellikle kısa dönemde önemli olup, ekonomik gelişme çabalarının gerektirdiği ithalatı gecikmelere yol açmaksızın karşılama yani dış ödeme gücünü temin etmektir. İkincisi ise daha uzun dönemli bir sorun olup, dış ticaretin ekonomik yapıdaki köklü değişikliğe uygun olarak, yeniden şekillenmesi veya başka bir deyişle dış ticaretin uluslararası işbölümünü uyararak ekonomide kaynak dağılımını etkilemektedir" (Serin, 1998: 321; 1975: 7-8).

"Bilindiği gibi, bir anlamda ekonomik kalkınma sermaye donanımında devamlı ve hızlı bir şekilde net artışlar sağlanmasıdır. Bu nedenle, hızlı bir gelişme süreci ve yapısal değişme süreci içinde bulunan Türkiye'nin ekonomik gelişmesi ile ithalat kapasitesi arasındaki ilişki çok önemlidir. Çünkü kalkınma amacı ile sermaye mallarına yapılan harcamalar büyük ölçüde ithalatı gerektirir. Gereken miktarda sermaye malının hiç bir tıkanıklığa uğramadan düzenli bir şekilde sağlanması gelişme hızını olumlu bir şekilde etkiler. Ekonomik kalkınma için gerekli olan makine-donanım, mevcut ve kurulmakta olan pek çok sanayi kuruluşunun bir kısım hammadde ihtiyacı ve tüketim maddelerinin bir kısmının da, geniş ölçüde ihracat gelirleri ile karşılanması zorunludur. Başka bir deyişle, ihracat gelirlerinin miktarı, belli bir yıldaki ithalat hacmini belirlemektedir. Bu nedenle, büyük çaplı yatırımların dış finansmanının sağlanarak yüksek bir gelişme hızının gerçekleştirilmesi için, ihracat gelirlerinin hızla artması büyük önem kazanmaktadır. Başka bir deyişle, ihracatta devamlı ve önemli bir artış sağlanamaz ise belli bir gelişme hızını elde etmek için gerekli ithalatın yapılabilmesi daha fazla uluslararası finansman sağlanmasını yani dış borçlanmayı gerektirecektir" (Serin, 1998: 321; 1975:7-8).

Yukarıdaki kuramsal çerçeveye bağlı olarak Türkiye'nin ekonomik kalkınması (sanayileşmesi) üzerinde dış ticaretin önemi planlı döneme geçtikten sonra, birinci, ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarında değişik derecelerde benimsenmiştir (Manisalı, 1978: 178; Kepenek-Yentürk,1996: 250-251). Bu konuda asıl önemli gelişme 24 Ocak 1980 kararları ile olmuştur ki, 24 Ocak kararları ile Türkiye dış ticarette karşılaştırmalı (mukayeseli) üstünlüğe uygun bir gelişim izlemeye başlamış (Savaş, 1986a: 8) ve ihracatı ekonomik kalkınmanın ve sanayileşmenin motoru olarak uygulamaya koymuştur.

Ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında iki yönlü bir ilişki mevcuttur. Ekonomik büyüme dış ticareti, dış ticarette ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilemektedir. Dış ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir uluslararası uzmanlaşması ve işbölümü gibi bir defaya mahsus statik yararları yanında kalkınmayı etkileyen, süreklilik arz eden dinamik yararları da vardır (Seyidoğlu, 1999a: 113-114). Dış ticaretin kalkınmaya etki eden bu dinamik yararları 6 başlık altında toplanabilir:

1. *Dış ticaret, üretim ve kaynak açığını karşılar*: Gelişmekte olan ülkeler kalkınma için gerekli olan, ancak kendilerinin üretemedikleri mal, hizmet ve kaynakları yurt dışından ithal ederler. Ayrıca çoğu az gelişmiş ülke yatırımlarının gerektirdiği sermaye, teknik işgücü ve teknolojiyi dışarıdan ithal etmek yoluyla kalkınmalarını hızlandırabilirler.

2. *Dış ticaret iç ekonomideki ürün fazlasına çıkış (pazar) sağlar*: Dış ticaretin bulunmadığı bir ekonomide iç talep yetersizliği dolayısıyla, ülke kaynakları eksik çalıştırılabilirler. Bu özellikle tarım ürünleri ve hammaddeler için söz konusudur. Dış ticaretin doğurduğu talep artışları bu kaynakların kullanılmasına olanak sağlar.

3. *Dış ticaret, geniş bir piyasa hacmi sağlar*: Kapalı ekonomilerde üretim iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Piyasa darlığı çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ya da en uygun teknolojilerin kullanılmasını engeller. Çünkü özellikle kitlesel üretim teknolojileri, belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılamazlar. Böylece dış piyasalar için üretim, piyasa darlığı engelini ortadan kaldırır. Geniş bir piyasa ayrıca ulusal yatırımları özendirerek ve dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekerek de kalkınmayı olumlu etkiler.

4. *Dış ticaret, rekabeti geliştirir*: Dış ticaret, yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya getirir. Bu da üretim de etkinliği artırır, teknolojiyi geliştirir ve iş bilen, becerikli iş adamlarının ortaya çıkmasına neden olur. Rekabetin olmadığı yerde tekelleşme eğilimleri başlar, verimlilik azalır ve kaynak israfı artar. O bakımdan rekabet kaynak verimliliğini artırmanın etkili bir yolu olarak kabul edilir.

5. *Dış ticaret, iç piyasa talebini geliştirmeye yardımcı olur*: Geniş bir iç piyasaya sahip olan Türkiye, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerde, önceleri ithal edilen yeni sanayi ürünleri, zamanla yurt içi talebi genişletmiş ve bu şekilde söz konusu malların yurt içinde etkin biçimde üretilmesine olanak sağlamıştır.

6. *Dış ticaret, ekonomik dinamizm sağlar*: Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirine yaklaşır, farklı ülkelerdeki tüketiciler diğerlerinin davranışlarından, ihtiyaçlarından, yaşayışlarından ve kullandıkları mallardan haberdar olurlar. Böylece yeni ihtiyaçlar doğar, farklı kalitede mallar talep edilir ve ekonomik yapılanmada değişiklikler oluşur. Bütün bunlar ekonomiye dinamizm kazandırır, kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunabilir.

Belirtmek gerekir ki, dış ticaretin kalkınmaya etkileri genellikle olumlu olmakla birlikte bunların bazı zararlı yönleri de söz konusu olmaktadır. Ancak bu durumda yapılması gereken ekonomiyi dış dünyadan soyutlamak değil, bu olumsuzlukları en aza indirecek önlemler almak biçiminde olmalıdır.

B. Konunun Kapsam ve Sınırlılıkları

Türkiye'nin dış ticaretini tarihsel bir gelişim içinde inceleyen bu çalışmanın kapsamını cumhuriyetin kuruluşundan (1923), günümüze kadar geçen 78 yıl oluşturmaktadır. Ancak, Türkiye'nin dış ticaret yapısını ve gelişimini incelemek için öncelikle Osmanlı Devleti döneminin bilinmesine ihtiyaç vardır. Çünkü, Türkiye ekonomisi Osmanlı ekonomisinin mirası üzerine kurularak gelişme göstermiştir. Dolayısıyla bugün Türkiye ekonomisinin ya da Türkiye dış ticaretinin yapısını anlamak ve hangi aşamadan gelerek bu düzeye eriştiğini kavramak için Osmanlı'dan devralınan ekonomik mirasın, özellikle de dış ticaretle ilgili kısmın incelenmesine ve kapsam dahiline alınmasına gerek vardır. Bu nedenle, çalışmanın kapsamına 19.yüzyılın hemen tamamı ile 20.yüzyılın ilk çeyreği de eklenmiştir. Özetle, çalışmamız Cumhuriyet Türkiyesi'nin temellerinin atıldığı, batılılaşma, modernleşme ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başlamasının tarihi olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı ile başlar ve cumhuriyet Türkiye'sinin tüm tarihini kapsayarak 2000 yılında sona ermektedir.

Çalışmanın çok geniş bir tarihe (1830-2000) yayılması, birtakım sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. Bu sınırlılıkların bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu dönemine aittir. Osmanlı Dönemi'nde dış ticaretle ilgili istatistikler 1878-1913 arasında ayrıntılı bir şekilde tutulmuştur. Bu tutulan istatistiklerin de pek çok eksiği ve sakıncası mevcuttur. Her şeyden önce günümüzdeki dış ticaret sınıflamasıyla Osmanlı dış ticaret istatistiklerinin uyumu söz konusu olmadığından, çoğu zaman karşılaştırma olanağı bulma imkanı yoktur. Ayrıca, 1914-1922 yılları arasında imparatorluğun sürekli savaşlarla uğraşması yüzünden, dış ticaret istatistikleri tutulamamıştır. Bu durum çalışmayı sınırlandıran önemli bir konu olarak karşımızdadır. 1878 öncesinde ise resmi dış ticaret istatistiklerinin tutulmamış olması, yine çalışmanın ayrıntıya inmesini engellemektedir. Ancak, 1830-1877 döneminin ihracat ve ithalat verilerinin, yabancı ülkelerin istatistiklerinden derlenmesi, en azından bu dönemle ilgili genel birtakım sonuçlara ulaşmamızı da

sağlamıştır. Osmanlı dönemiyle ilgili bir diğer sınırlama da, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi ile ilgili çalışmaların azlığıdır. Osmanlı Devleti'nin siyasi-askeri tarihine ilişkin eserlerin bolluğu dikkati çekerken, sosyo-ekonomik tarihle ilgili eserlerin kıtlığı (mesela, 19.yüzyıl Osmanlı ekonomisine ilişkin olan kitap sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır) bu saha ile ilgili çalışmaları güçleştirmektedir.

Türkiye'nin dış ticareti çalışmanın en büyük kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde karşılaşılan en önemli güçlük ülkemizde ticaret coğrafyası ile ilgili yapılmış çalışmaların azlığıdır. Bu durum bizi öncelikle yöntem açısından daha sonra da bu alanla ilgili eserlerin azlığı (hatta yokluğu) bakımından güçlüğe itti. Çalışmayı sınırlandıran bir diğer etken de 1950'li yıllara kadar tutulan dış ticaret istatistiklerinin, 1950 sonrası dönemle bazı alanlarda kıyaslamayı engellemesi ve ayrıntıları yer vermemesidir.

Dış ticaret istatistikleri ithalat, bedelsiz ithalat ve ihracatı kapsamaktadır. Dış ticaret istatistikleri açısından Türkiye'deki serbest bölgeler ve gümrüksüz satış mağazaları, gümrük sınır dışı kabul edilmekte, bu bölgelerden 3. ülkelere yapılan dış ticaret, istatistiklere dahil edilmemektedir.

Ayrıca sınır ve kıyı ticareti, bavul ticareti, transit ticaret, geçici ihracat ve ithalat ile işlenmemiş ve yarı işlenmiş altın, dış ticaret istatistiklerinde yer almamaktadır. Dolayısıyla bizim çalışmamızda da dış ticaret istatistiklerine girmeyen yukarıdaki dış ticaret işlemleri kapsam dışında tutulmuştur.

C. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

"Malların uluslararası harekatı eskiden beri, iktisadi ve coğrafi araştırmalara konu olmuştur. İktisadi coğrafya ile ilgili eski araştırmaların çoğu ticaret coğrafyası adı altında yapılıyordu. Bu tip araştırmaların ağırlık merkezini de ülkelerin ihracat ve ithalatı oluşturuyordu. Ekonomi biliminde ise uluslar arası ticaret, yine aynı şekilde, aynı öneme sahip eski bir konudur. Uluslararası ticareti her iki bilim dalındaki bu eski ve devamlı cazibesini bu alanda araştırma için verilerin mevcudiyetine bağlamak mümkündür (Tümertekin, 1987: 52).

Dış ticaret çok eskiden beri iktisadi coğrafyanın ilgi alanı içinde olmuştur. "Modern ekonomik coğrafyanın kökleri 1880'lere, yani ekonomik coğrafyanın ayrı bir inceleme alanı olarak kabulüne kadar gitmektedir"(Tümertekin-Özgüç, 1997: 3).

1880 öncesinde ise ekonomik coğrafya ticari coğrafya safhasında idi (Tümertekin, 1990: 32). Yani ekonomik coğrafya ile ilgili yapılan tüm bilimsel araştırmaların, yazılan kitapların odak noktasını ticaret özellikle de dış ticaret oluşturmaktaydı. Zira bu son derece doğal bir durumdu. Çünkü 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa ülkelerinin denizaşırı topraklara ilgi duyması, sömürgeler edinmesi ya da var olan sömürgelerini değerlendirmesinde coğrafyacılar büyük rol oynamıştı. İşte bu aşamada "Ticari coğrafya, Batı Avrupalı ulusların ticari ilişkilerini ve imparatorluklarını yerküreye yaymaları ve gerek tüccarların gerekse hükümetlerin bu yayılma için dünyanın kaynakları, bölgeleri ve nüfusuyla ilgili iyi toplanmış bilgilere ihtiyaç duymalarıyla gelişmeye başlamıştı" ((Tümertekin-Özgüç, 1997: 5).

"1980'lere kadar yalnızca ticari coğrafya başlığı ile tüccar ve devlet adamlarına dünyanın başlıca ürünleri hakkında bilgi vermekle yetinen ticari coğrafya, 1880-1990 arasında yine söz konusu hususlarda bu kez analitik ve açıklamalı bilgiler vermeye dönüşmüş ve 1908'de Edinburgh Üniversitesi'nde ilk coğrafya bölümünü açacak olan İskoç bilim adamı G. G. Chisholm'un çalışması ile de doruk noktasına ulaşmıştı. *Handbook of Commercial Geography*'nin ilk baskısında (Londra 1889), Chisholm ticari coğrafyasının genel amacını "ticaretle ilgili coğrafi olguların incelenmesine duyulan entelektüel ilgiyi" teşvik etmek olarak açıklıyordu. Kitap o kadar tutulmuştu ki, 1925 yılında Chisholm 77 yaşında iken 10. baskısı yapılmıştı (Stamp, ölümünden önce, bu eseri çeşitli zamanlarda kısmen güncelleştirerek yayınlamayı sürdürmüştü. Örneğin en yakın zamanlısı 1981'de yayınlanmıştır ve kitap ekonomik coğrafyadaki önemini korumaktadır) Chisholm, hızlı teknolojik değişimlerin meydana geldiği bir dönemde yazdığı bu kitabında, teknoloji ve ulaşımdaki gelişmelere paralel olarak (örneğin soğutmalı gemiler o sıralarda hizmete girmişti) üretim bakımından uzmanlaşmalara gidileceğini daha o zamandan dikkat çekmişti: Yeni Zelanda, Avustralya ve Arjantin'in ticari hayvancılık ve mandıracılıkta özelleşeceği, buralardan gelecek ucuz tarımsal ürünlerin Avrupa'da sanayi faaliyetlerinin daha da yoğunlaşmasını teşvik ederken, aynı zamanda hayvancılık ve bağlantılı faaliyetlerin de Güney Yarıküre deki yoğunluğunun artacağını vurgulamıştı" (Tümertekin-Özgüç; 1997: 6)

Hemen hemen aynı yıllarda yayınlanan Cordwell'in *Introduction to the Study of Commercial Geography* (1891), Coner'in *Commercial Geography* (1894) ve

Lyde'in *A Commercial Geograhy of the British Empire* (1894) gibi kitapları da ticari coğrafyanın gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardı. Bununla birlikte, bu tarz bir coğrafya farklı alanlar için üretim ve ticaret istatistiklerinin envanterinin çok az ötesine geçebiliyordu; genç bilim adamlarının talebi ise, bundan çok daha fazlası idi.

Ticari coğrafyadan ekonomik coğrafyaya geçiş ekonomik coğrafyanın, 1880 ile 1900 arasında, modern toplumsal bilimlerle birlikte, ticari coğrafyanın sağladığından daha analitik, daha açıklayıcı bir bilim dalı halinde gelişme süreci içine girmesi ile sağlamıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere, coğrafya sanayi devriminden bu yana ticaretle özellikle de uluslararası ticaret ya da dış ticaretle sürekli olarak ilgilenmiştir. On sekizinci yüzyılda, aslında filozof olarak ün yapan, fakat aynı zamanda bir coğrafyacı olarak da kabul edilen ünlü Alman bilim adamı, Immanuelle KANT (1724-1804), coğrafyanın altı konusundan ya da bölümünden birinin de ticari coğrafya olduğunu ifade etmiştir ve ticari coğrafyayı "Bazı ülkelerin bir malda üretim fazlalığına sahip olması, bir başka ülkeden de o malın az olmasının nedenlerini, uluslararası ticarete yol açan koşulları araştırır" şeklinde tanımlamıştır (Tümertekin, 1990: 8-11).

Görülüyor ki, ticari coğrafya dünyada 20.yüzyılın başına kadar coğrafyanın müstakil bir çalışma alanı iken, 1900'lü yılların başından itibaren ekonomik coğrafyanın bir kolu şeklinde gelişme göstermiştir. Ülkemizde de aynı gelişimin izlendiğini Osmanlı döneminde yazılan kitaplardan anlamak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılan ilk ekonomik coğrafya eserlerinin, ticaret coğrafya adında ve niteliğinde bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim, Hasan Fehmi'nin 1884'te yayınladığı Coğrafya-i Ticari (Ticaret Coğrafyası) ile Mehmet Hikmet tarafından yazılmış (1886) Coğrafya-i Umrani'nin birinci kısmını teşkil eden Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ziraat ve Ticaret Coğrafyası (Akyol, 1943: 12; Doğanay, 1995: 9) adlı eserlerin niteliğinin ticaret coğrafyası ağırlıklı olması Osmanlı coğrafyacılarının dünyadaki gelişmelerin paralelinde yürüdüğünü göstermektedir. 1900'lü yılların başından itibaren dünyada ticaret coğrafyasının ekonomik coğrafyaya doğru evrilmesi, etkisini hemen ülkemizde de göstermiş ve Osmanlı coğrafyacıları bu eserlerin adını bu dönemle birlikte İktisadi Coğrafya şeklinde değiştirmeye başlamışlardır.

Tüm bu açıklamalar bizi şu sonuca götürmektedir. Dış ticaret, iktisadın olduğu gibi çok eskiden beri coğrafyanın, *iktisadi coğrafyanın* uğraş alanı içerisinde olmuştur. İktisadi coğrafya ile uğraşan coğrafyacılar iç ticaretle olmasa da dış ticaret ile her zaman yakından ilgilenmişlerdir. Büyük Türk coğrafyacısı H. S. Selen (1946: 2) "Başka başka tabiat ve kültür şartları içinde bulunan ülkeleri birçok mesafeler aşarak birbirine bağlayan ve bütün dünyayı sarsmak istidadında bulunan ticaret münasebetleri, coğrafi bir karakter gösterdiği gibi, ticaret hareketlerinin de coğrafyadan fikir almaya muhtaç olduğu şüphesizdir" dedikten sonra ünlü Fransız coğrafyacı Garnie-Delobez'de (1983: XIII), özellikle büyük ölçekli eşya ticaretinde, memleketlerin ihracat, ithalat ve transit şeklindeki dış ticaretinin coğrafyadan ayrı düşünülemeyeceğini ifade etmektedirler. Ayrıca iç ticarete ancak ulaşım ve kentler söz konusu olduğunda değinilmesine de coğrafyacıların göz ardı etmesini konuya bakıştaki eksiklikle ilişkilendirmektedirler.

Günümüzde, "Yeryüzünün bütününde veya bir kısmında meydana gelen ticari faaliyetleri ve bununla ilgili gelişen hizmetleri bütün unsurlarıyla birlikte araştırıp inceleyen ve coğrafi dağılımını ortaya koyan *ticaret coğrafyası* ekonomik coğrafya içinde önemli bir yer tutmaktadır" (Özçağlar, 2000: 161).

Çalışmamızın temel kaynaklarını DİE'nin yayınladığı çok çeşitli sayıdaki dış ticaret istatistikleri oluşturmaktadır. Bunun yanında yine DİE'nin diğer istatistik materyallerinden de önemli ölçüde faydalandık. DPT, DTM, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve Birleşmiş Milletler'in yayınları da çalışmada geniş ölçüde kullanıldı. Osmanlı ve Türkiye Ekonomisi ile ilgili temel kaynak eserlerden de pek çok sayıda istatistik veri sağlanarak, DİE'nin bu alandaki boşluğu giderilmeye çalışıldı. Harita bir diğer ana kaynak materyal olarak çalışmamızda yer aldı. Son olarak küreselleşen yeni dünyanın en büyük, en hızlı ve en kolay ulaşılan bilgi bankası olan *internetten* de hem ulusal hem de uluslararası kurum ve kuruluşların yayınladığı verilerinden çok büyük ölçüde faydalanarak araştırmamızı gelişen teknoloji ve değişen dünya ile bütünleşmesini sağlamaya çalıştık.

Türkiye'nin dış ticaret yapısı (1923-2000) adlı bu çalışmanın amacı, Osmanlı iktisadî mirası üzerine kurulu bulunan Türkiye'nin, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana dış ticaretinde meydana gelen gelişmeleri ve yapısal değişmeleri, *sanayileşme süreci* ile bağlantılar kurarak analiz etmektir.

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ekonomik miras, dış ticaret temelinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin (1830-1913) uyguladığı dış ticaret politikaları ile ihracat ve ithalatın gelişimi, yapısı ve ülkelere göre dağılışı istatistiki verilerin ışığı altında, çeşitli çizelge ve şekillerden faydalanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarını içeren (1914-1922) dönemle ilgili olarak da, imparatorluğun genel durumu belirtildikten sonra, dış ticarette gösterilen yaklaşım değişikliklerinin nedeni belirtilmektedir. Ayrıca istatistiki verilerin eksikliğine rağmen, bu dönemde ihracat ve ithalatın nasıl bir seyir izlediği ve ülkelerle olan ilişkilerin ticari boyutları açıklanmaktadır.

İkinci bölüm, 1923-1979 dönemini, üçüncü bölüm ise 1980 sonrası Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan gelişmeleri incelemektedir. Türkiye'nin dış ticaretini incelerken, çalışma sistematik hale getirilerek, dönemler şeklinde incelenmeye çalışılmıştır. Her bir dönemin ayrımında, politikaların benzerliği, kendi içinde tutarlılığı ve diğer dönemden anlayış farklılığı dikkate alınmıştır. Yani her dönemin diğer dönemden farklı olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Bu çerçevede incelenen her dönemle ilgili önce bir genel ekonomik durum hakkında tespit yapılmış, daha sonra dönemin dış ticaret politikasını oluşturan koşullar ve bu politikanın özelliği vurgulanmıştır. Bu politikanın ihracat ve ithalatın değeri, miktarı, hacmi, dengesi, GSMH ve dünya ticareti içindeki yeri üzerine etkileri belirtilmiş, bunun yanında ihracatın ithalatı karşılama oranı, kişi başına ihracat, ithalat ve milli gelirin, Türkiye nüfusu ile ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca döviz kurlarındaki değişimler, dış ticarete olan etkileri de yeri geldikçe değinilmiştir.

Dönemler incelenirken ihracat ve ithalatın yapısı üzerinde önemle durulmuştur. İhracat ve ithalatın bileşimi; ana sektörler, ana mal grupları ve maddeler (ürünler) bazında sanayileşme ile ilişkilendirilip çizelge ve şekillerle desteklenmiş ve nedensellik (sebep-sonuç) ilkesi çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Bu haliyle bu kısım çalışmanın en ***özgün*** tarafını oluşturmaktadır.

İhracat ve ithalatın ülkelere göre durumu çalışmamızın dönemler bazında incelemeye tutulan bir diğer kısmını oluşturmaktadır. Bu başlık altında ihracat ve ithalatın ülkelere göre yıllar itibariyle geçirdiği değişikliklere değinilmiş, bunun yanında ekonomik ve bölgesel teşkilatların ortaya çıkmasını Türkiye'nin ticari

ilişkilerinde oynadığı roller değerlendirilmiştir. Ayrıca, ülkelere göre ihracat ve ithalatın yıllar itibariyle geçirdiği değişiklikleri izlemek amacıyla çizelge, şekiller oluşturulup ve dağılış haritaları yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ayrıca serbest bölgelerin Türkiye dış ticaretindeki yeri, önemi ve dış ticarete olan katkıları belirtilmiş, bunun yanında aynı bölümde taşıma sistemlerine göre Türkiye dış ticaretinin durumu 1998 yılı itibariyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise, çalışmada ulaşılan netice ve sorunlar ortaya konularak, ileriye dönük önerilere yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN DEVRALINAN DIŞ TİCARET MİRASI

I. 19.YÜZYILOSMANLI DIŞ TİCARETİ[1]

A. Genel Ekonomik Durum ve Dış Ticaret Politikası

Türkiye dış ticaretinin yapısını ve gelişimini incelemek için öncelikle Osmanlı Devleti dönemi, daha sonra da cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar ki tarihsel gelişimini bilmek gerekir. Çünkü Türkiye ekonomisi Osmanlı ekonomisinin mirası üzerine kurularak gelişme göstermiştir. Dolayısıyla bugün Türkiye ekonomisinin yada Türkiye dış ticaretinin yapısını anlamak ve hangi aşamadan gelerek bu düzeye eriştiğini kavramak için Osmanlı'dan devralınan ekonomik mirasın dolayısıyla dış ticaretin bilinmesi gerekir.

18.yüzyılın sonlarında ve 19.yüzyılın başlarında, Osmanlı dış ticaret hacmi imparatorluk içindeki toplam üretimin yaklaşık olarak %2'si kadardı. Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Mısır gibi geniş alanları kapsayan imparatorluğun kendi içindeki uzun mesafeli ticaret (iç ticaret), dış ticaretten çok daha önemli gözükmekteydi. Ayrıca imparatorluğun Ortadoğu ve Orta Avrupa bölgeleriyle olan ticareti Batı Avrupa ile olan ticaretinden çok daha fazla önem taşıyordu (Doğanay, 1995: 521; Pamuk, 1995: 169).

"Avrupa'da Napolyon savaşlarının sona ermesinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık 130 yıllık sürede bu tablo hızla değişmiştir. Osmanlı ekonomisinin sanayileşmiş Batı ve Orta Avrupa ülkeleriyle olan ticari bağları güçlenmiştir. Osmanlı ekonomisi gıda maddeleri ve hammaddeler ihraç eden, buna

---

[1] 19. yüzyıl terimi burada 1830-1913 yılları arasındaki dönemi ifade etmektedir. Bundan sonraki bütün kullanımlarda da 19. yüzyıl ifadesi aynı şekilde kullanılacaktır.

karşılık mamul mallar ve gıda maddeleri ithal eden bir ekonomi durumuna gelmiştir" (Pamuk, 1995: 169).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış iktisadi ilişkilerinde 19.yüzyıl başlarında ortaya çıkan bu hızlı değişmelerin kapitalist dünya ekonomisinin bütünü içinde ele alınması gerekmektedir. Daha açık bir ifade ile, 19.yüzyılın başlarından itibaren özellikle İngiltere ve diğer Batı Avrupa ülkeleri sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda üretim hızla artmıştır. Üretimin artması yeni pazarlara ihtiyaç gösterirken aynı zamanda hammaddeye olan talebi artırmıştır. Buna paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu sanayileşen Batı Avrupa için hem iyi bir Pazar, hem de ucuz bir hammadde kaynağı olarak görülmüştür. İşte bu süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu İngiltere için yeni bir önem kazanmıştır.

Tanzimat'tan önce (1839) Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret politikası, ülkede mal bolluğu ve ucuzluk sağlamak amacıyla, ithalatı teşvik edici, ihracatı kısıtlayıcı bir uygulamaya dayanıyordu. İhracat bir taraftan yüksek oranda vergilendirilmekte, öte taraftan bazı mallara ihraç yasağı konmaktaydı (Issawi, 1981).

Kapitülasyonlarında desteklediği bu "dışalımı artırma" ve "dışsatımı sınırlama" anlayışına dayanan ve bu haliyle "yabancıların bile şaşırdığını" ifade ettikleri dış ticaret politikası (Kepenek-Yentürk, 1996: 19) yanında, 1838 yılında İngiltere ile yapılan *Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi*[2] ve bunu takiben Fransa ve diğer Avrupa hükümetleriyle yapılan benzer sözleşmeler ile Osmanlı Devleti gümrükleri üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmiş ve yabancılara engelsiz bir dış ticaret rejimi sağlamıştır (Pamuk, 1995: 164; Yerasimos, 2000: 546-556). Böylece Osmanlı ekonomisi gelişen Avrupa sanayi için bir açık pazar haline gelmiştir.

Osmanlılarca uygulanan bu politika, o zamanlar sanayileşme yolunda hızla ilerleyen Avrupa ülkelerinde uygulanan ve ekonomi teorisi olarak savunulan yerli sanayi üretimi, ihracatı teşvik edici ve koruyucu dış ticaret politikasına oldukça ters düşmekteydi. Nitekim bu yanlış politikadan Osmanlı dış ticareti olumsuz yönde etkilenmiştir.

---

[2] *1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı ekonomisinin tüm sektörlerini derinden etkilemiş* olması bakımından çok önemlidir. Bu sözleşme gerek günümüzde gerekse o dönemde çok tartışma *konusu olmuştur. Sözleşmeyi imzalayan Sadrazam Reşit Paşa da en az sözleşme kadar sonradan* tartışmaya konu olmuştur. Bu sözleşmenin ayrıntıları ve Osmanlı dış ticaretine etkileri için Pamuk *(1995: 164-168) Yerasimos (2000: 546-556)'a bakılabilir.*

Tanzimat hükümetleri, dış ticaret dengesinin memleket aleyhine gelişmesi ve yerli sanayinin dış rekabete karşı korumasız kalması karşısında, ithalat gümrük resmi oranlarının yükseltilmesi yönündeki uzun uğraşlardan sonra ancak 1862 yılında değer üzerinden alınmakta olan %5'lik gümrük resmi oranını %8'e yükseltebilmiş ve ihracattan alınmakta olan %12'lik gümrük resmi oranını da %8'e düşürebilmiştir (Ardel, 1943: 17). Ayrıca ihracattaki bu %8'lik oranın her sene %1 oranında indirilmesi de kararlaştırılmıştır. İthalattan alınan bu %8'lik advalorem gümrük vergisi[3] 1907 yılında % 11'e, Eylül 1914'de %15,2'ye yükseltilmiş, Mayıs 1915'de ise %30'a çıkarılmıştır. Aynı durum Fransa da 1880'lerde değer (Advalorem) üstünden %24 oranında alınan gümrük resminin 1892 yılında %69'a yükseltilmesiyle karşılaştırılırsa, Osmanlı hükümetini elde ettiği bu artışların ne kadar cılız olduğu anlaşılmış olur. Sanayi kollarını dış rekabete karşı korumak amacıyla ithal edilecek her mal grubu için spesifik bir gümrük tarifesi Mart 1916'da yürürlüğe konulmuş ve böylece advalorem gümrük tarifesi terk edilerek spesifik gümrük tarifesine[4] geçilmiştir (İssawi, 1980: 75-76; Kazgan, 1999: 33; Tezel, 1994 :74 vd.).

İstiklal savaşı yıllarında, TBMM tarafından çıkarılan bir kanunla ülke egemenliği altındaki limanlarda (Trabzon, Samsun, İnebolu, Antalya, Mersin) Mart 1916 tarihli spesifik gümrük tarifesi 5 kat artırılarak yeniden yürürlüğe konulmuştur. Mayıs 1921'de kabul edilen bir kanunla da savaş döneminde gerekli görülmeyen bazı tüketim malları ithalatı yasaklanmış, bazı malların ise gümrük tarifelerinde on beş kata ulaşan artışlar yapılarak, gümrük vergileri yükseltilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, tanzimattan cumhuriyetin kuruluşuna kadar izlediği bu dış ticaret ve gümrük politikaları Osmanlı sanayisi üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır.

Osmanlı sanayisinin genellikle küçük ölçekli üretim birimlerinden oluştuğu, yakın pazar için tüketim malları üreten bir nitelik taşıdığı, ülkedeki maden üretimi ve tarımsal üretimle sağlıklı bir bütünleşme gösteremeyen parçalı bir yapıya sahip

---

[3] Advalorem gümrük vergisi; bir malın birim değeri veya fiyatı üzerinden alınan vergidir. Bu verginin *diğerlerine oranla en önemli özelliği enflasyon ile birlikte koruyucu gücünü yitirmemeleri ve daha adil* olmalarıdır. Ancak uygulanış yönünden, özellikle malın birim değerini belirleme bakımından *güçlükler doğururlar.*

[4] Spesifik gümrük tarifesi (vergisi) ; ithalatta gümrük tarifelerinin ithal edilen malların fiziki birimi *başına alınması yöntemidir. Malın ağırlık, miktar veya hacim gibi birimleri başına alınan sabit* miktarda bir vergidir. Bu vergilerin tersi advalorem vergileridir. Spesifik vergiler, birim başına *alındıkları için uygulaması kolay vergilerdir. Fakat sabit bir miktarda tahsil edilmeleri dolayısıyla* enflasyonda koruyucu etkileri azalır. Ayrıca bu vergiler malın pahalı cinsini de ucuz cinsini de aynı *vergiyi de ödedikleri için adil değildir.*

olduğu bilinmektedir. Kırsal kesimde, tarım üretimi için gerekli araç ve gereçlerin yapımı, el tezgahı biçimi dokuma ve değirmencilik gibi alanlarda görülen sanayi üretimi, kent ve kasabalarda öncelikle dokumacılık ve giyim, gıda, madeni ev eşyası ve yapı gereçleri gibi alanlarda yoğunlaşıyordu.

"19. yüzyıl içinde imzalanan ticaret sözleşmelerinden sonra, aynı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ülkesinin batıya açılan kısımlarında Osmanlı zanaatkarları tezgahlarını kapatmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, İstanbul ve Üsküdar'da eskiden beri 2750 adet kumaşçı tezgahı bulunmakta ve bu sanatla İslam ve Hıristiyan Osmanlı tebaasından 3500 kadar nüfus geçinmekte iken, ilk ticaret sözleşmesinin imzalandığı 1838 yılından 40 yıl sonra bu tezgahlar 25'e ve kumaşçı esnafı da usta ve kalfa olarak 40 kişiye inmiştir" (Ökçün, 1997: 8).

Osmanlı sanayisinin Avrupa sanayisinin yoğun rekabetine maruz kalması daha çok özel sanayi kolunda olmuştur. Yani devlete ait olmayan sanayiler hızla gerilemiş, buna karşılık devlet sanayii kendi içinde yarattığı koruma ile varlığını büyük ölçüde sürdürmüştür.

Osmanlı sanayinin gittikçe gerilediğini gören devlet adamları bir takım önlemler ve öneriler getirmeye çalışmışlardır. Bunlardan ilki 1866 yılında teşkil edilen "Islahı Sanayii Encümeni"nin getirdiği ve kısmen de uygulanan kararlardır. İkincisi 1873 tarihli sanayii teşvik etmek amaçlı bir kanun ile tanınan muafiyetler, üçüncüsü 1888'de ve dördüncüsü 1897'de tanınan çeşitli teşvik ve muafiyetlerdir. 1898 yılında İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'nın Ticaret Nezareti'ne verdiği bir başka raporda, sanayinin gelişememesinin sebebini yabancı firmalarla rekabet imkansızlığına atfetmekte, ithal edilen mamuller üzerindeki gümrük resmini artırılması lüzumunu ileri sürmektedir. Osmanlı hükümetlerinin bu gayret ve hüsniyetlerine rağmen, alınan kararlar pek ümit verici olmamıştır (Eldem, 1994a: 57-68; Ortaylı, 1978).

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi gelişmeyi hızlandırmaya yönelik politikalar İttihat ve Terakki Hükümetiyle beraber güçlenmeye başladı. 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartıldı. Ne var ki, iç pazardaki olanakların gelişmesine (gümrüklerin yükseltilmesi gibi) ve teşvik kanununun çıkartılmasına rağmen, hemen Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması bütün dengeleri altüst etmiştir. Buna rağmen iki yıl içinde 117 sanayi kuruluşu kanundan faydalanmak için müracaatta bulunmuş ve istekleri kabul edilmiştir. Ancak bu kuruluşların çoğunun yabancılar ve onların

koruduğu yerli gayrimüslimlerce kurulduğu bilinmektedir (Eldem, 1994a: 61; Tezel, 1994: 74).

Osmanlı sanayinin durumunu belirten en iyi belge Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yaptırılan 1913-1915 yıllarını içeren sanayi sayımlarıdır. Bütün Osmanlı ülkesini kapsamamasına rağmen, Osmanlı sanayisinin yapısal özelliklerini sayısal verilerle iyi bir şekilde yansıtan bu eser[5] bize son dönemde Osmanlı sanayinin dış ticaret ve gümrük politikalarından nasıl etkilendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak "19.yüzyıl ticaret sözleşmeleri, dış borçlar ve sermaye yatırımları ile Osmanlı ekonomisinin gelişmiş Avrupa ekonomilerine hammadde ve yiyecek maddeleri satan ve mamul madde satın alma şeklinde belirlenen bu bağımlılığı Osmanlı zanaatkarlarının yanlarında işgücü kullanmak suretiyle kapitalistleşme olasılığını kaldırmış, toprak sahibi ve tüccarın iktisaden daha da güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı ülkesi bir yandan Avrupa sanayi mallarına pazar olurken, öte yandan hammedde üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcı bir parcası haline gelmiştir. Bu süreç Osmanlı ekonomisinin bir bütün halinde gelişme imkanını da ortadan kaldırmıştır. Böylece tarım dışı kalan alanlarda Osmanlı üretiminin, Avrupa sanayilerinin çetin rekabeti karşısında, ancak bu rekabetin müsaade ettiği alanlarda ve müsaade ettiği ölçüde hayat hakkına sahip olduğunu görüyoruz" (Ökçün, 1997: 8-11).

B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret hacmi ve dengesi ile ilgili eğilimleri çizelge 1 ve şekil 1-2'de gözlemlemek mümkündür. Burada 1830-1913 yılları arasında Osmanlı ithalat ve ihracatının gösterdiği uzun dönemli

---

[5] Bu eser Osmanlı sanayi hakkında yayınlanmış en kapsamlı çalışma niteliğini taşımaktadır ve Gündüz Ökçün tarafından yayına hazırlanmıştır. Ayrıntılar için bk. (Ökçün, 1997). Ayrıca 1860'larda Osmanlı İmparatorluğu'nun özel imalat sanayi işletmelerinin bir envanteri için Önsoy (1988) ve Tanzimat döneminde Osmanlı sanayinin durumu için Sarç (1940)'a başvurulabilir.

Bunların yanında Osmanlı imalat sanayi ile ilgili yapılmış en kapsamlı ve en son araştırma ünlü Osmanlı sosyo-ekonomi tarihçisi Donald Quataert'e aittir. Quataert, eserinde, Osmanlı ekonomisi ile ilgili araştırmalar yapan İssawi, Sarç, Önsoy ve Pamuk'a göndermelerde bulunarak, *"sanayi devrimi sonrasında Avrupa pazarlarında üretilen malların Osmanlı pazarlarına akın etmesiyle, Osmanlı zanaatlarının çöktüğü tezi, öteden beri,* ***sorgulanmayan doğrular*** *arasında yer alır. Bu tezin en büyük dayanağını tekstil üretimi oluşturur. Halbuki 19.yüzyılın başından I. Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemde Osmanlı imalatçılığı ve/veya tekstil imalatı büyük bir canlılık göstermiş, değişen koşullara ayak uydurmuş ve iç pazarı kapmayla ilgili büyük bir rekabete girmiştir."* demektedir. Quatert, zikrettiği yazarların, resmi bir bakış açısına sahip, imalat sanayiini dar anlamıyla alan yada sadece fabrika üretimine indirgeyen, özel sanayiini atlayıp, ev ve atölye sanayiini göz önüne almayan, sadece devlet işletmelerini ve resmi sayımları dikkate alan bir yapıyla sanayii belirlediklerini belirtmekte; eserinin sonuçlarının kendi düşüncelerini doğruladığını belirtmektedir (Quatert, 1999: 17-37).

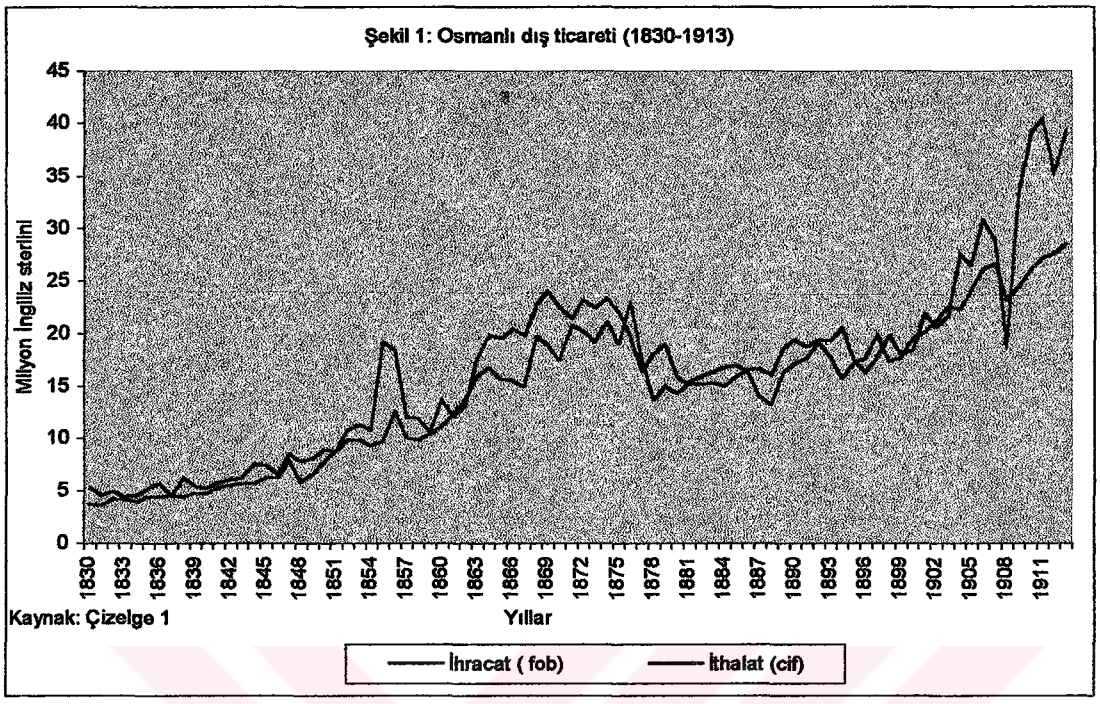
eğilimlere bağlı olarak dış ticaret hacmi,dengesi ve kişi başına düşen ithalat/ihracat durumları kısaca tartışılacaktır.

Çizelge 1: Osmanlı dış ticareti (1830-1913)

(Cari fiyatlarla)
Milyon İngiliz sterlini

Yıllar	İhracat fob	ithalat cif	Ticaret Hacmi	Ticaret dengesi	Yıllar	İhracat fob	ithalat *cif*	Ticaret hacmi	Ticaret dengesi
1830	3,7	5,3	9	-1,6	1873	19,2	22,4	41,6	-3,2
1831	3,6	4,6	8,2	-1	1874	21,1	23,3	44,4	-2,2
1832	4,2	4,9	9,1	-0,7	1875	19	22,1	41,1	-3,1
1833	4,1	4,4	8,5	-0,3	1876	23	19,7	42,7	3,3
1834	3,9	4,5	8,4	-0,6	1877	17,4	16,4	33,8	1
1835	4,4	5,2	9,6	-0,8	1878	13,6	18	31,6	-4,4
1836	4,4	5,7	10,1	-1,3	1879	15	18,9	33,9	-3,9
1837	4,5	4,5	9	0	*1870-79*	*18,6*	*20,8*	*39,4*	*-2,2*
1838	4,4	6,2	10,6	-1,8	1880	14,3	15,8	30,1	-1,5
1839	4,8	5,4	10,2	-0,6	1881	15,3	15,2	30,5	0,1
1830-39	*4,2*	*5,1*	*9,3*	*-0,9*	1882	15,9	15,2	31,1	0,7
1840	4,7	5,2	9,9	-0,5	1883	16,3	15,3	31,6	1
1841	5,3	5,8	11,1	-0,5	1884	16,7	15	31,7	1,7
1842	5,5	6	11,5	-0,5	1885	16,9	15,8	32,7	1,1
1843	5,7	6,2	11,9	-0,5	1886	16,3	16,5	32,8	-0,2
1844	5,7	7,5	13,2	-1,8	1887	14	16,6	30,6	-2,6
1845	6,2	7,4	13,6	-1,2	1888	13,2	16	29,2	-2,8
1846	6,2	6,5	12,7	-0,3	1889	16,3	18,5	34,8	-2,2
1847	7,8	8,4	16,2	-0,6	*1880-89*	*15,5*	*16*	*31,5*	*-0,5*
1848	5,8	7,8	13,6	-2	1890	17,1	19,4	36,5	-2,3
1849	6,6	8,1	14,7	-1,5	1891	17,6	18,7	36,3	-1,1
1840-49	*6*	*6,9*	*12,9*	*-0,9*	1892	19,1	19,4	38,5	-0,3
1850	7,8	8,9	16,7	-1,1	1893	17,7	19,3	37	-1,6
1851	8,8	8,7	17,5	0,1	1894	15,7	20,5	36,2	-4,8
1852	9,8	10,8	20,6	-1	1895	17,1	17,4	34,5	-0,3
1853	9,8	11,3	21,1	-1,5	1896	17,6	16,3	33,9	1,3
1854	9,3	10,7	20	-1,4	1897	19,9	17,7	37,6	2,2
1855	9,7	19,2	28,9	-9,5	1898	17,3	19,8	37,1	-2,5
1856	12,5	18,4	30,9	-5,9	1899	17 ,6	18,00	35,6	-0,4
1857	10	12	22	-2	*1890-99*	*17,7*	*18,6*	*36,3*	*-0,9*
1858	9,8	11,9	21,7	-2,1	1900	19,5	18,4	37,9	1,1
1859	10,4	10,6	21	-0,2	1901	20,1	21,9	42	-1,8
1850-59	*9,8*	*12,3*	*22,1*	*-2,5*	1902	21,2	20,6	41,8	0,6
1860	11,1	13,7	24,8	-2,6	1903	22,5	21,6	44,1	0,9
1861	12,2	12	24,2	0,2	1904	22,3	27,6	49,9	-5,3
1862	13,7	13,1	26,8	0,6	1905	24,1	26,4	50,5	-2,3
1863	15,8	17,5	33,3	-1,7	1906	26,1	30,8	56,9	-4,7
1864	16,7	19,9	36,6	-3,2	1907	26,6	28,8	55,4	-2,2
1865	15,6	19,5	35,1	-3,9	1908	23,1	18,8	41,9	4,3
1866	15,5	20,4	35,9	-4,9	1909	24,5	33,3	57,8	-8,8
1867	14,9	19,8	34,7	-4,9	*1900-09*	*23*	*26*	*49*	*-3*
1868	19,7	22,8	42,5	-3,1	1910	26	39,2	65,2	-13,2
1869	18,9	24	42,9	-5,1	1911	27,1	40,4	67,5	-13,3
1860-69	*15,4*	*18,3*	*33,7*	*-2,9*	1912	27,6	35,2	62,8	-7,6
1870	17,4	22,5	39,9	-5,1	1913	28,4	39,4	67,8	-11
1871	20,7	21,4	42,1	-0,7	*1910-13*	*27,3*	*38,6*	*65,9*	*-11,3*
1872	20,2	23,2	43,4	-3					

Kaynak:Pamuk, 1995: 25'den ilaveler yapılarak hazırlanmıştır.
Not:1830 yılında 0,75 Lira=1 Sterlin, 1836 yılında 1,00 Lira=1 Sterlin, 1840 yılında 1,08 Lira=1 Sterlin ve 1844-1914 yılları arasında 1010 Lira=1 Sterlindir.

"1830'lu yıllardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde Osmanlı dış ticaretinin genişlemesi, daralan coğrafi sınırları da hesaba katarak şöyle bir gelişme göstermiştir: Toplam Osmanlı ihracatı cari fiyatlarla 1840'da 4,7 milyon İngiliz sterlininden 1913 yılında 28,4 milyon İngiliz sterlinine çıkarken, Osmanlı ithalatı da 1840'da 5,2 milyon sterlinden 1913'de 39,4 milyon sterline ulaşmıştır. cari fiyatlarla[6] bu, ihracatta beş kattan, ithalatta ise altı buçuk kattan fazla bir artış anlamına gelmektedir. 19.yüzyılda dünya fiyatlarının genel bir düşme eğilimi içinde olduğu düşünülürse, sabit fiyatlarla[7] hesaplanacak ticaret miktarındaki, bir başka deyişle ticaretin hacmindeki artışın daha da fazla olacağı açıktır. Gerçektende, 1880 yılı fiyatlarıyla hesaplanıldığında 1840-1913 döneminde ihracattaki artış on kata, ithalattaki artış ise on iki kata ulaşmaktadır" (Pamuk, 1995: 27).

[6] Cari fiyat; belirli bir anda piyasada geçeli olan, enflasyonun etkisine göre değişen fiyattır. Cari fiyatlar fiyat endeksleri ile ölçülür. Her yıl fiyatlar değiştiği için çeşitli yıllara ait fiyat indeksi sayıları da farklı çıkar. Enflasyonist ortamda fiyatlar sürekli artış göstereceği için indeks sayıları da büyür. Bu durumda iki farklı yıla ait ve o yılların cari fiyatlarıyla ifade olunan parasal değerleri birbiriyle karşılaştırmak fazla anlamlı olmaz. Örneğin 1990 yılının cari fiyatlarıyla ifade olunan milli geliri, 1991 yılının cari fiyatlarıyla ifade olunan milli gelir rakamlarıyla karşılaştırmak, reel gelir değişimlerini göstermek açısından anlamlı olmaz. O bakımdan yıldan yıla parasal değerlerin karşılaştırılabilmesi için cari fiyatlarla ifade olunan büyüklükleri reel fiyatlara (sabit fiyat) dönüştürmek gerekir.

[7] Sabit fiyat; cari fiyatlarla ifade edilen milli gelir, bireysel gelir,satış geliri,kar,borç,ödeme vs. gibi ekonomik değerlerin cari fiyatlardaki fiyatların etkisinden arındırılmış biçimidir. Gerçek fiyatları ifade eder.

Çizelge 1 ve özellikle de şekil 1'e bakılarak, Osmanlı dış ticaretinin 1830-1913 yılları arasındaki büyüme ve genişleme durumuyla ilgili bir takım gözlemler yapmak ve dış ticareti alt dönemler şeklinde incelemek mümkündür.

Şekil 1'de de görüldüğü gibi, 1830-1870 arasında Osmanlı dış ticaret hacminin hızlı bir büyüme ve genişleme dönemi içerisine girdiğini,1879-1898 arasında dış ticaretin göreli bir durgunluk içinde bulunduğu ve 1899-1913 yılları arasında ise dış ticarette yeni bir canlanmanın olduğunu tespit etmek mümkündür. Buna göre Osmanlı dış ticaretini 3 ayrı alt döneme ayırabiliriz.

1830-1878 birinci alt döneminde Osmanlı dış ticaretinin hızlı genişleme içerisine girmesini, bu dönem boyunca Osmanlı devletinin Batı Avrupa ülkeleriyle, ticareti serbestleştiren sözleşmeler yapmasıyla ekonomisini dünya pazarına açma süreci, Batı Avrupa ekonomilerinin bu dönemde hızlı büyümeleri ve dışa açılmaları ile Osmanlı Devleti'nin 1853 Kırım Savaşı haricinde önemli topraklar kaybetmemesinin rolü olduğu söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı dış ticaret hacmi 1830'da 9 milyon İngiliz sterlininden dönem sonu olan 1878'de 31,6 milyon sterline yükselmiştir.

İkinci alt dönem olarak belirlediğimiz 1879-1898 arası dönemde Osmanlı dış ticaretinin göreli bir durgunluk içerisinde bulunduğu görülmektedir. Gerçektende bu 19 yıllık dönemde dış ticaret hacmi cari fiyatlarla 33,9 milyon sterlinden ancak %9,4 artışla 37,1 milyon sterline ulaşmıştır. Bu durumun kanımızca iki nedeni vardır: İlki, bu dönemin başında Osmanlı devletinin büyük toprak kaybına yol açan Berlin Antlaşması'nı[8] imzalamış olmasıdır. Berlin Antlaşması'yla birlikte Osmanlı Devleti, Balkanları, Doğu Anadolu'nun kuzeyini ve Kıbrıs'ı elinden çıkarmıştır. Coğrafi

[8] *Osmanlı İmparatorluğunun 1878'de imzaladığı Berlin Antlaşmasıyla kaybettiği topraklar şunlardır;* (Eldem, 1994a: ıx)

Arazi kayıpları	*Yüzölçümü(km²)*
Bosna[1]	41908
Hersek[1]	*60146*
Bulgaristan[2]	62777
Dobruca	*15536*
Niş Bölgesi	10914
Karadağ'a terk edilen	*21099*
Tesalya	13395
Kıbrıs[3]	*9252*
Kars Bölgesi[4]	25170
Şarki Rumeli (1885'de ayrılmıştır.)	*32208*

[1]İdaresi Avusturya-Macaristan verilmiş, 1908'de bu devletçe ilhak olunmuştur.
[2]Osmanlı Devletine bağlı bir prenslik iken 1908'de bağımsızlığını ilan etti.
[3]İdaresi İngiltere'ye bırakılmış, 1914'de bu devlet tarafından ilhak edilmiştir.
[4]İdaresi Rusya'ya verilmiş,1919'da Osmanlı Devletine geri verilmiştir.

sınırlarını daraltan imparatorluk doğal olarak üretim ve tüketim kayıplarına maruz kalmış bu da dış ticaret üzerindeki arz-talep dengelerini sınırlandırmıştır.

İkinci neden ise,"dünya ekonomisinin *1873-1896 Büyük Bunalım*'ıdır. Büyük Bunalım'ın derinliği ve kendini gösteriş biçimi sanayileşen ülkelerin birinden diğerine değişmekle birlikte, iki özelliği dikkati çekmektedir. Birincisi, sanayileşen ülkelerin ekonomileri ilk kez bu denli eşzamanlı olarak bir bunalıma girmekteydiler. İkincisi, bunalım sanayileşen ülkelerde üretim düzeylerini geriletmemiş ancak büyüme hızlarını yavaşlatmış, fiyat düzeylerinde ise hızlı bir düşüşe yol açmıştır. Bu eğilimlerin Osmanlı dış ticaretine yansıdığı görülmektedir. Osmanlı-Avrupa dış ticaret hacmi daha yavaş büyürken, ihracat ve ithalat fiyatları hızla gerilemiştir. Ayrıca, sanayileşen ülkelerden gelen talebin yavaşlaması, dış ticaret hadlerinin Osmanlı ekonomisi aleyhine dönmesine yol açmıştır" (Pamuk, 1995: 31; Kazgan, 1999: 37).

Alt dönemlerin sonuncusu olan 1899-1913 arasında dünya ekonomisinin buhrandan çıkması ile birlikte Osmanlı dış ticaretinde yeni bir genişleme sürecine girildiği görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı dış ticaret hacmi 1899'da cari fiyatlarla 35,6 milyon sterlinden %90,4 artışla genişleyerek 1913 yılında 67,8 milyon İngiliz sterlinine ulaşmıştır.

"Bu genişlemenin ardındaki nedenlerden iki tanesinin altını çizmek gerekir; birincisi, Batı Avrupa'nın yeni bir genişleme ve birikim dönemine girmesiyle birlikte Osmanlı hammaddesine olan talep artmış, artan ihracat hacmi ve hammaddeler lehine gelişen ticaret hadleri, Osmanlı ihracat gelirleri ve ithalat miktarlarının genişlemesine yol açmıştır" (Pamuk, 1995: 32).

"Osmanlı dış ticaretinin genişlemesinin diğer nedeni ise, yabancı sermaye tarafından inşa edilen demiryollarıdır.[9] 19.yüzyılda ve 20.yüzyılın başlarında yabancı sermaye eliyle demiryolu yapımının en yoğun olduğu yıllar 1888-1896 dönemi olmuştur. Bu dönemde Alman sermayesi İç Anadolu ve Makedonya'da, Fransız sermayesi Suriye, Makedonya ve Batı Anadolu'da demiryolu yapımına girişmiştir. 1890'ların ortalarında demiryollarının çoğunun yapımı tamamlanırken dünya ekonomisi de Büyük Bunalımdan çıkmaktaydı. Demiryolları, İç Anadolu gibi limanlardan uzak bölgelere ulaştırma maliyetlerini düşürerek, bu bölgelerin

[9] Osmanlı dönemindeki demiryolları ile ilgili ayrıntılar için Eldem (1994a: 96-105)'e bakılabilir.

hammadde ve pazarlarını Osmanlı limanlarına ve özelliklede Avrupa limanlarına bağlamışlardır" (Pamuk, 1995: 32).

1878-1913 yılları arasında ***Osmanlı dış ticaret dengesinin*** izlediği seyri şekil 2'de gözlemlemek mümkündür. Bu grafiği 1878'den başlatmamızın sebebi, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretle ilgili resmi istatistikleri ancak 1878 yılında yayınlamaya başlamasıdır (çizelge 2). 1878 yılından önce dış ticaret istatistiklerinin düzenli ve kapsamlı olarak toplanmadığı anlaşılmaktadır. 1878'den itibaren yayınlanan resmi istatistikler ise, ciddi sorunlarının olduğu hem o dönemin hem de günümüzün gözlemcileri, tarihçi ve iktisat tarihçileri tarafından paylaşılmaktadır. Bu istatistiklerin sakıncalarını en aza indirmek amacıyla, Pamuk (1995) tarafından Osmanlı dış ticaret istatistikleriyle, Osmanlı Devleti'nin ticaret yaptığı devletlerin istatistikleri karşılaştırılmış ve yeniden bir döküme tabi tutulmuştur (çizelge 1). Böylece hem 1830'a kadar ki Osmanlı dış ticaretinin genel olarak yapısı belirlenmiş, hem de Aybar[10] ve Eldem (1994a: 116-130; 1994b: 15-16) tarafından işaret edilen sakınca ve çelişkiler minimize edilmiştir.

Çizelge 1 ve şekil 2'yi dikkatle incelediğimiz zaman, 1878-1913 yılları arasında ki 35 yıl içerisinde Osmanlı dış ticaret dengesinin sadece 15 yıl fazla verdiğini, bunun dışında dış ticaretin sürekli açık verdiğini görüyoruz. Halbuki resmi Osmanlı istatistiklerine göre Osmanlı dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir (çizelge 2). Bu durumun izahını Eldem (1994a) şöyle yapmaktadır: "imparatorluğunun resmi istatistiklerinin tanzimine başlandığı 1878 yılından Birinci Umumi Harp'in başlangıcına kadar geçen 36 yıl zarfında, ithalatın daima ihracatın üstünde cereyan ettiği, bu devre zarfindaki ortalama yıllık açığın 1 milyarı aştığı ve kümülatif açığın 36 milyarı bulduğu görülür. Dış ticaret açığının altınla veya borçlanma suretiyle ödendiği bir zamanda teraküm eden bu miktardaki açığın izahını yapmak mümkün değildir. Zira memleketin mecmu altın stoku 7 milyar, memlekete giren yabancı sermaye ise, Düyun-u Umumiyye ile birlikte 18 milyarı geçmemiştir.

---

[10] Celal Aybar, DİE tarafından 1939'da basılan "Osmanlı İmparatoluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913" adlı çalışmasında, Osmanlı dış ticaretini, istatistikleriyle beraber en ayrıntılı şekilde incelemiş ve istatistiklerin sakıncalarını da belirtmiştir. Ayrıntılar için bk. Aybar (1939).

Aybar, 12 Mart 1942'de kurulan **Türk Coğrafya Kurumunun** kurucu üyesi olup, bir süre kurumun Asbaşkanlığını yapmıştır (Türk Coğ. Der., 1943: 108-112). Aynı zamanda İstatistik Umum Müdürlüğü Genel Müdürü ve Siyasal Bilgiler Okulu İstatistik Profesörü olan Aybar, Beşeri ve İktisadi Coğrafya konularında da Türk Coğrafya Dergisinde çeşitli makaleler yazmıştır (Aybar, 1943a-b ve 1944).

Şu halde dış ticaret istatistiklerinde aksayan bir tarafın bulunduğuna hükmetmek lazım gelir."

Çizelge 2: Resmi istatistiklerine göre Osmanlı dış ticareti (1878-1913)

Milyon Osmanlı Lirası

Yıllar	İhracat*	İthalat**	Ticaret Dengesi
1878	8394	20009	-11615
1879	8761	19418	-10657
1880	8497	17847	-9350
1881	11295	19486	-8191
1882	10964	20192	-9228
1883	12390	19758	-7368
1884	12798	20638	-7840
1885	12076	20004	-7928
1886	12707	20703	-7996
1887	11289	20106	-8817
1888	13547	19457	-5910
1889	15172	21042	-5870
1890	12836	22914	-10078
1891	15364	24554	-9190
1892	15373	24467	-9094
1893	13262	24109	-10847
1894	13754	24075	-10321
1895	15536	20576	-5040
1896	15428	21360	-5932
1897	14744	23434	-8690
1898	13425	26621	-13196
1899	15591	24497	-8906
1900	14905	23842	-8937
1901	15390	24570	-9180
1902	15560	23030	-7470
1903	17540	24390	-6850
1904	17010	27900	-10890
1905	19672	31366	-11694
1906	19500	32290	-12790
1907	17495	23569	-6074
1908	18439	31432	-12993
1909	18433	34737	-16304
1910	22080	42556	-20476
1911	24909	45063	-20154
1912	23920	43550	-19630
1913	21600	41842	-20242

Kaynak: Aybar, 1939: 17 ve Eldem, 1994a: 132

*İhracata tütün, tuz ve şarap dahil edilmemiştir. Çünkü bu malların her türlü İşlemi Reji İdaresi tarafından yapılmaktaydı.

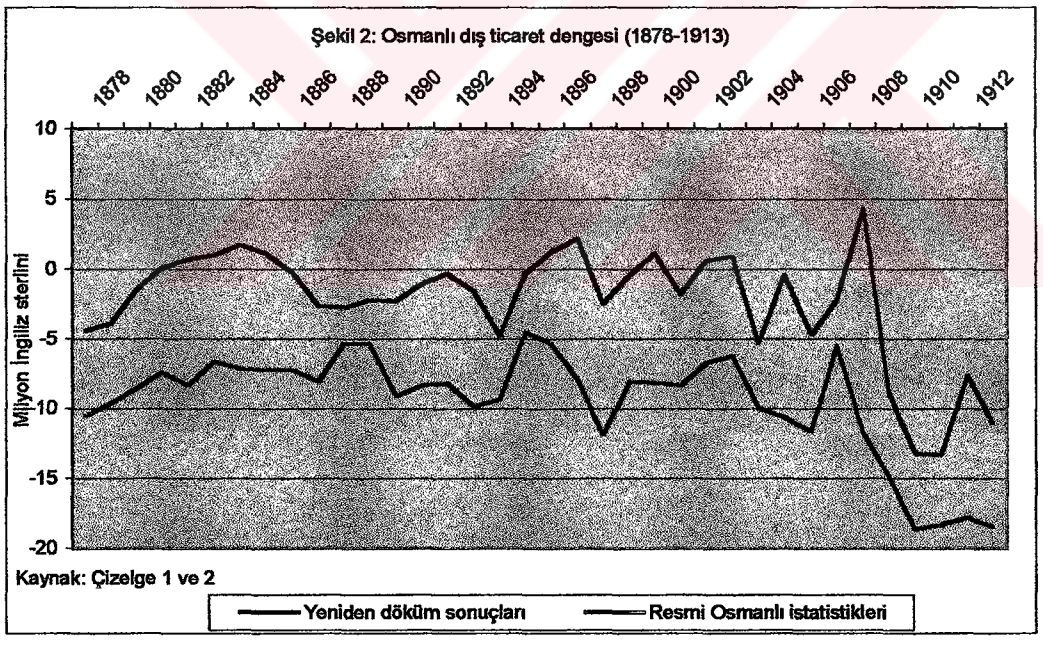
**İthalata imtiyazlı demiryolları araç-gereçleri, zaman zaman silah ve cephane Dahil edilmemiştir ki yukarıda anılan iki durum ve metin içinde ifade edilen Sakıncalar Osmanlı resmi dış ticaret istatistiklerinin güvenirliliğini azaltmaktadır.

Osmanlı dış ticaret dengesindeki anormal durumu, yine Eldem'in (1994a) *Osmanlı İmparatorluğunu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* adlı eserinde işaret ettiği, o dönemin Osmanlı dış ticaretiyle uğraşan bilim adamları ve çeşitli kuruluşlarda, İmparatorluk'un dış ticaretinde açık olmadığı, ithalatla ihracatın

dengeli olarak geliştiği, hatta iyi giden iklim yıllarında dış ticaretin fazla verdiğini ifade etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin resmi istatistiklerinde dış ticareti açık göstermesinin bir takım nedenleri vardır: İlki, ihraç maddelerinin satış fiyatı yerine mahalli fiyatlar ile kıymetlendirilmesi, ithal edilen malların kıymetine navlun ve sigorta gibi masrafları eklendiğinden dış ticaretin büyük farklara ulaştığı görülmektedir. İkincisi ise devlet dış ticaretini açık göstererek dışarıya rahatça borçlanabilme (istikraz) olanağı kazanmıştır. Bu dönemde devletin tamamen borçlanma ile ayakta durduğu göz önüne alındığında bunun ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Eldem'in 1970 yılında ilk baskısını yapan eserinde dış ticaretle ilgili dile getirdiği sakınca ve çelişkiler Pamuk tarafından 1995 yılında DİE'nin de desteğiyle yayınlanan *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* adlı eserinde giderilmeye çalışılmıştır. Gerçektende Eldem'in (1994a) işaret ettiği çelişkilerin cevabı istatistiklerde bulunmuştur.

Bu amaca yönelik olarak hazırlanan şekil 2'ye tekrardan bakıldığında, Osmanlı dış ticaret dengesinin özellikle 1903 yılından sonra hızla açık verdiğini ve 1913 yılına kadar bu sürecin devam ettiğini görmekteyiz. 1903-1913 yılları arasında Osmanlı ihracatı 22,5milyon İngiliz sterlininden 28,4 milyon sterline çıkmasına rağmen, aynı dönemde ithalat 21,6 milyon sterlinden 39,4 milyon sterline çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı ihracatının ithalatı karşılama oranının düşmesinde hem 1908 yılından sonraki toprak kayıpları, hem de savaşlar nedeniyle ihracatın yeterince

yapılamaması rol oynamış olsa gerektir. İthalatın bu kadar hızlı genişlemesi ise savaş nedeni ile savaş araç-gereçlerinin talebinin artması ve özelliklede 1900 yılından sonra altyapı yatırımlarıyla ilgili araç-gereç ithalinin fazlalaşmasıyla (Demiryolları, liman, rıhtım, elektrik, tramvay,su vs.) ilişkilendirmek mümkündür.

Osmanlı imparatorluğu'nun "coğrafi sınırlarındaki daralma nedeniyle toplam nüfus 1840 ve 1913 yıllarında yaklaşık olarak aynı düzeyde, 20,8 milyon kadardı. Bu durumda cari fiyatlarla kişi başına ihracat 1840'da 0,23 İngiliz sterlininden 1913'de 1,36 sterline, kişi başına ithalat ise 1840'da 0,25 sterlinden 1913'de 1,89 sterline çıkmıştır. Aynı hesaplamalar 1840-1913 yılları arsında Avrupa ülkelerinde yapılan toplam ihracatın artış oranı ile karşılaştırıldığında, 19.yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin büyüme hızının, tüm Avrupa dış ticaretinin büyüme hızına oldukça yakın olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinde cari fiyatlarla kişi başına ihracat 1840'da 0,70 sterlinden 1913'de 4,45 sterline ulaşmıştır" (Pamuk, 1995: 27-28).

Eldem'in (1994) 1907 ve 1913 yılına ilişkin yaptığı GSMH hesaplamalarını kullanarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde (1913 yılında) Osmanlı ihracatının GSMH'nın %13,8'ini bulduğu ve ithalatın da GSMH'nın %19,1'ini aştığını söyleyebiliriz.1907 yılı için bu oranlar sırasıyla %13 ve %14,1'dir. Bu durum bize Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinin dışarıya son derece açık olduğunu, dış dünyada meydana gelen konjonktürel dalgalanmalardan fazlasıyla etkilendiğini ve dolayısıyla bu durumunda ülkenin ekonomik gelişimine zarar verdiğini gözlemlemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracat/ithalatın GSMH'ya oranını Cumhuriyet Türkiye'si ile karşılaştırdığımızda, cumhuriyetin başlarından günümüze kadar olan dönemde Türkiye ekonomisi hiçbir dönemde Osmanlı ekonomisi kadar dışa açık yada serbest olmamış, hatta ihracat/ithalatın GSMH'ya oran büyüklüğü açısından da ancak 1985'lerden sonra Osmanlı Devleti'ne yaklaşabilmiştir (Pamuk, 1994: 27) (1995 yılında ihracat GSMH'nın %13,7 ve ithalat da %26,9'unu oluşturmuştur ki bu oranlar cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamlarıdır.). Bu durum bize Türkiye ekonomisinin 1923-1929 dönemi dışında 1980'li yıllara kadar dışa kapalı bir ekonomik yapıyı benimsediğini, ancak 1980'den sonra ekonomisini dışa açık ve rekabet edebilir hale getirmek için çabalar gösterdiğini açıklamaktadır.

C. İhracatın Yapısı

"19.yüzyıl Osmanlı ihracatının yapısıyla ilgili iki özellik dikkati çekmektedir. Birincisi, hiçbir malın ihracat içindeki payının büyük boyutlara varması söz konusu

değildir. Örneğin, Osmanlı istatistiklerine göre, 1878-1913 döneminde herhangi bir malın herhangi bir yılda toplam ihracat içindeki payının %12'yi aşması ender rastlanan bir durumdur. ikincisi, 1878-1913 arasında ihracat hacmi iki katından fazla artmasına karşın, önemli malların ihracat içindeki ağırlıkları pek değişmemiştir. Osmanlı istatistiklerine göre en önemli sekiz malın tütün, buğday,arpa, üzüm, incir,ham ipek, tiftik ve afyonun toplam ihracat tutarı içindeki payı 1878-1880'de %51 iken, aynı sekiz malın 1913'deki payı %44'tür (çizelge 3). Aradaki fark hemen tümüyle buğdayın toplam ihracattaki payının 1878-1882'de %7'den 1910-1913'de %1'e düşmesinden kaynaklanmaktadır. En önemli sekiz maldan sonra gelen meşe palamudu, fındık, pamuk ve zeytin yağının herbirinin toplam ihracat içindeki payı ise 1878-1913 döneminde %5'in altında kalmaktadır" (Pamuk, 1995: 35).

"1878 öncesi için aynı kesinlikle konuşmak mümkün değildir. Diğer ülkelerin istatistiklerinden buğday, arpa ve ham ipeğin toplam Osmanlı ihracatı içindeki paylarının 1878 öncesinde daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.1856'da sentetik boya maddesi olarak anilin bulunana kadar, meyan kökü önemli bir ihraç malı idi" (Pamuk, 1995: 35). Öte yandan Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sırasında Amerika'nın güneyinden İngiltere'ye pamuk ihracatının durdurulmasından sonra, Anadolu (Ege ve Çukurova) pamuğuna talebin hızla arttığı, örneğin en büyük ihraç limanı İzmir'de pamuğun en önemli ihraç malı durumuna geldiği görülmektedir. İç Savaş'ın sona ermesinden sonra Anadolu'dan pamuk ihracatı hızla azalmıştır (Yürekli, 1992).

Çizelge 3: Ana mal gruplarına göre Osmanlı ihracatının bileşimi (1911-1913)

Mal grupları	Toplam ihracat içindeki payı (%)
Gıda maddeleri	33-35
Hammaddeler	56-58
Tüm birincil ürünler (gıda maddeleri ve hammaddeler)	89-93
Yarı mamul mallar (işlenmiş deri vb.)	2-3
Mamul mallar (büyük çoğunluğu ile yün halı vb.)	6-7

Kaynak: Pamuk, 1995: 36.

Çizelge 3'de ana mal gruplarına göre Osmanlı ihracatının 1911-1913'deki bileşimi verilmektedir. Buğday ve arpanın toplam ihracat içindeki payının 1880'ler ve belki de daha öncesinden başlayarak düşme eğilimi gösterdiği ve buna koşut olarak gıda maddelerinin payının da 19.yüzyılın son çeyreğinde gerilediği anlaşılmaktadır. Öte yandan, 1911-1913'de toplam ihracat içindeki payı %6-7'yi bulan mamul mallar ihracatının 1890 sonrasında genişlediğini belirtmek

gerekmektedir. 1890 yünlü mamul malların (halı vb.) toplam ihracat içindeki payı %2'yi aşmıyordu.

Çizelge 4: Osmanlı İmparatorluğu'nda başlıca ihraç mallarının miktarı, değeri ve toplam ihracat içindeki payı (1878-1913)

		1878			1885			1895			1905			1909			1913	
Mallar	M*	D**	%	M	D	%	M	D	%	M	D	%	M	D	%	M	D	%
Yumurta	18	481	5,4	416	13,8	0,1	2,6	92,1	0,6	12,1	503	2,6	18,5	594	3,2	14,7	578,8	2,7
K.üzüm	52,8	1.057	11,8	75	1459	12,1	83,9	2196,3	14,1	76,5	2354,8	12,0	58,7	1633,9	8,9	69	2243,1	10,4
Ham ipek	337	447,8	5,0	0,4	770,8	6,4	748	1358,6	8,7	1	1816	9,2	1,5	1850	10,0	1,1	1473	6,8
Fındık	4,5	67,2	0,8	12,2	154,2	1,3	14	219,5	1,4	14,7	293,5	1,5	14,3	674,2	3,7	22,4	1138,6	5,3
Pamuk	7,1	344,3	3,9	10,5	554,1	4,6	11,3	562,7	3,6	10,8	512,5	2,6	18,7	928,6	5,0	23,4	1205,6	5,6
Arpa	46,1	89,6	1,0	33,3	183,7	1,5	135,5	685,2	4,4	136	750,6	3,8	64	260,9	1,4	150,2	785,3	3,6
Yapağı	9,3	360	4,0	10,3	338	2,8	16,2	540,7	3,5	12,9	500,5	2,5	6,3	291,3	1,6	11,2	696,8	3,2
Tiftik	3,2	140,6	1,6	3,9	593,7	4,9	4,7	767,4	4,9	5,2	914	4,6	5,8	931	5,1	4,6	736,5	3,4
İpek kozası	281	92,9	1,0	731	276,7	2,3	1,3	671,8	4,3	2,3	1105,9	5,6	1	607	3,3	1,2	503	2,3
Afyon***	346	594,6	6,7	559	901,9	7,5	442	752,1	4,8	435	729,1	3,7	344	478,8	2,6	692	802,6	3,7
Susam	12,7	180,8	2,0	8,5	155,4	1,3	23,9	304,5	2,0	24,7	311,3	1,6	11,2	158,8	0,9	10,5	177,9	0,8
İncir		241,3	2,7		344	2,8		497,5	3,2		902,2	4,6		632,9	3,4		549,3	2,5
Zeytinyağı	19,4	523,7	5,9	13,1	362,5	3,2	12,2	349,1	2,2	12,7	420,6	2,1	10,7	418,8	2,3	6,9	346,9	1,6
Palamut	37,8	441,1	4,9	51,3	428,2	3,5	72,6	615,5	4,0	71,6	625,2	3,2	73,1	825,2	4,5	54,9	546,3	2,5
Buğday	109,3	815,4	9,1	64,4	914,1	7,6	25,8	368,9	2,4	25,4	374,5	1,9	7,1	46,8	0,3	14,1	97,9	0,5
Diğerleri		3.050	34,2		4605	38,1		5591	36,0		7557	38,4		8099	43,9		9703	44,9
Toplam		8927	100		12071	100		15535	100		19672	100		18432	100		21600	100
Tütün				11,5			11,8			21,6			31,9			23,3		
S.kurşun				2			4,6			11,4			12,8			14		
Ham bakır				0,6			0,5			0,9			1,3			1		
Krom				3,5			8,8			20,2			17,7			29,1		
Borasit				4			6			12,9			15,3			21,5		

* M: Miktar (Bin ton)
** D: Değer (Milyon Osmanlı lirası ya da milyon altın lira)
*** Afyonun miktarları ton olarak verilmiştir.
Kaynak: Osmanlı dış ticaret istatistikleri; Özetleyen Aybar, 1939: 55-59 ve Eldem, 1994a: 118-125'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Üç kıtada 11,5 milyon km²'lik alanı (1699 yılı) yönetimi altında bulunduran Osmanlı Devleti peyderpey küçülerek, 1913 yılının sonunda 1,9 milyon km²'lik yüzölçümüne sahip olmuştur. Bu geniş Osmanlı coğrafyası içinde, Balkanlar'dan Basra Körfezi'ne oradan da Atlas Okyanusu'na kadar ki bir mekan dahilinde, ülke içi üretimin talepten fazla (arz fazlası) olduğu, elverişli limanların bulunduğu yerlerde (örneğin Selanik, Bağdat, İskenderiye, Beyrut vb.) imparatorluk her yörenin kendine has ürettiği hammaddeden mamul mallara, çeşitli madenlerden gıda maddelerine kadar, çizelge 4'de de ayrıntılı bir şekilde görülen, malları yüzyıllar boyunca ihraç etmiştir.

Bu bağlamda, 19.yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti içinde sadece Anadolu'dan yapılan ihracatı dış ticaret istatistiklerinden değil de, belli başlı limanlara ilişkin verilerden izlemek mümkündür.

Çizelge 5'de de görülen ihracat miktarları incelendiğinde,"Anadolu tarımının dünya pazarlarına yönelmesinde en kritik dönemin Kırım Savaşı (1853) ile onu izleyen yıllar olduğu anlaşılmaktadır. 1850-52 ile 1864-66 yılları arasında Anadolu'nun belli başlı beş limanından yapılan ihracat cari fiyatlarla %160'ın, sabit

fiyatlarla da %180'in üzerinde artış göstermiştir. Bu sıçramanın esas olarak batı Anadolu ve bir ölçüde de Anadolu'nun kıyı şeridinden gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Batı Anadolu'dan yapılan ihracatta ilk büyük dalganın İzmir-Aydın demiryolunun[11] yapımının tamamlanmasından önce ortaya çıkması da dikkat çekicidir" (Pamuk, 1995: 32; Yürekli, 1992). Öte yandan 1890'larda demiryolu Konya ve Ankara'ya ulaşana kadar, İç Anadolu Bölgesi'nden yapılan ihracat çok sınırlı kalmıştır. Ancak İç Anadolu'nun kısmen de olsa 1895'lerden sonra demiryolu şebekesine bağlanmasıyla, İç Anadolu-İstanbul ve Avrupa pazarlarına hububat ihraç eden duruma gelmiş, dolayısıyla çizelge 5'de görülen ikinci sıçrama dönemi bununla ilişkili olarak yaşanmıştır.

Çizelge 5: Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu'nun beş büyük limanından yapılan ihracat ile toplam ihracatın karşılaştırılması (1937-1912)

(İzmir, Trabzon, Mersin ve İskenderun limanları)
İngiliz sterlini

Yıllar	Cari fiyatlar	%*	1878-80 Sabit fiyatıyla	%*	Toplam Osmanlı ihracatı cari fiyatlarla
1837-39	1 700 000	37,8	1 100 000	24,4	4 500 000
1850-52	2 400 000	27,3	1 600 000	18,2	8 800 000
1864-66	6 300 000	39,6	4 600 000	28,9	15 900 000
1874-76	6 200 000	29,5	5 800 000	27,6	21 000 000
1878-80	6 000 000	42	6 000 000	42	14 300 000
1897-99	5 900 000	32,4	7 500 000	41,2	18 200 000
1910-12	8 600 000	32	10 000 000	37,2	26 900 000

Not:1.1890 yılında bu beş limandan yapılan ihracat İstanbul dışındaki tüm Anadolu limanlarından yapılan ihracatın % 86'sını oluşturmaktaydı.
2.Trabzon'dan İran'a yapılan ihracat yukarıdaki miktarlara katılmıştır.
* Beş limanın toplam Osmanlı ihracatı içindeki payı
Kaynak: Issawi, 1980: 82,103-31 ve Pamuk, 1995: 33'den hesaplanarak hazırlanmıştır.

Tüm Osmanlı coğrafyasını göz önüne alırsak; Anadolu'nun toplam Osmanlı ihracatı içinde cari fiyatlarla ortalama %34,3, sabit fiyatlarla ise %31,4'lük bir paya sahip olduğu anlaşılıyor. Bu durum bize bütün Osmanlı ülkesinden yapılan ihracatın 1/3'ünün sadece Anadolu üretimi kaynaklı olduğunu gösteriyor.

D. İthalatın Yapısı

Tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ana mal gruplarına göre ithalat yapısı çizelge 6'de görülmektedir.

"Osmanlı ithalatı içinde gıda maddelerinin önemli bir payı vardır. Şeker, çay ve kahve gibi imparatorluk içinde üretilemeyen malların ithal edilmesini doğal

[11] İzmir-Aydın demiryoluna 1856 yılında başlanmış ve 1866'da, İzmir-Kasaba (Turgutlu) hattıyla beraber *Osmanlı İmparatorluğu'nun trafiğe açılan ilk demiryolu olmuştur.*

karşılamak gerekmektedir. Ancak bunlara ek olarak, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi önemli miktarda buğday, un, pirinç ithal etmekteydi. Ekonomisi tarıma dayalı bir ülkenin tahıl ürünlerinde kendine yeterli olamamasının bir nedeni, ülkede ulaştırma ağının yetersiz oluşuyla ilgilidir. Örneğin, deniz yoluyla balkan ülkelerinden ve Rusya'dan ithal edilen buğday, İstanbul pazarında İç Anadolu'dan gelen buğdaydan daha ucuza satılabiliyordu. Tahıl ürünleri ithalinin diğer nedeni de, yürürlükteki dış ticaret anlaşmalarının korumacı gümrük tarifelerini engellemesidir" (Pamuk, 1995: 28).

Çizelge 6:Ana mal gruplarına göre Osmanlı ithalatının bileşimi (1911-1913)

Mal grupları	Toplam ithalat içindeki payı (%)
Gıda maddeleri (hububat, un, pirinç, şeker, çay, kahve vb.)	31-38
Çeşitli hammaddeler ve ara malları (kömür, petrol, işlenmiş metaller,boya vb.)	6-10
Her türlü iplik (çoğunluğu pamuk)	4
Pamuklu, yünlü, ipekli, keten dokuma mamulleri, her türlü giyim eşyası	36-38
Yatırım malları (yarısı demiryolu inşaat malzemesi, araç-gereç)	8'den az
Diğer mamul mallar (savaş dönemlerinde silah ve cephane önem kazanmakta)	8-10

Kaynak: Pamuk, 1995: 36.

"Eldeki veriler 1880'lerin başında imparatorluğun çeşitli bölgelerinden ihraç edilen buğday ve diğer hububatın, ithal edilen buğday unu ve hububata kabaca eşit olduğunu göstermektedir (bk. çizelge 4 ve 8). Ancak ABD'nin dünya piyasalarına büyük buğday ihracatçısı olarak girmesinden sonra, dünya fiyatları hızla düşmeye başlayınca çeşitli ülkeler kendi buğday üreticilerini korumak için himayeci önlemler alabilmişledir. 1838 Ticaret Sözleşmesi'ne bağlı Osmanlı Devleti'nde ise, bir yandan buğday ihracatı gerilerken bir yandan da ithal malı buğday iç piyasalarda yerli buğdayın yerinin almaya başlamıştır. Başkent İstanbul yüzyıllar boyunca Balkanlar ve Tuna'dan gelen buğdayı tüketmiştir. 19.yüzyılda bu bölgeler imparatorluktan ayrılınca, bir zamanlar iç ticaret olarak nitelendirilen mal akımları ithalat niteliğini almışlardır" (Pamuk, 1995: 36-37).

Öte yandan, ithalatın yarıdan fazlası mamul mallardan, özellikle pamuklu ve yünlü tekstil ürünlerinden oluşuyordu. 19.yüzyıl boyunca yerli zanaatlar ithal malı kumaşların rekabeti karşısında hem direnmiş hemde gerilemiştir. 20.yüzyılın başlarına gelindiğinde, kentlisiyle köylüsüyle, yoksuluyla zenginiyle, Anadolu ve imparatorluk nüfusu artık ya ithal malı pamuklu kumaş, ya da ithal malı pamuklu iplik kullanarak dokunmuş pamuklu kumaş kullanmaktaydı. Yerli fabrikalardaki pamuklu üretimi çok sınırlıydı. Bu durum Osmanlı sanayisinin -her ne kadar 1895-

1913 arasında sanayi üretimi 2-3 misli artsa da (Eldem, 1994a: 68)- izlenen dış ticaret ve gümrük politikaları sayesinde ne hale geldiğini açıkça göstermektedir.

20.yüzyılın başlarındaki (1911-13) Osmanlı ithalatı arasında, gıda, tekstil ürünleri ve giyim eşyalarının yanı sıra, yatırım malları, çeşitli hammadde ve ara malları ile özellikle savaş döneminde önem kazanan çeşitli silah ve cephanede bulunmaktaydı. İthal edilen yatırım mallarının yanı sıra demiryolu inşaat malzemesi, araç ve gereçleri diğer yarısını da elektrik, tramvay, su, liman, rıhtım vb yatırım malzemeleri oluşturuyordu. Yatırım mallarının oranı çizelge 6'da %8'in altında gözükürken, Eldem (1994a) bu oranı ortalama % 9,7 olarak belirlemiştir (çizelge 7). Çeşitli hammaddeler (kömür ve petrol) %5, ara malları (işlenmiş metaller-demir,bakır-,boya vb) %3-5 ve diğer mamuller (silah ve cephane) %8-10 civarında ithalat içinde paya sahip olan diğer unsurlardır.

Çizelge 7: Ana mal gruplarına göre Osmanlı ithalatının bileşimi (1905-1913)

	1905		1909		1911		1913	
Ana mal grupları	Değer*	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
Gıda	10 040	32,0	12 820	36,9	14 130	32,1	14 520	34,7
Giyim	11 230	35,8	11 020	31,7	14 320	32,5	13 020	31,1
Mahrukat (yakıt)	1 300	4,1	1 200	3,5	1 810	4,1	2 090	5,0
Sair (diğerleri)	5 730	18,3	6 550	18,9	9 080	20,6	8 190	19,6
Yatırım	3 070	9,8	3 150	9,1	4 720	10,7	4 020	9,6
Toplam	31 370	100,0	34 740	100,0	44 060	100,0	41 840	100,0

*Değer: Milyon Osmanlı lirası

Kaynak: Eldem, 1994a: 117.

Eldem'in (1994a) Osmanlı dış ticaret istatistiklerine dayanarak oluşturduğu çizelge 7'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalat bileşimi ana mal gruplarına göre ortalama olarak; gıda da %34,3, giyim de %32,6, mahrukat yani kömür ve petrolde %4,1, yatırım mallarında %9,7 ve sair adı verilen diğer (öteki) mallarda %19,1 oranındadır.

Çizelge 8: Başlıca Osmanlı ithal mallarının değeri ve toplam ithalat içindeki payları (1878-1913)

Milyon Osmanlı lirası

Mallar	1878		1880		1890		1900		1910**		1913**	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
Amerikan bezi	1845	9,2	1456	8,2	1598	7,0	1000	4,2				
Aba ve şayak	52	0,3	21	0,1	151	0,7	246	1,0	936	2,2	208	0,5
Çamaşır*	36	0,2	72	0,4	168	0,7	69	0,3	738	1,7	685	1,6
Çit ve pike	1243	6,2	795	4,5	1269	5,5	1432	6,0				
Çorap ve eldiven	41	0,2	43	0,2	116	0,5	120	0,5				
Dimi ve dimikton	91	0,5	80	0,4	146	0,6	114	0,5	75	0,2	71	0,2

Fes ve şapka	182	0,9	140	0,8	230	1,0	189	0,8	282	0,7	247	0,6
Kazmir ve kastor	307	1,5	230	1,3	378	1,6	408	1,7				
Kırpas pamuk-keten	495	2,5	233	1,3	354	1,5	267	1,1				
Mendil	99	0,5	81	0,5	108	0,5	83	0,3	313	0,7	243	0,6
Madampol	565	2,8	417	2,3	626	2,7	694	2,9				
Tire ve makara	30	0,1	91	0,5	189	0,8	240	1,0				
Tülbent	154	0,8	243	1,4	403	1,8	389	1,6				
Demir	181	0,9	180	1,0	343	1,5	385	1,6	510	1,2	392	0,9
Kağıt	155	0,8	188	1,1	186	0,8	346	1,5	374	0,9	327	0,8
Şeker	1027	5,1	1108	6,2	1514	6,6	1762	7,4	3573	8,4	2730	6,5
Bakır	190	0,9	206	1,2	117	0,5	106	0,4	327	0,8	193	0,5
Maden kömürü	78	0,4	241	1,4	212	0,9	387	1,6	427	1,0	624	1,5
Kösele	219	1,1	181	1,0	221	1,0	257	1,1	465	1,1	508	1,2
Deri eşyası	108	0,5	105	0,6	152	0,7	170	0,7	352	0,8	324	0,8
Çuval	187	0,9	51	0,3	209	0,9	270	1,1	458	1,1	509	1,2
Kav ve kibrit	75	0,4	50	0,3	70	0,3	134	0,6	323	0,8	212	0,5
Petrol	380	1,9	256	1,4	681	3,0	1083	4,5	1021	2,4	1511	3,6
Kahve	496	2,5	581	3,3	887	3,9	599	2,5	885	2,1	1003	2,4
Çay	103	0,5	46	0,3	48	0,2	115	0,5	200	0,5	245	0,6
Pirinç	623	3,1	836	4,7	722	3,2	861	3,6	1215	2,9	1372	3,3
Buğday	611	3,1	1508	8,4	606	2,6	300	1,3	985	2,3	844	2,0
Arpa	136	0,7	161	0,9	140	0,6	70	0,3	187	0,4	123	0,3
Un	292	1,5	578	3,2	457	2,0	1098	4,6	2210	5,2	2099	5,0
Diğerleri	10116	50,6	7697	43,1	10599	46,3	10630	44,6	18712	44,0	19127	45,7
Toplam	**20009**	**100**	**17847**	**100**	**22914**	**100**	**23841**	**100**	**42555**	**100**	**41841**	**100**

* 1910 ve 1913 yıllarında çamaşır ile çorap birlikte alınmıştır.

** 1910 ve 1913 yılları arasında tekstil ürünlerinin sınıflaması değişmiştir.

Kaynak: Osmanlı dış ticaret istatistikleri; özetleyen Aybar, 1939: 39-43.

Çizelge 8, başlıca Osmanlı ithal mallarının değerini ve toplam ithalat içindeki paylarını göstermektedir. Çizelgeden özellikle şekerin ortalama %6,7 ve un ortalama %3,5 oranıyla Osmanlı ithalatının %10'una karşılık geldiği görülmektedir. Ülkedeki pirinç talebinin her dönemde karşılanamadığı, ancak buğday ve arpa ithalinin ülkedeki üretimin yetersizliğinden değil, ulaşımın geriliğinden kaynaklandığı görülebilir. Gerçektende ithal edilen arpa ile ihraç edilen arpa karşılaştırıldığında (çizelge 4 ve 8) aslında arpa üretiminin talep fazlası olduğu yani üretimin tüketimden fazla olduğu görülür. 1900 yılına kadar buğday üretiminin ülke talebini karşıladığını çizelge 4 ve 8 açıkça gösteriyor. Buğday için ithal patlaması 1905'lerden sonra olmuştur. Ancak 1878'de ithalatın %1,4'ünü oluşturan un, talebinin hızla artması sonucu 1913'de payı %5'e yükselmiştir ki bu ülkede buğday açığını un ithali yoluyla karşılandığını belgelemektedir.

1878 yılında ülke ithalatının %2,3'ünü oluşturan kömür ve petrol, gerek demiryollarının genişleyip, Şirket-i Hayriye[12] seferlerinin artması, gerekse 1895'lerden itibaren artan Osmanlı sanayi ve altyapı yatırımlarının sonucu (sanayide motor kullanımı, deniz ulaşım araçları, tramvay, elektrik vs) 1913 yılında toplam ithalatın %5,6'sını oluşturmaktaydı. Miktar bakımından da 1878'de 50 bin ton maden kömürü ve 32 bin ton petrol ithal edilirken bu oran 1913'de 458 bin ton maden kömürü ve 176 bin ton petrole yükselmiştir (çizelge 9).

Çizelge 9: Osmanlı Devleti'nde başlıca ithal mallarının miktarı (1878-1913)

(ton olarak)

Yıllar	Maden kömürü	Petrol	Kahve	Pirinç	Buğday	Arpa	Un
1878	50 362	33 073	7 183	41 729	85 892	36 770	20 741
1880	139 417	-	8 823	104 753	186 402	29 189	41 257
1885	89 543	46 517	13 501	50 837	39 526	8 567	48 259
1890	86 397	67 938	7 824	73 831	36 005	12 752	42 032
1895	*165 501*	*63 104*	*9 353*	*62 835*	*35 918*	*14 069*	*106 711*
1900	124 400	102 403	11 194	60 171	19 951	3 627	102 221
1905	152 184	104 389	17 310	101 659	26 161	7 537	99 928
1910	346 856	117 053	16 186	110 231	121 390	36 570	209 332
1913	458 353	176 133	14 669	102 987	98 486	18 422	159 011

Kaynak: Aybar, 1939: 51.

E. Ülkelere Göre Dış Ticaret

Osmanlı dış ticaret istatistikleri ancak 1878 yılında yayınlanmaya başlandığı için, daha önceki dönemde ülkelere göre Osmanlı dış ticaretini, Osmanlı resmi istatistiklerinden izlemek mümkün değildir. Bu durumda Avrupa ve diğer ülkelerin dış ticaret istatistiklerini kullanarak yapılan hesaplamalar sonucunda 1830-1913 döneminin her yılı için Osmanlı dış ticaretinin ayrıntılı bir yeniden dökümünün Pamuk (1995) tarafından çıkartıldığı daha önceden tartışılmıştı. Yeniden döküm işlemi çercevesinde yapılan hesaplamalara göre 19.yüzyıl boyunca Osmanlı ithalatı ve ihracatı içinde ki belli başlı ülkelerin ve ülke gruplarının değişen paylarının çizelge 10'dan izlemek mümkündür.

---

[12] Şirket-i Hayriye (Osmanlı Denizcilik Şirketi); 1851 yılında Sadrazam Fuat Paşa ile Adliye Nazırı Cevdet Paşa tarafından kurulan, ilk Osmanlı anonim şirketidir. Türk denizcilik tarihinde çok önemli bir rolü olan şirket, başlangıçta, birkaç küçük vapurla Boğaziçi'nin bazı köyleriyle Karaköy arasında sefer yapmak için işe başlamış, ancak faaliyetlerini yıldan yıla artırarak zamanla modern bir müessese olmuştur. Şirket sadece nakliye ve yolcu hizmeti ile yetinmemiş, aldığı yerinde tedbirlerle Boğaziçi'nin gelişmesine de yardımcı olmuş ve çok sayıda denizci yetiştirmiştir (Eldem, 1994a: 106).

Çizelge 10: Osmanlı Devleti'nin ülkelere göre ihracat ve ithalatı (1830-1913)

İhracat

(% paylar olarak)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Almanya	Avusturya-Macaristan İmp.	Toplam[1]	Sanayileşen ülkeler[2]	Rusya	Diğer[3]	Cari fiyatlarla Ortalama ihracat (milyon sterlin)
1830-32	13,3	14,3	2,1[4]	30,9	60,6	64,3	12,6	23,1	3,8
1840-42	19,8	16,6	1,9[4]	29,1	67,5	70	10,4	19,5	5,2
1850-52	20,1	15,8	1,1[4]	28	74	76,4	8,3	15,3	8,8
1860-62	23,5	29,9	0,5[4]	16,8	70,7	73,4	10,2	16,4	12,4
1870-72	27,2	25,3	0,4	14,3	67,2	69,4	14,7	15,9	19,4
1880-82	23,5	28	0,5	6,1	58,1	62,9	13,6	23,5	15,2
1890-92	25,9	24,5	4,3	5,9	50,6	76,1[5]	4,2	20,7	17,9
1900-02	25,9	19,2	7,2	7,8	60,1	78,3	3,9	17,8	20,3
1909-11[6]	17,9	14,1	11,4	8	51,4	77	3,9	19,2	25,9

Kaynak: Pamuk, 1995: 61

İthalat

(% paylar olarak)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Almanya	Avusturya-Macaristan İmp.	Toplam[1]	Sanayileşen ülkeler[1]	Rusya	Diğer[3]	Cari fiyatlarla Ortalama ihracat (milyon sterlin)
1830-32	19	9,9	3,1[4]	16,9	49,1	52,7	31,3	16	4
1840-42	29,3	8,6	4,6[4]	22,1	64,6	67,3	16,5	16,2	5,7
1850-52	25,5	9,3	9,7[4]	24,2	70,4	74,6	13,6	11,8	9,5
1860-62	26,5	12,2	9,5[4]	17,1	65,4	67,5	11,5	20,9	12,9
1870-72	32,4	12,3	13,6	12,9	71,2	76,7	9,2	12,1	22,4
1880-82	45,2	11,8	2,4	11,8	71,2	74,9	9,7	15,4	15,4
1890-92	35,9	12,4	10,3	9,8	68,4	77,5[5]	9,9	12,6	19,2
1900-02	29,8	10	9,8	14,5	64,1	78,7	10,3	11,1	20,3
1909-11[6]	23,9	8,4	13,7	13,9	49,9	78,8	8,7	12,5	37,7

Kaynak: Pamuk, 1995: 62.

1. İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya

2. Batı-orta Avrupa ve ABD

3. Yunanistan, Sırbistan, Mısır ve İran'ı, 1890 öncesinde İtalya'yı, 1860'dan başlayarak Romanya'yı ve 1880'den başlatarak Bulgaristan'ı içermektedir.

4. Avusrurya üzerinden transit geçen Osmanlı ihracatının % 80'i

5. İtalya ile transit ticaret 1890'dan başlayarak sanayileşen ülkeler içinde gösterilmektedir.

6. 1912 yılı savaş yılıdır.

Çizelge 10'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1830-1913 yılları arasında hem ihracat hem de ithalat bazında en büyük ticareti İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Rusya ile yapmaktaydı. Bu dört ülkenin ihracat bazında 1830-32 yıllarındaki payı %71, ithalat bazında ise %77,1 idi. Aynı ülkelerin 1880-82 yıllarındaki payları sırasıyla %71,2 ve %78,5 seviyesiyle 1830 düzeyini koruyordu. Halbuki 1909-11 yıllarında bu dört ülkenin ihracat bazındaki payı %43,9 ve ithalat

içerisinde de %54,9 düzeyine inmiştir. Bu durumun izahını şöyle yapmak mümkündür:

1880'li yılların ortalarından itibaren Osmanlı İmrapatorluğu'nun bu dört büyük Avrupa devletine hem ihracat, hem de ithalat olarak bağımlılığının azalması, bu ülkelerle olan dış ticaret oranlarını düşürürken, dış ticaret hacimlerinde hemen hemen aynı yada biraz düşük düzeyde bırakmıştır (çizelge 11). Öte yandan 1890'lardan itibaren özellikle Almanya ile kurulan dostane ve ekonomik ilişkiler (Berlin-Bağdat demiryolu projesi gibi) bu ülkenin dış ticaret hacmini hızla artırarak 1913 yılında, İngiltere'den sonra Osmanlı'nın en büyük dış ticaret yaptığı ikinci devlet durumuna getirmiştir. Yine aynı yıllarda İtalyanlarla geliştirilen ilişkiler bu ülkenin payınınsa hızla artmasına ve 1913 yılında Osmanlı resmi istatistiklerine göre, İtalya (çizelge 11) ihracatta %4,3 ve ithalatta %8,7'lik pay ile 5. sıraya yerleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20.yüzyılın başından itibaren ABD ile de ticaret hacmini büyüttüğü ve 1913 yılında 8.sıra ile yerini aldığı resmi istatistiklere dayanan çizelge 11'de görülmektedir. Aynı çizelgeden İmparatorluğun 1890'lardan itibaren Mısır, Romanya, Bulgaristan, İran, Belçika, Hollanda ve Yunanistan ile de ticaret hacminde önemli büyüklükler sağladığını görüyoruz.

Yukarıda sayılan devletler dışında da Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan, Karadağ, Tunus, İspanya, İsviçre, İsveç, Japonya, Sisam ve Danimarka ile de pek de önemli olmayan bir ticari ilişki içerisinde idi. Bu devletlerin tamamının payı %1 civarında idi.

Çizelge 10 ile çizelge 11 arasında ülkelerin yüzde olarak payları arasında bir takım farklar vardır. Bu durum daha öncede ifade edildiği gibi, çizelge 10'un, Osmanlı Devleti'nin değil, ticaret yaptığı diğer ülkelerin dış ticaret istatistiklerine dayanıyor olması ile ilgili bir durumdan kaynaklanmaktadır. Çizelge 11 ise, Osmanlının resmi dış ticaret istatistikleridir ve bir çok sakıncayı içerisinde barındırmaktadır. Ancak yine de iki ayrı veri taşıyan bu çizelgeleri karşılaştırdığımızda birbiriyle paralellik arz ettiği görülüyor.

Çizelge 10 göz önüne aldığımızda; sanayileşen ülkelerin (o zamanı göz önüne alarak) Osmanlı ihracatı içindeki payı 1909-11 yılı itibariyle %77'dir. İthalat içerisindeki payı ise %78,8'dir. Yani Osmanlı İmparatorluğu dış ticaretinin ¾'ünü sanayileşen ülkelerle yapıyordu. Rusya ve diğer ülkelerin payı ise ¼ oranında idi. Burada şu tespiti yapmak mümkündür:

Çizelge 11: Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracat ve ithalatın ülkelere göre değeri (1878-1913)

Milyon Osmanlı lirası

	1878				1880				1890				1900				1910				1913			
	İthalat		İhracat		İthalat		İhracat		İthalat		İhracat		İthalat		İhracat		İthalat		İhracat		İthalat		İhracat	
Ülkeler	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
İngiltere	9710	48,5	3524	42,0	7403	41,5	2751	33,6	9922	43,3	4813	37,5	8312	34,9	5672	38,1	8479	19,9	5370	24,3	8128	19,4	4661	21,6
Fransa	3252	16,3	2565	30,6	2698	15,1	2902	35,4	2833	12,4	3732	29,1	2763	11,6	4439	29,8	3929	9,2	4403	19,9	3591	8,6	4294	19,9
Avusturya-Macaristan	2815	14,1	819	9,8	2502	14,0	863	10,5	4606	20,1	1039	8,1	4506	18,9	1500	10,1	7652	18,0	2193	9,9	6146	14,7	2238	10,4
Rusya	1423	7,1	343	4,1	1417	7,9	404	4,9	1703	7,4	293	2,3	2083	8,7	466	3,1	2797	6,6	911	4,1	3516	8,4	831	3,8
İtalya	529	2,6	142	1,7	507	2,8	104	1,3	499	2,2	554	4,3	1384	5,7	497	3,3	3648	8,6	1479	6,7	3639	8,7	926	4,3
Almanya	48	0,2	3	0,0	44	0,2	2	0,0	63	0,3	116	0,9	658	2,8	602	4,0	3896	9,2	1309	5,9	4688	11,2	1234	5,7
Mısır			484	5,8	43	0,2	988	12,1	62	0,3	685	5,3	638	2,7			1163	2,7	1584	7,2	1431	3,4	1972	9,1
Bulgaristan	77	0,4	3	0,0	455	2,5	17	0,2	955	4,2	407	3,2	830	3,5	246	1,7	2002	4,7	797	3,6	270	0,6	251	1,2
Yunanistan	349	1,7	321	3,8	394	2,2	255	3,1	356	1,6	512	4,0	236	1,0	292	2,0	250	0,6	381	1,7	137	0,3	243	1,1
Romanya	620	3,1	5	0,1	1414	7,9	9	0,1	466	2,0	237	1,8	519	2,2	204	1,4	1069	2,5	529	2,4	1937	4,6	628	2,9
ABD	416	2,1	91	1,1	231	1,3	105	1,3	74	0,3	182	1,4	58	0,2	411	2,8	648	1,5	1008	4,6	1080	2,6	1378	6,4
İran	549	2,7	52	0,6	481	2,7	6	0,1	585	2,6	16	0,1	851	3,6	15	0,1	690	1,6	44	0,2	955	2,3	84	0,4
Belçika	80	0,4	0,6	0,0		0,0		0,0	501	2,2	12	0,1	651	2,7	167	1,1	1669	3,9	613	2,8	1846	4,4	538	2,5
Hollanda	110	0,5	33	0,4	17	0,1	66	0,8	109	0,5	167	1,3	292	1,2	293	2,0	832	2,0	333	1,5	622	1,5	415	1,9
Sırbistan	0,6	0,0		0,0	70	0,4	14	0,2	90	0,4	44	0,3	49	0,2	65	0,4	462	1,1	303	1,4		0,0	3	0,0
Karadağ					0,3	0,0	0,3	0,0	5	0,0	5	0,0	7	0,0	3	0,0	4	0,0	50	0,2				
Tunus	7	0,0	1	0,0	4,3	0,0	0,1	0,0	39	0,2	0,8	0,0	34	0,1		0,0	18	0,0	8	0,0		0,0		0,0
İspanya	0,2	0,0	0,04	0,0	0,001	0,0	0,04	0,0							25	0,2	52	0,1	45	0,2	117	0,3	160	0,7
İsviçre																	193	0,5	3	0,0	283	0,7	2	0,0
İsveç	5	0,0	0,1	0,0	13	0,1		0,0	37	0,2		0,0	75	0,3		0,0		0,0		0,0	136	0,3	1	0,0
Japonya													6	0,0	0,3	0,0	23	0,1	3	0,0	66	0,2		
Sisam	1	0,0		0,0	1	0,0	3	0,0	0,5	0,0	9	0,1	0,2	0,0	0,1	0,0	2	0,0	11	0,0		0,0		0,0
Danimarka					0,005	0,0			0,05	0,0	1	0,0			0,1	0,0								
Diğerleri																	3064	7,2	691	3,1	3245	7,8	1727	8,0
Toplam	20009	100,0	8393	100,0	17847	100,0	8197	100	22914	100	12836	100	23841	100	14904	100	42555	100	22079	100	41841	100	21600	100

Kaynak: Osmanlı dış ticaret istatistikleri; özetleyen Aybar, 1939:51

Osmanlı devleti'nin dış ticaretini büyük oranda sanayileşen ülkelerle yapması son derece doğaldır. Çünkü engelsiz bir dış ticaret rejimine sahip olan ve bu yönüyle Avrupa'nın açık pazarı haline gelen Osmanlı devleti, sanayileşen ülkeler için çok önemli bir pazardı. Zira hem ürettikleri sanayi ürünlerini son derece düşük gümrük vergileriyle yurda sokup satıyorlar, hem de bol ve ucuz Osmanlı hammaddesini sanayileri için satın alıyorlardı. Mevcut durumun Osmanlı ihracat-ithalat yapısıyla ilişkilendirilerek açıklanması neden sanayileşen ülkelerle bu oranda yüksek bir ticaret hacminin olduğunu açıklamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkelere göre ithalat ve ihracat bileşimine bakılarak bir takım tespitler yapmak mümkündür. İmparatorluğun en büyük ticaret hacmini gerçekleştirdiği İngiltere'ye, Osmanlı Devleti gıda ürünleri (hububat, üzüm, incir, diğer meyveler ve zeytinyağı) ve hammaddeler (yün, meşe palamudu, tütün, afyon) ihraç ederken, sanayi ürünleri (toplam ithalatın %60'ını sadece pamuklu tekstil ürünleri oluşturuyordu. Ayrıca pamuklu iplik, demir-çelik mamulleri, yünlü mamuller), petrol ve kömür gibi çeşitli hammaddeler ile çeşitli yatırım malları satın alıyordu. Osmanlı ihracatının bileşiminden de anlaşılacağı üzere (çizelge 3-4) yukarıda İngiltere örneğinde olduğu gibi. Osmanlı Devleti diğer ülkelerede (Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, ABD, İtalya, Rusya ve Mısır gibi) aynı bileşimdeki malları ihraç etmekteydi. İthalatın bileşimini ülkelere göre incelediğimizde de çizelge 6 ve 8'daki mal gruplarının hemen hemen eşit olarak bütün ülkelere dağıldığını gözlemlemek mümkündür.

Osmanlı imparatorluğu dış ticaretini hemen tamamıyla denizyolu taşımacılığıyla yapıyordu. Karayolu ağının gelişemediği,demiryollarının birbirine ve limanlara entegre olmadığı bir ülkede denizyolu taşımacılığı ticaret için son derece önemlidir. Nitekim 15 bin km²'yi geçen kıyıları olan ülkenin, 1911 yıllında limanlarında yapılan yükleme ve boşaltmaların %90'ı yabancı gemilere aitti (Eldem, 1994a: 105; İssawi, 1980: 146-176). Osmanlı ekonomisinin her tarafında görülen yabancı hakimiyeti ya da bağımlılık kendini bu alanında da gösteriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de tıpkı bugünkü gibi *transit ticaret* yapıldığını görüyoruz. Yani Osmanlı ülkesi üzerindeki limanlar aracılığıyla Avrupa devletleri başka ülkelere mal ihraç-ithalatında bulunuyorlardı. Bunun en güzel örneğini İngiltere'nin o dönemde İran ile yaptığı ve Osmanlı'nın limanlarını kullandığı Trabzon-Tebriz transit ticareti göstermektedir (Çadırcı, 1997: 366).

II) BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLE İŞGAL VE MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA OSMANLI DIŞ TİCARETİ

A. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Dış Ticareti (1914-1918)

"17.yüzyılın sonuna kadar, askeri sahada olduğu gibi, iktisadi faaliyet bakımından da, dünya milletleri arasında seçkin bir yer edinen Osmanlı İmparatorluğu, o tarihten sonra başlayan sanayi inkılabına katılamadığından, bu yerini koruyamamıştır. Devletçe meydana getirilen harp sanayii bile zamanla ordunun artan ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş, 1880 yılından sonra tek tük kurulmasına başlanan özel kuruluşlar ise, ne miktar ne de nitelik bakımından, memleketin sanayileşmesini sağlayacak ölçüde olmamıştır. Bu nedenle 1914'te, Osmanlı imparatorluğu tam manasıyla bir ziraat memleketi vasfını muhafaza ediyor ve batıya nazaran iktisaden geri kalmış durumda bulunuyordu. Bununla beraber, imparatorluk, Balkanlar ve Ortadoğu'da, gerek nüfusu, gerek müesseseleri ve hatta iktisadi kudreti bakımından hala bir dev manzarası arz ediyordu" (Eldem, 1994b: 2).

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra, 34 yıl süreyle topraklarının bütünlüğünü az çok muhafaza eden imparatorluk, 1911-1913 Trablusgarb ve Balkan Savaşları sonunda Trablusgarb'ı, ve Doğu Trakya hariç, bütün Rumeli (Balkanlar) ile Ege Adalarını kaybetmiş bulunuyordu. Özellikle Rumeli'nin kaybı ile iktisadi gücünden çok şey kaybeden imparatorluğun 1914 yılı başındaki yüzölçümü ve nüfusu çizelge 12'de gösterilmektedir:

Çizelge 12: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılı başındaki yüzölçümü ve nüfusu

	Yüzölçümü	Nüfus
Avrupa'da:		
Edirne ve Çatalca	22.700	642.000
İstanbul	3.900	1.160.000
Anadolu'da:		
27 vilayet ve müstakil liva (sancak)	730.500	13.402.000
İskenderun, Beylan, Antakya kazası	5700	120.000
Suriye, Cebel-i Lübnan, Kudüs		
6 vilayet ve müstakil liva	221.900	3.075.000
Mezopotamya		
Musul, Bağdat, Basra	326.300	2.403.000
Arabistan		
5 vilayet ve müstakil liva	626.900	5.570.000
Toplam	1.937.000	26.372.000

Kaynak: Eldem, 1994b: 4.

Asırlar boyunca mamullerinin nefasetiyle ün kazanan Osmanlı sanatkarları 19.yüzyılın sonuna doğru, dış pazarlardan gelen harcı alem (herkesin alabileceği) fabrika mallarının sınırsız rekabetine dayanamayarak, peyderpey faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlar ve bunların piyasadan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu milli bir sanayinin doldurması mümkün olmamıştır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu mamul ihtiyacı için gittikçe artan bir oranda dış piyasalara tabi bir duruma girmiştir. 1913 sanayi sayımına göre, imparatorluğun sanayi maddesi bakımından dış ülkelere bağlılık derecesi şöyle idi:

Sanayi kolu	%
Gıda sanayi	39,2
Toprak sanayi	57,2
Debagat (tabakçılık,dericilik)	64,1
Tahta sanayi	42,2
Tekstil sanayi	76,5
Kimya sanayi	85,7
Ortalama	59,2

Kaynak: Eldem, 1994b: 10.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesindeki fotoğrafını yukarıda çekmeye çalıştık. Hiç de iç açıcı olmayan bu tabloya rağmen Osmanlı hükümeti içerisinde Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşanın başını çektiği grup Almanya ile gizli bir antlaşma imzalayarak imparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemişlerdir. Böylece Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından felaketle çıkan devlet, Almanya'nın Fransa ve Rusya'ya savaş ilan ettiği 1-3 Aralık tarihi ile fiilen savaşa girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl içerisinde iktidarı tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki, öteden beri savunduğu *Milli İktisat*[13] kurma çabasına girişmiştir.

[13] Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ülkenin iktisadi problemlerinin nasıl çözümlenebileceği ile ilgili temelde iki görüş ya da düşünce vardı. Bunlardan ilki olan "Milli İktisat" düşüncesi, 19.yüzyılın sonlarında Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzade tarafından oluşturulmuş, dış ilhamını Alman tarihçi okulunun korumacı doktrininden alan ve sanayileşmeyi kalkınmanın anayolu olarak gören bir anlayış olarak doğmuştur. İkinci Meşrutiyet (1908) sonrası İttihat ve Terakki cemiyetinin etkili mensupları Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi düşünürler İktisâdiyat Mecmuası ve Türk Yurdu gibi yayın organlarında bu düşüncelerini açıklamaya başlamışlardır. Milli İktisat düşüncesi 1908-22 Osmanlı ve 1923-29 yıllarında cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi politikalarının temelini oluşturmuştur. Milli İktisat görüşü, bağımsızlıktan yana, devlet desteği ile yerli ve milli bir burjuvazinin yetiştirilmesini öngörürken,ulusal ve bağımsızlıkçı bir kapitalizmin, ancak korumacı sanayileşmeye yönelik, devlet teşvik ve müdahaleleri ile milli bir sanayi burjuvazisinin yetiştirilmesi

Bu düşünce ve savaşın sayesinde İttihat ve Terakki hükümeti 8 Eylül 1914 tarihi itibariyle *kapitülasyonları* tek taraflı olarak kaldırmıştır. Bunu müteakiben tarım ve yerli sanayiyi korumak ve sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla, bir süreden beri uygulanan advalorem gümrük tarifesinden 23 Mart 1916'da vazgeçilmiş ve spesifik gümrük vergisi yürürlüğe konmuştur.

1914 yılı öncesi Osmanlı ekonomisiyle ilgili pek nadir de olsa hem yerli hem de yabancı eserler vardır. Bu eserlerde o dönemin ekonomik göstergelerine ilişkin istatistik verilerde bulunmaktadır. Ancak 1914 ile 1922 yılları arasındaki Osmanlı dönemine ilişkin pek çok siyasal içerikli kitap,makale ve hatıra türünde eserler bulunmakla beraber, gerek bu dönemin savaş yıllarına rastlaması nedeniyle sağlıklı istatistiklerin tutulamaması, gerekse iktidarın *iki başlı* durumu (Özellikle 1920-22 yılları arasında ülkede biri İstanbul diğeri Ankara da olan iki hükümetin varlığının yarattığı karışıklık ve Anadolu'nun bir kısmının işgal altında olması) nedeniyle

---

yoluyla olabileceğini savunmaktadır. Bu düşünce en iyi uygulama olanağını Birinci Dünya Savaşı yıllarında bulmuş ve savaşa rağmen kısmen de başarılı olmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonrada İzmir İktisat Kongresi'yle hem hükümet hem de M. Kemal "milli iktisat" düşüncesini aynı nedenlerle 1929 yılına kadar uygulamış yada savunmuşlardır.

Milli iktisat görüşünün karşısında ondan daha da eski olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde savunulan "Liberalizm" ya da onun ekonomik tarafını oluşturan "liberal ekonomi" düşüncesi gelir. Liberal ekonomiyi savunanların Osmanlı Devleti'ndeki temsilcileri, Namık Kemal, Portakal Mikael Paşa, ve özellikle Prens Sabahattin, Sakızlı Ohannes Paşa ile Mehmet Cavid Beydir. Vatan şairi Namık Kemal hem gazete yazılarında hem de eserlerinde *serbest ticaret* yanlısı düşüncesiyle ortaya çıkarken, mülkiyeli bilim adamı Sakızlı Ohannes, 1881'de "Mebadi-i İlm-i Serveti Milal"adlı iktisat kitabında ve M. Cavit bey ise 1900'de basılan 4 ciltlik "İlm-i İktisat"eserinde liberal ekonomik politikaları savunmaktadır.

Bu yazarlar içinde özellikle Cavid bey sadece bir iktisatçı değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinin önderlerinden biri, II. Meşrutiyet sonrasının etkili (ve liberalizmin kuramcılığını yapan) yayın organı *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuasının* kurucusu ve Haziran 1909 ile I. Dünya Savaşı'nın sonu arasında kurulan hükümetlerin çoğunda Maliye ve Nafıa (bayındırlık) Nazırı, hükümette yer almadığı zamanlarda dahi tüm iktisat politikaları sorunlarında büyük otorite sayılan bir kişi olduğu dikkati çekmektedir. Cavid Bey'in sistemli bir şekilde savunduğu iktisat politikaları, Serbest-i ticaret, tarımsal ihracata dayalı ihtisaslaşma, yabancı sermayeye açık kapı, piyasalara devletin müdahale etmemesi gibi unsurlara dayanıyordu.

Bu düşünce ve politikalar 20.yüzyılda Osmanlı ve cumhuriyet Türkiye'sinde kimi zaman yan yana bazen de zıt olarak uygulama alanı bulmuştur. Buradan da anlaşılıyor ki 21.yüzyıla girerken devletçilik-karma ekonomi ve piyasa ekonomisi (liberal ekonomi) arasında gelip giden ve bir türlü hangi ekonomik sistemi uygulayacağına karar veremeyen Türkiye'nin bu problemlerinin ta ki 19.yüzyıl Osmanlı döneminde de aynı olduğu, tartışıldığı ve bir türlü çözümlenemediğini *ironik* bir şekilde göstermektedir.

Bu konuyla ilgili doğrudan daha geniş bilgi için Mehmet Cavid Bey (2001), Çavdar (1992), Karaman (2001), Parla (1999) Toprak (1995a)'a başvurulabilir. Konuyla ilgili dolaylı bilgi için Avcıoğlu (1971) Boratav (1998) Eldem (1994a-b) ve Toprak (1995b)'a başvurulabilir.

ekonomik konulara ilişkin verilerin adeta yokluğu, dönemle ilgili araştırma yapan tüm araştırıcıların şikâyet ve temas ettiği bir sorun olarak karşımızdadır.

Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Osmanlı ekonomisinin durumunu öğrenebildiğimiz yegâne kaynak Vedat Eldem'in 1994 yılında yayınlanan ve bizim çalışmamıza olduğu gibi bilim camiasına da kaynaklık eden *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* adlı eseridir. Bu dönemin ekonomisine ilişkin olarak başvurulabilecek diğer eserler ise bazı yönleriyle tali olsalar da (ekonomi dışı) kıt kaynaklar içinde çok önemli yerleri vardır. Bunların başlıcaları Toprak (1995a-b), Çavdar (1992 ve 1971), Ökçün (1997) ve Müderrisoğlu (1973) tarafından çalışılmıştır. Bizde bu döneme ilişkin olan yukarıdaki eserleri inceleyerek Osmanlı-Türkiye ekonomisinin diğer dönemlere göre en karanlıkta kalmış kısmına kendi konumuz açısından ışık tutmaya çalıştık.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914-22 yılları arasında *milli iktisat* düşüncesinin bir yansıması olarak, mümkün olduğu kadar korumacı bir gümrük politikası izlemeye çalışmıştır.1907 yılına kadar ithalattan alınan % 8'lik advalorem gümrük vergisi, aynı yılın haziran ayında % 11'e, Eylül 1914'te %15'e, Mayıs 1915'te ise % 30'a çıkarılmıştır. 23 Mart 1916 tarihindeki bir kanunla advalorem tarifeden vazgeçen hükümet, her eşyanın ağırlığı esasına göre belirlenen ve eşya kıymetinin takriben %15-25'i nispetine tekabül eden spesifik tarifedeki oranları zaman zaman değiştirmesine rağmen, 1929 yılına kadar uygulamıştır (Eldem, 1994b: 27 vd.).

"Harptan evvel imparatorluk ithalat ticaretinin kıymet itibariyle ortalama % 75'i Akdeniz, % 14'ü Karadeniz, % 1'i Basra Körfezi ve Kızıl deniz yolu ile ve yalnız % 4'ü karadan yapılmakta idi. Harbin ilk aylarından itibaren tatbikine başlanan abluka dolayısıyla, en mühim münakale yolumuz olan Akdeniz ticarete kapanmış oldu. Müttefiklerimizle doğrudan doğruya ticari münasebetler ancak Sırbistan'ın işgalinden sonra (Aralık 1915) demiryolu ve Tuna-Karadeniz bağlantısıyla temin edilebilmiştir" (Eldem, 1994b: 56).

"Balkan Harplerini takip eden yıllarda, süratle gelişen dış ticaretimiz, her çeşit emtiadan (Mallar,ticarete konu olan tüm mallar) büyük stokların meydana getirilmesine imkan vermiş ve bu stoklar sayesinde Umumi Harbin ilk aylarında, ihtiyaç maddesi bakımından fazla sıkıntı çekilmemiştir. Ancak 1915 ortalarına doğru, stokların tükenmesi ve hemen bütün ulaşım yollarının kapanması üzerine, memlekette gerek tüketim maddeleri, gerek savaşın idamesine lüzumlu harp malzemesi sıkıntısı duyulmaya başlanmış ve bu sıkıntı süratle şiddetini artırmıştır.

Öyle ki aynı senenin sonuna doğru, şeker, çay, kahve ve giyim eşyası piyasada bulunmaz olmuştur. O yıl zarfında yalnız Bulgaristan, Romanya ve harbe girinceye kadar, Yunanistan ve İtalya'dan pek cüzi ve ihtiyaca hiçbir suretle cevap veremeyecek miktarda ithalat yapılabilmiş, dış ticaret münasebetleri hemen hemen tamamen durmuştur. Bu hal 1915 yılının sonuna ve Sırbistan'ın işgaline kadar devam etmiş, o tarihten sonra yeniden bazı ihtiyaç maddeleri, harp malzemesi ve mühimmat Almanya'dan getirilmiştir" (Eldem, 1994b :56).

Harp yıllarında, abluka dolayısıyla deniz ulaşımı kesildiği için o yoldan yapılan ticaret istisnai ve tesadüfi hallerde ortaya çıkmıştır. Esasen ihraç maddelerimizin başlıca alıcıları düşman tarafında kaldığından, üzüm, incir, fındık ve tütün gibi maddelerin satış imkanları pek azalmış ve bu durum memleketin ziraat ekonomisini sarsacak kadar ileri gitmiştir. Bunu çizelge 13'de harp yıllarında bazı maddelerin ihracat seyri ile harptan önceki miktarlarının karşılaştırılması yoluyla görülmektedir.

Çizelge 13: Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün, kuru üzüm ve pamuk ihracatının yıllar itibariyle seyri (1913-1918).

Yıllar	Tütün[1]	K.Üzüm[1]	Pamuk[1]
1913	46,4	69,1	23,5
1914	16,8	32,2	24,2
1915	2,6	3	2
1916	9,5	14,5	2,5
1917	11,3	12	2
1918	8,1	11	3

[1] Miktar, bin ton olarak verilmiştir.

Kaynak: Eldem, 1994b: 59.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında devlet dış ticaret istatistiklerini düzenli bir şekilde tutmamıştır. Ancak yine de ihtiyatlı olmak kaydıyla bu yıllara ait aşağıdaki verileri kullanabiliriz.

Çizelge 14: I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti (1913-1918).

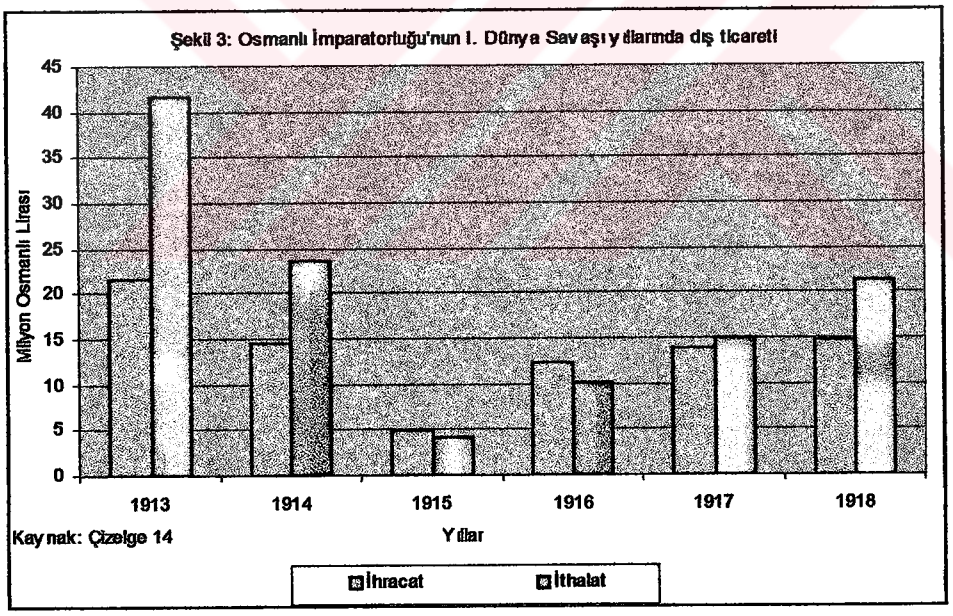
Yıllar	İthalat[1]	İhracat[1]	Ticaret Dengesi[1]
1913	*41,8*	*21,6*	*- 20,2*
1914	23,6	14,6	- 9
1915	4,3	4,9	+ 0,6
1916	10,2	12,3	+ 2,1
1917	15	13,9	-1,1
1918	21,2	14,8	-6,4

[1] Milyon Osmanlı lirası

Not: Yukarıdaki rakamlara toplam 37,8 milyon lira değerindeki harp malzemesi dahil değildir.

Kaynak: Eldem, 1994b: 66.

Çizelge 14 ve şekil 3'de görüldüğü üzere, savaş yıllarında, savaştan önceki seviyesinin hemen hemen onda birine kadar düşen dış ticaret, savaşın son yıllarında yükselme temayülü göstermiştir. Balkan Savaşlarının bitiş yılı olan 1913 yılı aslında bir savaş yılı olmasına rağmen, dış ticareti sınırlayıcı şartlar taşımaması dolayısıyla *normal bir yıl* olarak alındığında, 41,8 milyon ithalat ve 21,6 milyon Osmanlı lirası ihracatın yapıldığını görüyoruz. Ancak Cihan Harbinin başladığı 1914'te dış ticaret önce yarıya, sonrada 1913'e göre 1/10'a düşmüştür. Bu durumun nedeni daha öncede belirttiğimiz gibi, 1915 ortalarına doğru, stokların tükenmesi ve hemen bütün ulaşım yollarının kapanması üzerine, memlekette gerek tüketim maddeleri, gerek savaşın idamesine lüzumlu harp malzemesi sıkıntısı duyulmaya başlanmış ve bu sıkıntı süratle şiddetini artırmıştır. Öyle ki aynı senenin sonuna doğru, şeker, çay, kahve ve giyim eşyası piyasada bulunmaz olmuştur. Dolayısıyla bu sebepler ithalatı minimize ederken, ihracatı da ulaşımın kesilmesi ve başlıca ihraç mallarımızı sattığımız devletlerin düşmanımız olması kısıtlamıştır.

Kaynak: Çizelge 14

1915 yılının sonuna doğru Almanya'nın Sırbistan'ın işgaliyle birlikte Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya,Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile doğrudan temasa geçmesi, o tarihten sonra yeniden bazı ihtiyaç maddeleri, harp malzemesi ve mühimmatın bu devletlerden (Özelliklede Almanya'dan) tedarik edilmesini sağlamıştır ki, bu durum önce 1916, sonrada 1917 yılı istatistiklerine de yansımıştır. 1918 yılının 6 aylık döneminin savaşsız geçmesi ve savaş öncesi koşullara tedricen dönülmeye başlanması, bu yılın dış ticaret değerlerin de kendini göstermektedir.

Savaş döneminde dış ticaret dengesinin fazla açık vermediği, hatta iki yıl fazla verdiği görülmekle birlikte, bu değerlere Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan savaş boyunca toplam değeri 37,8 milyon Osmanlı lirasını bulan harp malzemesi ve mühimmat eklendiğinde *dengenin* alt-üst olacağı tahmin edilebilir.

Harp yıllarında dış ticaretin ülkelere göre dağılışında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Asırlardan beri en büyük müşterimiz olan devletlerle olan ticaretimiz sıfıra inmiş, buna karşılık Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gibi müttefiklerimiz ön plana geçmiştir.

Çizelge 15: Osmanlı İmparatorluğunun ülkelere göre dış ticaretinin dağılışı (1913 ve 1916)

	1913		1916	
	İthalat %	İhracat %	İthalat %	İhracat %
Almanya	11,2	5,7	35,7	73,1
Avust.-Macar.	14,7	10,4	55,5	22,3
İngiltere	19,4	21,6	-	-
Fransa	8,6	19,9	-	-
İtalya	8,7	4,3	-	-
Rusya	8,4	3,9	-	-
Romanya	4,6	2,9	2,5	0,1
Bulgaristan	0,6	1,2	5	4,6
Diğerleri	23,8	30,1	1,3	5

Kaynak: Eldem, 1994b: 68.

Çizelge 15'de de görüldüğü gibi, Osmanlının savaş öncesi dönemde yüzyıllardan beri ticaret yaptığı en önemli müşteri ve müttefiklerinden İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya ile ticareti tamamen durmuştur. Dış ticaret çok farklı bir istikamet değiştirerek müttefikimiz olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yapılmaya başlamıştır ki bu da son derece doğal bir durumdur. 1916 yılında yani Birinci Dünya Savaşı ortasında, Osmanlı İmparatorluğu dış ticaretinin %90-95'ini sadece Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yapıyordu. İmparatorluğunun ithalat ve ihracatının bileşiminde savaş öncesi döneme göre bir değişiklik olması söz konusu değildir.

Makedonya cephesinin çökmesi ve Bulgaristan'ın 28 Eylül 1918'de ateşkes istemesi üzerine, İstanbul yolu düşmana açılmış, müttefikleriyle irtibatı kesilen Osmanlı'nın askeri durumu son derece zorlaşmıştı. Suriye ve Irak cephesinde geri çekilen Osmanlı ordusu, Kafkasya cephesinde macera peşindeydi. Buna karşın orduda firar olayları 1917'de 300 bin iken, 1918'in yazında 500 bine çıkmıştır. Kaçan askerler dağlara sığınmış ve çeteler şeklinde köy ve kasabaları basmaya

başlamıştır. Harbin başından beri iktidarda olan İttihat ve Terakki hükümeti son dönemlerde devamlı eleştirilirken, savaşın sonucunun görülmesi, büyük hayallerle başlanan harbi Osmanlı aleyhinde çevirmişti. Bunun üzerine istifa eden hükümet, yerini İtilaf Fırkasına bırakmıştır. Yeni kabineyi kuran Ahmet İzzet Paşa 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını[14] imzalamıştır. Ateşkesten 2 gün sonra Avusturya-Macaristan ve 11 Kasımda Almanya teslim olarak, 4 yıl süren savaş sona ermiştir.

Ateşkesin imzalandığı tarihte, memleketteki iktisadi durum çok kötü seviyelere ulaşmıştı. Yiyecek ve içecek stokları tükenmiş, ithal yolları kapanmış, kötü şartlar altında üretilen ürünler, harpten önceki miktarının *yarısına* düşmüştü. Her şeyden önemlisi, harbin insan zayiatının çok ağır olduğunu Yalman (1930) *Turkey in The World War* adlı eserinde "Cihan Harbinde savaş meydanlarında ölenlerin sayısı 1,5-2,5 milyon civarındadır"şekilde belirtmektedir olup, bu rakamları Harbiye Nezareti'nin seferber edilen asker için verdiği 2.999.321 rakamı ve Shaw'ın (2000: 443) ifade ettiği 2,5 milyon insan doğrulamaktadır. Zira bu rakamın 1,2 milyonu sürekli silah altında bulunmuştur. Seferber edilen askere nazaran zayiat nispeti, diğer savaşan devletlerin ortalamasının üstünde, Fransa, Almanya ve Rusya ortalamasının altında olmuştur.

B. İşgal ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı Dış ticareti (1919-1922)

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesine dayanarak, 13 Kasım 1918 günü, İtilaf Devletlerine ait savaş gemileri, İstanbul limanına girerek karaya çıkardıkları askeri kuvvetler ile şehrin stratejik noktalarını ve sonrada tamamını ateşkese aykırı olarak işgal etmiştir. Böylece 2 Ekim 1923 tarihine kadar sürecek olan İstanbul'un işgal devri başlamış bulunuyordu.

Yine ateşkes şartlarını ileri sürerek, 15 mayıs 1919 sabahı İzmir'e ayak basan Yunan kuvvetleri, bugünkü İzmir ve Manisa vilayetleriyle Balıkesir'in bir kısmını işgal ettiler ve bir taraftan Bursa, diğer taraftan Aydın ve Ödemiş istikametlerinde memleketin içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Yunanlılar aynı zamanda Edirne'yi ve Çatalca hattına kadar bütün Doğu Trakya'yı istila ederken, İtalyanlar, Antalya'dan Konya'ya doğru yayılmakta idi. Güneyde Musul'u alan İngilizler Urfa, Antep ve

[14] Mondros Ateşkes Antlaşması, 30 Ekim 1918 tarihinde, Limni Adasının Mondros limanında bir *İngiliz savaş gemisinde, İtilaf Devletleri namına İngiliz Amirali Calthorpe ile Osmanlı Devleti adına* Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) tarafından imzalanmıştır. 25 maddeden oluşan ateşkes antlaşması, *Anadolu dışında kalan eyaletlerdeki bütün askeri birliklerin teslimini öngördüğü gibi iktisadi* bakımdan da ağır koşullar içeriyordu.

Maraş'ta, Fransızlar ise Adana çevresinde yerleşmişlerdi. Suriye, Lübnan, Filistin Irak ve Arabistan daha harp içinde elden gitmiş, Osmanlı Devletiyle ilişkileri kesilmişti.

Bu nedenle İstanbul Hükümetlerinin nüfuz sahası gittikçe daralıyor, özellikle Anadolu'da milli bir idarenin kuruluşundan sonra yetkileri şehir ve ona bağlı yerlerle sınırlı kalıyordu. 12 Ocak 1920 tarihinde, son Osmanlı Mebusan Meclisi "Misak-ı Milli" esaslarını kabul ettikten sonra, 16 Martta düşman kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine, dağıldı. Bu olay İstanbul Hükümetleriyle, Anadolu arasındaki son bağların kopmasına ve meclisin bundan sonra Ankara'da toplanmasına sebep oldu. Bununla beraber *Misakı Milli zafer* kazanılıp, memleket düşman istilasından kurtuluncaya kadar, milli davaların esas programı olarak muhafaza edilip, uygulandı.

İşgal ve Milli Mücadele yıllarında (1919-1922) yukarıda anılan durum dikkate alınarak Osmanlı ülkesi 3 ayrı yönetim ve gümrük bölgesine ayrılmıştı. Her ayrı yönetim ve gümrük bölgesinde farklı bir dış ticaret ve gümrük politikası yürütülüyordu.

1. *İstanbul Hükümetinin yönetim ve denetimindeki bölgeler:* Başta İstanbul, İzmir, Balıkesir ve Bursa gibi önemli sanayi, ticaret ve liman şehirleri olmak üzere Marmara Bölgesi ve Denizi çevresindeki yerleşmeler İstanbul Hükümetine bağlı idi ve bu hükümetin dış ticaret ve gümrük politikaları ile şekilleniyordu.
2. *İşgal altındaki bölgeler:* İzmir ve civarını Yunanlılar, Adana ve Çukurova'yı Fransızlar, Antalya ve civarını İtalyanların işgali, ülkenin güney ve batı kesimlerindeki bu önemli sanayi, ticaret ve liman şehirlerinin işgal kuvvetleri denetiminde olduğunu gösteriyor ki, bu şehir ve bölgelerde işgalci devlet kendi gümrük ve dış ticaret politikasını uygulamıştır.
3. *Ankara hükümetine bağlı bölgeler:* Anadolu yarımadasının yukarıda sayılan alanlar dışındaki toprakları (İç ve Doğu Anadolu ile Karadeniz Bölgesi gibi) hemen hemen TBMM Hükümeti'nin denetiminde idi.

"1919-1922 döneminde İstanbul hükümeti, ihracatı tahdit (sınırlayıcı) ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenilemek ve halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak, diğer taraftan fiyat artışlarıyla mücadele etmek, bu hükümetlerin iktisadi siyasetlerinin esasını teşkil etmiştir. Fakat bu siyaset tediye (ödemeler) bilançosunda büyük gedikler açmış ve memleket altın stokunun iki, üç sene içerinde erimesiyle neticelenmiştir. Aynı yıllarda Ankara Hükümeti buna

tamamen zıt bir politika takip ederek, ihracatı teşvik ve ithalatı sınırlamış bulunuyordu. Fakat Anadolu'nun hemen hemen bütün dış ticareti İstanbul'dan geçtiğinde, bu kararların etkileri sınırlı kalmıştır" (Eldem, 1994b: 138).

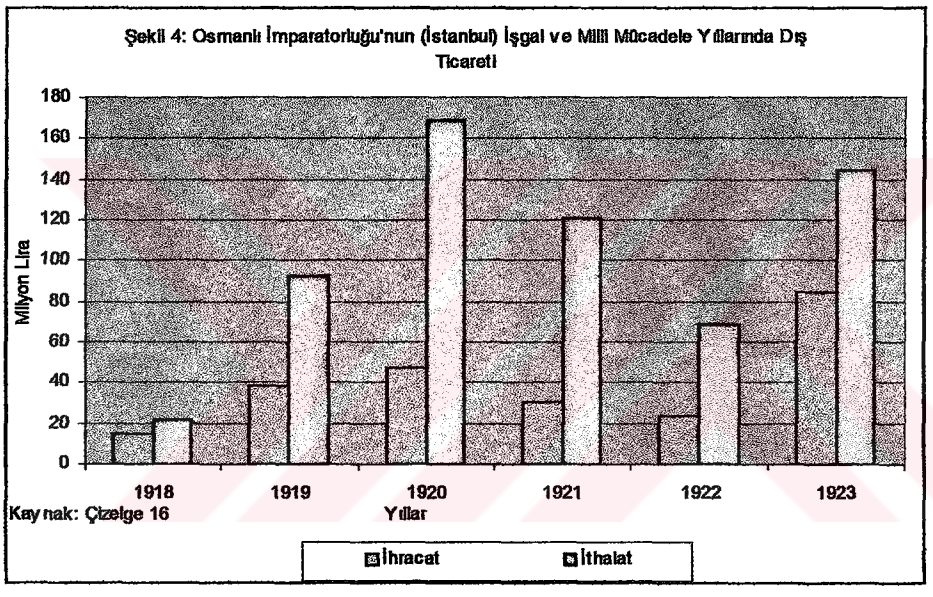
İşgal ve Milli Mücadele yıllarında İstanbul Hükümetinin izlediği gümrük politikası, 1916 tarihli gümrük kanunu bazı yenilik ve ilavelerle uygulamaya devam ederken, -kanundaki oranlar Birinci Dünya Savaşı yıllarında fiyat artışları vb. nedenlerle son derece yıpranmış ve eşya kıymetine göre alınan ortalama vergi %15'den %2'ye düşmüş olmasına rağmen- Ankara Hükümeti bahsi geçen 1916 tarihli spesifik gümrük tarifesini egemenliği altındaki limanlarda 5 kat artırarak 28 Temmuz 1920'de yeniden yürürlüğe koymuştur. 7 Mayıs 1921 tarihinde ise bu zamlı tarife yeniden 3 kat daha artırılmış ve aynı zamanda savaş döneminde gerekli görülmeyen bazı tüketim mallarının ithalatı yasaklanmıştır. Aynı zamanda TBMM Hükümeti Temmuz 1920 yılında, İstanbul Hükümeti ve işgal bölgeleriyle olan her tür mübadeleyi gümrük resmine tabi tutmuştur.

Ankara Hükümeti'nin ithalat ve ihracat yapabileceği limanlar sınırlı olduğu için, Milli Hükümet ticaretini ya da ihtiyaçlarını hemen tamamen İstanbul yoluyla yapmakta idi. İstanbul limanına gelen malların bir kısmı gümrüklü ya da kaçak olarak Anadolu'ya aktarıldığından, İstanbul aynı zamanda önemli bir transit ticaret merkezi gibi gelişmekte idi. Bu durumda işgal ve millî mücadele yıllarında İstanbul ve ona bağlı yerlere ait dış ticaret istatistiklerinin, aynı zamanda –işgal bölgeleri hariç- tüm Osmanlı ülkesinin dolayısıyla Anadolu'nun da dış ticaretini belirlediğini söyleyebiliriz. Böyle bir sonuca ulaşma girişimimizin nedeni, elimizde 1919-1922 dönemine ait dış ticaret istatistiklerinin sadece İstanbul ve ona bağlı yerleşmelere (kabaca Marmara denizi kıyılarındaki iller) ait olmasıdır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu Cihan Harbi öncesinde de dış ticaretini oluşturan en önemli veriler, imparatorluğa yüzyıllardan beri en önemli liman ya da ticaret kenti olan İstanbul idi. İstanbul limanı en büyük ithalat limanıydı. Bunu İzmir, Trabzon, Mersin ve Bursa'ya ait limanlar (Bursa, ticaretini günümüzde de olduğu gibi Mudanya, Gemlik, Bandırma, Erdek ve Kapıdağ limanlarından yararlanarak yapıyordu.) izliyordu ki, bizimde bu nedenle İstanbul'u baz almamız son derece haklıdır.

Çizelge 16: İşgal ve milli mücadele yıllarında Osmanlı Devleti'nin (İstanbul'un) dış ticareti

Yıllar	İstanbul*			İzmir**		
	İthalat	İhracat	Denge	İthalat	İhracat	Denge
1913	***41,8***	***21,6***	***-20,2***	-	-	-
1918	***21,2***	***14,8***	***-6,4***	-	-	-
1919	92,7	38,4	-54,3	16,8	31,4	-14,6
1920	169,4	47,6	-121,8	19,2	33,4	-14,2
1921	121,3	30,3	-91	18,4	25,1	-6,7
1922	68,8	23,4	-45,4	14,7	28,1	-13,4
1923	***145***	***85***	***-60***	-	-	-

* İstanbul ve ona bağlı yerleri kapsamaktadır.
** İzmir ve ona bağlı yerleri kapsamaktadır.
Kaynak: Eldem, 1994b: 139-142.

Kaynak: Çizelge 16

Çizelge 16 ve şekilde 4'te görüldüğü gibi, İstanbul ve ona bağlı yerlerin, Birinci Dünya Savaşı sonunda hem ihracatında özelliklede ithalatın adeta patladığı görülmektedir. Cihan Harbi sonrası, ulaşım yollarının açılması, üreticinin savaş döneminde elinde kalan ihraç ürünlerini satma isteği, bunun yanında tükenen stokları yenilemek ve halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı ithalat talebi, elbette ki Osmanlı Hükümetinin izlediği ekonomik politikalara uyum sağlayan bir durumdu. Çizelgede de görüldüğü gibi 1920 yılında tavan yapan (169,4 milyon lira) ithalat, takip eden yıllarda hayat koşullarının normalleşmesiyle birlikte olağan halini almaya başlamıştır. Eldem'e göre (1994b: 140), "fiyat farkları tasfiye edilirse, İstanbul'un 1920 ve 1921 yıllarındaki ithalatı harpten evvelki seviyesine hemen hemen ulaşmış bulunuyordu. Buna karşın ihracat barış zamanındaki miktarın çok altında seyrediyor

ve ticaret açığı gittikçe büyüyordu." İhracatın ithalata oranla bu miktarda düşük olmasında, İstanbul Hükümeti'nin izlediği ihracatı sınırlayıcı dış ticaret ve gümrük politikalarının yanı sıra Anadolu'daki Milli Mücadele ve işgal halinin üretim kayıplarına ve ulaşım güçlüklerine sahip olmasının da büyük rolü vardır.

Üç yıl dört ay Yunan işgali altında kalan (15 Mayıs 1919- 9 Eylül 1922) İzmir'in İstanbul ve Anadolu ile pek sıkı olmayan ticari bağları bu dönemde hemen hemen tümüyle kesintiye uğramıştır. İzmir'in işgal devrindeki dış ticaretine bakıldığında ihracatın her yıl ithalatı ikiye katladığı görülmektedir (çizelge 16). Bu haliyle dış ticaret fazlası veren İzmir, işgal döneminde özellikle Yunanistan ile ticari ilişkilerini artırırken, eskiden beri Osmanlı'da dış ticareti ya da ticareti elinde bulunduran azınlıklar (Rum, Yahudi ve Ermeniler gibi) ve Levantenler burada da tüm dış ticareti tekeli altına almışlardır. İzmir'de ihracatın ithalattan fazla olmasının en önemli nedeni, bu bölgenin imparatorluğun yüzyıllardan beri *klasik ihraç ürünleri* olan maddeleri yetiştirmeye müsait coğrafi şartlar taşımasıdır ki bu özelliğini Cumhuriyet Türkiye'sinde de günümüze kadar sürdürmüştür. Tabi ki İzmir'in bir ihraç limanı olmasında 1866'da İmparatorlukta ilk defa açılan İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın demiryolunun, bu bölgedeki tarımın, Batı Avrupa'nın taleplerine uygun olarak ticarileştirmesi ve ihtisaslaştırması da çok önemlidir. İzmir limanından ihraç edilen en önemli ürünler tütün, kuru üzüm, incir, pamuk, afyon, palamut ve zeytinyağı idi.

Çizelge 17: 1921 yılında Osmanlı Devleti'nin (İstanbul'un) ülkelere göre ithalatı

Ülkeler	Değer (milyon lira)
İngiltere	27,4
ABD	19,1
İtalya	13,4
Fransa	11,7
Hollanda	7,2
Mısır	7,1
Bulgaristan	6,5
Romanya	6,5
Yunanistan	5,9
Rusya	3,5
İran	2,3
Diğerleri	7,7
Toplam	121,

Kaynak: Eldem, 1994b: 139.

Birinci Dünya savaşı sırasında bütün ticari ilişkilerimizi sıfırladığımız İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya ile milli mücadele yıllarında Cihan Harbi'nin tam tersine bir durum sergilemiştir. Bu ülkelerden özellikle İngiltere ve onu takiben ABD, İtalya ve Fransa ticaret yaptığımız en önemli ülkeler grubuna dahil olmuşlardır. İşin garip tarafı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaretin %90-95'ini yaptığımız Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ithalat listesinde yer almaması dikkat çekicidir (çizelge 17).

Eldem (1994b: 139), madde itibariyle ithalatın bileşiminde 1919-1922 devresinde, önceki dönemlere nazaran önemli bir farklılığın olmadığını, başta pamuklu ve yünlü kumaşlar ile bunları takiben un, şeker, hububat, hayvani ve bitkisel gıda, kağıt, deri, yakıt vb maddelerin en önemli yeri tuttuğunu; ihracatta ise Anadolu'dan sevk edilen kuru meyveler, tütün, yapağı ve tiftik, afyon, pamuk ve nebati yağların oranının en üst düzeyde olduğunu işaret etmektedir.

İşgal ve Milli Mücadele yıllarında (1919-1922) Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomisi ve dış ticareti yukarıdaki gibi bir seyir izlerken, TBMM Hükümeti aynı zamanda bir çok devletle de Anadolu topraklarının işgalden kurtarmak için çaba sarf ediyordu. Ankara Hükümeti ve Kuva-i Milliye doğu cephesinde Ermenilerle, güney cephesinde de Fransız ve onların destekçisi Ermenilere karşı büyük zaferler kazanarak Milli Mücadelenin haklılığını ve moralini yükseltirken, batı cephesinde Yunanlılar her gün Anadolu içlerine doğru işgal alanlarını genişletiyorlardı.

İtilaf devletlerinin desteğinde, Sevr Antlaşmasını TBMM'ye zorla kabul ettirmek isteyen Yunanlılara karşı ilk mücadele Eskişehir yakınlarında, I. ve II. İnönü (6 Ocak- 23 Mart 1921) muharebelerinde verildi. Bu savaşlarda darbe yiyen Yunanlıların Afyon, Eskişehir, Kütahya'yı işgal etmesi üzerine Sakarya ırmağının doğusuna çekilen TBMM ordusu hazırlıklarını tamamladıktan sonra 13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi ile büyük bir başarı kazanmıştır. Bu zaferden yaklaşık bir yıl sonra tüm taarruz hazırlıkların yapan Türk ordusu, Başkumandan M. Kemal Paşa yönetiminde 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruzu başlatıp, 30 Ağustos 1922 tarihinde Yunan kuvvetleri geri püskürterek zafere ulaşmıştır.

9 Eylül 1922'de Batı Anadolu'yu Yunan kuvvetlerinden temizleyerek İzmir'e giren Türk askerleri, İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya'yı da savaş yapmadan 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşmasıyla kurtarmıştır. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile resmen sona eren Osmanlı İmparatorluğu yerini gencecik Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır.

"Çok zor koşullar altında yürütülen Milli Mücadele sırasında cephelerde şehit düşenlerle yaralanma sonucu ve çeşitli hastalıkla da tedavi evlerinde ölenlerin sayısı 37.229 kişi olarak tespit edilmiştir. Doğu ve güney cephelerinde şehit olanlarla, kayıplarına sayısı ilave edilirse bütün cephelerde toplam insan sayısı zayiatı 50-60 bine yükselmiş olur" (Eldem, 1994b: 213).

"Bundan sonra pek önemli zaferlere kavuşacağız. Fakat bunlar süngü zaferleri değil, ekonomi ve bilim zaferleri olacaktır. Yeni Türkiye devleti bir ekonomi devleti olacaktır."

M. Kemal ATATÜRK

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE YAPISI (1923-1979)

I. CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA DIŞ TİCARET (1923-1929)

A. İzmir İktisat Kongresi ve Dış Ticaret Politikası

Türkiye ekonomisi, cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze büyük iktisadi gelişmeler yaşamıştır. Ülkenin ekonomisi bu dönemde hem yapısal olarak değişmiş, hem de bazen dünya şartları gereği, kimi zamanda içsel koşulların zorlaması sonucu farklı dönemlerde farklı iktisat politikaları uygulayarak ekonomisini yönetmiştir. Türkiye ekonomisini araştıran çeşitli bilim adamları, ülkenin ekonomisini incelerken genellikle çalışmalarını sistematik hale getirerek kolaylaştırmak için bir takım dönemler yapmışlardır. Bilim adamlarının genellikle uygulanan iktisat politikalarını ya da bazen siyasal gelişmeleri dikkate alarak yaptıkları bu *dönemlere ayırarak inceleme* konusunda aşağı-yukarı anlaştıklarını söylemek mümkündür. Bizde bu çalışmamızda Türkiye ekonomisinin en önemli parçası ya da dinamosu olan dış ticareti, ülkenin uyguladığı iktisat, dış ticaret ve gümrük politikaları ışığında, zaman zaman siyasal ve yapısal gelişmeleri göz önüne alarak bir takım dönemlere ayırarak inceleyeceğiz.

Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş, ülke topraklarının önemli bir bölümünün kaybedilmesi sonucunu doğuran Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Kurtuluş savaşı ile oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun zaten bozuk olan iktisadi düzeni anılan savaşlarla tam bir çıkmaza girmişti. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları diye nitelendirilen 1923-1929 dönemi, özellikle ekonomi politikalarının başlıca ilkelerinin belirlenmesi, yeni kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılması açısından çok önemlidir.

1913 yılında 1,9 milyon km² yüzölçümü, 26 milyon nüfusu ve özellikle 1908 yılından sonra hızla gelişen tarım ve sanayi üretimine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, uzun savaş ve işgal döneminden sonra cumhuriyet ilan edildiğinde (29 Ekim 1923) 762 bin km²'lik (Hatay hariç) Anadolu topraklarına sıkışmış, 12 milyon nüfusu olan, etnik yapısı değişime uğramış, tarımsal üretimi gerilemiş, sanayi üretimi hız kesmiş, kentleşme olgusu yavaşlamış, harap ve bitap bir İmparatorluk durumundaydı. İşte cumhuriyet, tüm bu olumsuz koşulları bünyesinde barındıran Osmanlının mirası üzerine inşa edildi.

Milli Mücadelenin başında, Erzurum ve Sivas kongrelerinde, "ekonomik bağımsızlık" özlemi dile getirilmiş, M. Kemal yaptığı konuşmalarında aynı konuyu işlemişti. Esasında bu düşünce yeni değil, 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra da sık sık vurgulanan ve kısmen de İttihat ve Terakki hükümeti tarafından uygulanan "Milli İktisat" görüşünün bir yansımasıydı (Avcıoğlu, 1971: 244; Boratav, 1998: 28; Kazgan, 1999: 74; Toprak, 1995a: 10 vd.). Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ekonominin alacağı biçim ve yön, Lozan Barış Görüşmeleri'nin kesintiye uğradığı bir dönemde, daha cumhuriyet ilan edilmeden, 17 Şubat 1923'te iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt'un girişimi ve M. Kemal'in desteğiyle, İzmir'de "Türkiye İktisat Kongresi"toplandı.

General Kazım Karabekir'in başkanlığında toplanan iktisat kongresine bütün illerden tüccar, sanayici, çiftçi, esnaf ve işçi temsilcilerinden oluşan 1135 delege katıldı. Yabancı temsilciler, hükümet yetkilileri ve izleyicilerinde katıldığı kongreyi M. Kemal, Osmanlı dönemi, Kurtuluş Savaşı yılları ve gelecekte izlenmesi gereken iktisat politikalarını anlatan uzun bir açılış konuşması yaparak açtı (Atatürk,1981: 99-112).

İktisat kongresinin toplanmasının başlıca 3 önemli amacı olduğu söylenebilir. Birincisi, "yeni kurulacak Türk devletinin izleyeceği ekonomi politikalarına ve oluşturacağı iktisadi sisteme ışık tutmak, böylece hem iç hem de dış sermaye çevrelerine özelliklede Batı Avrupa devletlerine Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan liberal ekonomik düzenden sosyalist düzene geçilmeyeceği konusunda güvence vermek" (Tokgöz, 1999: 34). İkincisi, tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek; bu kesimin Ankara hükümetiyle bütünleşmesini sağlamak. Üçüncüsü ise milli mücadeleyi yöneten askeri ve sivil kadroların, sadece siyasal alanda değil, ekonomik alanda da tam

bağımsızlıktan tarafa olduğunu, Lozan'daki taraflara göstermek ve kapitülasyonların devamını isteyenlere ulus olarak "hayır" denildiğini göstermektir.

İktisat kongresinde kabul edilen esaslar 3 başlık halinde toplanmıştır (Ökçün, 1971: 387-437; İnan, 1989a: 19-55).

1. Misak-ı İktisadi: 12 maddeden oluşan ve 1135 delegenin "müttefikan tespit ve kabul ettiği" misak-ı iktisadi, Türk ulusunun bağımsızlığı, egemenliği, meclis ve hükümetine bağlılığı, çok çalışkan ve dürüst olduğu, yerli malı kullandığı, bilimsel ve teknik gelişmeleri benimsediği, nüfus artışından yana olduğu, aracı ve tekellere karşı olduğu ... gibi ilkelerden oluşmaktadır. Bu esaslar ekonomide ulusalcılık ve Türklük öğesini somutlaştırmaktadır.

2. Tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi gruplarının iktisadi esasları: Kongreye katılan çiftçi grubu (96 madde), tüccar grubu (134 madde), sanayi grubu (24 madde) ve işçi (amele) gruplarının (34 madde) her biri kendilerini ilgilendiren pek çok iktisadi esas kararı almışlardır. Dış ticaretimizi ilgilendirmesi münasebetiyle tüccar (ticaret) grubunun benimsediği 134 madde başlıca şu noktalarda toplanıyordu:

Hükümetinde ortak olacağı bir "Ticaret Ana Bankası" kurulması; kambiyo ve borsa işlerinin düzeltilmesi, Cuma günlerinin herkes için resmi tatil günü olması; madenler ve ormanlarla ilgili yasaların; deniz ticaretinin; ticaret işlerinin ve gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi; tekellerin kaldırılması; ticaret odalarının düzenlenmesi; dış ticaretin, ortaklıklarla ilgili yasa ve hükümlerin düzeltilmesi; iktisat eğitimine önem verilmesi ve gelir vergisi, ulaştırma ve haberleşme imkanlarında ticari işlemlere kolaylıklar sağlanması.

3. *Ticaret (tüccar) grubunun kongrede hükümete yabancı sermaye hakkında sunduğu esaslar:* Tüccar grubu ayrıca yabancı sermayenin hangi koşullarda kabul edileceğini belirten 10 ilke geliştirmiş ve bunlar kongrece benimsenmiştir. Yabancı sermayeye kayıtsız kalınamazdı, ancak bunun ülke yasalarına bağımlılığı sağlanmalıydı. Başka bir deyişle yabancı sermayeye ayrıcalık tanınmamalıydı. Kongre ayrıca hangi koşulların yerine getirilmesiyle yabancı ortaklıkların Türk sayılacağını belirliyordu.

Nitekim İzmir İktisat Kongresi'ni takip eden yıllarda, örneğin 1924 yılında ticari kredi temini amacıyla İş Bankası, 1925 yılında sanayi kredisi sağlamak amacıyla da Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bu arada "dış ticaret ve özellikle ihracatın geliştirilmesi ve dış piyasalar hakkında bilgi toplanması amacıyla 1925 yılında çıkarılan bir yönetmelikle yabancı ülkelerin önemli ticaret merkezlerine

"Ticaret Mümessilleri" tayin olunacağı öngörülmüştür" (Güven, 1998: 3). Böylece devletin ticaret konusunda örgütlenmeye başladığı görülmektedir.

Sonuç olarak iktisat kongresinde yeni Türk devletinin ekonomisiyle ilgili bir çok önemli karar alınmış ve bunların etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması, "ulusalcı (milliyetçi)" bir anlayışla onaylanmıştır. Zira kongrede devlet desteğiyle "yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesi" düşüncesi ta ki II. Meşrutiyetten beri süregelen "Milli İktisat" anlayışının bir parçası olarak tekrar vurgulanmıştır.

İzmir İktisat Kongresi tamamlandıktan beş ay sonra Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşma cumhuriyet hükümetini hem siyasal hem de ekonomik bakımdan tam bağımsız kıldı ve tanıdı. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Kabotaj hakkı elde edildi. Yabancılara verilen ayrıcalıklar kaldırıldı. Osmanlı borçlarının imparatorluğun savaş öncesi toprakları üzerinde yer alan devletlere oransal dağılımı benimsendi ve Türkiye 1929'dan itibaren payına düşen miktarı ödemeyi kabul etti. Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değişimi yapılması benimsendi. Musul sorunu Lozan da çözümlenemedi. Daha sonra 1926'da Ankara Antlaşması'yla sonuca varıldı (Meray, 1971).

"Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan *"Ticaret Sözleşmesi"*ne göre ise; 5 yıl süre ile Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını; gümrük tarifelerinin ise 5 yıl süre ile değişmemesini öngörmekte idi. Uygulanması kabul edilen tarife, 1916 Osmanlı gümrük tarifelerini esas almakta idi. 1916 tarifesi, büyük ölçüde vergileme amacıyla yaygın tarımsal tüketim mallarına %30-40 oranında vergi koyan, sanayiyi koruma gibi bir amaç izlemeyen spesifik (yani ithal edilen malın değeri üzerinden değil, kg gibi fiziki birim üzerinden hesaplanan) bir tarife idi. I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları spesifik gümrük vergilerini aşındırdığı için, gümrük resimleri önce beş, sonra on iki misli artırılmış bulunuyordu. İthal edilen mallar üzerine, yerli mallardan farklı oranlı tüketim vergisi konması önleniyor, en yaygın tüketim mallarından alınacak iç vergiler ise sözleşmeye eklenen bir liste ile saptanıyordu. Bütün bu hükümlerin beş yıl süreyle Türkiye'nin gümrük ve ithalata bağlı diğer gelirlerini artırmaya veya sanayiyi dış rekabetten korumaya dönük etkili bir politika değişikliğini önlediği ortadadır. Nitekim Orhan Kurmuş'un yaptığı çalışmalar, Lozan'da saptanan gümrük

tarifelerinin ulusal ekonomiyi sadece %12,9'luk bir koruma derecesi sağladığını göstermiştir" (Boratav, 1998: 32-33).

İktisat kongresi sonuçları Lozan'da elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde ekonomik gelişmenin cumhuriyet döneminde alacağı biçim yada ekonomik politikalarının ilkeleri açıklık kazanmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak geçen 6 yılda, genel ekonomi politikasının iktisat kongresinde alınan kararlar ve Lozan'da belirlenen sınırlamalar çerçevesinde kaldığı söylenebilir.

"Bu dönemde genellikle "liberal" bir ekonomi politikası izlendiği görüşü yaygın olmakla birlikte, bunun klasik anlamda, devletin ekonomiye karışmaması anlamında değil, diğer dönemlerle karşılaştırıldığında, yada göreli olarak geçerli saymak daha doğru olur. Gerçekten, sanayi ürünlerinin dış alımı ve ticareti alanında kurulan tekeller, sanayiyi teşvik girişimleri ve özellikle demiryolları başta olmak üzere yürütülen yaygın kamulaştırma işlemleri, bu dönemde de hükümetin ekonomiye etkin biçimde karıştığını göstermektedir. Dönemin iç ve dış koşulları ve yeniden düzenleme girişimleri düşünülürse bu politikanın bir zorunluluk olduğu anlaşılır" (Kepenek-Yentürk, 1996: 35).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin sanayileşmesinin sağlanması ile ilgili kararlar 1923 iktisat kongresinde belirlenmişti. Buna göre devlet özel sektöre gerekli bütün desteği vererek ülkenin kalkınmasını ve sanayileşmesini sağlayacaktı. Nitekim alınan bu kararlardan biri, 1925'de Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasıyla, en önemlisi de 1927 yılında, Sanayi Teşvik Kanunu'nun çıkarılmasıyla oldu. Bu yasa 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan aynı adlı yasanın daha genişletilmiş şekliydi. Yasaya göre; vergi bağışıklıkları, yeni kurulacak fabrikalara 10 hektara kadar karşılıksız arazi verilmesi, ucuz ulaştırma ve depolama imkanları, yeni ürünlere prim verilmesi, yerli ürünler ithal mallarından +10 daha pahalı olsa bile devletin yerli ürünleri tercih etmesi gibi sanayii koruyacak ve güçlendirecek önlemler getiriyordu (Ardel, 1943: 318-19).

Sanayileşme konusunda özel teşebbüse öncelik tanıyan ve onu teşvik eden bu politikalar sayesinde yeni sanayi tesisleri kurulmuştur. Fakat alınan bu kararların tamamını uygulamak mümkün olmamıştır. Çünkü Lozan Antlaşması'nda gümrük vergilerinin ancak 1929 yılından itibaren koyma imkanı elde edilmiştir. Bu durum hem devleti gümrük vergilerinden mahrum bırakmış, yeni kurulacak sanayiler dışarıdan gelen mallarla rekabet edemediği için kurulamamıştır. Bunların yanında ülkede yeterli teknik ve bilgi birikiminin olmayışı, işletme sermayesinin yetersizliği,

makine ve teçhizat noksanlığı gibi nedenlerle sanayileşme karşısında ki diğer engelleri oluşturmaktaydı.

Cumhuriyet hükümeti ülke ekonomisini düzeltmeye, yerli sanayii geliştirip güçlendirmeye, tarımsal üretimi iyileştirmeye ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli fiziki ve kurumsal altyapıyı oluşturmaya koyulmuşlar ve oluşuma uyumlu bir dış ticaret politikası uygulamaya başlamışlardır. İşte bu çabaların sürdüğü sırada 1929 Dünya Ekonomik Krizi baş göstermiştir ve hükümet ekonomik politikalarını tümüyle gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1929) devletin gümrük tarifelerini saptama ve dış ticareti düzenleme yetkileri çok sınırlıydı. Çünkü Lozan Antlaşması'nın "Ticaret Sözleşmesinin" 18.maddesi beş yıllık süre için Türkiye'nin dış ticarette 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifelerini uygulamayı taahhüt etmişti. Bu durum 1923-29 döneminde uygulanan dış ticaret politikasını son derece liberal kılıyordu (Tokgöz,1999: 83; Töre, 1982: 50-51).

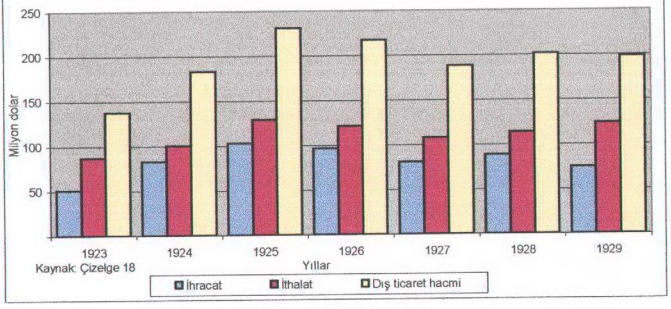
Türkiye'nin dış ticareti 1923-1929 döneminde çizelge 18'de görülebileceği gibi bir seyir izlemiştir.

Çizelge 18: Türkiye'nin dış ticareti (1923-1929)

	İthalat			İhracat			Dış ticaret hacmi	Dış ticaret	İhracatın ithalatı karşılama oranı	Türkiye
	Miktar	Değer	Değer	Miktar	Değer	Değer	Değer	Dengesi		nüfusu
Yıllar	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Milyon $	Milyon $	%	Bin Kişi
1923	497	87	145	368	51	85	138	-36	58,5	12 584
1924	703	100	194	634	82	159	183	-18	82,1	12 834
1925	732	129	242	668	103	192	232	-26	79,6	13 107
1926	628	121	235	771	96	186	218	-25	79,4	13 375
1927	643	108	211	697	81	158	189	-27	74,9	13 562
1928	720	114	224	626	88	174	202	-25	77,6	13 851
1929	966	124	256	669	75	155	198	-49	60,6	14 146

Kaynak: DİE

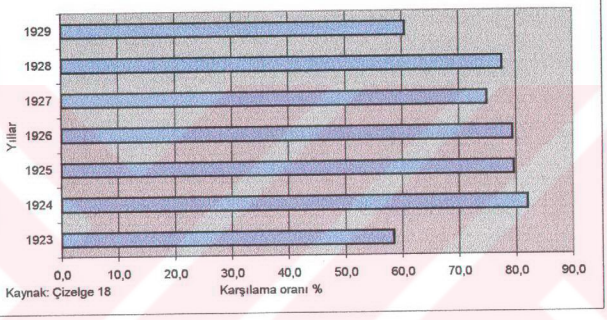
Şekil 5: Türkiye'nin cumhuriyetin ilk yıllarında İhracat, ithalat ve dış ticaret hacminin gelişimi

Kaynak: Çizelge 18

Görüldüğü gibi cumhuriyetin ilk yedi yılında dış ticaret devamlı açık vermiştir. Bu durumun birinci nedeni, Kurtuluş Savaşı sonrası dönemle birlikte ithal talepleri üzerinden kısıtlamaların kalkmış olmasıdır. İkincisi ise, ithalat üzerinden alınan vergilerin çok düşük düzeyde sabit kalmasıdır. Dönem içinde dış ticaret hacmi ortalama olarak artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1923'de %58,5 iken 1924'de %82,1 olup dönemin en yüksek düzeyine erişmiş, dönem sonunda tekrar aynı düzeye (%60,6) inmiştir (şekil 6).

Şekil 6: 1923-29 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı (%)

Kaynak: Çizelge 18

İhracatın dönem başında önemli artışlar göstermesine karşılık daha sonraki yıllarda giderek azalmasının nedeni, Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalımdır. İthalatta ise, 1929'a kadar heme hemen azalma eğilimi görülmemektedir (şekil 5). 1929 yılı, dış ticaret açığının en fazla olduğu yıldır. Bunun en önemli nedeni; 1929'da hükümetin yeni gümrük yasasını çıkaracağı, bu düzenlemenin de ithalatı sınırlayacağı beklentisinin piyasada tüccarları harekete geçirmesi ki bu yıl ithalat talebi artmış ve stok mal yapma eğilimi yükselmiştir (Kazgan, 1999: 71 vd; Keyder, 1993: 97; Tekeli-İlkin, 1977: 90). Sonuçta, 1929'da dış ticaret açığı bir önceki yıla göre iki misline çıkmıştır.

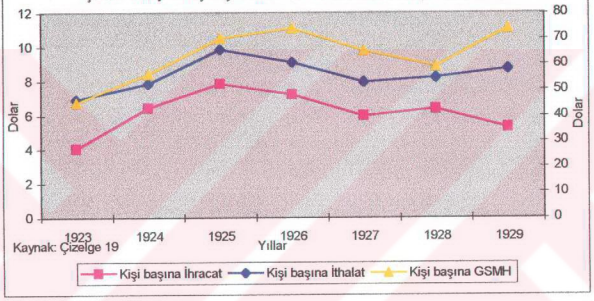
İhracat- ithalat değerlerinin GSMH ve nüfusla ilişkisini çizelge 19'da gözlemlemek mümkündür:

Çizelge 19: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfus ile ilişkisi (1923-1929).

Yıllar	İthalat Değer Milyon $	İhracat Değer Milyon $	Türkiye nüfusu Bin Kişi	İhracat/ GSMH %	İthalat/ GSMH %	Kişi başına İhracat $	Kişi başına İthalat $	Kişi başına GSMH $	Dolar kuru TL/$
1923	87	51	12 584	8,9	15,2	4,04	6,90	45	1,67
1924	100	82	12 834	13,2	16,1	6,42	7,83	56	1,93
1925	129	103	13 107	12,6	15,9	7,84	9,84	70	1,88
1926	121	96	13 375	11,3	14,2	7,21	9,08	74	1,94
1927	108	81	13 562	10,7	14,3	5,95	7,95	65	1,96
1928	114	88	13 851	10,7	13,7	6,37	8,21	59	1,97
1929	124	75	14 146	7,5	12,3	5,29	8,73	74	2,07

Kaynak: DİE

Şekil 7: Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH'nin seyri (1923-1929)

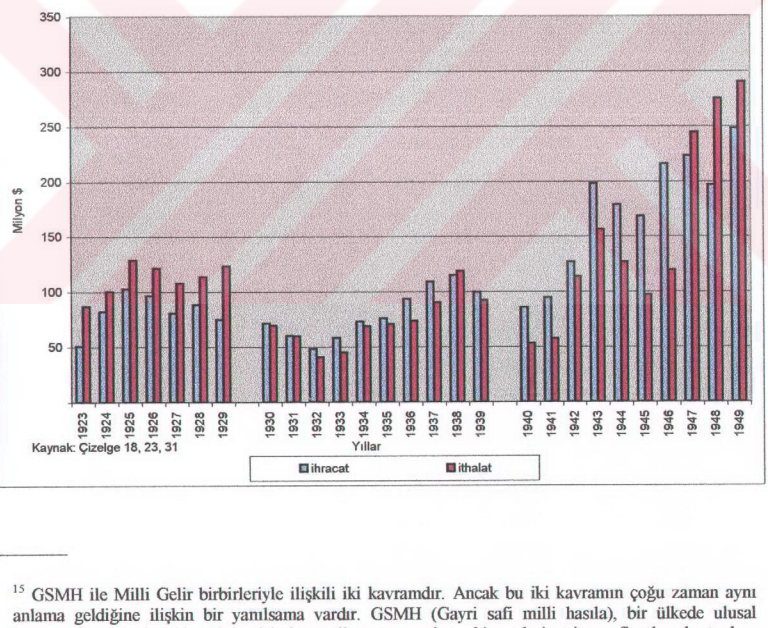
Kaynak: Çizelge 19

Dönem içinde ithalatın GSMH'ye oranı % 14,5'e kadar çıkmıştır ki bu oran Türkiye'nin 1980'li yılların ortalarına kadar göremediği bir orandır ve gerçekten çok yüksektir. İhracatın GSMH içindeki payı ise dönem başında % 13,2 iken, 1929'da % 7,5'e düşmüş, ortalama % 10,7'dir. Bu oranlar Osmanlı İmparatorluğu'nda 1907 yılında aynı sıra ile % 13 ve % 14,1 1913'te ise % 13,8 (ihracat/GSMH) ve % 19,1 (ithalat/GSMH) olarak belirlenmişti. "Böylece dış ticaret bakımından ekonominin açıklık derecesinde Osmanlı İmparatorluğu'na göre göreli bir azalmanın olduğu ortaya çıkmaktadır" (Boratav, 1998: 37). Nitekim bu dönem cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye dış ticaretinin ne kadar liberal olduğunu ve dünya ekonomisi pazarıyla ne oranda bütünleşmiş olduğunu gerçeğini göz ardı etmez.

Ekonomik gelişmişliğin en önemli göstergesi olan kişi başına GSMH ya da milli gelir [15] ile kişi başına düşen ihracat ve ithalatın değeri arasında sıkı bir ilişki vardır. Keza 1923-1929 döneminde kişi başına düşen GSMH 45 $'dan 74 $'a çıkarken, kişi başına ihracat ve ithalat dalgalanmalar şeklinde de olsa artış göstermiştir (şekil 7). Yani ülke nüfusu artarken, ona paralel olarak kişi başına ticaret hacmi de yükselmiştir.

Sonuç olarak 1923-1929 döneminde Türkiye dış ticareti son derece dışa açık, dünya pazarlarıyla bütünleşmiş ve serbestti. Dönem içerisinde dış ticaret hacmi 1925'de en yüksek noktasına ulaştı (232 milyon $), 1927'de bir gerilemeye girdi. 1928'de düzelerek 1929'da aynı düzeyini korudu. Türkiye dış ticaretinin dünya ticaret hacmine oranının en yüksek olduğu yıl 1925 oldu (şekil 8).

Şekil 8: Türkiye'de 1923-1949 döneminde ihracat ve ithalatın gelişimi

Kaynak: Çizelge 18, 23, 31

[15] GSMH ile Milli Gelir birbirleriyle ilişkili iki kavramdır. Ancak bu iki kavramın çoğu zaman aynı anlama geldiğine ilişkin bir yanılsama vardır. GSMH (Gayri safi milli hasıla), bir ülkede ulusal kaynaklar tarafından bir yıl içerisinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla toplam değerini ifade eder. Milli Gelir ise, GSMH'den amortisman (Makine, bina, teçhizat gibi yatırım araçlarının yıpranma ve eskime payı) ve dolaylı vergilerin (KDV gibi malların satış fiyatlarının üstüne eklenerek tahsil edilen vergiler) toplamının çıkarılmasıyla elde edilir. Örneğin 1950 yılında Türkiye'nin GSMH'si 10.384 milyon TL iken, ondan çıkarılarak oluşturulan Milli Geliri 8.964 milyon TL'dir. Dolayısıyla GSMH her zaman Milli Gelirden daha büyük olur.

C. İhracatın Yapısı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ihracatının yapısını çizelge 20'den izlemek mümkündür:

Çizelge 20: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ihracat içerisindeki payları (1924-1929)

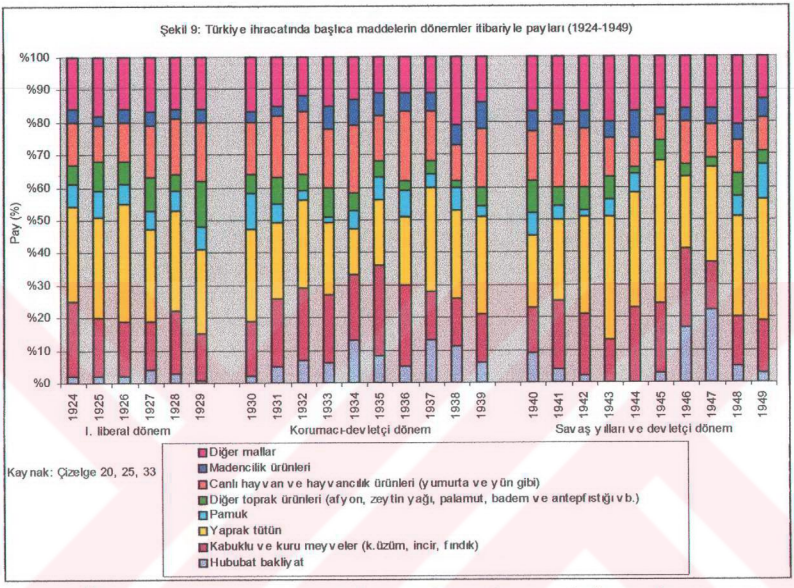
Yıllar	(1) Tahıllar ,bakliyat	(2) Kabuklu ve kuru meyveler (k.üzüm, incir, fındık)	(3) Yaprak tütün	(4) Pamuk	(5) Diğer toprak ürünleri (afyon, zeytin yağı, palamut, badem ve antepfıstığı vb.)	(6) Canlı hayvan ve hayvancılık ürünleri (yumurta ve yün gibi)	(7) 1-6 toplamı	(8) Madencilik ürünleri	(9) 7-8 toplamı Örneklemeye giren malların toplam payı
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1924	2	23	29	7	6	13	80	4	84
1925	2	18	31	8	9	11	79	3	82
1926	2	17	36	6	7	12	80	4	84
1927	4	15	28	6	10	16	79	4	83
1928	3	19	31	6	5	17	81	3	84
1929	1	14	26	7	14	18	80	4	84

Kaynak : Tezel,1994: 119.

Çizelge 20'de görüldüğü gibi, yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında ihracatın geleneksel yapısını sürdürdüğünü görmekteyiz. Yani Osmanlı döneminde en önemli ihraç ürünleri olan tütün, kabuklu ve kuru meyveler (fındık, incir, kuru üzüm gibi), pamuk, afyon, palamut, zeytinyağı ile çeşitli hayvansal ürünlerin (yumurta, tiftik, yün ve ipek gibi) ve madenlerin (bk. çizelge 3 ve 4) aynı şekilde 1923-1929 dönemine de damgasını vurduğunu görüyoruz.

İhracatın bileşimine bakıldığında, toplam ihracatın ortalama %30,1'i (1924-1929 arasında) tek başına tütüne aittir. Onu ortalama %18 ile kabuklu ve kuru meyveler (1924 yılında bu grupta en yüksek pay %11,4 ile kuru üzüme, %6,2 ile kuru incire ve %5 ile de fındığa aitti) %6,6 ile pamuk, %8,5'lik payla diğer toprak ürünleri (1924 yılında bu gruba giren ürünlerden afyon %3,8, palamut %1,3, antepfıstığı ve badem %0,8, zeytinyağı %0,3 ve gülyağı gibi) %14,5 ile canlı hayvan ve hayvancılık ürünleri (1924 yılı itibari ile bu guruba giren ürünlerden canlı hayvan %3, yumurta %3, tiftik, yün ve ipek %5,6 vb.) %4 ile madencilik ürünleri (krom, simli kurşun, çinko, bakır, borasit, linyit ve diğer madenler) ile %2,3'lük pay ile tahıllar (buğday, arpa, yulaf) ve bakliyat ürünleri (fasulye, mercimek ve susam gibi) takip ediyordu (şekil 9). Gıda ve hammaddelerin toplam ihracatın ortalama %83,5'ini kapsadığı, bu çizelge ile Osmanlı'nın 1911-1913 yıllarını içeren çizelge 3 ve 4 arasında sadece %6-9'luk bir fark olduğunu göstermektedir. Geri kalan %16,5'lik

payın %8,6'sının sanayi ürünleri (halı-kilim, yünlü ve ipekli mensucat gibi) (Şahin, 2000: 41; *www.dtm.gov.tr/İHR/genel/genel.htm*) ve %7,9'unun da yarı mamul maddelerden (işlenmiş deri ve kösele, iplik, bazı kimyasallar gibi) oluştuğunu söyleyebiliriz.

Ülke ihracatının mevcut tarımsal yapısı dönem boyunca istikrarını korumuştur. Çizelgede bazı yıllarda görülen dalgalanmaların (oransal iniş-çıkışlar) nedeni, hava koşulları ve dünya talebine bağlı olarak değişen istem şartlarından kaynaklanmaktadır.

1923 ile 1929 arasında tarım üretiminin ihraç edilme oranı, ortalama %20 idi. Dünya savaşından önceki yedi yıl (1908-1914) için aynı oran %14'tü. Bu %20'lik yüksek ihracat oranının altında çok çeşitli gelişmeler yatmaktadır. Örneğin, 1927'de fındık üretiminin ¾'ü, tütünün %62'si, pamuğun %41'i ve kuru üzümün %40'ı dış pazarlara satılmıştı (Keyder, 1993: 56). İhracatın yükünü tarımın üstlendiği 1924-1929 yılları arasında, tarımsal üretim ortalama büyüme hızı %16,2 ile sanayi (%8,5) ve milli gelir (%10,9) büyüme hızının iki misli artmıştır.

Görüldüğü gibi "tarım 1923-1929 yıllarında ana sürükleyici sektördür ve savaş ile yıkım yıllarından sonra ekonominin yeniden inşası esas olarak tarım kesiminin dinamizmi sayesinde gerçekleştirilmiştir" (Boratav, 1998: 39).

D. İthalatın Yapısı

Türkiye'nin 1923-1929 yıllarında ithalatın bileşiminde görülen değişimleri çizelge 21'den izlemek mümkündür:

Çizelge 21: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ithalat içerisindeki payları (1924-1929)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
Yıllar	Tüketici Malları				Ara Malları					Yatırım Malları				
	Gıda malları	Kumaşlar	Örnekteki diğer tüketici malları	1-3 top.	İplikler	Demir-çelik, bitmemiş ürünler	Boyalar, tıp ve kimya maddeleri	Örnekteki diğer ara malları	5-8 top.	Tarım makineleri	Diğer makineler	Motorlu taşıt araçları	10-12 top.	Örneklemeye giren malların toplamı
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1924	25	35	6	66	4	5	2	9	20	1	2	1	4	90
1925	21	35	7	63	4	5	2	10	21	1	2	2	5	89
1926	15	35	8	58	4	5	2	12	23	1	3	3	7	88
1927	15	29	9	53	3	5	3	14	25	1	4	3	8	86
1928	18	27	7	52	4	6	3	14	27	1	4	4	9	88
1929	18	26	6	50	4	8	3	11	26	1	5	3	9	85

Kaynak : Tezel,1994: 121.

Çizelge 21'de görüldüğü gibi Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında birçok bakımdan kendi kendine yeter durumda bir ülke değildi. Ülke, ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılıyordu. Bir tarım ekonomisi imparatorluğu olan Osmanlı ve onun mirası üzerine kurulan Cumhuriyet Türkiyesi, bu dönemde, ülke içinde üretilebilecek gıda maddelerini (buğday, şeker, pirinç ve çay gibi) bile dışarıdan satın alıyordu. İthalat içerisinde gıda mallarının payı 1924'de %25 iken, dönem sonunda (1929) %18'e inmiştir.

İthal edilen gıda malları içerisinde en önemli pay, buğdaya aitti. Onu şeker, kahve, çay gibi ülke içinde üretilmeyen mallar takip ediyordu. Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi pirinç ve un alımı da önemli miktarlarda paya sahiptiler. 1924 yılı itibariyle gıda maddesi içerisinde ithal edilen buğday %9,4, şeker, kahve ve çay %8,8, (Bu oran içinde şeker %6,6, kahve %1,6 ve çay %0,6'lık paya sahipti.), pirinç %1,1 ve diğerleri %5,7'lik paya sahipti.

İthal edilen mallar içerisinde kumaşlar tek başına dönem içi %31,1 ortalama pay ile Osmanlı dönemindeki (bk. çizelge 6 ve 7) oranlarını dönem sonu hariç (1927-

1929) tamamen koruyordu. Tüketim mallarından[16] olan dokuma ürünleri içerisinde en büyük pay, 1924 yılı baz alındığında %29,4 ile pamuklu dokumaya aitti. İkinci sırada, %6,5 ile yünlü dokumalar geliyordu. İpekli (%1'den az) ve keten (%2) mallar geçmişte olduğu gibi yine düşük bir paya sahipti. Bir ara malı olan iplliğin dahil olmadığı bu oranlar örneğin dönem içinde ithalat patlamasının olduğu 1926 yılında %40'ları aşan seviyelere kadar ulaşmıştır.

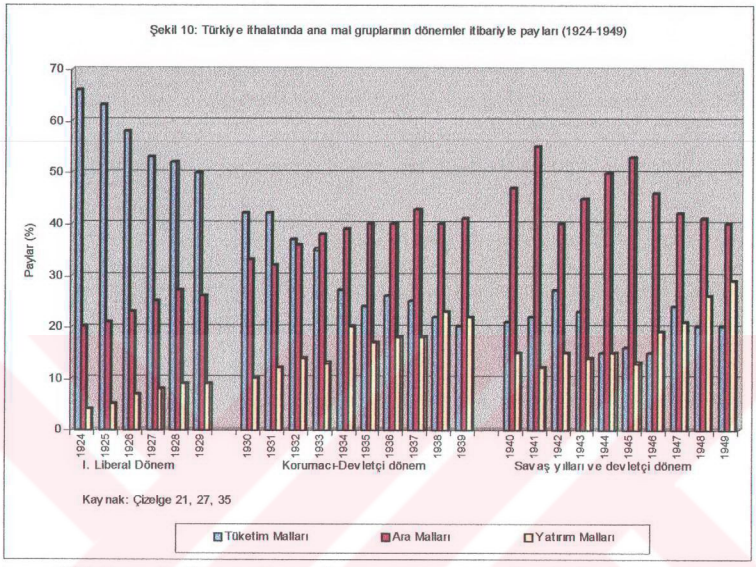
Çizelge 21'de 5, 6, 7 ve 8. grubu oluşturan ara mallardan[17] demir-çelik ortalama %5,6, çeşitli iplikler %4, boya, tıp ve kimyasal maddeler %3 ve diğer ara malları %12'lik (çimento, yapı malzemesi, lastik-plastik ürünleri, orman ürünleri, petrol ürünleri ve deri gibi) paya sahip iken , ziraat makinaları, motorlu taşıt araçları ve diğer makinalardan oluşan yatırım malları 1924 yılında %4, 1929'da ise %9'luk bir orana ulaşmıştı (şekil 11). Keyder'in (1993: 96) 1926 yılı ithalatı için yaptığı hesaplamalara göre, yatırım mallarının[18] toplam ithalat içindeki payı 30-35 milyon liraydı. Toplam ithalatın 234,6 milyon lira olduğu 1926 yılında yatırım mallarının payı ortalama %13,8 idi ki bu rakam yurt içinde üretilen yatırım mallarının payına hemen hemen eşitti. Ülke aynı yıl içerisinde bazı malları tamamen ithal yoluyla arşılarken, pamuklu dokumanın 1/8'ini, yünlülerin 1/5'ini, şekerin 1/10'unu ve çimentonun 4/10'unu ancak yerli üretimle karşılayabiliyordu ki bu durum

[16] Tüketim malları, bir mal doğrudan insan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılırsa, tüketim malı olur. Ya da tüketim malları dayanıklı, yarı dayanıklı diye gruplandırılırlar. Ev halkı tarafından tüketimde kullanılmak üzere satın alınan mallardır. Tüketim malı kavramı, yatırım mallarının karşıtı olarak kullanılır. Üretimde kullanılan mallar yatırım mallarıdır. Ancak bu ayrımın kesin olmadığı, kullanılışla ilgili bulunduğunu belirtmek gerekir. DPT'ye göre gıda, içki-tütün, dokuma ve giyim tüketim malları grubuna girerler.

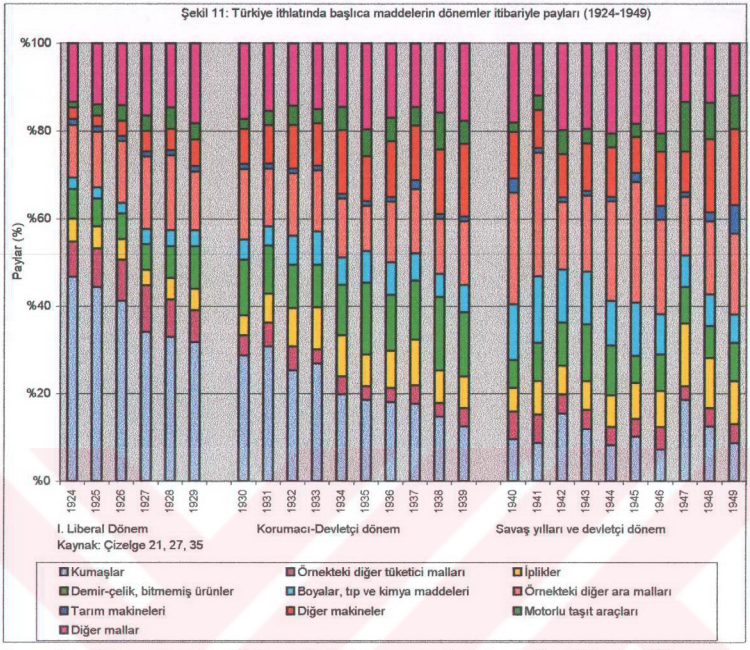
[17] Ara malları, imalat süreci içerisinde üretim, nihai mal durumuna gelinceye kadar, çeşitli aşamalardan geçer. Bu da bir firmanın ürettiği malın başka bir firma tarafından kullanılmasını gerektirir Bu şekilde bir firma tarafından üretilen ve bir başka firma tarafından üretimde girdi olarak kullanılan mallara ara malı denir. Sanayileşmiş ekonomilerde üretimin önemli bir bölümü ara mallarından oluşur. DPT'ye göre orman ürünleri, kağıt-basım, deri, lastik-plastik, kimya, petrol ürünleri, metal dışı madenler, demir-çelik ve metal ürünleri ara malı grubundadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bazı mallar hem aramalı hem de nihai mal olarak kullanılırlar. Örneğin süt, doğrudan tüketime gittiği takdirde bu nihai mal peynir veya çikolata endüstrilerine bir girdi olarak kullanıldığında bir aramalıdır. Ayrıca örneğin basının ara malı sayılmasından tıraş makinesinin yatırım malı sayılmasına kadar konuyla ilgili bir dizi anlamsızlıklar vardır ve bu konuda DPT'nin kendi yayınlarında bile tutarlılık yoktur.

[18] Yatırım malları, sermaye yada üretim malları da denen; başka malların üretiminde kullamlan her türlü makine, araç gereç, bina, fabrikalar, yollar, limanlar barajlar vs. dir. Yatırım mallarının bir kısmı bir kez kullanılmakla tükenir, yok olurlar. Ara malları ve hammaddeleri gibi. Bir kısmı ise uzun ömürlüdür, binalar ve makineler gibi. Yatırım mallarının nihai amacı, insan ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet üretimidir. DPT'ye göre, madeni eşya, makine ve taşıt araçları bu türdendir.

cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye'nin tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi ne derecede dışarıya bağımlı olduğunu açıkça sergilemekteydi.

"İthalatın başlıca mal gruplarına göre yapısında devletçi sanayileşme politikasından önce de belirli bir değişme görülmesi ilgi çekicidir. Çizelge 21'de kapsanmış olan örneklemeye göre gıda malları, kumaşlar ve diğer tüketici malları toplamının cari ithalat değeri içindeki payı, 1924'de %66'dan 1926'da %51'e düştü. Buna karşılık aynı yıllar arasında, örneklemede kapsanan ara malların payı %20'den %26'ya, makine ve motorlu taşıt araçlarının payı ise %4'ten %9'a yükseldi (şekil 10). İthalatın yapısında 1920'lerde ortaya çıkan değişme Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki durumla karşılaştırıldığında daha anlamlıdır. Gıda malları, kumaşlar ve giyim eşyaları toplam Osmanlı ithalatının değerinde 1905 yılında %68, 1913 yılında %66'lık bir paya sahipti. Ara mallar ve yatırım malları toplamının payı ise bu yıllarda %10 ile 15 arasındaydı. Bu karşılaştırma, 1920'lerde, ithalatın toplam hacminde büyük genişleme olmasına karşın Türkiye'de belirli bir tüketim malları ithal ikamesinin gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir" (Tezel, 1994: 120).

Tezel'in yukarıda ifade ettiği düşünceye katılmamak elde değildir. Zira cumhuriyet hükümetlerinin İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ışığında sanayileşmeyi destekleyici atılımları ve özellikle *üç beyazın* (pamuklu dokuma, şeker ve un) bir an önce yurt içinde üretilmesi ya da ikame edilmesi anlayışı hız kazanmıştır. Bunun sonucunda ilk olarak 26 Kasım 1926'da Türkiye'nin ilk şeker üreten fabrikası Alpullu'da açılmış, onu 14 gün sonra açılan Uşak Şeker Fabrikası izlemiştir (Özçağlar, 1993: 72). Böylece ithalatımızın en büyük miktarlarından birini oluşturan şekerin yurtiçinde üretimi başlamıştır. Bu atılımları pamuklu ve yünlü dokuma ile çimento sanayiinde yapılan yatırımlar takip etmiştir. 1927 yılında çıkarılan yeni Teşvik-i Sanayi Kanunu da mevcut gelişmelere ivme kazandırmıştır. Gerçekten de bu kanundan yararlanan kuruluş sayısı 1928'de 1261'e, 1929'da 1589'a ve 1930'da 1857'ye yükselmiştir. Yeni kurulup, kanundan faydalanmaya çalışan şirketlerin sayısı 1927'de 140, 1928'de 157, 1929'da 118 ve 1930'da 106 olmuştur (Tezel, 1994: 285 vd.). Çizelge 21 ve şekil 10'da, özellikle 1927'den sonra görülen yatırım ve ara malı oranlarının artışı, buna karşın, tüketim malları dış

alımının düşüşü, cumhuriyetin ilk yıllarında devlet desteğiyle[19] özel teşebbüse dayalı sanayileşmeyi istenilen düzeyde olmasa bile başarılı kılmıştır.

E. Ülkelere Göre Dış Ticaret

Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payı çizelge 22'de gösterilmiştir. Buna göre Türkiye'nin, cumhuriyetin ilk yıllarında ticaret yaptığı ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret yaptıklarıyla aynıydı (bk. çizelge 10, 11 ve 12). Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Osmanlı ticareti ile cumhuriyetin ilk yılları karşılaştırıldığında, ticaret yapılan ülkelerin önem sıralamasının değiştiği, buna karşılık ticaretin bir kaç ülkeye yoğunlaşmasının derecesinde önemli bir farkın ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Çizelge 22: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (1923-1929)

İhracat

Yıllar	İtalya	İngiltere	Fransa	Almanya	ABD	SSCB	6 ülkenin toplamı	Suriye	Yunanistan	Hollanda	Mısır	Bulgaristan	Bel. ve Lük.	Romanya	Irak	İspanya	İsviçre	Japonya	Avusturya	Polonya	Tablodaki ülkelerin toplamı
1923	18,0	18,6	12,4	9,0	8,0	2,0	**68,0**	7,1	3,4	7,9	2,9	1,3	2,6	0,9	0,2	0,0	0,0	-	0,0	0,0	94
1924	22,0	14,7	11,8	12,9	10,3	1,3	**73,0**	5,8	5,2	5,9	3,0	1,0	2,3	1,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-	98
1925	26,1	8,9	12,5	14,4	13,2	2,5	**77,7**	6,1	4,5	3,2	3,1	1,0	1,9	0,7	0,2	0,0	0,0	-	0,0	0,0	98
1926	27,8	11,1	12,1	12,6	12,7	2,8	**79,6**	4,1	4,5	2,4	4,0	0,8	1,0	0,6	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	97
1927	23,4	10,6	10,7	9,3	15,5	3,9	**73,4**	5,0	6,2	2,0	3,0	0,9	2,0	0,8	0,2	0,0	0,1	0,1	0,3	0,0	94
1928	18,2	10,1	10,6	12,8	15,9	3,7	**71,4**	3,8	6,7	1,9	4,5	0,9	2,2	0,9	0,1	0,2	0,1	0,1	0,8	0,0	94
1929	21,8	9,6	12,6	13,3	9,9	3,5	**70,7**	4,2	6,8	2,6	5,1	1,0	1,9	1,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,5	0,6	95

İthalat

Yıllar	İtalya	İngiltere	Fransa	Almanya	ABD	SSCB	6 ülkenin toplamı	Çekoslovakya	Bel. ve Lük.	Suriye	Hollanda	Mısır	Romanya	Japonya	Bulgaristan	Yunanistan	Avusturya	İran	İspanya	İsviçre	İsveç	Tablodaki ülkelerin toplamı
1923	19,6	17,3	9,1	6,4	7,6	2,1	**62,1**	1,3	5,1	5,4	2,7	4,6	2,6	0,7	3,4	0,6	0,9	0,4	0,0	0,2	-	90
1924	21,2	17,7	9,5	9,9	5,9	3,3	**67,4**	3,2	4,5	3,9	3,3	3,7	5,3	1,6	1,8	0,6	1,1	0,4	0,0	0,4	0,1	97
1925	18,0	15,7	10,6	11,4	6,1	2,5	**66,4**	4,2	4,9	3,8	2,7	2,5	2,6	1,9	1,4	0,5	1,5	0,6	0,0	0,5	0,2	94
1926	15,8	14,1	13,7	13,8	3,5	3,6	**64,5**	7,0	5,8	2,4	2,9	1,1	2,0	2,6	1,2	0,5	2,0	1,0	0,0	0,7	0,3	94
1927	12,3	13,6	13,8	14,2	3,9	3,3	**61,0**	6,5	5,8	2,6	3,0	0,9	3,3	1,9	1,1	0,4	2,9	1,5	0,0	1,0	0,7	93
1928	11,8	12,3	13,0	14,2	4,6	5,4	**61,3**	6,1	5,9	1,3	2,2	1,1	3,4	1,9	2,9	0,4	2,4	1,1	0,1	1,0	1,3	92
1929	12,5	12,2	10,4	15,3	6,7	5,7	**62,8**	6,0	5,8	0,8	2,0	1,0	2,0	2,1	0,8	0,2	2,2	0,2	0,2	1,1	1,9	89

Kaynak: DİE

[19] Türkiye'de devlet eliyle sanayileşme, 1934'de başlamıştır. Bu yıla kadar kurulan sanayiler özel teşebbüs eliyle, Sanayii Teşvik Kanunu ve Sanayi Maadin Bankası yardımı ile oluşturulmuştur.Ardel'in dediği gibi (1943: 320) 1923-1933 yılları arasında 1473 sanayi tesisi kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913 yılında yapılan ihracatın değerinde en önemli yere sahip ülkenin (sırasıyla İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, ABD ve Almanya) toplam payı %64; ithalatın değerinde en büyük yere sahip olan beş ülkenin (sırasıyla İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya, Fransa) toplam payı ise %62,6 idi (çizelge 12). 1923-1929 arasında Türkiye'nin en önemli beş müşterisinin (sırasıyla İtalya, ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa) ihracatın değeri içindeki paylarının toplamı %70,5; beş önemli kaynak ülkenin (sırasıyla İtalya, İngiltere, Almanya, Fransa ve ABD) ithalatın değeri içindeki toplam payı ise %59,9 kadardı (şekil 12-13). En önemli ticaret ortağının payını bir ülkeye bağlılığın göstergesi olarak ele alırsak, 1923-1929 döneminde 1913 dönemine göre en önemli ticaret partnerine bağımlılığın derecesinde bir azalma görülür.1913 yılında İngiltere'nin Osmanlı ihracatındaki payı %21,6, ithalatındaki payı %19,4'tü. 1923-1929 aralığında ise İtalya'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı %22,4, ithalatındaki payı %15,8 olmuştur. Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı dış ticaretinde en büyük paya sahip olan İngiltere, Cihan Harbi sırasında Osmanlı'yla olan ticaretini tamamen sıfırlamış, ancak işgal ve milli mücadele yıllarında (1919-1922) tekrardan en önde yer almasını bilmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ise, Türkiye'nin ticaretindeki önemini göreli olarak yitirmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da I. Dünya Savaşı yıllarında ve daha öncesinde çok önemli bir yere sahipken, imparatorluğun dağılmasından sonra eski önemini tamamen yitirerek çok arka sıralarda kendine yer edinebilmiştir.

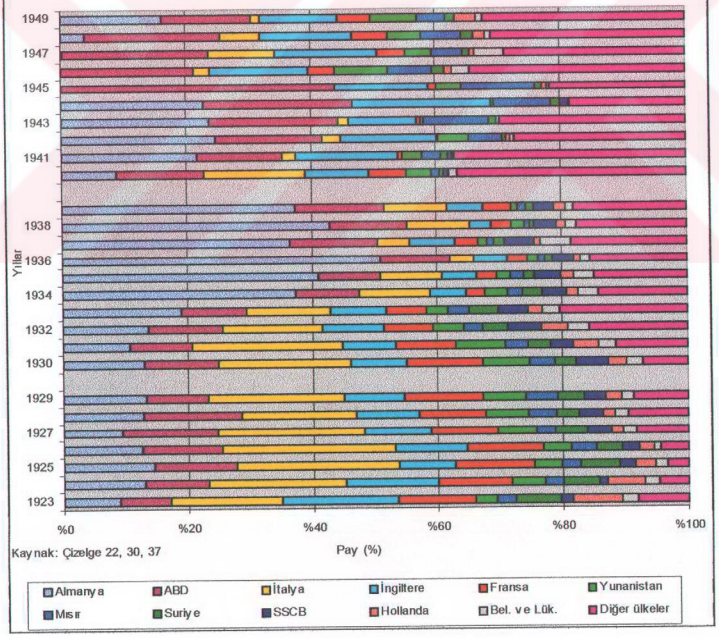
"1923-1929 döneminde Türkiye ticaretinde İtalya ön plana çıktı. Bunun nedeni Türkiye'den ayrılan bazı Rum tüccarların Trieste'ye yerleşmeleri ve eskiden Türkiye'den başka ülkelerle yaptıkları ticareti Trieste'yi bir transit ticaret merkezi gibi kullanarak sürdürmeleriydi. Ayrıca İtalyan iş çevrelerinin bu yıllarda Çukurova'daki pamuk üretiminin ticari denetimini ele geçirmek ve Türkiye'nin pamuklu kumaş ithalatını kendilerine bağlamak için sürdürdüğü gayretlerde İtalya-Türkiye ticaretinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı" (Tezel, 1977: 204 ve 1994: 166).

1923-1929 döneminde Almanya ve ABD'nin Türkiye'nin dış ticaretinde önem kazandığı görülmektedir. Bu iki ülke ile, 20. yüzyılın başında, Osmanlı döneminden itibaren artan ticari ilişkiler, cumhuriyet döneminde de ağırlığını artırarak

sürdürmüştür. 1913'de Almanya'nın dış alımdaki payı %11,2, dış satımdaki payı ise %5,7 iken, 1923-1929 Türkiyesi'nin dış alımındaki payı %12,1'e, dış satımındaki payı ise %12'ye çıktı. Aynı şekilde ABD'nin ithalattaki payı %2,6'dan %5,7'ye, ihracattaki payı ise %6,4'ten %12,2'ye yükseldi. İtalya'nın 1920'lerde kazandığı önemin kısa ömürlü olmasına karşılık Almanya ve ABD'nin Türkiye'nin dış ticaretinde önem kazanmaları 1920'lerden sonraki uzun dönemli gelişmelerin işaretçisi gibiydi (şekil 12-13).

Milli mücadele yıllarında Türkiye'nin iyi ilişkiler kurup yardım aldığı SSCB ile olan ticaret, Osmanlı'nın Çarlık Rusyası ile olan ticaretinden daha da geriye gitmiştir. 1913 yılında Çarlık Rusyası ile yapılan ithalat %8,4, ihracat %3,9 iken, Cumhuriyet Türkiyesi'nde bu oranlar sırasıyla %3,2 ithalat ve %2,8 ihracat şeklinde gerçekleşmiştir. Ve SSCB, Türkiye'nin ihracatında onuncu, ithalatında sekizinci sıraya inmiştir.

Şekil 12: Türkiye ihracatının dönemler itibariyle ülkelere göre payları (1923-1949)

Kaynak: Çizelge 22, 30, 37

Çizelge 22 ile şekil 12'de ihracatla ilgili dikkati çeken iki önemli husus daha vardır. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'dan ayrılan Suriye'nin, 1923-1929 döneminde ihracat içinde önemli bir pay edinerek ilk beşliden ve Yunanistan'dan sonra yedinci sırada olmasıdır. Bu durumun temel nedeninin, imparatorluk zamanından kalma geleneksel iç ticaret bağlarının, Suriye'nin müstakil bir devlet olduktan sonra da bir süre devam etmesiyle ve bu ülke içinde önemli miktarda Türk nüfusun kalmasıyla izah edilmesi mümkündür. İhracat çizelgesi ve şekil 12'de dikkati çeken ikinci durum ise, Yunanistan'ın ihracat içinde altıncı sırada olmasıdır. Osmanlı döneminde daha ön sıralarda yer alan Yunanistan'ın, cumhuriyetin ilk yıllarında ihracat içindeki payı %5,3 iken, ithalat içindeki payı %0,4'tür. İhracatın bu denli yüksek olmasının nedeni Anadolu'dan mübadele ile giden 1,3 milyon Rum nüfusun[20], tıpkı Trieste örneğinde olduğu gibi, Yunanistan'da da ticari bağlarını Türkiye ile sürdürme istekleri rol oynamış olsa gerektir.

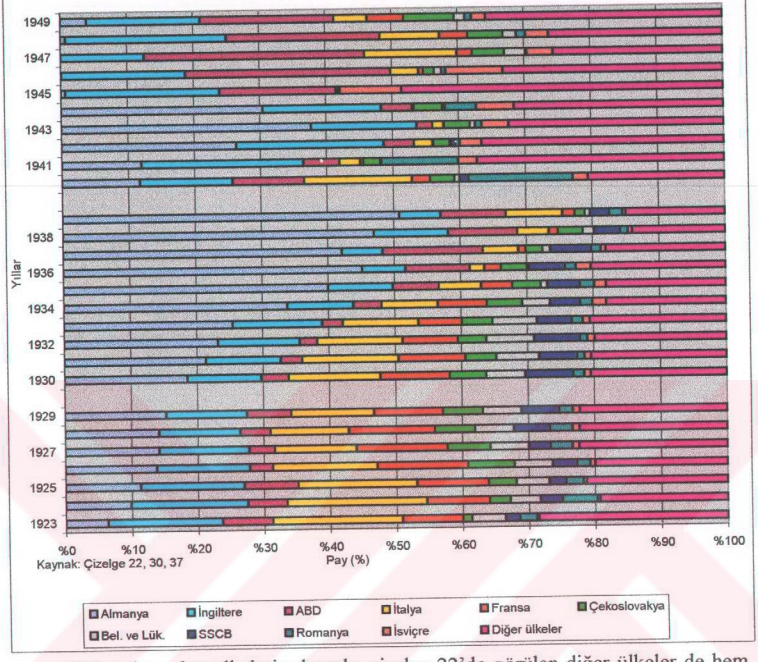
---

[20] Birinci Dünya Savaşı öncesi (1913) Osmanlı İmparatorluğu'nda 1,5 milyon civarında Rum nüfus yaşıyordu (Eldem, 1994b: 4; Keyder, 1993: 28; Tezel, 1994: 98). Rumların Türkiye dışına göç etmeleri 1912'de Balkan Savaşı ile başladı ve 1922 yılına kadar yapılan savaşlar boyunca sürdü. "Lozan Konferansında, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi meselesi de ele alınmış ve bu konuda 30 Ocak 1923 de bir sözleşme ve protokol imzalanmıştı. Bu sözleşmeye göre, Türkiye'de kalan Rumlarla , Yunanistan'da kalan Müslüman-Türklerin değişimi yapılacak, yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde yerleşmiş bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak, yani bunlar bulundukları yerde kalacaklardı. Gerçekten bu komisyon kurulmuş ve Ekim 1923'ten itibaren çalışmalarına başlamıştır" (Armaoğlu, 1994a: 325). Eşi görülmemiş bu insan mübadelesine 1923 yılında başlanmış ve büyük kısmı 1925'te tamamlanmış ancak mübadele 1927 yılında son bulmuştur. Böylece 1,3 milyon civarında Rum Türkiye'yi terk ederek Yunanistan'a ve 450 bin civarında Türk'te Yunanistan'ı terk ederek Türkiye'ye zorunlu olarak göçmüş ya da yer değiştirmiştir (Eldem, 1994b: 214; Hershlag, 1968: 24; Keyder, 1993: 28; Shaw, 2000: 437).

Ancak nüfus mübadelesi ile ilgili olarak kaynaklar değişik rakamlar bildirmektedirler. Tandoğan (1998: 96, 104), Doğanay (1994: 183) ve Özgür (2000: 156) Yunanistan'dan mübadele ile 400 bin kadar Türk'ün Anadolu'ya geldiğini ifade ederek, yukarıdaki yazarların söylediklerini doğrularken, Türkiye'den Yunanistan'a giden Rum nüfus sayısının ancak 150 bin olduğunu (sadece 1923 yılından sonraki giden Rum nüfus sayısını dikkate aldıkları için)belirtmektedirler. Ancak bu belirtilmesi gereken en önemli nokta, Anadolu ve Trakya'daki Rumların büyük kitleler halinde özelliklede Büyük Taarruz sonrası (1922 Eylülü) Türk ordusunun İzmir'e girmesi ile Anadolu'yu çok kısa zamanda (yüz binleri aşan sayıda) terk etmeleridir. Öte yandan 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye'de sadece 120 bin Rum nüfusun yaşaması ve bunların tamamına yakınında İstanbul'da oturması Rumların ülkemizi terk ettiğini gösteren bir diğer belgedir (Dündar, 1999:157; Tezel, 1994: 99).

Sonuç olarak, cumhuriyetin kuruluş dönemi yıllarında Anadolu'yu milyonlarca Rum'un terk etmesi –ki Rumlar ülke ekonomisinin en üretken sektörlerinde çalışıyorlardı (ticaret, bankacılık ve sanayi gibi) ve en iş bilen-eğitilmiş insan gücünü oluşturuyorlardı- Türkiye ekonomisini olduğu gibi dış ticareti de derinden etkilemiştir.

Şekil 13: Türkiye ithalatının dönemler itibariyle ülkelere göre payları (1923-1949)

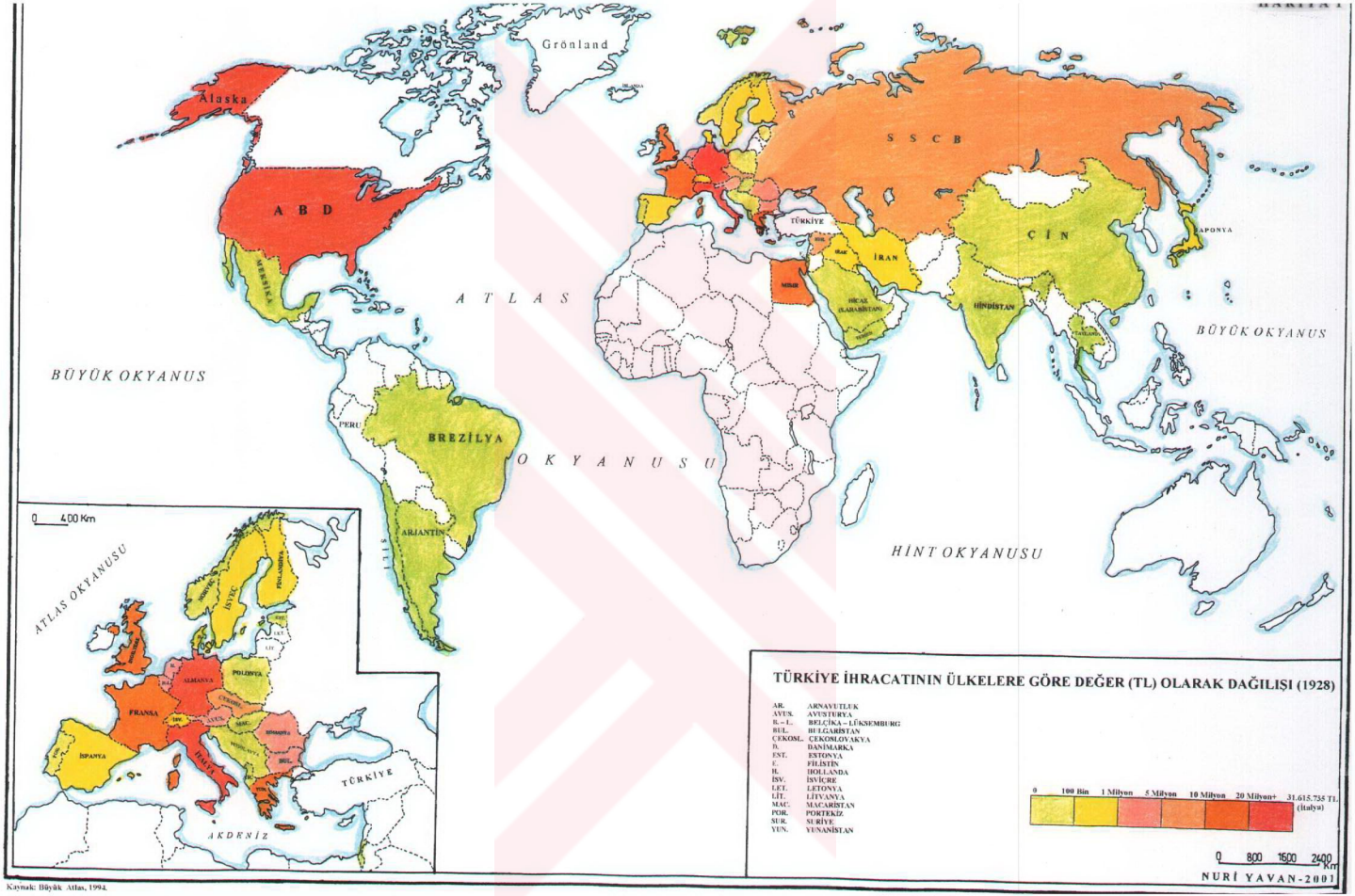

Kaynak: Çizelge 22, 30, 37

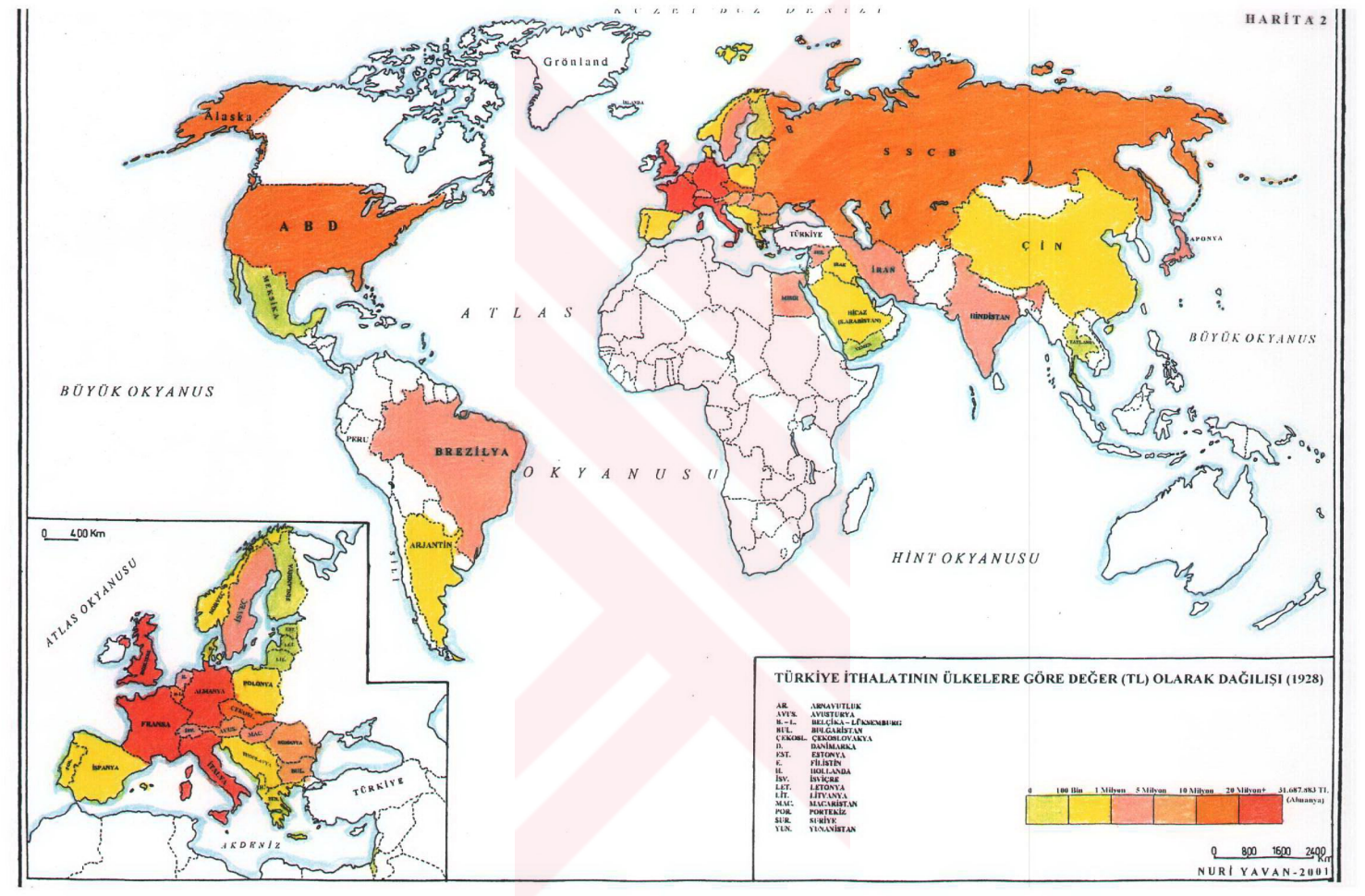
Yukarıda anılan ülkelerin dışında, çizelge 22'de görülen diğer ülkeler de hem Cumhuriyet Türkiyesi hem de Osmanlı İmparatorluğu (çizelge 12) sınırlı düzeyde de olsa ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Osmanlı dönemi ile cumhuriyetin ilk yıllarının Türkiyesi birbirine çok benzer özellikler gösteriyordu.

Türkiye ihracatının ülkelere göre değer olarak dağılışını gösteren harita 1'e bakıldığında, 1928 yılında ülkemizin toplam 40 ülkeye ihracat yaptığı görülmektedir. En çok mal sattığımız ülkeler geleneksel olarak Osmanlıdan beri ticari ilişkide bulunduğumuz Avrupa ülkeleri, ABD ve Ortadoğu'daki yakın komşularımızdır. Bunlar arasında da özellikle İtalya, Almanya ve ABD ilk kategoride (haritada kırmızı renkle gösterilenler) yer alırken, Fransa, İngiltere, Yunanistan ve Mısır ikinci büyük alıcı grubunu oluşturmaktadır. En az mal sattığımız ülkeler ise İskandinav, Uzakdoğu ve Latin Amerika ülkeleridir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Kaynak: Büyük Atlas, 1994.

TÜRKİYE İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1928)

AR.	ARNAVUTLUK
AVUS.	AVUSTURYA
B.-L.	BELÇİKA – LÜKSEMBURG
BUL.	BULGARİSTAN
ÇEKOSL.	ÇEKOSLOVAKYA
D.	DANİMARKA
EST.	ESTONYA
F.	FİLİSTİN
H.	HOLLANDA
İSV.	İSVİÇRE
LET.	LETONYA
LİT.	LİTVANYA
MAC.	MACARİSTAN
POR.	PORTEKİZ
SUR.	SURİYE
YUN.	YUNANİSTAN

0 100 Bin 1 Milyon 5 Milyon 10 Milyon 20 Milyon+ 31.687.983 TL. (Almanya)

0 800 1600 2400 Km

NURİ YAVAN-2001

Türkiye ithalatının ülkelere göre değer olarak dağılışını gösteren harita 2'ye bakıldığında ise, 1928 yılında, toplam 41 ülkeden mal ithal ettiğimiz görülmektedir. İthalat yaptığımız ülkelerle ihracat yapılan ülkeler birbiri ile büyük ölçüde paralellik arz etmekte, mesela SSCB ithalatta ihracata göre daha ön plana çıkmakta, buna karşın ABD, Yunanistan ve Mısır ithalatta daha geri sıralara inmektedir. Yine ithalatın ülkelere göre dağılışında ihracata göre yoğunluğun bir miktar daha Avrupa dışına taştığını söylemek mümkündür. Bu da gösteriyor ki ülkemizin daha cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ihracat pazarının hemen sadece Avrupa'dan ibaret olduğu, buna karşın ithal malarının Avrupa dışı pazarlarından da rahatça temin edilebildiğidir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarını temsil eden harita 1 ve 2'ye bakıldığında; ilk olarak, bu dönemde Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler bakımından büyük ölçüde Osmanlıdan kalan bağlarını sürdürdüğü, ancak bunun yanında (1913 yılı Osmanlı'nın ticaret yaptığı ülkelerle karşılaştırıldığında) ülkemizin bu dönemde yeni pazarlara doğru (Latin Amerika ve Uzakdoğu gibi) açıldığını görmekteyiz. Haritalar incelendiğinde dikkati çeken ikinci husus, 1928 yılında ya da cumhuriyetin kuruluş yıllarında sanayileşmiş batılı ülkelerin hem önemli bir alıcı hem de önemli bir satıcı konumunda olmasıdır. Üçüncü olarak cumhuriyetin ilk yıllarında Afrika ülkeleri, Okyanusya, Tropikal Asya ve Latin Amerika'nın bir çok ülkesinin coğrafi uzaklık ve gelişmişlik düzeyi ile alakalı olarak Türkiye'nin ticaretinde yeri olmadığı görülmektedir. Dördüncüsü ise, Tayland (Siyam), Meksika, Şili ve Arjantin gibi ülkelerin daha cumhuriyetin ilk yıllarından beri Türkiye ticaretinde yer aldığıdır.

II. KORUMACI-DEVLETÇİ DÖNEMDE DIŞ TİCARET (1930-1939)

A. Devletçi Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında özel girişimciye dayalı liberal iktisadi gelişme politikası izlenmiştir. Özel kesim, özendirici ve korumacı tedbirlerle desteklenmiş, sanayileşmede başrol, özel kesime verilmiştir. Devletin iktisadi hayata katılım ve müdahalesi bu dönemde nispeten sınırlı kalmıştır. Devlet daha çok fiziki ve kurumsal alt yapıyı oluşturmaya çalışmıştır. Piyasa ekonomisinin çalışması için gerekli kurumlar tesis edilmiş ve hukuk sistemi bu doğrultuda yenilenmiştir. Devlet, elindeki kaynakların bir bölümünü demiryolu yapımına ve yabancıların elindeki hatların satın alınmasına tahsis etmiştir. Bu dönemde sırf devlete gelir sağlamak amacıyla tütün, kibrit, tuz, ispirto ve ispirtolu içkiler üzerinde tekeller kurulmuştur. Diğer alanlarda devlet, özel kesimin girişimlerini kısıtlayıcı bir girişimde bulunmamıştır.

Cumhuriyetin ilk on yıllık döneminde özellikle sanayileşme alanında beklenildiği ölçüde başarı sağlanamamıştır. Sanayi sektöründeki gelişme diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır. Ülkenin o dönemde içinde bulunduğu yapısal şartlarda ve yaşanılan iktisadi konjonktürde, liberal bir sanayileşme politikasında ısrar etmenin zaman kaybına yol açacağı ve gelişmiş ülkelerle olan sanayileşme farkının aleyhe gelişmesine neden olacağı anlaşılmıştır. Bu noktada devletçilik politikası sanayileşmeyi ve kalkınmayı hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuştur (Kuruç, 1987: 92).

Özel kesim eliyle sanayileşmenin gerçekleştirilememesi bir çok iç ve dış etkene bağlanabilir. Sanayileşme için gerekli bazı şartlar vardı. Siyasi ve iktisadi istikrar sağlanmıştı. Kapitülasyonlarla yabancılara verilen imtiyazlar kaldırılmıştı. Gümrük tarifeleri yükseltilmese de hükümet yerli sanayi üretimini, ithal malları üzerine tüketim vergisi koyarak, üreticilere prim vererek ve vergiden bağışık tutarak ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile belirlenen diğer teşvikleri uygulayarak teşvik etmiş ve korumuştur (Tekeli-İlkin, 1982: 73). Buna rağmen, özel girişimcilik, sanayileşmede kayda değer bir atılım gerçekleştirememiştir. Çünkü, özel kesim elinde yeterli sermaye yoktu. Mevcut özel sermaye, ticareti daha karlı buluyordu. Ülkede sermaye piyasası gelişmediği için kredi imkanları sınırlı idi. Alt yapının

yetersizliği sanayi üretiminin maliyetini yükseltiyordu. Teknik eleman sayısı yetersizdi. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Rum ve Ermeni azınlıkların ülkeyi terk etmesi sanayide girişimci, teknik eleman ve nitelikli iş gücü alanında mevcut açığı daha da genişletmiştir. Özel kesim, sanayileşmenin kendilerine bırakılmasını istiyor, fakat bu eksikliklerin devlet tarafından tamamlanmasını bekliyordu (Şahin, 2000: 50).

Türkiye'de devletçiliğin doğuşunu hazırlayan yukarıdaki içsel nedenlere, ayrıca, Osmanlı-Türk toplum yapısının *devlete öncelik veren*, ülkenin genel durumundan, toplumun refahında *devleti sorumlu tutan* ve *devletten bekleyen* anlayışı da eklemek mümkündür. Osmanlı yenileşme hareketinde ve özellikle İttihat-Terakki döneminde beliren devlet öncülüğünde gelişme anlayışı da bu geleneğin bir uzantısı sayılabilir.

Bu olumsuz yapısal etkenlere bir de dönemin konjonktürel şartları eklendi. 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı[21], kapitalist batı ülkelerini çok güçlü bir biçimde çarparken, Sovyet Rusya gibi ekonominin merkezi planla yönlendirildiği bir ülkede fazla hissedilmemiştir. Kapitalist ekonomiler, bunalımdan çıkış için hükümetlerin daha etkin rol oynamasını benimserken, aynı sürecin Türkiye'de farklı nitelikte de olsa, ortaya çıkmaması düşünülemezdi. Bunun yanında bunalım nedeniyle ihraç mallarının dünya piyasasında fiyatları gittikçe düşüyordu. Bu durumda Türkiye, dışarıya satmadığı ürünleri işlemeliydi. Türkiye ekonomisini korumak ve bunalımdan yararlanarak sanayileşme alanında olumlu adımlar atmak gereği ortaya çıkıyordu. Bu ancak ülkenin ihraç mallarının ülke içinde işlenmesi sonucu geçekleştirilebilirdi (Kepenek-Yentürk, 1996: 55). Ayrıca sanayileşme konusunda özel girişimden aradığını bulamayan ve arayış içinde olan

[21] Büyük Dünya Depresyonu, 1929'da ABD'de baş gösteren ve kısa zamanda bütün dünyayı etkisi altına alan, tarihin kaydettiği en büyük ekonomik duraklamadır ki buna *büyük buhran* da denmektedir. 24 Ekim 1929'da Amerika'da Wall Street'de bir borsa krizi şeklinde başlayan buhran, sınai üretimde, milli gelirde büyük düşüşler doğurmuş ve işsizliğin eşi görülmemiş biçimde artmasına neden olmuştur. Büyük Buhranın nedeni, toplam talep yetersizliğidir. Esasen, I. Dünya Savaşından sonra dünya ekonomik konjonktüründe olumlu gelişmeler sağlanmıştı. 1928 yılına kadar üretimde hızlı artışlar ortaya çıktı. Ancak 1928-1929 döneminde buhranın ilk belirtileri görülmeye başlandı. Şöyle ki, bu dönemde yiyecek ve hammadde stoklarında artışlar ortaya çıkarken fiyatlar düşmeye başlamıştı. Bu dünya ticaret hacminin de büyük oranda düşmesine neden olurken, Türkiye'de de etkisi fazlasıyla hissedilen buhran Türk ihracatının da çok büyük oranda düşmesine neden olmuştur. Büyük Dünya Depresyonu, devletin ekonomik hayata geniş kapsamlı müdahalelerinin başlangıcını oluşturmuştur ki ünlü iktisatçı J. M. Keynes, yazdığı *Genel Teori* adlı eseri ile İktisatta devrim yapmıştır.

Türkiye'nin SSCB'de uygulanan Sosyalist sistemden, planlı ekonomi ve merkezi planlama (Tekeli-İlkin, 1982: 76) ile devlete geniş rol tanıyan nasyonal sosyalist Almanya'nın (Hiç-Manisalı, 1980: 183) deneyiminden esinlendiği söylenebilir. Nitekim devletçilik uygulaması sırasında Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredi ve teknik yardımlar bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Yukarıda belirtilen dış etmenlerin devletçi uygulamanın oluşumunu etkiledikleri yadsınamaz bir gerçektir. Ancak Türk yöneticilerin hemen her fırsatta devletçiliğin *kendi* koşullarından doğduğunu, liberalizme ya da sosyalizme benzemediğini haklı olarak belirtmişlerdir[22] (İnan, 1989b: 13-4; Manisalı, 1980: 82-83; Kepenek-Yentürk, 1996: 56; Şahin, 2000: 51-2).

Türkiye'de devletçilik, öncelikle 1929 yılı buhranının 1930'lu yıllarda ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz havasının iyice hissedilmesiyle birlikte başlamıştır. Boratav'a göre (1998: 51), 1930 ve 1931 yılları salt korumacı önlemlerle yetinilen, 1932 yılı devletçi uygulamadan ani bir geçişi temsil eden ve 1933-1939 yılları devletçiliğin rayına oturduğu dönem olarak saptanabilir. 1930 ve 1931 yılları iç ekonomiye dönük müdahale önlemlerinin alınmadığı ancak dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin denetlendiği yıllar olmuştur. Bu yıllarda hükümet dış ticareti sıkı kontrol ve denetim altında yürüttü. 1929 tarihli yeni Gümrük Kanunu, 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hükümete ithalatı dilediği gibi kısıtlama ve denetleme imkanı veriyordu. Dış ticaretin kontrol altında tutulması içerde *uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikasına*[23] da uygundu.

---

[22] Devletçilik ilkesi, 1935 yılında CHP programına, 1937'de ise diğer altı ilke ile birlikte anayasaya dahil edilmiştir. Devletçilik ilkesi doğuşundan günümüze kadar pek çok tartışmaya konu olmuştur. M. Kemal Atatürk'ün, Afetinan'a İzmir Uluslararası Fuarı'nın açılışında okuması için verdiği devletçilik tanımı şöyledir:

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19.asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir.

Devletçiliğin bizce manası şudur:

Fertlerin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu.

Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir."

[23] İthal ikamesi ya da *İçe dönük sanayileşme* politikası, daha önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan dış ticaret kısıtlamaları (gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo kısıtlamaları) ve bazı özendirici önlemlerle, ülke içinde üretilmesi esasına dayanır. İthal ikamesi ile dış koruyuculuk daima el ele gider. Bu çok doğaldır. Çünkü, böyle bir korumacılık olmadıkça içerde, yüksek

"Cumhuriyetin lider kadrosu 1930'larda devlet kapitalizmi aracılığıyla sanayileşmeyi hızlandırmak ve yapısını farklılaştırmak için, yeni bir iktisat politikası oluşturdu. Sanayileşme politikasındaki bu değişiklik, Türkiye'nin uluslar arası işbölümündeki yerine karşı duyulan rahatsızlıkla yakından ilişkiliydi. Bu nedenle hükümetin dış ticaret politikasında zorunlu değişiklikler ortaya çıktı. Hükümet dış ticaret politikası ile sanayileşme politikası arasındaki uyumluluğu artırmak için kambiyo kontrolü, ikili ticaret antlaşmaları ve ithalat üzerinde fiziki kısıtlamalar gibi yeni uygulamalara baş vurdu" (Tezel, 1994: 167).

"1930'larda hükümetin dış ticaret alanına giderek daha çok karışmasının bir nedeni de bir çok başka ülkede bu tür karışmaların artmasına yol açan uluslar arası ekonomik konjonktürdü. Bir başka neden, hükümetin Türk lirasının dış değeri konusunu bir hayli Ortodoks bir yaklaşıkla ele almasıydı. Liranın kambiyo kurunun düşmesi karşısında gösterilen aşırı duyarlılık, 1930'ların başında dış ticaret açığını kapatan önlemlerin alınmasında büyük bir rol oynadı. Liranın dış değerini kararlı tutmak endişesi, ticaret açığını kapatmak gereksinmesine, bu da ithal ikamesine yönelik sanayileşmenin hızlandırılması kararının alınmasına yol açtı" (Tezel, 1994: 167).

Hükümetin dış ticaret politikası araçlarını kullanarak sağlamak istediği gelişme, devletçi sanayileşme politikasını rahatça yürütebilmekti. Nitekim devlet sanayileşme ile her şeyden önce toplam ithalatın %44'ünü kapsayan yaygın tüketim mallarını ülke içinde üretme hedefini taşıyordu. Buna yönelik hükümetin ilk adımı, 1933 yılında hazırlanan ve 1934 yılında uygulanmasına başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (BBYSP) başta dokuma sanayi olmak üzere maden, selüloz, seramik ve kimya sanayi dallarında ülkenin çeşitli bölgelerinde 20 fabrikanın kurulması işini Sümerbank'a vermekte idi.

---

maliyetli ve düşük kaliteli malların üretimini sürdürme olanağı kalmaz. İthal ikamesi, kalkınmaya yeni başlayan çoğu az gelişmiş ülkelerin ilk uyguladıkları kalkınma stratejisidir. Bu ülkeler ithal ikamesine tüketim malları endüstrileri ile başlamışlardır. Bunun nedeni, bu malların yoğun sermaye ve ileri teknoloji gerektirmesidir. Ancak bu alanda tüm piyasa talebinin karşılanmasından, yani ithal ikamesinin sınırlarına ulaşılmasından sonra iki yol izlemek gerekmiştir. Birisi, ithal ikamesine son verilip ekonominin dışa açılması; diğeri de ithal ikamesinin sürdürülüp, bu politikaların ara ve yatırım malları endüstrilerine de yaygınlaştırılmasıdır. Uygulamada her iki yaklaşıma da yer veren ülkeler olmasına karşın, bu stratejinin pek çok sakıncaları da görülmüştür. Türkiye'nin de ilk sanayileşme deneyimleri ithal ikamesi özellikleri gösterir. fakat ithal ikamesinin kapsamlı uygulanmaya başlanması, Planlı Dönemle olmuştur. Ancak baş gösteren sorunlar dolayısıyla, hele buna 1973 Dünya Enerji Krizinin etkileri de eklenince, Türkiye geleneksel ithal ikamesi politikasını değiştirerek, 24 Ocak 1980 kararları ile, *İhracata yönelik sanayileşme politikasına* geçmiştir.

BBYSP'nin başarıyla uygulanmasının sürmesi üzerine, 1936'dan sonra İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (İBYSP) hazırlıklarına girişildi. İBYSP, ilk planın aksine ara ve yatırım malları üretimine öncelik veriyor, ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi alt yapısal gelişmeyi dikkate alıyordu. 1939-1945 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanan İBYSP 100'ün üzerinde sanayi tesisinin kurulmasını ön görüyordu. Ancak İkinci Sanayi Planı'nda ön görülen yatırımlar, madencilik dışında, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır.

Hükümetin 1930'lu yıllarda sanayileşmeyi sağlamak, yurt içi üretimi korumak ve böylece ithal ikamesi sağlamak amacıyla ithalat üzerinde bir takım kısıtlamalara baş vurduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi 1931 ve 1932 yıllarında çıkarılan takas[24] ve kliring[25] anlaşmaları ile kota (kontenjan)[26] sistemini düzenleyen kanunlardır.

Türkiye dış ticaretinde yeni bir dönem açan, kliring ve kotalar sistemi içinde yapılan ticaret, 1934-1939 döneminde, Türkiye'nin ithalatının %84'ü, ve ihracatının %81'ini oluşturuyordu (Tezel, 1994: 175). Ayrıca hükümet, 1934 yılında Dış Ticaret Reisliği'ni (Türkofis) kurarak, ihraç ürünlerini dünya piyasalarında tanıtmayı ve pazarlamayı amaçlıyordu. Aynı yıl İzmir'de açılan İzmir Uluslar Arası Fuarı, ticaret hayatında önemli bir yer edinerek, ihraç ürünlerinin tanıtılmasına büyük katkı sağladı.

---

[24] *Takas, iki ülke arasında, döviz kullanılmadan yapılan en eski ve en ilkel bir dış ticaret yöntemidir.* Bu ülkeler birbirlerinde mal alıp (ithalat), karşılığında mal satarlar.(ihracat) Ticarette çok önemli güçlükler doğurduğu için günümüzde büyük ölçüde terk edilmiş bir yöntemdir.

[25] Kliring, iki ülke (bazen ikiden fazla ülke ile) arasında, malın malla döviz kullanılmadan değişimine dayanan, takastan biraz daha geliştirilmiş, bir dış ticaret yöntemidir. Bu tür ticaret için öncelikle iki ülkenin, arlarında bir anlaşmaya varmalarını gerektirir. Her iki tarafta da kliring hesaplarını tutmakla bir kurum görevlendirilir. Bu genellikle ilgili ülkenin merkez bankalarıdır ya da özel olarak kurulan Kliring Ofisidir. Her ülkede ithalatçılar karşı ülkeden mal ithal ettiklerinde bunun bedelini ulusal paraları cinsinden kendi ülkelerinde merkez bankasında tutulan hesaba öderler. Böylece kliring hesabında fonlar (paralar) birikmiş olur. İhracatçılar karşı ülkeye mal ihraç ettikçe, mal bedelleri, bu şekilde biriken fonlardan kendilerine ödenir. Sonuçta döviz kullanılmadan ithalatçı ve ihracatçıların ödeme işlemleri gerçekleştirilmiş olur. Bu tür ticaret genellikle yeterli döviz rezervine sahip bulunmayan, mallarını serbest dövizle satamayan ve ulusal parası konvertibil (değiştirilebilir) olmayan ülkelerin başvurdukları bir yöntemdir. Bu eski ticaret yönteminin de aksayan pek çok tarafı vardır.

[26] İthalat kotası, ithalatı sınırlandırmak için, ithal edilecek mal miktarının hükümet tarafından belirlenmesi şeklinde, dış ticarette uygulanan bir miktar kısıtlaması aracıdır. Genellikle kotalar, yıllık olarak belirlenir ve ilan olunur. Ait olduğu dönemde kota sınırlamalarının dışında mal ithal etme olanağı yoktur. Kotalar ithalatı sınırlandırmada oldukça katı uygulamalar olup genellikle yerli sanayii dış rekabetten koruma ya da dış ödeme açıklarını baskı altına alma gibi nedenlerle konulurlar.

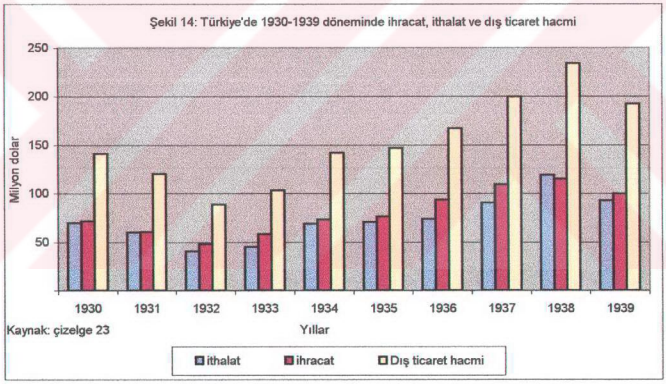
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi

Türkiye'nin devletçi dönemde dış ticareti çizelge 23'de görülebileceği gibi bir seyir izlemiştir.

Çizelge 23: Türkiye'nin Dış ticareti (1930-1939).

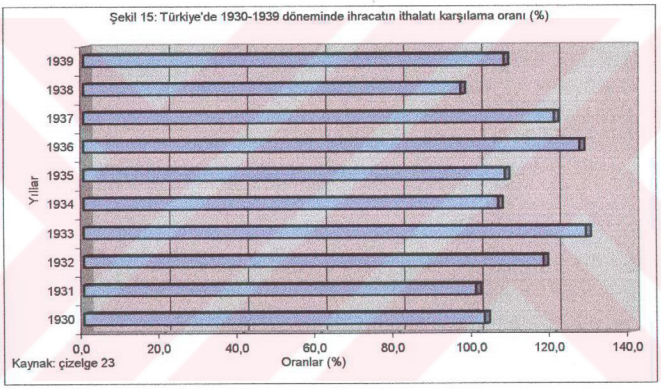
	İthalat			İhracat			Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı	Türkiye nüfusu
	Miktar	Değer	Değer	Miktar	Değer	Değer	Değer			
Yıllar	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Milyon $	Milyon $	%	Bin Kişi
1930	615	70	148	774	71	151	141	2	102,6	14 448
1931	490	60	127	883	60	127	120	0	100,5	14 756
1932	412	41	86	1 077	48	101	89	7	117,8	15 071
1933	387	45	75	1 251	58	96	103	13	128,8	15 392
1934	458	69	87	1 611	73	92	142	4	106,2	15 721
1935	522	71	89	1 480	76	96	147	6	107,9	16 046
1936	532	74	93	1 377	94	118	167	20	127,2	16 350
1937	614	91	114	1 362	109	138	200	19	120,6	16 631
1938	844	119	150	1 447	115	145	234	-4	96,7	16 916
1939	732	92	118	1 135	100	127	192	7	107,7	17 369

Kaynak: DİE

Devletçi dönemin dış ticaret politikasının başlıca amacını oluşturan, ticaret açığından kaçınıp, ticaret fazlası elde etme isteği ve böylece de hem Osmanlı'dan kalan borcun taksitlerini ödeme, hem de demiryolu, limanlar, madencilik işletmeleri, telefon, elektrik, hava gazı ve su şebekesi alt yapısını elinde tutan yabancı sermayenin millileştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca ülkenin altın ve döviz stokları büyük oranda artış göstermiştir (Şahin, 2000: 66).

Türkiye'nin 1930-1939 döneminde izlediği dış ticaret, gümrük ve kambiyo politikaları ışığında, dış ticaretinin 1938 yılı haricinde fazla verdiği, ihracatın ithalatı karşılama oranının dönem ortalamasıyla %111,6 olduğu görülmektedir (şekil 15). Bu dönemde ticaret dengesi açık vermemesine rağmen[27], cumhuriyetin ilk yılları ile kıyaslandığında dış ticaret hacminin önemli oranda daraldığı görülmektedir. Hatta 1932 yılında dış ticaret hacmi 1923-1929 dönemi ortalamasının yarısına bile (%45,8) ulaşamamıştır. Ayrıca tüm dönem (10 yıl) boyunca dış ticaret hacmi, kısmi liberasyon uygulaması ile Almanya'ya bağımlılığı azaltmak için uygulanan 1938 yılı hariç (Tezel, 1994: 178), cumhuriyetin ilk yıllarından daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir (çizelge 23 ve şekil 8).

Çizelge 23'den Türkiye'nin devletçi dönemde ithalatının izlediği seyir şu şekilde olmuştur: 1929'da 124 milyon $ olan ithalat, 1932 yılına kadar inişe geçmiş (41 milyon $), 1933'ten sonra tedricen artarak dönem sonu olan 1939'da 92 milyon $ seviyesi ile halen 1929 yılından düşük düzeyde idi. İthalatın bu denli

[27] Y. S Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)* adlı kitabında (1994: 119-20), "1930'ların sonlarına doğru önemi giderek artan askeri ithalat hesaba katıldığında, 1930'ların ikinci yarısında dış ticaretin, büyük ihtimalle, gerçekte açık verdiği belirtilmelidir. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki ticaret fazlaları da gene bu dönemdeki askeri ithalat dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu yıllardaki istatistikler, askeri ithalatı kapsamamaktadır" demektedir. Bizim bu yıllara ait dış ticaret istatistiklerinde yaptığımız çalışmada da, ithalat içinde, askeri ithalata rastlanmamıştır.

küçültülmesinde hükümetin, sıkı miktar kısıtlamaları[28] ve kontrolleri ile yurt içinde kurulmakta olan ithal ikameci yerli sanayinin korunmasını ve içeride üretimine başlanan ürünlerin ithalatını engellemesi yatıyordu. Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle Türkiye'nin ihraç mallarına olan talebin düşmesi, ihraç malları fiyatlarındaki baş döndürücü gerilemeler, hükümeti ihraç gelirleri ile ödeyebileceği kadar ithalat yapmaya zorlamıştır. Zaten şekil 14'te ihracatın da ithalat gibi bir seyir izlediğini, ancak ihracat değerinin 1923-1929 dönemi ile karşılaştırıldığında ithalat kadar düşmediğini gözlemleyebiliriz. Buradan da Türkiye'nin 1930-1939 döneminde sağladığı ticaret fazlasının daha çok ithalatı kısıtlama ve kontrol altına alma ile ilgili olduğu sonucuna varılabilir.

Bir ülkenin ithalat hacmi ve yapısının, sanayileşme ile doğrudan ilişkili olduğu göz önüne alındığı, Tezel'e göre (1994: 174-5) "1930'lardaki ithal kısıtlamaları politikası ticaret dengesini sağlamayı ve yurt içi üretimi korumayı amaçlıyordu. Ne var ki, çok düşük bir ithalat hacmi pahasına sağlanan ticaret dengesi bu yıllarda gündeme gelen hızlı sanayileşme politikası ile bağdaşmıyordu. 1932-1933 yıllarında Türkiye'nin yaptığı ithalatın gerçek hacmi, 1924-1929 ortalamasının yarısına düşmüştü" (şekil 8).

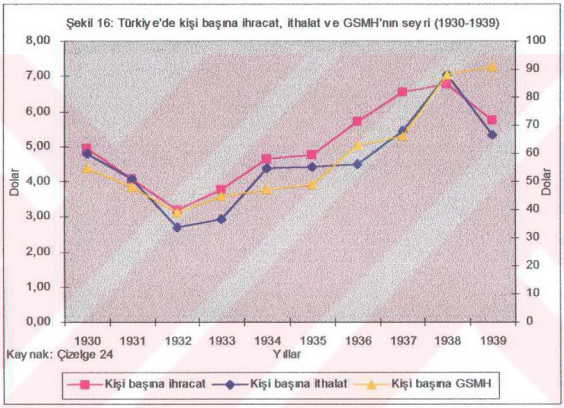
---

[28] " Bu kavram daha çok dış ticarette ithalatın, ihracatın veya ihraç malları üretiminin miktar olarak sınırlandırılması veya tamamen yasaklanması için kullanılır. İthalat, ihracat veya üretim için belirlenen miktarlara kota adı verilir. Bu sistemin uygulanabilmesi için kotaların belirlenmesi ve kota sınırlarına uymanın denetlenmesi gerekir. Geçmiş dönemlerde, ithalatın belirli mal veya döviz miktarlarıyla sınırlandırılması (ithalat kotaları) ülkemizde de yaygın uygulamalar idi. Geniş bir mal grubunun ithali ise, iç sanayiye tam bir koruma sağlamak, ülke güvenliğini ve halk sağlığını korumak gibi amaçlarla yasaklanmıştı. Dünya enerji Buhranı'ndan sonra yaygınlaşan yeni himayecilik çerçevesinde yaygınlaşan ihracat kotaları da ihracatın, karşılıklı anlaşma gereği ihracatçı ülke tarafından kısıtlanması esasına dayanır. Belirli malların ihracatçıları olan bir kısım ülkeler ise aralarında bir kartel oluşturarak söz konusu malın dünya ihracatını kısıtlama kararı alabilirler burada amaç arzı azaltarak fiyatları yükseltmek ve gelişen ticaret hadlerinden yararlanmaktır. Bu amaçla birliğe mensup her üye ülke için belirli bir üretim kotası belirlenir ve bu miktarların üzerinde üretim yapılması yasaklanır. Bu tür kotalara en açık örnek geçmişte OPEC çerçevesinde petrol üretim ve ihracatı üzerine konulmuş olan kısıtlamalardır. İthalatta, ülkeye giren yabancı malları engellemek için miktar kısıtlamaları gibi fiziki önlemlerin yerine gümrük tarifeleri gibi fiyat mekanizmaları kullanılabilir. Kotalar çok daha katı uygulamalardır, fiyat mekanizmasını zedelerler. Oysa gümrük tarifeleri esnek ve ekonomik maliyeti daha düşük uygulamalardır" (Seyidoğlu, 1999b: 407).

Çizelge 24: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1930-1939).

Yıllar	İthalat Değer Milyon $	İhracat Değer Milyon $	Türkiye nüfusu Bin Kişi	İhracat/ GSMH %	İthalat/ GSMH %	Kişi başına İhracat $	Kişi başına İthalat $	Kişi başına GSMH $	Dolar kuru TL/$
1930	70	71	14 448	9,6	9,4	4,94	4,81	55	2,13
1931	60	60	14 756	9,1	9,1	4,08	4,06	48	2,12
1932	41	48	15 071	8,6	7,3	3,18	2,70	39	2,11
1933	45	58	15 392	8,4	6,6	3,77	2,93	45	1,66
1934	69	73	15 721	7,6	7,2	4,64	4,37	47	1,27
1935	71	76	16 046	7,3	6,8	4,75	4,40	49	1,26
1936	74	94	16 350	7,0	5,5	5,73	4,50	63	1,26
1937	91	109	16 631	7,6	6,3	6,57	5,44	66	1,26
1938	119	115	16 916	7,6	7,9	6,80	7,03	88	1,26
1939	92	100	17 369	6,2	5,7	5,74	5,33	91	1,28

Kaynak: DİE

Devletçi dönemde, hem ithalatın hem de ihracatın GSMH içindeki payı 1930'dan itibaren göreli olarak azalmıştır. Kişi başına düşen ithalat ve ihracat cumhuriyetin ilk yıllarına nazaran düşerken, dönemin ortalarından sonra da nüfus artışı da göz önüne alınarak kısmi artışlar göstermiştir (şekil 16). Dönem boyunca ulusal gelir hemen hemen iki katına ulaşırken, bu geliri yaratan unsurlardan biri olan dış ticaretin ekonomi içindeki önemi göreli olarak azalmıştır (çizelge 24). Ancak bu dönemin temel ekonomik politikası olan *kendi kendine yeterlilik*, içe kapanma özelliği gösteren bir nitelik kazanarak sürdürülmüştür (Kepenek-Yentürk, 1996: 70). Bu durumun günümüzde ihracatı kalkınmanın motoru olarak gören ekonomik bakıştan farklı bir şekilde oluştuğunu belirtmek gerekir.

C. İhracatın Yapısı

Korumacı-devletçi dönemde Türkiye ihracatının yapısını çizelge 25'ten izlemek mümkündür.

Çizelge 25: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ihracat içerisindeki payları (1930-1939)

Yıllar	(1) Tahıllar ,bakliyat	(2) Kabuklu ve kuru meyveler (*küzüm, incir,* fındık)	(3) Yaprak tütün	(4) Pamuk	(5) Diğer toprak ürünleri (afyon, zeytin yağı, *palamut, bademi ve* antepfıstığı vb.)	(6) Canlı hayvan ve hayvancılık *ürünleri (yumurta* ve yün gibi)	(7) 1-6 toplamı	(8) Madencilik ürünleri	(9) 7-8 toplamı Örneklemeye *giren malların* toplam payı
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1930	2	17	28	11	6	16	80	3	83
1931	5	21	23	6	8	19	82	3	85
1932	7	22	27	3	5	19	83	5	88
1933	6	21	22	2	9	18	78	7	85
1934	13	20	14	6	5	21	79	8	87
1935	8	28	20	7	5	14	82	7	89
1936	5	25	21	8	3	21	83	6	89
1937	13	15	32	4	4	15	83	6	89
1938	11	15	27	7	2	11	73	6	79
1939	6	15	30	3	6	18	78	8	86

Kaynak : Tezel,1994: 119

1930-39 döneminde ihracatın geleneksel yapısında bir değişme olmamıştır. Çizelge 25'de örnekleme grubuna giren 1 ve 6 arasındaki malların toplamı ortalama %80,2 ile 1923-29 döneminin aynısı (%79,8) oranındadır (şekil 9). Çizelgede 25'den dikkati çeken bazı gözlemler yapmak da mümkündür. Örneğin, iyi giden iklim yıllarında tahıl ihracatının arttığını ve genel olarak da 1923-1929 dönemine nazaran Türkiye'nin tahıllar özellikle de buğdayda kendine yeter duruma gelmeye başladığını gözlemleyebiliriz. Ayrıca pamuk ihracatının dalgalanma göstererek azaldığı dikkati çeken ikinci husustur. Bunun en önemli nedeninin, 1934 yılında uygulanmaya başlayan BBYSP'de kurulacak 20 sanayi tesisinin altı tanesinin[29] sadece pamuklu dokumaya ait olmasıdır ki bu tesislerin ihtiyacının yurt içi üretimden karşılanması, ülkenin pamuk ihracatını azaltmıştır. Çizelge 25'de madencilik ürünleri ihracatının da tedricen artış göstermesi, İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık yapan sanayileşmiş ülkelerin artan talebi ile ilgilidir.

---

[29] BBYSP'de dokuma sanayiine ayrılan yatırım miktarı, 21.888 bin TL ile toplam yatırım miktarının %49,9'udur. Dokuma sanayiine ayrılan bu yatırım miktarının da yalnızca %84,6'sı (18.538 bin TL) pamuklu dokumaya aittir. BBYSP ile kurulan pamuklu dokuma fabrikaları (Bu fabrikalar, İstanbul Bakırköy, Nazilli, Kayseri, Konya Ereğli, Malatya ve Iğdır'da) bölgesel dağılımın dengeli olması göz önüne alınarak yapılmıştır. Ayrıntılar için İnan (1972) ve Tezel (1994)'e bakılabilir.

Çizelge 26: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ihracat (1931-1939).

A. Değer (Bin TL) B. Değer (Bin $) C. Oran (%)

Maddeler		1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Genel toplam	A...	*127 274*	*101 391*	*96 161*	*92 142*	*95 861*	*117 733*	*137 983*	*144 946*	*127 388*
	B...	60 035	48 053	57 928	72 553	76 080	93 439	109 510	115 037	99 522
	C...	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*
Gıda maddeleri ve	A...	61 233	47 452	41 450	44 406	44 994	44 014	48 644	60 162	39 140
canlı hayvanlar	B...	28 883	22 489	24 970	34 965	35 710	34 932	38 606	47 748	30 578
	C...	*48*	*47*	*43*	*48*	*47*	*37*	*35*	*42*	*31*
Ham ve yarı işlen-	A...	57 594	49 033	48 424	45 314	48 391	70 194	86 202	82 202	83 289
miş maddeler	B...	27 167	23 238	29 171	35 680	38 406	55 710	68 414	65 240	65 070
	C...	*45*	*48*	*50*	*49*	*50*	*60*	*63*	*58*	*65*
Mamul maddeler	A...	8 446	4 814	6 287	2 427	2 475	3 527	3 135	2 580	4 958
	B...	3 984	2 282	3 787	1 911	1 964	2 799	2 488	2 048	3 873
	C...	*7*	*5*	*7*	*3*	*3*	*3*	*2*	*2*	*4*

Kaynak: DİE

Çizelge 26'da da görüldüğü gibi devletçi dönemde Türkiye ihracatının ortalama %42'sini gıda maddeleri ve canlı hayvanlar, %54,2'sini de ham ve yarı işlenmiş maddeler oluşturmakta idi. İhracat içinde mamul maddelerinin payı sadece %4'tür. Çizelgeden gıda maddeleri ve canlı hayvanların payını ihracat içinde dalgalanmalar şeklinde giderek azaldığını, buna karşılık ham ve yarı işlenmiş maddelerin payının yükseldiğini görmekteyiz.

D. İthalatın Yapısı

Devletçi sanayileşme döneminde ithalatın yapısında, ihracatın tersine çok önemli bir değişme meydana gelmiştir. Liberal dönemin sonlarına doğru ithalatın bileşiminde başlayan değişme, kendini devletçi dönemin ortalarından itibaren iyice hissettirmeye başlamıştır (şekil 10-11)

Çizelge 27'de görüldüğü gibi, gıda malları, kumaşlar ve diğer tüketici malları toplamının ithalat içindeki payı 1930'da %42'den 1939'da %20'ye düştü;ara mallarının payı aynı dönemde %33'ten %41'e, makine ve motorlu taşıt araçlarının payı ise %10'dan %22'ye yükseldi. İthalatın yapısında gözlenen bu hızlı değişme, ithalatın gerçek hacmindeki değişme ile birlikte değerlendirilmelidir. İthalat hacminin daraldığı 1930-1933 aralığında en çok tüketici malları ithalatı kısılmış, 1933-1939 aralığında ortaya çıkan yeniden genişlemede ise en çok ara malları, makine ve motorlu taşıt ithalatı artmıştır. Bu gelişme, 1930'larda hızlanan sanayileşmenin dış ticaretteki etkilerini yansıtır.

Çizelge 27: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ithalat içindeki payları (1930-1939).

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
Yıllar	Tüketici Malları				Ara Malları					Yatırım Malları				
	Gıda malları	Kumaşlar	Örnekte ki diğer tüketici malları	1-3 top.	İplikler	Demir-çelik, bitmemiş ürünler	Boyalar, tıp ve kimya maddeleri	Örnekte ki diğer ara malları	5-8 top.	Tarım makineleri	Diğer makineler	Motorlu taşıt araçları	10-12 top.	Örneklem eye giren malların toplamı
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1930	13	25	4	42	4	11	4	14	33	1	7	2	10	85
1931	9	28	5	42	6	10	4	12	32	1	8	3	12	86
1932	9	23	5	37	8	9	6	13	36	1	9	4	14	87
1933	7	25	3	35	9	9	7	13	38	1	9	3	13	86
1934	4	19	4	27	9	11	6	13	39	1	14	5	20	86
1935	3	18	3	24	7	16	7	10	40	1	10	6	17	81
1936	6	17	3	26	8	12	7	13	40	1	12	5	18	84
1937	4	17	4	25	10	13	6	14	43	2	12	4	18	86
1938	5	14	3	22	7	16	5	12	40	1	14	8	23	85
1939	4	12	4	20	7	14	6	14	41	1	16	5	22	83

Kaynak : Tezel,1994: 121

"İthalatın hacmi ve yapısında 1930'larda görülen değişmelerin üstünde tarife politikasının etkilerini, Dünya Buhranı, para kuru politikası, kota sınırlamaları ve ikili ticaret antlaşmalarının etkilerinden ayırabilmek hemen hemen olanaksızdır. Gene de, 1930'lardaki tarife uygulamasının, ana özellikleri bakımından, hükümetin ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Bu uygulamanın, ithalatı hacminin yarı yarıya indiği 1929-1933 döneminde Türkiye'de ithal mallarına karşı talebi azalttığı, talepteki daralmayı güçlendirdiği de öne sürülebilir" (Tezel, 1994: 170).

Çizelge 28: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ithalat (1931-1939).

A. Değer (Bin TL) B. Değer (Bin $) C. Oran (%)

Maddeler		1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Genel toplam	A...	126 659	85 983	74 675	86 789	88 823	92 531	114 379	149 836	118 248
	B...	59 745	40 750	44 985	68 338	70 494	73 437	90 777	118 917	92 381
	C...	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*
Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	A...	11 830	7 668	5 276	3 563	2 902	4 813	4 523	7 228	5 668
	B...	5 580	3 634	3 178	2 806	2 303	3 820	3 590	5 737	4 428
	C...	*9*	*9*	*7*	*4*	*3*	*5*	*4*	*5*	*5*
Ham ve yarı işlenmiş maddeler	A...	13 059	9 496	7 794	9 644	11 753	10 638	15 859	18 635	16 419
	B...	6 160	4 500	4 695	7 594	9 328	8 443	12 587	14 790	12 827
	C...	*10*	*11*	*10*	*11*	*13*	*11*	*14*	*12*	*14*
Mamul maddeler	A...	101 767	68 811	61 431	73 258	73 557	77 026	93 943	123 928	95 777
	B...	48 003	32 612	37 007	57 683	58 379	61 132	74 558	98 356	74 826
	C...	81	80	83	85	84	84	82	83	81

Kaynak: DİE

Farklı bir tasniflendirmeyi içeren çizelge 28'e göre, devletçi dönemde Türkiye ithalatının ortalama %82,5'ini mamul madde içeriyordu. Ham ve yarı işlenmiş maddeler dönem başında %10'luk paya sahipken, dönem sonunda bu oran %14'e yükselmişti. İthalat içinde gıda maddeleri ve canlı hayvanların payı ise 1930'da % 9'dan 1939'da %5'e düşmüştür.

Türkiye'nin 1930-1939 döneminde uyguladığı, dış ticaretle uyumlu ithal ikameci sanayileşme politikasının meyvelerini birer birer vermeye başladığını, ithalatın bileşiminden ve çizelge 29'dan açıkça izlemek mümkündür.

Çizelge 29: Türkiye'de bazı sanayi ürünlerinin toplam yurt içi arz miktarı ve bu arzda yurt içi üretimin payı (1924-1950).

Endüstri ürünleri		1924	1927	1929	1934	1936	1938	1940	1942	1944	1946	1948	1950
Demir-çelik	A*	87	92	163	132	147	203	38	77	96	133	187	306
	B**	0	0	0	0	0	0	32	56	56	54	50	33
Çimento	A	32	97	144	181	199	329	275	178	295	326	434	530
	B	75	42	49	99	97	87	97	100	96	100	77	75
Kağıt	A	16	21	23	24	30	37	23	23	30	31	41	44
	B	0	0	0	0	13	24	39	39	43	48	44	43
Cam ürünleri	A	11	9	6	5	5	8	8	7	7	10	11	8
	B	0	0	0	0	61	63	91	96	97	96	92	95
Pamuklu dokuma	A	23	23	25	23	22	28	25	25	25	40	27	29
	B	4	13	12	52	55	57	64	84	88	65	74	79
Yünlü dokuma	A	3,2	3,1	3,3	3	3,5	3,7	4,1	4,2	5,1	6,1	6,3	4,2
	B	19	19	24	83	86	81	98	95	98	98	95	95
Şeker	A	53	67	77	63	88	107	99	57	92	97	150	137
	B	0	7	10	94	75	40	90	100	98	100	79	100

*A: Bin ton olarak, ithalat + yurtiçi fabrika üretimi gösteriyor.

**B: Yurtiçi fabrika üretiminin A' da ki % payını gösteriyor.

Kaynak: Tezel,1994: 286

Türkiye'nin cumhuriyetin ilk yıllarında üç temel tüketim malını oluşturan pamuklu ve yünlü dokuma ile şekerin toplam yurt içi arzında, yerli fabrika üretiminin payı 1924-29 arasında bir ölçüde arttı. İthal ikamesinde asıl atılım, devletçi sanayileşme programlarının uygulanmaya başladığı 1930'larda görüldü. Yukarıda sözü edilen üç malın yurt içi arzında yerli fabrika üretimin payı büyük ölçüde artarken, yeni kurulan demir-çelik, kağıt ve cam ürünleri fabrikaları, bu mallarda da önemli ölçüde ithal ikamesine imkan sağladı.

Türkiye'de 1934 yılında BBYSP ile kurulmaya başlanan sanayi tesisleri, bir çok malın iç talebini giderek daha büyük bir kısmı yerli üretimle karşılanmaya

başlanmıştır. 1940 yılında, ülkede, BBYSP'ye göre Karabük'te kurulan demir-çelik sanayi ülke iç talebinin %32'sini, İzmit Kağıt Sanayi %39'unu, İstanbul Paşabahçe Şişe ve Cam sanayi %91'ini karşılıyordu. Aynı yılda ülkedeki pamuklu dokuma sanayileri iç talebin %84'ünü, yünlü dokuma sanayileri %98'ini, şeker fabrikaları %90'ını ve çimento sanayileri %97'sini karşılayabiliyordu. Şüphesiz pamuklu ve yünlü dokuma iç talebinin karşılanmasında özel sanayi kuruluşları yanında, BBYSP ile kurulan İstanbul, Nazilli, Kayseri, Konya-Ereğli ve Malatya pamuklu dokuma sanayileri ile Bursa Merinos yünlü dokuma fabrikalarının katkıları büyüktü.

Devletçi sanayileşmenin büyük katkısı ile sağlanan bu ithal ikameleri, Türkiye'nin ithalatının bileşiminde önemli değişimlere yol açmıştır. O zamana kadar ithalat içinde önemli bir değer oluşturan demir-çelik, kimya ürünleri, çimento, kağıt, cam ürünleri, şeker ve dokumalar artık ithalatın bileşiminde geri sıralara düşmüşlerdir (şekil 11).

Cumhuriyetin kuruluşundan beri ,ithalatı yerli üretimle karşılama politikası, sadece sanayi ürünlerinde değil, aynı zamanda tarım ürünleri için de geçerli idi. Nitekim en önemli ithal malı olan şekerin 1926'da ilk defa ülkede tarımına başlanmış ve 1934'e kadar kurulan 4 fabrika ile (kurulma sırası itibariyle Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal şeker fabrikaları) iç talebi hemen hemen karşılar duruma gelmiştir (Özçağlar, 1993: 72-73). Ayrıca Osmanlı'nın önemli ithal mallarından biri olan çayın da, cumhuriyet yönetiminin 1924 yılında çıkardığı yasa ile ülke içinde üretilmesi istenmiştir. Türkiye'de çay üretimini başlatan ve bunun için büyük emek veren Zihni Derin'in çalışmaları ile ilk çay üretimi 1938 yılında elle işlenerek elde edilmiş, bunu daha sonraki yıllarda çay alanlarının genişlemesi, üretimin artması ve fabrikaların kurulup, ithalatın ikamesinin sağlanması izlemiştir (Göney, 1986: 214-216; Zihnioğlu, 1998:15 vd.).

Yukarıda verilen örnekler Türkiye'de o dönemde izlenen dış ticaret politikasının sanayileşme çabasıyla bağlantısını açıkça ortaya koyan örneklerden sadece bir kaçıdır. Bunu daha da çeşitlendirmek mümkündür.

E. Ülkelere Göre Dış Ticaret

1930'larda Türkiye, dış ticaret dengesinde açık vermeden, ithalat hacmini genişletebilmek için (hükümetin ithalat hacmini genişletmeye ihtiyacı vardı, çünkü sanayileşmek dolayısıyla da yatırım yapmak isteyen bir ekonomi için ithalatı

genişletmek gerekiyordu. Yatırım için gerekli ekipman, makine-teçhizat alımı ancak bu yolla olabilirdi.) kliring ve takas antlaşmaları yapmaya yöneldi. 1932 yılının sonlarına doğru Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya gibi Türkiye dış ticaretinde önemli yeri olanlar başta olmak üzere bir çok ülkeyle ikili ticaret antlaşmaları imzalandı. Bu antlaşmalar, karşılıklı gümrük indirimleri, ticaret kotaları ve kliring düzenlemelerini içeriyordu. Kliring ve kotalar sistemi içerisinde yapılan ticaret, 1934-39 döneminde Türkiye'nin ithalatına %84'ü ve ihracatının %81'ini oluşturuyordu. Bu sistem dışında kalan tek önemli ülke ABD idi. Türkiye'nin ABD ile ticaretindeki ihracat fazlası 1930'larda da sürdüğü için, ABD'den yapılan ithalatın kota sınırlamalarının dışında bırakılması Türk hükümetinin politikası açısından bir sorun yaratmadı (Tezel, 1994: 175).

"Türkiye'nin mallarını satın alan ülkelerden mal alınması, yerli üretimi yapılan malların dış alımının sınırlandırılması ve ikili antlaşma konusu olan malların dış alımında serbesti, uygulanan politikaların başlıca öğeleridir. Bu süreçte başta Almanya olmak üzere bir çok ülkeyle kredi antlaşmaları yapılmış, dış satım karşılığı dış alım yaklaşımı uygulanmıştır. Bu alandaki düzenlemeler 1934'te kurulan Dış Ticaret Ofisi aracılığıyla yapılmış, ayrıca 1936'dan sonra Dış Ticaret Bütçelerinin hazırlanması yoluna gidilmiştir" (Kepenek-Yentürk, 1996: 69-70).

Çizelge 30: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (%) (1930-1939).

İhracat

Yıllar	İtalya	İngiltere	Fransa	Almanya	ABD	SSCB	6 ülkenin toplamı	Suriye	Yunanistan	Hollanda	Mısır	Bulgaristan	Bel. ve Lük.	Romanya	Irak	İspanya	İsviçre	Japonya	Avusturya	Polonya	Tablodaki ülkeleri toplamı
1930	21,1	8,9	12,2	13,1	11,8	5,1	**72,2**	3,5	7,5	3,0	4,0	0,5	2,4	0,8	0,2	0,6	0,1	0,0	0,9	0,3	96
1931	24,2	8,5	9,6	10,7	10,0	3,7	**66,6**	3,6	7,9	3,9	3,6	0,8	2,8	0,9	0,1	1,8	0,1	0,0	0,9	0,1	93
1932	16,1	9,8	7,7	13,5	11,9	5,4	**64,6**	4,0	5,0	4,2	3,0	0,6	3,4	0,8	0,1	3,8	0,2	0,3	1,5	0,1	92
1933	13,5	8,9	6,4	19,0	10,5	4,6	**62,9**	4,8	3,4	2,4	3,3	0,3	2,7	1,0	0,1	4,4	0,1	1,5	1,0	0,1	88
1934	11,2	5,7	3,0	37,3	10,3	4,0	**71,5**	3,2	3,7	2,0	2,2	0,3	3,1	0,6	0,1	1,3	0,8	1,3	1,6	0,1	92
1935	9,9	5,4	3,2	40,9	10,1	4,3	**73,8**	1,7	2,2	2,1	2,0	0,2	3,2	0,3	0,1	0,7	0,9	0,6	1,9	0,2	90
1936	3,7	5,4	3,3	51,0	11,1	3,4	**77,8**	1,4	1,7	1,1	0,9	0,3	1,4	0,4	0,0	0,9	1,0	1,3	1,3	0,8	90
1937	5,3	7,1	3,8	36,5	13,9	4,7	**71,3**	1,6	1,4	1,2	1,1	0,3	4,8	0,7	0,0	0,0	1,6	0,6	2,0	1,6	88
1938	10,0	3,4	3,3	42,9	12,3	3,5	**75,5**	0,8	2,0	1,5	0,9	0,3	1,8	2,3	0,1	0,0	1,1	0,6	1,2	1,5	90
1939	10,0	5,7	4,4	37,3	14,3	3,1	**74,9**	1,3	1,3	1,9	1,2	0,4	1,4	1,4	0,2	0,0	1,5	0,2	-	1,3	87

Kaynak: DİE

İthalat

Yıllar	İtalya	İngiltere	Fransa	Almanya	ABD	SSCB	6 ülkenin toplamı	Çekoslovakya	Bel. ve Lük.	Suriye	Hollanda	Mısır	Romanya	Japonya	Bulgaristan	Yunanistan	Avusturya	İran	İspanya	İsviçre	İsveç	Tablodaki ülkelerin toplamı
1930	13,8	11,2	10,5	18,6	4,1	7,2	65,4	5,5	5,9	1,3	2,5	1,8	1,7	2,6	0,4	0,3	2,2	0,7	0,1	0,9	1,9	93
1931	14,6	11,3	10,1	21,4	3,3	5,7	66,3	4,7	6,4	1,0	2,3	2,1	1,1	4,4	0,6	0,2	2,2	0,7	0,2	0,9	1,7	95
1932	12,9	12,4	8,4	23,2	2,6	6,9	66,4	4,3	7,2	1,5	2,0	1,6	1,1	4,6	0,7	0,3	1,9	0,3	0,2	1,1	1,3	95
1933	11,4	13,5	6,6	25,5	3,1	5,2	65,4	4,6	6,7	0,9	2,0	1,3	1,7	4,3	0,2	0,8	1,9	0,1	1,9	1,0	1,4	94
1934	8,5	9,9	7,4	33,8	4,3	4,5	68,5	5,4	4,2	0,6	2,2	0,8	1,8	1,8	0,6	0,7	2,5	0,1	0,6	2,1	1,2	93
1935	6,4	9,8	4,7	40,0	7,0	4,9	72,7	4,3	1,0	0,6	1,6	0,8	2,2	1,9	0,3	0,7	3,3	0,1	0,8	1,7	1,7	94
1936	2,2	6,6	2,5	45,1	9,7	5,4	71,6	3,9	0,3	0,6	1,0	1,2	1,6	1,6	0,6	0,6	2,8	0,0	1,3	2,2	2,2	92
1937	5,3	6,2	1,1	42,1	15,1	6,2	76,0	2,6	1,1	0,7	1,2	2,1	1,4	0,8	0,4	0,5	1,6	0,1	0,2	0,7	1,9	92
1938	4,8	11,2	1,3	47,0	10,5	3,9	78,7	3,9	1,6	0,4	1,2	0,7	1,1	0,6	0,3	0,5	0,5	0,0	0,0	0,7	1,5	92
1939	8,5	6,2	1,9	50,9	9,9	2,9	80,3	1,5	0,8	0,3	1,3	0,5	2,0	0,4	0,4	0,9	-	0,0	0,0	0,4	1,2	90

Kaynak: DİE

Tüm bu düzenlemelerin dış ticaret açığı konusunda kesin ve kararlı bir tutumun göstergesi olduğu açıktır. Nitekim, bu dönemde ülkenin ticaret yaptığı diğer ülkelerle olan münasebetlerini bu düzenlemelerin ışığında yürütmesi bir takım sorunlara yol açmıştır.

1930'lar Türkiyesi'nde dış ticaretin tek bir ülkeye yönelişi bakımından önceki ve sonraki zaman aralıklarında görülmeyen bir yoğunlaşma ortaya çıktı. Balkanlar ve Ortadoğu'da iktisadi genişleme politikası güden Nazi Almanyası, 1930'ların ortalarına doğru Türkiye'nin ticaretini aşağı-yukarı yarısını kendine kanalize edebilmiştir (Tezel, 1977: 205). Bu ülkenin Türkiye ihracatı içerisindeki payı, 1930'da %13,1 iken bu oran 1934'de %37,3'e ve 1936'da %51'e (Türkiye'de bir daha böyle bir oran ve olay görülmedi) ve dönem sonu olan 1939'da %37,3'e indi. 1935-1939 ortalaması ise %41,7 olmuştur. Almanya'dan yapılan ithalatta ise, 1930'da %18,6 olan Türkiye ithalatı içindeki pay, önemini giderek artırmış ve 1935'de %40'a ve 1939'da % 50,9'a çıkmıştır ki bu değer Türkiye ithalatı içinde halen bir rekordur (şekil 12-13).

Nazi Almanyası'na olan bağımlılığın bu denli artışı, bir takım nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki, Alman ticaret örgütlerinin Türkiye'nin ihraç stoklarını dünya piyasasındaki fiyatlardan daha yüksek almasıyla, Almanya, kliring hesabında açık vererek, Türk hükümetini Almanya'dan daha çok ithalat yapmaya

zorladı. Almanya'dan yapılan silah ithalatının artırılmasına karşın, Türkiye'nin Almanya'dan kliring alacağı 1937 yılı sonunda gene de 18 milyon TL tutarındaydı. Türkiye askeri örgütlenmesinde de daha çok Almanya'ya bağlı hale geldi. Almanya, Türkiye'den daha çok satın alarak ve Türkiye'nin başka ülkelerle de kullanamayacağı kliring hesabı bakiyeleri oluşturarak, Türkiye'nin ithalatını kendine yöneltti. İkincisi, Türkiye'nin Almanya'ya olan ticaret bağımlılığının artmasında, liranın değiştirilebilir (konvertibil) paralar karşısında (dolar, sterlin ve frank gibi) resmi kambiyo kurunun fazla değerli tutulması, Türk ihracat ürünlerini bu para birimleriyle pahalılaştırdı (İzbırak, 1996: 841; Tezel, 1994: 178). Ki bu durum, Almanya'nın Türk dış ticareti üzerinde giderek artan bir denetim kurmasına yol açtı.

Ankara hükümeti, Almanya karşısındaki bu ticaret bağımlılığından rahatsız olmaya başladı. Bu rahatsızlık 1937'de panik boyutlarına ulaştı ve Türkiye, başta İngiltere olmak üzere İtalya, Fransa, İsviçre , İsveç, İspanya ve Yunanistan'dan yapılan ithalatı Almanya'nın Türkiye ticaretindeki payını azaltmak için 1937 yılında liberalize etti. Ancak ticaret açığı ve döviz kıtlığı ile karşılaşınca 1938 yılı içinde bu liberasyondan[30] vazgeçildi (Tezel, 1994: 178). 1 Eylül 1939'da Alman ordularının Polonya'yı işgal etmesi ile II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye dış ticaretinde hala büyük ölçüde Almanya'ya bağımlıydı. 1939 yılında Almanya'nın Türkiye'nin ithalat değeri içerisindeki payı %50,9, ihracat değeri içerindeki payı ise %37,3 idi.

1930-1939 yılları arasında Türkiye'nin en önemli altı müşterisinin (sırasıyla Almanya, İtalya, ABD, İngiltere, Fransa, Rusya) ihracatın değeri içerisindeki payı, toplam %71,4; altı önemli kaynak ülkenin (sırasıyla Almanya, İngiltere, İtalya, ABD, Fransa ve Rusya) ithalat değeri içerisindeki payı toplamı ise %71,1'dir. Tek ülkeye bağlılık bakımından Almanya'nın payı görülmemiş bir özellik ortaya koymaktaydı. Türkiye'nin 1930'lardaki dış ticaretinde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın payları, 1923-1929 dönemine göre önemli ölçüde azaldı. İtalya'nın Türkiye'nin ihracat ve ithalatının toplam değerindeki payı 1923-1929 aralığında

---

[30] *Liberasyon, bütün sektör veya piyasalar için kullanılabilirse de daha çok dış ticarette geçerli olan* bir terimdir. İthalatta gümrük tarifelerinin ve kotaların azaltılması ile ithalat işlemlerinin serbestleştirilmesi; diğer bir deyişle korumacılığın azaltılması anlamındadır. Biz de bundan sonra kavramı bu şekilde kullanacağız.

%19'dan, 1930-39'da %10,6'ya; İngiltere'nin payı %13,3'ten %8,3'e; Fransa'nın payı %11,6'dan %5,5'e düştü. Almanya dışında Türkiye'nin 1930'larda dış ticaret payını artıran diğer bir ülke ABD idi. ABD'nin payı %8,9'dan az bir artışla %9,2'ye yükseldi. Toplam ticaretini artıran bir diğer ülke ise Sovyetler Birliği idi. Bu ülkenin 1923-1929 aralığında %3,2 olan ticaret payı 1930'larda %4,6'ya çıktı (şekil 12-13). Bunun nedeni, devletteki sanayileşme programlarının dış finansmanında önemli ölçüde Sovyet kredisine dayanılması,[31] Sovyetlerden yapılan makine ve araç-gereç ithalatı ile bu ülkeye olan borcun Türk ihraç malları ile geri ödenmesi idi.

Altı büyük ülkeden sonra Türkiye'nin ithalatında önde gelen ülkeler sırasıyla Çekoslovakya, Belçika ve Lüksembourg, Hollanda, Japonya ve Avusturya gibi ülkelerdi. İhracatta ise Yunanistan (7. ülke), Belçika ve Lüksemburg, Suriye, Hollanda ve Mısır şeklinde sıralanıyordu (şekil 12-13).

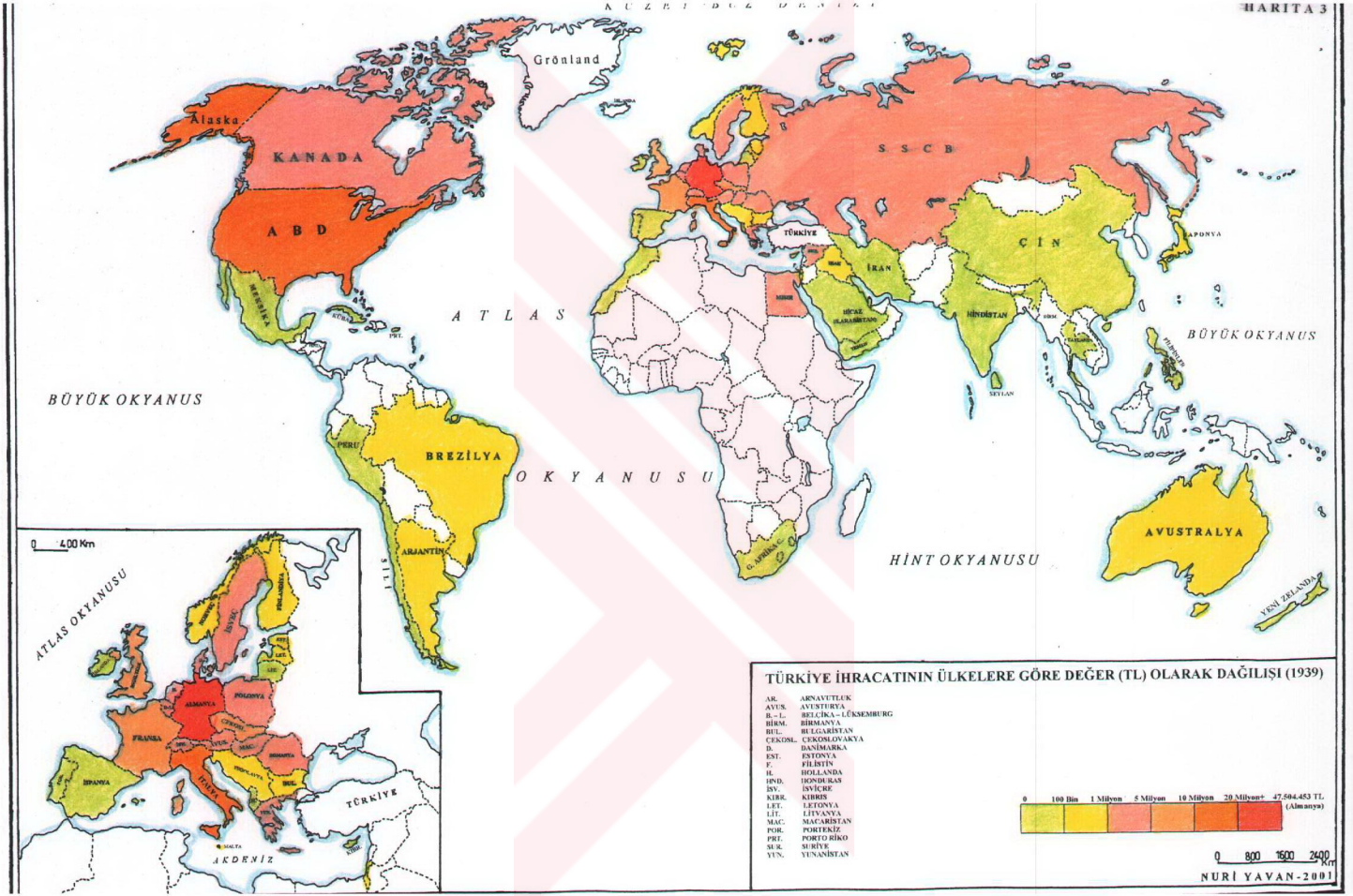
Devletçi-korumacı dönemin ya da 1930'ların son yılını temsil eden harita 3 ve 4 incelendiğinde cumhuriyetin ilk yıllarına nazaran bir takım değişikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, 1939 yılında Almanya dışında, ülkemiz ticaretinde önemli yeri olan diğer sanayileşmiş batı ülkelerinin renk ıskalasındaki yerlerini koruyamadığı ve bir alt kategoriye düşmeleridir. Bir başka ifade ile Almanya'nın Türkiye dış ticaretinde hükümranlık kurarak, bu ülkelerin paylarını kendinde toplamasıdır. İtalya ve ABD Almanya'nın hemen ardından gelen diğer önemli ticari partnerlerimiz olan ülkelerdir. İkincisi, 1939 yılında bir önceki döneme göre ticaret yapılan ülke sayısının artmasıdır (1928'de toplam 40 ülke ile ticaret yapılırken, 1939'da bu sayı 55'i bulmuştur). Özellikle Kanada, G. Afrika Cumhuriyeti ve Avustralya gibi önemli ülkelerin 1930'lardan itibaren ticaretimizde yer aldığı ve önemini giderekte artırdığını görüyoruz.

---

[31] BBYSP'de öngörülen 44 milyon TL'lik yatırımın 10,5 milyon TL'si tamamen dokuma sanayiinde kullanılmak üzere SSCB'den kredi olarak alınmıştı (Kepenek-Yentürk, 1996: 61; Hiç-Manisalı, 1980: 189).

Ayrıca Türkiye bu dönemde Karabük Demir-Çelik Fabrikasının finansmanı için İngiltere'den 18 milyon TL tutarında bir kredi daha kullanmıştır (Tezel, 1994: 213).

HARITA 3

TÜRKİYE İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1939)

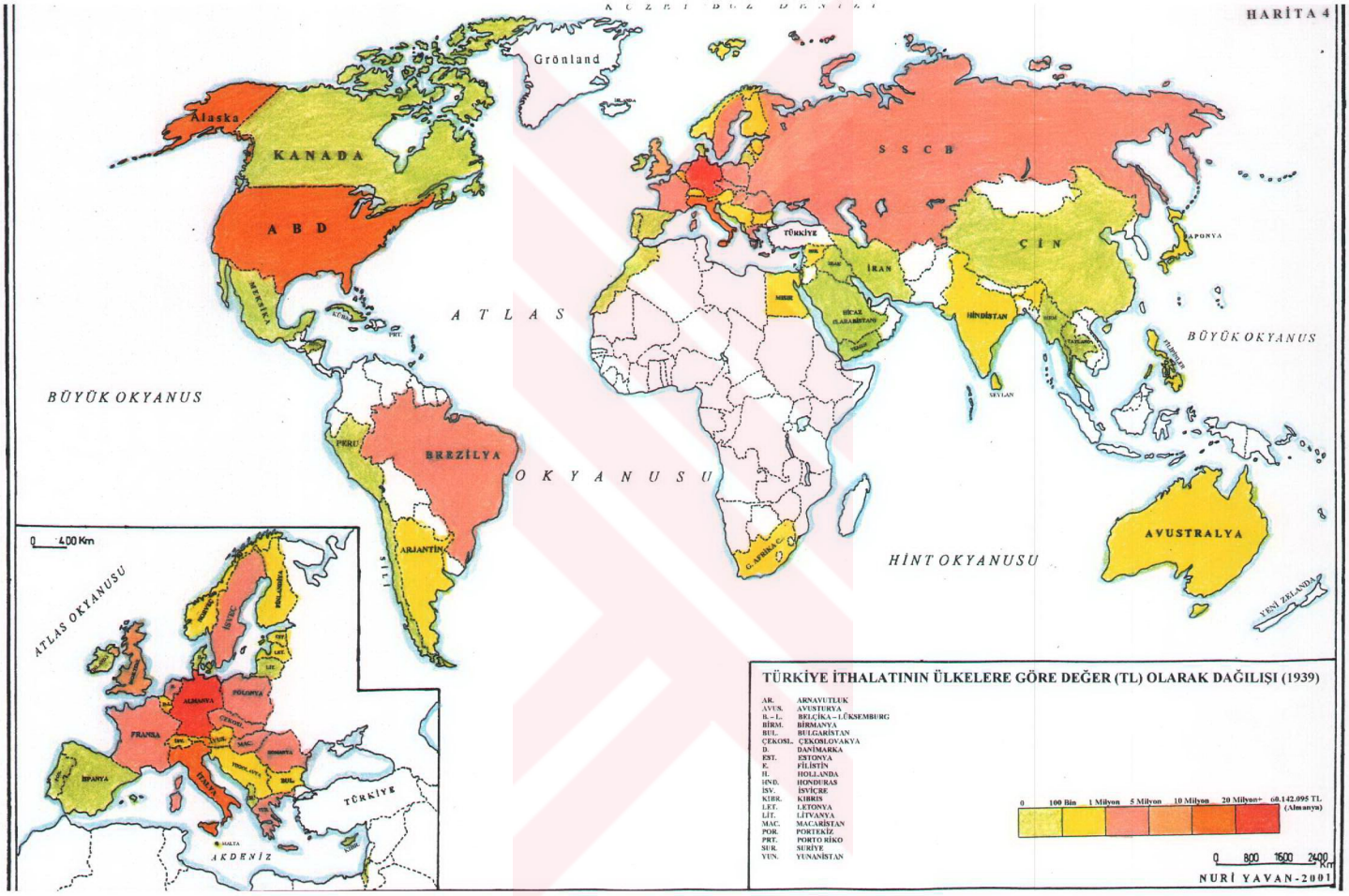
AR.	ARNAVUTLUK
AVUS.	AVUSTURYA
B.–L.	BELÇİKA – LÜKSEMBURG
BİRM.	BİRMANYA
BUL.	BULGARİSTAN
ÇEKOSL.	ÇEKOSLOVAKYA
D.	DANİMARKA
EST.	ESTONYA
F.	FİLİBİN
H.	HOLLANDA
HND.	HONDURAS
İSV.	İSVİÇRE
KIBR.	KIBRIS
LET.	LETONYA
LİT.	LİTVANYA
MAC.	MACARİSTAN
POR.	PORTEKİZ
PRT.	PORTO RİKO
SUR.	SURİYE
YUN.	YUNANİSTAN

0 | 100 Bin | 1 Milyon | 5 Milyon | 10 Milyon | 20 Milyon+ 47.504.453 TL (Almanya)

0 800 1600 2400 Km

NURİ YAVAN-2001

HARİTA 4

KUZEY BUZ DENİZİ
Grönland
Alaska
KANADA
ABD
MEKSİKA
KÜBA
PRT.
PERU
BREZİLYA
ARJANTİN
ŞİLİ
ATLAS OKYANUSU
BÜYÜK OKYANUS
SSCB
TÜRKİYE
SURİ
IRAK
İRAN
MISIR
SUUDİ ARABİSTAN
YEMEN
ÇİN
HİNDİSTAN
NEPAL
TAYLAND
SEYLAN
JAPONYA
FİLİPİNLER
BÜYÜK OKYANUS
AVUSTRALYA
YENİ ZELANDA
G. AFRİKA C.
HİNT OKYANUSU
ATLAS OKYANUSU
0 400 Km
İSVEÇ
NORVEÇ
FİNLANDİYA
EST.
LET.
LİT.
ALMANYA
POLONYA
HOL.
BİR.
LÜK.
ÇEKOSL.
FRANSA
İSV.
MAC.
ROM.
İSPANYA
PORTEKİZ
YUNANİSTAN
BUL.
TÜRKİYE
MALTA
AKDENİZ
TÜRKİYE İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1939)
AR. ARNAVUTLUK
AVUS. AVUSTURYA
B. – L. BELÇİKA – LÜKSEMBURG
BİRM. BİRMANYA
BUL. BULGARİSTAN
ÇEKOSL. ÇEKOSLOVAKYA
D. DANİMARKA
EST. ESTONYA
F. FİLİSTİN
H. HOLLANDA
HND. HONDURAS
İSV. İSVİÇRE
KIBR. KIBRIS
LET. LETONYA
LİT. LİTVANYA
MAC. MACARİSTAN
POR. PORTEKİZ
PRT. PORTO RİKO
SUR. SURİYE
YUN. YUNANİSTAN
0 100 Bin 1 Milyon 5 Milyon 10 Milyon 20 Milyon+ 60.142.095 TL. (Almanya)
0 800 1600 2400 Km
NURİ YAVAN-2001

1928 yılında (harita 1) önemli bir ihraç pazarı olan Mısır, Yunanistan ve Suriye'nin 1939'da (harita 3) geri sıralara düşerek Türkiye ihracatında giderek önemini yitirdiği, buna karşın Çekoslovakya'nın her iki dönemde de ülkemiz için önemli bir ihracat ülkesi olduğu görülmektedir. Devletçi-korumacı dönemde Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkeleri ile özelliklede Polonya, Romanya, Macaristan ve Çekoslovakya gibi ülkelerle ticari ilişkilerini artırmaya başladığını anlıyoruz.

III. SAVAŞ YILLARI VE DEVLETÇİ DÖNEMİN SONUNDA DIŞ TİCARET (1940-1949)

A. Genel Ekonomik Durum ve Dış Ticaret Politikası

1- Savaş Yılları ve Devletçilik (1940-1945): Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda silahlı bir tarafsızlık politikası izledi ve savaşa girmemeyi başararak[32] sıcak savaşın tahribatından korundu. Ancak altı yıl süre ile *savaş ekonomisi* şartlarında yaşadı ve bunun tüm ağırlığını hissetti. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün silah altına alınması ve savaşa hazır tutulması, savunma harcamalarını olağan üstü artırdığı gibi üretimin de önemli miktarda düşmesine yol açtı.

Savaş ekonomisi şartlarında üretimin azalması bir yandan devlet gelirlerinde bir azalma yaratırken devlet harcamalarının artması enflasyonu büyük boyutlara ulaştırdı. Gerçekten de, bu yıllar Türkiye'nin yüksek enflasyonlu yolları olarak tarihe geçmiştir. Savaş öncesi başlayan planlama çalışmaları ve sanayi yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden tümüyle ertelendi (Cillov, 1972: 139; Şahin, 2000: 80).

Savaş ekonomisi, dış ticaretin büyük ölçüde aksamasına, hatta tıkanmasına neden oldu. Yatırım malları ithalindeki daralma özellikle sanayi üretimini olumsuz etkiledi. Tüketim malları ithalindeki tıkanmalar ise arz-talep dengesindeki bozulmaları daha da artırdı.

Yukarıda sıralanan olumsuz etkiler ekonomik dengeleri sarsmakta gecikmedi. Ülkede kısa süre içerisinde mal darlıkları ve hızlı fiyat artışları başladı. Tüm bu nedenler hükümetin ekonomiye daha fazla müdahale etmesine yol açtı. Bunu ilk olarak 1940 yılında çıkarılan *Milli Korunma Kanunu* sağladı. Kanun, hükümete ekonominin hemen her sektörüne yoğun devletçi müdahale (fiyat saptama, mülkiyete el koyma, zorunlu çalıştırma ve devletleştirme gibi) imkanı tanıyordu. Kanun, dış ticaretle ilgili de bir takım düzenlemeler getiriyordu. Bu çerçeve içinde ithalatçıları hükümet denetimi altındaki ithalatçı birliklerinde toplayan bir uygulama başlatıldı. Fındık, üzüm, tiftik, yün ve meşe palamudu ihracatı hükümet

---

[32] Türkiye, 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek, bitmek üzere olan II. Dünya Savaşı'na girmiştir. Fakat bu durum kağıt üzerindeki formaliteden ileri gitmemiştir. Nitekim, 7 Mayıs 1945'de Almanya ve 2 Eylül 1945'te de Japonya'nın teslim olması ile II. Dünya Savaşı sona erdi. Türkiye'nin tüm baskılara rağmen bu savaşa girmemeyi başarması, hükümetin ustaca izlediği dış politika sayesindedir.

denetimine sokuldu. Bazı kamu kuruluşları, kağıt gibi bazı malların ithalatını ve stoklanmasını, pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm ve incir gibi bazı tarım ürünlerinin ihracatını yürütmekle görevlendirdi (Tezel, 1994: 183). Ayrıca hükümet, ithalatı ve ihracatı daha yakından denetlemek ve dış ticaretin bir bölümünü bazı kamu kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirmek için kararlar almaya ve kurumlar oluşturmaya başladı. 1941 yılında Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kuruldu. Bu kuruluşların görevi, bazı temel tüketim mallarını ve petrol ürünlerinin ithalini ve ihracını yapmak ve yurt içi dağıtımını ve fiyatlarını denetlemek idi (Şahin, 2000: 81; Tezel, 1994: 183).

Bu dönemde çıkarılan ve tartışması günümüze kadar uzanan ikinci kanun da 1942'de çıkarılan *Varlık Vergisi Kanunu*'dur. Hükümet, bu kanunu, Rum, Ermeni ve Yahudi iş adamlarını zayıflatmak, Türk-Müslüman tacirlerin ülkenin dış ticaretindeki ağırlığını artırmak için kullandı. Aynı zamanda savaş yıllarında elde edilen ticari kazançların bir kısmına el koymak amacıyla çıkarılmış bir servet kanunu olan Varlık Vergisi, uygulamada ülkedeki azınlıklardan alınan bir servet vergisi şeklini almıştır (Avcıoğlu, 1971: 310; Boratav, 1998: 66; Şahin, 2000 81-82; Tezel, 1994: 183, 262-4).

Savaş yıllarında hükümetlerin izlediği gümrük ve kambiyo kuru politikalarının dış ticaretin hacmi ve yapısı üzerinde fazla etkili olduğu söylenemez. Bunun nedeni ihracat ve ithalat üstünde başka etkenlerin (Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi) birincil rol oynamasıdır. Ancak, ithal mallarının yurt içindeki fiyatlarında savaş kıtlıklarından ve genel enflasyondan doğan büyük artışlar karşısında, ucuz döviz politikasının sürdürülmesi ithalatçı tüccarların savaş kazançlarını büyük ölçüde artırmıştır (Tezel, 1994: 180-2).

2. Devletçiliğin Sonu ve Değişimin Başlangıcı (1946-1949): II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ve Türkiye'de siyasal ve ekonomik alanlarda büyük değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler Türkiye'nin ekonomi politikasında savaşın bitişinden itibaren gözlenen dönüşümlere yol açtı. Yurt içi ve yurt dışından kaynaklanan etkenlerin iç içe geçmesi ile özdeşleşmiş bu faktörler Türkiye'de çok önemli siyasi ve ekonomik değişimleri beraberinde getirdi.

Türkiye'de ekonomi politikalarının değişiminin ön hazırlığının yapıldığı 1946-1949 döneminde savaş yıllarının tersine bir iktisat politikası arayışı gündeme gelmiştir. Bu arayışın nedenlerini şu şekilde izah etmek mümkündür:

"Savaş yıllarında devletin ekonomi üzerindeki müdahalesi artmıştı. Hükümetin Milli Korunma Kanunu çerçevesinde aldığı önlemler, Varlık Vergisi uygulamaları, Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaları, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile büyük özel arazileri kamulaştırma niyeti ve geniş halk kitlelerinin yaşam standardının düşmesi, halkın mevcut siyasi iktidara karşı hoşnutsuzluğunu artırmıştı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının mecliste görüşülmesi sırasında su yüzüne çıkan parlamentondaki muhalefet çok partili hayata geçiş izni verilmesi ile partileşti. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) kopan bir grup milletvekili Demokrat Parti'yi (DP) kurdu. Yeni parti, mevcut siyasi iktidarın *devletçi ekonomi politikasını* sert biçimde eleştirmeye başladı. Gerek güçlenen özel sermaye çevreleri ve büyük toprak sahiplerinde gerekse geniş halk kitlelerinde aradığı yankıyı buldu. Muhalefetteki DP, *liberal bir iktisat politikasını* savunuyordu. Ve iktidara geldiğinde, iktisadi kalkınmada özel sektöre dayanacağını, devletin ekonomideki ağırlığını azaltacağını, tarımsal kalkınma ve alt yapıya öncelik vereceğini vaat ediyordu. Halkın genel hoşnutsuzluğu ve muhalefet partisinin eleştirileri iktidarı etkiledi" (Şahin, 2000: 93-94).

1948 yılı Kasım ayında İstanbul Tüccar Derneği'nin girişimi ile İstanbul'da ikinci defa *Türkiye İktisat Kongresi* toplandı. Bu kongreye, çeşitli meslek grupları[33] (sanayi ve ticaret odaları, işçi sendikaları, ihracatçı birlikleri, ticaret borsaları, kooperatif birlikleri, bilimsel kurum, dernek ve cemiyetler), bilim adamları, gazeteciler, bakanlık mensupları ve toplumun çeşitli kesimlerinden insanlar ile muhalefetteki DP temsilcileri katıldı. Kongrede DP genel başkanı olarak Celal Bayar da konuşma yaptı, fakat hükümet davet ve temsil edilmedi (Türkiye İktisat

---

[33] *22-27 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ne, Türk Coğrafya Kurumu'ndan, Ord. Prof. İbrahim Hakkı Akyol, Prof. Besim Darkot, Prof. Ali Tanoğlu, Prof. Ahmet Ardel, Asistan Dr. Sıtrı Erinç ve Asistan İsmail Yalçınlar da katılmıştır (Türkiye İktisat Kongresi,* 1997: 30). 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Türkiye'de yapılan ikinci iktisat kongresi olan *1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde; devletçilik ve devlet müdahalesi, dış ticaret ve vergi reformu* başlıklarından oluşan konular tartışılmış ve sunulan 44 tebliğ ile devletçilik, vergi reformu ve dış *ticaret hakkında kabul edilen üç adet sonuç raporu ve kararı açıklanmıştır. Bu kongre Türkiye* tarihinde bu güne kadar devlet güdümünde yapılmayan tek kongredir. Kongre devletçiliği en yoğun ve en ağır şekilde eleştirdiği, özelleştirmenin ilk kez burada dile getirildiği bir özellik sergilemiştir. Ayrıntı için bk. 1948 Türkiye İktisat Kongresi, 1997.

Kongresi, 1997). Kongrede devletçilik ve hükümetin uyguladığı politikalar konusunda çok sert eleştiriler yapıldı. Hükümet, muhalefetin eleştirileri karşısında bir yandan uyguladığı devletçilik politikasını savunuyordu, bir yandan da *yeni devletçilik*[34] adı altında daha farklı, daha liberal bir iktisat politikası uygulamaya hazırlanıyordu (Boratav, 1974: 361).

Türkiye harp sonrası dönemde uygulayacağı iktisat politikalarına bir yön verebilmek amacıyla, daha savaşın bütün hızıyla devem ettiği bir dönemde, plan çalışmalarına eğilmekten geri kalmadı. Bunun sonucunda hükümet, 1946 yılında İvedili Sanayi Planı ve 1947 yılında İktisadi Kalkınma Planı hazırlattı.

1946 İvedili Sanayi Planı, 1930'lu yıllarda uygulanan sanayi planlamasının devamı niteliğindedir. Ancak en gelişmiş olan son temsilcisidir. Bu plan ile sanayileşme hamlesine kalındığı yerden devam edilmek istenmiştir. Beş yıllık süre sonunda Türkiye'nin tekstil ürünleri, kağıt, çimento, demir-çelik ürünleri gibi temel tüketim mallarında ve ara girdilerde büyük ölçüde kendi kendine yeterli hale gelmesi hedeflenmişti. Planın uygulanmasında ülke öncelikle kendi kaynaklarına güveniyordu. Fakat bu planın uygulanmasından vazgeçildi. Mevcut hükümet 1947 yılında İktisadi Kalkınma Planı ya da Vaner Planı adıyla bilinen yeni bir plan hazırladı. Bu plan ile Başbakan Recep Peker, iç ve dış gelişmeler karşısında, bu çevrelere ters düşmeyecek hatta olumlu görülecek yeni bir plan hazırlama görevini, 1947 yılı şubat ayı sonunda, İktisat Vekaleti Baş müşaviri Kemal Süleyman Vaner'e verdi. Vaner planı diye de anılan bu plan, devlet kadrolarının liberal iktisatçılarını temsil eden Türk Ekonomi Kurumu üyelerinden oluşan bürokratlar hazırlamıştır. Bu plan uygulanmamış olsa da iktisat politikası alanında esaslı sayılabilecek değişiklikleri hazırladığını göstermesi bakımından önemlidir (Şahin, 2000: 94; Tekeli-İlkin, 1974; Tezel, 1994: 313-30).

1947 İktisadi Kalkınma Planı[35] 1930'lu yıllarda hazırlanan sanayi planlarının aksine nispeten dengeli büyümeyi öngörmekte idi. Özellikle tarımın geri kalmış yapısını iyileştirerek onu ekonominin diğer sektörleri ile bütünleştirmeyi amaçlamaktaydı. Planda yatırımların tahsisinde tarım, tarımla ilgili alt yapı ve

[34] Yeni Devletçilik ilkeleri, 1948'de İstanbul'da toplanan iktisat kongresinde belirlendi. Bununla birlikte yönetimde bulunan CHP'nin programında, 1947 yılında yapılan değişiklikle oldukça yol alınmıştı (Kepenek-Yentürk, 1996: 122).

[35] Bu planın tamamı İlhan Tekeli ve Selim İlkin tarafından ilk defa 1974 yılında kitap şeklinde yayınlanmıştır. Ayrıntılar için bk. Tekeli-İlkin, 1974.

ulaştırma, haberleşme, enerji gibi alanlara öncelik veriyordu. Planın bu tercihlerinde dış finansmanla ilgili değerlendirmelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanlar, Avrupa'nın gıda maddeleri ihtiyacının karşılanmasında Türkiye'ye büyük iş düştüğünü, Türkiye'nin tarımda karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu, bunu tarıma ve hafif sanayiye yönelerek daha hızlı bir kalkınma sağlayacağını telkin ediyorlardı. Dış kredi çevrelerinin sözcüsü durumunda olan bu uzmanların görüşleri Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomi politikasının belirlenişinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak, resmen uygulamaya konulmamasına rağmen, bu plan, devletçi-korumacı bir sanayileşme anlayışının artık gündem dışı olduğunu kanıtlayan bir belge olarak görülebilir (Boratav, 1998: 77). Tokgöz ise (1999: 111-4) "bizzat CHP tarafından yürütülen bu dönüşümle devletçilik önce duraklama, sonra da çökme sürecine girmiştir." Zaten bu dönemde ülkenin iki önemli partisi olan iktidar CHP ile muhalefet DP'nin hemen her iktisadi alanda aynı platformda yürüdüğünü, aralarında büyük bir paralellik olduğu görülmektedir (Avcıoğlu, 1971: 358 vd.; Boratav, 1998: 78; Tezel, 1994: 265-71).

Savaş sonrasında, dış dünyadaki gelişmelerde Türkiye'de genel politikayı ve doğal olarak, iktisat politikasını çok büyük ölçüde etkilemiştir. SSCB'nin savaştan güçlenerek çıkması, kapitalist dünya ile sosyalist dünya arasında bloklaşmayı hızlandırmıştır. Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emellerini açığa vurması[36], Türkiye'yi batı bloku içinde yer almaya; batıda gerçekleştirilen siyasi, askeri ve iktisadi anlaşmalara ve kuruluşlara katılmaya mecbur bırakmıştır. Türkiye dış dünya ile ilişkilerinde eski esnekliğini ve manevra kabiliyetini yitirmiştir. Batı ile sıkı işbirliğine gidince onların iktisadi ve siyasi modellerini ve yaşama biçimlerini de almıştır. Burada özellikle bir noktayı vurgulamamız gerekir. Türkiye'nin Batı Avrupa'yı kendine örnek alması, batının iktisadi ve siyasi modellerini seçmesi yeni bir husus değildir. Türkiye, cumhuriyetten bu yana, hatta Tanzimat'tan sonra, batıyı kendisine model olarak seçmiş, batılılaşmayı temel hedef olarak almıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, batı ile daha sıkı işbirliğine gitmiş, 1930'lu

---

[36] Bu emeller toprak talebi şeklinde olmuştur. Bu da CHP hükümetini batıya özellikle de ABD'ye yaklaşmasını zorunlu kılmıştır.

yıllarda, zorunluluk sonucu uygulamaya konan devletçi sanayileşme politikasını gözden geçirme durumunda kalmıştır.

Türkiye Batı Bloku içinde yer almak için İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'da kurulan tüm siyasal ve ekonomik kuruluşlara ve antlaşmalara katılmaya büyük çaba göstermiştir. Savaş sonrası uluslararası dengede Batı Bloku içinde yer almak için savaş sırasında sürdürdüğü tarafsızlık politikasından süratle uzaklaşmıştır. Birleşmiş Milletlerin kuruluş antlaşmasına katılmak amacıyla 23 Şubat 1945'de Almanya'ya savaş ilan etmiştir. 26 Haziran 1945'te San Fransisco'da Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayan 51 ülke arasında yer almıştır. Türkiye, savaş sonrası dönemin uluslar arası ekonomik düzenini kurmak amacıyla toplanan Bretton Woods Konferansına da katılmış ve bu konferansta kurulmaları kararlaştırılan uluslararası düzenin iki temel kuruluşuna üye olmuştur. Bu ekonomik kuruluşlar, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ya da resmi adıyla Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)'dir. Türkiye, Şubat 1947'de her iki kuruluşa da üye olma sürecini tamamlamıştır.

Savaş sonrası dönemde batıda kurulan diğer iki önemli kuruluş, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC)[37] ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO)'dur. Marshall Yardım Planı ve Truman Doktrini çerçevesinde oluşturulan bu ekonomik ve askeri işbirliği teşkilatlarına Türkiye 1948 ve 1952 yıllarında üye olarak katılmıştır. Türkiye 1947 yılından itibaren Truman Doktrini çerçevesinde ABD askeri yardımı, 1948 yılından itibaren de Marshall Yardım Planı çerçevesinde ekonomik yardım almaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Türkiye, ekonomik kalkınmasını sağlamak için bu uluslar arası kuruluşlardan kredi temin etme çabası içinde olmuştur.

---

[37] *Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC), II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş sırasında yıkılan* Avrupa ekonomilerinin onarımına yardımcı olmak, *Marshall Yardımlarını* dağıtmak ve bölge içi ticareti geliştirmek gibi amaçlarla, ABD'nin öncülüğünde Batı Avrupa ülkeleri arasında kurulmuş olan bir teşkilattır. Bu ülkeler ekonomilerini kısa zamanda toparlayıp hızlı bir gelişme sürecine girince OEEC'nin görevleri tamamlanmış oldu. Ancak teşkilat dağıtılmayarak üyelik kapsamı genişletildi ve Eylül 1961 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na (OECD) dönüştürüldü.

OECD bugün, batılı sanayileşmiş ülkeler arasında, birlik, dayanışma ve işbirliği sağlayan, bu ülkelerin ekonomik ve siyasal konularda görüşlerini belirleyip aralarında uyum sağlanmasına yardımcı olan bir kuruluş durumundadır. OECD, AB ülkeleri, İsviçre, İzlanda, Norveç, ABD, Kanada, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda, Meksika, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve G. Kore'nin yanında Türkiye'nin de üye olduğu toplam 29 ülkeden oluşmakta olan bir örgüt olarak, her yıl dünya ekonomisindeki gelişmeleri ele alan toplantılar düzenleyerek varlığını sürdürmektedir.

Türkiye'nin batı Bloku ile, özellikle bu dönemde batının lideri pozisyonuna geçen ABD ile ilişkilerinin yoğunlaşması, Truman Doktrini ve Marshall Yardım Programı çerçevesinde Türkiye'ye gelen uzmanların uygulanmakta olan devletçi, müdahaleci ekonomi politikasını eleştirmeleri, hükümeti *İktisat politikası değişikliğine* sevk etmiştir. Türkiye'nin Marshall Yardım Programına alınması ve dış kaynak kullanması için bu değişikliğin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. İktisadi kalkınmasını gerçekleştirmek için kendi kaynaklarının yetersiz olduğuna inanan Türkiye her yönüyle batıya benzemeye çalışmıştır (Cillov, 1972: 140; Şahin, 2000: 96).

Yukarıda açıklanan iç ve dış etkenler, uygulana gelen devletçi sanayileşme ve ekonomiye yoğun müdahale politikasının zayıflaması ve bir dizi liberasyon tedbirlerinin yürürlüğe konması için etkili olmuştur. İktidardaki CHP hükümeti devletçilik anlayışını değiştirdiğini, *yeni devletçilik* kavramını ortaya atarak dolaylı biçimde itiraf etmek durumunda kalmıştır. Bu konuda bazı somut adımlarda atılmıştır. Örneğin 1947 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkartılmıştır. 1950'de özel kesim yatırımlarını teşvik amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) kurulmuştur (Şahin, 2000: 97).

Özetle, 1946-1950 dönemi Türkiye'nin iktisat politikasında esaslı bir dönüşümün *hazırlandığı yıllardır*. Bu geçiş dönemi 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesi ile tamamlandı. Yeni hükümet programında vaat ettiği gibi, *liberal bir iktisat politikası* uygulamaya başladı. DP'nin ekonomiyi ne derecede liberalleştirdiği, bu politikanın ne kadar sürdüğü ve sonuçlarının ne olduğu bundan sonraki bölümün konusu olacaktır.

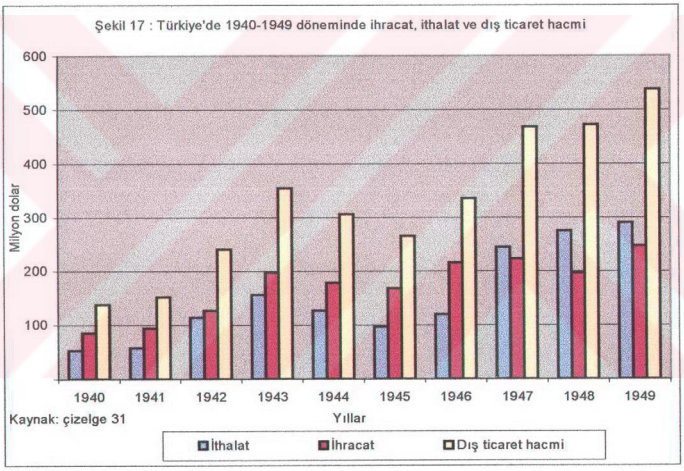
B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi

Türkiye'nin 1940-1945 dönemindeki dış ticaret politikalarını, 1930-1939 döneminden ayrı olarak düşünmek olanaksızdır. Bu dönemde savaş koşullarıyla birlikte dış ticaret politikasının daha da devlet müdahalesine açık hale geldiği; korumacı, devletçi yaklaşımın sürdüğü görülmektedir. Halbuki 1946 yılından itibaren hükümetin, devalüasyon ile başlayan ve gümrük tarifelerinde ki değişiklikle devam eden dış ticareti liberalleştirme çabalarının, savaş sonrası dönemin karakteristiği olduğu ve 1930-1945 döneminden farklı ancak 1923-1929 dönemine benzer özellikler taşıdığı görülmektedir.

Çizelge 31: Türkiye'nin dış ticareti (1940-1949).

	İthalat			İhracat			Dış ticaret hacmi	Dış ticaret	İhracatın ithalatı	Türkiye
	Miktar	Değer	Değer	Miktar	Değer	Değer	Değer	dengesi	karşılama oranı	nüfusu
Yıllar	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Milyon $	Milyon $	%	Bin Kişi
1940	357	53	69	659	86	111	139	33	161,7	17 723
1941	310	58	75	429	95	123	152	37	164,5	17 953
1942	344	114	148	355	127	165	241	13	111,7	18 144
1943	391	156	203	333	198	257	354	42	126,7	18 337
1944	332	127	165	346	179	233	306	52	141,0	18 533
1945	325	97	126	310	168	219	265	71	173,5	18 664
1946	403	120	224	905	216	432	336	96	180,3	19 074
1947	622	245	685	1 173	223	625	468	-21	91,3	19 493
1948	881	275	770	880	197	551	472	-78	71,5	19 921
1949	1 216	290	812	997	248	694	538	-42	85,4	20 359

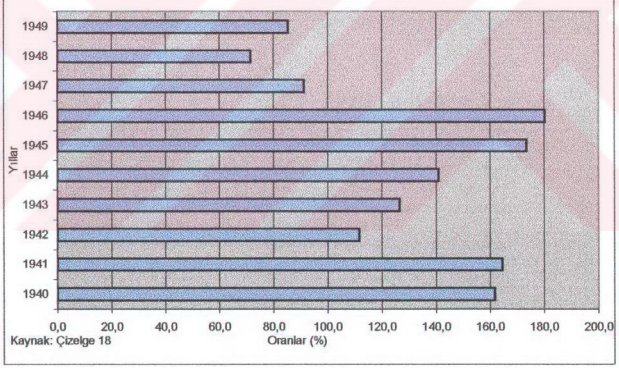
Kaynak: DİE

1940-1949 döneminde hem ihracatın hem de ithalatın yıllar itibariyle artış gösterdiği, dolayısıyla dış ticaret hacminin 1940'da 139 milyon $ iken, 1945'de 256 milyon $'a ve dönem sonu olan 1949'da 538 milyon $'a yükseldiği görülmektedir (şekil 17). Bu dönem içinde dış ticaret son üç yıl (1947,1948 ve 1949) hariç, sürekli olarak fazla vermiştir (şekil 18). İhracatın değeri 1947 yılına kadar ithalatın değerini ortalama %52,8 oranında aşmıştır. Yani ihracatın ithalatı karşılama oranı 1940-46 arasında ortalama %152,8'dir.

Dış ticaret dengesinin fazla vermesinde, savaş koşulları nedeniyle ulaşım güçlüklerinin çekilmesi, ithalatın zamanında ve istendiği kadar yapılamasının etkili olması yanında,Türk ihraç mallarına dış talebin artması ve fiyatların yükselmesinin de payı büyüktür (Serin, 1981: 134; Tokgöz, 1999: 104-106; Alkin, 1980: 340). Tabi hükümetin kliring ve takas antlaşmalarıyla, Milli Korunma Kanununun dış ticareti sınırlayan bir kontrol sistemi getirmesinin de büyük rolü vardır. Son üç yıl dış ticaret dengesinin açık vermesi ise, hükümetin savaş sonrası dönemde Amerikan yardımı ve kredilerine dayanan bir iktisat politikasına kaymasına, o da dış ticaretin liberalleştirilmesi yönündeki dış baskıların doğmasına yol açtı. Aynı zamanda 1946'dan itibaren kliring ve takas antlaşmalarının önemini yitirmesi, dünya piyasasındaki fiyatların düşmesi ve 1946'da liranın devalüe edilmesi[38] ile ihracatın artacağı beklentisinin verdiği rahatlama dış ticarette dengenin açık vermesine yol açmıştır (Tezel, 1994: 184).

Şekil 18: 1940-1949 döneminde İhracatın ithalatı karşılama oranı

Kaynak: Çizelge 18

[38] Devalüasyon, sabit döviz kuru sisteminde, hükümetin aldığı bir kararla resmi döviz kurunu yükseltmesi (ulusal paranın değerini düşürmesi)'dir. Devalüasyonun dış ticareti iyileştirici etkileri iki şekilde ortaya çıkar: ilki, devalüasyon, ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatlarını yükseltir. Bu da ithalatı azaltıcı etki yapar ve böylece bir döviz tasarrufu sağlanır. İkincisi, devalüasyon, yerli malları yabancı para cinsinden ucuzlatarak, onları yabancılara daha ucuz bir duruma getirir ki bu da ihracatı özendirerek, döviz kazandırıcı etkide bulunur. Bu iki olumlu etkide dış ticaret açığının kapanmasına yol açar.

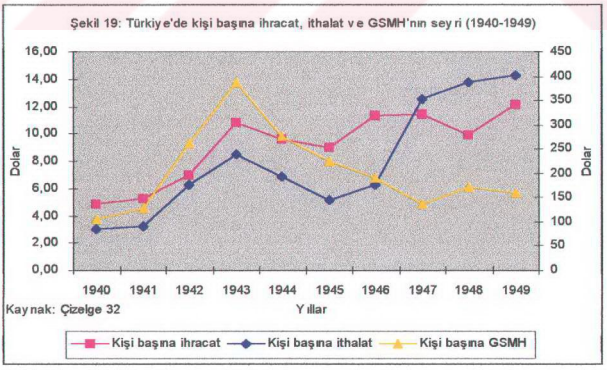
7 Eylül 1946 yılında hükümet bu durumu dikkate alarak Türk lirasının değerini dolar karşısında devalüe etti. Böylece daha önce 1 TL=1,30$' eşit iken, devalüasyonun ardından 1 TL=2,81 TL'ye ve 1 sterlin=11,31 TL'ye yükseldi.

Çizelge 32: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1940-1949).

Yıllar	İthalat Değer Milyon $	İhracat Değer Milyon $	Türkiye nüfusu Bin Kişi	İhracat/ GSMH %	İthalat/ GSMH %	Kişi başına İhracat $	Kişi başına İthalat $	Kişi başına GSMH $	Dolar kuru TL/$
1940	53	86	17 723	4,6	2,9	4,84	2,99	104	1,30
1941	58	95	17 953	4,1	2,5	5,27	3,21	128	1,30
1942	114	127	18 144	2,7	2,4	7,00	6,26	262	1,30
1943	156	198	18 337	2,8	2,2	10,79	8,52	386	1,30
1944	127	179	18 533	3,5	2,5	9,65	6,85	277	1,30
1945	97	168	18 664	4,0	2,3	9,02	5,20	224	1,30
1946	120	216	19 074	6,3	3,3	11,32	6,28	191	1,87
1947	245	223	19 493	8,3	9,1	11,46	12,55	137	2,80
1948	275	197	19 921	5,8	8,1	9,88	13,81	170	2,80
1949	290	248	20 359	7,7	9,0	12,17	14,25	159	2,80

Kaynak: DİE

Savaş yıllarında ihracatın GSMH içindeki payı bir önceki döneme göre (1930-39) oldukça daralmıştır. Öyle ki savaş döneminin dış ticaret için en kötü yıl olduğu 1942'de ihracat GSMH'nın ancak %2,7'sini yaratmıştır. Bu oranlar 1946'dan sonra iyileşmeye başlamıştır. Ancak 1942 yılı ve genel olarak savaş yılları Türkiye'nin birkaç ara yıl hariç gördüğü *en kötü dış ticaret/GSMH yıllarıdır*. İthalat açısından durum daha da vahimdir. Genelde savaş yılları, özelde ise başta 1943 yılı olmak üzere 1941,1942,1944 ve 1945 yılları tüm cumhuriyet tarihinde *ülkenin gördüğü en düşük ithalat/GSMH değeridir*. Görüldüğü gibi bu dönemde dış ticaret değer olarak yıllar itibariyle artmasına rağmen, gerçekte hacmi ve özelliklede GSMH'ya yaptığı katkı çok azdır (çizelge 32).

Kişi başına ihracatın takip ettiği seyir çeşitli dalgalanmalara rağmen artış halindedir (şekil 19). Bunda ülkenin savaş döneminde düşük nüfus artış hızı yakalaması kadar, 1946 yılında liranın devalüe edilip, değerinin düşürülmesinin de önemli rolü olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

C. İhracatın Yapısı

1940-1949 yılları arasında ihracatın yapısının gösterdiği değişiklikleri çizelge 33'den izlemek mümkündür.

Çizelge 33: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ihracat içerisindeki payları (1940-1949).

Yıllar	(1) Tahıllar, bakliyat %	(2) Kabuklu ve kuru meyveler (k üzüm, incir, fındık) %	(3) Yaprak tütün %	(4) Pamuk %	(5) Diğer toprak ürünleri (afyon, zeytin yağı, palamut, badem ve antepfıstığı vb.) %	(6) Canlı hayvan ve hayvancılık ürünleri (yumurta ve yün gibi) %	(7) 1-6 toplamı %	(8) Madencilik ürünleri %	(9) 7-8 toplamı Örneklemeye giren malların toplam payı %
1940	9	14	22	7	10	15	77	6	83
1941	4	21	25	4	6	19	79	4	83
1942	2	19	30	2	7	18	78	5	83
1943	0	13	38	5	7	12	75	5	80
1944	0	23	35	6	2	9	75	8	83
1945	3	21	44	0	6	8	82	2	84
1946	17	24	22	0	4	13	80	4	84
1947	22	15	29	0	3	10	79	5	84
1948	5	15	31	6	7	10	74	5	79
1949	3	16	37	11	4	10	81	6	87

Kaynak : Tezel,1994:119

Bu dönemde de önceki dönemlerde olduğu gibi ihracatın yapısında önemli bir değişim olmamıştır ve ihracat klasikleşmiş yapısını sürdürmüştür (şekil 9). Çizelgede yer alan ve gıda maddeleri ile hammaddelerden oluşan toplam altı ürün grubunun ihracat içindeki payı, savaş yıllarında ortalama %76,8 iken, devletçiliğin son dönemlerinde ortalama %80 paya sahipti. 1923-1949 arasındaki dönemi dikkate aldığımızda, savaş yıllarının payının diğer dönemlerden düşük olduğu ortaya çıkıyor. Bunun savaşa hazır bir ordu besleme ve gıda maddelerinin savaş nedeniyle stok yapılması durumu açıklamaktadır. Savaş bitiminde ise eldeki stokların ihracata yönelmesi ve olağanüstü koşulların ortadan kalkması bu altı ürünün payını tekrar aynı düzeye geri getirmiştir (%80). Tahıl ihracatının savaşın en şiddetli döneminde (1943-1944) durduğu, ancak savaş sonrası mevcut stokların elden çıkarılması ve iyi iklim yılları nedeniyle adeta tahıl ihracatı patlamasının yaşandığı görülmektedir.

Çizelge 33'de dikkati çekiçi diğer bir husus, pamuk ihracatının 1932'den itibaren sanayileşmeye bağlı olarak gerilemesinin bu dönemde de sürdüğü ve 1945-46 ve 1947 yılında sıfırlandığı, ancak son dönemde uluslar arası konjönktürün etkisiyle tekrardan bir artışın belirginleştiği görülmektedir.

Çizelge 34: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ihracat (1940-1949).

A. Değer (Bin TL) B. Değer (Bin $) C. Oran (%)

Maddeler		1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
Genel toplam	A...	111 446	123 080	165 034	257 151	232 530	218 928	432 094	625 243	551 038	693 900
	B...	85 728	94 677	126 949	197 808	178 869	168 406	231 066	223 301	196 799	247 821
	C...	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*
Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	A...	39 708	40 283	44 754	52 165	68 775	63 327	237 133	300 801	170 998	200 520
	B...	30 545	30 987	34 426	40 127	52 904	48 713	126 809	107 429	61 071	71 614
	C...	*36*	*33*	*27*	*20*	*30*	*29*	*54*	*48*	*31*	*29*
Ham ve yarı işlenmiş maddeler	A...	67 363	77 945	112 995	194 059	158 656	146 961	179 561	302 156	362 004	478 269
	B...	51 818	59 958	86 919	149 276	122 043	113 047	96 022	107 913	129 287	170 810
	C...	*60*	*63*	*69*	*76*	*68*	*67*	*42*	*48*	*66*	*69*
Mamul maddeler	A...	4 373	4 849	7 284	10 928	5 097	8 609	15 398	22 286	18 034	15 092
	B...	3 364	3 730	5 603	8 406	3 921	6 622	8 234	7 959	6 441	5 390
	C...	*4*	*4*	*4*	*4*	*2*	*4*	*4*	*4*	*3*	*2*

Kaynak: DİE

İhracatın yapısı içinde mamul maddelerin payı 1940-1949 döneminde de hiçbir artış göstermeksizin eski yapısını korumuştur. Zaten bu dönem sanayileşme açısındanda herhangi bir atılınım yapılmadığı, sadece mevcut tesislerin atıl kapasitelerinin çalıştırılmasıyla geçirildiği bir süreç olarak karşımızdadır. Türkiye'nin 1930'larda hızlanan sanayileşme olgusuna rağmen, 1950 yılına gelindiğinde temel tüketim mallarında hemen hemen kendine yeterli olduğu , ancak bir çok bakımdan da halen dışarıya bağımlılığını büyük ölçüde koruduğu gözlemlenmektedir (çizelge 35).

Çizelge 34'ten de anlaşılacağı üzere, gıda maddeleri ve canlı hayvanların ihracat içindeki payının giderek azaldığı, buna karşın ham ve yarı işlenmiş maddelerin payının %70'leri bulduğu görülmektedir.

D. İthalatın Yapısı

1940-49 döneminde gerçekleşen ithalatın yapısını, savaş yılları ve savaş sonrası gelişmelerle birlikte değerlendirmek ve sanayileşme süreciyle bağlantılı düşünmek kanımızca konuyu daha anlaşılır kılabilir.

Çizelge 35: Türkiye'de başlıca mal gruplarının ithalat içerisindeki payları (1940-1949).

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
Yıllar	Tüketici Malları				Ara Malları					Yatırım Malları				
	Gıda malları	Kumaşlar	Örnekte ki diğer tüketici malları	1-3 top.	İplikler	Demir-çelik, bitmemiş ürünler	Boyalar, tıp ve kimya maddeleri	Örnekte ki diğer ara malları	5-8 top.	Tarım makineleri	Diğer makineler	Motorlu taşıt araçları	10-12 top.	Örneklem eye giren malların toplamı
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1940	6	9	6	21	5	6	12	24	47	3	10	2	15	83
1941	8	8	6	22	7	8	14	26	55	1	8	3	12	89
1942	9	14	4	27	6	9	11	14	40	1	9	5	15	82
1943	8	11	4	23	6	12	11	16	45	1	10	3	14	82
1944	3	8	4	15	7	11	10	22	50	1	11	3	15	80
1945	2	10	4	16	8	6	12	27	53	2	8	3	13	82
1946	3	7	5	15	8	8	9	21	46	3	12	4	19	80
1947	3	18	3	24	14	8	7	13	42	1	9	11	21	87
1948	4	12	4	20	11	7	7	16	41	2	16	8	26	87
1949	8	8	4	20	9	8	6	17	40	6	16	7	29	89

Kaynak : Tezel,1994: 121

Dönem boyunca ithalatın ortalama %20'si tüketim mallarından oluşuyordu ve bu devletçi dönemin son iki yılında (1938-39) yakalanan oran ile aynıydı. Savaş dönemi boyunca 1924-1949 döneminin en yüksek oranlarını tutturan ara malları ithalatı, 1946'dan sonra eski düzeyine (1930'ların sonlarında) tekrardan dönüş yapmıştır. Sanayileşmeyle ilişkili tutulan yatırım mallarının payı ise savaş döneminde 1934-39 dönemine nazaran bir hayli kayba uğramış (ortalama %6), ancak savaş sonrası "hükümetin, genel kalkınma politikasında özel girişime daha çok ağırlık vermesinden kaynaklanan özel kesim yatırımlarının artması ile" (Tezel, 1994: 279) bu oran BBYSP dönemini de aşmıştır (ortalama %23,7). Ancak 1940-49 döneminin tamamını ele aldığımızda yatırım mallarının oranının ortalama %17,9 ile bir önceki dönemde düşük düzeyde kaldığını söylemeliyiz.

Genel olarak, 1920'lerin sonlarında başlayan ve 1930'larda iyice belirginleşen ithalatın yapısındaki değişme, 1940-49 döneminde duraklamaya hatta savaş yıllarında gerilemeye başlamıştır (şekil 10-11). Bunun sebeplerini, savaş yıllarının olağan üstü koşullarını da dikkate almak koşuluyla, "sanayileşme sürecinin 1940'larda, nüfus artışı ve daha önceki dönemdeki gelişme hızına göre ciddi bir durgunluğa girmesi" (Tezel, 1994: 174) yanında "İkinci Dünya Savaşı'ndaki ithalat sıkıntılarının sanayi kesiminde makine ve teçhizatın bakımını

ve yenilenmesini aksatması" (Tezel, 1994: 276) ve bu dönemde kamu yatırımlarının durması ile izah etmek mümkündür.

Çizelge 36: Türkiye'de ana mal gruplarına göre ithalat (1940-1949).

A. Değer (Bin TL)	B. Değer (Bin $)	C. Oran (%)									
Maddeler		1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
Genel toplam	A...	68 922	74 815	147 713	203 045	164 944	126 166	223 931	685 003	770 148	812 616
	B...	53 017	57 550	113 625	156 188	126 880	97 051	119 749	244 644	275 053	290 220
	C...	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	A...	4 777	6 448	12 990	15 190	5 485	3 001	6 066	16 357	32 720	65 200
	B...	3 675	4 960	9 992	11 685	4 219	2 308	3 244	5 842	11 686	23 286
	C...	7	9	9	7	3	2	3	2	4	8
Ham ve yarı işlenmiş maddeler	A...	18 367	18 200	16 562	25 857	35 893	35 501	46 445	95 488	130 904	157 918
	B...	14 128	14 000	12 740	19 890	27 610	27 308	24 837	34 103	46 751	56 399
	C...	27	24	11	13	22	28	21	14	17	19
Mamul maddeler	A...	45 769	50 166	118 165	161 987	123 475	87 747	171 210	573 158	606 524	589 487
	B...	35 207	38 589	90 896	124 605	94 981	67 498	91 556	204 699	216 616	210 531
	C...	66	67	80	80	73	70	76	84	79	73

Kaynak: DİE

İthalatın ana mal gruplarına göre dağılışını gösteren çizelge 36'da gıda maddeleri ve canlı hayvanların payının savaş döneminde artan ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir yükselişinden sonra eski düzeyine indiği, ham ve yarı işlenmiş malların dönem başında %27'den dönem sonunda %19'a gerilediği ve mamul madde ithalinin de bir önceki döneme nazaran ortalama %7,5'lik bir düşüşle noktalandığı görülmektedir. Bu düşüşü çizelge 29'u dikkatle inceleyerek anlamak mümkündür. Nitekim Türkiye'nin cumhuriyet döneminde uyguladığı İthal ikameci sanayileşme stratejisi ve bunun bir göstergesi olan BBYSP meyvelerini tam olarak savaş yıllarında vermiştir. Bu da ithal edilecek mamul maddelerin yurt içi üretimle karşılanması anlamına geliyordu ki, savaş yıllarında bu durum büyük ölçüde gerçekleştirilebilmiştir (çizelge 29).

E. Ülkelere Göre Dış Ticaret

1940-1949 Türkiye dış ticaretinde en ilginç gelişmeler ülkeler bazında yaşanmıştır. Öyle ki savaş yılları ve savaş sonrası dünya konjonktüründeki gelişmeler, dış ticaretin ülkelere göre dağılımını önceki dönemlere nazaran adeta alt-üst etmiştir.

Çizelge 37: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (1940-1949).

İhracat

Yıllar	İtalya	İngiltere	Fransa	Almanya[1]	ABD	SSCB	6 ülkenin toplamı	Suriye	Yunanistan	Hollanda	Mısır	Bulgaristan	Bel. ve Lük.	Romanya	Irak	İspanya	İsviçre	Japonya	Avusturya	Polonya	Tablodaki ülkelerin toplamı
1940	16,1	10,4	5,9	8,7	14,1	0,7	**55,9**	0,7	4,0	0,1	1,4	0,8	1,2	10,8	0,2	0,5	4,5	0,1	-	-	80
1941	2,3	16,2	0,8	21,8	13,5	0,7	**55,3**	0,9	3,2	0,3	3,0	1,4	0,2	6,7	0,2	0,0	8,3	0,0	-	-	80
1942	3,1	15,3	0,3	24,7	17,0	0,1	**60,5**	0,7	4,7	0,5	5,3	1,4	0,6	0,6	0,2	0,1	3,5	-	-	-	78
1943	1,8	10,8	0,7	23,8	20,5	0,0	**57,7**	1,3	0,4	0,0	10,4	0,8	0,4	1,5	1,5	0,2	5,7	-	-	-	80
1944	0,0	22,1	0,0	22,7	23,9	1,2	**70,0**	1,6	0,5	0,0	9,1	1,3	0,1	0,5	0,7	0,0	5,6	-	-	-	90
1945	0,1	14,9	1,4	-	43,8	-	**60**	1,1	4,1	0,9	11,6	1,5	0,4	0,3	1,1	0,8	8,0	-	-	-	90
1946	2,5	15,7	4,5	0,0	21,3	0,0	**44,1**	1,8	8,5	1,3	7,1	0,9	2,7	0,4	0,8	2,3	6,2	-	0,2	-	76
1947	10,6	16,4	4,5	0,2	23,6	-	**55**	1,0	4,4	0,8	4,9	0,5	4,6	0,8	0,6	0,5	3,9	-	0,4	-	78
1948	6,4	14,7	5,7	3,8	21,7	0,1	**52,5**	1,8	5,4	1,9	6,4	0,4	0,9	0,6	0,4	0,1	3,3	0,0	2,6	0,5	77
1949	1,6	12,3	5,2	16,1	14,3	0,1	**49,7**	1,3	7,6	3,4	4,5	0,2	1,2	0,5	0,9	0,2	2,1	0,1	3,3	1,7	77

Kaynak: DİE

İthalat

Yıllar	İtalya	İngiltere	Fransa	Almanya[1]	ABD	SSCB	6 ülkenin toplamı	Çekoslovakya	Bel. ve Lük.	Suriye	Hollanda	Mısır	Romanya	Japonya	Bulgaristan	Yunanistan	Avusturya	İran	İspanya	İsviçre	İsveç	Tablodaki ülkelerin toplamı
1940	16,3	14,0	2,8	11,7	10,8	1,4	**57,0**	3,7	0,7	0,1	1,6	1,5	15,7	0,3	1,1	1,5	-	0,1	0,0	2,3	0,9	86
1941	3,2	24,6	0,4	11,9	5,4	0,1	**45,0**	2,6	0,0	0,2	0,6	4,5	11,6	2,6	1,4	1,8	-	0,5	0,0	2,8	1,8	76
1942	2,8	22,3	0,1	26,4	4,6	0,6	**56,8**	2,5	0,2	0,3	0,8	1,5	0,6	2,0	0,8	0,5	-	0,1	0,0	3,3	2,1	71
1943	1,7	15,9	0,0	37,7	2,4	0,0	**57,8**	3,9	0,8	0,3	0,0	0,8	1,0	0,0	1,2	0,3	-	0,0	0,0	4,1	3,3	74
1944	0,3	17,9	0,0	30,5	4,6	0,0	**53,3**	4,3	0,4	0,0	0,0	0,9	4,7	0,0	1,1	0,2	-	0,0	0,0	5,7	2,0	73
1945	0,0	23,3	0,0	0,6	17,6	0,1	**41,6**	0,3	0,1	0,9	-	1,4	0,1	-	2,9	1,3	-	0,0	0,0	9,3	10,3	68
1946	4,3	18,8	0,7	0,0	31,0	0,0	**54,8**	1,7	1,1	2,2	1,0	1,6	0,6	-	1,3	0,6	0,2	0,1	0,2	8,6	7,0	81
1947	14,0	12,6	2,3	0,0	33,3	0,0	**62,2**	4,9	3,1	0,1	0,9	0,8	0,2	4,6	0,3	0,1	0,3	0,0	1,8	3,9	3,1	87
1948	9,0	24,3	4,2	0,7	23,2	0,0	**61,5**	5,4	2,0	0,3	2,3	0,3	1,3	1,4	0,5	0,6	1,5	1,1	0,3	3,5	2,8	85
1949	5,0	17,2	5,5	3,9	20,2	0,0	**51,9**	7,7	1,6	0,4	2,6	0,4	0,9	0,3	0,1	0,3	3,6	2,0	0,3	2,2	3,7	78

Kaynak: DİE
1 1949 yılı B. Almanya olarak verilmiştir.

Öncelikle bu dönemi ülkeler bazında değerlendirirken, Türk dış politikası ile dış ticaret politikasının birbirine son derece paralel geliştiğini bilmek gerekir. Dönem içinde yaşanan siyasal gelişmeler, dış politikayı, o da dış ticaret politikasını fazlasıyla etkilemiştir.

Devletçi dönemde Türkiye dış ticareti üzerinde hükümranlık kuran Almanya ile olan ilişkilerin 1939 yılı sonunda bozulması, 1940 yılında bu ülkenin ihracat içindeki payının % 8,7'ye, ithalat içindeki payını ise % 11,7'ye indirdi. Ancak 1941 Ekiminde tekrardan yapılan ikili ticaret antlaşmasıyla artan ticari ilişkiler Ankara'nın Almanya ile diplomatik ilişkilerini 1944 Ağustosunda kesmesi üzerine, 1945, 1946 ve 1947 yıllarında hemen tamamen sıfırlandı (Darkot, 1972: 234; Tezel, 1994: 184).

Savaş yıllarında İngiltere ve ABD'nin dış ticaretteki payı büyüdü. 1940-45 arasında İngiltere'yle yapılan ticaret ithalatın %19,6'sını, ihracatın %14,9'unu; ABD ile yapılan ticaret ithalatın %7,5'ini oluşturdu. ABD ile yapılan ihracatın Türkiye toplam ihracatının değeri içindeki payı ise 1940'ta %14,1'den, 1945'te %43,8'e çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye dış ticaretinin en önemli ve vazgeçilmez partnerleri arasında olan İtalya ve Fransa ile, onlara nazaran daha küçük payı olan Rusya ile olan ticaret, savaş yıllarında önemini hemen hemen yitirmiştir. Öyle ki 1945 yılında bu ülkelerin toplam Türkiye ithalatı içindeki payı %0,7, ihracat içindeki payı ise %1,5 idi (çizelge 37 ve şekil 12-13).

II. Dünya Savaşı'nın mihver (Almanya, İtalya ve Japonya) ve müttefik (İngiltere, Rusya, Fransa ve ABD) devletlerinin birbirleriyle savaşması, Türkiye'nin bu devletlerle olan ticari ilişkilerindeki aksama ve tıkanıklık, hükümeti başka alternatif ülkelerle ticarete zorlamıştır. Gerçektende savaş yıllarında Almanya, İngiltere ve ABD'den sonra dördüncü sırayı İsviçre alıyordu ve onu sırasıyla Romanya, Mısır, İtalya ve Yunanistan takip ediyordu (şekil 12-13).

Savaş sonrasını izleyen yıllarda Amerika dünya ekonomisinde başat bir güç kazanmış, bu da Türkiye'nin dış iktisadi ilişkilerini ve de dış ticaretini büyük ölçüde etkilemiştir.

Amerika'nın 1945-1949 arasında Türkiye dış ticaretinde en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkeyle yapılan ticaret 1945-1949 arasında ithalat değerinin %25'ini, ihracat değerinin %24,8'ini oluşturuyordu. Savaş sonrası ikinci

önemli ülke İngiltere idi ve onu sırasıyla İtalya, İsviçre, Mısır, Fransa, Yunanistan ve Almanya[39] takip ediyordu (çizelge 37 ve şekil 12-13).

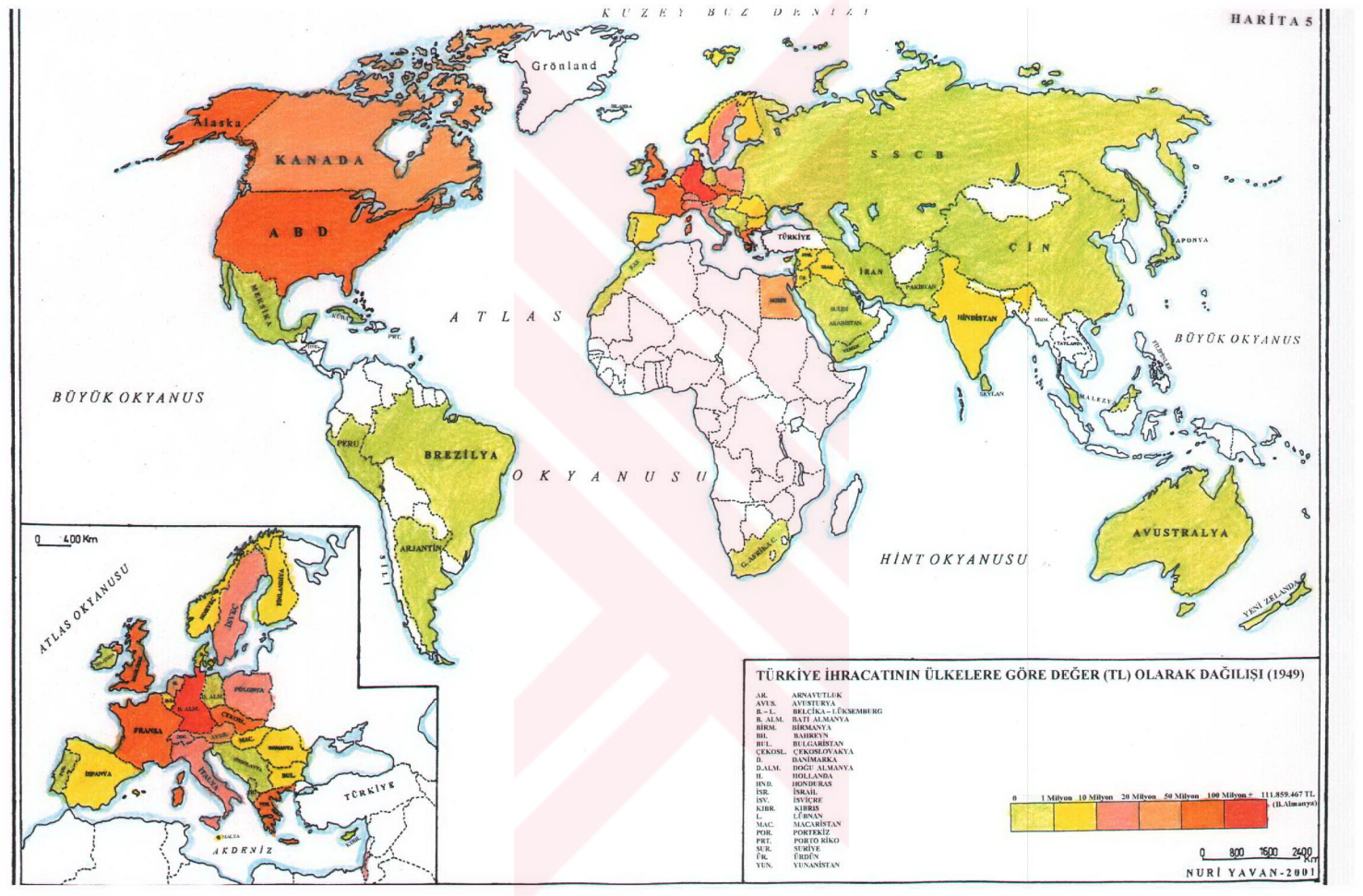
SSCB ile savaş yıllarında iyice soğuyan ticari ilişkiler savaş sonrası tamamen bitmiştir. Bunda Sovyet lideri Stalin'in yorgun batı dünyası karşısında Doğu Avrupa'yı ele geçirdikten sonra, yayılmacı politikalarına devem ederek, "7 Haziran 1945'te Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terki ile boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini Türk hükümetine verdiği bir nota ile" (Armaoğlu, 1994a: 415) istemesi, Türkiye'yi batıya özelliklede ABD'ye yakınlaşmaya götürdüğü (Armaoğlu,1994a: 415; Tokgöz, 1999: 109) gibi, bu devletle ticari ilişkilerin kesilmesine de yol açtığı görülmektedir. Nitekim 1953 yılına kadar SSCB ile ticari ilişkilerin sıfırlandığı, 1954'ten itibaren yeniden dış ticaretin canlandığı görülmektedir (çizelge 47). 5 Mart 1953 yılında Stalin'in ölümü üzerine "Sovyet hükümeti 30 Mayıs 1953'te yaptığı bir açıklama ile Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve boğazların ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir" (Armaoğlu, 1994a: 521).

Savaş yılları ve devletçi dönemin sonunu ifade eden 1949 yılı için hazırladığımız harita 5 ve 6'yı dikkatle incelediğimizde, 1928 ve 1939 yılları için hazırlanan haritalardan en azından renklerin dağılışı açısından bir takım farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Ticaret yapılan ülke sayısında 1939'a nazaran bir değişimin olmadığı (54 ülke) 1949 yılında, ihracat yapılan en önemli ülke B. Almanya'dır. Onu ikinci kategoride yer alan ABD, Fransa ve İngiltere gibi sanayileşmiş ülkeler ile 1930'lu yıllardan sonra Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan ve giderekte bu konumunu güçlendiren Çekoslovakya ile yakın komşumuz olan Yunanistan izlemektedir (harita 5). Daha önceleri ön sıralarda yer alan İtalya ile devletçi dönemde payı artan SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra araya giren soğukluk nedeniyle ihracatımızda paylarının azaldığı, renk ıskalasında geri plana düştüğü görülmektedir.

---

[39] *1949 yılında II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarından dolayı Almanya doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Almanya ya da resmi adıyla Federal Almanya Cumhuriyeti Batılı ülkelerin tarafında bağımsız bir ülke olarak varlığını sürdürürken, Doğu Almanya ya da Demokratik Almanya Cumhuriyeti 1990 yılına kadar Sovyetlerin güdümünde bir uydu devlet olarak varlığını sürdürmüştür. 1989'da Doğu Blokunun çökmesi ile iki Almanya 3 Ekim 1990'da resmen birleşerek yeni dünya düzeni içinde yerini aldı.*

HARİTA 5

TÜRKİYE İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1949)

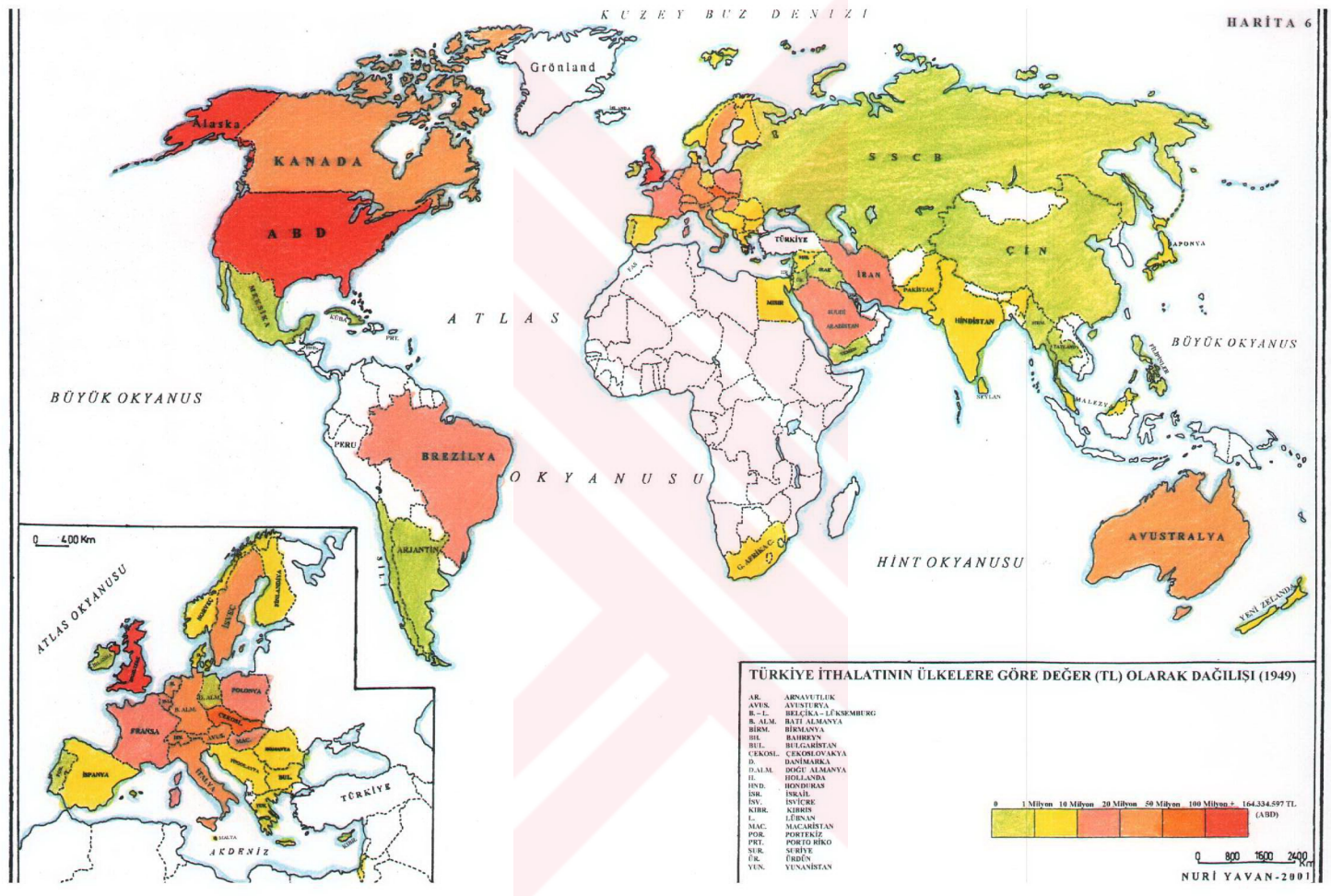
AR.	ARNAVUTLUK
AVUS.	AVUSTURYA
B.–L.	BELÇİKA – LÜKSEMBURG
B. ALM.	BATI ALMANYA
BİRM.	BİRMANYA
BH.	BAHREYN
BUL.	BULGARİSTAN
ÇEKOSL.	ÇEKOSLOVAKYA
D.	DANİMARKA
D.ALM.	DOĞU ALMANYA
H.	HOLLANDA
HND.	HİNDİSTAN
İSR.	İSRAİL
İSV.	İSVİÇRE
KIBR.	KIBRIS
L.	LÜBNAN
MAC.	MACARİSTAN
POR.	PORTEKİZ
PRT.	PORTO RİKO
SUR.	SURİYE
ÜR.	ÜRDÜN
YUN.	YUNANİSTAN

0 | 1 Milyon | 10 Milyon | 20 Milyon | 50 Milyon | 100 Milyon + 111.859.467 TL (B.Almanya)

0 800 1600 2400 Km

NURİ YAVAN-2001

HARİTA 6

TÜRKİYE İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1949)

AR.	ARNAVUTLUK
AVUS.	AVUSTURYA
B.–L.	BELÇİKA – LÜKSEMBURG
B. ALM.	BATI ALMANYA
BİRM.	BİRMANYA
BH.	BAHREYN
BUL.	BULGARİSTAN
ÇEKOSL.	ÇEKOSLOVAKYA
D.	DANİMARKA
D.ALM.	DOĞU ALMANYA
H.	HOLLANDA
HND.	HONDURAS
İSR.	İSRAİL
İSV.	İSVİÇRE
KIBR.	KIBRIS
L.	LÜBNAN
MAC.	MACARİSTAN
POR.	PORTEKİZ
PRT.	PORTO RİKO
SUR.	SURİYE
ÜR.	ÜRDÜN
YUN.	YUNANİSTAN

0 | 1 Milyon | 10 Milyon | 20 Milyon | 50 Milyon | 100 Milyon + 164.334.597 TL (ABD)

0 800 1600 2400 Km

NURİ YAVAN-2001

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra kurulan uluslar arası düzende ABD'nin başat rol oynaması, Türkiye'nin ticaretinde de etkisini göstermiştir. İlk defa ABD'nin Türkiye'nin ithalatında en ön sırada yer aldığı harita 6'da görülmektedir. 1928 ve 1939 yıllarına ait haritalarda daha çok ihracatımızda ön planda yer alan ABD, 1949 yılı haritasında görüldüğü gibi daha sonraki yıllara ait haritalarda da ithalatımızda ilk sıralarda yer almıştır. İngiltere her ne kadar Osmanlı dönemindeki ticarî üstünlüğünü Cumhuriyet Türkiyesi'nde kaybetmiş olsa da her zaman dış ticaretimizde ilk 5 ülkeden biri olmuştur ve 1949 yılında ithalatta ilk kategoride yer almasını bilmiştir. Çekoslovakya ithalatta 3. kategoriye oturarak B. Almanya, İtalya ve Fransa gibi ülkeleri çok geride bırakmıştır. İran ve S. Arabistan İkinci Dünya Savaşı sonrası artan petrol ihtiyacı nedeniyle 1949 yılında ön planda yer almaya başlayan ülkeler arasına katılmaya başlamışlardır.

Esasında cumhuriyetin kuruluşundan 1949 yılına kadar geçen üç ayrı döneme ait haritaları (harita 1, 2, 3, 4, 5 ve 6) dikkatle incelediğimizde tıpkı ihracatın yapısında (şekil 9) ya da dış ticaret hacminin gelişiminde (şekil 8) olduğu gibi önemli bir değişimin olmadığı, daha çok aynı yapının (ülke sayısının artmaması, ülkelerin pazar paylarını konjonktürel şartlar hariç koruması, Osmanlıdan kalan geleneksel ülke yoğunlaşmasının korunması gibi) varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

IV. YENİ LİBERAL DÖNEMDE DIŞ TİCARET (1950-1962)

A. Ekonomik Gelişmenin Hız Kazanması ve Dış Ticaret Politikası

"İkinci dünya savaşı yıllarında yaşanan kıtlıklar, sıkıntılar ve bireysel özgürlüklerin sıkıyönetim nedeni ile sınırlandırılmış olması, ayrıca Milli Korunma Kanunu'nun, uygulanmasında yapılan haksızlıklar ve yanlışlar halkın CHP'den ve onun hükümetlerinden uzaklaşmasına yol açtı. Halk, Demokrat Parti'ye (DP) kurtarıcı olarak sarıldı. Savaş zenginleri liberal bir düzende birikimlerini daha kolay ve kısa zamanda değerlendirebilecekleri kanısıyla, DP'nin kurulması ve gelişmesine bütün güçleri ile katıldılar" (Tokgöz, 1999: 115).

1950-1962 döneminde uygulanan iktisat politikası önceki dönemlerde uygulanan devletçi, korumacı ve müdahaleci ekonomi politikasından bir dizi farklı özellikler taşımaktadır. Ancak "1950 yılında iktidara gelen DP, yaygın kanının aksine, iktisat politikası ve ekonominin genel yönelişi üzerinde belirgin bir değişiklik meydana getirmemiş" (Boratav, 1998: 76), sadece 1946 yılında CHP hükümeti ile başlayan iktisadi, siyasi ve sosyal değişimleri hızlandırma ve uygulama fırsatını yakalamıştır.

DP hükümeti, programında, devletçiliği ve devletin iktisadi hayata müdahalesini sert biçimde eleştirerek, devletin ekonomideki yerini daraltacağını, iktisadi kalkınmayı özel kesimi geliştirerek sağlayacağını ilan etmişti. Bu çerçeve içerisinde 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP'nin, tam on yıl boyunca yönetimde kalıp, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile iktidardan uzaklaştırılması süresince üç temel iktisat politikası uyguladığını belirleyebiliriz. Bunlar, tarım dayalı büyüme modeli, özel sektör öncülüğünde sanayileşme ve *dış ticarette liberalizasyon* şeklinde gruplandırılabilir.

Türkiye'de, cumhuriyetin ilk yıllarından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen dönemde ekonomik sektörler arasında denge gözetmeyen bir iktisadi kalkınma politikası hakim olmuştur. Hızlı sanayileşme tutkusu ile *tarım sektörü* ihmal edilmiş ve gerekli ilgiyi görmemiştir. Savaştan sonra gelişen iç ve dış şartlar sonucu, Türkiye için tarımda büyük potansiyel olduğu ve geliştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bunun sonucunda kamu arazileri topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılmış, yeni alanlar ve meralar tarıma açılmıştır. 1948 yılında Marshall Yardım Planı ile tarımda hızlı makinalaşma (traktör, tarımsal ekipmanlar gibi) sağlanmıştır. Ayrıca taban fiyatları

ve destekleme alımları ile tarımsal girdi (yapay gübre, kaliteli tohum ve sulama gibi) kullanımının dönem boyunca uygulanması, verim ve üretim artmasına, çizelge 38 ve 39'da görülen gelişmeler yol açmıştır. Böylece tarım daha fazla piyasaya açılırken, köylünün refah seviyesi yükselmiş ve köyden kente göç olgusu hızlanmıştır.

Çizelge 38: Türkiye tarımında traktör sayısı ve ekilen alanda görülen gelişmeler (1948-1960).

Yıllar	Traktör sayısı	Ekilen arazi (Bin ha)	Ekilen arazinin toplam araziye oranı (%)	Traktörle işlenen alan (bin ha)	Traktörle işlenen alanın ekilen araziye oranı
1948	1 756	13 843	17,0	80	0,6
1950	16 858	14 542	18,7	1 244	8,6
1955	40 282	20 998	27,0	3 021	14,4
1960	42 136	23 264	29,9	3 160	13,6

Kaynak: DİE

Çizelge 39: Türkiye tarımında tahıl, sebze ve sanayi bitkilerini ekim alanları üretim ve verimi (1946-1960).

		1946-1950	1951-1955	1956-1960
Tahıl	A	7 597	10 619	12 552
	B	6 766	11 864	14 140
	C	891	1 172	1 127
Sebze	A	392	475	539
	B	326	476	566
	C	832	1 002	1 050
Sanayi	A	D	1 258	1 470
Bitkiler	B	D	4 843	7 523
	C	D	3 850	5 118

Not: A. Bin ha olarak ortalama ekili alan
B. Bin ton olarak ortalama üretim
C. Ortalama hektar verimi kg/ha
D. Veriler karşılaştırılabilir değil
Kaynak: Şahin, 2000: 110.

1930'lu yıllarda temel tüketim mallarının ithal ikamesine dayalı olarak büyük ölçüde yerli tarımsal ve madensel hammadde işlemeye yönelik olarak kurulan Türkiye sanayisi, 1950-1962 döneminde yapısını büyük ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Gerek devletin KİT'ler şeklin de örgütlenerek yaptığı kamu yatırımları, gerekse özel sektörün kamuyu tamamlayıcı yatırımları, çoğunlukla tüketim malları sanayinde olmuş, ancak ara malları üreten sanayilerde dönem sonuna doğru, artan oranda, yerli-yabancı ortaklıklar şeklinde kurulmuştur. Bu dönemde DP'nin iktidar öncesi söyleminin tersine, bırakın 1930'larda kurulmuş KİT'leri özelleştirmeyi, pek çok yeni KİT oluşturduğu (MKEK, EBK, SEKA, TKİ, THY, DMO, TPAO vb.)

bilinmektedir. Devlet, bu yatırımları nasıl ki devletçi dönemde, temel kurum olan Sümerbank aracılığı ile yapmıştır, diyebiliriz ki, neo-liberal dönemde de bu işi temel kurum olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) yapmıştır.

Türkiye bu dönemde şeker, çimento ve dokumadan, montaj sanayine kadar yaptığı sanayi yatırımları ile tüketim mallarında ithal ikamesini sağlamış, ara mallarında bir hayli yol almış, ancak yatırım malı üretiminde ilerleme kaydetmemiştir ki, bu haliyle "Türkiye 1950'lerin sonunda hala sanayileşme sürecinin ilk aşamasını tamamlamak üzeredir" (Şahin, 2000: 107).

Çizelge 40: Türkiye'de imalat sanayinde büyük iş yerlerinde kamu ve özel sektörün ağırlıkları (1950-60).

Yıllar	Kesimler	Kuruluş sayısı*	Sabit sermaye yatırımları (Milyon TL)	Çalışan sayısı	Katma değer (Milyon TL)
1950	Kamu	103	43	76 033	428
	Özel	2 515	36	86 826	306
1952	Kamu	115	58	82 115	682
	Özel	2 913	66	99 741	430
1954	Kamu	146	179	86 161	764
	Özel	3 704	112	139 160	747
1956	Kamu	169	315	105 520	1 022
	Özel	4 443	201	136 058	1 151
1958	Kamu	195	244	117 852	1 699
	Özel	4 926	184	172 689	2 069
1960	Kamu	219	260	127 988	3 505
	Özel	6 639	277	169 001	2 425

* 10'dan fazla işgücü çalıştıran büyük sanayi işletmeleri

Kaynak: Şahin, 2000: 108.

10 ve daha fazla iş gücü çalıştıran büyük sanayi işletmelerini gösteren çizelge 40'dan da anlaşılacağı üzere, liberal dönemde kamu yatırımları kadar özel sektör yatırımlarınında artığı ve özel sektörün bu dönemde palazlanmasını artırdığı ve dönem sonuna doğru Türkiye sanayii içinde çok önemli bir yer edindiğini söyleyebiliriz. Bu gelişmelerle 1950'li yıllarda Türkiye'de *karma ekonomi* anlayışı adeta kurumsallaşmış ve günümüze kadar da varlığını devam ettirmiştir.

Son olarak yeni liberal dönemde, ülke için hayati önem taşıyan kara, deniz ve havayolları ile ilgili altyapı yatırımları ilk defa büyük ölçekli olarak ele alınmıştır. 1950'de 47.080 km olan karayolları, 1960'da 61.542 km uzunluğa ulaşmıştır. Yine örneğin liman, iskele ve hava alanı yapımı bu dönemde gündeme gelmiş ve bunlarla ilgili bir takım altyapı tesisleri hizmete açılmıştır.

B. Dış Ticaret Dengesi ve Hacmi

Türkiye dış ticaretinde, korumacılığın gevşetilme sürecinin ilk adımı 1946 devalüasyonu ile birlikte, ithalatta miktar kotalarının uygulamasını sınırlayan liberasyon listelerinin saptanması ile başlanmıştır. Bu başlangıç DP'nin 1950 Haziranında 11704 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ilan edilen ithalat rejimi ile oldukça ileri bir aşamaya getirilmiş ve 4 yıl boyunca (1950-53) Türkiye, gümrük tarifeleri dışındaki koruma önlemlerinin büyük ölçüde kaldırıldığı, *liberal bir dış ticaret politikası* izlemiştir (Boratav, 1998: 79; Cillov, 1972 :405; Alkin, 1980: 342). 1950 yılında alınan kararlarla daha önce sınırlamaya tabi tutulan ihracatın, prensip itibarıyla serbest bırakılması esas kabul edilmiş, yalnız stratejik önemi olan krom, bakır ve spekülatif hareketlere yol açan tütün gibi maddelerin ihracı kontrole tabi tutulmuştur. İthalatta ise dışarıdan satın alınan malların %65'i libere edilmiş, diğerlerinin ithali müsaadeye tabii tutulmuştur.

Dış ticareti libere eden bu gelişmelerden sonra, 1950-1953 arasında ithalat %86,3 ve ihracat %50,2 oranında artarak adeta patlamıştır (şekil 20). Dört yıl gibi kısa süre içerisinde ithalatın bu denli yükselmesi, hükümetin döviz rezervlerini tüketince daha 1953 yılında ithalatın liberasyonundan vazgeçilmiştir.

İhracatın ilk dört yılda, hızla artmasında, Kore Savaşı'nın[40] dünya konjonktüründe yarattığı tarımsal ve madensel hammadde fiyatlarını yükseltici etkisi yanında, üst üste dört yıl devam eden fevkalade iyi iklim koşullarının, tarımda rekor sayılabilecek üretim miktarını sağlamasıdır. Hatta bir anda Türkiye dünyanın sayılı buğday, pamuk ve tütün ihracatçısı ülkeler arasında bile sayılmıştır. Tarımda büyük üretim artışının daha önce sözü edilen gelişmeler ile makineleşmeden de kaynaklandığı gözden uzak tutulmamalıdır (çizelge 38).

---

[40] Kore Savaşı, SSCB ve Çin destekli Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950'de Güney Kore'ye saldırması ile başlamıştır. Komünizmin Güneydoğu Asya'ya yayılmasını önlemek amacıyla Amerika'nın önderliğinde ve Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan ve içinde üye ülke olarak Türkiye'nin de bulunduğu kuvvetler, 1953 Temmuzunda savaş sona erinceye kadar Kore'de mücadele etmişlerdir. Kore Savaşı, Türkiye'nin NATO'ya alınmasında çok önemli bir rol oynadığı gibi, dünya ölçeğinde de olumlu bir ekonomik bir konjonktür yaratmıştır (Armaoğlu, 1994a: 455).

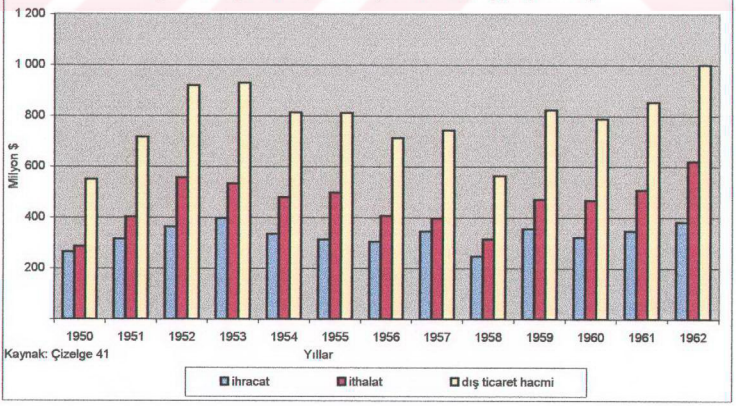
Çizelge 41: Türkiye'nin dış ticareti (1950-1962).

	İthalat			İhracat			Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı	Türkiye nüfusu
	Miktar	Değer	Değer	Miktar	Değer	Değer	Değer			
Yıllar	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Milyon $	Milyon $	%	Bin Kişi
1950	1 488	286	800	985	263	738	549	-22	92,2	20 809
1951	1 681	402	1 126	1 505	314	879	716	-88	78,1	21 352
1952	2 141	556	1 557	2 437	363	1 016	919	-193	65,3	21 953
1953	2 631	533	1 491	2 456	396	1 109	929	-136	74,4	22 571
1954	2 572	478	1 339	2 155	335	938	813	-143	70,0	23 206
1955	3 148	498	1 393	1 792	313	877	811	-184	63,0	23 859
1956	1 889	407	1 141	2 010	305	854	712	-102	74,9	24 442
1957	2 343	397	1 112	1 742	345	967	742	-52	86,9	25 252
1958	1 453	315	882	1 600	247	692	562	-68	78,5	25 983
1959	2 421	470	1 316	2 071	354	991	824	-116	75,3	26 735
1960	2 162	468	2 214	2 158	321	1 721	788	-147	68,6	27 509
1961	3 121	507	4 585	2 055	347	3 121	854	-160	68,4	28 233
1962	4 883	619	5 600	2 318	381	3 431	1001	-238	61,5	28 933

Kaynak: DİE

1954-1958 arasında hükümetin dış ticaret rejiminde kontrollere ve korumacılığa başvurmasına yol açan temel etken, serbest ticaret politikasının sürekli ve giderek büyüyen dış açıklara ulaşması ve dış yardım ve kredileri sağlamakta karşılaşılan güçlüklerdi. 1958 yılına kadar ithalat, döviz darboğazının giderilmesi ile sürekli bir azalma gösterirken, ihracat daha önce yaşanan olumlu koşulların ortadan kalması ile azalmış ve dalgalanma içine girmiştir.

Şekil 20: Türkiye'de ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin değişimi (1950-1962)

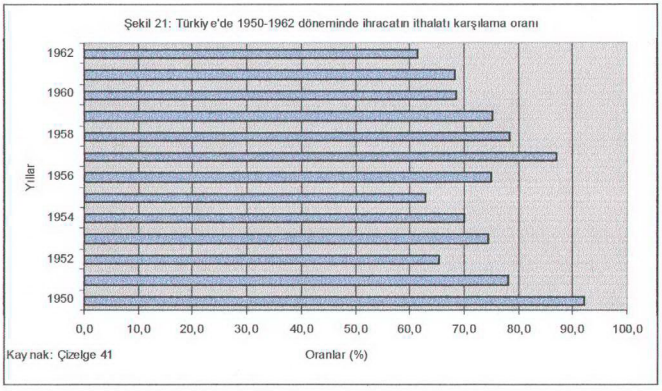

Kaynak: Çizelge 41

1954-1958 döneminde, dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesi ve hükümetin ithalat yapabilecek dövizi ya da dış kaynağı bulamayışı ülkede ciddi sanayi üretimi düşüşü, liranın aşırı değer kazanması (dolayısıyla ihracat yapılamayışı) ve enflasyonist baskının artması gibi nedenlerle hükümet uluslar arası mali kuruluşlardan yardım istemek zorunda kalmıştır. IMF ve OECE nezdinde yürütülen görüşmeler sonucu Türkiye'nin ticari borçları konsolide edilerek takside bağlanmış, vadesi gelen borç taksitleri ertelenmiş ve yeni kredi açılmıştır. Bu dış desteği arkasına alan Türkiye 4 Ağustos 1958'de *istikrar tedbirleri* adıyla anılan (tıpkı bugünkü IMF reçeteleri gibi) bir takım kararlar yürürlüğe koymuştur (Cillov, 1972: 409; Kepenek-Yentürk, 1996: 112; Şahin, 2000: 115; Tokgöz, 1999: 130). Bu kararların dış ticaretle ilgili olanları şunlardır:

1. TL'nin değeri, 1 $ = 2,8 TL'den, 1$ = 9 TL olarak değiştirilmiştir. Böylece TL %321 oranında devalüe edilmiştir.
2. İthalata yeniden serbesti getirilmiş ve ithalat üçer aylık programlara bağlanmıştır. Ara malları ve hammadde ithalatına öncelik verilmiştir. İhracat ve ithalat izni verilmesi ile ilgili bürokratik işlemler kolaylaştırılmıştır.

1958 istikrar tedbirlerinin uygulanması ile dış ekonomik ilişkilerdeki tıkanıklık giderilmiştir. 420 milyon dolar tutarında dış borç ertelenmiş, 359 milyon dolar yeni kredi sağlanmıştır. Dış kredilerin açılması ve ihracatın artması sonucu ithalat da yükselmiştir. Devalüasyondan sonra dış ticaret hacmi yeniden genişlemiş ve buna paralel olarak dış ticaret açıkları da artmıştır.

Çizelge 41 ve şekil 20'den de görülebileceği gibi, 1958-1962 arasında ithalat iki kat artış sağlarken, ihracatın aynı oranda artırılamadığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Yeni liberal dönemde Türkiye'nin dış ticaret hacmi 1950'de 549 milyon dolar iken, %82,3'lük bir artışla dönem sonu olan 1962'de 1.001 milyon dolara çıkmıştır. Dönem boyunca dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir. İhracat, ithalatın ortalama %73.6'sını karşılayabilmiştir (şekil 21). Miktar olarak ithalat 3,2 kat ve ihracat da 2,3 kat artış göstermiştir (çizelge 41).

C. Dış Ticaretin Dünya Ticareti ve Ulusal Ekonomi İçindeki Yeri

Türkiye'nin dünya ticareti içindeki payı çizelge 42'den anlaşılacağı üzere son derece küçüktür. İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce 1938 yılında, dünya ticaret hacmi (ihracat-ithalat değeri) 49 milyar dolar civarında iken, Türkiye'nin dış ticaret hacmi 234 milyon dolar idi ve bu haliyle Türkiye'nin dünya ticareti içindeki payı %0,48'di. Türkiye'nin, değer olarak dünya ithalat hacmi (25,4 milyar dolar) içindeki payı %0,47, dünya ihracat hacmi (23,5 milyar dolar) içindeki payı ise %0,49'dur. Savaş döneminden sonra 1948 yılında Türkiye'nin dünya ithalat hacmi içindeki payının azaldığını, toplam ticaret hacmi içindeki payının da %0,45'e indiğini görmekteyiz.

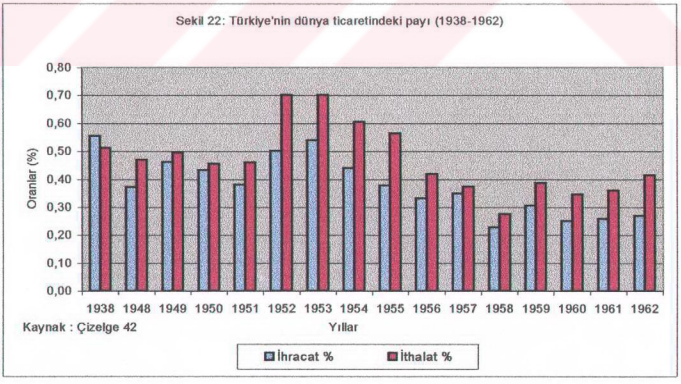
Savaş yılları içinde dış ticaret yollarının kısmen tıkanmış olması ithalatın bünyesinde önemli yeri olan makine-teçhizat ve çeşitli hammaddeler gibi, bazı temel maddelerin ithalinin yeteri kadar yapılamaması, savaş sonrasında Türkiye'nin dünya ithalatı içindeki payının artmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin dünya ithalatı içindeki payı 1948 yılından sonra 1951 yılına kadar düşmüştür. İktisadi kalkınma çabasının hızlanması ve bunun sermaye (yatırım malları) malları ithalatının artırmasının bir sonucu olarak, 1953 yılında, Türkiye'nin dünya ticareti içindeki payı *en yüksek seviyesi* olan %0,62'e çıkmıştır. Bu yıldan sonra 1958 senesine kadar devamlı olarak düşmüş ve 1959'da tekrar yükselmiş, daha sonraki yıllarda dalgalı bir gelişme göstererek azalmıştır (şekil 22).

Çizelge 42: Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri (1950-1962).

	Dünya Ticareti			Türkiye Ticareti			Türkiye'nin Dünya ticaretindeki payı		
	İthalat	İhracat	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam
Yıllar	c.i.f.	f.o.b.	Milyon $	c.i.f.	f.o.b.	Milyon $	%	%	%
1938	25 400	23 500	48 900	119	115	234	0,47	0,49	0,48
1948	58 500	53 000	111 500	275	197	472	0,47	0,37	0,42
1949	58 500	53 700	112 200	290	248	538	0,50	0,46	0,48
1950	62 738	60 785	123 523	286	263	549	0,46	0,43	0,44
1951	87 200	82 400	169 600	402	314	716	0,46	0,38	0,42
1952	79 200	72 300	151 500	556	363	919	0,70	0,50	0,61
1953	75 800	73 300	149 100	533	396	929	0,70	0,54	0,62
1954	79 000	76 100	155 100	478	335	813	0,61	0,44	0,52
1955	88 200	82 800	171 000	498	313	811	0,56	0,38	0,47
1956	97 200	92 000	189 200	407	305	712	0,42	0,33	0,38
1957	106 400	98 800	205 200	397	345	742	0,37	0,35	0,36
1958	114 500	108 600	223 100	315	247	562	0,28	0,23	0,25
1959	121 300	115 600	236 900	470	354	824	0,39	0,31	0,35
1960	135 300	128 000	263 300	468	321	788	0,35	0,25	0,30
1961	140 900	134 000	274 900	507	347	854	0,36	0,26	0,31
1962	149 500	141 600	291 100	619	381	1 001	0,41	0,27	0,34

Kaynak: UN,1952-1996 ve IMF-IBRD,1963-1993.

Türkiye'nin dünya ithalatı içindeki payının gerek dönemin başların da yüksek olmasını, gerekse ihracatın dünya ihracatı içindeki payına göre dönem boyunca yüksek kalmasını mümkün kılan bazı önemli etkenler vardır. Bunlar da (a) dönem başında, Türkiye'nin imkanlarına göre önemli sayılabilecek miktarlarda altın ve döviz rezervine sahip olması ve daha önemlisi, (b) ithalat gücümüzün artmasında mühim bir rolü olan ve özellikle ABD'den sağlanan dış yardımlardır (Serin, 1981: 136).

Türkiye'nin değer olarak dünya ihracat hacmi içindeki payının, 1938 yılında %0,49 iken 1948'de %0,34'e düşmesinin başlıca sebebinin, savaştan iktisaden

güçsüz çıkan müşterilerimizin ihraç mallarımıza olan taleplerinin savaş öncesine göre düşmüş olmasıdır. İhracatımızın dünya ihracatı içindeki payı, özellikle iklim şartlarının iyi olmasından dolayı bazı ihraç maddelerimizin üretim ve dış talebinde meydana gelen artış, birdenbire önemli miktarda buğday ihraç eden bir ülke oluvermemiz gibi sebeplerle, 1953 yılında %0,54'e kadar yükselmiştir (şekil 22).

Tabi ki, bu gelişmenin en önemli sebebi, dünya ticaretinin gösterdiği olumlu gelişmedir. Dünya ticaret hacmi, 1950 yılında 123,5 milyar dolar iken, 1951'de 169,6 milyar dolara çıkmış, 1952'de 151,5 milyar dolara inmekle beraber, 1953 yılından sonra devamlı olarak artmıştır (çizelge 42). Dünya ihracat hacminden meydana gelen bu gelişme, Türkiye'nin de içinde yer aldığı az gelişmiş ülkelerin, ticaret hacminin de artmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin dünya ihracatı içindeki payı, 1953 yılından itibaren devamlı olarak azalmıştır. Bunun başlıca sebepleri, bu yıldan sonra gittikçe şiddetlenen enflasyonist baskının yarattığı iktisadi istikrarsızlık ve kişi başına gelirde meydana gelen artışla birlikte hızlı nüfus artışının iç talebi artırması gibi etkenlerin, ihracatımızı daraltması veya artış hızını çok yavaşlatmasıdır. Dönemin ortasında yani 1958 yılında %0,23'e kadar inen payımız, 1959'da %0,31'e çıkmış, daha sonra dalgalı bir seyir göstererek devamlı olarak düşmüştür (şekil 22).

Dış ticaretin Türk ekonomisi bakımından önemini belirtmek için, ihracat ve ithalatın GSMH içindeki yerini, kişi başına ihracat ve ithalat değerini, ülke nüfusu ve GSMH'si ile ilişkilendirmek gerekir

Çizelge 43: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1950-1962).

Yıllar	İthalat Değer Milyon $	İhracat Değer Milyon $	Türkiye nüfusu Bin Kişi	İhracat/ GSMH %	İthalat/ GSMH %	Kişi başına İhracat $	Kişi başına İthalat $	Kişi başına GSMH $	Dolar kuru TL/$
1950	286	263	20 809	7,6	8,3	12,66	13,73	166	2,80
1951	402	314	21 352	7,5	9,7	14,71	18,83	195	2,80
1952	556	363	21 953	7,6	11,6	16,53	25,32	218	2,80
1953	533	396	22 571	7,1	9,6	17,55	23,59	247	2,80
1954	478	335	23 206	5,9	8,4	14,43	20,61	245	2,80
1955	498	313	23 859	4,6	7,3	13,13	20,86	286	2,80
1956	407	305	24 442	3,9	5,2	12,48	16,67	322	2,80
1957	397	345	25 252	3,3	3,8	13,67	15,73	415	2,80
1958	315	247	25 983	2,0	2,5	9,52	12,13	481	2,80
1959	470	354	26 735	2,3	3,0	13,23	17,58	583	2,80
1960	468	321	27 509	3,7	4,7	11,66	17,00	359	4,74
1961	507	347	28 233	6,3	9,3	12,28	17,96	194	9,04
1962	619	381	28 933	6,0	9,7	13,18	21,41	220	9,04

Kaynak: DİE

Neo-liberal dönemde, Türkiye'nin GSMH'si 1960'a kadar 3,5 kat (%251) oranında artmıştır. Ancak 1960 yılında, 1958 yılında yapılıp *de facto*[41] şeklinde yürütülen devalüasyonun, 9 Ağustos 1960 tarihi itibarıyla *de jure*[42] haline getirilmesi ile birlikte ülke GSMH'nin %50'den fazla dolar bazında düştüğü görülmektedir.

Dönem başında ihracat ülke GSMH'sinin %7.6'sını yaratırken, 1953 yılından sonra peyderpey azalarak 1958'de %2 seviyelerine inmiştir ki bu yıl İkinci Dünya Savaşı yıllarını bile geride bırakarak cumhuriyet tarihinin GSMH'si içindeki *en düşük* orandır. 1958 tedbirlerinden sonra bu oranlar hızla iyileşerek dönem sonu olan 1962'de %6 seviyelerinde idi. Dönem boyunca yıllık ortalama pay ise %5.2'dir. Çizelge 43'de yer alan GSMH ve ihracat rakamları cari fiyatlarla verilmiştir. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, "iç fiyat seviyesinin ihracat fiyatlarından daha hızlı artması ve döviz kurunun 1960 yılına kadar suni olarak sabit tutulmuş olması, ihracatın GSMH içindeki öneminin azalmasının başlıca sebepleri olarak ileri sürülebilir" (Serin, 1981: 142-3). Öte yandan, kişi başına GSMH'nin dönem boyunca 1959'a kadar artması, bir kısım ihraç mallarına olan iç talebi de artırmıştır. İhraç mallarının iç tüketimini artıran ikinci önemli sebep, hızlı nüfus artışıdır (Serin, 1981: 144). Nitekim gerek çizelge 43'de görülen nüfusun hızlı gelişme durumu, gerekse Özgür'ün (2000: 135) "Sayım dönemleri içinde 1955-1960 devresinde binde 28,5 ile cumhuriyet tarihinin en yüksek artış hızına erişen ülke nüfusu" şeklinde belirttiği ifade yukarıdaki gelişmeleri doğrular niteliktedir. Ayrıca 1950-1955 dönemindeki nüfus artış hızının da cumhuriyet tarihinin ikinci en yüksek artış hızı (binde 27,8) olduğu, 1950-1960 dönemi dışındaki yıllarda Türkiye ortalamasının binde 20,9 civarında olduğu hatırlanırsa neden kişi başına dış ticaretin GSMH yülselmesine rağmen 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren düştüğü daha iyi anlaşılır.

Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını gerçekleştirmesi, geniş ölçüde dış ticaretinin gelişmesi şartına bağlı bulunmaktadır. 1950-1960'lar Türkiye'sinde ülkenin kalkınabilmesi için büyük ölçekli yatırım yapılmasına ihtiyaç vardı (Gerçi aynı durum bugün için de geçerlidir; ancak ülke şartları çok değişmiştir.). Ülkede gerek tarım, gerekse sanayi ve hizmetler alanında yatırım yapılabilmesi, ithalatın imkanları

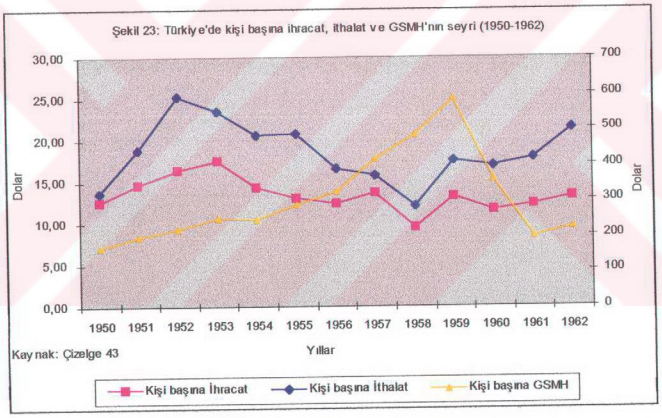
[41] Latince'de gerçek durum anlamına gelir. İktisatta, gerçekte, uygulamada, mevcut durumda, yasal ahlaki düşünceler dikkate alındığında vs. gibi anlamları vardır.

[42] Doğru, haklı, yasal anlamında Latince bir kavramdır. Yasaya, adalete uygun bir koşul veya durum demektir. Yine Latince olan "de facto" kavramının tersidir. Gerçek veya fiili anlamına gelen "de facto" kavramının ise doğruluk veya haklılıkla ilgisi yoktur.

çerçevesinde olabiliyordu. Yatırım için yeterli ve gerekli ithalat yapılabilmesi içinse, ülkenin yeterli dövizi olmak zorundadır.

Türkiye bu dönemde dövizi ancak ihracat yaparak sağlayabiliyordu.[43] Yıllık ihracat hacminin sağladığı dış finansman kaynağının yapılan ithalatı ödeyememesi, ticaret bilançosu açığının ve dış borçlanmanın mümkün olduğu kadar düşük tutulmasına çalışılması, yıllık ithalatın gerçek ithalat ihtiyacının çok altında kalmasına sebep olmakta idi.

Bu sebeplerden dolayı, ithalatın ulusal harcama içindeki payını doğru tespit etmek güçleşmektedir. İthalatın GSMH içindeki payı, ihracatın GSMH içindeki önemine paralel ve hemen hemen aynı yıllara rastlayan bir artma, fakat genellikle bir azalma eğilimi görülmektedir. İhracatta olduğu gibi ithalatta da 1958 yılı, İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra Cumhuriyet Türkiye'sinin en kötü ya da en düşük yılı olarak karşımıza çıkmaktadır (çizelge 43).

Demek oluyor ki, Türk halkı 1950-1962 arasında gelirinin ancak %5,2'lik kısmını ihracattan elde ederken, mesela Almanlar (1968-1970 yıllarında) %19'unu, İngilizler %16'sını ihracattan elde etmektedirler. Buna karşılık biz harcamalarımızın

[43] Eğer ihracat ithalatı karşılamaz ise ülke mecburen dış borç bulmak zorundadır. Nitekim Türkiye'nin bu dönemde ve uzun yıllar yaşadığı krizlerde bu yaklaşımın büyük rolü vardır. Halbuki günümüzde, 1980'lerden sonra döviz hareketlerinin serbest bırakılması, 1970'lerden itibaren ülkeye gelen işçi dövizleri ve 1988'lerden sonra turizm gelirlerindeki artışlar sayesinde ithalatın finansman kaynağı çoğalmıştır. Örneğin "1997 yılında, turizm gelirleri ithalatın %14,4'ünü, işçi dövizleri de %8,7'sini finanse etmiştir" (Karluk, 1999: 435-437).

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

aynı dönemde ancak %7,1'ini ithal mallarına harcaya bilirken, mesela Yunanlılar % 19'unu bu yolda sarf etmektedirler (Cillov, 1972: 337).

Türkiye'de kişi başına ihracat ve ithalat değeri 1952'de en yüksek seviyesine (ihracat 16 dolar, ithalat 25 dolar) çıkarken, bu değer 1958'de yarı yarıya inmiş, daha sonra yükselmeye başlamıştır (şekil 23).

D. İhracatın Yapısı

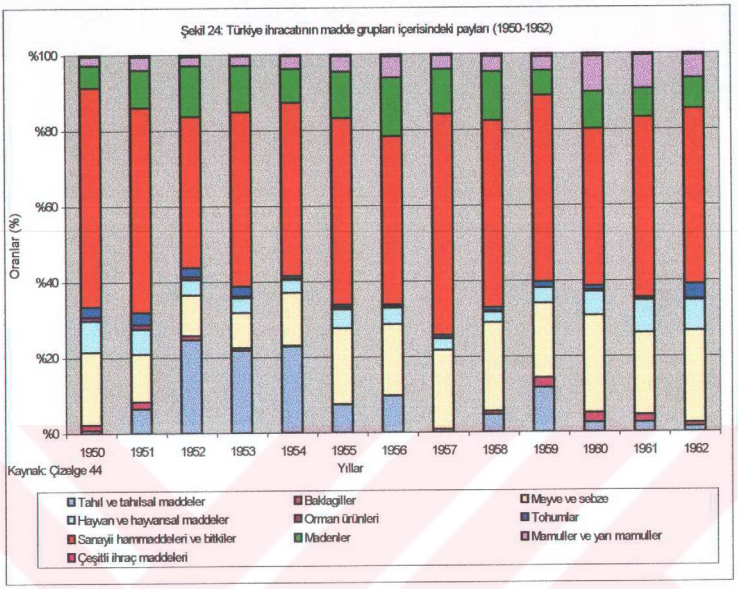
1950-1962 döneminde Türkiye ihracatının yapısını on madde grubuna ayırarak incelemek mümkündür.

Çizelge 44: Türkiye ihracatının madde grupları içerisindeki payları (1950-1962).

Yıllar	1 Tahıl ve tahılsal maddeler	2 Baklagiller	3 Meyve ve sebze	4 Hayvan ve hayvansal maddeler	5 Orman ürünleri	6 Tohumlar	7 Sanayii hammaddeleri ve bitkiler	8 1+7 toplamı	9 Madenler	10 Mamuller ve yarı mamuller	11 Çeşitli ihraç maddeleri	12 Genel Toplam
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1950	0,7	1,5	19,2	8,3	1	2,7	58	*91,4*	5,8	2,5	0,3	*100*
1951	6,4	1,9	12,5	6,7	1,1	3,3	54,2	*86,1*	10	3,4	0,5	*100*
1952	24,5	1,2	10,7	4,1	0,8	2,4	40	*83,7*	13,4	2,4	0,5	*100*
1953	21,7	0,7	9,4	3,9	0,5	2,5	46,1	*84,8*	12,3	2,6	0,3	*100*
1954	22,8	0,2	14	3,4	0,3	0,7	45,9	*87,3*	9	3,3	0,4	*100*
1955	7,4	0,2	20	4,8	0,6	0,7	49,4	*83,1*	12,4	4	0,5	*100*
1956	9,6	0,2	18,7	4,3	0,4	0,5	44,6	*78,3*	15,5	5,6	0,6	*100*
1957	0,7	0	20,9	3,1	0,2	0,7	58,6	*84,2*	11,9	3,5	0,4	*100*
1958	4,5	1	23,3	2,8	0,4	0,8	49,5	*82,3*	13	4	0,7	*100*
1959	11,8	2,5	19,7	4	0	1,6	49,4	*89,0*	6,6	3,6	0,8	*100*
1960	2,4	2,6	25,7	6,3	0,4	1,1	41,6	*80,1*	9,8	9,3	0,8	*100*
1961	2,4	2	21,6	8,7	0,3	0,5	47,6	*83,1*	7,6	8,8	0,5	*100*
1962	1,3	1	24,3	8,1	0,3	4	46,4	*85,4*	8,1	6	0,5	*100*
Ort.	*8,9*	*1,2*	*18,5*	*5,3*	*0,5*	*1,7*	*48,6*	*84,5*	*10,4*	*4,5*	*0,5*	*100*

Kaynak: Serin, 1881:167

İhracatın değer olarak madde gruplarına göre dağılışını gösteren çizelge 44'ten anlaşılacağı üzere, sanayi hammaddeleri ve bitkiler, ihracat gelirlerinin hemen hemen %50'sini sağlamaktadırlar. Meyve ve sebzeler grubunun değer olarak ihracat içindeki payı dönem boyunca ortalama %18,5'tir. Üçüncü sırayı ise, ihracat değeri içinde ortalama %10,4 pay ile madenler yer almaktadır. Tahıl ve tahılla ilgili maddeler ortalama %8,9'luk paya sahip olup, iyi giden iklim yıllarında (1951-1953 gibi) %25'lere varan payı ile kendine önemli bir yer edinebilmiştir. Sanayi yapınları ve yarı yapınların ihracatın dönem içi yıllık ortalamadaki payı %4,5 olmakla beraber, 1960 yılından sonra önemli bir artık göstermiş olduğu dikkat çekicidir (şekil 24).

1950-1962 döneminde çizelge 44 ve şekil 24'de de görülen Türkiye ihracatının bileşimi ile ilgili aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür:

1. Yedinci grubun içinde yer alan *tütün*, geçmişte olduğu gibi bu dönemde de Türkiye ihracatının 1/4'ünü karşılamaktadır. Örneğin 1953 yılında tütünün payı %25,9 iken, 1959'da bu oran %23,5'dir. Gerçekten cumhuriyet devrinden önce yılda 32-33 bin ton (Osmanlı devleti 1909 yılında 31,9 bin ton, 1913 yılın da ise 23,3 bin ton tütün ihraç etmişti.) tütün ihraç edilirken, bu miktar 1950-1962 döneminde 50-90 bin ton arasında değişmiştir.

2. Tütün gibi yedinci grupta bulunan bir sanayi bitkisi olan *pamuk*, 1950 yılından sonra adeta bir patlama göstererek ülkenin ikinci önemli ihraç maddesi haline gelmiştir. 1923-1949 yılları arasında ortalama %5 civarındaki bir payla ihracat içinde yer alan pamuk, 1950 yılında bu payını %26,5 gibi rekor bir düzeye çıkarırken, 1953'de %21,6 ve 1959'da %15,2 gibi daha istikrarlı oranlarla yerini sağlamlaştırmıştır. 1950-1962 döneminde ihraç edilen pamuğun miktarı da yıllar itibariyle büyük oynamalar (35-115 bin ton arasında) göstermiştir.

3. Türkiye ihracatının üçüncü mühim gelir kaynağını çizelge 44'de üçüncü grupta yer alan *kuru meyveler* teşkil eder. Gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyetin ilk 25 yılında tütünden sonra en önemli ihraç kalemini oluşturan fındık, kuru üzüm ve kuru incir bu dönemde de sanayi bitkilerinden sonra en önemli ikinci grubu oluşturmuşlardır. Bu üç üründen fındık ihracatında önemli artışlar kaydedilmesine rağmen, kuru üzüm ve incir ihracatındaki gelişme nispeten daha yavaş olmuştur.

4. *Tahıllar* ihracatı, cumhuriyetten sonra zaman zaman önemli bir dış ticaret gelir kaynağı olmuştur. Fakat üretim geniş ölçüde hava şartlarına bağlı kaldığı ve Türkiye'de bu şartlar çok oynak bulunduğu için, tahıl ihracatı üretime bağlı kalmıştır. Tahıl ihracatında buğdayın ilk sırayı işgal ettiği, onu arpa, çavdar ve kuş yeminin izlediği görülmektedir.

5. Tarım ürünleri içerisinde yer alan *baklagillerin* dönem boyunca ihtacatın (daha çok fasulye, bakla, nohut ve mercimek) ortalama %1,2'sini, yağlı tohumların (keten, kendir, ayçiçeği gibi) %1 ile %3,5'ini ve Türkiye'de bol miktarda üretilen yaş meyve ve sebze ihracatının bunların çok altında kaldığının tespitini yapmak mümkündür.

6. Maden ihracatı bu dönemde artış göstererek, İkinci Dünya Savaşı öncesinde edindiği %7'lik oranı geride bırakarak dönem içinde %15'lere kadar yükselmiş, ancak ortalama %10,4'lük önemli bir pay ile dönemi sona erdirmiştir. Maden ihracatı içindeki en önemli pay, Osmanlı'dan beri klasikleşmiş olan krom ve bakıra aittir.

7. Tiftik, yapağı (koyun yünü), canlı hayvan ve hayvansal maddelerden oluşan IV. grup ihracat içinde ortalama %5,3'lük bir paya sahiptir. Orman ürünleri (%0,5) ve tohumlar da (%1,7) ihracat içinde düşük nispetle yerini almaktadır.

8. Nihayet sanayi mamul ve yarı mamulleri ihracatı, şimdiye kadar pek önemsiz bir rol oynadığı halde, dönemin son yıllarına doğru (1960'dan itibaren) şeker, deri eşya, tekstil, kimyevi maddeler gibi yeni yeni mamullerle ihracat imkanı bulunması üzerine, bu grubun ihracat değerini artırdığını görüyoruz. Nitekim 1950-1953 yılları arasında sanayi mamullerinin payı ortalama %2,7, 1954-1959 döneminde %4 ve 1960-1962 arasında ise %8 gibi çok önemli bir orana yükselmiştir (şekil 24).

Dönemin son yıllarında yaşanan bu önemli gelişme Türkiye'nin uzun yıllar özlemle beklediği ihracatının bünyesindeki değişikliğin *ilk adımı* olarak kabul edilebilir. Bunu sağlayan temel etken; 1950-1962 döneminde yapılan özel ve kamu sanayi yatırımları yanında, devletçi dönemde kurulan KİT'lerin atıl kapasitelerini

artırma ve yeni kapasite yaratma çabaları sayesinde ülke içi talebin karşılandıktan sonra geri kalan üretimin ihracat için kullanılması, dolayısıyla piyasa için ya da daha geniş bir ifade ile ihracatı göz önüne alan bir üretim tarzının yakalanmasın da aramak gerekir.

İncelediğimiz 1950-1962 dönemi için, ihracatta fazla önemli olmamakla beraber bazı yapısal değişmeler meydana gelmiştir. Serin (1981: 168) bu durumu şöyle izah etmektedir: "Şüphesiz ki bu değişmelerin içerisinde en önemlisi sanayi yapınları ve yarı yapınları grubunun miktar ve kıymet olarak toplam ihracat içindeki payının artması ve artma eğilimi göstermesidir. Kanaatimizce bu gelişmenin elde edilmesinde iki hususun rolü önemlidir. Bunlardan birincisi, yurt içi sanayi yapınları üretiminin artması ikincisi ise, alınan bazı tedbirlerin yardımı ile, örneğin ihracatta vergi iadesi gibi, dış piyasada daha düşük fiyatla sanayi yapın satılarak, dış ödeme imkanlarını artıracak yeni bir kaynak yaratma arzu ve sorumluluğudur."

Sonuç olarak, çizelge 44'te I ile VII arasındaki gruplar içinde yer alan ve ana sektör itibariyle birincil ya da tarım sektörü diye adlandırdığımız alanın ihracat gelirlerinin % 84,7'sini oluşturduğunu görmekteyiz ki, bu durum cumhuriyetin ilk yıllarından, hatta Osmanlı'dan biri görülen manzaranın aynısıdır. Bir takım iyi gelişmeler rağmen halen sanayi sektörünün payı ortalama % 4,5 gibi istenilen düzeyin çok altında kalmaktadır.

E. İthalatın Yapısı

İthalatın yapısını tespit etmek amacıyla düzenlenmiş olan çizelge 45 ve 46'da, ana mal ve madde grupları bazında ithalatın durumu görülmektedir.

Çizelge 45'ten anlaşılacağı üzere, yatırım malları ithalatının, 1950-1962 döneminde, ortalama %48,5 ile ithalat içinde ilk sırayı aldığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı yılları bir tarafa bırakılırsa, cumhuriyetin kuruluşundan beri, Türkiye'nin ithalatında yatırım mallarının payının bazı dalgalanmalara rağmen giderek arttığını görmekteyiz (şekil 10). Örneğin 1938 yılında ithalat içinde yatırım mallarının oranı %40,8 iken, bu oran 1950'de %45,9, 1956'da %58,2 ve dönem sonu olan 1962'de de %45,1 olmuştur (çizelgede gösterilen yatırım malları inşaat malzemesi ile makine ve teçhizattan oluşmaktadır). Bir yatırım ya da sermaye malı olan inşaat malzemesinin ithalat içerisindeki oranı 1957'ye kadar %12-18 arasında değişirken 1958'den itibaren bu oran %10'ların altına, hatta 1962'de %4,8'e düşmüştür. İnşaat malzemesi ithalatındaki bu azalmanın nedeni, 1953 yılından sonra

memlekette kurulan çimento, tuğla ve fayans üreten fabrikaların sayısının devamlı olarak çoğalmasının, iç talebi karşılaması ve ithalatı ikame etmesidir.

Çizelge 45: Türkiye'nin ana mal gruplarına göre ithalatı (1938-1962).

Yıllar	Hammaddeler		Yatırım Malları		Tüketim Malları		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	%	Milyon $
1938	40	*33,3*	49	*40,8*	31	*25,8*	*100*	120
1947	95	*38,8*	79	*32,2*	71	*29,0*	*100*	245
1948	99	*36,0*	108	*39,3*	68	*24,7*	*100*	275
1949	108	*37,2*	123	*42,4*	59	*20,3*	*100*	290
1950	95	*33,3*	131	*45,9*	59	*20,7*	*100*	286
1951	130	*32,2*	173	*43,0*	100	*24,8*	*100*	402
1952	153	*27,5*	281	*50,4*	123	*22,0*	*100*	556
1953	150	*28,2*	277	*52,0*	105	*19,8*	*100*	533
1954	131	*27,3*	254	*53,0*	94	*19,7*	*100*	478
1955	155	*31,1*	270	*54,2*	73	*14,7*	*100*	498
1956	125	*30,7*	237	*58,2*	45	*11,1*	*100*	407
1957	176	*44,2*	173	*43,4*	49	*12,3*	*100*	397
1958	140	*44,4*	136	*43,2*	39	*12,4*	*100*	315
1959	208	*44,3*	214	*45,5*	48	*10,2*	*100*	470
1960	179	*38,2*	244	*52,1*	45	*9,6*	*100*	468
1961	229	*45,2*	227	*45,0*	50	*9,9*	*100*	507
1962	296	*47,7*	279	*45,1*	45	*7,3*	*100*	619
Ort.		***36,5***		***46,2***		***17,3***	***100***	

Kaynak: DİE

Yatırım malları içerisinde esas grubu oluşturan makine ve teçhizat ürünleri, dalgalı bir seyir izlemesine rağmen sürekli bir artış göstererek, 1950'de ithalatın %34,2'sini kapsarken, 1962'de bu oran %40,2'ye yükselmiştir (çizelge 45). Bu durumu doğal görmek lazımdır; zira Türkiye gibi kalkınma çabası içinde bulunun bir ülke için yatırım malları ithalatının genel ithalat içindeki payının yüksek olması ve bir süre daha bunun böyle devam etmesi son derece normaldir (Cillov, 1972: 421; Serin, 1981: 159).

Hammadde ithalatının payı ise, 1950-1956 arasında %30'lar civarında bir oranı kapsarken, 1957'de büyük sıçrama yaparak dönem sonunda %47,7'lik pay ile ilk defa yatırım mallarını geride bırakarak ithalat içinde ilk sırayı almıştır. Hammadde ithalatının 1956 yılından sonra hızla artmaya başladığı görülmektedir. Bunun başlıca sebebi, genellikle hammaddesi ithalatla sağlanan sanayi tesislerinin (ilaç, kauçuk ve montaj sanayi gibi) tamamlanarak faaliyete geçmesidir. Ülkeye bir miktar ithalat ikamesi sağlayacak olan sanayi dallarının gelişmesi ile birlikte hammadde ithalatının artması beklenen bir olaydır. Nitekim dönemin son yıllarda yatırım malları ile hammaddelerin ithalat içindeki payları birbirine çok yakındır.

Türkiye'nin cumhuriyetin ilk yıllarında ithal ettiği ürünlerin %60'ını tüketim malları oluşturmaktaydı. Bu nedenle Cumhuriyet Türkiyesi sanayileşme politikasında ithal ikamesi yaklaşımını benimsemişti. Nitekim izlenen bu ekonomi-politik yaklaşımla Türkiye, ithalat içindeki tüketim malları oranını, devletçi sanayileşme programına başlamadan önce 1933'te %35'e, devletçi dönem ve savaş yıllarının sona erdiği 1946'da ise %15'e indirmişti. Savaş sonrası artan talep ve dışa açılma ile tekrardan tüketim malı ithalatının 1951 yılında %24,8'lere ulaştığı görülmektedir. Ancak 1952 yılından sonra devamlı olarak ithalat içinde eriyen tüketim malı talebi, dönem sonunda %7,3 seviyelerine inmiştir.

"Genellikle hava şartlarının iyi olmaması sebebiyle, tahıl üretiminin yetersiz olması ve ithalatı gerektirmesi bazı yıllar tüketim malları ithalatını artırmıştır. Tüketim maları ithalatının düşme göstermesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlar, (a) bazı tüketim mallarının dahili üretiminin artması ve lüks tüketim malları ithalatının büyük ölçüde durdurulması, (b) ihracatın gelişmemesi ve dış kredi ve yardım sağlamanın güçleşmesi nedenleriyle, özellikle 1953 yılından sonra dış ödeme imkanlarının çok daralmasıdır. Bu durumun yaratacağı olumsuz etkileri bertaraf edebilmek için, döviz gibi çok kıymetli kıt bir kaynağın, daha verimli bir şekilde kullanılarak, sermaye malları ve sanayi hammaddeleri ithalatına daha çok ayrılması zorunlu olmuştur. Başka bir deyişle, ithalatın sıkı bir kontrol altına alınması nedeniyle gelir ve fiyatlar ithalatla anlamlı ölçüde etken olamamıştır" (Serin, 1981: 161). Yani tüketim malları ithalatı oranının düşmesi, "yerli tüketim malı üretiminin artmasından çok, döviz sıkıntısı nedeniyle tüketim malları ithalatına getirilen kısıtlamalara bağlanabilir" (Şahin, 2000: 117).

Tüketim malları ile ilgili yukarıda, Serin ve Şahin tarafından ifade edilen görüşe katılmakla beraber, bu düşüncelerin konuyu açıklamada eksik kalacağını ve bu dönemde yapılan sanayi yatırımlarını göz ardı edeceğini düşünüyoruz. Şöyle ki; 1950-1960 döneminde benimsenen ithal ikameci sanayi politikası nedeniyle ülkedeki sanayi yatırımlarının 1950'de %65,5'i, 1955'de %78'i ve 1960'da ise %40'ı sadece tüketim malları sanayiine yapılan yatırımlardan oluşuyordu. Geri kalan payların büyük kısmı ara malları sanayiine, küçük bir kısmı da yatırım malları sanayiine ayrılmıştı (Hiç-Manisalı, 1980: 190). Dolayısıyla ithalatta tüketim malları payının azalmasında, yurt içi sanayi üretiminin artmasının ithalatı ikame etmesinin de önemli

rolü olsa gerektir. Zira aynı düşünceyi destekleyen ifadeleri Cillov (1972: 420) ve Kepenek-Yentürk'te de (1996: 110) bulmak mümkündür.

Çizelge 46: Türkiye ithalatının madde grupları içerisindeki payları (1950-1962).

	Maddeler	%	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	Ort.
1	Gıda maddeleri ve *canlı hayvanlar*	%	11,8	6,7	3,4	3,6	4,3	9,7	8,7	12,8	4,3	2,5	5,5	14,5	9,3	7,5
2	İçki ve tütün	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
3	Akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler	%	12,9	16,8	13,8	13,0	13,5	6,9	4,2	4,9	6,4	4,4	4,8	5,1	5,7	8,6
4	Madeni yakıtlar, yağlar ve ilgili maddeler	%	7,3	7,7	7,2	8,4	8,6	8,5	11,0	15,6	13,0	14,2	11,7	10,3	12,6	10,5
5	Hayvansal ve bitkisel sıvı ve katı yağlar ve mumlar	%	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	1,0	1,0	2,4	6,2	5,9	3,2	0,1	3,5	1,9
6	Kimya sanayii ve buna bağlı sanayi ürünleri	%	5,5	5,8	4,9	5,6	5,9	5,9	9,0	9,6	11,2	11,4	7,4	8,7	8,6	7,7
7	Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar	%	25,0	24,4	25,4	27,4	24,6	28,4	22,7	20,1	21,2	24,2	26,2	20,7	19,8	23,9
8	Makine ve ulaştırma araçları	%	30,3	30,5	36,6	33,8	33,9	33,5	39,7	29,6	33,5	34,3	38,5	37,4	37,8	34,6
9	Çeşitli mamul eşya	%	7,0	7,9	8,6	8,1	9,0	6,1	3,7	5,0	4,2	3,1	2,7	3,2	2,7	5,5
10	Kategoriler itibariyle tasnif edilmemiş eşya ve mamuller	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
11	Genel toplam	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

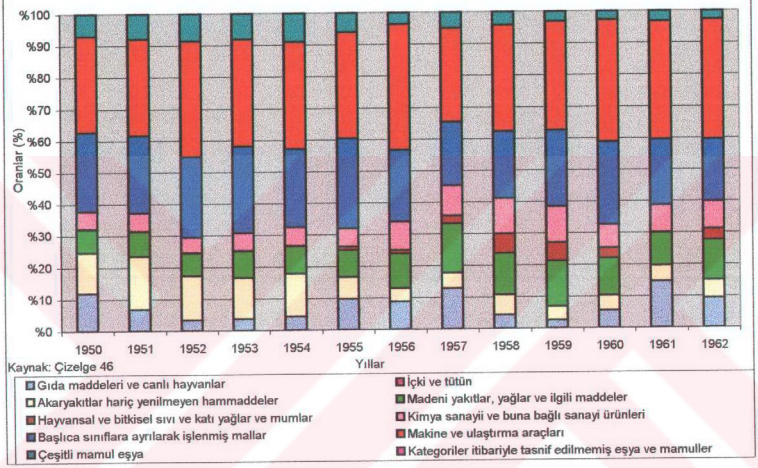
Kaynak:Serin, 1981: 164'e eklemeler yapılarak hazırlanmıştır.

Büyük gruplar içinde yer alan başlıca ithal maddelerinin genel ithalat içindeki paylarını gösteren çizelge 46'ya bakıldığında, gıda maddeleri ve canlı hayvanlar, işlenmiş mallar ve çeşitli mamul eşya grubunun oluşturduğu, genel olarak tüketim malları diye adlandırdığımız malların dönem boyunca düşme eğilimi içinde olduğunu görüyoruz. Buna karşılık çizelgede yatırım mallarını oluşturan en büyük grubu teşkil eden makine ve ulaştırma araçlarının ve çizelgedeki diğer ara malları ile hammaddelerden oluşan grupların yükselen bir artış trendi içinde olduğunu görüyoruz.

Artış ve azalış trendlerinden anlaşılacağı üzere toplam ithalat içindeki payı en hızlı şekilde artan kalemler sırasıyla, makine ve ulaştırma araçları, kimya sanayi ve buna bağlı sanayi maddeleri ile madeni yakıtlar ve yağlardır. İthalat içinde payı hızla düşen ilk üç kalem ise, dokumaya elverişli hammaddeler (II.grupta), gıda sanayi maddeleri ve taş, alçı, çimento benzeri maddelerdir (şekil 25).

Neo-liberal dönemin ilk yılında ithal edilen ürünler içerisinde en büyük pay %23,1 ile makinelere aittir. Onu %12,2 ile demir-çelik ürünleri, üçüncü sırada ise %7,2 ile kara, demir ve deniz yolu araçları takip ediyordu. 1962 yılına gelindiğinde yine aynı ürünler Türkiye ithalatı içerisinde sırasıyla %21,3, %7,6 ve %15,4 şeklinde en büyük paylarını koruyordu. Değişen sadece demir-çeliğin ikinci sıradan üçüncülüğe inmesinden ibarettir.

Şekil 25: Türkiye ithalatının madde gruplarına içerisindeki payları (1950-1963)

Kaynak: Çizelge 46

Sonuç olarak, ihracat ve ithalatın yapısı dikkate alındığında, Türkiye'nin 1950-1962 döneminde, tarımsal ve madensel hammaddeler ihracatçısı, yatırım ve ara malları ithalatçısı ve henüz sanayileşme sürecinin başında bir ülke olduğu yargısına varabiliriz. Gerçekten de Türkiye'nin sanayileşme politikası ile sanayileşme sürecinde bulunduğu aşama ithalat ve ihracatın yapısına yansımıştır. Türkiye bu dönemde temel tüketim mallarının ithal ikamesini hemen hemen tamamlamıştır. Dönemin sonunda ise dayanıklı tüketim malları (buzdolabı, televizyon vb.) üretimi aşamasına geçme durumuna gelmiştir.

F. Ülkelere Göre Dış Ticaret

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni gelişmelerle, ABD ve SSCB dünyanın iki kutuplu hale gelmesine yol açmıştı. Dünyada, bir tarafında ABD destekli Batı Avrupa ve Japonya, diğer tarafında SSCB'nin yayılmacı komünist

politikaları ile ele geçirdiği Doğu Avrupa ve her türlü desteği verdiği Hindi-Çini ülkeleri vardı. İşte bu konjonktürel şartlar içerisinde, SSCB'nin tehdidini her an ensesinde hisseden Türkiye, tercihini daha önce de ifade edildiği gibi ABD yanında kullanmıştır.

Çizelge 47: Türkiye'nin ihracat ve ithalatında başlıca ülkelerin payları (1950-1962).

İhracat

Yıllar	ABD	Batı Almanya	İngiltere	İtalya	Fransa	SSCB	6 ülke toplamı	İsviçre	Avusturya	Polonya	Bel. ve Lük.	Hollanda	İspanya	Yunanistan	Mısır	Suriye	Japonya	Bulgaristan	Romanya	İran	Irak	20 ülke toplamı	Diğerleri	Toplam
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1950	16,9	21,1	14,0	5,5	4,3	0,2	62,0	1,1	4,0	0,9	1,0	2,8	0,7	3,5	2,2	2,5	0,8	0,4	0,1	0,0	0,2	82,2	17,8	100
1951	21,3	26,6	8,3	4,2	6,6	0,7	67,6	1,1	1,9	0,6	1,2	1,7	0,2	2,4	2,6	2,3	0,9	0,5	0,1	0,0	0,0	83,2	16,8	100
1952	16,0	23,7	6,6	7,1	14,4	0,7	68,3	1,2	2,0	0,3	1,1	1,2	0,3	1,5	1,5	1,9	0,1	0,5	0,2	0,0	0,0	79,8	20,2	100
1953	20,3	15,3	6,9	13,2	4,6	0,6	60,9	1,1	1,6	0,6	0,8	2,0	4,0	2,3	1,8	0,6	1,8	1,3	0,1	0,0	0,0	78,7	21,3	100
1954	17,4	17,8	6,9	6,2	3,0	1,5	52,9	2,5	1,7	4,5	0,9	1,0	3,9	0,6	1,1	0,3	0,8	0,9	1,9	0,0	0,0	73,1	26,9	100
1955	15,5	15,7	7,4	8,1	7,1	1,7	55,5	1,4	3,8	4,5	1,8	1,4	1,3	0,7	0,6	0,4	0,3	0,9	1,4	0,0	0,1	74,2	25,8	100
1956	19,7	16,6	7,6	10,1	5,3	2,2	61,4	2,2	2,5	3,1	1,1	0,9	0,7	1,0	0,9	0,6	0,3	0,7	0,9	-	0,2	76,5	23,5	100
1957	26,0	12,9	9,2	9,0	6,8	1,6	65,5	2,9	1,5	3,2	1,1	1,5	0,6	0,6	0,9	0,2	0,5	0,4	0,5	0,3	0,0	79,7	20,3	100
1958	19,5	18,3	6,6	5,8	7,6	4,6	62,4	1,6	2,2	2,8	1,7	1,2	0,6	0,4	0,4	0,4	0,1	0,3	0,6	0,0	0,0	75,0	25,0	100
1959	17,9	22,5	9,6	8,3	4,7	1,4	64,4	2,1	1,5	2,1	2,1	1,9	0,7	0,9	0,4	1,2	0,7	0,3	0,2	0,0	0,7	79,3	20,7	100
1960	18,3	14,8	9,7	8,6	5,1	1,5	58,0	3,0	1,5	1,1	3,1	1,9	2,5	0,5	0,5	0,4	0,8	0,5	0,3	1,1	0,0	75,2	24,8	100
1961	18,8	14,7	8,6	9,9	6,9	1,3	60,1	4,5	1,4	1,1	3,9	1,7	1,4	0,4	0,7	0,3	0,6	0,3	0,5	1,5	0,0	78,4	21,6	100
1962	19,6	17,7	9,4	13,5	3,7	1,4	65,4	4,9	0,9	1,2	3,7	1,9	1,7	1,0	0,3	0,6	0,4	0,4	0,2	0,0	0,0	82,6	17,4	100
Ort.	*19,0*	*18,3*	*8,5*	*8,4*	*6,1*	*1,5*	*61,9*	*2,3*	*2,0*	*2,0*	*1,8*	*1,6*	*1,4*	*1,2*	*1,1*	*0,9*	*0,6*	*0,6*	*0,5*	*0,2*	*0,1*	*78,3*	*21,7*	*100*

Kaynak : DİE

İthalat

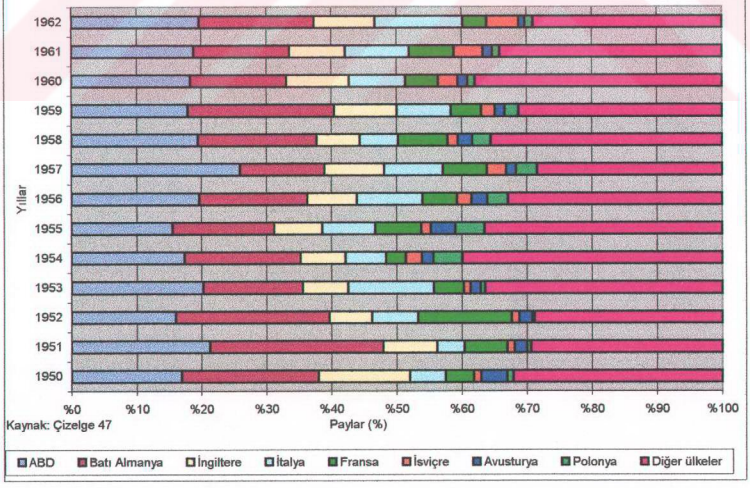
Yıllar	ABD	Batı Almanya	İngiltere	İtalya	Fransa	SSCB	6 ülke toplamı	Çekoslovakya	Hollanda	Bel. ve Lük.	S. Arabistan	Avusturya	İsveç	İsviçre	Brezilya	Japonya	İspanya	İran	Romanya	Bulgaristan	Mısır	Yunanistan	22 ülke toplamı	Diğerleri	Toplam
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1950	24,5	17,6	10,4	4,7	5,0	-	62,2	4,7	2,9	2,6	-	2,3	1,9	1,4	1,9	0,0	0,0	1,6	0,1	0,3	0,3	0,2	82,3	17,7	100
1951	12,0	23,6	16,9	7,0	5,6	0,0	65,1	2,5	2,7	4,2	-	1,3	2,2	2,1	2,0	0,1	0,1	1,2	0,0	0,3	0,3	0,2	84,2	15,8	100
1952	8,4	25,0	17,8	7,1	4,8	-	63,1	1,7	3,8	5,9	3,3	2,3	3,2	2,1	1,5	0,1	0,1	0,0	0,2	0,2	0,1	0,6	88,0	12,0	100
1953	11,3	20,9	13,7	7,1	6,1	-	59,1	2,6	3,6	4,6	3,0	2,3	2,8	2,1	1,6	0,1	0,6	0,0	0,0	0,8	0,0	0,6	83,7	16,3	100
1954	15,0	17,3	8,7	4,8	7,0	0,7	53,6	2,9	2,0	2,5	2,5	1,8	1,3	1,8	2,1	1,1	3,5	0,0	0,8	0,7	0,4	0,3	77,4	22,6	100
1955	22,4	17,6	7,8	3,6	6,0	1,7	59,1	4,9	1,6	1,0	3,0	1,4	0,9	1,6	1,9	0,7	1,0	0,1	1,6	0,8	0,5	0,2	80,5	19,5	100
1956	21,1	23,6	8,2	6,4	4,7	1,3	65,3	4,9	1,4	0,9	2,2	1,6	1,3	1,2	0,9	2,4	0,5	0,2	1,1	0,5	0,2	0,2	84,8	15,2	100
1957	30,7	13,6	7,7	9,2	3,2	2,8	67,2	6,1	1,2	1,0	2,6	1,0	1,2	1,0	0,2	0,4	0,2	0,3	0,4	0,4	0,5	0,1	83,8	16,2	100
1958	27,9	15,5	7,2	11,1	2,9	2,2	66,8	3,9	1,6	1,2	2,1	1,5	0,4	1,2	0,0	0,3	0,5	0,0	0,4	0,5	1,0	0,0	81,4	18,6	100
1959	26,3	17,8	11,0	7,1	3,7	1,4	67,3	2,7	3,0	1,8	1,9	3,3	2,0	1,4	0,1	0,4	0,3	0,6	0,3	0,2	0,0	0,1	85,6	14,4	100
1960	25,8	21,0	11,3	6,4	3,5	1,3	69,2	2,5	2,6	2,2	1,3	2,1	1,5	1,4	0,1	1,0	0,7	0,1	0,4	0,3	0,1	0,1	85,5	14,5	100
1961	27,5	16,7	13,2	8,4	3,5	1,6	70,9	2,3	2,4	1,6	1,6	1,6	1,3	1,5	0,3	2,6	0,6	0,5	0,3	0,4	0,2	0,1	87,9	12,1	100
1962	29,1	17,1	11,3	5,4	4,6	1,0	68,5	1,9	1,9	1,2	0,8	1,7	1,5	1,1	0,1	2,7	0,8	2,2	0,1	0,4	0,0	0,4	85,5	14,5	100
Ort.	21,7	19,0	11,2	6,8	4,7	1,1	64,4	3,3	2,4	2,4	1,9	1,9	1,6	1,5	1,0	0,9	0,7	0,5	0,4	0,4	0,3	0,2	83,9	16,1	100

Kaynak : DİE

1950'li yıllardan itibaren dünya konjonktüründe taşların birer birer yerine oturmaya başlaması ile Kore Savaşı sonrası (1954), dünya ticaretinin birkaç yıllık durgunluktan tekrar çıkışa geçmesi, Türkiye'nin de dış iktisadi ilişkilerinde yönünü belirginleştirmesini sağlamıştır.

Çizelge 47, özellikle de şekil 26 ve 27 Türkiye'nin 1950-1962 döneminde ülkelere göre ticaretini açıkca göstermektedir. Buna göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış ticaretinde en önemli ülke *ABD* olmuştur. ABD aynı konumunu 1950-1962 döneminde de belirginleştirerek sürdürmüştür. Böylece Osmanlı'dan bu yana Türkiye dış ticaretinde kemikleşen Avrupa ülkeleri liderliğine son vermiş olan ABD, bu dönemde ihracatın ortalama %19'unu ve ithalatın da %21,7'sini kendine bağlamıştır. Çizelge 47'den Türkiye'nin ABD'ye ihracatında oranların dengeli oynamalar izlediği gözükürken, ithalatında 1951-1954 arasında görülen büyük düşüşü, Güney Kore'de yayılmacı SSCB ve Çin'e karşı ABD'nin verdiği savaşın yarattığı ithalat tıkanıklıkları ile izah etmek mümkündür. Türkiye'nin ABD'den ithal ettiği malların payı, ihraç ettiği malın paylarından her zaman yüksek olmaktadır. Nitekim 1957'den itibaren Türkiye'nin ABD'den yaptığı ithalat %30'lara yaklaşmıştır.

Şekil 26: Türkiye ihracatının ülkelere göre payları (1950-1962)

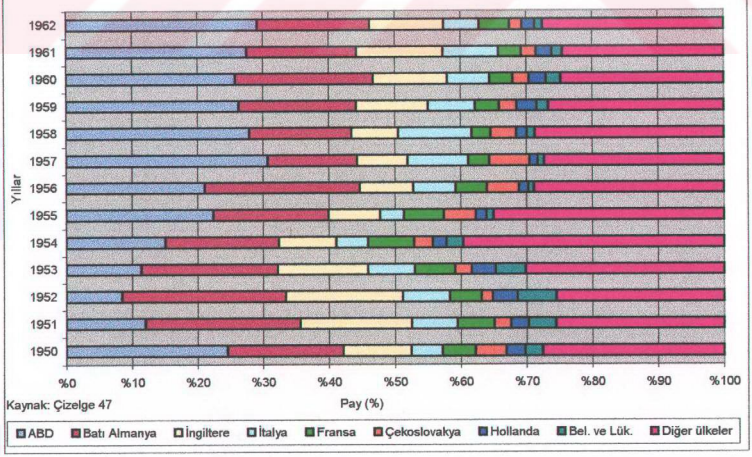
Kaynak: Çizelge 47

İkinci Cihan Harbi'nin sonlarına doğru Türkiye'nin dış ticaretinden bir anda silinen Almanya, savaş sonrası özellikle ABD'nin Marshall Yardım Programı ile çabucak toparlanabilmiştir. 1949 yılından itibaren eski düzeyine oturan Türkiye-*Batı Almanya* ticareti yeni dönemde de gelişimini sürdürerek ihracatın içerisinde %18,3, ithalatın içerisinde ise %19'luk ortalama pay ile ikinci sırayı işgal etmiştir.

1945-1949 döneminde ikinci sırada yer alan *İngiltere*, liberal dönemde yerini B. Almanya'ya kaptırmakla beraber yine de %8,5 ihracat ve %11,2 ithalat oranı ile Türkiye dış ticaretinin üçüncü önemli ülkesi olma olanağını sürdürebilmiştir. İngiltere'yi ona yakın paylarla İtalya ve daha uzak bir payla Fransa takip ediyordu (şekil 26-27).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hemen hemen kesilen Türkiye-*SSCB* ticari ilişkileri, Stalin'in 1945'de resmen Türkiye'den toprak talep etmesi ile iyice krize girmişti. Soğuk savaşın başladığı dönemde iyice gerginleşen Türk-Sovyet ilişkileri, 1953 Martında Stalin'in ölmesi ve Sovyet Hükümetinin toprak talebinden vazgeçtiğini açıklaması üzerine, 1954 yılından itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. Gerçekten de, 1940-1953 yılları arasında Sovyet Rusya ile ne ithalat ne de ihracat yapılmıştır. Ancak 1954 yılı sonrasındaki gelişmelerle bu ülke ile ihracatın ortalama %1,5'i ve ithalatın da %1,1'i yapılmıştır.

Şekil 27: Türkiye ithalatının ülkelere göre payları (1950-1962)

Kaynak: Çizelge 47

Doğu Avrupa ülkeleri ile olan ticaretimizle iktisadi güçlüklerimiz arasında önemli bir paralellik veya bağımlılık göze çarpmaktadır. Çizelge 47'nin incelenmesinden (SSCB, Çekoslovakya, Polonya, Romanya ve Bulgaristan) anlaşılacağı üzere, ihracat ve ithalat imkanlarının daraldığı devrelerde bu ülkelerle olan ticaretimiz gelişme göstermekte, dış ticaretimizde tıkanıklar doğuran sebepler ortadan kalkınca ticaret hacmi tekrar eski seviyesine dönmektedir (Cillov, 1972: 425-430; Serin, 1981: 170). Görüldüğü üzere bu ülkelere yaptığımız ihracat ve ithalatın genel ihracat ve ithalat değeri içindeki payı, şiddetli iktisadi güçlüklerle karşılaştığımız 1954 yılından 1958 yılına kadar artmıştır.

Çizelge 47'nin tetkik edilmesinden başka şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrası dönemde ihracat içinde önemli yer edinen İsviçre'nin bu dönemde de yerini muhafaza ettiğini görüyoruz.

2. Önceki dönemlerde Türkiye ihracatı içinde önemli yerleri olan Mısır, Suriye ve Yunanistan'ın geri sıralara düştüğü görülmektedir.

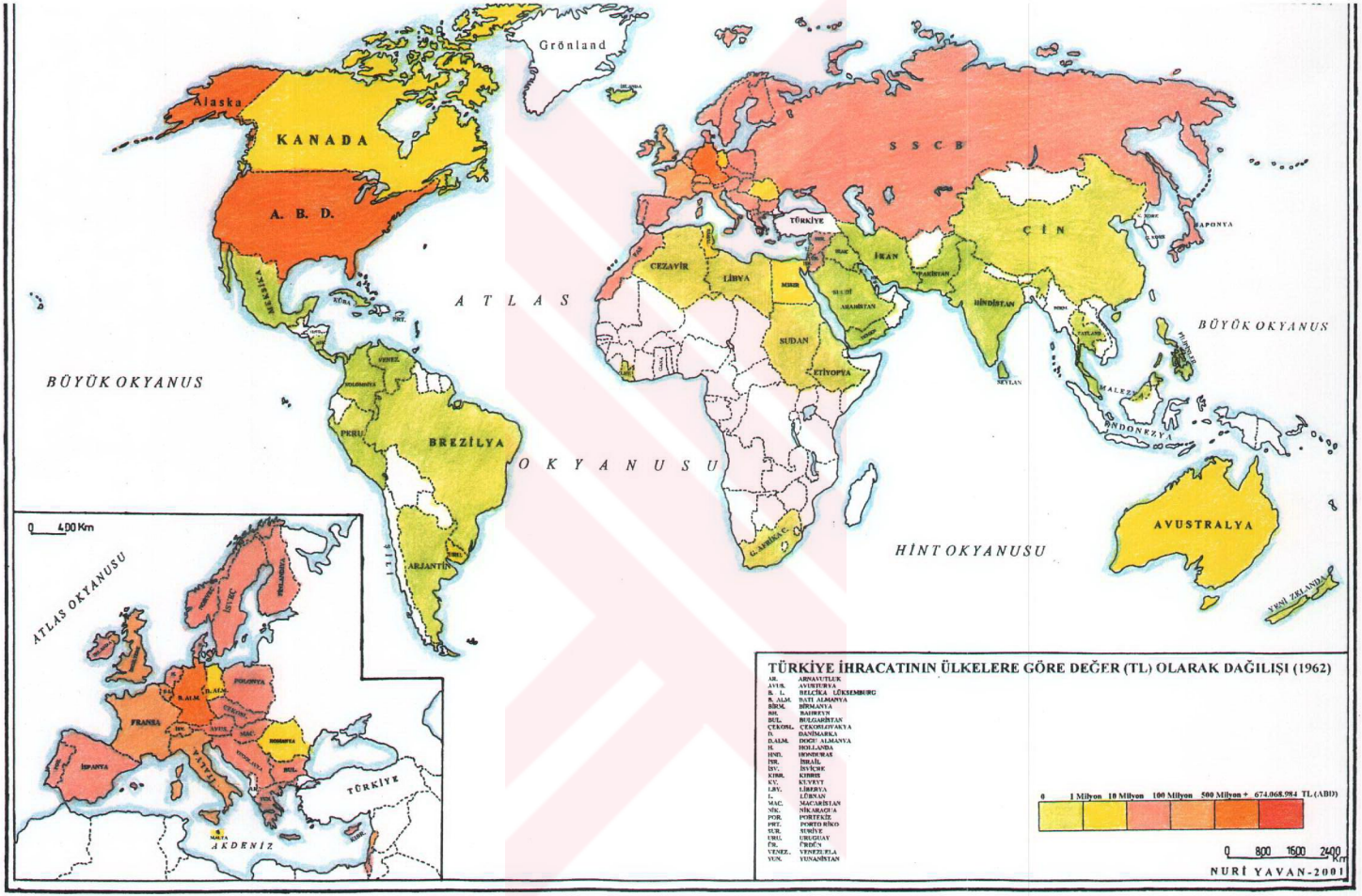
3. İthalat içinde Suudi Arabistan'ın 1952 yılından itibaren Türkiye'ye önemli miktarda petrol satışına başladığı ve ön sıralarda yer edindiği dikkati çekmektedir.

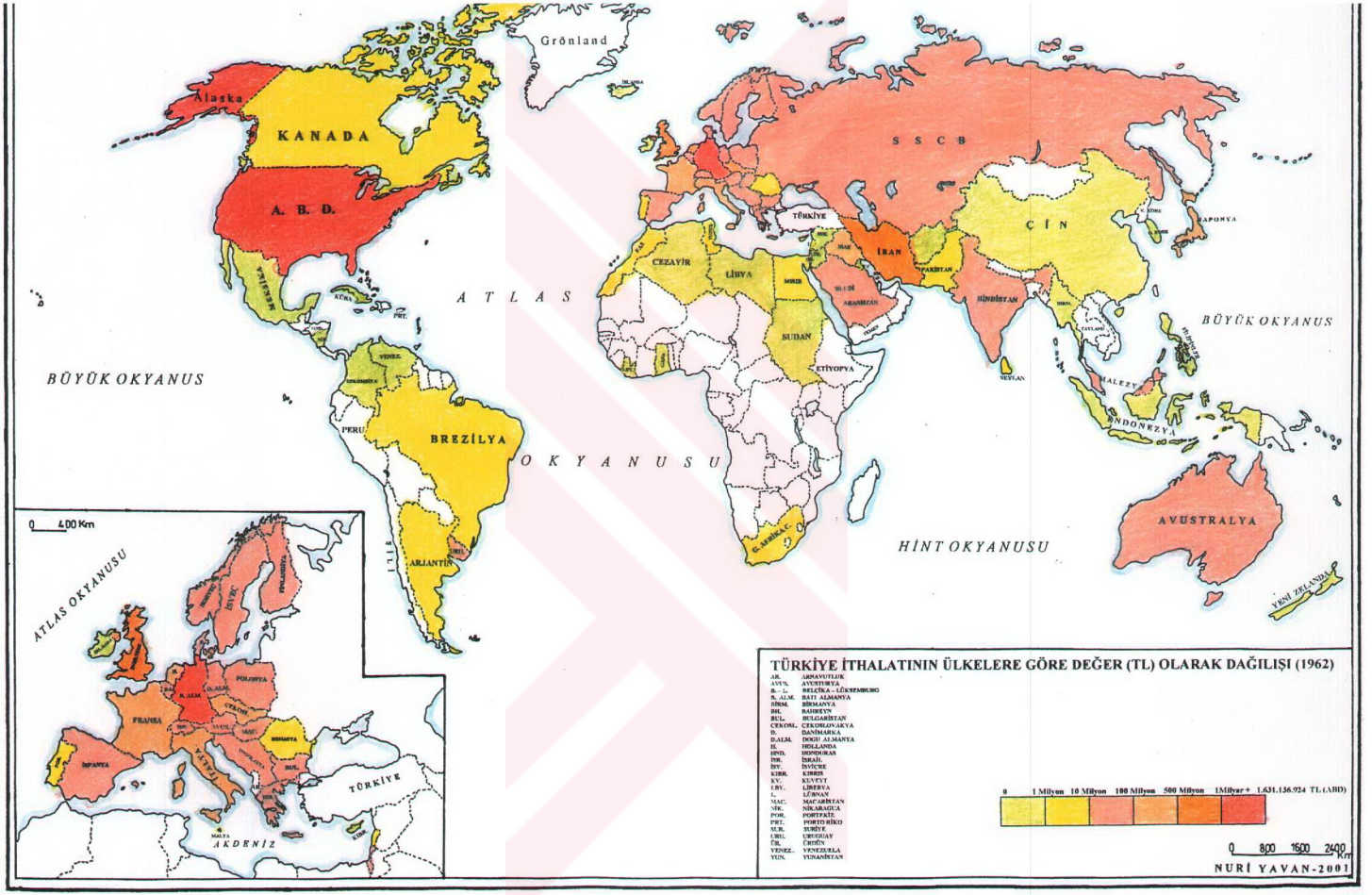
4. 1960 yılında dünyanın beşinci büyük ekonomisi olan Japonya ile gerek uzaklık, gerekse ticari ilişkilerde öteden beri gelen soğukluk nedeniyle bu dönemde de fazla bir ilerleme kaydedilmemiştir. Ancak 1961 ve 1962 yıllarında görülen ithalat payındaki artış, sonraki yılların habercisi gibi durmaktadır.

5. Belçika, Hollanda ve Avusturya gibi Batı Avrupa ülkelerinin de bu dönemde azımsanmayacak oranlarda dış ticaret içinde yerlerini muhafaza ettikleri dikkatten kaçmaması geren diğer bir noktadır.

Özetle; dış ticaretin memleketler itibarıyla yapısında bu dönemde bazı değişiklikler olmuştur. Ancak yine de şekillerde görülen ilk beş sanayileşmiş ülkenin ihracattaki payı %60,4 ve ithalattaki payı %63,3 gibi yüksek bir bağımlılık oranı sergilemekte idi. Bunun dış ticaret açısından bir takım sakıncalarının olduğu aşikardır. Çizelge 47'de görülen en önemli 20-21 ülkenin Türkiye dış ticaretindeki toplam payı ortalama %81,1 ile 4/5 seviyesindedir.

Yeni liberal dönemin son yılını gösteren harita 7'ye göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülke sayısı 1962 yılında 67'dir (1949'da bu sayı 55 idi). Değer olarak altı ayrı kategoriden oluşan haritamızda, en üste yer alan ve kırmızı renkle gösterilen kategorinin boş olduğu yani Türkiye'nin hiçbir ülkeye bu basamağa girecek miktarda

Grönland
Alaska
KANADA
A. B. D.
MEKSİKA
KÜBA
HAİTİ
VENEZ.
KOLOMBİYA
PERU
BREZİLYA
ŞİLİ
ARJANTİN
ATLAS
BÜYÜK OKYANUS
BÜYÜK OKYANUS
OKYANUSU
HİNT OKYANUSU
S S C B
TÜRKİYE
ÇİN
JAPONYA
CEZAYİR
LİBYA
MISIR
SUDAN
ETİYOPYA
İRAN
AFGANİSTAN
PAKİSTAN
HİNDİSTAN
SEYLAN
MALEZYA
ENDONEZYA
FİLİPİNLER
AVUSTRALYA
YENİ ZELANDA
G. AFRİKA C.
0 400 Km
ATLAS OKYANUSU
İSVEÇ
FİNLANDİYA
NORVEÇ
İRLANDA
İNG.
HOLLANDA
B.ALM.
D.ALM.
POLONYA
FRANSA
İSV.
AVUS.
MAC.
ÇEKOSL.
ROMANYA
İSPANYA
İTALYA
YUNANİSTAN
BUL.
TÜRKİYE
AKDENİZ
TÜNUS
TÜRKİYE İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1962)
AR. ARNAVUTLUK
AVUS. AVUSTURYA
B. L. BELÇİKA LÜKSEMBURG
B. ALM. BATI ALMANYA
BİRM. BİRMANYA
BH. BAHREYN
BUL. BULGARİSTAN
ÇEKOSL. ÇEKOSLOVAKYA
D. DANİMARKA
D.ALM. DOĞU ALMANYA
H. HOLLANDA
HND. HONDURAS
İSR. İSRAİL
İSV. İSVİÇRE
KIBR. KIBRIS
KV. KUVEYT
LİBY. LİBERYA
L. LÜBNAN
MAC. MACARİSTAN
NİC. NİKARAGUA
POR. PORTEKİZ
PRT. PORTO RİKO
SUR. SURİYE
URU. URUGUAY
ÜR. ÜRDÜN
VENEZ. VENEZUELA
YUN. YUNANİSTAN
0 1 Milyon 10 Milyon 100 Milyon 500 Milyon + 674.068.984 TL (ABD)
0 800 1600 2400 Km
NURİ YAVAN-2001

Grönland
Alaska
KANADA
A. B. D.
MEKSİKA
KÜBA
PRT.
VENEZ.
KOLOMBİYA
PERU
BREZİLYA
ARJANTİN
URUG.
BÜYÜK OKYANUS
BÜYÜK OKYANUS
A T L A S
O K Y A N U S U
S S C B
TÜRKİYE
SURİ.
IRAK
İRAN
AFGANİSTAN
PAKİSTAN
ÇİN
KUZ. KORE
JAPONYA
CEZAYİR
LİBYA
MISIR
S.ARABİ
ARABİSTAN
YEMEN
SUDAN
ETİYOPYA
HİNDİSTAN
NEPAL
BURMA
TAYLAND
FİLİPİNLER
SEYLAN
MALEZYA
ENDONEZYA
AVUSTRALYA
HİNT OKYANUSU
G. AFRİKA C.
YENİ ZELANDA
0 400 Km
ATLAS OKYANUSU
İSVEÇ
FİNLANDİA
POLONYA
B. ALM.
D. ALM.
FRANSA
ÇEK.
AVUS.
MACAR.
ROMANYA
İSPANYA
PORT.
YUN.
BUL.
TÜRKİYE
MALTA
AKDENİZ
SURİYE
İRAK
İRAN
LİBYA
MISIR
SUDAN
ETİYOPYA
YEMEN
S.ARABİ
ARABİSTAN
PAKİSTAN
HİNDİSTAN
ÇİN
SSCB
JAPONYA
AVUSTRALYA
HİNT OKYANUSU
TÜRKİYE İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1962)
AR. ARNAVUTLUK
AVUS. AVUSTURYA
B. - L. BELÇİKA - LÜKSEMBURG
B. ALM. BATI ALMANYA
BİRM. BİRMANYA
BH. BAHREYN
BUL. BULGARİSTAN
ÇEKOSL. ÇEKOSLOVAKYA
D. DANİMARKA
D.ALM. DOĞU ALMANYA
H. HOLLANDA
HND. HONDURAS
İSR. İSRAİL
İSV. İSVİÇRE
KIBR. KIBRIS
KUV. KUVEYT
LBY. LİBERYA
L. LÜBNAN
MAC. MACARİSTAN
NİK. NİKARAGUA
PORT. PORTEKİZ
PRT. PORTO RİKO
SUR. SURİYE
URU. URUGUAY
ÜR. ÜRDÜN
VENEZ. VENEZUELA
YUN. YUNANİSTAN
0 1 Milyon 10 Milyon 100 Milyon 500 Milyon 1Milyar + 1.631.136.924 TL (ABD)
0 800 1600 2400 Km
NURİ YAVAN-2001

ihracat yapamadığı (harita 7), buna karşın ithalatta bu basamağın ABD ve B. Almanya tarafından doldurulduğu görülmektedir (harita 8). Bu durumun en önemli nedeni, Türkiye'nin B. Almanya ve ABD ile olan ticaret dengesinin daha önce görülmedik şekilde bu dönemde bozulmasından kaynaklanmaktadır. ABD 1962 yılında hem ihracat hem de ithalatımızda başat ülke konumundadır (harita 7-8). Yine harita 7'de Lübnan ve İsviçre'nin bu dönemde ihracatımızda öne sırada yer alması dikkati çeken bir diğer noktadır.

Gerek harita 7 gerekse harita 8 incelendiğinde Türkiye'nin giderek daha fazla ülke ile ticaret yapmaya başladığı görülmektedir. Daha önceleri haritada boş olan yani ticaretin yapılmadığı K. Afrika, Tropik Asya (Endonezya, Malezya) ve Orta-Güney Amerikanın bir çok ülkesi ile çok önemli düzeyde olmasa da ticari ilişkilerin kurulduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca 1962 yılında da Avrupa kıtasının dış ticaretindeki yoğunluğun devam ettiğini görmekteyiz. İthalatın ülkelere göre dağılışını gösteren harita 8'de İran, Irak ve Japonya'nın dış alımımızda ön sıralara yerleştiği dikkati çekmektedir.

VI. PLANLI KALKINMA DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET (1963-1979)

A. Planlı Kalkınma, İthal İkamesi ve Dış Ticaret Politikası

Türkiye ekonomisi 1960'lı yıllardan günümüze kadar ekonomik gelişmesine, kalkınma planları çerçevesinde yürütmüştür. Ancak 1963-1979 arasındaki dönemin ekonomik politika ve uygulamaları, kendine özgü niteliği ile hem 1960 öncesinden hem de 1980 sonrasından farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu farklılık, dönemin ithalat yerine yerli üretim (ithal ikamesi) yöntemi ile sanayileşmenin *bilinçli* bir uygulamasına tanıklık etmesinden kaynaklanmaktadır. Üstelik, 1950'li yılların sonunda yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımın sonrasında uygulamaya konulan planlı kalkınma yaklaşımı, 1970'li yılların sonunda daha ağır bir ekonomik ve siyasal bulanımla sona eriyor.

1960 yılında Menderes Hükümetinin askeri darbe ile görevden uzaklaştırılması ile, ihtilali gerçekleştiren askerlerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi sivil bir hükümet oluşturdu. Gerek kurulan hükümetin gerekse bürokrasi ve askerlerin yarattığı ortak görüş, ülkenin kalkınmasının belli planlar çerçevesinde yürütülmesi idi. Bu dönemde ülke ekonomisinin bir plana bağlı olarak yürütülmesi fikrinin nedenlerini beş sebebe bağlamak mümkündür:

1. "Memleketin 1950'lerde uğradığı iktisadi sarsıntılarda plansız bir politika izlenmiş olmasının büyük payı bulunduğuna inanıldığından, ekonomi politikasını bir plana göre yürütmek fikri benimsenmiştir" (Manisalı, 1980: 97).

2. Osmanlı'dan beri Türkiye'de halk ve özellikle de asker ve sivil bürokratlar arasında her sorunun yasal düzenlemelerle çözülebileceği kanaatinin yaygınlığıdır ki, bu dönemde de planlamayı savunun kesimlerin başında asker ve sivil bürokratlar gelmektedir.

3. Bu dönemde planlamayı benimseyen, taraftar görünen diğer bir kesim de, yeni palazlanan ve korunan bir iç pazar isteyen sanayicilerdir (Kepenek-Yentürk, 1996: 130; Şahin, 2000: 126; Tokgöz, 1999:136).

4. Ekonominin makro bir planla yürütülmesini isteyen kesimlerden birisi de, Türkiye'ye 1950-1960 döneminde kredi açan, açtıkları kredilerin devlet tarafından etkin kullanılmasını ve zamanında geri ödenmesini bekleyen, dış borç sağlayan çevrelerdir.

5. Nihayet, bu dönem liberal ekonomiyi benimsemiş Fransa, Hollanda, Belçika ve İsveç gibi ülkelerde Keynesci politikaların uygulandığı, kamu iktisadi faaliyetlerinin ve demokratik planlamacılığın revaçta olduğu ve gelişmekte olan ülkeler için model sayıldığı bir dönemdir (Şahin, 2000: 127; Tokgöz, 1999: 115-116).

Bu düşünce ortamının etkisiyle 30 Eylül 1960'da Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Kurum, 9 Temmuz 1961'de yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın 129. maddesi ile anayasal bir kuruluş haline getirilmiştir. Aynı anayasanın 41.maddesi de devlete kalkınma planları hazırlamak ödevini vermektedir.[44] Böylece 1962'den itibaren Türkiye'de *Planlı Kalkınma Dönemi* başlamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) 1962 yılına yetiştirilemediğinden bu yıl için yıllık program hazırlanmış, BBYKP, 1963'ten itibaren yürürlüğe konmuştur.

1- Kalkınma Planlarının Özellikleri

1963'ten sonra uygulamaya konan Beş Yıllık Kalkınma Planları, daha önceki deneyimlerden farklı olarak (1930'lardaki devletçi uygulamanın sanayi planları ve 1947 İktisadi Kalkınma Planı'ndan) ekonomik ve toplumsal gelişmenin tüm yönlerini içeren daha bütüncül, makro planlardır. Kalkınma planları kamu kesimi için *emredici* ve *zorlayıcı*, özel kesim için ise, *yol gösterici* ve *özendirici* nitelikler taşımakta idi. Kalkınma Planlarının beşer yıllık dönemler için yapılması kararlaştırılmış, ancak hazırlanırken gelecek 15 yılda (III. Plandan sonra 22 yılda) meydana gelmesi beklenen gelişmelerin göz önünde bulundurulması, yeni olaylara 15 yıllık perspektiften bakılması kabul edilmiştir. Planlar her yıl hazırlanan yıllık programlara göre uygulanmaktadır.

Kalkınma planları ekonomi politikasında devletçilik ya da liberal ekonomi gibi belirli bir doktrini benimsememiş, bunun yerine BBYKP'de ve bu planın stratejisinde belirtilen, *karma ekonomiyi* Türkiye için öngörülen sistem olarak nitelendirilmiştir. Karma ekonomi ile "devletin ve özel teşebbüsün çıkarları çatışan iki kesim teşkil etmediği, bilakis yan yana çalışıp birbirini tamamladığı" bir sistem tanımı yapılmış ve uygulamaya konulmuştur (BBYKP, 1963: 59).

---

[44] *1961 anayasası, Kasım 1982'de kabul edilen yeni anayasa ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni kabul* edilen 1982 anayasasının planlama adlı 166'ıncı maddesi ile devletin kalkınma planı hazırlaması ve bununla ilgili teşkilatı kurması anayasal bir hüküm olarak belirtilmiştir.

Kalkınma planları ülkenin yaşadığı siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklardan etkilenmiştir. Planlamanın başından (1963) günümüze kadar sekiz Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Ancak bu sekiz plan döneminde üç kez yıl atlaması olmuştur. Siyasal istikrarsızlık nedeniyle sık sık değişen hükümetler zamanında ve yeterli hazırlık yapamayınca bir yıllık *geçici program* hazırlayıp yürürlüğe koyduktan sonra, beş yıllık plan hazırlıklarına girişmişlerdir. Örneğin Ecevit Hükümeti 1978 yılı başında güven oyu aldıktan sonra IV. Plan hazırlıklarını tamamlayamayacağını anlayınca, 1978 yılı için bir yıllık program hazırladı. Böylece DBYKP'nin yürürlüğe girmesi bir yıl gecikti. Benzer durumla 1983 yılı sonunda yapılan genel seçimler sonunda Özal Hükümeti de karşılaştı. 1984 yılı başında V. Beş Yıllık Planın yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Özal, hazırlık yapmak için 1984 yılına özgü bir yıllık *geçici program* hazırlayıp yürürlüğe koydu. Sonrada Beşinci Planı bir yıl kaydırarak 1985-1989 yıllarını kapsayacak biçimde yürürlüğe koydu. Benzer şekilde Çiller hükümeti, 1995 yılını *geçiş yılı* ilan etti ve Yedinci Planı 1996 yılında başlattı (Tokgöz, 1999: 144-145).

İlk dört plan döneminde siyasal ve iktisadi yaşamda büyük iniş-çıkışlar olmuştur. Bu nedenle planı hazırlayıp yürürlüğe koyan hükümetler dönemi tamamlamadan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Gelen hükümet, gidenin yaptığı planın dönemini tamamlarken *yıllık programlar* aracılığıyla kendi iktisadi ve sosyal tercihlerini uygulamaya aktarma yoluna gitmiştir. Ancak ekonomi tarihimizde ilk defa bir siyasal partiye ve bir başbakana beş yıllık bir plan hazırlayıp sonuna kadar iktidarda kalarak planı uygulama şansı verilmiştir. Anavatan Partisi ve Başbakan T. Özal, Beşinci Planı hazırlayıp uyguladıktan sonra (1985-1989) izleyen Altıncı Planı da hazırlayıp yürürlüğe (1990-1994) koymuştur. 6., 7. ve 8. Plan dönemlerinde siyasal istikrarın bozulması, koalisyon hükümetleri ile ülkenin yönetilmesi, ekonomik istikrarın sağlanmasına olanak vermemiş ve Planların ilke ve hedeflerinin kağıt üzerinde kalmasına yol açmıştır.

2. Kalkınma Planlarının Stratejileri ve Temel Amaçları

a. Tüm kalkınma planlarında değişmez birinci amaç, milli gelirin (GSMH) yüksek ve istikrarlı bir hızla büyümesidir. Yani *ekonomik büyümeyi* sağlamaktır. Sekiz planda da yıllık GSMH'nin büyüme hızının ortalama %7 civarında olması gerektiği hedeflenmiştir.

b. Kalkınma planlarının öncelikli ikinci amacı *sanayileşme*dir. Kalkınma planlarında dengeli kalkınmadan, tüm sektörlerin büyümesinden söz edilse de, sanayileşmeye her zaman öncelik veren, onu ekonomik gelişmenin merkezine yerleştiren bir anlayış sergilenmiştir.

c. Kalkınma planlarının temel amaçlarından birisi de toplumda sosyal adaletin yaygınlaştırılması, gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılması ve istihdam imkanlarının yaratılmasıdır.

d. Zaman içerisinde değişen iktisadi ve siyasi konjonktüre göre başka amaçlar da kalkınma planlarında yer almışlardır. Örneğin AET'ye üye olmak ve ekonomiyi bu doğrultuda düzenlemek III. Planın öncelikli amaçlarından biri olmuştur.

e. Kalkınma planlarının temel hedeflerinden bir diğeri de *dış ticaretle* ilgili olarak, ödemeler bilançosu sorununun çözümlenmesi ve dış kaynaklara (borçlara) ihtiyacın azaltılmasıdır.

f. Kalkınma planlarında yukarıda açıklanan temel amaçlardan başka, birçok önemli konuya daha yer verilmiştir. Örneğin, bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesi, KİT'lerin yeniden düzenlenmesi, doğal çevrenin korunması, sağlıklı kentleşmenin sağlanması vb. birçok uzun vadeli amaç sıralanmıştır.

Kalkınma planları gerek teknik ve metodolojik özellikleri, gerekse genel anlamda gelişme anlayışlarıyla benzer özellikler taşımaktadırlar. Bununla birlikte her plan hazırlandığı dönemin özellikleri ve hazırlayan siyasi kadronun eğilimlerini yansıtmaktadır (Şahin, 2000: 129).

Kalkınma planlarında bu kadar fazla amacın kıt kaynaklarla nasıl gerçekleştirileceği, bunların nasıl koordine edileceği üzerinde durulmamıştır. Planların en fazla eleştirilen yönü, amaçlarının bolluğu ve fazla iyimser hedefler tespit edilmiş olmasıdır. Bu nedenledir ki planlardaki ilke ve hedeflerin büyük kısmı kağıt üzerinde kalmıştır (Kepenek-Yentürk, 1996: 130 vd.; Şahin, 2000: 132; Tokgöz, 1999: 145 vd.; ÜBYKP, 1973: 128).

3- 1963-1979 Dönemi Planlarında Öngörülen Dış Ticaret Politikaları

Türk ekonomisinin Planlı Dönemde[45] takip edeceği sanayileşme ve dış ticaret politikası BBYKP'de açık olarak saptanmıştır. Plan, Türkiye'nin dış ticaret politikasının uluslar arası ihtisaslaşma ve işbirliğinin sağladığı imkanlardan en geniş

[45] *Planlı dönem ve değerlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı çalışmalar için ODTÜGD Özel sayı, 1981*'e bakılabilir.

ölçüde faydalanmak olduğunu temel ilke olarak kabul etmekle birlikte, kalkınma safhasında bulunan az gelişmiş bir ülke olarak, gelişme yönlerimizi ve dış ticaret politikalarımızı bugünkü karşılaştırmalı maliyet yapımıza göre tayin etmemizin de hatalı olacağını ileri sürmektedir (BBYKP, 1963: 41). Plana göre; "yatırım önceliklerinin tespitinde, maliyet mukayeseleri uzun bir perspektif açısından değerlendirilmiş, sektörlerin gelişme hedefleri dinamik bir mukayeseli maliyet strüktürü göz önünde tutularak saptanmıştır" (BBYKP, 1963: 42). Planda yapılan bu seçimle, Türk ekonomisinin, *karşılaştırmalı üstünlüğe* sahip olmadığı alanlarda da üretime geçeceği ve bunun doğal bir sonucu olarak, bu kesimlerin belli bir perspektif içinde, uluslar arası alanda rekabet gücü kazanıncaya kadar *dış ticaret politikası* yoluyla korunacağı belirlenmektedir. Bu politikanın bir sonucu olarak *ithal ikamesinin* ilk beş yılda geniş ölçüde kullanılması, planın gerçekleştirmek istediği diğer bir amaçtır. Plan ayrıca, Türk ekonomisinin gelişmiş ülkelerin takip edebilecekleri koruyucu dış ticaret politikası karşısında seçeceği sanayileşme stratejisini de saptamıştır. Buna göre; bu ülkeler Türkiye'ye karşı koruyucu bir politika takip ettikleri taktirde, Türkiye'de, daha çok ithalatın ikamesine öncelik veren bir politikaya yönelecek ve gelişme için gerekli üretim araçlarının yurt içinden sağlamak yoluna başvuracaktır (BBYKP, 1963: 42).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (İBYKP), koruyucu dış ticaret politikası bakımından, Birinci Plana nazaran daha fazla açıklık getirdiği söylenebilir. Plan ilkelerinde de belirtildiğine göre; "yeni kurulan sanayilerin kuruluş güçlüklerini yeninceye kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikaları ile korunması sağlanacaktır. Ancak önceden süresi tespit edilen bir tecrübe döneminden ve belirli şartların hazırlanmasından sonra, ithalat kısıtlamaları kademeli olarak kaldırılacak ve gümrük politikaları tedricen liberalize edilecektir" (İBYKP, 1967: 370). Korumanın, endüstri rekabet gücü kazanıncaya kadar devam edeceği, planın "gümrük ve kambiyo ile ilgili tedbirler" bölümünde daha kesin bir şekilde ifade edilmiştir (İBYKP, 1967: 122). Burada, "ithal ikamesi yaratabilecek sanayi dallarında yapılacak bu koruma da, maliyetler dikkate alınacak ve uzun vadede dünya pazarlarında rekabet gücüne erişemeyecek sanayi dallarının her ne pahasına olursa olsun korunması yoluna gidilmeyecektir." denilmektedir.

Diğer yandan İBYKP'ye göre; "ithal mallarında uygulanacak olan gümrük vergi oranlarının saptanmasında hammadde, mamul madde ve tüketim malları

ayrımına önem verilecek, buna göre gümrük tarifelerinin farklılaştırılması sağlanacaktır" (İBYKP, 1963: 122). Açıktır ki, böyle bir farklılaştırma, hem yerli endüstrileri rekabet şartlarına hazırlayıcı, hem de ekonomi içinde tekelci eğilimlerin gelişmesini önleyen bir politika önerisi olarak olumlu karşılanır (Alpar, 1974: 74).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Stratejisi de (ÜBYKP), Türkiye'nin sanayileşmesini dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılması yönünden zorunlu görmektedir. Ancak plana göre bu zorunluluk, kendi kendine yeten *otarşik bir ekonomi*[46] yaratma amacından doğmaktadır. Plan stratejisine göre; "sanayileşmede benimsenen prensip içe değil, dışa dönük olmaktır. Türkiye uluslararası şartlara uygun, rekabet gücüne sahip sıhhatli bir sanayileşmeyi gerçekleştirmek zorundadır. Bu bakımdan mevcut veya yeniden kurulacak sanayilerin uluslar arası ve özellikle AET şartlarına uyumunu kolaylaştıracak tedbirler alınacaktır. Böylece daha yüksek seviyede bir dış ticaret dengesine yaklaşmak ve dış konjonktürden az etkilenen bir ihracat yapısı gerçekleştirmek ve ödemeler dengesinde tavizli dış krediler payını azaltmak amaç alınmaktadır" (ÜBYKP, 1973: 2).

Birinci ve İkinci Plan dönemlerinde sanayi mamulleri için yürürlüğe konulmuş ithal kısıtlamaları ve gümrük duvarları çeşitli faaliyet kollarında, montaj sanayi olarak adlandırılan üretim ünitelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Planın sanayileşme ile ilgili diğer bir önerisi, koruyucu dış ticaret politikalarını daha rasyonel bir hale getirerek, montaj sanayilerinin imalat sanayilerine dönüşmesini sağlamaktır (ÜBYKP, 1972: 123). Gerçekten ÜBYKP döneminin Türk ekonomisinin AET'ye tam üye olmasını sağlayacak *geçiş dönemini* kapsamakta olması, Planın, dış ticarete getireceği koruyucu politikaları düzenlerken, anlaşma hükümleri ile doğan üyelik yükümlerini de göz önüne almasını zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan plan, gümrük birliğinin gereği olarak, ithalatta miktar kısıtlamalarının kaldırılması, gümrük ve eş etkili vergilerin indirilmesinin Türk ekonomisinde kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine büyük katkısı olan bazı araç ve politikaların kullanımını sınırlayacağını kabul etmektedir (ÜBYKP, 1972:123). Plana göre, bu sınırlılığın getirebileceği olumsuz etkilerin karşılanabilmesi gümrük

---

[46] Bir ülke veya ülke grubunun izlediği, ekonomik bakımdan kendi kendine yeterlilik politikasına, *otarşi* adı verilir. Otarşi politikası, ulusal ekonomiyi dış dünyadan soyutlamak için yoğun bir hükümet müdahalesini gerektirir. Bunlar arasında dış ticarete konulan aşırı kısıtlamalar, özellikle ithalat ve sermaye çıkışının engellenmesi ile ülke ihtiyaçlarını karşılamak üzere iç üretim planları yapma başta gelir (Seyidoğlu, 1999b: 447).

birliğine ilişkin yükümlerin, planlama araçlarının ve ekonomi politikalarının etkenliğine önemli ölçüde yansımadan önce sorunların çözümlenmesi ile sağlanabilecektir. Bunun bir gereği olarak da, "gelecek on yıllık dönemde Türk ekonomisinde yoğun ve bilinçli kalkınma çabalarının gösterilmesi ve bazı fedakarlıkların göze alınması gerekmektedir" (ÜBYKP, 1972: 123).

"ÜBYKP'nin dış ticaret politikası, ilk iki planda öngörülen amaçların gerçekleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Yeni bir kalkınma stratejisi öngören ÜBYKP AET'ye karşı yükümlülükleri de dikkate alarak, sınai ürün dışsatımının artırılmasını, sınai ürünlere dış rekabet gücü kazandırılmasını; dışalımın, sanayileşme politikası doğrultusunda planlanmasını temel ilkeler olarak saptamaktadır. Açıktır ki, bu ilkelerin ilk iki plan döneminde öngörülenlerden niteliksel farkı dış ekonomik ilişkilere daha fazla ağırlık vermesidir. Denilebilir ki ÜBYKP ile, dış ticarette dış etmenler daha belirleyici bir konuma ulaşmaktadır" (Kepenek-Yentürk, 1996:251).

Dördüncü Kalkınma Planı, ağır bir ekonomik ve siyasal bunalım döneminde ve bu nedenle olacak ki bir yıl gecikme ile uygulamaya konulmuştur. 1979-1983 yılları arasını kapsayan bu plan bizim çalışmamızda planlı dönem olarak incelediğimiz 1963-1979 dönemi dışına taşan kararlar içermektedir. Ancak planın hem 1978 yılı içinde hazırlanıp, 1979'da yürürlüğe girmesi ve bir yılının uygulanması hem de 24 Ocak 1980 Kararları nedeniyle uygulanamayan ve sadece kağıt üzerinde kalan bir plan olası nedeniyle bu bölüm içinde inceledik.

Genel nitelikleri ve amaçları itibariyle DBYKP, doğal olarak ilk üç planın bir uzantısıdır. Bu planda da hızlı büyüme için gerekli yatırımların büyük ölçüde kamu kesimince sağlanması; sanayi üretiminde dış alım yerine yerli üretim politikasının sürdürülmesi DBYKP'nin de başlıca amaçları arasındadır. Bununla birlikte DBYKP dış satımın yılda %18'den fazla artışını amaçlamakla *dışa açılma* özlemini de taşımaktadır. DBYKP de *dış satımın artırılması somut bir amaç* niteliği kazanmıştır. Ekonomik bunalımın nedenleri arasında döviz darboğazının yeri düşünülür ve Türkiye'nin dış ticaret hacminin benzer ülkelere kıyasla azlığı göz önüne alınırsa, dış satımı artırma amacının nedenleri açıklık kazanmaktadır. Dış satımı artırmayı başlıca amaçları arasında saymakla birlikte DBYKP'nin ÜBYKP'nin tersine AET'ye üyelik kaygısı ile hazırlanmadığı anlaşılmaktadır. DBYKP dış ticarette çoklu ilişkilere yönelmeyi, gelişmekte olan ülkelerle ekonomik ilişkilerin artırılmasını, buna karşılık AET ile ilişkilerin *bir süre* dondurulmasını öngörmektedir (DBYKP,1978: 269).

Sonuç olarak, planlı dönemdeki kota sistemi, uygulanan gümrük vergileri, yatırımların teşviki ve ithal vergilerde bağışıklık sağlanması ile ihracata dönük sanayilerin teşvik ve ihracata vergi iadesi uygulaması yoluyla, imalat sanayi, koruyucu bir dış ticaret politikası araçları ile *korunmuştur* (Alpar, 1974: 76-95).

B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi

Planlı dönemde, önceki dönemlerde oluşan genel çerçeve içerisinde ithal ikameci, yerli sanayii korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan koruyucu bir dış ticaret politikası takip edilmiştir. Bu model dış ticareti ekonomik kalkınmanın merkezinden uzak tutan, dış alımı sınırlayıp (kota, ikili anlaşmalar, döviz kuru politikası ve gümrük vergileri ile), iç üretimi koruyan, ihracatı teşvik etmekle birlikte (vergi iadesi, yatırımların teşviki) sanayi üretimini daha çok yurtiçi talebe yönlendiren, dolayısıyla ekonomiyi rekabet, verimlilik ve diğer dış ticaret dinamiklerinden uzak tutan bir model olarak planlı dönemin uygulamalarına geçmiştir.

Çizelge 48 : Türkiye'nin dış ticareti (1963-1979).

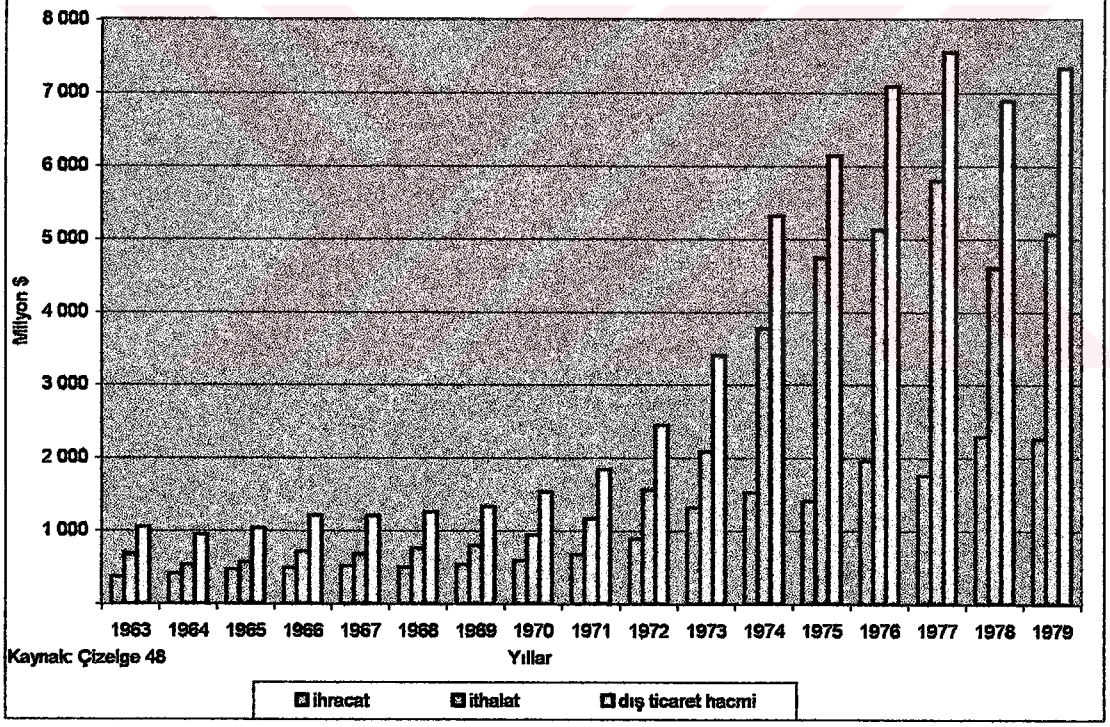
	İthalat			İhracat			Dış ticaret hacmi	Dış ticaret	İhracatın ithalatı	Türkiye
	Miktar	Değer	Değer	Miktar	Değer	Değer	Değer	dengesi	karşılama oranı	nüfusu
Yıllar	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Milyon $	Milyon $	%	Bin Kişi
1963	5 457	688	6 216	2 131	368	3 313	1 056	-320	53,5	29 655
1964	4 818	537	4 878	2 620	411	3 697	948	-126	76,5	30 394
1965	4 993	572	5 193	2 661	464	4 174	1 036	-108	81,1	31 151
1966	5 306	718	6 522	2 564	491	4 415	1 209	-228	68,3	31 934
1967	4 958	685	6 217	2 023	522	4 701	1 207	-162	76,3	32 750
1968	6 235	764	6 934	2 182	496	4 468	1 260	-267	65,0	33 585
1969	6 195	801	6 785	2 904	537	4 832	1 338	-264	67,0	34 442
1970	7 034	948	9 598	3 113	588	6 408	1 536	-359	62,1	35 321
1971	9 452	1 171	16 474	3 843	677	9 090	1 847	-494	57,8	36 215
1972	11 742	1 563	21 564	5 456	885	11 876	2 448	-678	56,6	37 132
1973	13 615	2 086	29 083	5 292	1 317	18 037	3 403	-769	63,1	38 072
1974	17 392	3 778	52 311	4 513	1 532	21 197	5 310	-2 245	40,6	39 036
1975	16 035	4 739	68 987	4 093	1 401	20 075	6 140	-3 337	29,6	40 078
1976	20 038	5 129	82 941	4 399	1 960	30 775	7 089	-3 168	38,2	40 915
1977	23 535	5 796	104 882	4 132	1 753	31 338	7 549	-4 043	30,2	41 768
1978	20 116	4 599	113 290	6 541	2 288	55 358	6 887	-2 311	49,8	42 640
1979	18 811	5 069	178 505	4 826	2 261	75 743	7 331	-2 808	44,6	43 530

Kaynak: DİE

Türkiye, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında öngörülen dış ticaret hacmi hedeflerine, hem ihracat hem de ithalat bazında aşağı yukarı ulaşmıştır. 1963-1972 dönemi içerisinde ithalat 3,2 kat, ihracat ise 3,4 kat artış göstermiştir. Ancak "1970'li yıllara girilirken dış ticaret açıkları genişlemiştir. Dış kaynak girişleri de beklenen ölçüde gerçekleşmeyince, Türkiye döviz darboğazı şeklinde ortaya çıkan

bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Gerçekte dış ticaret çevreleri 1960'lı yılların ortalarından itibaren bir devalüasyon beklentisi içine girmişlerdir. 1969 sonlarında verilen ithalat lisansları döviz tahsis edilemediğinde 30-40 hafta gibi uzun süreli gecikmeler ile gerçekleştirilebilmiştir. Hükümet önce devalüasyon ilan etmemiş, fakat *katlı kur*[47] uygulaması ile dış ticaret açığını azaltmaya çalışmıştır. Sonunda, dış kredi çevrelerinin baskısı ile Ağustos 1970'de TL'nin devalüasyonunu da içeren bir ekonomik önlemler paketi uygulamaya konulmuştur. 1 ABD doları 9 TL'den, 15 TL'ye yükseltilerek TL %60 oranında devalüe edilmiştir. Pakette ihracatı özendirmeye yönelik vergi indirimleri ve kredi kolaylıkları da vardı. Dış ticareti de etkileyen miktar kısıtlamalarında değişiklik yapılmış, iç fiyatlarda ayarlamalara gidilmiş, faiz ve ıskonto oranları yükseltilmiştir" (Şahin, 2000:162).

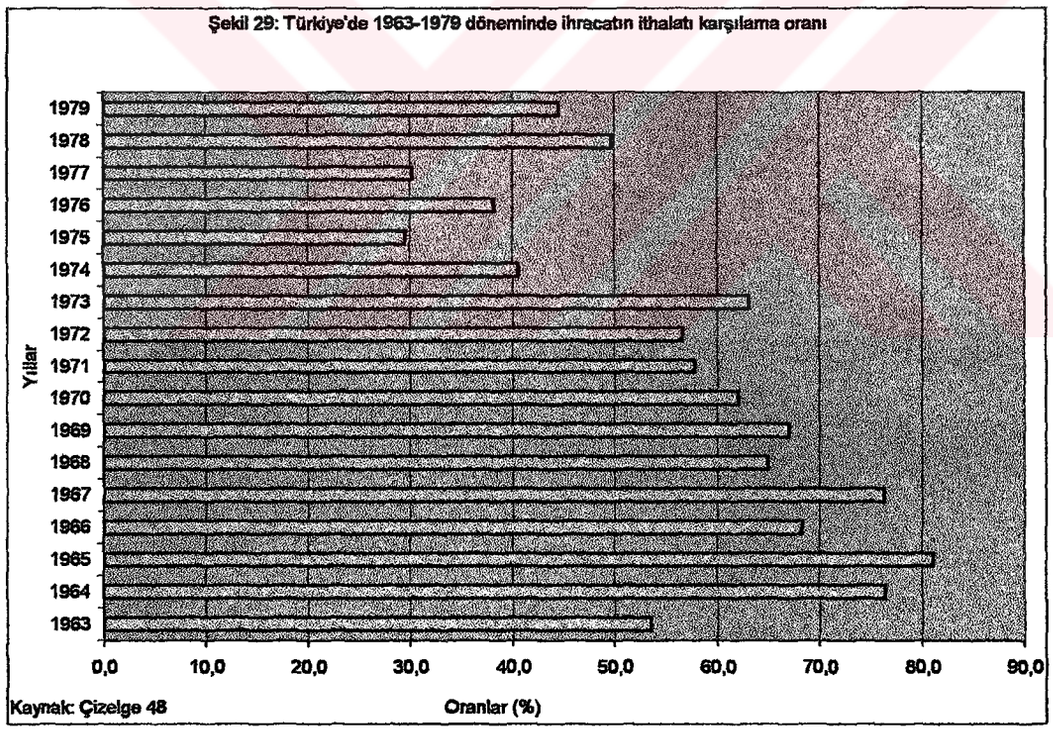
Şekil 28: Türkiye'de ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin değişimi (1963-1979)

Kaynak: Çizelge 48

[47] Çoklu kur sisteminde denilen bu uygulama ile bir ülkede hükümetler, farklı dış ticaret işlemleri için farklı döviz kurları belirler. Yani, ithali engellenmek istenen ve ihracı özendirilmeye çalışılan mal ve hizmetlere yüksek resmi kurlar uygulanırken, bunun tersine, ithali özendirilmek ve ihracı engellenmek istenen mal ve hizmetlere de düşük kurlara tabi tutulur. Bu kur sistemi uluslar arası serbest ticaret sistemini bozduğu için GATT ve Uluslar arası kuruluşlarca yasaklanmıştır.

1970'te uygulamaya konan ekonomik önlemler paketi, devam eden dört yılda (1970-1973) oldukça olumlu sonuçlar verdi. Dış ticaret açıkları küçüldü. Türkiye 1970 devalüasyonundan sonra dış ödemelerde (ithalat ve dış borçlar için) birkaç yıl kısmi bir rahatlık yaşamıştır. Bunda ihracatın artmasından çok, yurt dışına giden işçilerin gönderdikleri dövizin devalüasyonunda etkisi ile büyük artış göstermesi büyük rol oynamıştır. Nitekim devalüasyonun takip eden yıllarda, yılda 7 milyar doları aşan işçi dövizleri, ülke mal ihracatı gelirlerinin %70 ile %95'ine ulaşmıştı. Yani Türkiye ihracatta sağladığı gelir kadar bir gelirde işçi dövizlerinden sağlamaktaydı. 1963-1973 arasındaki on yıllık dönem içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranı gitgide düşmüş olmakla beraber (şekil 29), ortalama %66,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalat giderlerinin %66,1'ini ihracat geliri karşılarken geri kalan %33,9'unu işçi dövizleri, turizm gelirleri gibi kalemler fazlasıyla karşılamıştır.

Şekil 28'de 1970'lere kadar dış ticaret hacminin son derece durağan bir gelişme gösterdiğini, bu yıldan sonra ihracatta vergi iadesinin bugünkü şekle uygun bir hale getirilmesi (Alpar, 1974: 93; Alkin, 1980:369), ithalatta kotaların büyütülmesi gibi alınan önlemler sayesinde 1974 yılına kadar dış ticaret hacminin, dengeyi bozmayacak şekilde büyüdüğü görülmektedir. Özellikle 1973'ün ihracatta

bir sıçrama yılı olduğu (bir önceki yıla göre %48 artış göstermiştir) dikkatlerden kaçmamalıdır.

1974 yılında ithalat görülmedik bir patlama yaparak bir önceki yıla göre %81 oranında artış göstermiştir. Aynı yıl ihracatın sadece %16,3 oranında arttığı göz önüne alındığında Türkiye'nin dış ticaret dengesinin çok büyük açık verdiği görülmektedir. Bu yıldan itibaren 1978 yılına kadar ithalat sürekli artış gösterirken, ihracatın durgun bir seviyede ilerlediği, dolayısıyla dış ticaret dengesinin büyük açıklar verdiği görülmektedir (şekil 28 ve 29, çizelge 48).

Bu yıllarda dış ticaret dengesi o kadar kötüleşmiştir ki, ihracatın ithalatı karşılama oranı cumhuriyet tarihinde *ilk defa* 1975 yılında %29,5'e ve 1977 yılında %30,2'ye yani 1/3 oranına inmiştir (şekil 29).

Dış ticaret dengesinin bu düzeyde bozulmasının birkaç nedeni vardır:

1. Ham petrol fiyatlarındaki sıçrama, 1960'ların başında kurulan OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) varil (159 litre) başına fiyatı 1 Ocak 1974'ten sonra (1,80 dolardan önce 10 doların üstüne, 1977'de de 13,66 dolara) yükseltmeleri ile başladı. Bu *ilk petrol şokunun* etkisi doğal olarak önce dış ödemeler üzerine oldu. Petrol tüketiminin yaklaşık 2/3'ünü dış alımla karşılayan Türkiye, döviz gelirlerinin büyük bir kısmını petrol alımına ayırmak durumundaydı. Ayrıca, petrolü girdi olarak kullanan yerli üretim fiyatları da yükseliyordu. *İkinci petrol şoku* 1979 başında geldi ve ham petrol fiyatları 35 dolar dolayına yükseldi (çizelge 76). Bu süreçte Türkiye'yi ilgilendiren asıl sorun petrol alımı için dış kaynak sağlanmasıydı. Dolayısıyla Türkiye'nin petrol ve ona bağlı hammadde dışalımı, ithalattaki patlamasının en büyük nedenidir.

2. ABD'nin 1893'ten sonra ilk kez dış ticaret açığı vermesi üzerine 1971'de dolar-altın konvertibilitesini kaldırması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında benimsenen uluslar arası para sisteminin resmen sona ermesine sebep olmuştur (DBYKP, 1979: 52). Bu da doların devalüe edilmesi anlamına geliyordu ki çizelge 48'de de görüldüğü gibi bu yıllarda TL'nin aşırı değer kazanması sonucu ihracat artışı da çok mütevazı düzeyde kalmıştır. Bu da dengeyi bozan diğer önemli bir husustur.

3. 1972 ve 1973 yıllarındaki dünya konjonktürürü tarımsal ürünlerin ve hammaddelerin fiyatlarının yükselmesine, böylece az gelişmiş ülkelerin dışsatım gelirlerinin artmasına neden olmuştur. 1973'ün sonuna doğru petrol fiyatlarında gerçekleşen büyük artışlar ve daha sonra buna bağlı olarak, gelişmiş ülkelerin

dışsatım fiyatlarını yükselmesi, petrol üretmeyen az gelişmiş ülkelerin dış ödemelerini iki yönden baskı altına sokmuştur. Petrol fiyatlarının artmasından sonra kısa süren bir canlanma dönemi dışında gelişmiş piyasa ekonomilerinin süre gelen bir durgunluk dönemine girmeleri, azgelişmiş ülkelerin, dolayısıyla da Türkiye'nin dışsatımını olumsuz biçimde etkileyen bir başka öğe olmuştur. Ayrıca Üçüncü Kalkınma Planı'nın döviz rezervi konusunda ihtiyatlı bir politika izlemesini öngören politikasına karşın, aşırı iç fiyat hareketlerini düzenleme gerekçesi ile 1973 yılında dışalımı kolaylaştırıcı bir dizi önlem getirilmiştir (DBYKP, 1979: 52-53).

1973 sonlarında petrol fiyatlarındaki artışlarla az gelişmiş ülkelerle birlikte Türkiye'nin de aleyhine dönen koşullara karşın, 1977 yılları sonlarına kadar Türkiye dışalımı kısıtlayıcı etkin bir önlem almamıştır. Bu da önce döviz rezervlerinin erimesini sağlamış, daha sonra da kısa vadeli borçlanmaya başvurulmasını sağlamıştır. 1977 yılında dışalım talepleri hızla artışını sürdürürken, döviz kazançlarının azalması ve dış kredi olanaklarının kesintiye uğraması, zaman zaman bazı dış ödemelerin yerine getirilmesini güçleştirmiştir. Bu durum girdiler ve yatırım malları açısından dışa önemli ölçüde bağlı bulunan ekonomide üretim faaliyetlerini dar boğaza sokmuştur (DBYKP, 1979: 53).

"Kısa sürede sürüklenilen döviz dar boğazı ve ekonomik bunalım, ithalatın kısıtlanmasına ve kambiyo kontrollerinin artmasına yol açtı. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak gerek ihracatta gerekse ithalatta oldukça yaygın bir karaborsa ortaya çıktı. Yapılan tahminlere göre, yasal olmayan yollardan gerçekleştirilen ithalat 1976'da 2 milyar dolar civarındaydı. Yine bu büyüklükte bir ihracat yasa dışı yollardan gerçekleştiriliyordu. 1979'da yasadışı ithalatın 4 milyar dolar seviyesine ulaştığı ve bunun 3,6 ile 4,5 milyar civarında olduğu tahmin edilen yasadışı döviz kazançları ile dengelendiği ileri sürülmektedir. Bu döviz kazançları, karaborsaya akan işçi dövizleri, beyan edilmemiş ve kaçak ihracat ve silah ve esrar kaçakçılığı ile temin ediliyordu. Yasadışı ithalat içinde altın ve silah ticareti yanında normal yollardan döviz yokluğu deneniyle satın alınamayan tüketim malları, ara ve yatırım malları yer alıyordu. Tahminlere göre 1977-1979 yıllarında kaçak yollardan gerçekleştirilen dış ticaret hacmi resmi dış ticaretin üstüne çıkmıştır. W. Hale'e göre, kaçak yollardan yapılan aramalı ve yatırım malı ithalatı olamasaydı, bu dönemde Türkiye ekonomisindeki kapasite kullanımı daha da düşük seviye de kalacaktı" (Şahin, 2000: 163-4).

1974 petrol krizi ile Batı Avrupa ülkeleri petrol tüketimini kısmaya yönelik tasarruf önlerleri araştırır ve yürürlüğe koyarken, Türkiye petrole sübvansiyon vermeyi ve tüketimi özendirmeyi sürdürdü. Ayrıca TL'nin değeri düşürülmeyip,[48] ithalat teşvik edilmiş ve ihracat da artırılamamıştır. 1974'ten itibaren dış ticaret dengesi çok kötü bozulmasına rağmen, hükümet gereken önlemleri almamıştır. 1977 yılına kadar ithalata harcanan döviz, rezervlerinin tamamını eritti. Bu yıla kadar hükümet ithalatı ihracat geliri, işçi dövizleri ve 1975 yılından sonra kısa vadeli Dövize Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesaplarında biriken dövizle finanse etti. 1977 yılının sonuna gelindiğinde hükümet vadesi gelen borçlarını (DÇM) ödeyememiştir ve devlet çok ciddi döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Zamanın Başbakanı S. Demirel'in ifadesi ile Türkiye, *yetmiş cente muhtaç* duruma düşmüştür (Karluk, 1999: 401-402). İşte bu döviz sıkıntısı nedeniyle 1978 yılında ithalat bir önceki yıla göre -ihracatın aynı yıl %30,5 artmasına rağmen- %20,6 yani 1,2 milyar dolar azalmıştır. 1979 yılında ihracat artmazken, ithalat kısmen artış göstermiş ancak halen 1977 düzeyinin gerisiide kalmıştır (çizelge 48).

Bu koşullar altında ülke 1978-1979 yılları içerisinde büyük bir ekonomik bir bunalım[49] yaşamıştır. Bunalımın bir ayağı anarşi, terör ve sokak çatışmaları şeklinde siyasal olarak yaşanırken, diğeri ithalat kısıtlamalarının sonucu olan benzinden yemeklik yağa kadar uzanan (Boratav, 1998: 116) bir dizi temel malda kuyruk, karaborsa, kıtlık ve darlıklar şeklinde yaşanan sosyo-ekonomik boyutta olmuştur.

Sonuç olarak, "Türkiye'de ithalat, döviz kaynaklarının verimli olduğu ve liberasyonun tatbik edildiği yıllarda yüksek seviyelere ulaşmış, imkanların daraldığı ve tahditlerin çoğaltıldığı yıllarda ise düşük düzeyde kalmıştır" (Cillov, 1972: 418). "Memleketin ihracat gelirleri yıldan yıla değiştiği gibi, yıl içinde bile büyük değişmeler arz eder. Nitekim ihracatımızın aylar itibarıyla seyri tetkik edilecek olursa zirai istihsalle ilgili olarak Nisan ile Temmuz ayları arasında ihracatımızın genellikle en düşük seviyede kaldığı, buna karşılık Ağustos ayından itibaren yükselerek azami seviyeye Kasım, Aralık ve Ocak aylarında ulaştığı görülür" (Cillov, 1972: 412).

---

[48] 1970 devalüasyonundan sonra 1977'e kadar IMF'nin istekleriyle tam 13 mini devalüasyon yapılmıştır (Karluk, 1999: 400). Ancak bunlar, TL'nin aşırı değerlenmesini önleyen ölçekte olmamış ve ihracat artırılamamıştır.

[49] Türkiye'nin yaşadığı büyük ekonomik bunalım sonucu 1958 ve 1970'ten sonra üçüncü önemli istikrar paketini 1978 Nisan, dördüncüyü Mart 1979'da yürürlüğe koymuştur. Ancak bu son iki paket başarılı olamamıştır.

C. Dış Ticaretin Dünya Ticareti ve Ulusal Ekonomi İçindeki Yeri

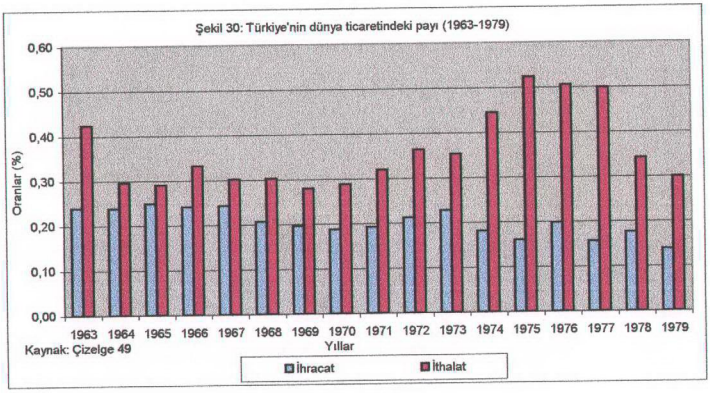
Planlı Dönemde, Türkiye'nin dünya ticareti içinde kapsadığı yer, bir önceki döneme (1950-1962) göre yarı yarıya azalmıştır (çizelge 49).

Çizelge 49: Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri (1963-1979).

	Dünya Ticareti			Türkiye Ticareti			Türkiye'nin Dünya ticaretindeki payı		
	İthalat	İhracat	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam
Yıllar	c.i.f.	f.o.b.	Milyon $	c.i.f.	f.o.b.	Milyon $	%	%	%
1963	162 100	154 000	316 100	688	368	1 056	0,42	0,24	0,33
1964	181 500	172 400	353 900	537	411	948	0,30	0,24	0,27
1965	196 800	186 300	383 100	572	464	1 036	0,29	0,25	0,27
1966	215 800	203 800	419 600	718	491	1 209	0,33	0,24	0,29
1967	227 100	215 000	442 100	685	522	1 207	0,30	0,24	0,27
1968	252 400	239 800	492 200	764	496	1 260	0,30	0,21	0,26
1969	286 600	273 700	560 300	801	537	1 338	0,28	0,20	0,24
1970	328 700	314 000	642 700	948	588	1 536	0,29	0,19	0,24
1971	365 500	350 900	716 400	1 171	677	1 847	0,32	0,19	0,26
1972	429 800	417 600	847 400	1 563	885	2 448	0,36	0,21	0,29
1973	589 900	578 700	1 168 600	2 086	1 317	3 403	0,35	0,23	0,29
1974	849 700	848 700	1 698 400	3 778	1 532	5 310	0,44	0,18	0,31
1975	904 955	875 039	1 779 994	4 739	1 401	6 140	0,52	0,16	0,34
1976	1 014 987	988 467	2 003 454	5 129	1 960	7 089	0,51	0,20	0,35
1977	1 160 864	1 125 078	2 285 942	5 796	1 753	7 549	0,50	0,16	0,33
1978	1 345 739	1 301 047	2 646 786	4 599	2 288	6 887	0,34	0,18	0,26
1979	1 689 631	1 640 467	3 330 098	5 069	2 261	7 331	0,30	0,14	0,22

Kaynak: UN,1952-1996 ve IMF-IBRD,1963-1993.

1950-1962 döneminde Türkiye dünya ticaretinden ortalama %0,41 oranında pay alırken, planlı dönemde bu oran ortalama %0,27 olarak gerçekleşmiştir. Şekil 30'u incelediğimizde bu dönemde ithalatın payının önceki döneme göre fazla bozulmadığı, asıl kaybın ihracatın düşüklüğünden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim özellikle 1974 petrol şokundan sonra ihracatın dünya ticareti içinden aldığı pay, cumhuriyet tarihinin *en kötü* düzeyine inmiştir.

Planlı dönemde dünya ticaret hacmi 10,5 kat büyürken, Türkiye ticaretinin 7 kat artış gösterdiğini görüyoruz (çizelge 49). Bu artışın da %56,1'i ithalata, %43,9'u ihracata aittir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin ortalarına (1969) kadar dış ticaretimizin payı dünya ölçeğinde düşüş gösterirken, 1970 istikrar önlemleri ile birlikte hem ihracat hem de ithalatın artması ile payın büyüdüğü ancak 1974'ten sonra ithalatın payı ivme kazanırken, ihracatın hızla düştüğü, buna mukabil dünya ticaretinin bu yıllarda katlanarak arttığı, dolayısıyla Türkiye dış ticaretinin payının dünya ölçeğinde ithalatın etkisiyle ancak 1977'ye kadar artabildiği, ardından tekrar dibe vurduğu söylenebilir (şekil 30). Yani Türkiye dış ticareti dünya ile aynı hızda ve aynı hacimde büyüyememiş ve Türkiye pek çok ülkenin gerisinde kalmıştır.

Çizelge 50: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1963-1979).

Yıllar	İthalat Değer Milyon $	İhracat Değer Milyon $	Türkiye nüfusu Bin Kişi	İhracat/ GSMH %	İthalat/ GSMH %	Kişi başına İhracat $	Kişi başına İthalat $	Kişi başına GSMH $	Dolar kuru TL/$
1963	688	368	29 655	5,0	9,3	12,41	23,19	249	9,04
1964	537	411	30 394	5,2	6,8	13,51	17,68	258	9,08
1965	572	464	31 151	5,4	6,8	14,89	18,36	271	9,08
1966	718	491	31 934	4,8	7,1	15,36	22,49	315	9,08
1967	685	522	32 750	4,6	6,1	15,95	20,91	341	9,08
1968	764	496	33 585	2,7	4,2	14,78	22,74	537	9,08
1969	801	537	34 442	2,6	3,7	15,59	23,26	586	8,47
1970	948	588	35 321	3,1	4,6	16,66	26,83	539	10,13
1971	1 171	677	36 215	3,5	6,3	18,68	32,33	476	14,07
1972	1 563	885	37 132	3,8	6,9	23,83	42,08	592	13,80
1973	2 086	1 317	38 072	4,5	7,3	34,59	54,80	734	13,94
1974	3 778	1 532	39 036	3,9	9,7	39,25	96,77	980	13,85
1975	4 739	1 401	40 078	2,9	10,0	34,96	118,23	1 184	14,56
1976	5 129	1 960	40 915	3,5	9,6	47,91	125,35	1 312	16,17
1977	5 796	1 753	41 768	2,8	9,5	41,97	138,77	1 467	18,09
1978	4 599	2 288	42 640	3,4	6,9	53,66	107,86	1 567	24,63
1979	5 069	2 261	43 530	2,6	6,2	51,94	116,46	1 877	35,21

Kaynak: DİE

Planlı dönemde dış ticaretin GSMH içindeki payı (II. Dünya Savaşı yılları hariç tutulursa) cumhuriyet tarihinin *en düşük ya da en kötü* sevilerine inerek ekonomi tarihine geçmiştir. Zira ne cumhuriyetin ilk yılları ve devletçi dönemde, ne de 1950-1962 arası ve 1980 sonrası liberal dönemde, dış ticaretin GSMH içindeki payı %10,8'in altına hiç düşmemiş iken, planlı dönemde ihracatın GSMH'den aldığı pay %3,7'ye ve ithalatınki de %7,1'e inmiştir (çizelge 50). Hatta bu dönemde ihracatın GSMH'ye yaptığı katkı ortalama %3,7 oranında gerçekleşerek II. Dünya Savaşı yıllarından bile aşağılara inmiştir. Bu da gösteriyor ki, planlı dönemde ihracat, milli geliri artırmada çok az pay sahibi olmuştur. İhracat hacminin GSMH içindeki

büyümesi diğer bütün dönemlerin gerisinde kalmıştır. İhracatın 1968-1969 yılları ile 1974 sonrası performansı bunda özellikle etkili olmuştur.

Halbuki ithalatın GSMH içindeki oranı ortalama %7,1 ile kendinden önceki dönemler ortalamasıyla aynı seviyede, ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarından bir hayli yüksek oranda gerçekleşmiştir. Planlı dönemde ithalatın (ödeme güçlükleri ve sanayileşme politikası gibi nedenlerle) sürekli denetim ve kısıtlama altında tutulduğu, yıllık ithalatın gerçek ithalat hacminin çok altında kaldığı göz önüne alındığında, ithalatın GSMH içinde gerçekte yüksek düzeyde yer aldığı görülür. Çizelge 50'den 1968-1969 ile 1978-1979 yıllarındaki kısıtlamaları üst seviyede olduğu ve bunda ithalatın GSMH içindeki payını düşürdüğü dikkati çekmektedir.

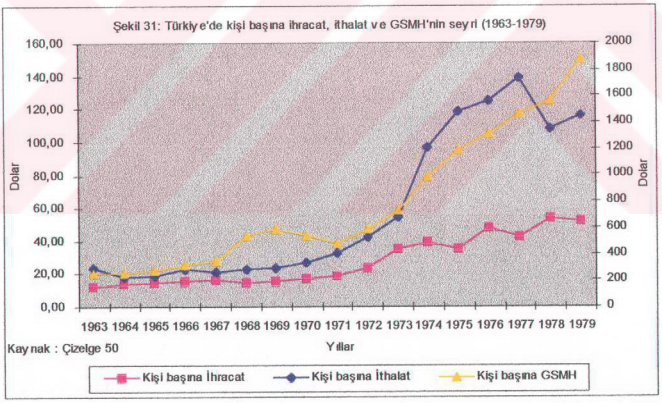
Dış ticaret değeri ve bunun GSMH ile olan ilişkisiyle ilgili olarak, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında belirtilen görüşe göre (1967: 41) "Türk dış ticaretinin geçmiş dönemdeki uzun vadeli eğilimi, birkaç yıl hariç tutulursa, milli gelirdeki artışa paralel bir gelişme göstermemiş olması ve böylece ekonomik gelişmeyi *sürükleyici değil fakat sınırlayıcı* bir niteliğe sahip olmasıdır. Diğer bir deyimle, geçmiş yıllarda ekonomik gelişmenin sınırlı kalmasına yol açan temel yapısal engellerden birisi de, dış ticaret sektörünün ya da daha genel tanımı ile ödemeler dengesi faaliyetlerinin ekonomik genel gelişmeyi izleyememesidir" (İBYKP, 1967: 41).

"Gerçekten, 1962-1966 yılları arasında dış ticaret hacminin %20,8 artmasına karşılık, GSMH %29,5 oranında yükselmiş, bunun sonucu olarak ihracat ve ithalat toplamının GSMH içindeki payı zamanla düşmüştür. Daha uzun devre ele alındığı taktirde bu durum daha açıklıkla belirmektedir. İhracat, 1953'te eriştiği seviyeyi ancak 1964'te aşabilmiştir. 1966 ihracatı ise 1953 seviyesinin ancak %32,8 üzerindedir. Genel bir kaide olarak dış ticaret hacminin gelir artışlarından daha hızlı yükselmesi gerektiği göz önünde tutulacak olursa, bu dönemde dış ticaret sektörünün *ekonomik gelişmeyi tutucu* bir etki yapmış olduğu sonucuna varılabilir" (İBYKP, 1967: 41).

Hızlı kalkınma süreci içinde bulunan bir ekonomide dış ticaret hacmindeki artışın, GSMH'deki artışa özdeş bir gelişme göstermesi gerekir. Halbuki İkinci Plan döneminin son yıllarına kadar dış ticaret hacmindeki artış, GSMH artışının altında kalmıştır. Birinci Plan döneminde sabit fiyatlarla GSMH'nin yıllık ortalama artışı %6,7 iken dış ticaret hacmininki %3,0'dır (Alpar, 1974: 69).

Türkiye dış ticaret hacminin GSMH'ye oranı aynı gelişim düzeyinde bulunduğu ve dahil olduğu Orta Gelirli Ülkeler (OGÜ) grubu ortalamasına göre daha düşük düzeydedir. Bu bakımdan Türkiye, benzer gelişme düzeyindeki ülkelerin pek çoğuna göre planlı dönemde dışa kapalı bir ekonomiye sahiptir. Örneğin, Üçüncü Kalkınma Planı'nın son yılı olan 1977'de dış ticaret hacmi, GSYİH'nin %19'sı civarında iken, orta gelir grubundaki ülkelerden ortalama olarak bu oran %30,3 idi (Şahin, 1999: 161).

"Dış ticaretin iktisadi gelişmeyi sürükleyici bir niteliğe sahip olması gerektiği görüşüne katılmamak mümkün değildir. Fakat, Türk dış ticaretinin iktisadi kalkınmamızı sınırlayıcı özelliğini, *Planda* olduğu gibi, tamamen yapısal nedenlere bağlamak kanaatimizce mümkün değildir. Çünkü, iç siyasi istikrarsızlıklar ve 1960 yılından sonra meydana gelen iki silahlı ayaklanma olayı ile birlikte, iktisadi hayatımızın gelişmesi üzerinde olumsuz etkiler yapan Kıbrıs Olaylarının, dış ticaretin GSMH içindeki payının azalmasındaki rolünü hesaba katmak gerekir" (Serin, 1981: 142).

Planlı dönemde kişi başına dış ticaret değeri dalgalı bir seyir izlemekle beraber, 4,5 kat artış göstermiştir. 1963'de 12 dolar olan kişi başına ihracat, 1979'da 52 dolara çıkarken aynı yıllar arasında sırasıyla ithalat, 23 dolardan 116 dolara yükselmiştir. GSMH'nin kişi başına artışı ise dönem başında 249 dolar iken, 7,5 kat artışla (kişi başına dış ticaret değerinin iki katı) dönem sonunda 1877 dolara çıkmıştır

(şekil 31). Buradaki sonuçta da görüldüğü gibi ülke ekonomisinin büyümesi (GSMH artışı) ve kişilerin geliri hızla artarken, kişi başına düşen ihracat ve ithalat değeri, bunun yarı yarıya gerisinde kalmıştır. Yani kişilerin gelirini oluşturmada dış ticaret diğer üretim faktörleri yanında sınırlı kalmış, böylece kişisel ve ulusal geliri sınırlayıcı etki göstermiştir.

Türkiye'nin 1967 yılı itibarıyla kişi başına dış ticaret değeri, kendi durumunda veya kendisinden daha geride olan ülkeler içinde bile en düşük seviyelerde idi. Örneğin, 1967 yılında B. Almanya'da kişi başına düşen ithalat 291 dolar, ihracat 384 dolardır. Yunanistan'da aynı değerler, sırasıyla 138 ve 58 dolar, Irak da 50 ve 100 dolar şeklindedir. Aynı yıl için Türkiye'deki değerler ise sadece 21 dolar ithalat ve 16 dolar ihracat şeklindedir.

D. İhracatın Yapısı

Türkiye'nin planlı dönemde uyguladığı, ithal ikameci sanayileşme stratejisi, ihracatı özendirmekten ziyade caydırmış ve sadece iç pazara yönelik üretim yapan sanayilerin kurulmasına, bu sanayilerinde dış ticaret politikasının çeşitli araçları kullanılarak yüksek koruma duvarları ile korunmasına çalışılmıştır.

Çizelge 51: Türkiye'de ana sektörlere göre ihracat (1963-1979).

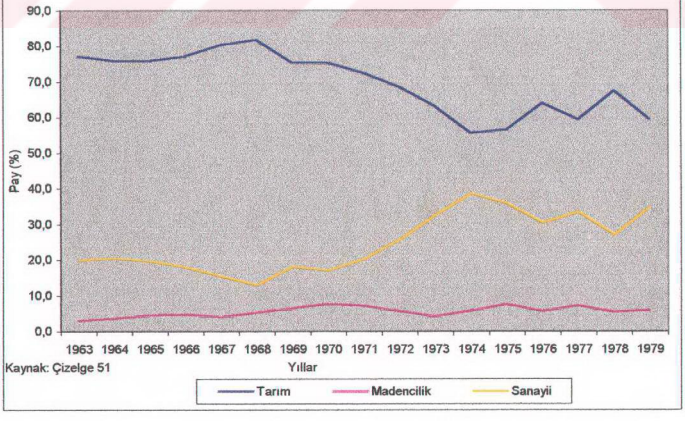
Yıllar	Tarım		Madencilik		Sanayi		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1963	284	*77,2*	11	*3,0*	73	*19,8*	368	*100*
1964	312	*75,9*	15	*3,6*	84	*20,4*	411	*100*
1965	352	*75,9*	21	*4,5*	91	*19,6*	464	*100*
1966	379	*77,2*	23	*4,8*	88	*17,9*	491	*100*
1967	420	*80,5*	21	*4,0*	81	*15,5*	522	*100*
1968	406	*81,9*	26	*5,2*	64	*12,9*	496	*100*
1969	405	*75,4*	35	*6,5*	97	*18,1*	537	*100*
1970	443	*75,3*	45	*7,7*	100	*17,0*	588	*100*
1971	491	*72,5*	49	*7,2*	137	*20,2*	677	*100*
1972	607	*68,6*	50	*5,6*	228	*25,8*	885	*100*
1973	832	*63,2*	56	*4,3*	429	*32,6*	1 317	*100*
1974	852	*55,6*	88	*5,7*	592	*38,6*	1 532	*100*
1975	793	*56,6*	106	*7,6*	502	*35,8*	1 401	*100*
1976	1 254	*64,0*	110	*5,6*	596	*30,4*	1 960	*100*
1977	1 041	*59,4*	126	*7,2*	586	*33,4*	1 753	*100*
1978	1 543	*67,4*	124	*5,4*	621	*27,1*	2 288	*100*
1979	1 344	*59,4*	132	*5,8*	785	*34,7*	2 261	*100*
Ort.		***69,8***		***5,5***		***24,7***		***100***

Kaynak: DİE

Bu genel ekonomik politikaya rağmen, planlı dönemde ihracatın yapısında önemli değişmeler olmuştur. Toplam ihracat gelirleri içinde tarım ürünlerinin payı, BBYKP döneminde ortalama %77,3 seviyesinde iken -ki bu pay Birinci Kalkınma Planı döneminde önceki döneme (1950-1962) nazaran bir değişikliğin olmadığı anlamına gelir- İBYKP döneminde bu oran %74,7'ye, ÜBYKP döneminde %59,7'ye ve Dördüncü Planın ilk yılı ya da dönem sonu olan 1979'da %59,4'e gerilemiştir. Buna karşılık sanayi malları ihracatı aynı dönemler içerisinde %15'den, %18,8'e, Üçüncü Plan %34,1'e ve son yılda ise %34,7 seviyelerine çıkmıştır. Maden ihracatı ise dönemin başında %3'lük bir paya sahipken, dönem sonunda %5,8'e çıkmıştır (çizelge 51 ve şekil 32)

Belirtilen dönemde ihracatın yapısındaki değişmenin özellikle 1973'ten itibaren belirginleştiği görülmektedir. III. Planın bu yıldan itibaren yürürlüğe girmesi ve bu planda Birinci ve İkinci Planın ihracatın yapısını değiştirme açısından bekleneni verememesi, kalkınmayı sınırlayıcı etkisinin ortaya çıkması, III. Planda gereken önlemleri almaya, hedef ve politikaları bu yönde değiştirmeyle sonuçlanmıştır. Zaten 1970 yılından sonra hükümetin devalüasyon, vergi iadesi ve düşük faizli kredi önlemleriyle ihracatı sanayi ürünleri yönünde teşvik ettiğini belirtmiştik. Alınan önlemler dönem sonunda sonuçlarını –istenilen düzeyde olmasa bile- olumlu olarak vermiştir.

Şekil 32: Türkiye ihracatında ana sektörlerin payları (1963-1979)

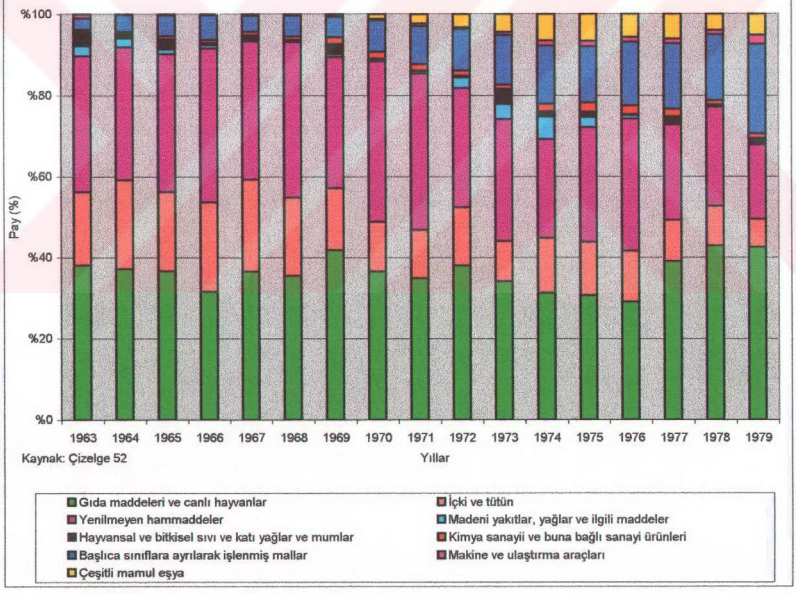

Kaynak: Çizelge 51

Planlı dönemde ihracatın istenilen düzeyinin gerçekleşmesini engelleyen bir takım nedenlerin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, 1970'lerin başında ve sonlarında görülen iki büyük petrol krizi; ikincisi, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında ABD'nin Türkiye'ye ambargo koyması; üçüncüsü, izlenen sabit döviz kuru politikasının ihracatı engellemesi ve son olarak da hızlı nüfus ve kişisel gelir artışının iç talebi genişletmesi ve arzın belli mallarda yetersiz kalması sonucu ihraç edilebilir ürün fazlasının daralması olarak belirtmek mümkündür. Bunların sonucu olarak Türkiye, planlı dönemin sonunda hala bir tarım ürünleri ve hammaddeler ihracatçısı ülke konumundan ve kimliğinden sıyrılamamıştı.

Yukarıda belirtilen genel tabloyu, madde grupları bazında Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması[50] (SITC) esasına göre hazırlanmış çizelge 52 ve şekil 33'e bağlı olarak incelersek, ihracatın yapısını daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

Şekil 33: Türkiye ihracatının madde gruplarına göre payları (1963-1979)

Kaynak: Çizelge 52

[50] SITC, dış ticaret istatistiklerinde kullanılmak üzere Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan en eski ve en kapsamlı bir eşya sınıflamasıdır. Genellikle uluslar arası kuruluşlar dış ticaret istatistiklerini bu sınıflamaya göre yayınlamaktadırlar. Türkiye, 1961'den beri bu sınıflamayı dış ticaret istatistiklerinde kullanmaktadır.

Maddeler	Değer	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	Ortalama
Genel toplam	**Bin TL**	**3 312 781**	**3 696 942**	**4 173 843**	**4 414 570**	**4 701 007**	**4 467 771**	**4 831 603**	**6 407 703**	**9 080 080**	**11 875 876**	**18 037 430**	**21 197 287**	**20 076 054**	**30 775 463**	**31 338 498**	**55 367 837**	**75 742 700**	
	Bin $	**366 458**	**407 152**	**459 662**	**486 186**	**517 732**	**492 045**	**570 425**	**632 647**	**646 069**	**860 571**	**1 317 083**	**1 532 182**	**1 401 075**	**1 960 214**	**1 753 026**	**2 288 163**	**2 261 167**	
	%	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***	***100***
I. Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	**Bin TL**	1 275 696	1 374 620	1 528 960	1 395 459	1 718 790	1 587 024	2 023 432	2 339 807	3 165 308	4 511 634	6 153 371	6 627 324	6 164 709	8 939 064	12 262 370	23 727 179	32 214 644	
	Bin $	141 117	151 390	168 388	153 685	189 294	174 782	238 894	230 978	224 989	326 930	447 985	480 180	428 817	584 033	679 134	975 719	970 529	
	%	***39***	***37***	***37***	***32***	***37***	***36***	***42***	***37***	***35***	***38***	***34***	***31***	***31***	***29***	***39***	***43***	***43***	***36,3***
II. İçki ve tütün	**Bin TL**	602 590	812 530	814 559	971 838	1 086 919	861 169	738 085	788 099	1 072 742	1 711 837	1 795 146	2 860 293	2 624 688	3 870 978	3 166 803	5 430 299	5 212 428	
	Bin $	66 658	89 486	89 709	107 031	117 502	94 842	87 141	77 799	76 243	124 046	133 754	208 104	184 896	253 219	177 334	227 235	180 210	
	%	***18***	***22***	***20***	***22***	***23***	***19***	***15***	***12***	***12***	***14***	***10***	***13***	***13***	***13***	***10***	***10***	***7***	***14,9***
III. Akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler	**Bin TL**	1 122 807	1 208 971	1 418 963	1 673 863	1 602 751	1 711 728	1 560 862	2 534 045	3 506 525	3 489 845	5 405 423	5 164 256	5 675 421	10 027 417	7 358 940	13 530 188	13 898 924	
	Bin $	124 204	133 147	156 273	184 346	176 514	188 516	184 281	250 153	249 220	252 887	398 338	371 843	395 101	641 769	411 976	564 163	435 875	
	%	***34***	***33***	***34***	***38***	***34***	***38***	***32***	***40***	***39***	***29***	***30***	***24***	***28***	***33***	***23***	***24***	***18***	***31,3***
IV. Madeni yakıtlar, yağlar ve ilgili maddeler	**Bin TL**	82 371	84 505	50 813	39 421	4 025	12 002	35 751	39 187	43 833	312 893	685 100	1 189 584	512 981	246 912	1 169	89 089	82 416	
	Bin $	9 112	9 307	5 596	4 342	443	1 322	4 221	3 868	3 115	22 873	48 936	85 908	36 053	16 209	71	3 584	2 081	
	%	***2,49***	***2,29***	***1,22***	***0,89***	***0,09***	***0,27***	***0,74***	***0,61***	***0,48***	***2,63***	***3,80***	***5,61***	***2,56***	***0,80***	***0,00***	***0,16***	***0,11***	***1,5***
V. Hayvansal ve bitkisel sıvı ve katı yağlar ve mumlar	**Bin TL**	117 878	37 277	106 601	22 576	86 073	12 399	117 276	6 261	17 704	41 525	668 699	258 060	256 995	54 912	622 665	223 683	1 105 375	
	Bin $	13 040	4 105	11 740	2 486	7 277	1 366	13 846	618	1 258	3 009	50 235	18 573	18 115	3 429	36 327	9 193	39 604	
	%	***3,56***	***1,01***	***2,55***	***0,51***	***1,41***	***0,28***	***2,43***	***0,10***	***0,19***	***0,35***	***3,71***	***1,22***	***1,28***	***0,18***	***1,99***	***0,40***	***1,46***	***1,3***
VI. Kimya sanayii ve buna bağlı sanayi ürünleri	**Bin TL**	18 523	18 889	27 292	31 175	38 556	37 570	79 609	104 958	147 967	150 900	196 027	401 191	457 037	690 168	593 622	557 486	908 556	
	Bin $	2 049	2 080	3 006	3 433	4 246	4 138	9 399	10 361	10 516	10 935	14 002	29 135	31 708	43 769	33 293	23 541	23 709	
	%	***0,56***	***0,51***	***0,65***	***0,71***	***0,82***	***0,84***	***1,65***	***1,64***	***1,63***	***1,27***	***1,09***	***1,89***	***2,28***	***2,24***	***1,89***	***1,01***	***1,20***	***1,3***
VII. Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar	**Bin TL**	89 712	155 387	219 673	270 027	191 445	232 088	245 374	498 570	848 308	1 219 167	2 202 342	3 050 278	2 772 814	4 823 669	5 036 929	9 014 266	16 661 912	
	Bin $	9 924	17 113	24 193	29 739	21 084	25 560	28 970	49 217	60 292	88 345	157 310	220 995	193 682	303 879	284 898	369 374	458 194	
	%	***2,71***	***4,20***	***5,26***	***6,12***	***4,07***	***5,19***	***5,08***	***7,78***	***9,33***	***10,27***	***12,21***	***14,39***	***13,81***	***15,67***	***16,07***	***16,28***	***22,00***	***10,0***
VIII. Makine ve ulaştırma araçları	**Bin TL**	80	322	1 074	1 535	2 144	1 688	8 511	25 054	59 120	51 857	124 393	264 279	277 025	355 751	370 564	542 667	1 700 478	
	Bin $	9	35	118	169	236	186	1 005	2 473	4 202	3 758	8 885	19 129	19 387	22 529	21 095	22 100	43 580	
	%	***0,00***	***0,01***	***0,03***	***0,03***	***0,05***	***0,04***	***0,18***	***0,39***	***0,65***	***0,44***	***0,69***	***1,25***	***1,38***	***1,16***	***1,18***	***0,98***	***2,25***	***0,6***
IX. Çeşitli mamul eşya	**Bin TL**	3 124	4 439	5 602	8 647	10 301	12 057	22 478	71 619	206 766	388 171	806 673	1 381 641	1 332 208	1 765 800	1 924 246	2 242 980	3 948 466	
	Bin $	346	489	617	952	1 134	1 328	2 654	7 070	14 696	27 983	57 820	100 287	93 230	111 329	108 830	93 274	107 109	
	%	***0,09***	***0,12***	***0,13***	***0,20***	***0,22***	***0,27***	***0,47***	***1,12***	***2,27***	***3,25***	***4,47***	***6,52***	***6,64***	***5,74***	***6,14***	***4,05***	***5,21***	***2,8***
X. Kategoriler itibariyle tasnif edilmemiş eşya ve mamuller	**Bin TL**	-	2	106	29	3	46	125	103	21 777	47	256	381	1 198	792	1 190	-	9 501	
	Bin $	-	-	12	3		5	15	10	1 548	3	18	28	86	49	68	-	266	
	%	***0,00***	***0,00***	***0,00***	***0,00***	***0,00***	***0,00***	***0,00***	***0,00***	***0,24***	***0,00***	***0,00***	***0,00***	***0,01***	***0,00***	***0,00***		***0,01***	***0,0***

Kaynak:DİE

Uluslararası standart ticaret sınıflamasına göre dış ticaret (SITC, Rev.3)

Maddeler

Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri
Canlı hayvanlar
Et ve et ürünleri
Süt süt ürünleri ve yumurtalar
Balıklar ve diğer deniz ürünleri
Tahıl ve tahıl ürünleri
Meyve ve sebzeler
Şeker şeker ürünleri ve bal
Kahve çay kakao, baharat vb. ürünleri
Hayvanlar için gıda maddeleri
Çeşitli yenebilir ürünler

I İçkiler ve tütün
İçkiler
Tütün ve tütün mamulleri

III. Akaryakıt hariç, yenilmeyen hammadde
İşlenmemiş kösele, deri ve kürk
Yağlı tohumlar ve yağ veren meyveler
Ham kauçuk
Mantar,odun ve kereste
Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt
Dokuma elyafı ve bunların artıkları
Ham gübre ve maden (kömür ve petrol hariç)
Metal cevherleri, döküntü ve hurdaları
Diğer işlenmemiş hayvansal ve bitkisel ürünler

IV Madeni yakıtlar, yağlar vb. ilgili maddeler
Taş, kok ve biriket kömürü
Petrol ve petrolden elde edilen ürünler
Doğal gaz ve mamül gaz
Elektrik enerjisi

V. Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar
Hayvansal sıvı ve katı yağlar
İşlem görmemiş bitkisel sıvı ve katı yağlar
İşlenmiş sıvı ve katı yağlar, mumlar

VI. Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri
Organik kimyasal ürünler
İnorganik kimyasal ürünler
Debagat ve boyacılıkta kullanılan ürünler
Tıp ve eczacılık ürünleri
Uçucu yağ,rezinoit, parfümeri, kozmetik, tualet müstahzarları
Gübreler (272. grubun dışındakiler)
İlk şeklideki plastikler
İlk şekilde olmayan plastikler
Başka yerde belirtilmeyen kimyasal madde ve ürünleri

VII. Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar
İşlenmiş deri ve kürkler
Kauçuktan eşya
Mantar ve ahşaptan eşya (mobilya hariç)
Kağıt,karton ve kağıt hamurundan eşya
Diğer tekstil ipilkleri, kumaşlar, şekil verilmiş men
Diğer metal olmayan madenden yapılmış eşya
Demir ve çelik
Demir ihtiva etmeyen madenler
Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya

VIII. Makina ve ulaştırma araçları
Güç üreten makinalar ve araçlar
Belirli sanayiler için özelliği olan makina ve cihazlar
Metal işleme makinaları
Diğer genel endüstri makineleri, cihazları ve aksa

Büro makinaları, otomatik veri işleme makinaları
Haberleşme,sesi kaydetme ve verme cihazları
Elektrik makinaları, cihaz ve alet ve aksamı
Kara taşıtları
Diğer taşıt araçları

IX. Çeşitli mamul eşya
Prefabrik yapı;su tesisatı, ısıtma ve aydınlatma cihazları
Mobilya, yatak takımı, yatak payandaları ve yastıkları
Seyahat eşyaları,el çantaları vb. taşıyıcı eşya
Giyim eşyaları ve bunların aksesuarları
Ayakkabılar
Mesleki, ilmi, kontrol aletleri ve cihazları
Fotoğraf malzemeleri, optik eşyalar; kol ve duvar saatleri
Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar

X. SITC'da hiç bir yerde sınıflandırılmamış eşya, mamuller

I. Grup: *Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar*; İhracat içerisindeki en önemli payı, I. grup diye nitelendirdiğimiz gıda maddeleri ve canlı hayvanlar oluşturmaktadır. Bu grubun ihracatın dönem ortalaması ile %36,3'ünü teşkil ettiği görülmektedir. Grubun ihracat içindeki seyrinin ÜBYKP dönemi haricinde dönem ortalamasının üzerinde olduğu ve yerini sürekli koruduğu, hatta 1978-1979 yıllarında ihracat içindeki payını en yükseğe çıkardığı görülmektedir (şekil 33). Planlı dönemin ilk yılında 141 milyon dolar olan gıda maddeleri ve canlı hayvanlar ihracatı %60 artışla dönemin ortasında (1971 yılında) 225 milyon dolara çıkmış, dönemin sonunda ise %330 yani 4,3 katlık artış kaydederek 1 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu sınıftaki ürünlerin en önemli artışı, 1978 yılında 296 milyon dolar ile (%44'lük artış) ile yakaladığını belirtmek gerekir (çizelge 52).

I. grupta yer alan mallardan (ürünlerden) en önemlisi Türkiye'nin öteden beri dışarıya sattığı ve büyük gelir elde ettiği *meyveler* (başta fındık, kuru üzüm ve incir)'dir. Örneğin 1970 yılında 156 milyon dolar ile meyveler, I. grubun %70'ini, Türkiye ihracatının da %26'sını oluşturuyordu (meyveler içerisinde en büyük gelir kaynağını 87 milyon dolar (Türkiye ihracatının %15'i) ile fındık alıyordu). Fındığın tütünü bile geride bırakarak ihracat içerisinde bu derecede önemli yer edinmesi; 1950'den sonra hükümetlerin tarıma verdiği destekle birlikte, fındık dikim alanlarının hızla genişlemesi, ilaçlama, gübreleme, destekleme alımları ve çiftçiye yüksek gelir getirmesi gibi nedenlerle üretimin ve verimin artması sayesindedir. Nitekim 1965'ten sonra fındık üretiminin önceki yıllara göre dörde katlandığı, bunun da ihracatın artmasında en önemli rolü oynadığı görülmektedir. Kuru üzüm gelirleri, 21 milyon dolar ile ikinci sırada yer alırken, kuru incir 7 milyon dolar ile üçüncü sırayı takip ediyordu. Bu üç ürünün ihracatında, Türkiye'nin dünya birincisi olduğu ya da ekonomik tabiri ile mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu bilinmektedir.

Hayvanlar için gıda maddeleri içerisinde yer alan küspe ihracatı 20 milyon dolar ile ülke ihracatında %3,4 ile önemli bir yere sahiptir (Cillov, 1972: 415-17). 18 milyon dolar ile canlı hayvan ihracatı bir diğer ihraç malı idi.

Grubun içinde meyvelerden sonra sırayı, önemine göre hayvanlar için gıda maddeleri, canlı hayvanlar, tahıl ve tahıl ürünleri ile şeker ve şeker ürünleri ihracatı almaktadır.

Gıda maddeleri arasında şeker ve tahıl ürünleri ihracatının iklime, üretim ve iç talebe bağlı olarak bazı yıllarda artış gösterdiği zaman zaman da durduğu

görülmektedir. Örneğin 1969 yılında 15 milyon dolarlık şeker ihraç edilirken, 1970'de bu miktar 4,7 milyon dolara inmiştir. Aynı durumun tahıl içinde geçerli olduğu bilinmektedir.

II. Grup: *İçkiler ve tütünden* oluşan bu grubun ihracat geliri içerisinde dönem ortalamasıyla %14,9'luk payı ile üçüncü sırada geldiği görülmektedir. Tütün, Osmanlı İmparatorluğu'nun pazar için üretim yapmaya başladığı Tanzimat'tan itibaren en önemli ve birinci ihraç ürünü olmuş, bu yönünü cumhuriyetten sonrada, 1960'lı yılların ortalarına kadar sürdürmüştür. Bu yıllardan (1963'ten) sonra birinciliği pamuğa kaptırmış, ikincilikte de fındığın giderek artan rekabeti karşısında fazla tutunamayarak, üçüncülüğe razı olmuştur. Türkiye'de tütün ekim alanı ve üretimi 1950'li yıllardan sonra daha önce ifade edilen nedenlerden dolayı, 1950 yılında 128 bin hektar ekim alanından 93 bin ton üretim elde edilirken, 1960'larda ekim alanı 189 bin hektardan 139 bin tona çıkmıştır. 1970'de 330 bin hektardan ekim alanından 148 bin ton üretim olmuşken, 1980'de 239 bin hektar ekim alanından, 233 bin ton üretim olmuştur. 1960-1970 arasında ekim alanı %74,6 artmasına rağmen, üretim %7,1 artmıştır. Halbuki 1970-1980 arasında ekim alanı %27,5 oranında daralırken, üretimin %53 arttığı görülür. Dolayısıyla 1960'lı yıllarda tütün üretiminin azalması, ihracat kapasitesinin düşmesine bu da tütünün liderliğini kaybetmesine yol açmıştır. 1970'den sonra artan üretim ve ihracat gelirine rağmen, tütünün toplam ihracat içindeki önemi giderek azalmış ve 1979'da ihracatın ancak %7'sine karşılık gelmiştir. Tütün ihracat oranın 1967'den beri azalmasında ülke içi tüketimin artması (1970'de İstanbul-Maltepe'de kurulan Türkiye'nin en büyük sigara üerten fabrikasının kurulması gibi nedenlerle) yanında, Cillov'un (1972:414) "Avrupalıların zevklerinde meydana gelen değişme ile, talebin şark tipi tütünden, Virginia tipi tütünlere dönüşmesi, tütün alımlarında takip edilen hatalı fiyat politikası ve kalite ıslahına önem verilmemesinin ihracatı geniş ölçüde zorlaştırdığını belirtmektedir". Ancak günümüzde durumun değiştiğini de belirtmek gerekir.

Bu grupta yer alan içkinin ihracat içerisindeki payının son derece önemsiz (%0,1 bile değil) olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.

III. Grup: *Akaryakıt dışında yenilmeyen bütün hammaddeleri* içeren bu grubun ihracat içerisindeki payı ortalama %31,3'tür (çizelge 52). Türkiye ihracatının ikinci büyük gelirini oluşturan hammaddelerin ihracat içerisindeki payı Birinci ve

İkinci Plan dönemlerinde %35 seviyelerinde istikrarlı bir yapı gösterirken, Üçüncü Plan döneminden sonra tedricen düşerek 1979'da %18'lere kadar gerilemiştir.

Oysa, hammaddelerin ihracat geliri, dalgalı şekilde de olsa sürekli artış göstermiştir (şekil 33). 1963'te 124 milyon dolar iken, iki kat artarak 1971'de 250 milyon dolara çıkmış, 1976'da 641 milyon dolar ile en yüksek seviyesine erişmiş, daha sonra gerileyerek dönemin son yılında 435 milyon dolara inmiştir. Planlı dönem içerisinde artış %250 ile gıda maddeleri ve canlı hayvanlar grubunun yarı yarıya gerisinde ancak içki ve tütün grubunun da %78 ilerisinde gerçekleşmiştir.

Bu grubun içerisinde en önemli madde, dokuma elyafi ve artıkları diye sınıflanan *pamuktur*. Pamuk 1963 yılından itibaren Türkiye'nin en önemli ihraç kalemi olmuştur ve dönem sonuna kadarda bu üstünlüğünü korumuştur. 1970 yılında pamuk tek başına Türkiye'nin toplam ihracatının %26,5'ini oluşturmuştur. Yani ülkenin ihracat gelirinin ¼'ü tıpkı 1950'li yıllarda tütünde olduğu gibi pamuk ihracatından elde edilmiştir. Pamuk kendi grubu içerisinde ise %73,2 (1970) ile en büyük payı taşımaktadır.

Pamuğun Türkiye ihracatı içerisindeki payı 1963'te %26 iken, bu oran 1986'te 30'a çıkmış ancak bu yıldan sonra dalgalı bir seyirle tedricen azalarak 1979'da %11,8'e inmiştir. Ancak pamuktan elde edilen gelir sürekli artış göstererek 1963'te 97 milyon dolar iken, 1976'da 472 milyon dolara kadar çıkmış ve dönemin son yılı olan 1979'da da 265 milyon dolara gerilemiştir.

Türkiye'de pamuğun ekim alanı ve üretimi 1950'li yıllardan sonra artmaya başlamış, özellikle 1964-1974 arasında ekim alanında özelliklede verimde sağlanan büyük artışlar sayesinde ülke içi üretim artmıştır. Başta Çukurova olmak üzere Amik, Antalya, Ege Ovaları, Güney Marmara, Doğu Anadolu (Malatya, Elazığ, Iğdır Ovaları) ve Güneydoğu Anadolu (Antep, Urfa ve Diyarbakır Ovaları) bölgesine doğru hızla yayılan pamuk ekim alanları, 1970 ile 1980 arasında sadece %5,1 artış göstererek doygunluk düzeyine erişmiştir. Planlı dönemin başında Türkiye'nin pamuk üretimi 260 bin ton iken, dönem sonunda 500 bin tona yaklaşmıştır. Artan üretime rağmen ihraç edilen oranın düşmesi giderek pamuğun payını azaltmıştır.

1950'li yıllardan itibaren artan dokuma sanayi yatırımları Türkiye'nin pamuğa ihtiyacını artırmıştır. Planlı dönemle birlikte korumanında etkisiyle, özel sektör yeni dokuma fabrikaları kurmuştur. Önceden kurulmuş tesislerde cesametlerini daha da

büyütmüşlerdir. Bu da ülkenin pamuk hammaddesine olan talebini artırmıştır. Artan talep ihracatın payında azalma şeklinde kendini göstermiştir.

Hammaddeler içinde pamuktan sonra sırayı metal cevherler, madenler, tiftik ve yün gibi hayvansal ürünlerle yağlı tohumlar ve deri-kösele gibi maddeler alıyordu. Hepsinin grub içerisindeki payı %3'a varmıyordu.

Planlı dönem yıllarında Türkiye *madenlerinin* tümünü memleket dahilinde değerlendirmek mümkün olmadığından, ihracata büyük bir yer ayrılmaktadır. Hatta bu yüzden bazı madenlerin tamamen ihraç edildiğini görüyoruz. Bununla beraber maden ihracatının genel ihracat içindeki önemi düşüktür. Nitekim çeşitli maden ihracatının, genel ihracata oranı 1966 yılında %10 iken, 1970'de %7 olarak hesaplanmıştı. Bu sonuncu yılda maden ihracatının değeri 38 milyon dolar civarındadır. İhraç edilen madenler arasında en önemlisi krom, bakır, çinko, kurşun, manganez, borasit, zımpara, lületaşı vb.dir.

IV. Grup: *Madeni yakıtlar, yağlar ve bunlarla ilgili maddelerin* ihracat içerisinde ortalama %1,5 gibi son derece küçük bir yer edindiği görülmektedir. Bu grup içinde taş, kok ve briket kömürü ile doğal gazın payının hemen hiç olmadığı, buna karşılık petrol ürünlerinin grup payının 1969-1970 yılları hariç tamamını (%99,9) oluşturduğunu görmekteyiz.

1969 (142 bin ton) ve 1970 (260 bin ton) yıllarında taşkömürü (maden kömürü) satan Türkiye, sonraki yıllarda taşkömürü talebinin artması sonucu ihracatı tamamen durdurmuştur. Üretilen linyitin ise tamamı yurtiçinde elektrik enerjisi olarak tüketilmiştir.

İlk olarak 1940 yılında 1050 m derinlikte Raman Dağında çıkarılan petrolün giderek önem kazanması sonucu 1954 yılında TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) kuruldu ve çıkarılan petrol kanunu ile birlikte hem devletin hem de özel sektörün (yabancı şirketlerinde) petrol arama ve üretmesine izin verildi. Bu yıldan sonra artan yurtiçi üretim 1965'te ithalatın %43'ünü, 1970'de %49'unu yani yarısını karşılıyabiliyordu. 1980'e gelindiğinde ise, yurtiçi üretimi ülke ihtiyaçlarının ancak %15'ini karşılayabiliyordu. Bununla birlikte bazı yıllar bir miktar petrol ürünleri (fueloil ve motorin) ihracatı da yapılmıştır (Cillov, 1972: 310-311).

V. Grup: *Hayvansal ve bitkisel yağlar ile mumlar* grubunun ihracat içerisindeki payı ortalama %1,3 gibi son derece önemsiz bir orandan ibarettir. Burada ihraç edilen başlıca ürün, zeytinyağı ve sofralık zeytindir. Ayrıca nebati yağ ya da

margarin sanayiinin gelişmeye başlaması ile birlikte bazı yıllar az da olsa pamuk ve ayçiçeği ile defne ve gülyağı (Darkot, 1972: 231), sıvı ve katı yağ halinde ihraç edilmektedir.

VI. Grup: *Kimya sanayi ve ürünleri*; çok kapsamlı bir sanayi kolu olan kimya sanayi, içerisinde ilaçtan sabun, deterjan, plastik ve kibrite; gübreden, boya, tıbbi malzeme, parfümeri, patlayıcı madde ve taşıt lastiğine kadar pek çok maddeyi üretir.

Türkiye'de özellikle İkinci Plan döneminden sonra kimya sanayi hızlı bir gelişme içerisine girmiş olmakla beraber, henüz çok yetersizdir. Bu nedenle ülke üretiminin çoğu ithalatla karşılanmakta ise de bazı kimyasal maddeler ihraç edilmekte ve bunun değeri 1963'te 2 milyon dolar iken, 1971'de 10 milyon dolara ve 1979'da da 24 milyon dolara yükselmiştir (çizelge 52).

VII. Grup: *İşlenmiş mallar;* bu grupta yer alan işlenmiş malların önemli bir kısmı demir-çelik, iplik, kumaş ve deri gibi ara malı sektöründedir. İhracatın ortalama %10'luk kısmını oluşturan işlenmiş mallar, ülkenin sanayileşmesine bağlı olarak yıldan yıla önemli adımlar sağlamıştır. İhracatın madde gruplarına göre, payını sınıflandırdığımız da işlenmiş mallar 4.sırada yer almasına rağmen, yarattığı değer bakımından 1973 yılında içki ve tütünü (II. Grup) ve 1979 yılında da hammaddeleri (III. grubu) geride bırakarak gıda maddelerinden sonra ikinci sıraya oturmuştur (şekil 33). Sanayi ürünü olması nedeniyle yarattığı katma değeri yüksek olan işlenmiş mallar, 1963 yılında ihracatın %7,2'sini oluştururken giderek artış göstermiş ve 1972'de %10,2'sini ve 1979'da da %22'sini kapsamıştır. Değer bakımından dönemin başında 9,9 milyon dolar olan ihracat dönem sonunda %4500 ya da 46 kat artışla 458 milyon dolara yükselmiştir ki bu gerçekten *görülmedik* bir artışa karşılık gelmektedir (çizelge 52 ve şekil 33).

Sanayi sektörü içerisindeki en büyük grubu oluşturan işlenmiş malların bu denli artışını Türkiye'nin 1950'li yıllarda başlayıp, planlı dönemle birlikte hızlanan sanayileşme projesinin ürünü olarak almak gerekir.

VII. grupta yer alan mallar içerisinde en büyük pay *iplik, kumaş ve şekil verilmiş mensucata* aittir. Yani bu mallara geniş anlamda tekstil (dokuma) sanayi malları da diyebiliriz. Dar anlamıyla ve Cillov'un ifadesiyle (1972: 253) pamuklu sanayi diyebileceğimiz bu sektör, pamuk ipliği ve pamuklu dokumayı (kumaşı) içerisine almaktadır. Bu mallar ihracat içerisinde 1963'te %0,8'lik (2,7 milyon dolar) bir payı kapsarken, İkinci Kalkınma Planının sanayileşme ve sanayi

mamullerinin ihracatına verdiği destekle birlikte 1968'te %1,5 olan oran dönem ortası olan 1971'de %6'ya (40 milyon dolar) ve 1979'da da %14,2'ye (321 milyon dolar) çıkmıştır. 1979 yılı baz alındığında pamuklu sanayi Türkiye ihracatında meyvelerden (fındık, incir ve üzüm) sonra en büyük ikinci paya sahipti ve hem pamuğu hem de tütünü (oransal ve değer olarak) geride bırakmıştır.

Pamuk ipliği ve dokuması ihracatının planlı dönemde hızla artmasında "1953 yılından sonra bu sanayide kaydedilen belirli bir gelişme sayesinde, pamuklu mensucat talebinin tamamıyla yerli sanayi tarafından karşılanmaya başladığını görüyoruz" (Cillov, 1972: 253).

Bu sanayinin istediği pamuk hammaddesinin de yurtiçinden kolayca sağlanması artan üretim ve özellikle 1970'ten sonra vergi iadesi uygulaması ihracatı teşvik etmiş ve planlı dönemin sonunda tekstil sanayi ürünleri Türkiye'nin en önemli ihraç kalemi haline gelmiştir. Pamuklu dokuma sanayi içinde ihraç edilen ürünler, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma (kumaş) ile halıdan ibarettir.

Halıcılık, bu sınıflamada yer alan ve öteden beri memleketten ihraç edilen geleneksel ürünlerimizden biridir. Anadolu'da Osmanlı'dan beri yaygın şekilde el tezgahlarında *halı* ve kilim üretiminin olduğu bilinmektedir. Hatta bu halılar içerisinde Isparta, Uşak, Kayseri ve Denizli halıları dünyaca ünlü şöhrete bile sahiptirler. Osmanlıdan bu yana ev ve atölye tipi üretim şeklin de ihraç edilen bu el dokuması halılar yanında fabrika tipi imal edilen büyük endüstri tesisleri de kurularak (Hereke fabrikası gibi) halı üretimi artmıştır. Ancak Türkiye imal ettiği halıların ancak küçük bir kısmını ihraç eder. Nitekim 1965'te 1,5 milyon dolar (toplam ihracatın %0,3'ü) civarında halı ve kilim ihracatı yapılmıştır.

Dokuma sanayinin diğer bir kolu olan yünlü ve ipekli dokuma sanayilerin bu yıllarda yurt içi üretimi karşılamaktan bile uzak oldukları için ihracat yapmadıklarını da ayrıca belirtmek gerekir.

İşlenmiş mallar sınıfında pamuklu dokuma sanayiinden sonra ikinci sırayı, *metal olmayan madenden yapılmış eşya* ya da madeni eşya diye adlandırabileceğimiz sanayi ürünleri (buzdolabı, çamaşır ve dikiş makineleri, televizyon, radyo-teyp gibi) almaktadır. Özellikle İkinci Kalkınma Planından sonra artan ve montaj sanayi içinde yer alan bu ürünlerden buzdolabı ihracatı kayda değer bir düzeye ulaşmıştır. 1971'de ihracatın %1,9'unu oluşturan bu ürünler (13 milyon dolar), girerek artış göstererek

1979'da %3,6'lık payla (81 milyon dolar) Türkiye ihracatında en önemli sekizinci ihraç malı grubuna girmiştir.

Demir ihtiva etmeyen madenler içerisinde yer alan *çimento*, yurt içi üretimin artmasından sonra ülkenin ihraç mallarından birisi haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ithalat yoluyla karşılanan çimento, özellikle 1953-1958 devresinde sayıları 15'i bulan pek çok özel ve kamuya ait fabrikaların açılması ile üretimini artırmıştır. Ülke ihtiyacının artmaya devam etmesi üzerine 1960-1976 döneminde kurulan tesislerle fabrika sayısı 33'e yükselmiştir (Doğanay, 1995: 444). Böylece 1960'lı yıllardan sonra memleket ihtiyacını karşıladıktan sonra geriye kalan üretim ihraç edilmiştir.

Türkiye 1968 yılından itibaren *cam ve cam ürünleri* de ihraç etmeye başlamıştır. Çimento gibi cumhuriyetin ilk yıllarında bir ithal malı olan şişe ve cam ürünleri, 1936'da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile İstanbul-Paşabahçe de işletmeye açılan sanayi tesisi ile ülke ihtiyacını büyük ölçüde sağlamıştı. 1961'de İzmit-Çayırova, 1968'de İstanbul-Topkapı ve 1967'de Mersin Anadolu Cam ve Şişe Sanayilerinin hizmete girmesiyle artan üretimden bir kısmı da ihraç edilmektedir. Ancak gerek çimento gerekse cam, büyük ölçekli ihracat yekunu tutmamaktadır.

Bu sınıfa dahil diğer önemli bir ara malı da *demir-çeliktir*. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca ülkenin önemli bir ithal malı olan demir-çeliği memlekette üretmek üzere 1937'de Karabük'te işletmeye açılan demir-çelik sanayi, artan ülke ihtiyacını karşılamayınca 1965 yılında ikinci büyük demir-çelik tesisi Ereğli'de üretime başladı. Ancak sürekli artan talep, demir-çeliğin birçok sanayiinin temel ara malı olması ve hızlı sanayileşme süreci sonucu 1975'te üçüncü tesisin İskenderun'da kurulması ve üretime geçmesi sağlanmıştır. Kurulan bu tesisler sayesinde 1963'te 350 bin dolar (%0,1) olan demir-çelik ihracatı 1971'de 2,2 milyon dolara (%0,3) ve 1979'da da 28 milyon dolara (%1,2) çıkarak ülkenin en önemli 12.ihraç ürünü haline gelmiştir.

İşlenmiş mallar içerisinde yer alan diğer ürünlerin ise ihracat içerisinde bu dönemde önemi yoktur.

VIII. Grup: *Makine ve ulaştırma araçlarının* ihracat içerisinde ortalama %0,6'lık payı vardır. Yatırım malları grubunda olan bu ürünlerin Üçüncü Kalkınma Planından sonra ihracat içerisinde ilk defa %1'i aşan payı olduğu görülmektedir (çizelge 52 ve şekil 33). Bu ÜBYKP'nin de sanayi ürünleri ihracatı içinde yatırım

mallarından oluşan ve özellikle geliştirilmesi ön görülen sektörlerden demir dışı metaller sanayi madeni eşya, makine imalat, elektrik ve elektronik ile taşıt araçları sektörlerinin ihracatta önem kazanacağını (ÜBYKP, 1973: 189) ifade edilmesinden ve desteklenmesinden kaynaklanan bir gelişmedir. Bu sektörler arasında sadece güç üreten makine ve araçlar, metal işleme makineleri ile belli sanayiler için özel makine ve cihazların ihraç edildiğini, bunun dışında kalan pek çok yatırım malının hala büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılandığı bilinmektedir. Böylece Üçüncü Planın öngörülerinin ancak bir kısmının gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

IX. Grup: *Çeşitli mamul eşya*; sanayi ürünleri ihracatı içerisinde işlenmiş mallardan (VII. grup) sonra ikinci, genel ihracat sınıflaması içerisinde ortalama %2,8 bir pay ile beşinci sırada yer alan çeşitli mamul eşya grubu ihracat içerisinde giderek artan bir trend yakalamıştır (şekil 33). Diğer sanayi ürünlerinde olduğu gibi bu grupta yer alan mallarda da, İkinci plan döneminden sonra ihracat içerisindeki paylarını artırmışlardır. İkinci Kalkınma Planı'nın ilk uygulama yılı olan 1968'de çeşitli mamul eşyaların ihracat içerisindeki payı %0,2 (1,3 milyon dolar) iken planın son yılında %3,2 (27,9 milyon dolar) ve dönem sonu olan 1979'da da % 5,2'lik (107 milyon dolar) bir payla önemli bir yere ulaşmıştır (çizelge 52).

Bu sınıfta yer alan mallardan en önemlisi çizelge 52'de *giyim eşyası ve bunların aksesuarları* diye belirtilen, bizim giyim endüstrisi ya da konfeksiyon sanayi diye nitelendireceğimiz, içerisine giyim eşyası (hazır elbise, çamaşır, eldiven ve şapka gibi) ve deriden mamul eşyaları[51] (mont, palto vb.) alan gruptur.

Konfeksiyon ürünlerinin 1970 yılına kadar ihracat içerisindeki payı son derece önemsizdi (%0,1, 427 bin dolar). Ancak konfeksiyon ihracatının İkinci Planın hedefleri arasında yer alması (İBYKP, 1967: 93) ve 1970 yılından sonra ihracatın teşvik edilmesi, aynı zamanda iç pazarın bu malda ikamesinin tamamlanması sonucu artan üretim fazlası ihracata yönelmiştir. İlk etkilerini, 1970'de %30'luk artışla görülmeye başlanan ihracat artışı, 1973'de Türkiye ihracatının %4,1'ini (154 milyon dolar) karşılar duruma gelmiş ve bu yıldan sonra da bazı yıllar önemli sıçramalar da yaparak (1975'te %6'lık pay gibi) sürekli artış göstermiş ve 1979'da %4,4'lük payla (99 milyon dolar) Türkiye ihracatında yedinci önemli madde haline gelmiştir.

---

[51] Ayakkabı ve tabaklanmış deri bu sınıfın dışındadır. Ancak çeşitli mamul eşya grubunun içerisinde farklı yerde sınıflandırılmıştır.

Bu grupta geri kalan mallardan ayakkabı, mobilya, çanta, mesleki aletler ve çeşitli mamul eşyalar da ihraç edilmektedir. Fakat bu ürünlerin payı ihracat içerisinde toplam %0,5'i bile bulmamaktadır.

X. Grup: *SITC de sınıflandırılmamış diğer eşyalardan* oluşan bu grubun ihracat içindeki payı ise son derece önemsizdir.

10 grupta topladığımız ve madde bazında ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz planlı dönem ihracatının yapısı yukarıdaki gibidir. Ancak bu tablodan bir takım genellemeler yapmak mümkündür: İlki I., II. ve III. grubun ihracat içerisindeki geliri artış göstermekle beraber ihracattan aldığı pay küçülmektedir (şekil 33). Bir başka ifade ile toplam ihracat artmakta, tarımsal ürünler ve hammaddeler de artmaktadır. Ancak tarımsal ürünler ve hammaddelerin artışı (büyümesi), genel ihracat artışının gerisinde kalmaktadır. Bunun nedeni tarım ürünleri ve hammadde ihracatının doygunluğa ulaşması ile izah etmek kanımca mümkündür. Yani planlı dönemin sonunda artık Türkiye'nin dışarıya satabileceği tütün, pamuk, fındık, incir, üzüm, tahıl vb. maddelerin hem yurtiçi üretimi hemen hemen en üst seviyeye ulaşmış, hem de ihraç edilebilme kapasiteleri son hadlerine ulaşmıştır denilebilir. Zira bu ürünlerin payının ihracatta gittikçe azalması ya iç talebin artışıyla ya da üretimin sınıra gelmesi ile izah edilebilir.

İkincisi, planlı dönemde ihracatın özellikle de sanayi ürünleri ihracatının ikinci plan döneminde itibaren belirlenen politikalar sayesinde hızla artmaya başladığı görülüyor. Ancak asıl sıçramanın 1970'de ihracatı teşvik ve devalüasyonla birlikte Üçüncü Planın sanayiye ve ihracata verdiği özel önem sayesinde olduğu tespit edilebilir.

Üçüncüsü, 1974 Petrol ve Kıbrıs Krizinin ihracatı sınırlayıcı bir etki yaptığını da söylemek mümkündür. Şöyle ki, petrol fiyatlarının artması, sanayi ürünlerinin maliyetini yükseltmiş bu da ihraç malına olan dış talebi düşürmüştür. Kıbrıs Hareketi ise, ülkede yaşanan tedirginlik sonucu hem özel hem de yabancı kuruluşların yatırımlarını kısmasına yol aşmıştır. Bu da ihracat yapabilecek sanayilerin kurulmasını engellemiştir. Nitekim Üçüncü Planın sonunda, öngörülen sanayi ürünleri ihracatı hedeflerine ulaşılamaması bu durumu doğrulamaktadır.

Dördüncüsü, planlı dönemde sanayileşme hızlı cereyan etmesine rağmen ülkede halen pek çok sanayi tesisinin izlenen ithal ikameci sanayileşme politikası nedeniyle sadece yurtiçine dönük üretim yapması ve birçok malında henüz ikame

edilme aşamasında olması, ihraç şartlarının daha yeni oluştuğunu ve bundan sonra yapılacak yatırımlarla ihracatın mümkün olacağını göstermektedir. Ayrıca daha pek çok yatırım malı üreten sanayilerin kuruluş aşamasında bulunması ihracatı sınırlayan diğer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nihayetinde, planlı dönemde Türkiye açısından ihracatın yapısında istenilen düzeyde olmasa bile *önemli bir değişiklik* olmuştur. Ancak görünen tablo, tarım ürünleri ve hammadde satan bir ülke olmaktan kurtulamamış bir Türkiye'dir.

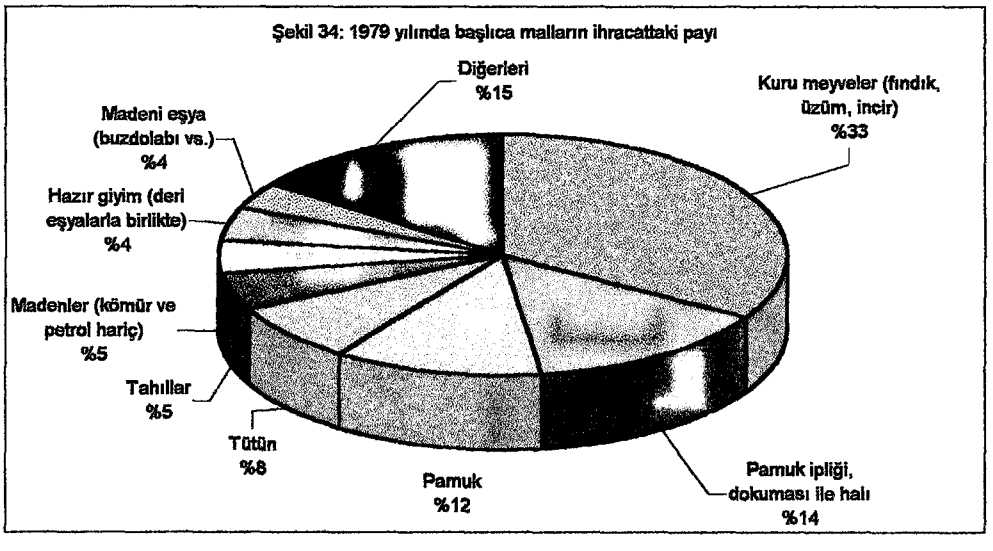
Sonuç olarak, planlı dönemin son yılı olan 1979 senesi dikkate alındığında Türkiye ihracatında en çok yer kaplayan mallar ve payları aşağıdaki (çizelge 53 ve şekil 34) gibidir:

Çizelge 53: Türkiye ihracatında yer alan en önemli maddelerin değer ve pay olarak sıralaması (1979).

Sıralama	Maddeler	Değer ($)	Pay %
1	Kuru meyveler (fındık, üzüm, incir)	761 000	33,7
2	Pamuk ipliği, dokuması ile halı	321 000	14,2
3	Pamuk	265 000	11,8
4	Tütün	177 000	7,8
5	Tahıllar *	112 000	5
6	Madenler (kömür ve petrol hariç)	102 000	4,5
7	Hazır giyim (deri eşyalarla birlikte)	990 000	4,4
8	Madeni eşya (buzdolabı vs.)	81 000	3,6
	Çizelge toplam	1 918 000	85
	Diğerleri	343 000	15
	Genel toplam	2261000	100

* Tahıllar çoğu yıl ihracat içinde hiç yer almazken, iyi ürün yıllarında önemli bir ihraç ürünü haline gelmektedir (1979 yılında olduğu gibi).
Kaynak: DİE

Şekil 34: 1979 yılında başlıca malların ihracattaki payı

E. İthalatın Yapısı

Planlı dönemde Türkiye'nin izlediği *ithal ikameci sanayileşme politikası*, ithalatın yapısını belirleyen en temel unsurdur. Çünkü bir ülkede ithal edilen malların yurtiçinde üretilmesi için kurulacak tesislerin makine-donanım araçlarının (yatırım malları) ve hammaddesinin ya da ara mallarının (eğer o ülkede üretilmiyorsa) mutlaka dışarıdan getirilmesi icap eder. Ayrıca ülkelerin kendisinin üretemediği birçok tüketim malını da ithal edilmesi bir zorunluluktur. İşte planlı dönemde Türkiye ithalatının yapısını yukarıdaki nedenlerden dolayı etkileyen en temel unsur *sanayileşmeye yaklaşımıdır*.

Çizelge 54: Türkiye'nin ana mal gruplarına göre ithalatı (1963-1979).

Yıllar	Hammaddeler		Yatırım Malları		Tüketim Malları		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1963	336	*48,8*	315	*45,8*	37	*5,4*	688	*100*
1964	266	*49,5*	245	*45,6*	26	*4,8*	537	*100*
1965	306	*53,5*	241	*42,1*	25	*4,4*	572	*100*
1966	341	*47,5*	341	*47,5*	36	*5,0*	718	*100*
1967	328	*47,8*	324	*47,2*	34	*5,0*	685	*100*
1968	361	*47,3*	367	*48,0*	36	*4,7*	764	*100*
1969	395	*49,3*	351	*43,8*	55	*6,9*	801	*100*
1970	455	*48,0*	446	*47,0*	47	*5,0*	948	*100*
1971	601	*51,3*	511	*43,6*	59	*5,0*	1 171	*100*
1972	707	*45,2*	783	*50,1*	73	*4,7*	1 563	*100*
1973	993	*47,6*	1 003	*48,1*	90	*4,3*	2 086	*100*
1974	2 332	*61,7*	1 289	*34,1*	157	*4,2*	3 778	*100*
1975	2 575	*54,3*	1 961	*41,4*	203	*4,3*	4 739	*100*
1976	2 733	*53,3*	2 239	*43,7*	156	*3,0*	5 129	*100*
1977	3 363	*58,0*	2 255	*38,9*	178	*3,1*	5 796	*100*
1978	2 876	*62,5*	1 590	*34,6*	133	*2,9*	4 599	*100*
1979	3 376	*66,6*	1 597	*31,5*	96	*1,9*	5 069	*100*
Ort.		***52,5***		***43,1***		***4,4***		***100***

Kaynak: DİE

Çizelge 54'te görüldüğü gibi, 1963-1979 döneminde yatırım mallarının toplam ithalata oranı yıllık ortalama %43,1'dir. Bunun %5'i inşaat malzemesi, %38'i makine ve teçhizattan meydana gelmektedir. Yatırım malı ithalatı, 1963'te %45,8 paya sahipken sürekli artış göstererek 1972'de %50,1 ile en yüksek seviyesine çıkmış, 1973'te %48,1'e düşerken bu yıldan sonra hızlı bir düşüş trendine girerek dönem sonunda %31,5'e gerilemiştir. İç siyasi istikrarsızlık ve Kıbrıs Buhranı nedeniyle 1974'ten itibaren yatırım mallarında görülen daralma, makine ve teçhizat ithalatının azalmasına ve yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının düşmesine

yol açmıştır. Üçüncü Plan döneminin başına kadar yatırım mallarının ithalat içinde bir hayli yüksek kaldığı, bu yıldan (1974) sonra da oranın düşmesine rağmen, değerin 1977'ye kadar yükseldiği ve bu yıldan sonra düşüşe geçtiği görülmektedir. 1973'e kadar yatırım mallarının oranının yüksek kalması, sanayileşme hızının yüksekliğinden, bu yıldan sonra oran düşerken değerin yükselmesi ise üç sebebe dayandırılabilir.

Bunun birinci sebebi, ithal edilen makine ve teçhizatın ithal fiyatının yükselmesi; ikincisi, ithalatın daha büyük birimler halinde ve daha pahalı makinelere yönelmesi; üçüncüsü ise, bazı makine ve teçhizatın yerli üretiminin (ithal ikamesi etkisi) artmasıdır. Ancak daha da önemlisi, 1974'ten itibaren yabancı sermaye yatırımlarının büyük ölçüde durmasından kaynaklanmaktadır.

"Zaman zaman yavaşlama ya da duraklamalara rağmen, kalkınma çabası içinde bulunan bir ülke için yatırım malları ithalatının genel ithalat içindeki payının yüksek olması ve bir süre daha bunun böyle devam etmesi son derece normaldir (Serin, 1975: 25-6).

Hammaddeler dönem boyunca çok az oynamalar göstererek ithalat içindeki payını %48,8'den %66,6'ya çıkarmıştır. Dönem ortalamasının ise %52,5 olduğu görülmektedir (çizelge 54). Hammadde ithalatının bu denli yüksek olması şu etkilere bağlanabilir: "Türkiye, son yıllar içinde giriştiği sanayileşme hareketi ile kurulan birçok sanayi müesseselerinin (ilaç sanayi, kauçuk sanayi gibi) hammaddesini dışardan temin etmeye devam etmiş ve bunların miktarı yıldan yıla çoğalmıştır. Üstelik kurulan çeşitli montaj sanayi, parça ihtiyacının temininde geniş ölçüde dışarıya dönük kalmıştır. Bu iki amil, Türkiye'nin ithalatı ikame edici sanayileşmesine rağmen, hammadde ithalatını artırmıştır" (Cillov, 1972: 420).

Hammaddeler, değer bakımından da 1963'te ithalat içerisinde 336 milyon dolar ile ilk sırada yer tutarken, özellikle 1974'ten itibaren yaptığı büyük sıçramanın etkisi ile 10 kat artarak 1979'da 3.376 milyon dolar ile birinci sırada yer alıyordu. Hammadde ithalatı 1973'e kadar yatırım malları ile hemen hemen aynı değer ve pay ile baş başa giderken, 1974'ten itibaren ham petrol fiyatlarında görülen aşırı yükselme ile dönem sonunda neredeyse toplam *ithalatın 1/3'üne* yaklaşmış düzeyde idi. Nitekim çizelge 54'te görülen 1974 yılı hammadde ve yatırım malı değerleri bizi doğrulamaktadır. 1974'te bir önceki yıla göre yatırım malları ithalatının payı %14

azalırken, hammadde ithalatının %14,1 artması bu artışın petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklandığını gösterir.

Tüketim malları ithalatının cumhuriyetin ilk yıllarından beri sürekli azaldığını görmüştük (şekil 10 ve çizelge 45). Bu dönemde de azalmanın devam ettiği ve özellikle dönemin son yıllarında payın iyice düştüğü ve ithalat içerisinde adeta önemsizleştiği görülmektedir (çizelge 54). İkinci Plan döneminin sonuna kadar tüketim mallarının ithalat içerisindeki payının hemen hemen aynı düzeyde (%5) kaldığı görülüyor. Ancak Üçüncü Plan döneminde görülen azalmalarla inişe geçen tüketim malları bu planın son yılında toplam ithalatın ancak %3'ünü kapsıyordu. Halbuki Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında tüketim malı ithalatının yılda ortalama %7,5 oranında artması ve böylece ithalat içerisinde ortalama %6,7'lik bir pay edinmesi ön görülmüştür (ÜBYKP, 1973: 190). Fakat plan tutmamış ve öngörülenin ancak yarısı gerçekleştirilebilmiştir. 1977'nin sonunda ülkenin 70 cente muhtaç duruma düşmesiyle yaşanan büyük kriz ve döviz darboğazı sonucu, 1978'de tüketim malı ithalatının payı biraz daha düşmüştür. Aynı yıl hazırlanan DBYKP'nin dış satım politikasında (1978: 267) "ülkedeki kıt döviz kaynaklarının en etkin biçimde kullanılması" ve bu nedenle lüks mal dışalımını önleyebilmek için gereken tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Burada lüks ithalatı kısmak deyince ilk akla gelen tüketim mallarını azaltmak olmaktadır ki, bu amaçla 1979 yılında hemen uygulanmış ve tüketim malı ithalatı cumhuriyet tarihinin *en düşük* oranına (%1,9) ulaşmıştır (çizelge 54).

Tüketim malları ithalatının devamlı olarak azalmasının, toplam ithalat içindeki payının ise, özellikle son yıllarda çok azalmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan ilki, bazı tüketim mallarının yurtiçi üretimini artması ve lüks tüketim maddeleri ithalatının büyük ölçüde durdurulması; ikincisi, ihracatı gelişmemesi ve dış kredi ve yardım sağlamanın güçleşmesi nedenleriyle, özellikle 1977 yılından sonra dış ödeme imkanlarının çok daralmasıdır. Bu durumun yaratacağı olumsuz etkileri bertaraf edebilmek için, döviz gibi çok kıymetli kıt bir kaynağın, daha verimli bir şekilde kullanılarak, sermaye ve sanayi hammaddeleri ithalatına daha çok ayrılması zorunlu olmuştur (Serin, 1975: 27).

Tüketim malları ithalatının bu denli azaltılması sevindirici bir sonuca yol açmamalıdır. Zira kalkınan ve milli geliri artış gösteren ve dolayısıyla insanlarının refah düzeyi yükselen her ülkede, ithal tüketim malına olan talep belli düzeylerde

vardır. Tüketim malları ithalatının bu denli kısılması gelirin ithalattaki anlamını yitirmesine neden olmaktadır. Yani kişilerin geliri artmasına rağmen istediği malı (bu mal genellikle lüks tüketim malıdır) alamaması durumu ortaya çıkmaktadır.

Özetle, 1963-1977 döneminde sanayileşmede ulaşılan aşamaya paralel olarak, ithalatın bileşiminde önemli sayılabilecek bir değişme olmuştur. Yatırım malları ve hammaddelerin ithalatı oran olarak yükselirken tüketim mallarının ithalatı büyük ölçüde gerileme göstermiştir. İthalatta yatırım ve hammaddelerin ya da ara mallarının paylarının yükselmesi ekonominin *dışa bağımlılığını* artırmıştır. İlk üç plan döneminde dayanıklı tüketim malları, ara malları ve yatırım mallarının ithal ikamesini gerçekleştirme çabaları, 1970'lerin ikinci yarısında dayanıklı ve ara malların yerli üretiminde ileri bir düzeye ulaşmasını sağlarken, yatırım malların da aynı derecede mesafe alınamamıştır. İthal ikamesine dayanan bu sanayileşme modeli, bir taraftan yeni sanayilerin kurulmasını sağlarken, öbür taraftan büyük ölçüde ithal malına duyduğu ihtiyaç nedeniyle döviz kaynaklarını tüketmekte, dışa bağımlılığı artırmakta, teknoloji kullanımı ve verimliliğini düşürmekte ve de mal maliyetini yükselterek ülkenin kalitesiz ve pahalı yaşamasını sağlamaktadır. İşte 1970'lerin Türkiyesi bu gerçeklerle birlikte yaşamıştır. 24 Ocak 1980 Kararlarının alınması bu modelin top yekun değiştirilmesi gereğinden kaynaklanmıştır.

İthalatın madde gruplarına göre yapısını çizelge 55'den bir takım çözümlemeler yaparak incelemek mümkündür:

I. Grup: *Gıda maddeleri ve canlı hayvanların* ithalat içindeki payı ortalama %3,1'dir. Bu grubun ithalat içerisindeki payı yıldan yıla büyük oynamalar göstermektedir. Mesela 1963'te %9 yer kaplarken, ertesi yıl %1,7'lik paya inmektedir. Yine 1976'da %5,3 olan pay, bir sonraki yıl %1,2'ye düşmektedir. Bunun nedeni gıda maddelerinin hava koşullarını bağlı olarak, ürünün bol olduğu yıllarda ithalatı durmakta ya da azalmakta, üretimin düşük olduğu yıllarda ise ithalatın çoğalması ile açıklanabilir (çizelge 55 ve şekil 35).

Bu grupta yer alan maddelerden sadece üçü ithalat içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bunlar tahıl, kahve, kakao, çay ve baharat ürünleri ile şekerdir.

Şekil 35'de oranların yükseldiği 1963, 1965, 1966, 1969, 1970, 1974 ve 1975 yıllarında ithalatın ortalama %80'inden fazlası sadece *tahıllara* aittir. Adı geçen bu yıllarda Türkiye önemli miktarda tahıl ithal etmiştir ve bu tahıl 1963'te toplam

Çizelge 55:Türkiye ithalatının madde gruplarına göre yapısı (1963-1979)

SITC'nin eşya sınıflamasına göre

Maddeler	Değer	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	Ortalama
Genel toplam	Bin TL	6 216 051	4 878 041	5 193 332	6 521 855	6 216 784	6 934 025	6 786 348	9 598 122	16 474 396	21 564 071	29 083 450	52 310 852	67 563 693	80 763 598	103 031 578	110 331 634	174 168 255	
	Bin $	687 616	537 229	571 963	718 269	684 669	763 659	801 104	947 495	1 170 888	1 562 614	2 036 284	3 719 715	4 040 397	4 893 127	5 693 927	4 479 264	4 946 108	
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
I. Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	Bin TL	582 011	81 395	269 609	208 486	44 650	33 275	211 861	712 439	193 505	301 681	780 547	4 965 300	3 523 890	929 483	1 089 368	710 831	498 927	
	Bin $	64 382	8 984	29 693	22 739	4 917	3 665	25 025	70 330	13 753	21 859	53 260	353 025	244 488	57 710	56 275	28 392	14 573	
	%	9,4	1,7	5,2	3,2	0,7	0,5	3,1	7,4	1,2	1,4	2,6	9,5	5,3	1,2	1,0	0,6	0,3	3,2
II. İçki ve tütün	Bin TL	1 443	85	109	848	2 216	1 901	2 624	400	4 589	8 797	11 432	16 880	21 830	18 562	30 369	713	6 991	
	Bin $	160	9	12	93	244	209	333	39	326	637	800	1 188	1 508	1 198	1 704	36	202	
	%	0,02	0,00	0,00	0,01	0,04	0,03	0,04	0,00	0,03	0,04	0,04	0,03	0,03	0,02	0,03	0,00	0,00	0,0
III. Akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler	Bin TL	391 215	319 743	398 072	445 878	467 600	444 333	399 260	537 477	989 202	1 104 103	1 374 479	2 586 032	2 923 044	3 377 122	4 234 838	3 980 743	7 330 393	
	Bin $	43 276	35 214	43 841	49 106	51 496	48 935	47 138	53 068	70 306	80 007	98 252	184 369	200 199	208 463	235 692	160 544	208 771	
	%	6,3	6,6	7,7	6,8	7,5	6,4	6,9	5,6	6,0	5,1	4,7	5,0	4,3	4,2	4,1	3,6	4,2	5,5
IV. Madeni yakıtlar, yağlar ve ilgili maddeler	Bin TL	593 390	609 124	518 394	500 485	487 667	583 571	549 625	744 298	1 845 820	2 226 624	3 174 603	10 755 008	11 822 960	18 216 840	26 793 562	35 454 843	56 114 324	
	Bin $	66 194	67 084	57 092	55 119	53 708	64 270	64 914	73 475	131 188	161 350	222 311	763 650	809 757	1 127 032	1 470 888	1 440 293	1 759 878	
	%	9,6	12,5	10,0	7,7	7,8	8,4	8,1	7,8	11,2	10,3	10,9	20,5	17,5	22,6	25,8	32,2	35,6	15,2
V. Hayvansal ve bitkisel sıvı ve katı yağlar ve mumlar	Bin TL	273 329	247 131	39 572	151 288	43 281	24 337	15 975	49 491	226 388	248 172	37 262	229 000	1 705 383	1 388 667	343 864	862 989	3 250 944	
	Bin $	30 235	27 217	4 358	16 662	4 767	2 680	1 686	4 886	16 090	17 983	2 609	16 220	115 788	85 881	19 803	33 929	72 744	
	%	4,4	5,1	0,8	2,3	0,7	0,4	0,2	0,5	1,4	1,2	0,1	0,4	2,5	1,7	0,3	0,8	1,5	1,4
VI. Kimya sanayii ve buna bağlı sanayi ürünleri	Bin TL	559 245	544 998	619 043	1 036 712	1 171 900	1 375 872	1 479 030	1 691 053	2 818 954	3 880 422	5 466 018	7 084 751	9 493 187	11 858 999	16 244 918	20 542 704	34 099 210	
	Bin $	61 863	60 022	90 203	114 175	126 084	151 508	174 820	166 935	200 352	281 190	382 774	504 162	652 962	730 425	898 279	824 378	953 822	
	%	9,0	11,2	15,8	15,9	18,9	19,8	21,8	17,6	17,1	18,0	13,8	13,6	14,1	14,6	15,8	18,4	19,3	16,4
VII. Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar	Bin TL	1 239 572	923 340	1 051 059	1 210 361	1 141 801	1 140 371	1 201 745	1 696 171	3 487 932	3 608 192	5 299 115	10 672 575	13 286 038	12 824 650	17 264 312	13 595 744	18 738 247	
	Bin $	137 121	101 689	115 755	133 300	125 740	125 592	141 693	167 440	247 889	281 463	370 705	758 981	916 911	791 235	954 257	554 499	439 808	
	%	19,9	18,9	20,2	18,6	18,4	18,4	17,7	17,7	21,2	16,7	13,2	20,4	19,8	15,8	16,8	12,4	9,9	17,6
VIII. Makine ve ulaştırma araçları	Bin TL	2 423 707	2 025 383	1 941 137	2 766 226	2 855 172	3 115 957	2 731 279	3 928 154	6 483 205	9 660 237	12 330 846	15 100 758	23 586 468	30 612 603	35 306 712	33 577 156	51 987 747	
	Bin $	268 109	223 060	213 782	304 651	292 420	343 167	322 465	387 774	460 782	700 017	883 505	1 074 030	1 617 007	1 895 444	1 959 318	1 371 633	1 338 427	
	%	39,0	41,5	37,4	42,4	42,7	44,9	40,3	40,9	39,4	44,8	42,4	28,9	34,8	38,0	34,4	30,6	28,1	38,3
IX. Çeşitli mamul eşya	Bin TL	147 050	126 823	156 324	203 564	202 432	214 574	193 414	238 639	424 513	525 341	628 122	872 112	1 175 820	1 548 596	1 752 724	1 588 157	1 959 099	
	Bin $	18 267	13 967	17 218	22 422	22 294	23 631	22 635	23 558	30 171	38 068	43 988	82 091	80 601	95 734	97 662	64 868	52 999	
	%	2,4	2,6	3,0	3,1	3,3	3,1	2,9	2,5	2,6	2,4	2,2	1,7	1,7	1,9	1,7	1,4	1,1	2,3
X. Kategoriler itibariyle tasnif edilmemiş eşya ve mamuller	Bin TL	85	19	13	25	75	34	35	-	288	522	1 026	27 536	14 973	76	915	17 654	191 373	
	Bin $	9	2	1	3	8	4	4	-	20	38	72	1 999	978	5	49	692	4 894	
	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0

Kaynak:DİE

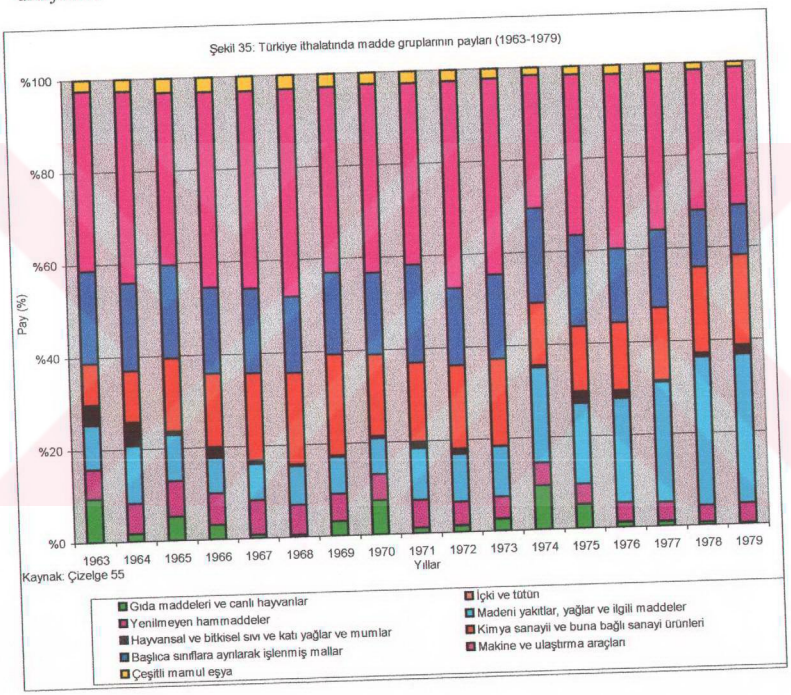
Uluslararası standart ticaret sınıflamasına göre dış ticaret (SITC. Rev.3)

- Maddeler
- I. Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri
  - Canlı hayvanlar
  - Et ve et ürünleri
  - Süt ürünleri ve yumurtalar
  - Balıklar ve diğer deniz ürünleri
  - Tahıl ve tahıl ürünleri
  - Meyve ve sebzeler
  - Şeker, şeker ürünleri ve bal
  - Kahve, çay, kakao, baharat vb. ürünleri
  - Hayvanlar için gıda maddeleri
  - Çeşitli yenebilir ürünler
- II. İçkiler ve tütün
  - İçkiler
  - Çekici
- III. Akaryakıt hariç, yenilmeyen hammadde
  - İşlenmemiş kösele, deri ve kürk
  - Yağlı tohumlar ve yağ veren meyvalar
  - Ham kauçuk
  - Mantar,odun ve kereste
  - Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt
  - Dokuma elyafı ve bunların artıkları
  - Ham gübre ve maden (kömür ve petrol hariç)
  - Metal cevherleri, döküntü ve hurdaları
  - Diğer işlenmemiş hayvansal ve bitkisel ürünler
- IV. Madeni yakıtlar, yağlar vb. ilgili maddeler
  - Taş, kok ve birikel kömürü
  - Petrol ve petrolden elde edilen ürünler
  - Doğal gaz ve mamül gaz
  - Elektrik enerjisi
- V. Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar
  - Hayvansal sıvı ve katı yağlar
  - İşlem görmemiş bitkisel sıvı ve katı yağlar
  - İşlenmiş sıvı ve katı yağlar, mumlar
- VI. Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayii ve ürünleri
  - Organik kimyasal ürünler
  - İnorganik kimyasal ürünler
  - Deriağar ve boyacılıkta kullanılan ürünler
  - Tıp ve eczacılık ürünleri
  - Uçucu yağ,rezinoid, parfümeri, kozmetik, tualet müstahzarları
  - Gübreler (272. grubun dışındakiler)
  - İlk şekildeki plastikler
  - İlk şekilde olmayan plastikler
  - Başka yerde belirtilmeyen kimyasal madde ve ürünleri
- VII. Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar
  - İşlenmiş deri ve kürkler
  - Kauçuktan eşya
  - Mantar ve ahşaptan eşya (mobilya hariç)
  - Kağıt karton ve kağıt hamurundan eşya
  - Diğer tekstil iplikleri, kumaşlar, şekli verilmiş m
  - Diğer metal olmayan madenden yapılmış eşya
  - Demir ve çelik
  - Demir ihtiva etmeyen madenler
  - Başka yerde belirtilmeyen madunden mamul eşya
- VIII. Makina ve ulaştırma araçları
  - Güç üreten makinalar ve araçlar
  - Belirli sanayiler için özelliği olan makina ve cihazlar
  - Metal işleme makinaları
  - Diğer genel endüstri makineleri, cihazları ve al
  - Büro makinaları, otomatik veri işleme makinaları
  - Haberleşme,sesi kaydetme ve verme cihazları
  - Elektrik makinaları, cihaz ve alet ve aksamı
  - Kara taşıtları
  - Diğer taşıt araçları
- IX. Çeşitli mamul eşya
  - Prefabrik yapı;su tesisatı, ısıtma ve aydınlatma cihazları
  - Mobilya, yatak takımı, yatak payandaları ve yastıkları
  - Seyahat eşyaları,el çantaları vb. taşıyıcı eşya
  - Giyim eşyaları ve bunların aksesuarları
  - Ayakkabılar
  - Mesleki, ilmi, kontrol aletleri ve cihazları
  - Fotoğraf malzemeleri, optik eşyalar; kol ve duvar saatleri
  - Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar
- X. SITC'da hiç bir yerde sınıflandırılmamış eşya, mamuller

ithalatın %8,7'sini, 1970'de %5,8'ini ve 1974'de %6,8'ini kapsamıştır. Tahıllar içerisinde ithal edilen ürünlerin %95'ini buğday oluşturmaktadır. Örneğin 1965'de 360 bin ton tahıl ithal edilmiş, bunun 348 bin tonunu buğday oluşturmuştur.

Gıda maddeleri ithalatında devamlı olarak aldığımız sıcak iklim ürünlerinden kahve, kakao, baharat ve çay ithalatı toplam ithalatın ortalama %0,4'ünü karşıladığı görülmektedir. Bu maddeler arasında çay ithalinin artan iç üretim nedeniyle son derece azaldığı, ancak yerli çayın niteliğini artıracak harmanlık çayın ithal edildiğini anlıyoruz.

Şekil 35: Türkiye ithalatında madde gruplarının payları (1963-1979)

Kaynak: Çizelge 55

1953'ten itibaren ülkenin dört bir tarafına yayılan şeker fabrikaları[52] sayesinde Türkiye bazı yıllar şeker ihraç eder duruma bile gelmiştir. Bununla birlikte bazı yıllar (1974 ve 1975'te olduğu gibi) ithalat yoluna da gidildiği görülmektedir.

[52] Türkiye'de şeker fabrikalarının açıldığı en yoğun dönem 1953-1957 döneminde 11 fabrika ile olmuştur. Planlı dönemin başında açılan iki fabrika ile ve sonunda açılan bir fabrika haricinde bu dönem şeker sanayi açısından duraklama yılları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki ürünler dışında diğer mallardan da çok az da olsa ithalat yapıldığı bilinmeli ancak bunların genel ithalat içinde kıymeti yoktur.

II. Grup: *İçkiler ve tütünden* oluşan bu grupta sadece çok az da olsa ülke içinde üretilmeyen içkilerin ithalatının yapıldığını görüyoruz. Tütüne ait hiçbir malın alımı söz konusu değildir. Zira Türkiye dünyanı önde gelen tütün satıcısı ülkelerinden biridir. Aynı zamanda önemli miktarda da içki ihracatı yapılmaktadır (çizelge 55)

III. Grup: *Akaryakıt dışında yenilmeyen bütün hammaddelerden* oluşan bu grubun ithalat içerisinde ortalama %5,5'lik payı sahip olduğu görülmektedir. Hammaddelerin ithalat içindeki payı 1963'te %6,3 iken tedricen azalarak dönem sonunda %4,2'ye gerildiği görülüyor. Ancak değer olarak 1976'ya kadar artış içerisinde olduğu ve bu yıldan sonra duraklayarak 200 milyon dolar civarında sabitlendiği görülüyor (çizelge 55).

Hammaddeler içerisinde ithal edilen en önemli mal yün ipliği imalatında kullanılan *merinos yünü*, ipekli dokuma sanayi için *suni ipek* ve 1968'den sonra faaliyete geçen naylon fabrikaları için naylon hammaddesidir. Sözü edilen bu dokuma elyaflarının ithalat içindeki payı 1960'larda %3,5 civarlarında iken giderek azalmış ve 1970'lerden sonra %1'e düşmüştür.

Bir başka hammadde *ham kauçuktur*. İthal edilen ham kauçuk, lastik kundura, araç lastiği ve kauçuktan mamul çeşitli eşya (balon, eldiven, emzik gibi) yapan sanayiler tarafından kullanılmaktadır. Kauçuğun toplam ithalat içerisindeki payı, %1'ler civarındadır.

Ayrıca deri, kösele, mantar, kereste, kağıt hamuru ve çeşitli madenlerin de ithal edildiği ithalat içerisinde % 2,5 gibi ortalama bir paya sahip olduğu görülmektedir.

IV. Grup: *Madeni yakıtlar, yağlar ve bunlarla ilgili maddeler*; madeni yakıtlar (petrol, taş kömürü ve mamul gaz) planlı dönemde ithalatın ortalama %15,2'ini oluşturmuştur. Bu yakıtlar arasında taş kömürü ve mamul gaz ithalatının 1974'ten sonra yapılamaya başladığı ve toplam ithalatın ancak %1'ini oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye ekonomisi için 1950'li yıllardan sonra en önemli mallardan biri haline gelen petrol, her geçen gün önemini artırmış ve vazgeçilmez bir ürün haline gelmiştir.

Ülkemizde Batman, Mersin (Ataş), İzmit (İpraş) ve İzmir (Aliağa) de rafineri kurulana kadar akaryakıt, petrol ürünleri halinde (benzin, motorin, fuel-oil, asfalt, yağ, gaz yağı vb.) ithal ediliyordu. Bu rafineriler kurulduktan sonra petrol ürünleri yerine direk ham petrol ithaline gidilmiştir. (Darkot, 1972: 232). Türkiye'nin 1963-1970 arasında ham petrol ithalatı, toplam ithalatın ortalama %8'i civarında (65 milyon dolar) idi. 1971 yılından itibaren artan talep bu oranı 1973'te %10,9'a yükseltti (222 milyon dolar), 1974 yılında OPEC'in varil başına petrol fiyatının 1,80 dolardan 10 doları üzerine çıkarması ile yaşanan petrol şoku sonucu 1974'te petrol ithalatı bir anda %240, yani 3,4 kat artış göstererek toplam ithalatın %20,1'ine (747 milyon dolar) ulaşmıştır.

1977'de OPEC'in fiyatları yeniden düzenlemesi ile 13,6 dolara çıkan varil başına petrol fiyatı aynı yıl ithalatın 1974'e oranla iki katına çıkmasına (1.407 milyon dolar) ve ithalat içindeki payın da %24,7'e çıkmasına neden olmuştur. 1978'de döviz darboğazı ve alınan tüm önlemlere karşın petrolün ithalat içindeki payı giderek artmış ve 1978'de %30'a (1.342 milyon dolar), 1979'da ise %33,6'ya (1.661 milyon dolar) ulaşmıştır (çizelge 55 ve şekil 35). 1979'da ülke tüketimi miktar olarak azalmasına (çizelge 56) rağmen OPEC'in ikinci bir şokla fiyatı 35 dolara çıkarması sonucu (Tümertekin-Özgüç, 1997: 433) ithalata ödenen para artış göstermiştir,

Çizelge 56: Türkiye'nin ham petrol üretimi ve ithalatı (1960-1979).

	Yerli üretim		İthalat		Toplam	
Yıllar	Bin ton	%	Bin ton	%	Bin ton	%
1960	375	21,8	1 348	78,24	1 723	100
1965	1 532	43,3	2 007	56,71	3 539	100
1970	3 542	47,9	3 845	52,05	7 387	100
1971	3 452	38,9	5 429	61,13	8 881	100
1972	3 388	29,8	7 969	70,17	11 357	100
1973	3 511	27,4	9 306	72,61	12 817	100
1974	3 309	24,9	9 961	75,06	13 270	100
1975	3 095	24,3	9 634	75,69	12 729	100
1976	2 595	18,8	11 213	81,21	13 808	100
1977	2 713	18,9	11 659	81,12	14 372	100
1978	2 736	20,9	10 354	79,10	13 090	100
1979	2 831	25,7	8 173	74,27	11 004	100

Kaynak:Türkiye 7.enerji kongresi, 1997:184 ve Karabulut, 2000: 66 vd.

Ancak 1971'den özellikle de 1974'ten itibaren petrol ithalatının hem oransal hem de değer olarak artması sadece petrol fiyatlarındaki yükselmeden kaynaklanmamaktadır. Çizelge 56'da 1974'ten itibaren ülke yerli petrol üretim

miktarının sürekli azaldığı, bu karşın ithal petrol miktarının özellikle 1971'den itibaren önemli artışlar kaydettiği görülmektedir. Böylece 1978 yılına kadar ki artışların hem petrol fiyatlarının artışından, hem de yerli üretimin azalıp, ithalatın çoğalıp ve dolayısıyla ülke tüketiminin artmasından kaynaklandığı görülmektedir. Fakat 1978 ve 1979 yılında ülke tüketiminin ve ithalatının azalması ve yurtiçi üretimin bir miktar artmasına rağmen, ithalatın Türkiye toplamı içerisinde büyümesi tamamen fiyat artışlarından kaynaklanmaktadır. Böylece 1977 yılından itibaren petrol, toplam ithalatın 1/3'ünü aşarak Türkiye'nin *en büyük ithal malı* olmuştur (çizelge 57).

V. Grup: *Hayvansal ve bitkisel yağlar ile mumların* ithalattaki payı planlı dönemin başında %4,4 gibi (30 milyon dolar) oldukça yüksek iken, ilerleyen yıllarda gerileme göstererek dönemin sonunda %1,5'e (72 milyon dolara) düşmüştür. Aradan geçen 17 yılda fiyatlar artmamasına, döviz kuru yükselmemesine rağmen toplam miktarın son derece azaldığı ve değer olarak da ancak iki katlık bir artış kaydedildiği görülüyor (çizelge 55). Bu grup içerisinde ithal edilen en önemli ürün bitkisel sıvı ve katı (margarin) yağlardır.

VI. Grup: *Kimya sanayi ve ürünleri* ithalat içerisinde 1963-1979 dönemi içerisinde ortalama %16,4'lük bir pay edinerek üçüncü sırada yer almaktadır. Bu grubun dış alım içerisindeki payı 1963'te %9 iken, sürekli artış göstererek 1969'da %21,8'e çıkmıştır. Bu yıldan sonra payın biraz düştüğü ama daha çok durgunluk içerisinde seyrederek 1979'da %19,3'lük pay ile planlı dönemi kapattığı görülmektedir (şekil 35).

Kimya sanayi dönem boyunca ithalat içerisinde tuttuğu yeri ancak bir kez katlayabilmesine rağmen, değer bakımından sürekli artış kaydederek edindiği yeri 15 kattan fazla artırmıştır. Diğer bir ifade ile 1963'te bu sanayi ürünlerine ödenen para 61 milyon dolar iken, 1979'da 953 milyon dolara yükselmiştir (çizelge 55).

Kimya sanayi ürünleri ithalatının özellikle 1971-1977 arasında yılda ortalama %30 oranında arttığı görülmektedir. Bu durumun nedenlerini şöyle açıklamak mümkündür:

a. Bu sanayi ve ürünlerinin en temel hammaddesi petroldür. Zaten kimya sanayi tesislerinin çoğunun ülkemizde büyük petrol rafinerilerinin (İpraş ve Aliağa gibi) içerisinde ya da yakınında konuşlanması bir tesadüf değildir. Petrol ve türevlerini tüketen bu fabrikalar, petrol fiyatlarının bu yıllarda aşırı yükselmesi

sonucu ithalat miktarları ya da talepleri artmasa bile fiyatların yükselmesi sonucu ithalat içerisindeki değeri yükselmiştir.

b. Kimya sanayinde faaliyet gösteren pek çok tesis bu dönemde yeni kurulduğu için ithalat talebini artırmışlardır. Örneğin ilaç, boya, kozmetik ve temizlik ürünleri üreten irili ufaklı birçok endüstri tesisleri kurulmuştur (Cillov, 1972: 264; Darkot, 1972: 200).

Daha da önemlisi kimya sanayinin en önemli faaliyet alanlarından biri olan *petrol ürünleri endüstrisi* ya da petro-kimya sanayilerin bu dönemde hızlı bir gelişme göstermeleridir. Nitekim 1955 yılında Batman'da Güneydoğu Anadolu petrollerini arıtmak için kurulan ilk rafineriden sonra, İzmit Körfezi kıyısında 1961'de kurulan İpraş ve bundan bir yıl sonra Mersin'de açılan Ataş tesislerinden sonra 4.büyük rafineri Aliağa'da 1972'de hizmete girmiştir. 1972'de Batman ve İpraş'ın kapasiteleri büyütülmüş, 1974'te de Aliağa Rafinerisinin diğer kompleksleri işletmeye açılmıştır. Bu rafinerilerin petro-kimya (PETKİM) komplekslerinden (İpraş ve Aliağa'da olduğu gibi) oluşması sonucu, plastik, sentetik eşya, boru, suni deri vb. pek çok ürünün üretiminin yapılması söz konusun olmuştur.

Petro-kimya tesislerinin devreye girmesi ile birlikte ona bağlı yan endüstrilerin de kurulduğunu görüyoruz. Buna en tipik örnek, İzmit ve Adapazarı'nda kurulan *lastik sanayi tesisleridir* (Lassa, Pirelli ve Goodyear gibi). Bu tesisler özellikle kauçuk hammaddesini ve diğer kullandığı kimyasallara olan ithalat miktarını arttırmıştır.

Kimya endüstrisinin en önemli kollarından biri olan ve tarım için vazgeçilmez bir girdi olan *yapay gübre üretimi* ilk defa 1939 yılında Karabük Demir-Çelik Fabrikalarında amonyum sülfat üretimi şeklinde elde edilmeye başlanmıştır (Doğanay, 1995: 436). 1950'li yıllardan itibaren Türk tarımında girdi kullanımının, dolayısıyla gübre ihtiyacının sürekli artması sonucu 1954'te İskenderun ve 1961'de de İzmit'te suni gübre fabrikaları hizmete girmişti. Ancak özellikle 1965'ten itibaren yerli üretimin yetersizliği sonucu gübre ithalatının artması ve 1969'da Türkiye ithalatının %7'sine (52 milyon dolar) ulaşması İkinci Kalkınma Planı'nın da öngörülerine göre (bu öngörüler ara malı üreten tesislerin kurulması yönünde idi.) Bandırma, Kütahya, Mersin, Samsun ve Elazığ'da yeni tesislerin kurulması sağlamış, bu da ithalata olan talebi belirli bir süre azaltmış, ancak dönem sonuna doğru (1978-1979) gübre ithalatı yine %7'lere ulaşmıştır.

Bir bütün şeklinde düşündüğümüzde kimya sanayi ve ürünleri sınıfında yer alan bu tesisler bir taraftan yerli üretimi önemli ölçüde karşılarken, diğer taraftan ihtiyaç duyduğu ara malı ve hammaddeler için büyük ölçüde ithalat talebi yaratmışlardır. 1970'li yıllarda kimya sanayi ve ürünleri ithalatının artışı bununla ilgilidir.

Özetle, kimya sanayi grubunda ithal edilen en önemli mal organik kimyasallardır. Bu grupta ithal edilen mallar Türkiye ithalatının 1/3'ünü teşkil etmektedirler. İkinci sırada gübre gelmektedir. Onu plastikler ile boyacılık ürünleri takip etmektedir. Ayrıca tıbbı ve eczacılık ürünleri ile kozmetik ve tuvalet eşyalarında dış alıma konu olan diğer ürünlerdir

VII. Grup: *İşlenmiş mallar* grubu ithalat içindeki en istikrarlı ürünler topluluğunu oluşturmaktadır (şekil 35). Dönem boyunca ithalat içindeki payı 1978'e kadar çok az iniş-çıkış göstererek %16 ile %21 arasında değişmiştir. Değer açısından 1971'e kadar durgun bir artış (%22) trendi göstermiş, ancak 1971'den 1978'e kadar 4,5 kat artış kaydederek 1 milyar dolara yükselmiştir. 1978-1979 yılları toplam ithalatın yarı yarıya azalması aynı şekilde işlenmiş mallarda da kendini göstermiş ve hem değer hem de oransal bakımdan yarıya yakın azalmıştır (çizelge 55).

İşlenmiş mal ithalatında en büyük pay *demir-çeliğe* aittir. Bu madde, ortalama %8'lik oran ile dönem boyunca Türkiye ithalatının 1970'e kadar en önemli dördüncü, 1971'den sonra ise en önemli üçüncü ithal malı olmuştur. Demir-çelik ithalatının izlediği seyir, ülkede demir-çelik fabrikalarının üretime geçişi ile birebir bağlantılıdır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereğince 1937'te Karabük'te ağır demir-çelik sanayinin tesis edilmiş olduğunu daha önceleri de ifade etmiştik.. Bu suretle 1940'lı yılların başına kadar sırf ithalatla karşılanan demir-çelik ithalatının yarısına yakın kısmını bu sanayi tarafından karşılanmıştır. 1950'li yıllardan sonra devamlı artan ülke ihtiyacı göz önüne alınarak, 1960'da, Ereğli'de ikinci büyük tesisin kurulmasına başlanmış ve 1965'te bu kuruluş üretime geçmiştir. 1963-1965 yılları arasında Türkiye dışarıdan 50 milyon dolarlık (toplam ithalatın %8'i) ithalat yaparken, 1965'te Ereğli işletmesinin devreye girmesi ile birlikte 1970 yılına kadar, yurtiçi talebin artmasına rağmen, demir-çelik dışalımı azalmış ve 34 milyon dolara kadar (toplam ithalatın ortalama %5,5'ine) inmiştir, ancak 1970 yılından itibaren Karabük ve Ereğli fabrikalarının artan talebe karşı iyice çaresiz kalması, üçüncü fabrikanın

kurulup 1975'te İskenderun'da üretime geçmesine neden olmuştur. Gerçekten 1970-1975 arasında demir-çelik ithalatı, dışalımın %9,6'sını aşmış (1975'te 600 milyon dolar ile toplam ithalatın %13'ünü oluşturmuştur), İskenderun Demir-Çelik Fabrikasının üretime geçmesi ile tekrardan azalan ithalat 1979'da toplam dışalımın %5'ine (247 milyon dolar) gerilemiştir. Tabi bu büyük fabrikalar yanında aynı dönemde Kırıkkale Makine-Kimya Endüstrisi ile özel bir takım şirketlerde (Bursa ve İzmir çelik fabrikaları gibi) çelik üretimine geçilmesi, bunun yanında Karabük fabrikasının genişletilmesi ve hurda demir işleyen özel kuruluşların hizmete girmesi yurtiçi üretim arzını artıran önemli diğer gelişmeler arasındadır.

Diğer önemli bir işlenmiş mal, *demir ihtiva etmeyen madenler* sınıfında yer alan ve çoğunlukla ara malı olarak yarı işlenmiş şekilde ithal edilen alüminyum, manganez, kalay, bakır, çinko, kurşun, antimon gibi madenlerdir. Bu madenlerin ithalat içindeki payı 1960'lı yıllarda %2 (15 milyon dolar) civarında iken, 1970'li yıllarında ilk yarısında bu pay %3'e (hatta 1974'te %3,4'e 127 milyon dolara), son yarısında ise %1'e (45 milyon dolar) düşmüştür.

Bu madenlerin bir çoğu ülke içinde üretilir ve ham şekilde ihraç edilir ancak (bakır, çinko ve kurşun gibi) daha sonra yarı ya da mamul şekilde ara malı olarak tekrar satın alınır. Mesela bakır böyledir (Aktan, 1978: 246; Doğanay, 1995: 303).

Planlı dönemde maden endüstrisine ait çok önemli tesisler kurulmuştur. İlki Türkiye'nin Osmanlı'dan beri en önemli ihraç malı olan kromu işlemeye yönelik olarak kurulan 1962 Antalya ve 1977 Elazığ Ferro-krom metaliği tesisleridir. Bir diğer ihraç malı olan bakırın işlenmesi için, 1939'da Maden ve 1951'de de Göktaş-Murgul'da bakır İzabesi tesisi kurulmuştur. Bu dönemde daha büyük ölçekli olarak Samsun'da 1973'te hizmete geçen Karadeniz Bakır İşletmeleri büyük miktarda bakıra ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca 1973'e kadar satın alınan önemli bir madde olan alüminyumun ülke içinde üretilmesi için, 1973 yılında Seydişehir Alüminyum Tesisleri hizmete girmiştir. Yine 1977'de Kayseri'de Makine-Kimya Endüstrisine bağlı olarak kurulan çinko tesisleri ile çinko ve kurşun gibi iki önemli madenin ikame edilmesi istenmiştir. Bu tesisler bir taraftan ham ihraç edilen madenlerin yurt içinde satılmasını sağlamış ancak diğer taraftan işlediği madenin yurtiçi çıkarımı yetersiz olduğu zaman ithalatı gerekli kılmıştır. Nitekim özelikle 1973'ten sonra maden ithalinin değer olarak artması (pay olarak 1975'ten sonra azalmasına rağmen) bununla ilgili olsa gerektir.

İşlenmiş mallar arasında ithalatı üçüncü sırada gelen bir başka mal *dokuma sanayinin ara malları*dır. Bu dönemde ülke dokuma sanayiinde çok ilerlemiş olmasına rağmen, bir miktar merserize pamuk ipliği ile önemli oranda merinos yünü ipliği ithal etmektedir. Bu iplik ithalatının toplam dışalıma oranı %2 civarındadır.

Kağıt bu grubun dışarıdan alınan diğer malıdır. 1970 yılına kadar kağıt ithalatı toplam ithalatının %2'si kadardı ve 1963-1969 arasında her yıl artış gösteriyordu. 1970-1979 döneminde ise ithalat büyük oranda düşerek ortalama %0,6 seviyelerine indi.

Orman ürünlerini hammadde olarak kullanan kağıt endüstrisi, ilk defa 1936 yılında I. Beş Yıllık Sanayi Planında karalaştırıldığı şekilde, Sümerbank tarafından İzmit'te kurulup üretime geçti. 1944, 1954 ve 1957 yıllarında ek tesislerle büyütülen ve kapasitesi artırılan fabrika 1955 yılında kurulan SEKA'ya (Türkiye Selüloz ve Kağıt Sanayi Kurumu) bağlanmıştır. Kağıt ve selüloz ithalatının 1960'ların sonuna doğru ciddi boyutlara çıkması (toplam ithalatın %3'ü) üzerine 1970 yılında iki büyük tesis (Zonguldak-Çaycuma ve Giresun-Aksu fabrikaları) daha açılmıştır. Bunları 1971'de üretime geçen Muğla-Dalaman Kağıt Fabrikası izlemiştir. Ayrıca 1977'te Afyon-Çay'da kurulan ve SEKA'ya[53] bağlı olarak diğer tesislerin kağıt hamuru (selüloz) ihtiyacını karşılan bir sanayi tesisi daha kurulmuştur. İşte açılan bu tesisler sonucu kağıt üretimi hızla artmış ve 1970'lerden sonra yurtiçi talebe büyük ölçüde cevap verebilmiştir. Lakin ithalatında aynı dönemde azalması bu savı doğrular niteliktedir.

Birinci ve İkinci Kalkınma Planında dayanıklı tüketim malları üreten tesislerin kurulması öngörülmüştü. Buna bağlı olarak da buzdolabından televizyona kadar pek çok madeni eşyanın üretimini yapan tesis açılmıştır. Bu tesisler daha çok yabancı sermaye ile işbirliği halinde, *montaj sanayi*[54] tarzında üretim yapmaya başlamıştır. Yani bu tesislerin ürettiği malın bir kısım malzemesi (motoru, gövde aksamı vb.) ithalat yoluyla karşılanıyor ve fabrikada üretilen diğer yan parçalarla birleştirilerek mal meydana getiriliyordu. Sadece dayanıklı tüketim malları değil, Türkiye'de pek

---

[53] Bu dönemde SEKA dışında kullanılmış kâğıdı işleyen yeniden kullanabilir hale getiren özel şirketlerde kurulmuştur ki, kapasiteleri 15 bin ton olarak tahmin edilmektedir. 1967 yılında Türkiye'nin yıllık kağıt talebi 210 bin ton olarak tahmin edilmiş, bunun 120 bin tonunu içeriden, 90 bin tonunun da dışarıdan sağlanacağı hesaplanmıştır (Darkot, 1972 :200).

[54] Montaj sanayinin gelişmesi, sorunları ve ekonomimizdeki yeri ile ilgili daha geniş bilgi için Hiç-Alkin-Manisalı (1973) tarafından yapılan çalışmaya bakılabilir.

çok sanayi, başta otomotiv olmak üzere bu yöntemle bu dönemde kurulmuştur. Pek çok eleştiri ve zaman zaman da protestolara uğrayan montaj sanayi, Türkiye ithalatını artırmıştır. Ancak aynı zamanda da kurulduktan kısa bir süre sonra da ülke iç talebini büyük ölçüde karşıladığı gibi aynı zamanda ihraç yapabilecek düzeye erişmiştir. Nitekim 1960'larda bu mallar (televizyon, buzdolabı, elektrik süpürgesi, çamaşır ve dikiş makinesi, radyo, büro malzemesi vb.) toplam ithalatın %1,5'ini oluştururken, 1970'lerde %0,5'e düşmüştür. Yani I ve II. Planın hedeflerine bu mallarda ulaşılmıştır. 1980'lerden sonra bu tesislerden çoğu ithal ettikleri ara ve yatırım mallarını da kendileri üretmeye başlamıştır. O zamanlarda yabancı sermaye ve dışa bağımlılık sloganıyla büyük eleştiriler yapanlar, daha sonra bunun meyvelerini alınca bu düşüncelerinden adeta çark etmişlerdir.

VIII. Grup: *Makine ve ulaştırma araçları* planlı dönemde Türkiye ithalatının ortalama %38,3'ünü kapsamıştır. Madde grupları arasında ilk sırada yer alan makine ve ulaştırma araçları aynı zamanda bize bu yönüyle yatırım mallarının dış alım içerisinde en büyük pay olduğunu ifade etmektedir.

Makine ve ulaştırma araçlarının ithalat içerisindeki payı 1963-1973 arasında istikrarlı ve yüksek bir oranla %41,5 iken, 1974'ten itibaren hızlı bir düşüş yaşanarak bu dönemin sonunda %28'e kadar gerilemiştir (şekil 35). Ancak 1974-1979 ortalaması %32,5'tir. Bu malların ithalat içindeki değeri ise, 1978'e kadar sürekli artış göstermiştir. 1963'te 268 milyon dolar olan makine ve ulaştırma araçları dışalımı, %630 (7,3 kat) artarak 1977'te 2 milyar dolara yaklaşmıştır. 1978-1979 krizi diğer tüm maddelerde olduğu gibi makine ve ulaştırma araçlarında da ithalatın büyük ölçüde kısılmasına yol açmıştır (çizelge 55).

Bu grupta yer alan başlıca makineler daha çok fabrika kurmaya yarayan makineler, türbinler, kazanlar, tarım makineleri, elektrik motorları, yol makineleri, demiryolu makine ve araçları ile muhtelif türdeki güç üreten motorlar vb. sayılabilir. Ulaştırma araçları ise kara taşıtları (otomobil, kamyon, otobüs, traktör, vb.) deniz taşıtları (gemi, feribot vb.) ve demiryolu araçları (lokomotif ve vagon vb.)'dır.

1963-1973 arasında makine ve ulaştırma araçları ithalatının yüksek olmasının en önemli nedeni, bu yıllarda ülkenin daha önce ve sonra görülmedik şekilde çok büyük yatırımlara sahne olmasıdır. Şüphesiz Türk sanayisinin belkemiğini oluşturan

bu büyük tesislerin[55] çok çeşitli makine ve aksamlara ihtiyaç göstermesi ithalatı arttırmıştır. Yine bu dönemde montaj sanayi şeklinde kurulan ve büyük bir gelişim kaydeden otomotiv sanayinin[56] önemli oranda ithal talebi yarattığı bilinmektedir. Ayrıca aynı dönemde gemi yapım sanayi ve demiryolu araçları üreten tesislerin kurulması yatırım malı dışalımını artıran diğer bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de yatırımların 1974'ten sonra durmasında ya da yatırım mallarının payının azalmasında, 1950'li yıllardan beri ülkenin çok çeşitli dallarda yatırım yapan yabancı sermayeye karşı yürütülen haksız eleştirilerin sonucunu vermesi ve hükümetlerin de bunu dikkate alması yatmaktadır. Bu durumu şöyle izah edebiliriz: "1954 yılında gerek petrolde gerek imalat sanayi ve diğer sektörlerde özel yabancı sermayeyi köklü şekilde teşvik eden geniş kapsamlı kanunlar çıkartılmıştır" (Hiç-Manisalı, 1980: 215). Bunun sonucunda takip eden yıllarda özel yabancı sermaye iştirakli şirketler, "lisans anlaşmalarına dayanmak suretiyle, kimya ve ilaç sanayinde önemli gelişmeler kaydedilmiş; montaj sanayi adı altında toplanan otomotiv, elektrikli ev aletleri, elektronik, asansör, telefon santralleri ve makineleri gibi sanayi kolları kurulmuştur. 1960'larda, planlı döneme girildiğinde, bu sanayileşme hamlesi devam etmiş, sanayi ve tarım temel maddeleri ara malları ve yedek parça sanayi kollarının da geliştirilmesine çalışılmış, birçok montaj sanayi kollarında yerli imalat oranı geniş ölçüde artırılmıştır (Hiç-Manisalı, 1980: 214).

Bununla beraber gerek maden ve petrolde gerek imalat sanayinde özel yabancı sermaye akımı ile çeşitli aksamaların meydana geldiği yolundaki kanaat

---

[55] 1963-1973 döneminde kurulan büyük sanayi tesisleri şunlardır: Ereğli Demir-Çelik (1965), Samsun Bakır (1973), Seydişehir Alüminyum (1973), Kütahya, Mersin, Elazığ ve Samsun Gübre Tesisleri, Aliağa Rafineri ve Petro-Kimya (1972), İzmit Petkim, Adapazarı, Kırşehir ve İzmit araç lastiği, Marmara tersaneleri, Adapazarı, Eskişehir, Sivas ve Kayseri Demiryolu Tesisleri, Zonguldak, Giresun ve Muğla SEKA, ondan fazla çimento fabrikası, İstanbul ve İzmit Şişe Cam ile bunlara pek çok irili ufaklı sanayi tesisi katılabilir.

[56] Karayolu taşıtları yapımını kapsayan bu sanayi, Türkiye'de ilk kez 1954'te montaj sanayi şeklinde traktör üretimi ile başlamıştır. 1955'ten sonra da aşama aşama kamyon, kamyonet ve jeep üretimine başlanmıştır. Bu araçları üreten tesislere ya da kurumlara montaj izni verildikten sonra pek çok yerli yabancı ortaklı firma Anadolu'da fabrikalar açmaya başlamıştır. Plânlı dönemde ise otobüs ve özellikle de otomobil üreten tesisler yine montaj sanayi şeklinde (Anadol, Murat ve Renault firmaları gibi) kurulmuşlardır.

Bu tesisler ilk bakışta çoğunlukla ithalat yoluyla (montaj şeklinde) üretim yaparken, her geçen gün yerli üretim oranı artmış ve günümüzde %90'a varan kısmı yerli malzeme ile yapılır şekle gelmiştir. Ayrıca bu endüstrinin gelişmesine paralele olarak güçlü bir yan sanayinin kurulduğu ve asıl bu endüstrinin üretimin yerli yaptığı görülmektedir (Doğanay, 1995: 432; İzbırak, 1996: 822).

yaygınlaşmıştır. 1971 askeri muhtırasını izleyerek, bu fikirlerin tesiri altında 1973'te çıkarılan 1702 sayılı Petrol Reformu Kanunu ile madende ve petrolde öncelik kamu sektörüne verilmiş, özel yabancı petrol şirketleri yeni rafineri tesisleri kurmaları veya mevcut rafineri tesislerini genişletmeleri yasaklamıştır. 6224 sayılı kanun ise yürürlülükte bırakılmakla beraber ÜBYKP'nda imalat sanayine akan özel yabancı sermaye için çeşitli kontroller ve tahditler konulmuştur. Bu kontroller özel yabancı sermayenin teşviki öngörülen sektörlerde faaliyet göstermeleri, yeni teknoloji getirmeleri, büyük cesamette tesis kurması, ihracata yönelmeleri, çalıştırdıkları yabancı uzmanların süresinin kısaltılması gibi hususları kapsamaktadır. Bu kontrollerin yanında ve 1974'ten bu yana aşırı karların önlenmesi maksadı ile gerek petrol yerli üretim ve ithalatında gerek kimya ve ilaç sanayinde, gerek genellikle özel yabancı sermaye iştiraki bulunan montaj adı altında toplanan diğer imalat sanayi sektörlerinde sert fiyat kontrolleri ve çeşitli sınırlamalar uygulanmaya başlanmıştır. Sonuç olarak 1970'lerin ortalarından itibaren petrolde özel yabancı sermaye akımı tamamen durmuştur. 6224[57] sayılı kanun çerçevesinde imalat sanayi sektörüne akan özel yabancı sermaye akımında belirgin bir duraklama vuku bulmuş, mevcutların bir kısmı da yerli müteşebbislere devredilerek tasfiye olunmuştur (Hiç-Manisalı, 1980: 216).

Görülüyor ki, 1974'ten itibaren Türkiye ithalatında yatırım mallarını dolayısıyla makine ve ulaştırma araçlarının payının giderek azalmasında yukarıda ifade edilen gelişmeler büyük ölçüde etkili olmuştur.

1974-1977 arasında ise daha önce başlanan birkaç büyük projenin devam etmesi[58], yeni bir takım tesislerin kuruluş aşamasında bulunması ile özellikle otomotiv endüstrisinin üretim süreci boyunca parça ihtiyacının sürekli olması bu dönemde de yatırım malları oranının (makine ve ulaştırma araçlarının) önceki dönem kadar olmasa bile yüksek oranda seyretmesine sebep olmuştur.

1978-1979 yıllarında payın %30'un altına düşmesi ülkenin kriz ortamında bulunması nedeniyle yerli ve yabancı yatırımların azalmasına, aynı zamanda büyük

---

[57] 6224 sayılı kanun 1954 yılında Menderes Hükümeti tarafından yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla çıkarılan ve yukarıdaki söz konusu gelişmelere dayanak olan çok önemli yasadır. Bu yasa, 1947'den itibaren yabancı sermayeye ılımlı bakan ve 1951'de de çıkarılan ama yetersiz bulunan eksiklikleri gidermiştir.

[58] Bunlar İskenderun Demir-Çelik, Mersin-Gübre, Mersin-Cam, Kayseri Çin-Kur ve daha bir çok büyüklü küçüklü tesisten oluşmaktadır.

ölçekli yatırımların bu dönemde olmamasına ya da yapılmaması ile ilişkilendirmek mümkündür.

Ayrıca 1974'ten sonra yatırım malları oranının azalmasının bir başka nedeni de, özellikle Üçüncü Kalkınma Planı'nın hedefleri doğrultusunda sanayileşmenin daha çok makine ve ulaştırma araçları gibi yatırım mallarına kayması sonucu, bu mallarda bir miktar ithal ikamesinin sağlanmasının rolü vardır.

IX. Grup: *Çeşitli mamul eşya* grubunun ithalat içerisindeki payı, tıpkı yatırım malları gibi bir seyir izlemiştir (şekil 35). 1974'ten sonra azalma göstererek 1979'da %11'e inmiştir. I. ve II. Kalkınma Planı döneminde ithalat içindeki payın yüksek, fakat III. ve IV. Plan döneminde düşük olması, bu malda ithal ikamesinin büyük ölçüde III. Plan döneminde sağlandığı ile ilgilidir.

Bu sınıfta yer alan ithalat içerisindeki en önemli mal, *mesleki-ilmi alet ve cihazlardır*. Bu mal, grubun %70'ini ve Türkiye ithalatının da ortalama %1,6'sını kapsanmaktadır. Geri kalan ürünler ise ithalat içerisinde son derece önemsiz kalmaktır.

Madde bazında ithalatın genel görünümü bu şekildedir. 1979 yılını esas alarak Türkiye'nin en büyük ithal mallarını (çizelge 57 ve şekil 36) şu şekilde sıralamak mümkündür:

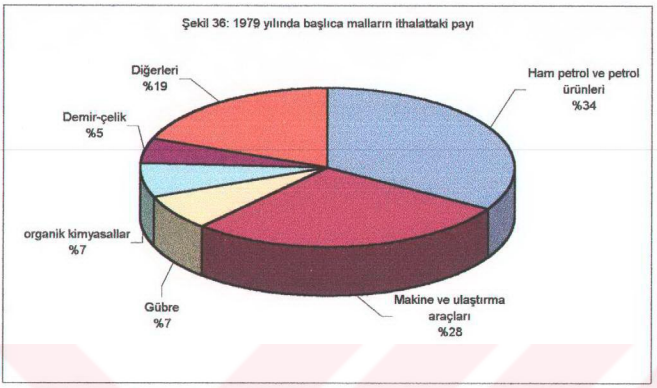
Çizelge 57: Türkiye ithalatında yer alan en önemli maddelerin değer ve pay olarak sıralaması (1979).

Sıralama	Maddeler	Değer ($)	Pay %
1	Ham petrol ve petrol ürünleri	1 662 000	33,6
2	Makine ve ulaştırma araçları	1 388 000	28,1
3	Gübre	353 000	7,1
4	*organik kimyasallar*	*346 000*	7
5	Demir-çelik	248 000	5
	Çizelge toplam	*3 997 000*	*80,8*
	Diğerleri	949 000	19,2
	Genel toplam	4 946 000	100

Kaynak: DİE

Sonuç olarak, planlı dönemde Türkiye'nin izlediği ithal ikameci sanayileşme politikası, korumacı dış ticaret politikası ve bunları tamamlayan aşırı değerlendirilmiş döviz kuru politikası ile birlikte ekonomiyi içe dönük üretim yapan bir endüstri yapısı kazandırılmıştır. Ancak bu üretim yapısının işleyişi, yatırım ve ara malları ithalatına bağlı olduğundan ekonominin döviz talebi giderek artmıştır. Buna

karşılık üretim, içe dönük programlandığından ve iç piyasalar karlı olduğundan ihracat artmamıştır.

Türkiye 1980'lere girerken büyük ölçüde ara ve yatırım malı ithal eden, buna karşılık ihracatı geleneksel tarım ürünleri ve hammaddelerden oluşan bir az gelişmiş ülke statüsünden kurtulmuş değildi.

F. Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret

1- İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Ticaretinde Yaşanan Gelişmeler

II. Dünya Savaşından sonra dünyada serbest ticaret yönünde küresel ve bölgesel atılımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu çabaların küresel boyutta ilki, dünya ticaretini engellerden arındırmak, gümrük tarifelerini indirmek ve dünya ticaretini serbestleştirmek amacıyla, 1947 yılında Cenevre'de imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)[59]'dır. 1994'e kadar yürürlükte kalan, 79 civarında

---

[59] II. Dünya Savaşından sonraki uluslar arası ekonomik ve mali sistemin temeli 1944'te toplanan Bretton Woods Konferanslarında atılmıştır. Konferansların sonunda kurulmasına karar verilen iki örgütten biri olan Dünya Bankası, Avrupa ekonomilerinin onarımına katkıda bulunmak (daha sonraları az gelişmiş ülkelere kalkınma yardımı sağlamak), ikincisi olan Uluslararası Para Fonu (IMF) da uluslar arası parasal ve mali sistemin düzenli bir biçimde işlemesini sağlamakla görevliydi.
Uluslar arası para sistemi ve dünya sanayi üretimi alanında sağlanan işbirliği karşısında uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde de benzer girişimlere şiddetle gerek doğmuştu. O nedenle 1947-1948 arasında Havana'da (Küba) toplanan 50 kadar ülkenin temsilcisi Uluslararası Ticaret Örgütü (İTO) adı verilen bir örgütün kurulmasını kararlaştırdılar; ancak bu örgüt başta ABD olmak üzere bir çok sanayileşmiş ülke parlamentolarınca onaylanmamıştır. Bunun üzerine bu ülkeler toplantılar sırasında imzaladığı ve geçici bir anlaşma olan *GATT* doğmuş oldu. Bir tarife sözleşmesi olan GATT 1948 yılında faaliyete geçti. *Geçiçi* olması öngörülmekle birlikte giderek süreklilik kazandı ve 1995'te Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuruluna kadar yürürlükte kaldı ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yolunda çok önemli adımlar attı.

ülkenin imza koyduğu bu anlaşma ile uluslar arası ticarette gümrük tarifeleri ve öteki kısıtlamalar azaltılarak, dünya ticareti büyük ölçüde serbestleştirilmiştir ki sanayileşmiş ülkeler, 1947-1994 arasında gerçekleştirilen 8 GATT konferansları sonunda, sanayi ürünlerine uyguladıkları tarifeleri ortalama %4'ün altına indirmişlerdir (Seyidoğlu, 1999a: 190-200; Töre, 1998: 371; Tümertekin-Özgüç, 1997: 59-60).

20. yüzyılın ikinci yarısında serbest ticaret yönünde atılan bu küresel adımlar yanında, daha küçük ölçekli de olsalar, aynı amaca yönelik bölgesel entegrasyon hareketleri de dikkati çeker hale gelmiştir. Daha çok serbest ticaret bölgeleri ve gümrük birlikleri şeklinde karşımıza çıkan bu hareketler zamanla çok yaygınlaşmış ve tüm kıtaları ve ülkeleri kapsar hale gelmiştir.

Bu tür bölgesel entegrasyon hareketlerinden en eskisi ve en önemlisi, II. Dünya Savaşı sonunda, Avrupa da savaşın zararlarını azaltmak, yaralarını sarmak ve bunları iktisaden kalkındırmak ve özellikle ABD'nin Marshall Planı adı altında yaptığı iktisadi yardımı Avrupa'da, rasyonel bir şekilde dağıtmak, ve bölge içi ticareti geliştirmek amacıyla kurulmuş olan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC)'dır. 1948 yılında 15 Avrupa devleti[60] tarafından ABD öncülüğünde kurulan OEEC'ye, kısa bir zaman sonra Türkiye ve Yunanistan da katıldı. 1958 yılında İspanya'nın da katılımıyla 18 üyeye ulaşan teşkilat Batı Avrupa ekonomilerinin kısa zamanda kendilerini toparlayıp hızlı bir gelişme sürecine girmesi ile görevini tamamlamış oldu. Ancak birlik dağıtılmayıp Avrupa Sosyalist ülkeleri karşısında bir iktisadi kuvvet olarak varlığını devam ettirmesi sağlanmıştır. Hatta teşkilata, ABD ve Kanada'nın da katılması ile daha fazla kuvvet kazandırmak ve Avrupa'yı aşan uluslar arası bir mahiyet verilmek istenmiştir. Nitekim tarihi rolünü başarıyla tamamlayan OEEC'nin 18 üye devleti arasında ABD ile Kanada da asli üye olarak katılmasıyla 20 devlet 1 Ekim 1961 tarihinde resmen Ekonomik işbirliği ve

---

1994 yılında GATT'a dahil ülkelerin yaptığı son konferansta GATT'ın görev, kapsam ve yaptırım yükünün daha da büyütülmesi kararlaştırıldı ve yerine 130 üyeli WTO kuruldu. 1990'lara kadar GATT'a üye olmayan ve dünya ticareti önünde büyük engeller oluşturan sosyalist ülkeler COMECON *çöktükten sonra WTO'ya üye olmuşlardır. Bugün WTO dünya ticaretinin tamamen serbestleştirilmesi yolunda büyük adımlar atmıştır. Ancak tüm engeller kaldırılmış değildir* (Seyidoğlu, 1999a: 189-201; Tümertekin-Özgüç, 1997: 40,59-60). Ayrıca Türkiye 1955 yılında *GATT'a tabi olmuştur.*

[60] 15 Avrupa devleti; Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya İsviçre, Avusturya, Norveç, İsveç, İrlanda; *İzlanda, Danimarka, Belçika, Lüksemburg, Portekiz ve Hollanda'dır.*

Kalkınma Teşkilatı (OECD)'nı kurmuşlardır yani OEEC, OECD'ye dönüştürülmüştür.

1964'de Japonya ve 1971'de Avustralya, Yeni Zelanda ve Finlandiya'nın katılmasıyla OECD, Atlantik'in iki yakasındaki batılı sanayi ülkelerini birleştiren, üye ülkelerin istikrarlı büyümesini, üye ya da üye olmayan daha az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yardımcı olan ve daha önemlisi dünya ticaretini çok yanlı ve ayrım gözetmeksizin geliştirilmesini sağlayan bir kuruluş haline gelmiştir. 1994'te Meksika, 1995'te Çek Cumhuriyeti ve 1996'da Güney Kore, Polonya ve Macaristan'ın katılmasıyla 29 üyeli bir teşkilat haline gelen *OECD*, bu haliyle coğrafi bölge esasına dayanmayan bir birlik haline gelmiştir ve bugün varlığını aktif halde devam ettirmektedir.

Bu tür bölgesel girişimlerin en eskisi ve önemlileri arasında bir diğeri, halen 15 ülkeyi ve buralarda yaşayan 370 milyon insanı kapsayan Avrupa Birliği olduğu kuşkusuzdur. 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşmasıyla altı ülke tarafından temelleri atılan *Avrupa Ekonomik Topluluğu* (AET), aradan geçen 44 yıl içerisinde ekonomik entegrasyon doğrultusunda çok önemli gelişmeler kaydederek bugün tek para aşamasına geçmiştir. Bundan böylece nihai amacı olan siyasal entegrasyon yönünde yürüyüşünü sürdürecektir (Töre, 1998: 371).

II. Dünya Savaşı sonrasındaki soğuk savaş döneminin yarattığı bir diğer kuruluş 1949 yılında Sosyalist bloğa dahil ülkelerin iktisadi iş birliği sağlamak ve bölge içi ticareti geliştirmek gibi amaçlarla Batı bloku karşısında oluşturduğu *Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi* (COMECON)'dir. SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya tarafından kurulan, 1962'de Doğu Almanya'nın, daha sonraları Moğolistan, Küba ve Vietnam'ın da üye olduğu *COMECON* ya da *Doğu Bloku*, 1980 sonlarında demokratikleşme ve liberalleşme hareketleri sonucunda önemini yitirdi ve 1991'de tıpkı Varşova Paktı gibi fiilen dağıldı.

AET'yi teşkil eden altılılar (B. Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) 1959 yılı başlarından itibaren aralarında sıkı bir iş birliğine girişince OEEC içinde adeta bir ikilik meydana gelmiştir. Altılılar dışında kalan İngiltere'nin önderliğinde yedi devlet (İngiltere, Belçika, Avusturya, İsveç, Norveç, Danimarka ve Portekiz) 1959 yılının sonunda *Avrupa Serbest Ticaret Birliği*'ni (EFTA) kurdular. Bunlara 1961 yılında Finlandiya ve 1970'de İzlanda da katılmış ve yedilerin sayısı

dokuza yükselmiştir. Üye ülkeler kendi aralarında gümrük indirimini öngören ve böylece serbest bir ticaret olanağı sağlamak amacıyla kurulan EFTA, bu yönüyle AET'ye benzemekle birlikte bunun ötesinde bir hedefi olmamakla AET'den tamamen farklıdır.

1973'te İngiltere ve Danimarka Avrupa Topluluğuna (AT) katılınca EFTA'dan çıkmışlardır. Bunun üzerine geri kalan EFTA üyeleri ile AT arasında, sanayi malları arasında bir serbest ticaret bölgesi anlaşması imzalandı. 1986'da Portekiz ve 1994'te Avusturya, İsveç ve Finlandiya AB'ye katıldılar ve EFTA'dan ayrıldılar. Bu gün geri kalan EFTA ülkeleri İsviçre, Norveç ve İzlanda'dan oluşur. Bu ülkelerle AB arasında 1991'de imzalanan Avrupa Serbest Ticaret Alanı Anlaşması ile birlikte Batı Avrupa'da İskandinavya'dan Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir serbest ticaret alanı oluşmuştur.

1960'lar sadece Avrupa'da değil, aynı zamanda Güneydoğu Asya, Latin Amerika, Afrika ve Ortadoğu'da siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel amaçlı birliklerin kurulduğu döneme karşılık gelmektedir. Dünyanın bir çok yerinde kurulan bu teşkilatların çoğu coğrafi alana dayanan bölgesel bir birleşme hareketi iken, 1969 yılında İslam Konferansı Teşkilatı din esasına göre oluşturulmuş bir birlik olarak, İslam ülkeleri arasında sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel alanlarda işbirliği sağlamak ve uluslar arası toplantılar da İslam ülkelerinin birlik içinde hareket etmelerine yardımcı olmak gibi amaçlar güder.

Türkiye'nin de üyesi olduğu İslam Konferansı Asya ve Afrika'daki Müslüman ülkelerden oluşan 51 üyeli bir birliktir. Birliğin iktisadi işbirliği ile ilgili birimi *Ekonomik ve Ticareti İşbirliği Daimi Komitesi* (İSEDAK)'dir. 1981 yılında kurulan bu komite, ekonomik ve özellikle ticari sahada üyeler arasında iş birliği geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır.

2- Türkiye-AET İlişkisinin Gelişmesi

Planlı dönemde Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri dünyada yaşanan gelişmelerin ışığında şekillenmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında dünyada ve özellikle Avrupa'da yaşanan iktisadi ve ticari entegrasyon sürecine Türkiye de katılmış ve böylece 1960'lı yıllarda başlayan ülke gruplaşmaları az çok farklılıklar ve değişiklikler arz ederek günümüze kadar gelmiştir.

Türkiye bu dönemde bir taraftan üyesi olduğu OECD ülkeleri ile (AET, EFTA ve diğer OECD ülkeleri) yoğun ticari ilişkilerini sürdürürken, diğer taraftan da

COMECON ya da Doğu bloku ile dış ticaretini devam ettirmiştir. Ayrıca 1970'lerin ortalarında başlayan III. Dünya ile ilişkiler İslam Ülkeleri bazında giderek daha da önem kazanmaya başlamıştır.

Türkiye, Avrupa'da 1957 yılında başlayan tarihin kaydettiği bu ekonomik entegrasyon hareketini zamanında ve doğru biçimde algılamıştır. "Geçen yüzyıldan beri batılılaşma çabaları içinde bulunan cumhuriyetten sonra büyük Atatürk'ün ilke ve inkılapları ile oluşan çağdaşlaşma modeli içinde batı ile ilişkilerini sürdürüp pekiştirirken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehditleri altında kalan, Atlantik ittifakı, OEEC, Avrupa Konseyi, NATO içinde yer alan, Kore Savaşı'na müttefikler safında katılan bir Türkiye tarihin kaydettiği birleşme ve bütünleşme olgusu olan Avrupa Topluluğu karşısında kayıtsız ve ilgisiz kalmazdı ve kalmadı. Bu nedenledir ki, Avrupa Topluluğu-Türkiye ilişkileri hemen hemen Avrupa Topluluğu'nun kendisi kadar eskidir. Gerçekten, Türkiye ilk kez Roma Anlaşmasının imzalanmasında iki yıl kadar sonra 31 Temmuz 1959 tarihinde topluluğa başvurmuş ve 27 Eylül 1959'da başlayan görüşmelerden sonra, 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmıştır" (Töre, 1998: 372).

Türkiye'nin, AET'ye katılmaya karar vermesinde etkili olan bazı nedenler özetle şöyle belirtilebilir: (Töre, 1998: 267-8)

a. Sağlanan ticari kolaylıklarla ihracatın artırılması,
a. Elde edilecek mali yardımlarla sanayileşmenin hızlandırılması,
b. Başta rakibimiz olan Yunanistan'ın[61] girip, bizim dışarıda kalmamız durumunda ihracatta Batı Avrupa pazarını kaybetmekten duyulan endişe,
c. NATO içinde yer alan Batı kültür ve uygarlığını benimseyen bir Avrupa ülkesi olarak ileride kurulacak bir Avrupa Birliği dışında kalınmak istenmemesi.

1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması, Türkiye ile AET arasında ileride tam üyeliği ön gören bir *ortak üyelik* statüsü kazanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye ile AET arasında aşamalı olarak önce sanayi malları alanında gümrük birliğin gerçekleştirilmesi ve sonra da tam üyelik öngörülmüştür. Bu hedeflere (a) hazırlık, (b) geçiş dönemi ve (c) son dönem (tam üyelik) olmak üzere üç aşamada

[61] Türkiye'nin AET'ye üyelik için Yunanistan'ın başvurusundan bir ay sonra başvurması, iki ülke arasında yaşanan rekabetin derecesini göstermesi açısından ilginçtir.

ulaşılacaktı. Toplulukla Türkiye arasında gümrük birliği ancak ikinci aşamadan yani geçiş döneminden sonra kurulmaya başlanacaktı.

(a) Hazırlık Dönemi: Bu dönemde Türkiye açısında bir yükümlülük söz konusu değildi. Hazırlılık döneminin süresi beş yıl olarak belirlenmişti. Ancak bu süre yeterli gelmezse 2-11 yıla kadar çıkabilecekti. Bu dönemde Türkiye, ileride kendisine düşecek yükümlülükleri üstlenebilecek duruma gelebilmek için topluluğun da yardım ile ekonomisini güçlendirmeye çalışacaktı. Bu dönemde topluluğun Türkiye'ye yardımı bazı ticari kolaylıklar sağlamak şeklinde olmuştur.

Nitekim 1964 yılının Aralık ayından itibaren AET, Türkiye'nin geleneksel dört ihraç ürününü (tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık) her yıl tespit edilecek belirli kontenjanlar dahiline düşük gümrük tarifeleri ile ithal etmişlerdir.

1968 yılından itibaren AET'nin Türkiye'den düşük gümrük vergileri ile ithal edeceği mallar listesi genişletilmiş ve buna turunçgiller, kaliteli şaraplar, bazı deniz ürünleri ve tekstil mamulleri de ilave edilmiştir.

Bundan başka beş yılda Türkiye'ye 175 milyon dolarlık kalkınma kredisi sağlanmıştır ki, bu krediler Keban Barajı ve I. Boğaziçi Köprüsü projelerinde kullanılmıştır. 1 Aralık 1969 tarihinde sona eren *hazırlık dönemi*nde Türkiye, sadece ekonomisini güçlendirmeye çalışmış, aldığı yardımlarla sanayi gücünü rekabete hazır hale getirme gayretinde bulunmuştur (Cillov, 1972: 396; Seyidoğlu, 1999a: 268; Töre,1998: 372-3).

(b) Geçiş Dönemi: Türkiye açısından pek de başarılı geçmeyen birinci aşamadan sonra, topluluk ile başlayan görüşmeler, 23 Kasım 1970'te Brüksel'de *katma protokolün* imzalanması ile sonuçlanmıştır. Katma protokol, Türkiye ile AET arasında geçiş döneminin gerçekleşme koşullarını, yöntemlerini, sıra ve sürelerini saptayan bir anlaşmadır. Katma Protokolün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesi ile geçiş dönemi de işlemeye başlamıştır. Hazırlık döneminin aksine geçiş dönemi artık Türkiye'nin topluluk karşısında yükümlülüklerinin de yürürlüğe girdiği bir dönem olma niteliği taşımakta idi. Katma Krotokol, Türkiye'nin Gümrük Birliği konusunda üstlendiği yükümlülükleri 22 yıllık bir süreye yayarken, topluluk yönünden derhal uygulanabilir nitelikte tavizler öngörüyordu (Töre, 1998: 373).

"Bu hükümle uyarınca topluluk Türkiye çıkışlı sanayi ürünlerinde dönemin başından itibaren gümrükleri kaldırmıştır. Yalnız pamuk ipliği, diğer pamuklu dokumalar, bazı halılar ve petrol ürünleri bunun dışında tutulmuştur. Topluluk bu

mallardaki gümrükleri bazı kolaylıklar sağlamakla birlikte 12 yılda kaldırmayı öngörüyordu. Türkiye ise topluluk çıkışlı sanayi ürünlerinde gümrükleri kademeli olarak 12 yada 22 yılda kaldırmayı üstleniyordu. Ayrıca, Türkiye bu süre boyunca kademeli olarak topluluğun ortak gümrük tarifesini uygulamaya başlayacak ve miktar kısıtlamalarını da kaldıracaktı" (Töre, 1998:374).

"Tarım ürünleri konusunda ise Katma Protokol Türk tarım politikasının 22 yılda topluluk ortak tarım politikasına uydurulmasını öngörüyordu. Sürenin sonunda ortak tarım politikası tedbirleri Türkiye'de de uygulanmaya başlanacak ve böylece tarım ürünlerinin Türkiye ile topluluk arasında serbest dolaşımı sağlamış olacaktı. Bu arada, geçiş döneminden itibaren topluluk Türk tarım ürünlerine uyguladığı tavizleri genişletiyordu. Daha sonra 1980 Temmuz ayında alınan bir kararla topluluk Türk tarım ürünlerinden aldığı gümrük vergilerini, 1 Ocak 1981'de başlamak ve 1 Ocak 1987'de sona ermek üzere dört aşamada indirmeyi kararlaştırmıştır" (Töre, 1998: 374).

Ayrıca Katma Protokol, Türkiye ile Topluluk arasında serbest işçi dolaşımının Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girişinden 12-22 yıl sonra kademeli olarak gerçekleştirilmesini öngörüyordu. Yine topluluk Türkiye'ye mali yardımda bulunarak ve geçiş dönemi boyunca Türkiye ekonomik ve yasal mevzuatını topluluğa uygun hale getirecektir.

Türkiye'nin Katma Protokolle geçiş dönemine girmesi, ülkenin hazırladığı Beş Yıllık Kalkınma Planlarında konunun yer almasına yol açmış ve izlenecek yöntemler belirlenmiştir. Bu amaca yönelik olarak ÜBYKP de Türkiye'nin AET ile bir ortaklık kurma amacının olduğu, belirli bir süre sonra gümrük birliğini gerçekleştirmek istediği, ancak zaman sınırlaması yönüyle Türk ekonomisinin hem kalkınması hem de gümrük birliği yükümlülüklerinin yerine getirilmesinin zor olduğu belirtilmiştir (ÜBYKP, 1972: 64,118).

Türkiye ekonomisinin bunalıma girdiği yıllarda hazırlanan DBYKP, AET ile ilişkilerin, daha doğrusu Türkiye'nin yükümlülüklerinin *bir süre dondurulmasını* (DBYKP, 1978: 269) öngörmektedir. Planın bu yaklaşımında bir takım haklı tarafları olmakla birlikte ilişkilerin tamamen dondurulması, Yaşa-Ocakçıoğlu'nun (1980: 457) ifadesiyle planı hazırlayanların "ideolojik saplantılarından kaynaklanma şüphesi yatmakta", Töre'nin (1998: 390) ifadesiyle "inanılmaz bir hata" olarak karşımıza gelmektedir.

Geçiş döneminde Türkiye topluluk çıkışlı mallarda gümrük vergilerini ilk kez %10 oranında indirmiş ve sonra gelişen ekonomik buhran sonucu 1977'den itibaren gümrük indirim programını her yıl ertelemiştir. Özellikle Yunanistan'ın tam üyelik sürecine girdiği bu dönemde hükümetin yaptığı hatalar sonucu, Türkiye'nin Gümrük Birliği ve de tam üyeliği günümüze kadar uzarken, Yunanistan 1981'de AB'ye katılmıştır.

Görülüyor ki, hazırlık ve geçiş döneminde dolayısıyla planlı dönemde Türkiye, AET ile Gümrük Birliğine tam üyelik konusunda bir takım ilerlemeler sağlamıştır. Ancak arzulanan düzeyin gerisinde kalan bu ilerlemede AET'nin haksız tutumu rol oynadığı gibi asıl Türkiye'nin baştan beri ve de özellikle IV. Plan döneminde son derece isteksiz, kuşkulu, mesafeli ve kimi zamanda ideolojik yaklaşım topluluk ilişkilerinin istenilen düzeyde yürümesini engellemiştir. Bu haliyle Türkiye-AET ilişkileri 1980'li yıllara girmiştir.

Şimdi Türkiye'nin AET, EFTA ve diğer OECD ülkeleri ile, İslam ülkeleri ve Doğu Bloku ülkeleri ile yaptığı ihracat ve ithalatı inceleyelim:

3- Ülke ve Ülke Gruplarına Göre İhracat

Türkiye'nin planlı dönemde dış ticaretini üyesi olduğu, olmaya çalıştığı ve olmadığı bir takım ticari teşkilatlar sürdürmeye çalışmıştır. Bu ülke ve teşkilatların Türkiye ihracatında kapsadıkları önem çizelge 58'de gösterimiştir. Bu tablonun incelenmesinden de görüleceği üzere;

a. İhracatın yapıldığı en önemli ülke grubu, **OECD ülkeleri**dir. Türkiye OECD ülkelerine ihracatın dönem boyunca ortalama %72,5'ini yani 1/3'ten fazlasını sevk etmiştir. OECD ülkelerinin ihracat içindeki payı dönem başında %80 iken, 1978'e kadar çeşitli dalgalanmalar göstererek, tedricen azalmış ve %70'ler civarında bir seyir izlemiştir. 1978'ten itibaren ise hızla düşmüş ve 1979'da %63,7'e inmiştir (çizelge 58).

OECD ülkelerinin ihracat içindeki payının özellikle 1970'lerin sonuna doğru azalmasında ABD'ye satılan mal miktarının düşmesinin önemli bir rolü vardır. Bunun yanında 1970'lerin ortalarından itibaren Türkiye'nin kendine yeni ihraç pazarları araması ve bunu İslam ülkelerinde büyük ölçüde bulması sonucu bu ülkelere yapılan ihracatın payı büyük ölçüde yükselmiştir. Ayrıca Doğu Bloku ülkelerinin bu dönemde önemli bir alıcı olarak karşımıza çıktığı görülmektedir ki, bu iki durum OECD'ye olan ihracatı azaltmıştır.

Çizelge 58: Türkiye'nin başlıca ülke ve ülke gruplarına göre ihracatı (1963-1979)

	I. OECD ÜLKELERİ																III. İSLAM ÜLKELERİ							III.DOĞU BLOKU VE DİĞERİ								
	1. AET (Ortak Pazar)							2. EFTA			3. Diğer OECD																				
Yıllar	Batı Almanya	İngiltere*	İtalya	Fransa	Hollanda	Bel. ve Lüks.	Toplam	İsviçre	Avusturya	Toplam	ABD	Japonya	İspanya	Yunanistan	Toplam	Tablodaki OECD Toplamı	Tüm OECD Toplamı	Irak	S.Arabistan	İran	Suriye	Mısır	Libya	İslam ülkeleri toplamı	SSCB	Romanya	Polonya	Bulgaristan	Çin	Doğu bloku ve diğ.top.	I-II ve III'ün Toplamı	IV. DİĞER ÜLKELER	GENEL TOPLAM
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1963	16,8	12,8	11,8	4,4	2,1	3,0	50,8	5,7	0,7	6,4	13,5	0,8	1,7	0,9	17,0	74,2	80,1	0,0	0,0	0,0	0,8	0,2	0,2	1,3	1,9	0,2	2,0	0,6	-	4,7	80,2	19,8	100
1964	15,1	10,9	7,0	6,1	1,7	3,6	44,4	5,7	1,0	6,7	17,8	0,4	2,0	0,9	21,2	72,2	79	0,2	0,0	1,2	0,6	0,2	0,2	2,5	2,2	0,4	1,4	0,6	-	4,6	79,3	20,7	100
1965	15,6	8,9	6,6	4,3	2,4	5,0	42,7	3,1	1,3	4,3	17,8	1,1	1,0	1,3	21,3	68,3	73,4	0,0	0,1	0,3	0,5	0,3	0,1	1,3	4,1	0,6	2,0	1,2	0,5	8,3	78,0	22,0	100
1966	15,6	9,5	6,5	5,0	2,5	5,4	44,5	4,0	1,0	5,0	16,4	1,7	2,3	1,2	21,5	70,9	75,5	0,5	0,1	0,0	0,5	0,3	0,1	1,4	3,8	0,7	1,4	1,1	-	7,0	79,4	20,6	100
1967	16,1	6,6	6,9	5,5	2,1	3,1	40,4	5,2	0,9	6,1	17,8	5,1	1,5	0,5	24,8	71,3	75,8	0,6	0,0	0,0	0,3	0,3	0,1	1,3	5,4	1,0	1,9	0,7	0,1	9,2	81,8	18,2	100
1968	17,4	6,8	4,9	4,4	3,1	3,3	39,9	5,4	1,2	6,6	14,6	3,3	1,9	0,7	20,6	67,2	71,3	0,1	0,0	1,5	0,3	0,3	0,2	2,3	6,0	1,8	1,6	1,1	0,2	10,7	80,2	19,8	100
1969	20,9	5,6	8,0	5,2	3,0	2,9	45,7	5,3	1,3	6,7	11,2	2,3	0,7	1,4	15,5	67,8	71,3	1,1	0,0	0,9	0,4	0,5	0,5	3,4	5,6	1,6	1,6	0,9	0,0	9,7	80,9	19,1	100
1970	19,9	5,7	6,6	6,7	3,6	3,7	46,4	7,5	1,4	8,9	9,6	3,3	0,7	0,7	14,2	69,5	73,3	1,0	0,0	0,9	0,3	0,6	0,4	3,2	5,0	0,7	1,4	0,8	0,1	8,0	80,8	19,2	100
1971	19,4	4,8	5,8	7,2	3,6	3,4	44,2	9,6	1,3	10,9	10,2	1,5	0,9	0,9	13,5	68,6	72,2	1,0	0,1	0,6	0,8	0,5	0,4	3,5	5,1	0,6	1,5	0,7	0,3	8,1	80,1	19,9	100
1972	21,1	5,2	6,0	5,7	3,1	3,3	44,4	8,6	1,3	9,9	11,7	1,7	0,5	1,2	15,1	69,4	73	1,9	0,1	1,4	1,2	0,3	0,6	5,4	4,7	1,0	0,5	0,6	2,1	8,9	83,8	16,2	100
1973	16,8	7,6	8,8	5,5	3,1	3,3	45,1	8,8	1,0	9,8	9,9	1,3	0,7	1,5	13,3	68,3	72,1	0,8	0,1	0,9	1,8	0,2	0,7	4,4	3,8	0,7	0,5	0,5	2,3	7,9	80,6	19,4	100
1974	22,4	5,3	5,9	4,3	3,4	4,4	45,8	6,1	1,2	7,4	9,4	1,2	1,3	1,3	13,2	66,3	70,5	2,0	0,3	1,0	1,9	0,4	0,6	6,2	5,1	0,4	0,6	0,5	1,1	7,7	80,2	19,8	100
1975	21,8	5,0	5,9	4,4	3,6	2,2	42,8	6,8	1,8	8,6	10,5	2,0	1,3	0,0	13,9	65,3	70,4	3,2	0,4	2,6	1,8	0,5	2,0	10,5	5,3	0,5	0,8	0,5	0,1	7,1	82,9	17,1	100
1976	19,2	7,0	8,7	5,5	3,3	4,4	48,1	9,2	1,4	10,6	9,8	1,8	1,3	0,1	13,0	71,7	75,6	2,1	0,9	1,7	1,6	0,8	0,5	7,7	4,1	1,6	0,8	0,4	0,1	7,0	86,4	13,6	100
1977	22,2	5,4	9,3	5,4	3,3	3,2	48,7	6,2	2,0	8,2	6,9	2,1	0,9	0,1	10,0	66,9	70,5	2,8	1,0	2,8	1,7	0,9	0,8	9,9	4,6	1,5	0,9	0,8	0,3	8,0	84,8	15,2	100
1978	22,1	5,0	7,7	5,6	3,4	3,3	47,0	5,0	1,5	6,5	6,7	1,6	0,6	0,2	9,1	62,6	65,6	3,0	0,8	2,0	2,6	0,8	2,2	11,3	4,6	3,2	1,9	0,5	0,7	10,9	84,7	15,3	100
1979	21,9	4,6	9,4	6,1	3,3	2,7	48,0	5,0	2,0	7,1	4,6	1,0	0,8	0,2	6,6	61,6	63,7	5,0	0,9	0,5	2,4	2,2	1,9	13,0	5,6	1,7	1,9	0,3	0,4	9,9	84,5	15,5	100
Ort.	*19,1*	*6,9*	*7,4*	*5,4*	*3,0*	*3,5*	*45,2*	*6,3*	*1,3*	*7,6*	*11,7*	*1,9*	*1,2*	*0,8*	*15,5*	*68,4*	*72,5*	*1,5*	*0,3*	*1,1*	*1,1*	*0,5*	*0,7*	*5,2*	*4,5*	*1,1*	*1,3*	*0,7*	*0,5*	*8,1*	*81,7*	*18,3*	*100*

Kaynak: DİE

b. OECD ülkeleri grubuna dahil olan en önemli birlik, **AET** ya da o zamanlardaki kullanımıyla Ortak Pazar'dır. Ortak Pazar ülkeleri öteden beri Türkiye ihracatında hep ön sırada yer almışlardır. Planlı dönemde AET'nin payı ortalama %42,2'dir. 1963 yılı hariç tutulursa, Türkiye'nin ortak pazara olan ihracatı bu dönemde istikrarlı bir durum sergilemiş ve artış göstererek birinciliğini korumuştur (çizelge 58).

Planlı dönemde AET'ye olan ihracatımızın artmasında, 1964 Ankara Anlaşması ve 1973 Katma Protokol ile elde edilen tavizlerin (gümrük indirimleri, kotaların genişletilmesi gibi) rolü büyüktür.

AET içinde ihracat yaptığımız en önemli ülke B. Almanya'dır. Bu ülke, AET'ye yapılan ihracatın yarısını tek başına kavramaktadır. B. Almanya, 1968'ten itibaren Türkiye ihracatının değişmeyen *en büyük ve en önemli* ülkesi haline gelmiştir (şekil 37). B. Almanya II. Dünya Savaşı'ndan sonra yitirdiği ve 1968'e kadar ABD'ye kaptırdığı ihracat üstünlüğünü, bu yıldan sonra bir daha hiç yitirmemiş ve günümüze kadar büyük bir farkla korumuştur.

Almanya'dan sonra ikinciliği İtalya almaktadır. Onu İngiltere, Fransa, Belçika ve Lüksemburg ile Hollanda takip etmekte idi. İngiltere ve Belçika-Lüksemburg'un ihracat içindeki payı gittikçe azalırken İtalya, Fransa ve Hollanda'nın payının ihracat içinde yükseldiği görülmektedir (şekil 37).

Çizelge 58'de görülmeyen, 1973 yılında itibaren AET içinde yer alan Danimarka ve İrlanda'nın ihracatımız içindeki payı son derece küçük (%0,5) olduğu için tabloda görülmemektedir. Ancak bugün bile bu iki ülkenin Türkiye ihracatındaki yeri pek önemsizdir.

c. **EFTA ülkeleri** aynı zamanda Serbest Bölge olarak da anılmaktadır. Bu bölgeye dahil olan ülkelerden Türkiye için en önemlisi şüphesiz İsviçre'dir. II. Dünya Savaşı'ndan beri ihracat içerisinde hep ilk beş ülke içinde yer alan İsviçre, planlı dönemde bu yerini fazlası ile korumuştur. Özellikle 1970-1977 arasında bu ülke ihracatımızda Almanya ve ABD'den sonra üçüncülüğe oturmuştur (şekil 37). Bu grupta yer alan bir diğer ülke, Avusturya'dır. Avusturya bu dönemde 1950-1962 dönemine nazaran ihracatımız içindeki payını azaltmıştır (çizelge 58).

Serbest Bölgeye dahil olan İsveç, Norveç, Portekiz, Finlandiya ve İzlanda gibi devletlerin bu dönemde ihracatımız içindeki payı son derece düşüktür. Mesela 1975 yılında bu beş ülkenin ihracatımız içindeki payı sadece %3,4 idi. 1973'e kadar EFTA

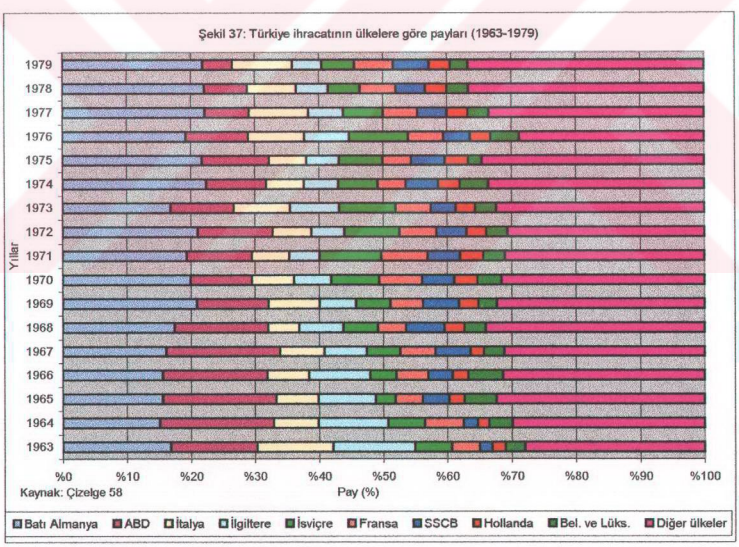
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

içinde yer alan İngiltere ve Danimarka, bu yıldan sonra AET'ye katıldıkları için Ortak Pazar içinde değerlendirilmişlerdir.

Tüm EFTA ülkelerinin ihracat içindeki ortalama %9 civarında bir paya sahip olduğunu söylemek mümkündür ki bu planlı dönemde tek başına İtalya'nın payından biraz fazla, ABD'nin payından ise çok geridedir.

Çizelgede **diğer OECD ülkeleri** grubunda ABD, Japonya ve İspanya yer almaktadır. Bunlara 1971'de OECD'ye katılan Avustralya ve Yeni Zelanda'yı da katmak mümkündür. Ancak her iki ülke Türkiye'den çok uzak mesafelerde bulundukları için hem ihracat hem de, ithalat içinde son derece önemsiz bir yere (%0,1) sahiptirler.

Diğer OECD ülkelerinin planlı dönemde Türkiye ihracatındaki payı %15,5 olup, bu oran AET'den sonra ikinci büyük ihraç ülkeleri grubudur (çizelge 58). Bu ülkelerin ihracat içerisindeki payı 1960'larda %25'e kadar yükselmesine rağmen daha sonra giderek azalmış ve dönem sonunda %6,6'ta kadar düşmüştür.

OECD'nin kurucu üyesi olan ABD, II. Dünya Savaşı'nda ele geçirdiği üstünlüğünü (ihracat içerisinde ilk sırada alması) 1967 yılına kadar sürdürmüştür. Ancak bu yıldan sonra ABD'nin ihracatımızdaki payı, gitgide azalarak özellikle

1977'den sonra hızla düşerek dönem sonunda %4,6'ya düşmüştür. Fakat planlı dönemin tamamı göz önüne alındığında ABD toplam ihracatımızın %11,7'sini satın almakla halen ikinci sıradaki yerini korumaktadır (şekil 37).

ABD'nin Türkiye ihracatındaki payının 1960'lardan sonra giderek azalmasında Türkiye-ABD arasında yaşanan anlaşmazlıkların da etkisi vardır. Bunlardan biri "1964'te ABD'den alına silâhların Kıbrıs'a bir askeri harekatta kullanılamayacağının ABD başkanı tarafından bir mektupla Başbakan İnönü'ye bildirilmesi oldu. Nitekim daha sonra, 1974'te Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle ABD'nin yardımları tümüyle kesildi. Olaylardan ikincisi, haşhaş üretiminin tümüyle durdurulması yönünde ABD istekleri idi. Bu yönde ısrarlı istekler sonucu, haşhaş ekimi 20'den fazla ilde yapılırken, 1970'lerin başında dört ile indirildi. Mart 1971 Askeri Harekatından sonra kurulan hükümet haşhaş üretimini tümüyle yasakladıysa da 1974'te seçimle gelen hükümet, yasağı kaldırdı" (Kepenek-Yentürk, 1996: 243). Ayrıca 1974 Kıbrıs harekatından sonra ABD'nin 1975 Şubatından itibaren tatbikine başladığı ve 1978 Eylülüne kadar devam eden silah ambargosu ikili ilişkileri iyice germiştir (Armaoğlu, 1994a: 824).

1945-1960 arasında sarsıntısız, sağlam ve tam bir dayanışma içinde geçen Türk-Amerikan ilişkileri, 1960-1980 döneminde inişler-çıkışlar, çalkantılar, sarsıntılar ve krizler dönemi olarak büyük yara almıştır. Türk-ABD ilişkilerindeki bu gelişme, Türkiye'yi Sovyetlerle olan ilişkilerini yeniden değerlendirmeye götürmüştür. Öte yandan, Türkiye'nin Ortadoğu politikası da aynı tesirlerle yeni bir şekil almaya başlamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan planlı döneme kadar Türkiye dış ticaretinde, dolayısıyla ihracatında hep geri sıralarda yer alan Japonya planlı dönemle birlikte ülkemizin ticaretinde önemli bir aşamaya gelmiştir. Nitekim 1950 öncesinde çok gerilerde yer alan Japonya, 1950-1962 arasında ülkemiz ihracatının ancak %0,6'sını kendisine sevk edebilmiştir. Halbuki planlı dönemde bu oran %1,9 gibi eskiye nazaran azımsanmayacak bir düzeye ulaşmıştır. Hatta 1967-1970 arasında Türkiye ihracatının %3,5'ini Japonya'ya yapmıştır (çizelge 58).

OECD içinde yer alan Yunanistan (%0,8) ve İspanya'ya (%1,2) çizelge 58'de de görülen miktarda ihracatımızın küçük olmasını nedeni ise, her iki ülkenin de Türkiye gibi bir Akdeniz ülkesi olmasıdır. Türkiye'nin Avrupa'ya sattığı temel ihraç maddelerinin (kuru meyveler, tütün, pamuk ve tekstil ürünleri gibi) bu ülkelerin de

üretmesi, ihracatınızı sınırlayan en önemli öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Yunanistan ve İspanya Avrupa ihracat piyasasında ve AET içinde Türkiye'nin en önemli iki rakibidir.

e. Planlı dönemde Türkiye ihracatında ön plana çıkan bir diğer ülke grubu **İslam ülkeleri**dir. Daha önce sadece Türkiye'nin komşuları (İran, Irak, Suriye) ile Osmanlı'dan beri çok önemli ticari partner olan Mısır ve 1952'den sonra önem kazanan S. Arabistan ile diğer İslam ülkelerine göre ileri derecede sürdürülen ticari ilişkiler, 1969'da İslam Konferansı Teşkilatı'nın kurulması ile diğer ülkeleri de kapsayan bir alana yayılmıştır.

Çizelge 58'de de görüldüğü gibi İslam ülkeleri ile olan ticaretimiz ve de ihracatımız özellikle 1970'li yılların ortalarından itibaren hızla artmıştır. 1963-1967 dönemini kapsayan I. Kalkınma Planı yıllarında İran, Irak, Suriye, S. Arabistan, Mısır ve Libya'nın ihracatımız içindeki payı sadece %1,5 iken, II. Plan döneminde (1968-1972) %3,5'e ve III. ile IV. Planın ilk yılında bu oran %9,7 gibi son derece yüksek düzeye ulaşmıştır.

Türkiye'nin İslam ülkeleri ile ticari ilişkilerindeki bu gelişmeleri temelde üç nedene dayandırmak mümkündür:

İlki, 1974'te Kıbrıs Barış Harekatının gerçekleştirilmesi ile Batının ülkemize karşı büyük tepki göstermesinin Türkiye'de yarattığı hayal kırıklığıdır. Türkiye uluslar arası arenada ve özellikle müttefiki Batı dünyasında beklediği desteği bulamamış, bu da dış ekonomik ilişkilerde yeni alternatiflerin aranmasına, bu arada İslam ülkeleri ile ilişkilerin yoğunlaştırılmasına yol açmıştır (Yaşa-Ocakçıoğlu, 1980: 450-7). İkincisi, 1974'ten itibaren ham petrol fiyatların da yaşanan şok edici artışlardır. Bu gelişme Türkiye'nin ithalatını artırırken, bununla beraber ihracatın da bu ülkelere doğru kaymasına neden olmuştur. Üçüncüsü, bu ülkelerin sanayi ürünleri için bir pazar oluşturabileceği düşüncesinin yürürlüğe konması ve sanayi ürünleri dışsatımının belli oranda artış sağlamasıdır (Kepenek-Yentürk, 1996: 249). Ayrıca DBYKP (1978: 265) Türkiye'nin "çok yönlü bir uluslar arası ekonomik işbirliği içinde dış ekonomik ilişkileri tutarlı, bilinçli, ülke yararına ve dışa bağımlılığı azaltma yönünde bir tutum izlemek zorundadır" ifadesiyle dış ticaretin pek çok ülkelere açılması ve İslam ülkeleri ile de işbirliği yaparak da ülkenin dışa bağımlılığının azaltılması gerektiği belirtilmiştir. Bu da etkisini 1979'da fazlası ile göstermiştir.

Planlı dönemde İslam ülkeleri arasında en fazla mal sattığımız ülke komşularımız Irak (%1,5), Suriye (%1,1), İran (%1,1)'dır. Onları Libya (%0,7) ve Mısır (%0,5) gibi Kuzey Afrika ülkeleri ile S. Arabistan (%0,3) gibi bir Ortadoğu ülkesi izlemekte idi (çizelge 58).

e. **Doğu Bloku** ya da **Sosyalist ülkelere** aynı zamanda pek de yaygın kullanılmayan bir ifade ile COMECON ülkeleri de denilir. Bu ülkelerin Çin de dahil Türkiye'ye olan ihracatı dönem boyunca ortalama %8,1 civarında idi.

Doğu Bloku ülkeleri içerisinde en önemli ticaret partnerimiz olan SSCB'nin ihracat içerisindeki payı ortalama %4,5'tir (çizelge 58). Planlı dönemde SSCB ile olan ticaret kliring esasına bağlı olarak yapılmıştır. SSCB bu dönemde Türkiye'de bir çok yatırıma imza atmıştır. KİT şeklinde kurulan bu tesislerin en bilineni; İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum ve Petkim Aliağa'dır. Bu büyük projelerin bedeli çoğu kez ihracat yoluyla karşılanmıştır.

Yine planlı dönemde Polonya ve Romanya gibi sosyalist ülkelerle de enerji üreten birimler ve petrol rafinerileri yapımında dış teknik yardım (çeşitli yatırım malları) alınmıştır. Bu ülkelerden yatırım malı şeklinde yapılan bu ithalatın bedeli yine kliring yöntemi gereği ihracat yoluyla karşılanmıştır. Bulgaristan ve Çin'e yapılan ihracat planlı dönemde pek önemsiz kalmıştır.

f. **Diğer ülkelere** olan ihracat ise 1976'ya kadar %20 civarında iken, bu yıldan sonra özellikle İslam ve doğu bloku ülkeleriyle ticaretin canlanmasından sonra azalma göstermiştir (çizelge 58).

Sonuç olarak, planlı dönemde ihracatın ülkelere göre dağılışında önemli değişiklikler kaydedilmiştir. Ortak Pazar ülkelerine olan ihracat beklendiği ölçüde artmamıştır. Serbest Bölge ve diğer OECD ülkeleriyle olan ticaret özellikle Türkiye'nin krize girdiği 1977 yılından sonra azalmıştır. Tam tersine İslam ülkeleri ve doğu bloku ile olan ihracatta bu dönemden sonra artmıştır. Bunu döviz krizine giren Türkiye'nin serbest dövizle (dolar, mark ve sterlin gibi) ödeme yaptığı ülkeler (OECD ülkeleri) yerine, anlaşmalı olduğu (bu anlaşmadan kasıt kliring ve takas usulleri ile bazen de ikili anlaşmaya dayalı yapılan dış ticaret ya da ödeme şekli) İslam ve doğu bloku ülkeleri tercih etmesiyle alakalıdır. Ayrıca "demirperde gerisi anlaşmalı memleketler, ihraç mahsullerimizin fiyatlarının dünya pazarlarından uzaklaştığı yıllarda mahsullerimizin en mühim alıcısı olmuşlardır. Nitekim 1965'ten itibaren bu ülkelere ihracatımızın arttığını görüyoruz" (Cillov, 1972: 430).

4- Ülke ve Ülke Gruplarına Göre İthalat

Planlı dönemde Türkiye'nin ithalat yaptığı ülke ve ülke gruplarının dağılışı çizelge 59'da görülmektedir. Buna göre:

a. **Ekonomik işbirliği ve Kalkınma Teşkilatı**'nın ülke ithalatının %73,5'ini karşıladığını görüyoruz. Türkiye OECD ülkelerinden 1974 yılına kadar toplam ithalatın ortalama %76,6'sını getirirken, 1974'ten itibaren OECD'nin payının hızla gerilediğine tanık olmaktayız. Bunun en önemli nedeni 1974'te ham petrol fiyatlarının dört kattan fazla artmasıdır. Nitekim 1974-1977 arasındaki birinci petrol şoku OECD ithalatını %70'ler civarında tutarken, 1977'te tekrar eden ara şok ve 1979'da İkinci Büyük Petrol Şoku ile bu ülkelerin payı %60'lara inmiştir. OECD ithalatı 1974'ten itibaren İslam ülkelerine özelliklede Ortadoğu ülkelerine doğru kaymıştır.

b. OECD ülkeleri içinde en büyük ve en önemli dışalım yaptığımız birlik, **AET**'dir. Türkiye'nin ithal ettiği yabancı malların çoğunun kaynağı, ortak üyesi bulunduğumuz AET'dir. Bu topluluğun genel ithalat içindeki payının %49,9 gibi son derece yüksek olmasını sağlamaktadır. AET'nin ithalat içindeki payı 1963'te %39,7'den 1974'e kadar sürekli artış göstererek, 1973'te %54,4 olarak gerçekleşmiştir. Petrol krizinden sonra ise Ortak Pazar Türkiye'nin ithalatı içerisindeki payını her geçen gün yitirerek 1979'da %36,8'lere kadar indirmiştir (çizelge 59).

Ankara Anlaşmasından sonra yoğunlaşan AET-Türkiye ticari ilişkilerinde, Türkiye'nin beklentisinin tersine, AET daha karlı çıkmıştır. Çünkü 1964'ten sonra Türkiye'nin AET ile olan ihracatı çok az artarken, ithalat payının önemli oranda artış gösterdiği görülmektedir. Ancak petrol krizi Türkiye'nin ortak pazara olan ihracatını etkilemezken (hatta önceki yıllara nazaran bir miktarda artış sağlamış ve dönemin en yüksek payı bu yıllarda %45,5 olarak yakalanmıştır), ithalatında önemli oranda düşmeye yol açmıştır.

B.Almanya ihracatta olduğu gibi ithalatta da *en büyük* partnerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1971 yılına kadar Türkiye'nin ithalatında en önemli ülke olan ABD (1968 yılına kadarda ihracatta), bu yoldan sonra üstünlüğünü B. Almanya'ya kaptırmıştır (şekil 38) ve B. Almanya günümüze kadar tartışılmaz üstünlüğünü korumayı bilmiştir.

Çizelge 59: Türkiye'nin başlıca ülke ve ülke gruplarına göre ithalatı (1963-1979)

	I. OECD ÜLKELERİ																		II. İSLAM ÜLKELERİ					III. DOĞU BLOKU VE DİĞERLERİ										
	1. AET (Ortak Pazar)							2. EFTA				3. Diğer OECD																					
Yıllar	Batı Almanya	İngiltere	İtalya	Fransa	Hollanda	Bel. ve Lüks.	Toplam	İsviçre	Avusturya	İsveç	Toplam	ABD	Japonya	İspanya	Yunanistan	Toplam	Tablodaki OECD Toplamı	Tüm OECD Toplamı	İran	S.Arabistan	Suriye	Mısır	İslâm ülkeleri toplamı	SSCB	Romanya	Çekoslovakya	Bulgaristan	Çin	Brezilya	G.Kore	Doğu bloku ve diğ. top.	i-İi ve iii TOPLAMI	IV. DİĞER ÜLKELER	GENEL TOPLAM
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1963	15,1	11,2	5,1	5,0	1,9	1,4	39,7	1,2	1,2	1,6	4,1	30,6	2,3	0,4	0,4	33,8	77,6	78,8	2,2	0,0	-	0,1	2,3	1,3	0,4	2,0	0,5	0,0	0,1	0,0	4,3	84,1	15,9	100
1964	14,9	10,4	5,9	3,8	2,4	1,6	39,1	1,7	1,8	1,7	5,3	28,8	1,3	0,2		30,2	74,7	76,3	1,3	2,1	0,0	0,2	3,6	1,5	0,4	1,8	0,7	-	0,1	0,0	4,1	82,4	17,6	100
1965	14,7	9,7	6,4	3,7	2,3	1,3	38,2	2,2	1,9	1,2	5,3	28,1	1,8	0,2	0,0	30,0	73,5	75,5	-	3,4	0,0	0,1	3,5	2,9	0,6	1,5	0,7	-	0,2	0,0	5,9	82,9	17,1	100
1966	15,7	11,0	7,5	6,0	2,2	1,5	43,9	2,6	1,5	1,4	5,5	24,0	2,2	0,3	0,0	26,5	75,9	77,5	0,03	2,1	0,0	0,1	2,3	3,6	0,7	1,8	0,9	0,0	0,3	0,0	7,0	85,2	14,8	100
1967	13,5	12,9	7,3	4,0	2,2	1,7	47,5	2,8	1,5	1,5	5,3	17,9	2,5	0,3	0,0	20,7	74,1	75,5	0,0	1,2	0,0	0,1	1,3	4,0	1,1	1,9	0,8	0,0	0,0	0,0	7,9	83,3	16,7	100
1968	20,4	12,9	8,8	3,5	2,4	1,8	49,9	3,0	1,5	1,5	6,0	15,8	1,5	0,3	0,1	17,7	73,5	76,3	-	1,5	0,1	0,1	1,7	4,0	1,1	1,6	0,8	0,0	0,1	0,0	7,7	83,0	17,0	100
1969	18,4	11,8	9,4	3,3	2,5	1,9	47,3	4,4	1,3	1,6	7,3	19,3	1,1	0,9	0,1	21,3	75,9	76,9	0,1	0,9	0,1	0,8	1,9	4,2	0,9	1,5	0,5	0,0	0,1	0,0	7,3	85,2	14,8	100
1970	13,6	9,6	7,8	3,4	2,6	1,9	43,9	4,7	1,1	1,1	6,9	21,7	2,7	0,5	0,0	24,9	75,6	76,9	0,0	0,8	0,0	0,4	1,1	4,1	0,9	1,4	0,5	0,0	0,3	0,0	7,1	84,1	15,9	100
1971	11,9	9,5	10,3	6,4	2,2	2,0	48,4	4,9	1,3	1,5	7,7	14,7	2,2	0,5	0,0	17,4	73,5	75,6	0,4	1,8	0,3	0,3	2,7	5,5	0,6	1,0	0,5	0,0	0,3	0,0	7,8	84,1	15,9	100
1972	13,3	10,9	10,6	6,7	2,9	2,2	52,7	4,7	1,1	1,2	7,1	12,3	2,1	1,0	0,3	15,7	75,4	76,9	0,9	3,3	0,1	0,4	4,7	7,7	0,2	0,8	0,3	0,0	0,6	0,0	9,6	89,8	10,2	100
1973	21,0	10,7	8,2	6,4	4,8	3,4	54,4	6,0	1,3	1,2	8,5	8,9	2,8	0,5	0,3	12,6	75,5	77,3	0,7	4,0	0,2	0,0	4,9	6,0	0,4	0,5	0,3	0,2	0,7	0,0	8,1	88,6	11,4	100
1974	13,0	7,1	7,2	6,5	3,1	2,8	44,6	5,5	1,5	0,9	7,9	9,3	5,3	0,6	0,4	15,5	68,0	70,6	1,1	6,7	0,1	0,2	8,1	2,5	2,1	0,4	0,4	0,1	0,6	0,1	6,2	82,3	17,7	100
1975	22,3	7,3	7,6	5,9	2,9	2,7	48,7	5,9	1,3	0,8	8,0	9,0	4,5	0,7	0,0	14,1	70,8	73,8	0,6	2,0	0,5	0,0	3,0	1,6	1,3	0,5	0,6	0,5	0,4	0,0	4,8	78,6	21,4	100
1976	18,4	8,0	7,5	6,0	3,3	2,0	45,3	5,5	1,2	0,8	7,4	8,5	4,4	1,1	0,1	14,1	66,8	69,5	2,1	0,2	0,2	0,0	2,6	1,7	1,8	0,4	1,0	0,0	0,9	0,0	5,9	75,3	24,7	100
1977	16,3	6,9	7,8	5,7	2,7	2,8	42,2	5,8	1,3	0,9	8,0	8,7	5,4	1,1	0,3	15,5	65,6	68,2	2,8	0,1	0,4	0,0	3,4	1,4	2,0	0,7	0,7	0,0	1,0	0,3	6,2	75,3	24,7	100
1978	17,8	4,4	6,3	7,9	2,2	2,1	40,7	5,8	1,7	0,8	8,4	6,2	2,4	1,1	0,1	9,8	59,0	60,6	10,9	0,7	1,0	0,7	13,2	1,5	3,8	1,2	0,5	0,0	1,0	1,0	9,0	81,2	18,8	100
1979	13,1	4,7	9,1	6,4	1,7	1,9	36,9	5,0	2,3	0,8	8,1	7,4	5,4	1,9	0,5	15,2	60,1	62,8	3,0	0,2	0,7	0,0	3,9	2,1	4,5	1,2	1,5	0,0	0,4	1,4	11,1	75,2	24,8	100
Ort.	17,7	9,9	7,8	5,3	2,6	2,1	44,9	4,2	1,5	1,2	6,9	16,0	2,9	0,7	0,2	19,7	71,5	73,5	1,5	1,8	0,2	0,2	3,8	3,3	1,3	1,2	0,7	0,1	0,4	0,2	7,1	82,4	17,6	100

Kaynak : DİE

B. Almanya-Türkiye ticaretinde bu dönemde başlayan üstünlüğün dönem sonuna kadar sürmesi ve günümüzde de bunu koruması bir takım nedenlere dayanmaktadır. Bunlardan birisi, "1961 yılında B. Almanya ile Türkiye arasında yapılan bir anlaşmayla Avrupa ülkelerine düzenli olarak gerçekleşen işçi göçü"dür (Özgür, 2000: 154). Bu göçler her iki ülkeyi birbirine yaklaştıran dolayısıyla ticareti artıran en önemli unsurlardan birisi olsa gerektir. İkincisi, 1954'ten itibaren Türk ortaklığı şeklinde ülkemize yapılan yabancı yatırımlar arasında en fazla (birinci sırada) Alman firmalarının yer almasıdır ki, bu gerek yapılan ithalat değerini artırmış gerekse ihracatın bu ülkeye doğru kaymasına sebep olmuştur. Gerçektende yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile 1954-1974 arasında ülkemize gelen 111 firmanın 23 tanesi (başlıcaları Siemens, Mercedes, Birleşik Alman İlaç, Man, Hoechst, AEG, vb) ve toplam 1,9 milyar TL'lik yabancı sermayenin de 300 milyon lirası (%15,3'ü) sadece B. Almanya tarafından yapılmıştır (Hiç-Manisalı, 1980:220).

AET içinde ikinci sırada, tüm ülkeler bazında üçüncü sırada yer alan İngiltere, Türkiye için alıcı olmaktan ziyade satıcı durumundadır. Bu ülke ihracat içerisinde AET içinde B. Almanya ve İtalya'dan sonra üçüncü sırada iken, ithalat içerisinde ikinci sırada yer almaktadır (şekil 37-38). Onu Fransa, Hollanda ve Belçika-Lüksemburg takip etmektedir.

c. **Avrupa Serbest Ticaret Birliğini** oluşturan en önemli üç ülkeden (İsviçre, Avusturya, İsveç) getirttiğimiz malların genel ithalat içindeki oranı %6,9 civarındadır. Diğer ülkelerle birlikte (Portekiz, Norveç, İzlanda, Finlandiya) serbest Bölge'den yapılan ithalatın 1975 yılında %8,8'dir. Bunun %8'i İsviçre, Avusturya ve İsveç'e, geri kalan %0,8'i de diğer dört ülkeye aittir (çizelge 59).

EFTA içerisinde ihracatta olduğu gibi ithalatta da İsviçre'nin tartışılmaz üstünlüğü vardır. İsviçre planlı dönemde Türkiye ithalatında en önemli altıncı ülke olarak varlığını sürdürmüştür. Daha sonra Avusturya ve İsveç onu takip etmektedir. Türkiye'nin EFTA ile olan ticaret dengesi bu dönemde AET'nin tersine kendi lehinedir.

d. **Diğer OECD ülkelerinin** 1963-1979 döneminde ithalat içerisindeki payı %19,7 olup, bunun %16'sı tek başına ABD'ye aittir. Diğer OEDC ülkelerinin ithalattaki payı dönem başında %33,8 ile neredeyse AET'ye yaklaşıkken, bu oran dönemin sonunda yarı yarıya azalarak %15,2'ye inmiştir. Bu azalışın tek nedeni Japonya, İspanya ve Yunanistan'ın payı artarken ABD'nin payının hızla düşmesidir.

ABD, 1963 yılında Türkiye ithalatının %30,6'sını yani 1/3'ünü kendine yönelterek, 1945'de kırdığı rekorla başlayan, kendine bağımlılığı (%43,7), 1957 (%30,7) ve 1963 (%30,6) yıllarında oranlarla belirginleştirmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1964 yılı Haziranında Amerikan Başkanı Johnson'un Türkiye'nin ABD'den satın aldığı silahları Kıbrıs'ta kullanamayacağı ile başlayan, sol akımların karşıtı gösteri ve yayınlarıyla desteklenen Türk-Amerikan krizi (Armaoğlu, 1994a: 819-825) İkinci Dünya Savaşı'ndan beri kadim dostumuz olan ABD'nin ticari ilişkilerine de yansımış ve gerek ihracat gerekse ithalatta hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Kriz 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapması ile doruk noktaya ulaşmış ve ABD 1975'te Türkiye'ye karşı 1978'in sonuna kadar süren ağır bir silah ambargosu uygulamıştır. Bu durum ticari ilişkileri de şüphesiz etkileyerek[62] ithalatta azalma devam etmiştir.

OECD içinde ikinci büyük güç olan Japonya ile 1950'lilerin sonunda başlayan ticari ilişkiler bu dönemde artarak ilerlemiş ve özellikle petrol krizinden sonra bu ülke Türkiye ithalatı içerisinde yedinci sıraya yükselmiştir. İspanya ve Yunanistan'ın planlı dönemde Türkiye'den daha geride kalkınmışlık düzeyine[63] sahip iki ülke

---

[62] Ülkeler arsında siyasi nedenlerle çıkan krizlerin ticari ilişkileri etkilediğine en güzel örnek yakın geçmişte yaşanan iki olaydır. Bunlardan biri, 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın İtalyan Hükümeti tarafından ülkede korunması ve Türkiye'ye uluslar arası hukuka rağmen iade edilmemesinin iki ülke arasında yarattığı büyük krizdir. Nitekim Türkiye İtalya'ya gösterdiği tepkiyi en başta ürünlerinin satın almamakla ve tüm İtalyan yatırımlarını engellemekle gösterdi. İkincisi 2001 yılının başlarında Fransa'nın Ermeni tasarısını kabul etmesi ile yaşanan krizin tıpkı İtalya örneğindekine benzer sonuçlar yaratmasıdır.

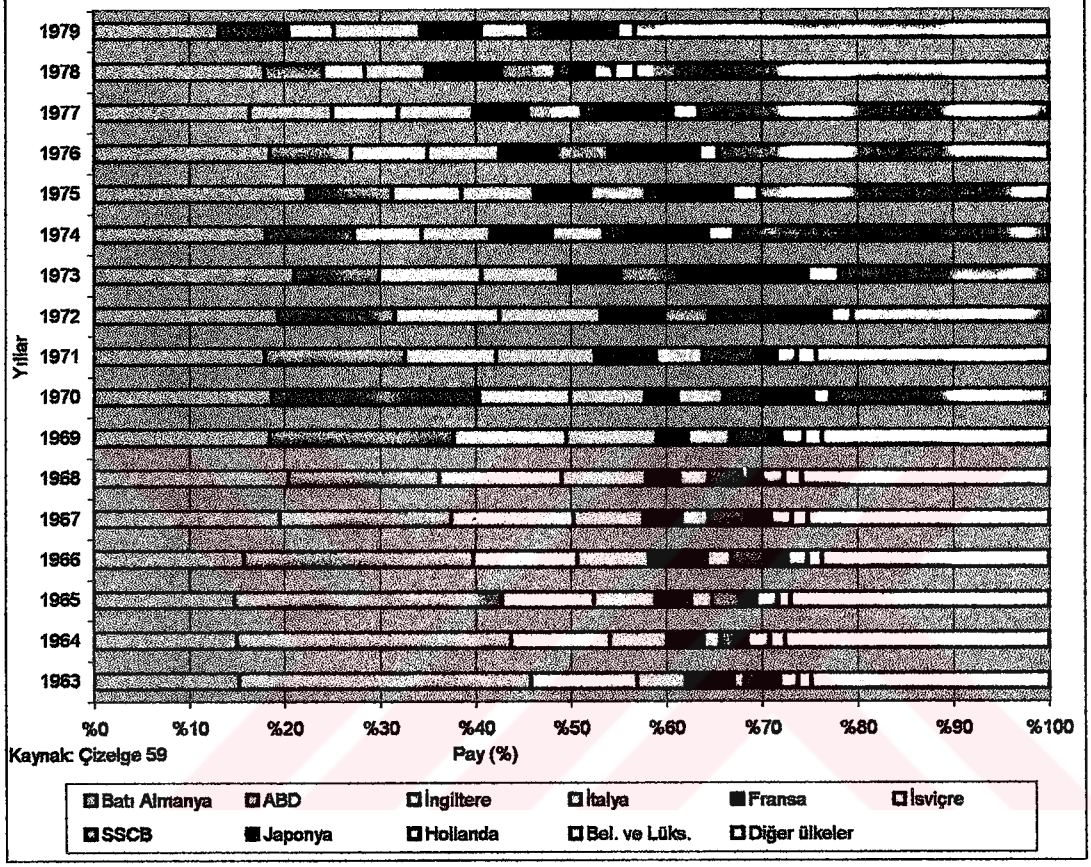
[63] Bir ülkenin kalkınmışlık yada gelişmişlik düzeyini belirleyen birçok ölçüt vardır. Bunlardan bazıları doğurganlık, ölüm oranları, ortalama ömür, beslenme gibi toplumsal göstergelerdir. Bazıları ise enerji tüketimi, belirli bir yılda bir ülke içinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplam değeri olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve Milli Gelir (GSMH) gibi ekonomik göstergelerdir. Ancak bunlardan birinin tek başına bir ülkenin kalkınmışlığını göstermede yetersiz olduğu doğru olsa da, en sık ve en fazla kullanılan ölçüt GSYH ve kişi başına düşen milli gelir kriterleridir. (Tümertekin- Özgüç, 1997:91-97) İşte bunlardan GSYH ve kişi başına milli gelir ölçütlerine göre üç ülkenin 1960-1980 arasındaki gelişmişlik düzeyini belirleyebiliriz: 26 OEDC ülkesi arasında yapılan sıralamaya göre; 1960 yılında GSYH bakımından Türkiye 10. sırada iken, İspanya 13. ve Yunanistan 20. sırada idi. 1970'de bu sıralama aynı sırayla 15, 9, 19 şeklini, 1980 yılında ise, Türkiye 16., İspanya 8. ve Yunanistan 21. sırada yer alıyordu.

Kişi başına milli gelir açısından ise 1960'ta Türkiye 21. sırada iken, İspanya 23. ve Yunanistan 20. sırada yer alıyordu. 1970'de bu sıralama aynı ülke diziniyle 25, 22 ve 21 şeklinde idi. 1980'e gelindiğinde ise, Türkiye 26., ispanya 21. ve Yunanistan'da 22. sırada yer alıyordu (DİE, 1998:142-149).

Görülüyor ki, Türkiye ekonomisi GSYH bakından 1960-1980 arasında Yunanistan'dan hep ilerde, İspanya'dan ise, 1960'larda ileride ancak daha sonra sekiz basamak geride kalmıştır. Kişi başına ulusal gelir açısından da Türkiye 1960'da İspanya'dan iki basamak ilerde iken Yunanistan'ın hemen bir basamak gerisinde idi. 1980'lere gelindiğinde de Türkiye'nin çok hızlı artan nüfusuna rağmen Yunanistan'ın 4 basamak, İspanya'nın da 5 basamak gerisinde idi. Bu da planlı dönemde bu iki ülkenin Türkiye'den daha kalkınmış olduğunu söylememizi zorlaştırdığı gibi, bu ülkelere olan ihtiyacında (ithalat) azalmasını açıklamaktadır.

olduğu için, bu ülkelerden Türkiye'nin ihtiyacı olan ithal malı (özelliklede ara ve yatırım malları) alması söz konusu değildi. Zira her iki ülkede, Türkiye'nin ithal edeceği malları üretmekten pekala yoksun olsa gerektir.

Şekil 38: Türkiye ithalatının ülkelere göre payları (1963-1979)

Kaynak: Çizelge 59

e. **İslam ülkelerinin** tamamının ithalat içerisindeki payı 1970'de %7,4 idi. Bununda %5,1'i Basra Körfezi ülkelerine, %2,3'ü diğerlerine (Afrika ve Asya'daki ülkelere) aittir. 1975'te toplam pay, %18,8'e çıkarken, Basra körfezi ya da Ortadoğu ülkelerinin payı %13,9'a çıkmıştı. 1979'a gelindiğinde toplam pay %25'e çıkarken Ortadoğu ülkelerinin payı %18'e ve diğerlerinin ki %8'e çıkmıştır (çizelge 59).

Gerek yukarıdaki açıklama gerekse tablodaki İslam ülkelerinden asıl ithalatın 1974 petrol krizi ile başladığı, 1977 ve özelikle 1979 krizlerinden sonra ithalatın arttığı, buna 1977'den itibaren ülkenin ödemeler krizine girmesinin de yardımcı olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu ülkelerle yapılan karşılıklı ikili ticaret anlaşması sonucu, Türkiye bu ülkelerden petrol alırken, çeşitli sınai mamuller ile geleneksel ürünlerini ihraç etmiştir. Dolayısıyla ithalattaki zorunlu bağımlılık, ihracatı da bu ülkelere doğru yöneltmiştir. Mesela 1978 yılında İran'la yapılan

ithalat, toplam ithalatın %10,9'unu kapsarken, 1979'da Irak'tan satın alınan mal toplam ithalatın %11,4'üne karşılık gelmektedir (çizelge 59).

f. **Doğu Bloku ve diğerlerinin** ithalattaki payı ortalama %7,1'dir. Doğu Bloku ülkelerinin (SSCB, Romanya, Çekoslovakya ve Bulgaristan) ithalattaki payı yıllar arsında büyük oynamalar göstermektedir. Bu ülkelerle olan ticaretimizle iktisadi güçlükler arasında önemli bir paralellik ve bağımlılık göze çarpmaktadır. Türkiye'nin ihracat imkanlarının daraldığı devrelerde bu ülkelerle olan ticaret gelişme göstermekte, dış ticarette tıkanıklıklar doğuran sebepler ortadan kalkınca ticaret hacmi tekrar eski seviyesine dönmektedir. Nitekim şiddetli iktisadi güçlüklerle karşılaşılan 1978-1979 yıllarındaki artış (çizelge 59) bunun en açık göstergesidir.

Doğu Bloku içindeki en önemli ortağımız SSCB'dir. Bu ülke ile İkinci Dünya Savaşı ile birlikte krize giren ilişkilerin (1944-1953), 1954'ten sonra yeniden gelişmeye başladığını biliyoruz. Planlı dönemde de özellikle 1967-1973 arasında SSCB ile olan ilişkiler ABD krizinin de etkisiyle artmıştır (şekil 38). Nitekim bu dönemde SSCB'nin Türkiye ithalatındaki, payı %5'i aşmıştır. Bu yüksek ithalat oranının en önemli nedeni, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum ve Petkim Aliağa gibi büyük tesisleri finanse edip inşa etmesidir. Kliring esaslı olan bu ticaret, her iki ülkenin birbirine karşılıklı mal satması şeklinde ödendiği için bu dönemlerde hem ithalat hem de ihracat aynı düzeyde yüksek kalmıştır.

Romanya ve Çekoslovakya'nın Türkiye ithalatının ilk 15 ülkesi arasında bulunduğu dikkati çekmektedir. Bulgaristan komşumuz olmasına rağmen ithalattaki yeri küçüktür. Brezilya, G. Kore ve Çin'de giderek artan oranda ithalatımız içindeki payını artırmaktadır. Ancak halen bu uzak ülkelerin payı son derece düşüktür (çizelge 59).

Sonuç olarak, planlı dönemde, ithalatın ülkelere göre dağılışında bir takım değişiklikler olmuştur. Türkiye, Ankara Anlaşması ile Ortak Pazar'a üye olarak katıldıktan sonra ithalatta topluluk lehine artışlar olmuştur. Buna karşılık EFTA ülkeleri ile önemli artışlar sağlanırken, ABD'nin başını çektiği Diğer OECD grubunun payı hızla azalmıştır.

Ticari ilişkileri ikili anlaşma ile yürüten İslam ülkeleri ve Doğu Blokunun ithalat içindeki payı büyük ölçüde ödeme imkanlarıyla ilişkili olarak farklılıklar

göstermiştir. Cillov'un ifade ettiği gibi (1972: 422-430) Türkiye'nin bu ülkelerle yaptığı ithalatın bünye değişikliği geniş ölçüde para ve ödeme imkanlarına bağlı bulunmaktadır. Döviz sıkıntısı çekildiği yıllarda anlaşmalı (bilateral) ve özellikle demirperde gerisi memleketlerden yapılan ithalat miktarı artmakta, serbest ticaret sahası ile ticari ilişkilerini geliştirebilecek ödeme kabiliyetine sahip bulunduğumuz yıllarda ise, Ortak Pazar, Serbest Bölge ve Diğer OECD ülkelerine yapılan ithalatımız çoğalmaktadır. Bu nedenle kaynak ülkelerdeki (ithalat yapılan ülkeler) değişikliğin büyük ölçüde ödeme imkanlarının izlerini taşıdığını söyleyebiliriz.

Dış ticaretin ülkelere göre değer olarak dağılışını gösteren harita 9 ve 10 incelendiğinde ise, Türkiye dış ticareti ile ilgili şu tesbitleri yapmak mümkündür:

(a) Planlı dönemin son yılında Türkiye'nin 85'den fazla ülke ile ticaret yaptığı ortaya çıkmaktadır.

(b) Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin ilk defa Türkiye'nin dış ticaretinde ön plana çıktığı ve böylece yine ilk kez, o zamana kadar tek Avrupa kıtası üzerine yoğunlaşmış dış ticaretin yönünün çok kutuplu hale gelmesi sağlanmıştır.

(c) Planlı dönemde Orta Afrika ülkeleri ile ilk defa ticari ilişkiler kurulurken, bir yandan da Uzakdoğu Asya ülkelerini dış ticaretimizdeki yerlerini sağlamlaştırmışlardır.

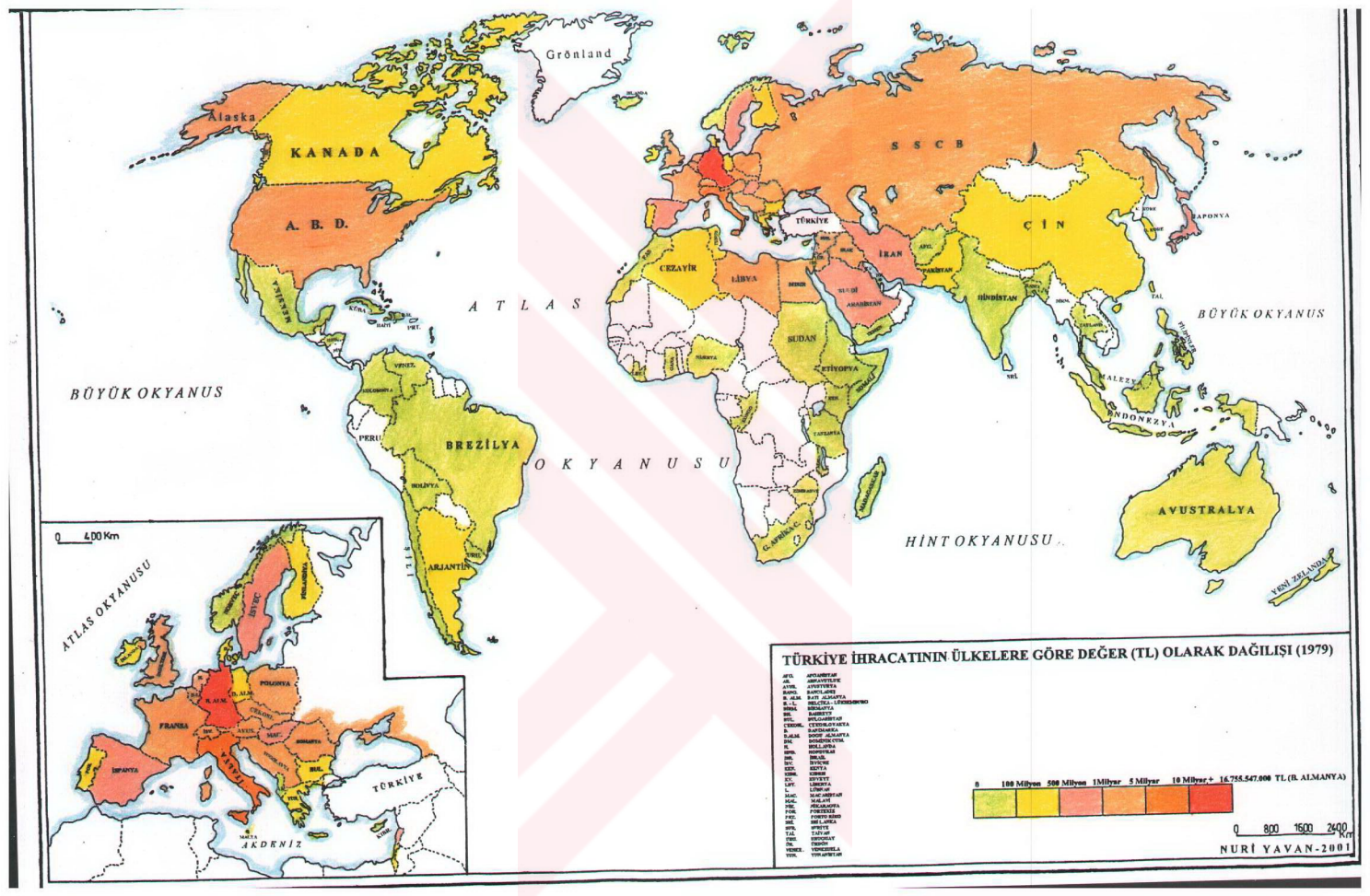
(d) Planlı dönemin sonunda Türkiye'nin ciddi bir ödemeler sorunu yaşaması, Doğu Avrupa ülkeleri ile olan ticaretinindeki artmasında rol oynamıştır.

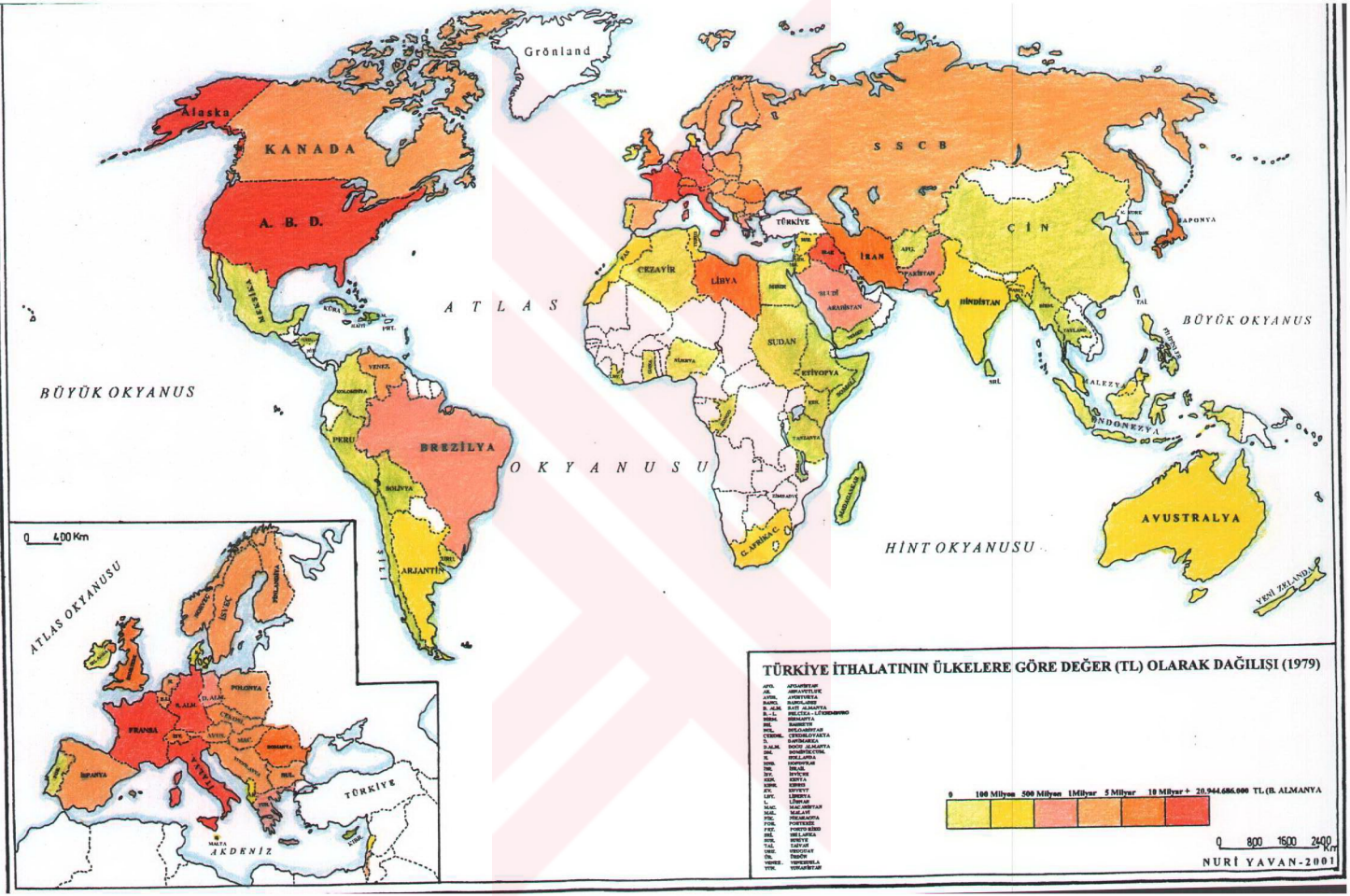
(e) Ürdün ve Yugoslavya gibi ülkeler 1979 yılında ihracatta da ön plana geçerken, ithalatta G. Kore ve Venezuela gibi ülkelerle ilk defa önemli bir dışalımın yapıldığı gözden kaçmamaktadır.

(f) Yine Japonya planlı dönemin başında (1962) yaptığı ithalat atağını 1979'da da sürdürerek Türkiye ticaretindeki önemini artırmıştır.

(g) ABD iki dönem boyunca (1949 ve 1962 yıllarında) Türkiye ticaretinde sürdürdüğü hükümranlığı 1970'li yıllardan sonra kaybetmiş ve yerini yine B. Almanya'ya kaptırmıştır. Onu İtalya'nın izlediği ve ABD'nin ancak üçüncü sırada yer aldığını ayrıca belirtmek gerekir.

(h) 1979'da ilk defa OECD dışından bir ülke olan Irak'ın, Türkiye ithalatında ilk kategoride yer almasıda dikkat çekici bir diğer durumdur.

Grönland
Alaska
KANADA
A. B. D.
SSCB
TÜRKİYE
ÇİN
JAPONYA
İRAN
AFGN.
PAKİSTAN
HİNDİSTAN
CEZAYİR
LİBYA
MISIR
SUUDİ ARABİSTAN
SUDAN
ETİYOPYA
SOMALİ
ATLAS
BÜYÜK OKYANUS
BÜYÜK OKYANUS
MALEZYA
ENDONEZYA
AVUSTRALYA
BREZİLYA
PERU
BOLİVYA
ARJANTİN
OKYANUSU
HİNT OKYANUSU
YENİ ZELANDA
0 400 Km
ATLAS OKYANUSU
İSPANYA
FRANSA
İNG.
B. ALM.
D. ALM.
POLONYA
İSVİÇRE
AVUS.
MAC.
ROMANYA
BULG.
YUNANİSTAN
İTALYA
TÜRKİYE
AKDENİZ
TÜRKİYE İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1979)
0 100 Milyon 500 Milyon 1Milyar 5 Milyar 10 Milyar + 16.755.547.000 TL (B. ALMANYA)
0 800 1600 2400 Km
NURİ YAVAN-2001

Grönland
Alaska
KANADA
A. B. D.
MEKSİKA
KÜBA
HAİTİ
PRT.
VENEZ.
KOLOMBİYA
PERU
BREZİLYA
BOLİVYA
PARAG.
ARJANTİN
URUG.
ŞİLİ
BÜYÜK OKYANUS
BÜYÜK OKYANUS
A T L A S
O K Y A N U S U
S S C B
TÜRKİYE
SURİ.
IRAK
İRAN
AFGN.
PAKİSTAN
ÇİN
MOĞ.
KUZ. KORE
GÜN. KORE
JAPONYA
CEZAYİR
LİBYA
MISIR
SUUDİ ARABİSTAN
YEMEN
SUDAN
ETİYOPYA
ERİ.
DJİBOUTİ
SOMALİ
KENYA
TANZANYA
MOZAMBİK
ZİMBABVE
G. AFRİKA C.
MADAGASKAR
HİNDİSTAN
NEPAL
BHUTAN
BANGLADEŞ
SRİ L.
TAİ
MALEZYA
SİNGAPUR
ENDONEZYA
AVUSTRALYA
YENİ ZELANDA
HİNT OKYANUSU
0 400 Km
ATLAS OKYANUSU
İSVEÇ
FİNLANDİYA
İNGİLTERE
İRLANDA
D. ALM.
POLONYA
B. ALM.
FRANSA
ÇEKOSL.
AVUS.
MAC.
ROMANYA
İSPANYA
PORTEK.
İTALYA
YUNAN.
BULG.
MALTA
TÜRKİYE
AKDENİZ
TÜRKİYE İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1979)
0 100 Milyon 500 Milyon 1Milyar 5 Milyar 10 Milyar + 20.944.686.000 TL (B. ALMANYA
0 800 1600 2400 Km
NURİ YAVAN-2001

(i) İran ve libya'da petrol ithalatına bağlı olarak planlı dönemin sonunda Türkiye'nin dışalımında ikinci derecede önemli ülkeler kategorisine geçmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARETTE BÜYÜK DÖNÜŞÜM: DIŞA AÇIK BÜYÜME SÜRECİNDE TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE YAPISI

I. 1980 SONRASI DÖNEMDE DIŞ TİCARET (1980-2000)

A. Ekonomik Politikada Köklü Değişiklik ve Dış Ticaret Politikası

Planlı dönemin ilk on yılında (1963-1973) Türkiye ekonomisi istikrar içinde oldukça başarılı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Ancak 1974'ten itibaren ekonomide ciddi bunalım belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1977'den sonra ağırlaşan şartlar, 1978-1979'a gelindiğinde artık, Türkiye ekonomisi, daha önce rastlanılmadığı kadar ağır bir bunalıma sürüklenmiştir ki, ekonomide ne plan ne de program kalmıştır; yaşanan gelişmeler planı etkisiz ve anlamsız bırakmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısında yaşanan bu bunalım, daha önce 1957-1958'de yaşanan bunalımdan çok daha ciddidir (Kepenek-Yentürk, 1996: 179-180; Şahin, 2000: 171-172).

Ekonomik bunalımdan çıkmak için dönemin hükümetleri Mart 1978 ve Nisan 1979'da, aşağı-yukarı bir yıl ara ile, IMF ile bir stand-by (destekleme) anlaşması yaparak iki tane istikrar önlemleri programı uygulamaya koymuşlardır. Fakat bu tedbirler, bir iç bütünlük arz etmedikleri ve dönemin iç ve dış koşulları bunların uygulanmalarına imkan vermediği için başarılı olamamıştır. Nihayet 24 Ocak 1980'de dönemin hükümeti IMF ile yeni bir anlaşma yaparak, Türkiye ekonomisinde *radikal* dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe koymuştur (Avcı, 2000: 52 vd.; Başkaya, 1986: 187; Kazgan, 1999: 130 vd.; Kuruç vd., 1985; Karluk, 1999:399-408).

1- Ekonomik Bunalımın Nedenleri ve 24 Ocak Kararlarına Geçişin Gerekçeleri

1.1970'lerin ikinci yarısında ağırlaşan ve 24 Ocak kararlarına varan ekonomik bunalımın nedeni, Türkiye'nin dış ticaret ve sanayileşme politikasıyla son derece yakından ilgilidir. Bu bunalımın nedenlerinin konumuz açısından irdelemek, 24

Ocak Kararlarını ve dolayısıyla dış ticaretin 1980'den sonra aldığı görünümü anlamak açısından önemlidir.

Türkiye ekonomisinin 1970'lerin ikinci yarısında bunalıma girmesinin başta gelen nedeni takip edilen ithal ikameci sanayileşme politikasıdır. (Pamuk, 1984; Başkaya, 1986; Alkin, 1981; Şahin, 2000). Cumhuriyetin kuruluşundan beri izlenen, planlı dönemle birlikte belirginliği daha da artan ithal ikamesine dayalı sanayileşme, planlı dönemde, üç aşamadan ilki olan tüketim malları ve dayanıklı tüketim malları ithal ikamesini gerçekleştirerek, sanayileşme sürecinin en zor aşamasına gelmişti. Bu aşama ara malları (ikinci aşama) ve yatırım mallarının (üçüncü aşama) ithal ikamesi idi. II. Kalkınma Planı döneminde ara malları üretiminde de ileri aşamaya gelinmişti. Ancak III. Planında belirttiği gibi (ÜBYKP, 1972: 51 vd.) henüz ara malı özelliklede yatırım malı üretimi konusunda tatminkar seviyelere ulaşılmamıştı. Bu durum, yani hem yurtiçi ara ve yatırım üretiminin yetersizliği hem de hızlı sanayileşme sürecinin devam etmesi ve pek çok yeni yatırımın yapılması, ithalatı artırmış dolayısıyla bu da ekonominin döviz talebini çoğaltmıştı. İthalat hem yeni yatırım için hem de kurulu fabrikaların üretime devam etmesi için gerekliydi.

İşte bu sanayileşme politikasının dövize talebi artırıp, ithalata bağımlılığı zorunlu kılan durumu, ülkenin döviz rezervlerinin gittikçe erimesine ve sonuçta ekonominin tıkanmasına neden olmuştur.

2. Ekonomik bunalımın ikinci önemli nedeni, 1974'ten itibaren petrol fiyatlarının çok süratli yükselişidir. Hem petrol fiyatlarının yükselmesi hem de ülke petrol tüketiminin frenlenemeyen[64] sürekli artışı, ekonominin döviz talebini had safhaya ulaştırmıştır. Nitekim 1979 yılında toplam ithalatın %36,6'sı sadece petrole aitti ve toplam ihracat gelirlerinin %77,8'i yalnızca petrol ithalatını karşılamaya gidiyordu. İşte bu durum ülke döviz kaynaklarının erimesine yol açıyordu. Nihayetinde diğer ara ve yatırım mallarına gereken pay ayrılamıyordu.

---

[64] Dünya petrol krizi patlak verdikten sonra, Batılı ülkeler petrol fiyatlarını tüketicilerine yansıtır ve petrol tasarruf tedbirleri uygularken, Türkiye'de fiyatlar düşük tutulmaya devam edildi ve maliyetle satış arasındaki fark devlet hazinesinden ödendi. Başka bir deyişle, Türkiye petrol fiyatlarının süratle yükseldiği bir dönemde adeta sübvansiyonlarla petrol tüketimini teşvik etti. Petrol tüketiminin 1970'lerde artmasında, 1950'li yıllardan beri petrol fiyatlarının ucuzluğu nedeniyle petrole dayalı bir sanayileşme ve enerji politikası izlenmesinin yanında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra karayolu ulaşımına ağırlık verilmesi nedeniyle petrol talebinin artmasının da rolü vardır. Ayrıca 1970'lerin ilk yarısından itibaren, otomotiv sanayiinin büyük bir gelişme göstermesi ile traktör, kamyon, binek otomobil sayısındaki önemli artışlarda etkisi, petrol tüketimini artırmıştır (Şahin, 2000:173).

3. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşmiş batı ülkelerinden satın aldıkları ithal mallarının fiyatlarının, petrol fiyatlarındaki artışdan dolayı yükselmiştir. Bu petrol ve sınai mamuller ithalatçısı, tarım ürünleri ve madensel hammaddeler ihracatçısı Türkiye'nin ithalata ödediği parayı artırmıştır.

4. 1970'li yıllardaki ciddi ekonomik bunalımın diğer bir nedeni de, 1974 Kıbrıs Barış Harekatının askeri harcamaları olağanüstü artırmasıdır. Ardından, ABD'nin ambargosu dış ekonomik ilişkileri zora sokarken, ülkenin kredi bulması güçleşmiş ve yabancı sermayenin yatırımını yavaşlatmıştır.

5. Aşırı değerlendirilmiş döviz kuru politikasının, ihracat üzerinde caydırıcı etki yapması ve ihracatı yavaşlatması yanında ülkeye önemli döviz sağlayan işçi gelirinin azalmasıyla ithalatın karşılanamaması ve borçlanmaya gidilmesidir.

6. Son olarak, 1971 Askeri Muhtırası ile başlayan ve 1977'den sonra kronikleşen siyasal istikrarsızlıkların ülkede bunalımı aşmak için gerekli ekonomik tedbirleri zamanında alamamasıdır. Terörün tırmanışı, toplumda sosyal barışın bozulması, politik grevler ve işi bırakmalar üretimi olumsuz yönde etkilerken, yeraltı ekonomisi (kaçak ithalat ve ihracat) ülkenin her tarafına egemen hale gelmişti (Boratav, 1998: 119-127; Tokgöz, 1999: 167-177; Şahin, 2000: 177).

Tüm bu olumsuz etkenler ekonominin bunalımını artırdı, alınan önlemler yetersiz kaldı ve sonuçta 24 Ocak 1980 yılında yeni hükümet, yeni bir istikrar tedbirleri yürürlüğe koydu.

2- 24 Ocak 1980 Kararları ve İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi

24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan *istikrar tedbirleri*, Türkiye ekonomisinin tüm sektörlerine 1980'den beri damgasını vurmuştur. IMF ile anlaşma sonucunda yürürlüğe giren bu program, daha öncede (1958, 1970, 1978 ve 1979'da) uygulanan istikrar önlemlerine benzemekle beraber, getirdiği yeni yaklaşımlarla birlikte ondan da ayrılmaktadır.

24 Ocak Kararlarının temel felsefesi, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktır. Bunun için izlenecek yol, ekonomide devletin yerini özel kesimin alması, her mal ve hizmet için, arz ve talebe göre oluşacak fiyatların, tüm ekonomik işlemlerde geçerli olması, Kepenek-Yentürk'ün deyimiyle (1996: 183) "fiyatların tek yol gösterici olmasıdır".

24 Ocak Kararları, 1980'lerde İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan dönemi ile başlayan, iktisat politikalarına damgasını ve derece derece diğer batı ülkelerine yayılan, kökenleri ekonomi teorisinin oluşum yıllarına (Adam Smith'in 1776 Ulusların Zenginliği adlı eseri ile başlayan) ve 1930'lara kadar geçerliliğini uygulamada koruyan, o yıllarda görülen *Büyük Bunalım* nedeniyle etkinliğini yitiren ancak 1980'lerin ortalarında gelişmiş ekonomilerin tekrardan bunalıma girmesi ile yeniden gündeme gelen ve bu yıllardan beri dünyada geçerliliğini koruyup, küreselleşme ile daha da hız kazanan *Neo-Liberal Ekonomik Yaklaşımın*[65] Türkiye'de dünya ile aynı anda ortaya çıkan bir yansımasıdır.

Bu yansıma ile ortaya çıkan 24 Ocak Kararları ile geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci yaklaşımdan ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmiştir. Bu sanayileşme ya da kalkınma politikasının odak noktasına ya da merkezine *ihracat* konulmuştur. Yani 24 Ocak Kararları ile Türkiye'nin gelişmesi, kalkınması ya da büyümesi ihracata dayalı hale getirilmiştir. 1980 sonrası yapılan tüm çalışmalar ekonomiyi dışa dönük, rekabete açık, serbest piyasa ekonomisine yönelik olarak programlamayı ilke haline getiren bir *liberal yaklaşımın*[66] ürünüdür.

---

[65] İktisat tarihi, her bunalım döneminin yeni teoriler yarattığını gösteriyor. Sanayi devriminde Neo-Klasik iktisadın ve 1930 Büyük Dünya Bunalımı ise Keynesyen İktisadın doğuşu böyle olmuştur. Bununla birlikte, 1973 Dünya Petrol Buhranı sonucunda ekonomik gelişmenin son aşamasına ulaştığı kabul dilen sanayi ülkelerinde yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik (stagflasyon) ile ortaya çıkan ekonomik kriz Keynesyen İktisada olan güveni önemli derecede sarsmış ve çok geçmeden ortaya *Neo-Liberal Yaklaşıma* ve onun en önemli temsilcisi olan Parasalcı (monetarist) yaklaşım ile diğer ekonomik yaklaşımlar (Post Keynesyenler, Arz İktisatı ve Rasyonel Beklentiler Teorisi gibi) meydana gelmiştir (Savaş, 2000).

1980'li yıllardan itibaren hem dünyada hem de 24 Ocak Kararları ile Türkiye'de uygulamaya konan *parasalcı ekonomik yaklaşımın* en önemli temsilcileri M. Friedman ve F. Von Hayek'tir. Bu yaklaşıma göre; enflasyon devletin ekonomiye aşırı müdahalelerinin ve para arzını şişirmesinin bir ürünüdür. Enflasyonun önlenmesi için para arzının kontrol altında tutulması, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması ve ekonomide arz-talep dengesinin serbest piyasanın işleyişine bırakılması gerekir. keynesci politikalar (devlet müdahalesini gerekli gören) terk edilmelidir. Stagflasyonun nedeni, keynesci devleti büyüten ve genişleten para ve maliye politikalarıdır.

İşte 24 Ocak Kararlarının temel felsefesi bu yeni *Liberalizm* yaklaşımına dayanmaktadır ve günümüzde de küreselleşmeyle artan şekilde hem dünyada hem de Türkiye'de (ağır-aksak olsada) uygulanmaya devam etmektedir.

[66] Türkiye'de cumhuriyet kurulduktan sonra uygulanan iktisat ve dış ticaret politikalarında 1980 öncesinde de zaman zaman liberal yaklaşımın hakim olduğunu görüyoruz. 1923-1929 dönemi, 1946-1953 yada bazı iktisatçılara göre 1950-1960 arasında uygulanan iktisat ve dış ticaret politikaları bu yaklaşımın (serbest piyasa ekonomisine geçiş) bir ürünü olarak cereyan etmiştir. Ancak her iki dönemde bilinen liberal ekonomi ilkelerinden çok fazla sapmalarında olduğu, bu yönüyle 1980 sonrasından ayrıldığını belirtmek gerekir. 1980 sonrası ise günümüze kadar tüm uygulamalarıyla liberal ekonomiye geçiş sürecini temsil eden yaklaşımların sergilendiği, ancak halen uygulamada devletin ekonominin büyük kısmını kontrol etmesi nedeniyle sürecin tamamlanmadığını ifade edebiliriz.

1980 sonrası dönemde de Türkiye de kalkınma planları anayasal bir zorunluluk olarak yapılmaya devam etmiştir. Bilindiği gibi, Türkiye'de ilk üç Kalkınma Planının başarı ile uygulandığını, sayısal hedeflerin büyük oranda yakalandığını belirtmiştik. "1978-1979 bunalımı sonrasında hazırlanan ve 1979-1983 dönemini kapsayan DBYKP başarısız olmuştur. DBYKP, 24 Ocak İstikrar Programının yoğun bir biçimde uygulandığı yılları kapsadığından, benimsenen yeni kalkınma stratejisi ile plan stratejisinin bağdaştığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle plan bir tarafa bırakılmış ve devleti küçültmeyi ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaya yönelik 24 Ocak İstikrar Politikası uygulanmıştır. 1980'den sonra hazırlanan ve uygulanan Kalkınma Planları sadece anayasal zorunluluğu yerine getirmek için hazırlanmış ve sözde uygulanmıştır. Bu dönemde DPT etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Ekonominin dönemsel analizinde artık tercih edilen dönemler plan dönemleri değil, başka önemli olaylara göre belirlenmiştir" (Şahin, 2000: 200-201).

Çizelge 60: Kalkınma planlarının büyüme hedefleri ve gerçekleşme dereceleri (1978-2000).

Plan dönemleri	1978	4.KP (1979-1983)	1984	5.KP (1985-1989)	6.KP (1990-1994)	1995	7.KP (1996-2000)	8.KP (2001-2005)
Büyüme hedefi (GSMH) %	6,1	8	6,1	6,5	7	4,4	5,5 - 7,1	6,7
Gerçekleşme (GSMH) %	1,2	2,1	7,1	4,7	3,5	8	4,6	?*

* Bu dönemdeki tahmininde tutmayacağı 2001 yılının ilk beş ayındaki Türkiye'nin yaşadığı büyük ekonomik kriz nedeniyle belli olmuştur. 2001 yılı GSMH büyümesinin şimdiden -%2,5 civarında olacağı belirtilmektedir.

Kaynak: Kalkınma planları, 1978-2000.

Çizelge 60'da 1978-2000 yılları arasında uygulamaya konan ve belirli çevreler dışında kimsenin fazla dikkatini çekmeyen, IV.,V.,VI.,VII. ve VIII. Kalkınma Planlarını ve 1978, 1984 ve 1995 yıllık programlarının uygulandığı yılları, büyüme hedeflerini ve gerçekleşme yıllarını görülmektedir. 1978, 1984 ve 1995 yıllarında plan hazırlanmadığından bir yıllık bağımsız kalkınma programları uygulamaya konulmuştur. Bu durum 1980'li yıllarda artık plan heyecanının kalmadığının, planların yasak savmak için hazırlandığının açık kanıtıdır.

Şahin yukarıda ifade ettiği düşünceye pek çok bilim adamı da katılmaktadır. Tokgöz'de (1999: 178), Kalkınma Planı kitaplarının arasında bir kıyas yaparak 1980 sonrası hazırlanan plan kitaplarının ne kadar ince olduğuna işaret ederek, 1980 sonrası planlamasının serbest piyasa ekonomisi ile tutarlı olmadığını belirtiyor. Gerçektende ilk dört plan kitabı son derece geniş ölçekli, tüm sektörleri ayrıntılı bir

şekilde ele alan ve tahminler yürüten, kalınlığı Üçüncü Planda olduğu gibi 1.000 sayfayı aşan bir durum sergilerken, son dört plan kitabının ortalama 250 sayfayı geçmediği, sektör bazında ayrıntılara inmediği ve daha çok makroekonomik göstergelerle, dünyada yeni gelişen ve Türkiye'nin de uyum sağlaması gereken teknolojik, bilimsel ve hukuksal gelişmelere işik tuttuğu görülmektedir. Buna bağlı olarak DPT'nin de plan hazırlayan kurumdan ziyade, dünyadaki gelişmeleri takip eden ve hükümete bununla ilgili tavsiyelerde bulunan bir statü kazandığı söylenebilir.

Bu açıklamalarında gösterdiği gibi, 1980'den bu yana Türkiye ekonomisi, dolayısıyla onun ayrılmaz en önemli parçası olan Türkiye dış ticareti Kalkınma Planları ile değil, serbest piyasa ekonomisinin kuralları ile yönelitilmeye çalışılmaktadır. Gerçektende Türkiye ekonomisinde, liberal ekonomi kurallarının en iyi işlediği alan hiç şüphesiz ki dış ticaret sektörüdür. Biz de bu gelişmelerin ışığı altında 1980 sonrasını planlı dönem ya da planlı dönemin devamı şeklinde adlandırmayıp, 1980 sonrası ya da (son) liberal dönem veya piyasa süreci olarak adlandırmayı daha uygun gördük.

3- 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaret Politikaları

"24 Ocak kararlarının en önemli özeliği, Türkiye ekonomisinin dışa açılmasını hızlandıran bütünleşmiş bir sistem haline dönüşmesi gereğini sanayinin hatta tarımın yaşamak için ihracata yönelmesinin zorunlu olduğunu açık bir biçimde vurgulaması ve bunu büyük ölçüde gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu dönemin temel felsefesi, liberal, dışa açık, dış dünya ile bütünleşmeyi amaçlayan, ihracatın yapısını sanayi ürünleri lehine değiştirmeyi ön plana alan, başlangıçta (Mayıs 1981'de) esnek kur politikasını daha sonra 1984 yılında Türk Lirasının ABD doları karşısındaki esas kurunu belirlemeye yönelik serbestçe dalgalanan kur sistemine geçilmesi olmuştur. Başka bir değişle, 1930 yılında kurulan ve ekonomiyi sıkan kambiyo denetimi kalkmış, daha sonra 22 Mart 1990 tarihinde başlangıçta kısmide olsa konvertibiliteye geçilmiştir. Böylece 1980 yılından bu yana adım adım gerçekçi kur politikasına geçiş sağlanmış ve bunun çok olumlu sonuçları da dış ticaretimiz üzerinde görülmüştür" (Serin, 1998: 324).

24 Ocak 1980 İstikrar Programını takiben dış ticaret rejiminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Yıllardan beri uygulana gelen ithal ikameci ve içe dönük

sanayileşme modeli yerini ihracata dönük sanayileşme modelinin benimsenmesinin doğal bir sonucu veya uzantısı olarak dış ticarette kısıtlama ve yasaklamalar kaldırılmış ve dış ticaret giderek serbestleştirilmiştir. Çünkü dış ticaret politikası sanayileşme politikasının bir uzantısı, bir parçasıdır.

"Gerçekte, dış ticaretin serbestleştirilmesi denilince ithalatın serbestleştirilmesi anlaşılır. Zira Türkiye'de ihracat ilke olarak hep serbest olmuştur. Ancak uygulamada ihracat hep de baskı ve kontrol altında tutulmuştur. İhracat devletin kontrol ve denetiminde yapılmış ve ihracatta tescil ve lisans uygulanmıştır. İhracat üzerinden gümrük vergisi ve bazı dolaylı vergiler alınmıştır. 1980'e kadar genellikle aşırı değerlendirilmiş kur politikası takip edilmiş ve ihracattan sağlanan döviz gelirlerinin resmi kurdan Merkez Bankasına (MB) devredilmesi gibi uygulamalar, ihracatın hep baskı ve kontrol altında kalmasına neden olmuştur. Bir çok yapısal ve pazarlama sorunlarına ek olarak ihracat rejimi ile ilgili bu uygulamalar ihracatın gelişmesini olumsuz etkilemiştir. İhracatın artmasını engelleyen bir başka etkende ithalatın baskı ve kontrol altında tutulmuş olmasıdır, diyebiliriz" (Şahin, 2000: 331-332).

Dış ekonomik ilişkiler alanında yeni bir idari yapılanmaya geçmek, özelliklede dış ticaretle ilgili tüm işlemleri düzenlemek amacıyla 1983 yılında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kurulmuştur. 1994 yılında iki ayrı müsteşarlık haline dönüştürülen ve yasa ile Başbakanlığa bağlı kurulan Dış Ticaret Müsteşarlığı, dış ticaret politikasının belirlenmesine yardımcı olmak, bu politikalar çerçevesinde ihracat, ihracatı teşvik, ithalat, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri ve ikili ve çok taraflı ekonomik ilişkileri düzenlemek, uygulamak ve uygulamanın izlenmesini ve gelişmesini sağlamak görevlerini üstlenmiştir.

Temel amacı ülke ekonomisinin serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işlemesini sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi gerçekleştirmek olan 24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye, ülke ekonomisini dışa kapalı bir hale getiren ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini terk etmiş ve *ihracata dayalı sanayileşme stratejisini*[67] benimsemiştir. Uygulanmaya başlanan dışa açık büyüme politikalarını üç ana başlık altında toplayabiliriz:

---

[67] "Bu modele *dışa açık sanayileşme, ihracatı özendirici büyüme* gibi isimlerde verilmektedir. İthal ikamesine dayalı sanayileşmenin tersidir. Burada ekonominin tümüyle korunması değil, gerek iç gerek dış ekonomik faaliyetler alanında serbest piyasa mekanizmasının uygulanması ve ulusal ekonominin

a) İhracatın teşvik edilmesi

b) İthalatın liberalizasyonu

c) Kambiyo rejimi ve döviz kurunun serbestleştirilmesi

a) İhracatın Teşvik Edilmesi: 1980 sonrası dönemde ihracat rejimi, ihracatı özendirme ve artırma temel amacına göre düzenlenmiştir. 1980'li yıllarda ihracata sürekli yeni mali teşvikler uygulanmıştır. Bunların başlıcaları, vergi iadesi, ihracata ucuz kredi, ihracatın vergi, resim ve harçlardan istisnası ve ihracatçıya döviz kullanma kolaylıklarıdır. İhracatçılara *vergi iadesi* adı altında, ülkeye kazandırdıkları dövizin TL karşılığı üzerinden ihracat türlerine ve miktarlarına göre değişen oranlarda doğrudan ödemeler yapılmıştır. Vergi iadesi uygulamaları 1983-1989 (Nisan) döneminde ihracatın artmasında oldukça etkili olmuştur. Vergi iadesi sistemine 1989 Nisanında son verilmiştir.

İhracatçılara düşük faizli, uygun vadeli kredi sağlanması, ihracat kredilerinin banka, sigorta muamele vergisinden, damga resminden ve başka kanunlarda yer alan vergi, resim ve harçlardan muaf tutulması kararlaştırılmıştır. İhracatçılara kazandırdıkları dövizin bir bölümünü kullanma izni verilmiştir. Ayrıca yine ihracatçılara Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) ve Destekleme Fiyat İstikrarı Fonundan (DFİF) finansman desteği sağlanmıştır. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, ihracatçıların kendi ayakları üzerinde durmaya başlamaları 1990'lı yıllara doğru nakit teşvik uygulamalarına yavaş yavaş son verilmeye başlanmış, ihracat, kredi ve sigorta yolu ile desteklenmeye başlanmıştır. (Çelebi, 1991: 70 vd.; *www.dtm.gov.tr/İHR/genel/genel.htm*).

---

dünya ekonomisi ile bütünleştirilmesi esas alınır. Her endüstrinin değil, ancak ileride gelişebilecek ve dünya piyasaları ile rekabet edebilecek endüstrilerin geliştirilmesi ana ilkedir. *Genç Endüstri Tezinin* dayandığı mantığa yer verir; yani, ancak gelecek vaat eden endüstriler geçici bir süre için dış piyasanın rekabetinden korunurlar. Fakat, çocukluk çağının atlatılmasından sonra, söz konusu endüstriler dış rekabetle karşı karşıya geleceklerdir. İhracata yönelik sanayileşme modeli dinamik anlamda **Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisini** reddetmez, tersine onun öngördüğü bir uzmanlaşmaya dayanır. Üretimin nihai amacı iç piyasa ihtiyaçlarının karşılanması değil, dış piyasaya yönelmektir. Çoğunlukla ülkeler ihracata yönelik sanayileşme aşamasına bir ilk **ithal ikamesi** deneyiminden sonra geçmişleridir. İthal ikamesi politikalarının doğurduğu ağır dış ödeme açıkları, dış borçlar, kaynak israfı ve enflasyon gibi ekonomik buhranlar, az gelişmiş ülkeleri sonrada bu yönde politikalar izlemeye yöneltmiştir. Bu geçiş aşamasında, enflasyonun denetim altına alınması, ithalatın serbestleştirilmesi, serbest kur politikası izlenmesi, ihracat bürokrasisinin azaltılması ve devlet müdahalelerinin yumuşatılarak piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması gibi önlemler almak gerekmiştir. Türkiye 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile ithal ikamesinden ihracata yönelik politika uygulamalarına geçmiştir" (Seyidoğlu, 1999b: 262).

Türk ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak ve Türkiye'nin ihracata yönelik stratejisini desteklemek amacıyla 1987 yılında Türk Eximbank kurulmuştur. Yine 1980'li yılların ortasında, dış ticarette gözlenen artış trendini devam ettirmek, yabancı sermayeyi çekmek ve teknoloji transferini sağlamak ve mamul madde ihracatını artırmak amacıyla *serbest bölgeler* kurulması gündeme gelmiştir. 1985 yılında Serbest Bölgeler Kanunu çıkarılmış ve 1987 yılında ilk olarak Mersin ve Antalya serbest bölgelerinin hizmete girmesiyle, dış ticaretin liberalleştirilmesi yolunda çok önemli bir adım daha atılmıştır.

"Anılan dönemde *Dış Ticaret Sermaye Şirketleri* (DTSŞ) teşvik edilerek bu şirketlerin pazar bulma, dış ticaret işlemlerini yürütme, tanıtım gibi hizmetleri yapması düşünülmüştür. Bu sistemin temelinde büyük firmaların beraberinde getireceği avantajlardan faydalanma isteği bulunmaktadır. 1980'li yılların başındaki *ihracat seferberliğinin* temeli de bu büyük şirketlere dayalı bir modele oturtulmuştur. Nitekim 1981-1989 döneminde DTSŞ'nin ihracattaki payı %35 civarında gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, ülke ekonomisinde istihdamında çok önemli bir yere sahip olan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) bir araya gelmesi ve işletmelerin *Sektörel Dış Ticaret Şirketleri* (SDTŞ) adı altında kurulan çok ortaklı şirketler aracılığı ile ihracat yapmaları gündeme gelmiştir" *(www.dtm.gov.tr/İHR/genel/genel.htm)*.

Dış ticaret kapsamı içerisinde, özellikle ihracatı artırmak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan sınır illerinde ikamet eden kişilerin zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere, karşılıklı olarak iki ülke arasında *sınır ticaretini* düzenleyen karar 1996 yılında alınmıştır. Buna bağlı olarak sınır ticareti yapmaya yetkili iller, sınır kapıları ve ülkeler tespit edilerek[68], özellikle ihracatın teşvik edilmesi sağlanmıştır.

68

İller	Sınır kapısı	Karşı ülke
Ağrı	Gürbulak	İran
Van	Kapıköy	İran
Hakkari	Esendere	İran
Artvin	Sarp	Gürcistan ve diğer BDT ülkeleri
Iğdır	Dilucu	Nahcıvan
Ardahan	Türkgözü	Gürcistan ve diğer BDT ülkeleri
Gaziantep	Karkamış	Suriye
Kilis	Öncüpınar	Suriye
Hatay	Cilvegözü	Suriye
Mardin	Nusaybin	Suriye
Şırnak	Habur	Irak

İhracat teşvikleri, ihracatın gelişmesi temel etkisi yanında ihraç mallarının çeşitlenmesi, ürün ve ambalajlama kalitesinin yükselmesi, dış ilişkilerin yoğunlaşması ve yabancı ortaklıklar kurma eğilimi artması gibi olumlu etkiler yaratmıştır. Bu olumlu etkilere karşılık, ihracat teşviklerinin getirdiği büyük finansman ihtiyacı kamu kesimi açıklarını artırarak enflasyonu sürüklemiş, *hayali ihracat* olarak adlandırılan yolsuzluk ve sahteciliklere yol açmıştır.

Türkiye, 1996 yılı başında Gümrük Birliğine girmesi dolayısıyla ve uluslar arası ekonomik ilişkilerde meydana gelen gelişmelere (GATT ve WTO'nun kurulması) uyum sağlamak için *yeni bir ihracat rejimi*[69] yürürlüğe koymuştur. Bu yeni rejim çerçevesinde ihracat, bazı istisnai mallar[70] dışında tamamen serbest bırakılmıştır. Yeni rejimin ihracat ile ilgili getirdiği diğer yenilikler şu şekilde özetlenebilir:

a. İhracatı geliştirmek amacıyla alınması gereken tüm önlemler, özendirmeler ve yapılması gereken düzenlemeler, ihracata konu ürünlere rekabet gücü kazandıracak çalışmalar ve düzenlemeler Dış ticaret Müsteşarlığının sorumluluğa bırakılmıştır.
b. İhracatçı belgesi kaldırılmış, İhracatçı Birliğine üye olan herkese ihracatçı olabilme şansı verilmiştir. Vergi numarası olan herkesin, özellikle KOBİ'lerin ihracat yapabilmelerine imkan tanınmıştır.
c. Bir yandan ihracatta uygulanan müeyyideler azaltılmış, öte yandan ihracatla ilgili tüm kişi ve kurumlar müeyyide kapsamına dahil edilmiştir.
d. Türkiye, Gümrük Birliğine girerken ihracat teşviklerini AB de uygulanan teşviklerle uyumlu hale getirme taahhüdüne girmiş ve bunu 1996 yılında ihracat rejiminde yaptığı değişikliklerle kısmen yerine getirmiştir. Fakat hala uygulaması süren vergi, resim ve harç istisnaları, gümrük muafiyeti, enerji teşviki ve Eximbank kredileri söz konusu uyum taahhüdünün tümüyle gerçekleşmediğini göstermektedir (Karluk, 1999: 464-465).

"Bu listede yer alan illerde yerleşik kişilere ilgili valilikçe *sınır ticareti belgesi* verilir. Bu kişilere ayda en fazla dört defa ithal hakkı tanınmış olup, ithalata konu mallar hayvancılık, ormancılık, arıcılık ve bahçecilik ürünleri ile sınırlıdır. Bu şekildeki ithalat prensipte gümrük vergisi ve ek mali yükümlülüklerden muaftır. İhracatta bir sınırlama yoktur" (Karluk, 1999: 468).

[69] Ülkemizin şuan tabi olduğu son ihracat rejimi kararı 1996 yılı başında yürürlüğe girmiştir. Bu ihracat rejimi ile ilgili ayrıntılar için ek 1'e bakılabilir.

[70] İhracat rejimi kararına göre, bugün ülkemizde ihracatı yasak ve ön izne bağlı olan bir takım mallar vardır. Bunların listesi için ek 2'ye bakılabilir.

1980'den sonra dış ticaretin liberalleştirilmesi yolunda alınan kararlarla hem ihracat üzerinde sözü edilen baskı ve denetimler kaldırılmış hem de ithalat giderek serbestleştirmiştir.

b) İthalatın Liberalizasyonu (serbestleştirilmesi): İthalatın serbestleştirilmesi yolunda ilk adım 1981 yılında yürürlüğe giren İthalat Rejimi ile kotaların azaltılması ve II sayılı Liberasyon Listesinde yer alan birçok malın I Sayılı Listeye aktarılması şeklinde olmuştur (II sayılı listede yer alan malların ithali için bakanlık izni gerekirken, I sayılı liste için izne gerek yoktu). 1984 yılında yürürlüğe giren İthalat Rejimi ile kota listeleri tamamen kaldırılmıştır. Önceki yıllarda uygulamaya konulan liberal ithalat politikalarının hiçbiri, 1984 yılı İthalat Rejimi kadar yapısal bir değişikliği beraberinde getirmemiştir. 1984 yılı rejimi ile yürürlüğe konan ithalat politikasının dayandığı temel ilkeler; iç fiyatların yükselmesini önleyebilmek ve tüketiciyi korumak amacıyla aşırı derecede korunan sanayinin rekabete açılması, dış ticaretin mümkün olduğu kadar serbestleştirilmesi, fon ödemek suretiyle ödenecek madde sayısının artırılması ve suretle yeteri kadar üretilmeyen veya dağıtımında aksaklıklar görülen maddelerin fiyatlarında gözlenen aşırı yükselmenin ve böylece kaçakçılığın ve dolayısıyla haksız kazançların önlenmesi, bazı sektörlere nispî bir koruma sağlanması ve konut sorununun çözümü için sağlıklı bir kaynak yaratılması olarak özetlenebilir (Başol, 1992: 241; *www.dtm.gov.tr/EKONOMİ/75yilbk/1980so.htm*).

"İthalat politikasının dayandığı bu temel hedeflere ulaşılabilmesi için, yasak ve izne tabi maddeler listeleri yayınlanarak bunlar dışında kalan malların ithali serbest bırakılmış, diğer bir deyişle ithal edilebilecek maddeler değil, tersine yasak mallar istisna haline getirilmiştir. Silah, cephane, uyuşturucu maddeler ithali yasak mallar listesine konulmuştur. Böylece, daha önceki yıllarda, hangi malların hangi yolarla ithal edilebileceğini belirten ve geriye kalan maddelerin ithalatını yasaklayan bir rejimden, ithali yasak malları tek tek belirleyen ve diğer maddelerin ithalini serbest bırakan bir rejime geçilmiştir" (Karluk, 1999: 472).

1984 ithalat rejiminde ithali yasak malların sayısı yaklaşık 1800'den 459'a düşürülmüştür. İthali yasal mallardan çoğu birincil ürünler ve hafif sanayi malarından oluşmaktadır. Daha sonra ithali yasak malların sayısı azaldı ve uyuşturucu, silah ve bunların girdileri dışında ithali yasak mal kalmadı. İthali izne bağlı mal sayısı 1984'te 100 civarında iken, bu sayı sürekli azaltılarak 1988'de 33'e

indirilmiştir. Böylece 1988'de ithalatta liberasyon %90'ı asmıştır. 1990'da ithalatı izne bağlı mallar listesi tamamen kaldırılmış ve *tam liberasyona* geçilmiştir. Dolayısıyla bu yıldan itibaren ithalatta miktar kısıtlamaları ve diğer kısıtlamalara son verilerek, ithalat tamamen gümrük vergilerine duyarlı hale getirilmiştir (Karluk, 1999: 495).

İthalatta serbestleşme oranı 1980'li yılların sonunda %94'e ulaştı. İthalattaki serbestleşmeye paralel olarak yerli üreticileri dampingli ithalat tehdidine karşı korumak amacıyla, Anti-Damping Mevzuatı olarak anılan İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Kanun Ekim 1989 yılında yürürlüğe kondu.

Türkiye 1993 yılında Gümrük Birliğine uyum sağlamak amacı ile ithalatta tek vergi sistemine geçti. İthalatta alınan gümrük vergisi dışında tüm vergi, resim, harç, fon vb. kesintileri Toplu Konut Fonunda toplandı. Yani ithalatta gümrük vergisi + Toplu Konut Fonu uygulamasına geçildi. Gümrük Birliği kapsamı dışında kalan tarım, demir-çelik ve nükleer ürünleri için, Türkiye gerekli görürse koruma amacıyla tarife dışı önlemlere başvurabilecekti (Karluk, 1999: 482).

Türkiye, Gümrük Birliğine uyum çalışmalarını 1992-1995 döneminde gümrük vergilerini aşağı çekerek sürdürmüştür. 1992'de %36,7 olan genel koruma oranı, 1993'te AB ve EFTA ülkeleri için %24,7'ye, 1994'te %15'e çekilmiştir. 1995'te AB ve EFTA ülkelerinden ithalatta ortalama %5,8 olan gümrük vergisi %4,7'ye indirilmiş, öteki ülkeler için %10,3 den %9,3'e düşürülmüştür. Toplu Konut Fonu ise AB ve EFTA ülkeleri için %22,1'den %20,4'e, öteki ülkeler için %26,7'den %25,2'ye indirilmiştir. 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesine paralel olarak, uygulamaya konan *yeni ithalat rejimi*[71] ile AB ülkelerinden yapılan ithalata uygulanan gümrük vergileri sıfırlanmış ve Toplu Konut Fonu kaldırılmıştır. Gümrük tarifelerinin yeniden yükseltilmeyeceği taahhüdüne gidilmiştir. Türkiye, AB'nin Ortak Gümrük Tarifelerini (OGT) üçüncü ülkelere de uygulayacaktı, fakat AB Ortaklık Konseyi ile 6.3.1995 tarihinde yapılan bir anlaşma ile, üçüncü ülkeler menşeli bazı sanayi ürünleri için OGT üzerinde tarife uygulamayı ve OGT'ye aşamalı olarak beş yıl içinde geçmeyi sağladı. 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren

[71] Ülkemizin şuan tabi olduğu son ithalat rejimi kararı 1996 yılı başında yürürlüğe girmiştir. Ancak daha sonra bu rejime Gümrük Birliği sürecine uyum çerçevesinde yeni pek çok ek kararlar eklenmiştir. 1996 ithalat rejiminin 1999'a kadar yapılan eklerle son hali ile ilgili ayrıntılar için ek 3'e bakılabilir.

geçerli olan ek ithalat rejimi kararı ile gümrük vergisi oranları AB ile yapılan Gümrük Birliği çerçevesinde tüm şekliyle yürürlüğe girmiş, Türkiye AB ve EFTA ile sıfırlanmış gümrük ile üçüncü ülkelere karşıda OGT'yi uygulamaya devam etmiştir (Karluk, 1999: 473-475 ve 482-483).

"Yeni ithalat rejimi, gümrük oranlarının düşürülmesi yanında, Türk sanayinin girdi maliyetini düşüren avantajlı unsurları da taşımaktadır. AB sanayisine ucuz girdi sağlayan hammaddeler ve diğer bazı girdilerin, düşük gümrük tarifeleri ile Türkiye'ye girmesi, dolayısıyla aynı imkandan Türk sanayisinin de yararlanması öngörülmüştür" (Karluk, 1999: 484).

c) Kambiyo (döviz) Rejimi ve Döviz Kurlarının Gelişimi: 1980'lerin başına kadar Türkiye'de ayarlanabilir sabit kur ve sıkı kambiyo kontrolü uygulanmıştır. Ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki kuru para otoritesi tarafından resmi olarak saptanmış ve yasal-serbest bir döviz piyasasının oluşmasına izin verilmemiştir. Türkiye'de kambiyo kontrolü ve genellikle aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası *dış ticareti* **kontrol altında tutmanın** temel bir aracı olarak uygulanmıştır. Bu politika ithal ikameci ve iç talebi karşılamaya dönük sanayileşme politikasının adeta ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu politika sonucu iç piyasa dış rekabetten soyutlanmıştır. Maliyet, fiyat ve kalite yönünden dış dünyadan kopuk bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştır. Kontrollü kambiyo rejimi ve miktar kısıtlamaları ile korunan iç piyasalarda faaliyet gösteren kuruluşlar tekel fiyatlar uygulayarak halkın refahı pahasına büyük karlar elde etmişlerdir. Öte yandan aşırı değerlenmiş kur politikası ihracatı ve sermaye girişini engellemiştir. Her türlü döviz alım-satımının bir kısmı resmi kanalların dışına kaçmıştır (Şahin, 2000: 335).

24 Ocak 1980'den itibaren uygulamaya konan dışa açılma ve liberal dış ticaret politikasının bir parçası olarak kambiyo rejimi giderek serbestleştirilmiştir. TL'nin yabancı paralar karşısındaki kurunun daha gerçekçi şekilde belirlenmesi yönünde adımlar atılmıştır. Böylece 1 Mayıs 1981-29 Aralık 1983 döneminde, döviz kurları dünya döviz piyasasındaki gelişmeler ve iç ve dış fiyatlardaki artışlar takip edilerek MB tarafından *günlük* olarak belirlenmeye başlanmıştır. Böylece TL'nin **gerçek değerinin** belirlenmesine çalışılmış ve döviz kuru ayarlamaları *ihracatın* ve yabancı sermaye yatırımlarının artırılmasında öteki özendirme araçları ile birlikte kullanılmıştır (Seyidoğlu, 1999a: 562; Şahin, 2000: 335).

Kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi yolunda asıl önemli adımlardan birisi 29 Aralık 1983 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKK) hakkında 30 sayılı kararla atılmıştır. Bu kararla Türkiye'de yerleşik kişilerin yanlarında döviz bulundurmaları, aralarında her türlü dövizi alıp-satmaları, bankalarda döviz cinsinden hesap (döviz tevdiat hesabı) açtırmaları serbest bırakılmıştır. Böylece kambiyo kontrolü çok büyük ölçüde kaldırılmıştır. Bu doğrultudaki diğer bir gelişme, 1987 Ocak ayında itibaren banka dışında bazı kuruluşlara (döviz büfeleri) döviz alım satımı işlemi yapma yetkisinin tanınmasıdır. Ağustos 1989'da TPKK hakkındaki 32 sayılı kararla dövizle ilgili işlemlerin serbestleştirilmesi ve TL'nin konvertibilitesi yönünde çok önemli bir adım daha atılmıştır. Döviz kurunun arz-talebe göre her gün piyasa tarafından belirlenebilmesi sağlanarak, altın ve değerli taşların ithali serbest bırakılmıştır. Sonuçta Nisan 1990 yılında IMF, TL'yi *konvertibil bir para* [72] olarak tescil etmiştir (Karluk, 1999: 536; Seyidoğlu, 1999a: 562; Şahin, 2000: 336-337).

Günümüzde döviz kurlarının serbest piyasa altında belirlendiği söylenebilir. Merkez Bankası'nın zaman zaman döviz piyasasına yaptığı müdahaleler, her ülkede karşılaşılan ve serbest kur sistemine engel oluşturmayan bir uygulamadır. 1980 sonrası izlenen liberal ve dışa açık ekonomi politikaları sonucunda, TL'nin bir konvertibil para olmasının sağlanabilmesinin *dış ticareti etkileyen bir tarafı*, ülkenin 1970'lerde karşılaştığı döviz darboğazı ile bir daha karşılaşmaması ve bu nedenle ithalatta bir sıkıntıya düşmemesidir. Diğer tarafı ise genellikle gerçekçi döviz kurunun belirlenmesi ile TL'nin aşırı değerlenmesinin önlenmesi (gerçi Nisan 1994 ve Şubat 2001 devalüasyonları TL'nin 1990 sonrası yanlış politikalar sonucu aşırı değerlenmesine kötü iki örnek olsa da) sayesinde ihracatın baskı altından kurtarılması sağlanabilmiştir.

B. Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi:

1980-2000 dönemi Türkiyesi, 1970'lerin sonuna kadar sanayileşme ve dış ekonomik ilişkilerde egemen olan korumacı, müdahaleci, içe dönük iktisat politikası anlayışının yerini dışa açık, liberal, piyasaya yönelik bir anlayışa terk ettiği bir

[72] Konvertibilite, bir ülke ulusal parasının, o ülkenin döviz piyasasında serbestçe alınıp satılabilmesi, ulusal paranın ülkeye giriş ve çıkışlarının serbest olması özelliğidir. Bir ülke parasının konvertibiliteye sahip olmasının ilk koşulu, dileyen herkesin, dilediği amaç için dilediği miktarda döviz alıp satabilmesidir.

dönemi simgelemektedir. Dönem boyunca uygulanan *liberal dış ticaret politikası* istatistiki göstergelerde kendini açıkça belirtmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllarda en iyi performansını gerçekleştirildiği sektörün, *dış ticaret sektörü* olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde dış ticaret adeta ekonomik kalkınmanın motoru görevini görmüştür. Bunu eldeki verileri inceleyerek değerlendirmek mümkündür:

Çizelge 61: Türkiye'nin dış ticareti (1980-2000).

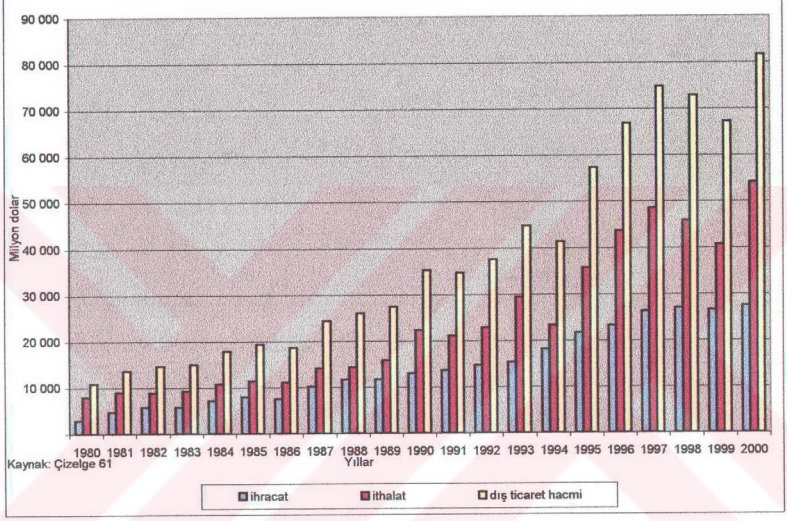
	İthalat			İhracat			Dış ticaret hacmi	Dış ticaret	İhracatın ithalatı	Türkiye
	Miktar	Değer	Değer	Miktar	Değer	Değer	Değer	dengesi	karşılama oranı	nüfusu
Yıllar	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Bin ton	Milyon $	Milyon TL	Milyon $	Milyon $	%	Bin Kişi
1980	23 347	7 909	613 267	4 855	2 910	221 498	10 820	-4 999	36,8	44 438
1981	22 595	8 933	1 002 356	9 137	4 703	530 716	13 636	-4 230	52,6	45 540
1982	23 132	8 843	1 461 425	12 545	5 746	937 311	14 589	-3 097	65,0	46 688
1983	26 849	9 235	2 127 081	11 317	5 728	1 298 945	14 963	-3 507	62,0	47 864
1984	32 271	10 757	4 034 897	13 499	7 134	2 608 332	17 891	-3 623	66,3	49 070
1985	33 329	11 343	5 994 754	13 677	7 958	4 152 927	19 301	-3 385	70,2	50 306
1986	35 586	11 105	7 561 157	13 072	7 457	5 012 345	18 561	-3 648	67,1	51 433
1987	45 485	14 158	12 353 041	14 113	10 190	8 844 331	24 348	-3 968	72,0	52 561
1988	46 296	14 335	20 470 614	21 734	11 662	16 809 242	25 997	-2 673	81,4	53 715
1989	47 159	15 792	33 827 597	17 256	11 625	24 819 337	27 417	-4 167	73,6	54 893
1990	56 803	22 302	58 754 864	18 524	12 959	34 670 324	35 261	-9 343	58,1	56 098
1991	47 486	21 047	88 914 271	23 613	13 593	57 373 403	34 640	-7 454	64,6	57 084
1992	50 484	22 871	159 624 008	26 024	14 715	101 895 201	37 586	-8 156	64,3	57 931
1993	65 428	29 428	328 893 773	21 532	15 345	171 144 044	44 773	-14 083	52,1	58 812
1994	56 885	23 270	683 826 641	28 459	18 166	559 941 707	41 376	-5 164	77,8	59 766
1995	67 393	35 709	1 649 154 033	26 709	21 636	1 001 061 391	57 345	-14 073	60,6	60 614
1996	76 242	43 626	3 558 977 233	25 737	23 224	1 894 596 966	66 855	-20 403	53,2	61 536
1997	80 781	48 558	7 419 514 298	28 826	26 261	4 012 600 704	74 830	-22 340	54,1	62 510
1998	81 428	45 921	11 933 031 969	30 685	26 973	7 909 203 780	72 895	-18 947	58,7	63 461
1999	79 211	40 692	17 072 003 064	33 662	26 588	11 154 782 696	67 280	-14 104	65,3	64 385
2000	-	54 150	33 920 101 500	-	27 485	17 216 878 850	81 635	-26 665	50,7	65 351

Kaynak: DİE

1980-1989 döneminde ihracat ve ithalat değerinde oldukça hızlı bir gelişme meydana gelmiştir. 1980 yılında 2,9 milyar dolar civarında olan ihracat, 1989'da 11,6 milyar dolara erişmiştir. Bu on yıl içinde %300'ün üzerinde bir gelişme demektir. Aynı dönemde ithalat değeri 7,9 milyar dolardan ancak %100 civarında bir artış göstererek 15,7 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Özellikle dönemin ilk yıllarında ihracattaki gelişme ithalattaki gelişmeden daha hızlı olmuş ve dış ticaret açığı 1980 yılında 5 milyar dolar düzeyinden 1988'de 2,7 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. İthalatın ihracatı karşılama oranı 1980'de %36,8'den 1988'de %81'e ulaşmıştır (şekil 40). 1989'dan itibaren ihracattaki gelişme yavaşlamıştır. 1980-1988 döneminde ihracat yılda ortalama %33,4 oranında yükselirken, 1990-2000

dönenimde ise ihracattaki toplam artış %112 ve yıllık ortalama %10,1'den ibaret kalmıştır. Bu son dönemde ithalat daha hızlı artmaya (ihracat yavaşladığından) devam ettiğinden (%142,8) ihracatın ithalatı karşılama oranı 1990-2000 döneminde ortalama %60 olarak gerçekleşmiş ve böylece 1980'li yıllara göre dış ticaret açığı büyümüştür (çizelge 61).

Şekil 39: Türkiye'de ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi (1980-2000)

Kaynak: Çizelge 61

1980-2000 döneminde Türkiye dış ticaretinde özellikle de ihracatta yaşanan bu gelişmelerin nedenleri şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1. 1980'li yılların başında ihracattaki gelişmede olumlu dış konjonktürün rolü vardır. Petrol fiyatlarındaki yükselişin Orta Doğu ülkelerinin satın alma gücünü artırması ve İran-Irak Savaşı Türkiye'nin ihraç mallarına talebi artırmıştır.

2. İhracatın artmasında **en önemli etken** uygulanan *mali teşvikler*dir. Dış ödeme güçlüklerini aşmak amacıyla döviz kazanılmasının temel hedef olması Berksoy'un ifadesi ile (1985: 136) "her ne pahasına olursa olsun" şeklinde bir ihracat yaklaşımının egemen olmasına yol açmıştır. İhracatı artırmak amacıyla çok yüksek oranlarda fiyat düşüşü uygulanmıştır. İhracat fiyatlarını sürekli olarak düşürmede izlenen yol sürekli *devalüasyonlardır*. 1979'da ortalama 35,7 TL olan dolar değeri

sürekli ayarlamalarla 1995'in ilk çeyreğinde 40.000 TL'yi aşmıştır. TL 1980 ve devam eden yıllarda (1980-1989) iç ve dış enflasyon farkının üstünde değer kaybına tabi tutulmuştur. İhracatın hızlı gelişme gösterdiği 1980-1987 döneminde TL'nin dolar karşısındaki değer kaybı 24 katı aşmıştır. O halde ihracattaki büyümeyi uyaran etkenlerden **birisi** *ulusal paranın değerindeki büyük boyutlu erozyondur.*

İhracatın artırılmasında düşük değerlendirilmiş döviz kuru ile birlikte uygulanan öteki mali teşviklerin; ihracata vergi iadesi, kredi kolaylıkları, elverişli döviz tahsisi ve vergi bağışıklıklarının büyük payı vardır. Tüm bu özendirmelerin uygulanması sonucu ihracattan kazanılan her bir doları Merkez Bankası'nın 1984'te ortalama %60 daha fazla ile satın aldığı tespit edilmiştir. Daha somut bir ifade ile MB alım-satımı 600 TL'den yaptığı bir ihracat dolarını, sıradan ihracatçıdan 908 TL'den, sermaye ortaklığı olan bir ihracatçıdan 1026 TL'den satın almıştır. Böylece ihracatçılara çok büyük bir kaynak aktarılmıştır. İhracatçılardan ortalama 908 TL ve 1026 TL'den satın alınan doların ithalatçılara 600 TL'den satılması, ithalatında mali destek konusu olduğunu gösterir (Şahin, 2000:324). Bunlar 1980'li yıllarda dışsatımı özendirmede nakit teşviklerin önemli oranda kullanıldığını ve bunun da ihracatın artmasında çok etkili olduğunu göstermektedir.

İhracata mali teşvikler arasında en fazla kullanılanlar ve **en etkili** olduğu ifade edilen *vergi iadesi* ve elverişli şartlarda *döviz tahsisidir.* Türkiye'de ihracata vergi iadesi uygulaması 1960'lı yıllardan beri kullanılmıştır. Fakat 1980'den sonra bu uygulamanın kapsamı genişletilmiş ve 1989 yılına kadar da uygulanmıştır. İhracatın artırılmasında çok önemli etkisi olmuştur.

3. 1980'den sonra dış ticaret rejimindeki serbestleşme çerçevesinde ihracattaki formalitelerin azaltılmasının da ihracat artışında pay sahibi olduğu söylenebilir.

4. İhracatın geliştirilmesinde bu konuda gerçekleştirilen yeni kurumlaşmanın da etkisi olmuştur. Merkez Bankası çerçevesinde kurulan Destekleme ve Fiyat İstikrarı Fonu, Devlet Yatırım Bankasının Eximbank'a dönüştürülerek dış ticaretin finansmanında görevlendirilmesi ve Dış Ticaret Sermaye Şirketlerinin kurulması ihracatın artmasında rol oynamıştır.

5. Nihayet, 1980'li yılların ilk yarısında ihracatın artışında iç talebin önemli ölçüde daraltılması ve buna bağlı olarak üretimin iç pazar ve talepten, dış pazar ve talebe kaydırılması da hiç kuşkusuz etkili olmuştur. İç talep daralınca ihracatçılar

mali teşviklerinde etkisi ile dış piyasaya yönelmişler bu da ihracatı artırmıştır (Yentürk, 1993: 104).

1980'li yıllarda ihracattaki gelişmeler yeni kapasite yaratılmasından çok, mevcut kapasitenin daha ileri derecede kullanılması ile , başka bir ifade ile sanayi sektöründeki atıl kapasitelerin harekata geçirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. 1988'den sonra ihracat artışının durakladığı görülmektedir. Bu durum yukarıda açıklanan olumlu etkenlerin ortadan kalkmasının ve kapasite kullanılmasında sınıra ulaşılmasının bir sonucudur. İhracatı sürekli olarak yüksek fiyatlı mali özendirmelerle büyütmenin mümkün olamayacağı açıktı. Yeni kapasitelerin yaratılması ve dünya piyasalarında rekabet edilebilecek şartların yeniden ortaya konulması ise ancak 1990'lı yılların ikinci yarısından sonra kısmen de olsa başarılabilmiştir ve ihracattaki büyüme sağlanabilmiştir.

1980'li yıllara kadar ülkemizde *ithalat* hep kontrol altında tutulmuştur. Miktar kısıtlamaları, döviz kontrolü ve gümrük vergileri ile fiili ithalat ülkenin ithal kapasitelerinin sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir. 1980'den sonra ithalat rejiminin giderek liberalleşmesi ithalatın büyümesinde kuşkusuz etkili olmuştur. Tüketim malları ithalatının artmasında en önemli etken bu gösterilebilir. Ekonominin dışa bağımlı bir yapı içinde olması ithalatın gelişmesinde en önemli diğer etkiyi doğurmuştur. Yatırım ve ara malları sanayilerinde ithal ikamesinde amaçlanan düzeye ulaşılamaması sonucu bu malara ithalat artmaya devam etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin hizmet ticaretinden elde ettiği döviz gelirinin büyümesi, kredi şeklindeki yabancı sermaye girişinin artması ve petrol fiyatlarının yükselmemesi, hatta düşmesi Türkiye'ye ithalatını artırma ya da genişletme imkanı vermiştir.

Sonuç olarak, 1980'li yıllarda uygulanan liberal dış ticaret rejimi, düşük ya da eksik değerlendirilmiş kur politikası, ihracata uygulanan mali teşvikler ve Orta Doğu pazarlarından daha büyük bir pay alma imkanı doğması, ihracat ve ithalatta beklenilenin üstünde gelişmeler sağlamıştır.

1990-2000 dönemi içerisinde Türkiye'nin dış ticaret performansı, 1980-1989 dönemine nazaran durgunluk hatta bazı yıllar gerilemelere sahne olmuştur. 1993 yılı dış ticaret açığının had safhaya ulaştığı, 1980 sonrası dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranının %52,1 ile en düşük seviyeye indiği, en kötü yıllardan ilkidir. Bu gelişmenin nedenlerinden birincisi, 1989 yılından beri TL'nin aşırı değerlenmesinin

ithalatı teşvik eden ve ihracatı köstekleyen tutumu; ikincisi, OECD ülkelerinde yaşanan durgunluk ve fiyat istikrarının bu ülkelere ihracatı zorlaştırırken, bu ülkelerden ithalatı cazip hale getirmesi; üçüncüsü ise, iç talepteki genişlemenin ihracatı kısıtlayan buna karşılık ithalatı artıran etkisidir (Tokgöz, 1999: 217-218; Toprak, 1996: 152-153). 1993'te dış ticaretteki bu rekor açık, uluslar arası sermaye piyasalarında Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesi ve iç piyasada dövize olan hücum, ekonomide mali krizin başlamasına neden olmuştur. *5 Nisan Kararlarının* açıklanması ile kriz tüm sektörleri etkisi altına almıştır. Dolayısıyla serbest piyasada *devalüasyonu*, üretimde düşmeler ve fiyatlarda yükselmeler sonucu, halkın satın alma gücünün ciddi biçimde daralması, ithalat talebinin de daralmasına neden olmuştur. 1993'te 29,4 milyar dolara ulaşan ithalat, 1994'te %20,9 oranında daralarak 23,2 milyar dolara inmiştir. 1994 yılında ihracat %18 oranında artarak 18 milyar doları aşmıştır. Dolayısıyla dış ticaret açığı 5,1 milyar dolara düşmüş, ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %77,8 ile 1990'lı yılların en yüksek oranlarını yakalamıştır (çizelge 61, şekil 39 ve 40).

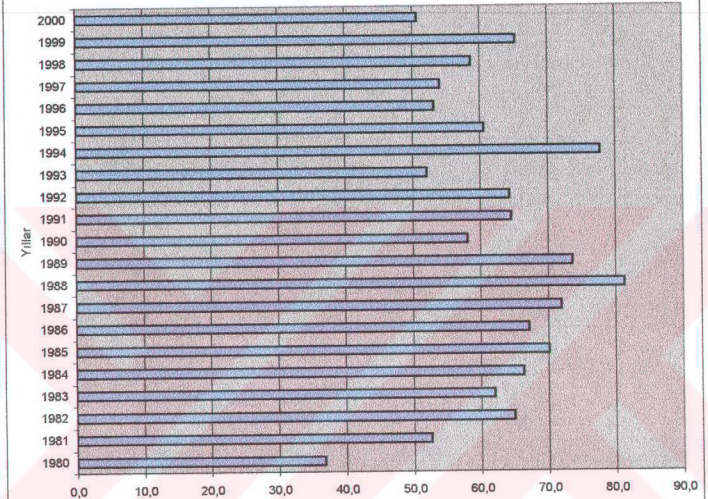
Tabi 1994 yılında dış ticaret göstergelerinin hızla iyileşmesinde, 5 Nisan Kararlarının ihracata verdiği destek unutulmamalıdır. Özelikle 1994 yılı başında 15 bin TL olan ABD dolarının Nisan 1994'te 32 bin TL'yi, yıl sonunda 40 bin TL'yi aşmıştır. 1994 yılında doların TL karşısında değer artışı ya da TL'nin devalüe edilme oranı %170 civarında olmuştur. Böylece 1989-1993 döneminde ihracatçılar aleyhine bozulan denge değişti ve devalüasyon ihracatı teşvik etti. İç piyasada kriz nedeniyle talep daralınca, ihracatçılar dış piyasalara yönelmek zorunda kaldı bu da 1994 ihracatını krize rağmen önemli ölçüde artırdı.

Yine 5 Nisan Kararları çerçevesinde ihracatı artırmak için Eximbank kredisi ve ihracat sigortası kapsamının iki milyar dolara çıkarılmasına karar verilmesi, sınırlı sayıda da olsa ihracatçı kuruluşunun bu fondan yararlanmasına o da ihracatın artmasına neden oldu. (Toprak, 1996: 176 vd.; Parasız, 1996). Böylece de 5 nisan kararlarının dış ticaret açısında olumlu etkiler getirdiğini söyleyebiliriz.

Ancak bu durum uzun sürmedi. 1995 yılında ithalat 1980 yılından sonraki en büyük artışını kaydederek %53,4 artarken, ihracat ancak %19,5'lik bir yükselme yapabilmiştir. Aynı eğilim 1996 ve 1997 yıllarında da sürmüştür. Yani 5 Nisan Kararlarının alınmasın itibaren hem ihracat hem de ithalat sürekli artmıştır. Ancak

ithalattaki artış hızı ihracatı geride bırakmıştır. Bu da giderek dış ticaret açığının büyümesine ve ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesine yol açmıştır. 1994'te alınan tedbirler nedeniyle ihracat ithalatın %77,8'ini karşılarken, 1997'de bu oran %54'e düşmüştür (çizelge 40).

Şekil 40: Türkiye'de 1980-2000 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı

Kaynak: Çizelge 61

1995'te erken genel seçimlere gidilmesi, genişletici bir para ve maliye politikasının yani seçim ekonomisinin izlenmesine yol açmıştır. Bu iç talebin artmasına, ekonominin 1994 küçülmesini düzelttikten sonra artan mal talebini karşılamasına yol açmıştır. Sonuçta 1995 yılında ithalat adeta patlama göstermiştir (şekil 39).

1996 Türkiye ekonomisi için önemli bir *dönüm noktasıdır*. Çünkü bu yıl Avrupa Birliği ile Türkiye arasında Gümrük Birliği kurulmuştur. Birliğin kurulmasıyla birlikte ithalattaki artışlar hızlanmış ve ithalat 1996 ve 1997 yıllarında 42,7 ve 48,7 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliğinden doğan yükümlülükleri yerine getirmesine karşılık, AB'nin çeşitli nedenlerle yükümlülüklerini yerine getirmemesi ve Avrupa'da yaşanan ekonomik durgunluk,

eski Yugoslavya'daki savaşın karayolu taşımacılığını olumsuz yönde etkilemesi, tarımsal ürünler ihracatında artan rekabet gibi unsurların etkisiyle ihracat artışımız umulanın altında kalmış ve sırasıyla 23,1 ve 26,2 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak dış ticaret açığı büyümüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür (Serin, 1998: 325).

"Bu gelişmelerin dışında, Türkiye'nin GATT ve Gümrük Birliği ilişkilerinden doğan yükümlülükleri nedeniyle ihracata verilen parasal destek 1.1.1995'te kaldırılmış ve yerine çeşitli unsurlardan oluşan, *İhracata Devlet Yardımını öngören bir program* 1.6.1995 tarihinde yürürlüğe konmuştur. **Bu programda yer alan başlıca politikalar;** araştırma ve geliştirme, pazar araştırılması, ulusal ve uluslararası fuarlara katılma, çevrenin korunmasına ilişkin masraflara, yurt dışında temsilcilik ve mağaza açan şirketlere, destek sağlanması şeklindedir. Ayrıca GATT yükümlülükleri ile ilgili olarak tarım ürünleri ihracatına vergi iadesi desteği, gerekli hammadde, ara malları ve ambalaj malzemesini ithal ederek ihracat yapan firmaların gümrük vergilerinden ve ticaret önlemlerinden muaf tutulması, döviz rezervlerini artırmaya yönelik ihracattan vergi ve resim alınmaması ve diğer bazı tedbirlerde alınmıştır. Bunun dışında, 1996 yılında, Eximbank aracılığı ile ihracat sektörünün fon ihtiyacını karşılamak amacıyla mali kaynakların artırımı da gündeme gelmiştir" (Serin, 1998: 326).

1996 yılında yaşanan %7,1 oranındaki hızlı GSMH büyümesi, AB ile oluşturulan Gümrük Birliğinin ardından koruma oranlarındaki indirimin etkilerinin net olarak hissedilmesi, yıl boyunca iç talebin canlılığını koruması, 1996 yılında ithalat artışını hızlandırmış ve ihracatta gözlenen durgunluk dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak yukarıda sözü edilen etkilerin zayıflaması sonucu 1997 yılında bu durum değişmeye başlamıştır. 1997 yılında TL'nin reel olarak kısmen değer kaybetmesi, ihracat pazarlarının büyümesi ve çeşitlenmesi reel ihracatımızı olumlu yönde etkilemiştir. Diğer taraftan son iki yılda gözlenen yüksek oranlı ithalat artışı 1997 yılında yavaşlamıştır. 1997 yılında ihracat artışı hızı %13 olurken, ithalat artış hızı %12 olarak gerçekleşmiştir. 1996'da %53,2 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1997 yılında %54'e yükselmiştir (şekil 40).

1997 yılının Temmuz ayında Doğu Asya'da Tayland'da patlak veren ve yoğun olumsuzlukları çok kısa sürede Endonezya, Filipinler, Güney Kore ve Malezya'ya

yayılan, menfi etkileri Japonya, Singapur, Hong-Kong gibi Asya bölgesinin güçlü ekonomilerinde bile hissedilen, Ağustos 1998'de Rusya Federasyonu'nda, hemen akabinde Güney Amerika'da, özellikle Brezilya'da tahribata yol açan *mali küresel krizin*, 1998 yılı dünya üretim hızının yavaşlamasında ve ticaretinin daralmasında fevkalâde etkili olduğunu, göstermektedir.

Türkiye'nin 1998 yılı dış ticaretini özellikle ihracatını değerlendirirken dünya ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmelerin etkilerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira 1998 yılında temel olarak, maliyet gelişmeleri ve döviz kuru politikaları açısından rekabet gücünü ciddi boyutta etkileyebilecek olumsuz bir gelişme görülmemekle beraber, dış talepteki daralma, ihracattaki artışın %2,7'de kalmasına sebep olmuştur. Asya ve Rusya krizleri ihracatımız üzerinde olumsuz yönde etkili olmuştur. Bu kapsam da 1997 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan Asya Krizi dünya ticareti üzerindeki etkisini 1998 yılında göstermiştir. Dünya talebinin daralması sonucu fiyatlarda bir düşüş yaşanmış olmasının yanı sıra, Dünya Ticaret Örgütünün tahminlerine göre 1998 yılında dünya ticareti, reel olarak artmakla beraber, uzunca bir dönemden sonra ilk kez nominal[73] olarak azalmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ihracat pazarlarında rakip ülkeleri olan Uzakdoğu ülkelerinin paralarının yüksek oranlarda değer kaybetmesi de, başta tekstil ve konfeksiyon olmak üzere bazı sektörlerin ihracat performansını olumsuz yönde etkilemiştir. Yine özellikle demir-çelik sektörünün ana pazarını oluşturan bu ülkelerin talebindeki daralma, anılan sektörün ihracatını ciddi bir şekilde aşağı çekmiştir. Yine 1998 yılında Türkiye'nin en önemli ticaret ortaklarından biri olan Rusya'nın gerek dünya petrol fiyatlarındaki gerilemeden gerekse, yılın ikinci yarsında yaşanan olumsuz ekonomik göstergeler, bu ülkenin krize girmesine yol açarak, dış talebini azaltmıştır. Bu gelişmeler ülkemiz ihracatının tüm sektörlerini olumsuz etkilemiş ve bu ülkeye olan ihracat %34,4 azalmıştır (Vanlı, 1999: 568-569).

Türkiye ekonomisinin, 1997 yılında Uzakdoğu Asya ülkelerinde başlayarak tüm dünyayı etkileyen finansal krizden başka, 1999 Ağustos ve Kasım aylarında Marmara Bölgesi'nde yaşanan *deprem felaketlerinden* de olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir.

---

[73] Nominal, itibari olarak, görüntüşte, gerçek olanın tersine, sembolik gibi anlamlara gelir. İktisatta ise, nominalin tersi reeldir. Nominal görünüşteki, reel ise gerçekteki etki ve değişmeleri belirtir.

1997 yılından bu yana tüm dünyada yaşanmakta olan kriz, üretimin azalmasına dolayısıyla, enerji, hammadde ve ara malı ithalatına olan talebin düşmesine neden olmuştur. Sonuçta 1998 yılında dünya mal ticareti %1,5 oranında daralmış, ancak Uzak Doğu Asya ülkelerinin yıl sonuna doğru ekonomik krizden kurtulmaya başlamaları nedeniyle 1999 yılı sonunda %3,5 oranında büyümüşlerdir.

Dünya genelinde yaşanan finansal krizin etkisi 1999 yılında da Türkiye ekonomisinde hissedilmiş ve daralan dünya ithalat talebi, ülkemizde kapasite kullanım oranları ve ihracat üzerinde etkili olmuştur. Türkiye sanayinin yoğun olduğu Marmara bölgesinde yaşanan iki büyük deprem üretimi önemli ölçüde azaltmıştır. Tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda, 1999 yılında Türkiye ekonomisi %6,4 oranında daralmış, kişi başına milli gelir %11,6 oranında azalırken, ticaret hacmimiz %7,7 oranında daralarak 72,9 milyar dolardan 67,3 milyar dolara gerilemiştir. 1999 yılında ithalat %11,4, ihracatta %1,4 azalmış, ithalattaki daralma ihracattan daha fazla olduğu için dış ticaret açığı bir önceki yıla göre %26,5 küçülmüş ve 14.220 milyon dolardan 10.447 milyon dolara gerilemiştir (çizelge 61, şekil 39 ve 40).

21. yüzyılın ilk yılı olan 2000 yılına Türkiye ekonomisi son derece iyi bir yolda başlamıştı.1970'lerden beri ülkeyi kemiren enflasyon hızla düşmeye başlamış ve 1980'lerden beri ilk defa %30'lara gerilemişti. Ekonomik büyüme bütün hızıyla devam ediyordu. Ancak 2000 Eylülünde bankalar operasyonu ile başlayan ve Kasım ayında büyük bir krize giren mali sektör ekonomik dengeleri sarsmıştır. Bununla beraber 2000 yılı Türkiye ekonomisi için 1999'a nazaran ülkenin krizden çıktığı, bütün dengelerin yerine oturmaya başladığı, üretimin arttığı ve dolayısıyla dış ticaretin canlanmaya başladığı bir yıl olarak tarihe geçmiştir.

2000 yılı Türkiye dış ticareti, 1997 yılı ortalarında küresel kriz ile başlayan olumsuzlukların giderildiği, ihracat ve ithalatta durgunluğun ya da negatif büyümenin yerini olumlu bir havanın aldığı bir dönem olarak almak gerekir. 1998 ve 1999 yılında küçülen dış ticaret hacmi, 2000 yılındaki ekonomik büyümeye (GSMH %6,1 artmıştır) bağlı olarak, önemli ölçüde artış göstermiştir (şekil 39). İhracat bir önceki yıla göre %3,3 artarken, ithalatın %33'lük bir büyüme gerçekleştirmesi, daha önceki kriz dönemleri sonrasında ekonominin canlandığını (1994 krizi sonrası,

1995'te ekonomik canlanmaya bağlı olarak ithalat %53,4'lük bir artış göstermişti) ifade eden tarzda bir gelişme gösterdiği görülmektedir.

2000 yılında ihracat artışının, ithalatın çok gerisinde kalması, dış ticaret dengesinin fazlasıyla bozulmasına ve ihracatın ithalatı karşılama oranının %50,7'ye düşmesine yol açmıştır ki bu oran 1980 sonrasının *en düşük* karşılama oranını temsil etmektedir (şekil 40).

2000 yılında ithalatın bu denli büyümesi normal görülmelidir. Çünkü, 1998 ve 1999 yılında Türkiye ekonomisi büyük ölçüde daralmıştı. Bu da ithalata olan talebi azaltmıştı. 2000 yılı başından itibaren büyümeye başlayan ekonominin doğal olarak ithalat talebi de artacaktır. Nitekim öyle de olmuş ve 1999 yılında ertelenen tüketim harcamalarının 2000 yılında gerçekleşmesi ithalat artışına katkıda bulunmuştur. Burada asıl sorun ihracatın yeterince artmamasından kaynaklanmaktadır. Milenyum yılında ihracatın ithalat gibi büyüyememesinin en önemli nedeni, 2000 yılında hükümetin uyguladığı istikrar programının bir gereği olarak döviz kurunu sabit tutmasının, ihracata caydırıcı bir etki yaparken, ithalatı daha karlı hale getirmiştir. Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür:

Sabit kur rejiminde, döviz kuru, başlangıçta denge değerinde belirlenmiş olsa bile, zamanla fiyatlar artarken, eğer döviz fiyatları enflasyon oranında yüksel(til)mezse, **aşırı değerlenme** olayı ortaya çıkar. Bu olay Türk Lirasının döviz karşısında daha değerli olmasını sağlar. Aşırı değerlenmenin ulusal ekonomiye olduğu gibi dış ticarete de önemli ölçüde olumsuz etkileri olur. Örneğin aşırı değerlenmiş TL, ya da düşük döviz kuru yabancı malları ucuzlatarak ithalatı özendirirken, ulusal malları yabancılara pahalılaştırarak ihracatı caydırır (Seyidoğlu, 1999b: 29). İşte 2000 yılında yukarıda ifade edilen olay tam anlamıyla yaşanmıştır. Düşük döviz kuru, ithal mallara olan talebi çok fazla artırırken, ihraç mallarının pahalı olması, ihracatın şirketler için cazibesini kaybetmesi, ihracat artışını sınırlandırmıştır.[74] Nitekim 2000 yılı içerisinde ihracatçılar aşırı değerlenmiş TL'den

[74] Bizim yaptığımız analizi daha teknik bir dille, bizi destekleyecek şekilde, daha sonra *Merkez Bankası Başkanı* basın açıklaması şeklinde şöyle yapmıştır: "2000 yılında, döviz kuru politikası çerçevesinde, Türk Lirasının döviz sepeti karşısındaki değeri önceden açıklanmış ve Türk Lirasının sepet karşısındaki değer kaybı kademeli olarak azaltılmıştır. Ancak, enflasyondaki katılık nedeniyle, fiyat artış oranlarının kur artış oranının üzerinde gerçekleşmesi sonucunda, Türk Lirası 2000 yılında yabancı para birimlerine karşı reel olarak değerlenmiştir. Euro'nun yıl içinde ABD Dolarına karşı değer kaybetmesi, Türk Lirasının Euro'ya karşı reel değer kazanmasının daha da artmasına neden olmuş, bu durum Avrupa Birliği ülkelerine yönelik ihracatı olumsuz etkilerken, bu ülkelerden yapılan

ya da sabit kur uygulamasından her platformda şikayet etmişler ve isteklerini hükümete bildirmişlerdir. Ayrıca mevcut kur uygulaması piyasada büyük ölçüde devalüasyon beklentisini de hep canlı tutmuştur. 2001 yılının Şubat ayında yaşanan ve *cumhuriyet tarihinin en büyük krizi* olarak adlandırılan ekonomik bunalım, bu beklentileri doğru çıkarmış ve hükümet sabit döviz kuru ya da kur çıpası diye adlandırılan sistemden vazgeçerek, kuru dalgalanmaya bırakmıştır. Bu da dövizin gerçek değerini bulması ya da devalüasyon anlamına geliyordu ki, (teknik olarak iktisatta bu uygulamaya devalüasyon denmemektedir) nitekim Şubat 2001'de 680 bin TL olan 1 ABD doları kurun dalgalanmaya bırakılması ile Mart ayında 1 milyon lirayı aşmıştır.

İhracatta yaşanan durgunluk sadece 2000 yılına özgü ve aşırı değerlenmiş TL ile ilgili bir durumdan ibaret değildir. Türkiye ihracatı 1997 yılından bu yana önemli ölçüde bir sıçrama yapamamıştır. Bu durum Şahin'in ifadesiyle (2000: 326) "maalesef *ihracatın doğal sınırına ulaştığı* savını haklı gösterir mahiyettedir. Bundan sonra sanayide yeni kapasiteler kurulmazsa, kurulan sanayiler dünya piyasalarında maliyet, fiyat ve kalite yönünden rekabet edecek düzeyde olmazsa, ihracatın bugünkü düzeyde tutulması bile mümkün olmayabilir. İhracat artışının sürdürülmesinde birinci koşul, sanayi sektörü başta olmak üzere, ekonomide üretim kapasitesinin artırılması, ikinci koşul, mevcut pazardaki payların büyütülmesi ve yeni pazarlar edinilmesi; üçüncüsü koşul ise, kalite ve fiyat bakımından dünya pazarlarında rekabet edebilecek düzeye ulaşılması ve ihracat ürünlerinin çeşitlendirilmesidir."

C. Dış Ticaretin Dünya Ticareti ve Ulusal Ekonomi İçindeki Yeri:

Türkiye dış ticaretinin dünya ticareti ve ulusal ekonomi içerisindeki yerinin belirlenmesi, 1980 sonrası dış ticarette yaşanan büyük dönüşümü anlamamıza yardımcı olacak en önemli göstergeleri içinde taşımaktadır. Zira 1980 sonrası ile 1980 öncesi Türkiye dış ticaretinin geçirdiği değişim en iyi bu tablolarda ve grafiklerde verilmektedir.

---

ithalatın ise hızla artmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, 2000 yılında ithalatın büyük ölçüde artmasında, uluslararası piyasalarda başta ham petrol olmak üzere enerji fiyatlarındaki yüksek artışlar ve iç talepteki hızlı canlanma temel etkenler olmuştur. İthalatın hızla yükselmesi ve ihracat artışının sınırlı kalması nedeniyle dış ticaret dengesinde olumsuzluklar gözlenmiştir" (www.tcmb.gov.tr).

Çizelge 62: Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri (1980-2000).

	Dünya Ticareti			Türkiye Ticareti			Türkiye'nin Dünya ticaretindeki payı		
	İthalat	İhracat	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam
Yıllar	c.i.f.	f.o.b.	Milyon $	c.i.f.	f.o.b.	Milyon $	%	%	%
1980	2 048 360	1 995 068	4 043 428	7 909	2 910	10 820	0,39	0,15	0,27
1981	2 034 926	1 978 442	4 013 368	8 933	4 703	13 636	0,44	0,24	0,34
1982	1 900 074	1 836 739	3 736 813	8 843	5 746	14 589	0,47	0,31	0,39
1983	1 871 923	1 812 607	3 684 530	9 235	5 728	14 963	0,49	0,32	0,41
1984	1 981 562	1 909 327	3 890 889	10 757	7 134	17 891	0,54	0,37	0,46
1985	2 026 479	1 932 387	3 958 866	11 343	7 958	19 301	0,56	0,41	0,49
1986	2 207 458	2 128 081	4 335 539	11 105	7 457	18 561	0,50	0,35	0,43
1987	2 577 422	2 498 031	5 075 453	14 158	10 190	24 348	0,55	0,41	0,48
1988	2 192 633	2 832 894	5 025 527	14 335	11 662	25 997	0,65	0,41	0,52
1989	3 138 044	3 022 833	6 160 877	15 792	11 625	27 417	0,50	0,38	0,45
1990	3 556 758	3 425 960	6 982 718	22 302	12 959	35 261	0,63	0,38	0,50
1991	3 539 752	3 417 911	6 957 663	21 047	13 593	34 640	0,59	0,40	0,50
1992	3 793 358	3 659 759	7 453 117	22 871	14 715	37 586	0,60	0,40	0,50
1993	3 733 804	3 650 169	7 383 973	29 428	15 345	44 773	0,79	0,42	0,61
1994	4 262 874	4 169 714	8 432 588	23 270	18 106	41 376	0,55	0,43	0,49
1995	5 066 731	4 968 914	10 035 645	35 709	21 636	57 345	0,70	0,44	0,57
1996	5 305 600	5 167 181	10 472 781	43 626	23 224	66 850	0,82	0,45	0,64
1997	5 658 000	5 440 000	11 098 000	48 558	26 261	74 830	0,86	0,48	0,67
1998	5 881 000	5 625 000	11 506 000	45 921	26 973	72 895	0,78	0,48	0,63
1999	5 746 400	5 567 200	11 313 600	40 692	26 588	67 280	0,71	0,48	0,59

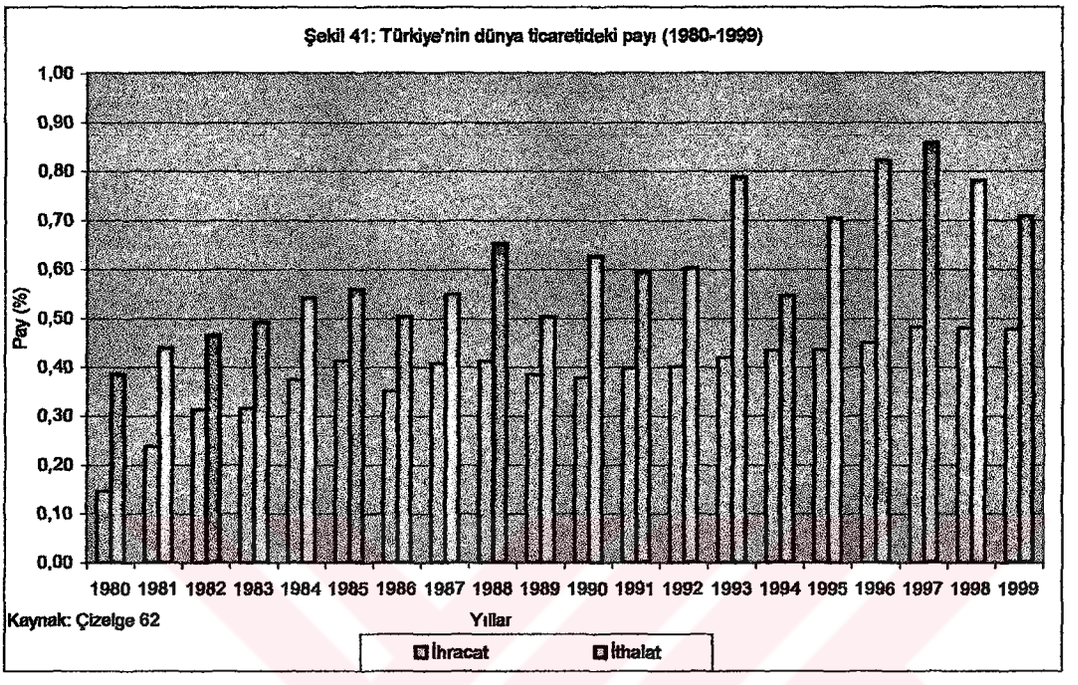
Kaynak UN,1952-1956, IMF-IBRD,' 983-1998 ve DTM.

Türkiye dünya ticaretinde çok küçük paya sahip bir ülkedir. 1983 yılına kadar Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı %0,40 ya da binde 40'ın altında kalmıştır. Özellikle planlı dönemde (1963-1979) izlenen korumacı, müdahaleci, içe dönük iktisat ve dış ticaret politikaları nedeniyle ülkenin dünya ticaretindeki payı ortalama binde 28 ile 1950-1962 dönemindeki binde 42,5'in bile çok gerisinde kalmıştı (çizelge 49)

1980'lerin başında yaşanan büyük dönüşümün, dışa açık, liberal ve piyasaya yönelik bir ekonomi ve dış ticaret politikasını gündeme getirmesi, Türkiye'nin dünya dış ticaretindeki payını bütün dönemlerin en üst sınırına taşımıştır ki, 1980-1999 döneminde Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı binde 42,4 iken, 1980-1999 döneminde Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı ortalama binde 50 olarak gerçekleşmiştir (çizelge 62) 1980'den sonra Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki gelişme, dünya dış ticaret hacmindeki gelişmeden daha hızlı olduğundan ülkemizin dünya ticaretindeki payı yükselmiştir (şekil 41). 1980-1989 döneminde Türkiye'nin payı binde 42,4 iken, 1990-1995 döneminde binde 53 ve 1996-1999 arasında ise binde 63 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin diğer gelişmekte olan ülkeler gibi dünya ithalatı içindeki payı ihracat içindeki payından her zaman yüksek olmuştur. Bu

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

nedenle özellikle 1990'lardan sonra ülkemizin dünya ticaretindeki payının artması ithalatın katkısı ihracattan daha fazla olmuştur. Ancak önceki dönemlere nazaran ihracatın dünya içinde yakaladığı payında çok önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı nüfusu, yüzölçümü ve ekonomik gelişme potansiyeli göz önüne alındığında halen çok geride seyretmektedir. 1999 yılı verilerine göre, dünyanın 22. büyük ekonomisi olan Türkiye, sanayileşmiş ve kendisi gibi sanayileşmekte olan ülkeler arasında dünya ticaretinden aldığı pay ve dış ticaretin GSMH içerisinde kapsadığı oran bakımından bir hayli geri sıradadır. Çizelge 63'de de görüldüğü üzere 1999 yılında, Türkiye dünyanın 22. büyük ekonomisi olmasına rağmen, kendisinden küçük pek çok ekonominin, yaptığı kadar ihracat ve ithalat yapamamıştır. Yani gelişmişlik, nüfus, yüzölçümü vb. faktörler bakımından Türkiye'den küçük bir çok ülke dünya ticareti içerisinde Türkiye'den daha iyi durumdadır. Türkiye'nin kendinden büyük ekonomiler içerisinde sadece Arjantin'den dada iyi durumda olduğu, diğerlerinin ise çok geride kaldığı görülmektedir.

Dış ticaretin GSMH'ye yaptığı katkı bakımından da, çizelge 63'de yer alan 35 ülke içerisinde Türkiye, sondan yedinci sırada yer almaktadır. Böylece ulusal geliri

yaratma açısından ülkemizde halen dış ticaretin payının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre bir hayli düşük olduğu görülmektedir.

Çizelge 63: Türkiye'nin gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler içerisindeki yeri ve dünya ticaretinden aldığı pay (1999).

ÜLKELER	GSMH (Milyar $)	GSMH sırası	İhracat (Milyon $)	Dünya ihr. İçin. Payı (%)	İthalat (Milyon $)	Dünya ith. İçin. payı (%)	İhracatın GSMH oranı (%)	İthalatın GSMH oranı (%)	Nüfus (Milyon kişi)	Yüzölçümü (Bin km2)
ABD	8.351	1	702.098	12,6	1.059.435	18,4	8,4	12,6	276,2	9.364,0
Japonya	4.079	2	419.367	7,5	311.262	5,4	10,2	7,6	126,5	378,0
Almanya	2.079	3	541.076	9,7	472.161	8,2	26,0	22,7	82,2	357,0
Fransa	1.427	4	300.162	5,4	289.927	5,0	21,0	20,3	58,9	552,0
İngiltere	1.338	5	268.211	4,8	317.968	5,5	20,0	23,7	58,7	245,0
İtalya	1.136	6	230.193	4,1	216.621	3,8	20,2	19,0	57,3	301,0
Çin	980	7	195.150	3,5	165.788	2,9	19,9	16,9	1.266,8	9.597,0
Brezilya	743	8	48.011	0,9	52900**	0,9	6,4	14,0	168,0	8.547,0
Kanada	591	9	238.446	4,3	220.183	3,8	40,3	37,2	30,9	9.971,0
İspanya	552	10	109.964	2,0	144.436	2,5	19,9	26,1	39,6	506,0
Hindistan	442	11	36.316	0,7	44.889	0,8	8,2	10,1	998,1	3.288,0
Meksika	429	12	136.703	2,5	148.741	2,6	31,8	34,6	97,4	1.958,0
G. Kore	398	13	144.745	2,6	119.750	2,1	36,3	30,0	46,5	99,0
Hollanda	384	14	200.286	3,6	187.525	3,3	52,1	48,8	15,7	41,0
Avustralya	381	15	56.087	1,0	69.160	1,2	14,7	18,1	18,7	7.741,0
Rusya	333	16	74.663	1,3	40.429	0,7	22,4	12,1	147,2	17.075,0
Arjantin	278	17	23.309	0,4	25.538	0,4	8,3	9,1	36,6	2.780,0
İsviçre	273	18	76.122	1,4	75.438	1,3	27,8	27,6	7,3	41,0
Belçika	251	19	178.964	3,2	163.941	2,9	71,9	65,4	10,2	33,0
İsveç	222	20	84.812	1,5	68.464	1,2	38,2	30,8	8,9	450,0
Avusturya	210	21	63.407	1,1	68.755	1,2	30,1	32,7	8,2	84,0
TÜRKİYE	***186***	***22***	***26.587***	***0,5***	***40.687***	***0,7***	***14,2***	***21,8***	***64,4***	***779,0***
Danimarka	170	23	48.447	0,9	44.070	0,8	28,4	25,8	5,3	43,0
Hong-Kong	162*	24	173.885	3,1	179.520	3,1	107,5	111,0	6,0	0,4
Polonya	153	25	27.397	0,5	45.903	0,8	17,9	30,0	38,7	323,0
Norveç	146	27	44.884	0,8	34.041	0,6	30,7	23,3	4,3	325,0
Finlandiya	123	30	40.665	0,7	30.726	0,5	33,0	25,0	5,2	338,0
Tayland	121	31	58.440	1,0	50.342	0,9	48,3	41,6	60,9	513,0
Endonezya	120	32	48.665	0,9	24.004	0,4	40,7	20,0	209,3	1.905,0
Portekiz	106	34	23.864	0,4	38.461	0,7	22,5	36,2	9,9	92,0
Singapur	95*	36	114.689	2,1	111.060	1,9	120,7	116,9	2,9	0,6
Filipinler	78	40	36.576	0,7	32.547	0,6	46,8	44,7	73,3	300,0
İrlanda	71	42	70.543	1,3	46.534	0,8	98,8	65,1	3,7	70,0
Suriye	15	77	3.464	0,1	3.832	0,1	23,0	25,5	15,4	185,0
Bulgaristan	11	81	3.925	0,1	5.409	0,1	34,7	47,8	8,3	111,0
Ermenistan	2	151	232	0,0	800	0,0	12,2	40,7	3,7	30,0
Çizelge Top.	26.179		4.850.355	87,2	4.951.247	86,1	33,7	33,2	4.071,2	78.423,0
DÜNYA TOP.	***29.232***		***5.567.200***	***100,0***	***5.746.400***	***100,0***	***19,0***	***19,6***	***5.978,4***	***133.567,0***

* GSYİH olarak verilmiştir.

** 1997 yılı ithalatıdır.

Kaynak: IMF, IBRD, DTM ve DPT.

Çizelge 63'de dikkati çeken en önemli nokta, G. Kore, Hong-Kong, Singapur ve İrlanda gibi yüzölçümü bakımından Türkiye'nin Trakya kesimi kadar bir alana karşılık gelen ülkelerin, dünya ticareti ve ekonomisi içerisinde önemli bir paya sahip olmasıdır. Diğer önemli bir nokta, bu ülkelerde ve kalkınmış ülkelerde dış ticaretin GSMH'ya yaptığı katkının çok önemli olmasıdır.

Bu tablodan çıkan sonuç, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin dünya içerisinde büyük bir ekonomi olmasına rağmen, kendinden daha küçük ekonomiler kadar bile ihracat ve ithalat yapamamasıdır ki, Türkiye'nin bu rahatsız edici bir durumdan kurtulması, sanayisini rekabete açık ve ihracata yönelik hale getirmesi ile mümkündür.

Türkiye dış ticaretinin dünya ticareti içerisindeki yerini bu şekilde belirledikten sonra, *dış ticaretin ulusal ekonomideki yerini değerlendirmek* konunun daha anlamlı hale gelmesi için başvurulan bir diğer yöntemi oluşturur. Dış ticaretin bir ülke ekonomisindeki yerine belirlemek için başvurulabilecek birkaç ölçüt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ihracat ve ithalatın veya bunların toplamı olan dış ticaret hacminin GSMH'ya oranlarıdır. Bu oranlarda zaman içinde meydana gelen değişmelerin incelenmesi ve bu oranların başka ülkelere ait oranlarla karşılaştırılması ülkede dış ticaretin yerini değerlendirmek imkanı verecektir. Bir ülkede dış ticaretin önemini tartmak için kişi başına ihracat ve ithalat değerlerine ve /veya sınai ürünler ihracatının toplam ihracata oranına bakılabilir. Ayrıca ülkenin dünya dış ticaret hacmindeki payı başka ülkelerin payları ile karşılaştırılabilir. Tüm bu oran ve ortalamaların incelenmesi ülkede dış ticaret sektörünün önemini ve ülkenin ne derecede dışa açık olduğunu gösterecektir.

Bu amaçla düzenlenmiş olan çizelge 64'ün verileri incelendiğinde ülkemizin, 1980'li yıllara kadar, dışarıya fazla açık olmayan bir görünüm arz ettiği fark edilmektedir. 1980'den sonra ithalat ve ihracat hacmindeki olağanüstü artışa rağmen, Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı çok küçüktür. Planlı kalkınma döneminin başlangıç yılı olan 1963 yılında ihracat ve ithalatın GSMH'ya oranı sırasıyla %5 ve %9,3'ten ibarettir. 1980 yılına kadar dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı her zaman %20'nin altında kalmıştır. 1981'den itibaren bu oranın süratle büyüdüğü ve 1984-1989 arasında %30'lara yaklaştığı görülmektedir. Fakat daha sonraki yıllarda, dış ticaretteki özellikle ihracattaki büyümenin yavaşlaması dolayısıyla dış ticaret

hacminin GSMH'ya oranının biraz gerilediğine 1990-1993 döneminde %25'in altına indiğine tanık oluyoruz. 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararlarının dış ticarette yarattığı canlanma nedeniyle yeniden %30'ların üzerine çıkan dış ticaretin (ithalat + ihracat) GSMH'ya oranı, 2000 yılında *cumhuriyet tarihinin bir ilkini* gerçekleştirerek ilk defa %40'ı aşmıştır (çizelge 64).

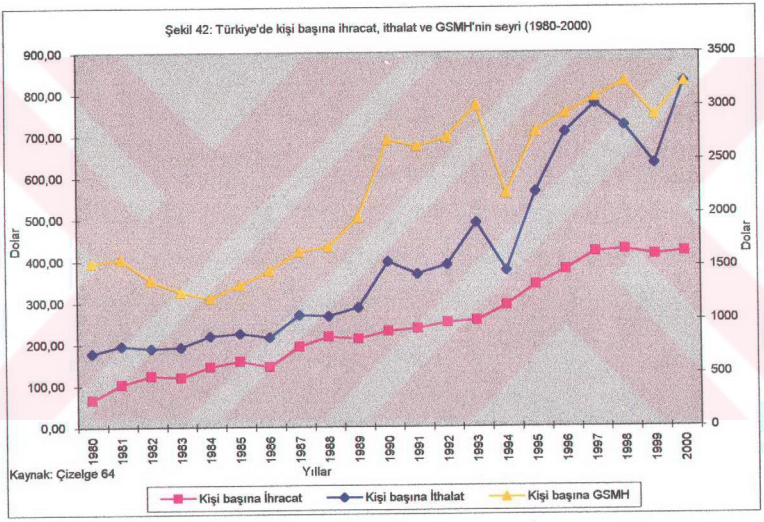
Çizelge 64: Türkiye dış ticaretinin GSMH ve nüfusla ilişkisi (1980-2000).

Yıllar	İthalat Değer Milyon $	İhracat Değer Milyon $	Türkiye nüfusu Bin Kişi	İhracat/ GSMH %	İthalat/ GSMH %	Kişi başına İhracat $	Kişi başına İthalat $	Kişi başına GSMH $	Dolar kuru TL/$
1980	7 909	2 910	44 438	4,2	11,6	65,49	177,99	1 539	77,54
1981	8 933	4 703	45 540	6,6	12,5	103,27	196,17	1 570	112,20
1982	8 843	5 746	46 688	8,8	13,8	123,07	189,40	1 375	165,27
1983	9 235	5 728	47 864	9,3	15,3	119,67	192,94	1 264	230,33
1984	10 757	7 134	49 070	11,8	18,2	145,38	219,22	1 204	375,10
1985	11 343	7 958	50 306	11,7	17,0	158,19	225,49	1 330	528,48
1986	11 105	7 457	51 433	9,8	14,8	144,98	215,91	1 462	680,89
1987	14 158	10 190	52 561	11,8	16,5	193,87	269,36	1 636	872,53
1988	14 335	11 662	53 715	13,0	15,8	217,11	266,88	1 684	1 427,98
1989	15 792	11 625	54 893	10,8	14,7	211,77	287,69	1 959	2 142,05
1990	22 302	12 959	56 098	8,6	14,8	231,01	397,56	2 682	2 634,50
1991	21 047	13 593	57 064	9,0	14,0	238,21	368,83	2 621	4 224,56
1992	22 871	14 715	57 931	9,2	14,5	254,00	394,80	2 708	6 979,30
1993	29 428	15 345	58 812	8,6	16,5	260,92	500,37	3 004	11 176,22
1994	23 270	18 106	59 706	14,1	17,5	303,25	389,74	2 184	29 386,62
1995	35 709	21 636	60 614	13,1	21,6	356,95	589,12	2 759	46 183,15
1996	43 626	23 224	61 536	12,6	23,8	377,41	708,95	2 928	81 579,27
1997	48 558	26 261	62 510	13,6	25,1	420,11	776,80	3 079	152 796,95
1998	45 921	26 973	63 451	13,1	22,2	425,10	723,72	3 224	259 860,00
1999	40 692	26 588	64 385	14,4	22	412,95	632,01	2 912	419 542,00
2000	54 150	27 485	65 351	13,7	26,9	420,58	828,60	3 221	626 410,00

Kaynak: DİE

Türkiye'de kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH değeri, 1980 yılında, sırasıyla, 65,4, 177,9 ve 1.539 dolar idi. 1989 yılına gelindiğinde kişi başına ihracat %223,7 gibi çok önemli bir artış kaydederek 211,7 dolara çıkmıştı. Halbuki aynı dönemde kişi başına ithalat ancak %66,6'lık bir artış göstererek 287,6 dolara yaklaşmıştı. Kişi başına GSMH ise, %27,2 oranında yükselerek 2000 dolara yaklaşmıştı (çizelge 64). 1980-1989 döneminde kişi başına ihracatın bu denli artması, 24 Ocak kararları sonrası dönemin meyvelerini fazlasıyla verdiğini göstermektedir. Zira kişi başına ihracat artışı bu dönemde hem kişi başına ithalat ve GSMH'yı hem de nüfus artışını çok geride bırakarak adeta *ekonomiyi sürüklemiştir*. Aynı ihracatın I. ve II. Plan döneminde tam tersine *ekonomik kalkınmayı sınırlayıcı* bir etkiye sahip olduğunu daha önce ifade etmiştik.

1990-2000 döneminde ise, ihracatın eski performansını büyük ölçüde kaybetmesi, 1990 sonrası dönemde nüfus artış hızının yavaşlamasına rağmen, 1990'lı yıllarda kişi başına ihracat artışı, 1980'li yılların bir hayli gerisinde kalmıştır (şekil 42). Bunun en önemli nedeni, 1990'li yıllarda Türkiye ekonomisinin eski olumlu havasını hem kendi içsel krizleri hem de küresel krizlerin etkisiyle birlikte yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca iç talebin genişlemesi, ihracata verilen desteklerin azalması ve sanayide ihracata dönük yeni yatırımların azalmasın da kişi başına ihracat artışını sınırlayan diğer etmenler arasında sayılabilir. Nitekim 1990'da 231 dolar olan kişi başına ihracat, ancak %82 oranında artarak 2000 yılında 420,6

dolara yükselmiştir. Bunun tersine kişi başına ithalat 1980'lere nazaran 1990'larda daha iyi bir performans sergilemiştir ve 1990'da 397,5 dolar iken, %108,4'lük bir artışla 828,6 dolara çıkmıştır. 1990'lı yıllarda kişi başına ihracat ve ithalat değerleri birbirlerine son derece yakınken, 2000'li yılların başında arada ithalat lehine 1 katlık fark oluşmuştur. Kişi başına ithalatın 1990'larda önemli oranda artış göstermesi, ülkenin milli gelirinin 1989-2000 arasında %64,4 gibi azımsanmayacak bir oranda artmasıyla ilgilidir. Zira kişilerin geliri artış gösterdikçe ya da daha genel ifadeyle

ülkenin ulusal geliri arttıkça ithalata olan talepte artmaktadır. Bir başka deyişle, kişi başına gelirin artması harcamaları artırmakta bu da yurt içinde üretilmeyen tüketim malları ile yurtiçi üretimi yapılan tüketim ve ara mallarının hammadde ihtiyacını artırıcı etki yaratmaktadır. Ek olarak özellikle 1990'lardan itibaren ithalatın tamamen serbestleştirilmesi, ülkeye her türlü, her zevke ve modaya uygun malların girişini artırmıştır. Bu da küreselleşen *yeni dünya düzeni* içerisinde tüketim kalıplarını değiştiren; yeni bir tüketim kültürü oluşturan bir insan tipi ve kuşağının doğmasına yol açmıştır ki, tüm bu nedenler kişisel ithalatı artırıcı yönde etkide bulunmuştur.

Dış ticaretin 1980'lerden sonra kazandığı yukarıdaki olumlu tabloyu, gelişmiş ekonomiler ve Dünya Bankasının *alt, orta* ve *yüksek gelirli ülkeler* sınıflamasına göre değerlendirdiğimizde Türkiye'nin gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler içerisinde çok gerilerde kaldığına tanık oluyoruz (çizelge 65).

Çizelge 65: Türkiye ile bazı ülke ve ülke gruplarının dış ticaretinin dünya ticaretindeki yeri ve kişi başına dış ticaret değerleri (1988-1995).

Ülkeler	Yıllar	Dünya ihracatında payı (%)	Dünya ithalatında payı (%)	Kişi başına ihracat ($)	Kişi başına ithalat ($)
Türkiye	1988	0,44	0,52	217	267
	1995	0,35	0,64	357	589
ABD	1988	12	16,8	1 280	1 862
	1995	11,4	15	2 223	2 930
Almanya	1988	12,3	9,1	5 262	4 062
	1995	10,2	8,8	6 394	5 668
Japonya	1988	10,1	6,7	2 160	1 595
	1995	8,6	6,4	3 539	2 683
İtalya	1988	4,9	5	2 239	2 361
	1995	4,5	4	4 044	3 568
İspanya	1988	1,5	2,2	1 037	1 549
	1995	1,8	2,2	2 339	2 934
Portekiz	1988	0,4	0,6	992	1 556
	1995	0,4	0,6	2 283	3 262
Yunanistan	1988	0,2	0,4	540	1 190
	1995	0,2	0,4	895	2 047
Alt OGÜ	1988	13	12,4	319	317
	1995	17,4	18,8	561	620
Üst OGÜ	1988	0,6	0,6	516	537
	1995	17,2	7,2	851	866
YGÜ	1988	82,9	82,8	2 778	2 890
	1995	77,7	77	4 430	4 475

Kaynak: Dünya Bankası, WDR, 1990-1997.

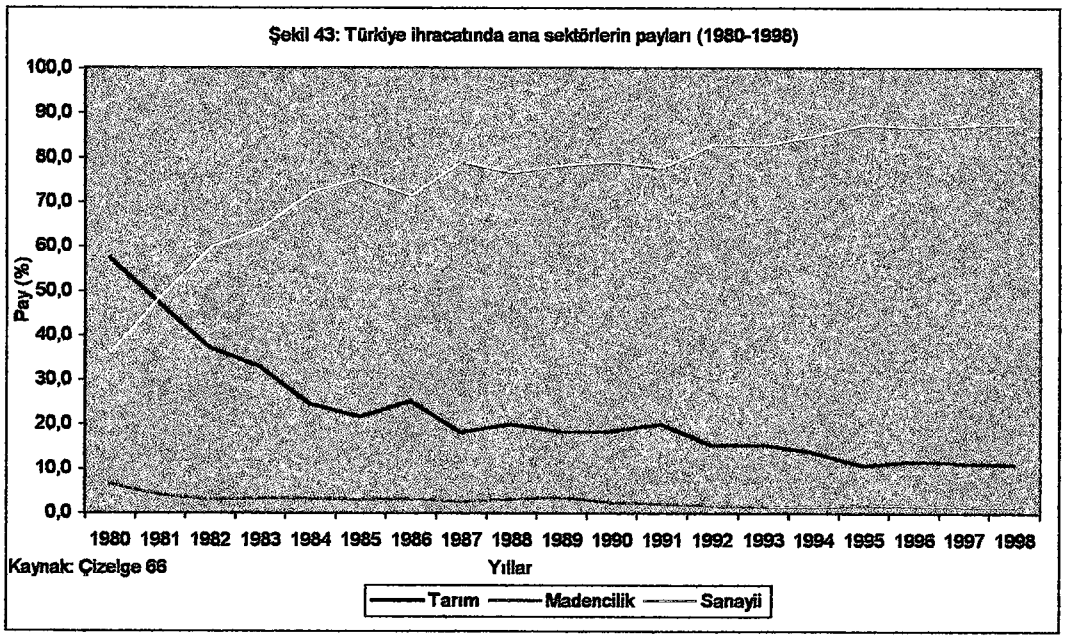
1988 ve 1995 yıllarını baz aldığımız çizelge 65'e göre, Türkiye'nin kişi başına ihracat ve ithalat değeri olarak gerek ABD, Almanya, Japonya, İtalya, Portekiz ve

Yunanistan gibi gelişmiş ülkelerin ya da Dünya Bankasının tasnifine göre Yüksek Gelirli Ülkelerin (YGÜ), gerekse kendisinin de dahil olduğu Üst Orta Gelirli Ülkeler (Üst OGÜ) ve kimi yıllar içinde bulunduğu Alt Orta Gelirli Ülkeler (Alt OGÜ) grubunun bile çok gerisinde kalmaktadır. Örneğin 1995 yılında Türkiye'nin kişi başına ihracatı 357 dolar ve ithalatı 589 dolar iken, Almanya için bu miktar sırasıyla 6.394 ve 5.668 ABD dolarıdır. Yunanistan içinse bu miktar ihracatta 895 dolar ile Türkiye'nin 2,5 katı ve ithalatı 2.048 dolar ile Türkiye'nin 3,5 katı daha fazladır. Görülüyor ki, Türkiye henüz istenilen düzeyin çok gerisinde yer almaktadır

Sonuç olarak, Türkiye dış ticaretinin dünya ticareti ve ulusal ekonomi içerisindeki yeri 1980'lerden sonra önemli gelişmeler kaydetmesine rağmen henüz dünya ölçeğinin çok gerisindedir. Türkiye ekonomisinin ve dış ticaretinin dünya standartlarını yakalaması ancak daha dışa açık, daha liberal, rekabet edilebilir, dünya ile bütünleşmiş ve dinamik bir ekonomi ve dış ticaret performansı ile mümkün olacaktır.

D. İhracatın Yapısı

Türkiye ekonomisinde 1980 yılına gelinceye kadar, ihracatın yapısında önemli sayılabilecek bir gelişme olmamıştır. Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılında ihracatın %77'si tarım sektöründen ve %20'si de sanayi ürünlerinden oluşmakta idi. 1980 yılında bu oranlar tarım için %57 ve sanayi için %36 düzeyinde bulunmakta idi ki cumhuriyetin ilk yıllarından beri sürdürülen yoğun çabaya rağmen ancak bu oranlar yakalanabilmiş ve ihracat yapısında istenilen değişim yakalanamamıştır.

1980'li yıllarda ihracat hacminde yakalanan büyük gelişme kadar ihracatın sektörel dağılımında ve ürün bileşiminde yaşanan değişmelerinde en az birincisi kadar önemli olduğu, hatta özlenen tablonun bu dönemde yakalandığını ihracatın yapısı ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde görülmektedir.

Çizelge 66: Türkiye'nin ana sektörlere göre ihracatı (1980-1998).

Yıllar	Tarım		Madencilik		Sanayi		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1980	1 672	57,5	191	6,6	1 047	36,0	2 910	100
1981	2 219	47,2	194	4,1	2 290	48,7	4 703	100
1982	2 141	37,3	175	3,0	3 430	59,7	5 746	100
1983	1 881	32,8	189	3,3	3 658	63,9	5 728	100
1984	1 749	24,5	240	3,4	5 145	72,1	7 134	100
1985	1 719	21,6	244	3,1	5 995	75,3	7 958	100
1986	1 886	25,3	247	3,3	5 324	71,4	7 457	100
1987	1 853	18,2	272	2,7	8 065	79,1	10 190	100
1988	2 341	20,1	377	3,2	8 944	76,7	11 662	100
1989	2 126	18,3	413	3,6	9 086	78,2	11 625	100
1990	2 388	18,5	329	2,5	10 242	79,0	12 959	100
1991	2 732	20,1	286	2,1	10 575	77,8	13 593	100
1992	2 260	15,4	264	1,8	12 191	82,8	14 715	100
1993	2 381	15,5	238	1,6	12 726	82,9	15 345	100
1994	2 470	13,6	272	1,5	15 364	84,9	18 106	100
1995	2 314	10,7	406	1,9	18 916	87,4	21 636	100
1996	2 708	11,7	389	1,7	20 127	86,7	23 224	100
1997	2 947	11,2	424	1,6	22 890	87,2	26 261	100
1998	2 970	11,0	385	1,4	23 619	87,6	26 974	100
Ort.		22,7		2,8		74,6		100

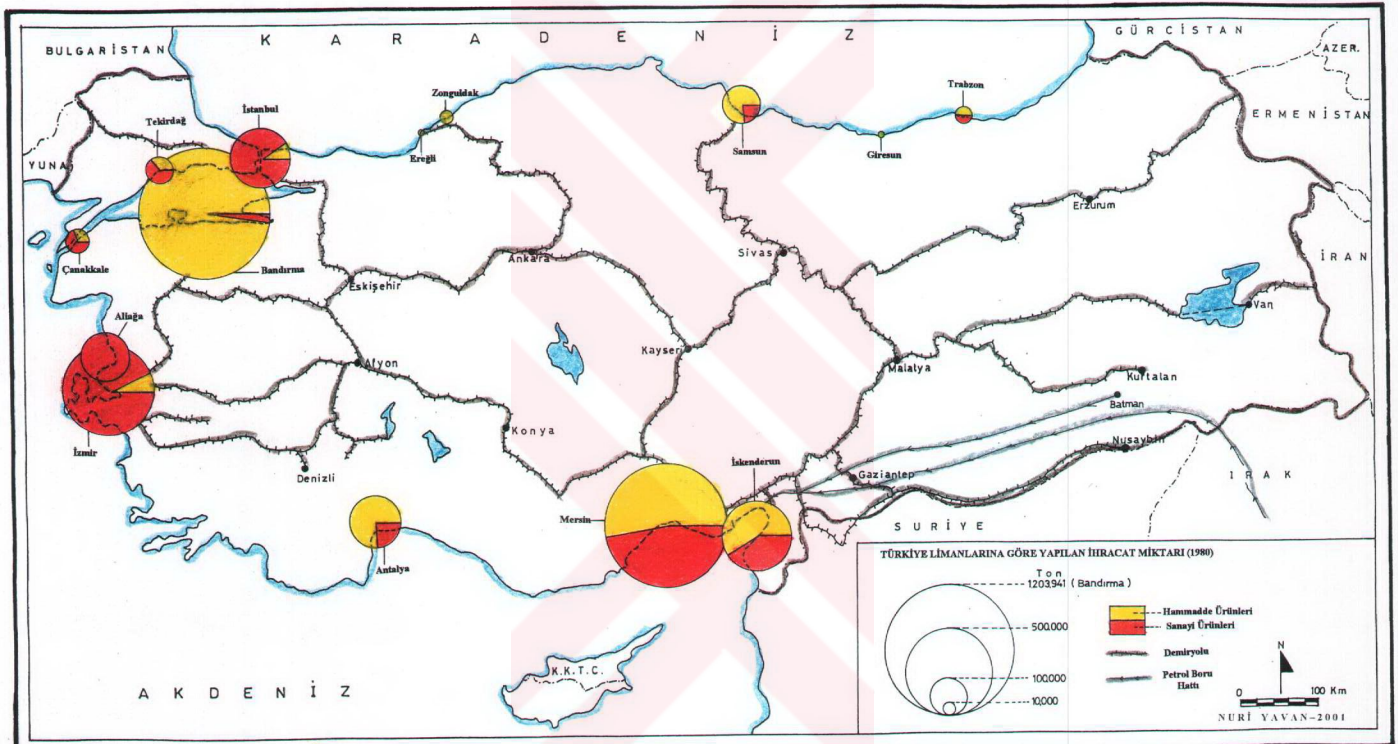
Kaynak: DİE

Türkiye'nin ihracat gelirleri içinde tarımsal ürünlerin payı 1980'de %57,5 iken, görece payı bu tarihten itibaren süratle gerilemiş ve 1987'de %18,2'ye inmiştir. Daha sonra hız kesen ihracat artışı nedeniyle yavaş bir düşme eğilimi hakim olmuş ve 1998'de tarım sektörünün ihracat içindeki payı %11'e gerilemiştir. Ancak tarım sektörünün ihracat içindeki değeri de 1980-1998 arasında %77,6 oranında artarak 1980'de 1.672 milyon dolardan, 1998'de 2.970 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir. Bu dönemde madencilik ürünlerinin paylarının da 1980'de %6,6'lardan 1998'de %1,4'e indiği göz önüne alınırsa, sanayi sektörünün ihracat içinde ne kadar büyük bir gelişme sağladığı daha iyi anlaşılır. Çizelge 66 ve şekil 43 incelenirse, 1980 ile 1987 arasında sanayi sektörünün ihracat içindeki payı %36'dan, %80'e çıkmıştır. Bu tarihten sonra doygunluk seviyesine ulaşan sanayi ürünleri ihracatı

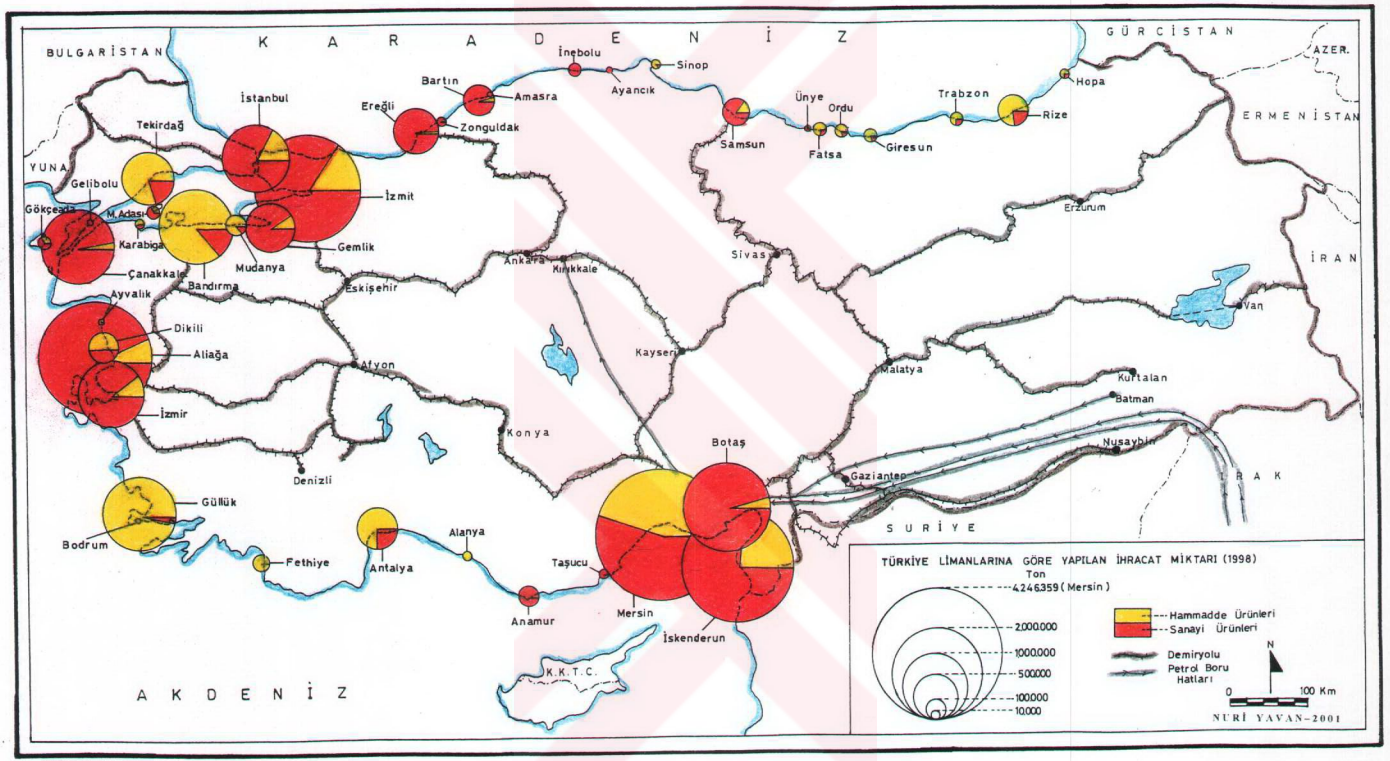
daha yavaş bir ilerleme göstermiş, 5 Nisan Kararlarının motive edici etkisinden sonra ise bir miktar daha artarak 1998'de %88'e ulaşmıştır.

1980 sonrası ihracatın yapısında yaşanan bu değişimi Türkiye limanlarından yapılan ihracatın miktarı (ton olarak) ve bileşimi açısındanda görmek mümkündür. Buna yönelik olarak hazırladığımız harita 11 ve 12'yi incelediğimizde; 1980 yılında Türkiye limanlarından yapılan ihracatın miktar olarak (ton), büyük kısmı (2/3'den fazlası) hammadde ürünlerinden (tarımsal ürünler ve madenler) oluşurken, yaklaşık 1/3'ününde sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. 1998 yılına gelindiğinde ise durumun tam tersine döndüğü, haritadaki renklerin farklılaşmasından kolayca anlaşılabilmektedir. Nitekim 1998 yılını gösteren harita 12'de Türkiye limanlarından miktar olarak yapılan ihracatın 4/5'inden fazlası sanayi ürünleri iken, ancak 1/5'inden azının hammadde ürünleri olduğu (hammadde ürünleri sanayi ürünlerine oranla miktar olarak her zaman daha ağır olmalarına rağmen) görülmektedir. Her iki harita incelendiği zaman Türkiye ihracatının yapısında yaşananan değişimin hem miktar yani ağırlık açısından, hemde çizelge 66 ve şekil 43'de görülen değer yani parasal olarak birbirine son derece uyumlu olduğu sonucu görülmektedir. Yani 1980 sonrası Türkiye ihracatının bileşimi hem değer hemde miktar olarak çok büyük ölçüde değişmiştir.

1980 yılında ihracatının limanlara göre dağılışına bakıldığında (harita 11), en büyük payın yani en büyük ihraç limanın Bandırma limanına ait olduğu görülmektedir. Bu limandan tarım ürünleri (sebze ve meyve) özellikle de maden cevheri (bor mineralleri, volfram, mermer ve kaolen gibi) ihracatı önemli yer tutmaktadır. İkinci büyük ihraç limanı Mersin'dir. Bu limandan da daha çok hammadde ürünleri (pamuk, turunçgiller ve tahıl gibi tarım ürünleri) ihraç edilirken, ona yakın miktarda da endstriyel ürünler (cam, petrol ürünleri ve dokumacılık ürünleri) ihracı sözkonusudur. 1977 öncesi Türkiye'nin en büyük ihracat limanı olan İzmir limanı, 1980'de 3. sırada gelmekte ve dışarıya hemen tamamen sanayi mamulleri satmakta idi. Ayrıca bir miktarda tütün, kuru üzüm ve incir ihracatıda sözkonusu idi. İskenderun, Antalya, Samsun ve Karadeniz'in diğer limanlarıda daha çok hammadde ürünleri ihraç etmekteydi. İstanbul ve Aliağa limanı ile ise, endüstri ürünleri (ticaret eşyası, petrol ürünleri ve inşaat malzemleri) ihraç eden limanlar

Kaynak: Büyük Atlas, 1994

Kaynak: Büyük Atlas, 1994

görünümünde idi. Yine İskenderun (demir-çelik), Çanakkale ve Tekirdağ limanları sanayi fonksiyonu öne çıkan ihraç limanları kategorisinde yer almaktadırlar.

1998 yılı Türkiye limanlarından yapılan ihracatın dağılışına bakıldığında (harita 12) ise, haritada limanların yoğunluk kazandığı sahaların coğrafi dağılışı ile ülkemiz sanayisinin coğrafi dağılışının ne derecede uyumluluk kazandığı açıkca görülmektedir. Yani Türkiye sanayisinin kalbinin attığı Marmara denizi çevresi, Çukurova yöresi ve İzmir çevresinin aynı zamanda ülkemiz endüstri ihracatınında en önemli merkezleri olduğu, bunların dışındaki sahaların hemen tamamen tarımsal ve madensel hammaddeye dayalı ürünler ihracatı ile öne çıktığı, limanların coğrafi dağılışından net bir şekilde gözükmektedir.

1998 ihracat miktarlarına göre en büyük limanımız Mersin'dir. Onu Aliağa, hemen arkasından iskenderun ile daha sonra da İzmit Limanı izlemektedir. Bu büyük limanların çoğunun sanayi ürünleri ihracatında öne çıktığı görülmektedir. İzmit, Aliağa ve Mersin limanlarından yapılan ihracatta en ön plana çıkan ürün, petrol rafinerileri ve petro-kimya tesislerinin varlığına bağlı olarak, petrolün türevleri ve petro-kimya ürünleridir. Ayrıca İzmit'ten; otomotiv, araba lastiği, makine-teçhizat, İstanbul'da; tekstil ve dokumacılık ürünleri, Gemlik'ten karışık eşya, , Çanakkale'den; seramik ve konserve, İzmir'den; tekstil ve çeşitli eşya, İskenderun ve Ereğli limanlarından; demir-çelik ve mamulleri ile gübre ve nihayet Mersin –Botaş limanlarından; petrol ve tekstil ürünleri ile cam ve gübre ihracatı sözkonusudur.

Güllük, Bandırma, Tekirdağ, Fethiye, Rize, Mudanya, Antalya ve Karadeniz'in diğer limanları daha çok hammadde ürünleri ihracatının ön plana geçtiği limanları temsil etmektedirler. Bu limanlar içinde Güllük ve Fethiye Krom, Rize ve Hopa bakır, Bandırma ve Mudanya'dan bor ve diğer madenler ihracatı yapılırken; Antalya, Tekirdağ ve Karadeniz'in küçük ölçekli limanlarından ise, daha çok tarım ürünleri ihracatı yapılmaktadır.

Sonuç olarak, hazırladığımız haritalar, 1980 sonrası Türkiye ihracatının bileşiminde yaşanan değişimi, yani bir hammadde ihraç eden ülke konumundan nasıl bir sanayi ihracatçısı ülke konomuna yükseldiğini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

İhracatın madde bazındaki bileşimini bir an için göz ardı edersek, kısa sürede ihracat yapısında yaşanan bu değişme *olağanüstü* sayılabilir. Bu gelişme sanayi

ürünleri ihracatındaki çok hızlı gelişmenin sonucudur. Zira 1980 sonrası dönemde tarım ürünleri ihracatı 1,7 milyar dolar ile 3 milyar dolar, ve madencilik ürünleri 200 milyon dolar ile 400 milyon dolar arasında dalgalanırken, sanayi ürünleri ihracatı 1 milyar dolar seviyesinden 24 milyar dolara çıkmış, başka bir deyişle *23 kat büyümüş*tür (çizelge 66). Bu gelişmede kuşkusuz en büyük pay mali ihracat teşviklerine ve döviz kurundaki ayarlamalara aittir. Öte yandan iç talebin kısılarak sanayi üretiminin dış piyasalara yönlendirmesine yönelik önlemlerde etkili olmuştur. Karluk (1999: 452-466) ve Aktan'ın (1993: 9-27) 1980 sonrası dönemde Türkiye'de ihracatı teşvik politikası çerçevesinde 13 tip ihracatı teşvik aracının[75] yürürlüğe girdiği ve bunun bu dönemde sağlanan olağanüstü ihracat artışı ve ihracatın yapısını değiştirme de etkili olduğunu belirtmektedir.

Türkiye ihracatında sanayi mallarının payı, 1980 sonrası çok hızlı artış göstermiştir. Bu gerçekten çok sevindirici bir gelişmedir. Fakat sanayi ürünü adı altında satılan malların önemli bir bölümünü tüketim malları oluşturmaktadır. Onu ara malları ihracatı takip etmektedir. Asıl sorun halen sermaye malları (yatırım malları) ihracatının son derece düşük olmasıdır (çizelge 67). Ki bu satılan malların katma değerinin düşük olması dolayısıyla ihracat gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır.

Çizelge 67: Türkiye'nin ana mal gruplarına ya da BEC mal sınıflamasına göre ihracatı (1989-1999).

Yıllar	Sermaye malları		Ara malları		Tüketim malları		Diğer		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1989	205	1,8	5 971	51,4	5 444	46,8	3,5	0,0	11 624	100
1990	283	2,2	6 052	46,7	6 623	51,1	0,8	0,0	12 959	100
1991	340	2,5	6 369	46,9	6 883	50,6	1,2	0,0	13 593	100
1992	487	3,3	6 389	43,4	7 835	53,2	4,0	0,0	14 715	100
1993	543	3,5	6 585	42,9	8 213	53,5	4,3	0,0	15 345	100
1994	722	4,0	8 226	45,4	9 153	50,6	5,3	0,0	18 106	100
1995	831	3,8	8 960	41,4	11 840	54,7	6,0	0,0	21 637	100
1996	1 106	4,8	9 745	42,0	12 354	53,2	19,9	0,1	23 225	100
1997	1 315	5,0	11 016	42,0	13 890	52,9	24,5	0,1	26 246	100
1998	1 363	5,1	11 129	41,4	14 375	53,5	15,0	0,1	26 882	100
1999	1 796	6,8	10 839	40,9	13 795	52,1	57,7	0,2	26 488	100
Ort.		3,88		44		52,0		0,1		100

Kaynak: DİE

[75] *1980 sonrasının Türkiye'de ihracatı teşvik politikasının aracı olarak toplam 13 ayrı şekilde teşvik* şekli kullanılmıştır. Ayrıntılar için Karluk (1999:452-466) ve Aktan'a (1993:9-27) bakılabilir.

1989 yılından beri kullanılan çizelge 67'deki bu sınıflamaya göre, Türkiye ihracatının 1989-1999 arasında ortalama %52'si tüketim malarından oluşuyordu. Tüketim malları içerisinde en önemli ihraç kalemini yarı dayanıklı, dayanıksız ve dayanaklı tüketim malları ile işlenmiş ve işlenecek gıda maddeleri ve binek otomobiller oluşturmaktadır ki bu malların Türkiye ihracatındaki payı 1999 yılı itibariyle %52,3'tür. Ara malları, 1989-1999 döneminde ihracatın ortalama %44'ünü teşkil etmekteydi ki bu malların pek çoğunu işlenmiş ya da yarı işlenmiş hammaddeler ile çeşitli makine-aletlerin aksam ve parçaları oluşturuyordu. İhracatın %3,8'in oluşturan sermaye mallarının ise yatırım maları ve taşımacılık araç-gereçlerinden oluştuğunu görüyoruz. Sermaye malı ihracatının düşüklüğü Türkiye'nin bugün bile henüz pek çok yatırım malını kendisinin üretemediğini ve büyük oranda dışarıya bağımlı olduğunu göstermektedir ki, bu 24 Ocak kararları ile başlayan sürecin getirdiği iktisat politikaları ile uyumlu bir süreci işaret etmektedir.

Bilindiği üzere 24 Ocak Kararları ile uygulamaya konan istikrar politikasının teorik temeli, Türkiye'nin dünya ekonomisi içinde *dinamik mukayeseli üstünlükler teorisine* uygun bir yer almasıdır. Başka bir değişle, bir ülke (mesela Türkiye) sahip olduğu üretim faktörlerinin miktar ve kalitesine göre en verimli olduğu sektörlerde üretim yapmalı diğer sektörlerin mallarını ithalat yoluyla karşılamalıdır. Bu yaklaşım incelendiği takdirde, hem söz konusu ülkenin hem de dünya ekonomisinin refah düzeyi artacak, teknik deyişle *optimal üretim düzeyine* ulaşılacaktır. Buna göre Türkiye Karşılaştırmalı (mukayeseli) üstünlüğe sahip olduğu tarım sektörü ile emek yoğun ve büyük ölçüde yerli girdiye dayalı tekstil ve konfeksiyon gibi sanayi sektörlerine ve turizme öncelik vermelidir. Bu sektörlerin gelişmesi bu sektör ürünlerinin ihracatını artıracak ve Türkiye artan ihracat geliri ile geliştirmekten vazgeçeceği, kurmaya hiç heveslenmeyeceği diğer sanayi ürünlerini (özellikle sermaye mallarını) ithal edecektir. IMF ve Dünya Bankası başta olmak üzere 24 Ocak İstikrar Politikasını destekleyen dış çevrelerin de beklentisi budur (Savaş, 1986a: 7-8). gerçektende Türkiye 24 Ocak Kararları ile başlayan ve gün gün dışa açılan liberal ekonomiye geçiş sürecinde yukarıda ifadesini bulan beklentileri gerçekleştirmiştir ve bugün dünya ekonomisi içinde rekabet edebileceği mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu sektörlerde dış ticaretini yapmaktadır.

Madde gruplarına göre ihracatın dağılımı çizelge 68'den incelendiğinde, ihracat içerisinde hangi sektörlerin ve ürünlerin dünya piyasalarında rekabet edilebilir, güçlü ve ekonomiyi sırtlayan olduğunu ve 1980 sonrası büyük dönüşümün nereden kaynaklandığını daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

I. Grup: *Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar* ; tarımsal ürünler sektöründe yer alan gıda maddeleri ve canlı hayvanların 1980 yılına kadar Türkiye ihracatının belkemiği olduğunu ve her zaman ihracat içerisinde ilk sırada yer aldığını daha öncede belirtmiştik. Dönemin ilk yılı olan 1980'de de bu grubun ihracatın %42,4'ünü kapsadığı ve ilk sırada yer aldığı görülüyor. Ancak 1980 sonrası özellikle sanayi ürünlerine yönelik ihracat sübvansiyonlarının devreye girmesiyle birlikte payı gittikçe azalan gıda maddeleri ve canlı hayvanlar grubu, 1984 yılında ihracat içindeki birinciliğini VII. gruba (işlenmiş mallara) kaptırmış ve bu yıldan itibaren ikinci sırada yer almış, 1987'de ise ikinciliği IX. grupta yer alan mamul eşyalara bırakmıştır. Bu yıldan 1998 yılına kadar ihracat içinde üçüncü sırada yer alan, ancak gitgide payı azalan bu grup, 1998'de üçüncülüğünü VIII. gruba (makine ve ulaştırma araçları) karşı yitirerek dördüncü sıraya yerleşmiştir (çizelge 68 ve şekil 44).

Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri grubu 1980 yılında ihracat gelirlerinin %42,4'ünü sağlarken, 1990'da bu oran %17'ye ve 2000 yılında da %10'a düşmüştür. Tabi bu grubun ihracat içerisindeki değeri de 1,2 milyar dolardan 2,5 kat artarak 2,8 milyar dolara yükselmiştir. Bu artışın genel ihracat (9,4 kat) özelliklede sanayi ürünleri ihracatı (22,6 kat) artışı içerisinde ne kadar küçük kaldığı görülmektedir. Gıda maddeleri ihracatının özellikle 1990'lardan itibaren duraklaması (şekil 44), Türkiye'deki mevcut tarımsal kapasite kullanımının (yani tarımsal üretimin, verimin ve ekilen alanın doygunluğa ulaşması, yeni tarımsal kapasitelerin yaratılamaması), tamamlanması ve nüfusun büyümesi sonucu iç talebin artması ile açıklanabilir.

Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar grubunun alt dallarında yer alan ürünlerin bileşimine bakıldığında bu grubun ihracat içindeki yerini daha iyi belirlemek mümkündür. Buna göre I. grupta yer alan en önemli ürün ya da ürün grubunun hiç şüphesiz *meyveler ve sebzeler* olduğunu görüyoruz ki bu ürünler 1980'de ihracatın %33,7'sini (ihracat içinde ürün bazında ilk sırada) karşılarken, gittikçe ihracat içindeki payı azalma göstererek 1990'da %13,4'e (2.sırada) ve 2000 yılında da %6,6'ya (4.sırada) düşmüştür.

SITC'nin eşya sınıflamasına göre

Maddeler	Değer	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Ort.
Genel toplam	Bin T.	221 486 148	530 715 741	937 319 976	1 298 845 233	2 800 331 629	4 162 927 084	5 012 345 478	8 844 330 603	15 809 242 009	24 819 336 718	34 070 324 002	67 373 403 128	101 696 201 362	171 144 044 315	550 041 707 471	1 001 061 391 196	1 908 832 000 000	4 036 071 000 000	7 032 157 000 000	11 154 676 442 252	17 217 128 414 000		
	Bin $	2 910 122	4 702 934	5 748 973	6 727 833	7 133 602	7 968 008	7 466 724	10 190 047	11 662 021	11 624 691	12 959 298	13 583 452	14 714 828	16 345 067	18 106 872	21 836 901	23 224 000	26 246 000	28 974 000	26 667 506	27 486 400		
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
0. Gıda maddeleri ve	Bin T.	11 283 218	7 994 114	8 417 727	7 715 636	8 615	935 642 041	1 065 048	1 685 096	3 662 553	4 319 557	6 090 666	11 467 951	15 170 472	32 051 224	101 039	181 105	262 291	298 081	637 436	960 864	1 338 475	1 797	3
	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	4	4	5	6	6
	%	22,4	15,7	12,4	12,2	27,4	20,1	25,2	21,3	21,8	17,4	17,9	20,7	19,0	18,7	18,4	16,1	15,6	16,8	14,1	12,0	10,4	21,7	
1. İçecekler ve	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
tütün	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	%	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. Hammaddeler hariç	Bin T.	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14
yenilebilir	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
hammaddeler	%	20,3	12,8	11,1	10,1	8,7	7,7	8,2	6,1	6,8	7,1	6,8	6,8	5,3	5,7	5,3	5,6	5,8	5,1	5,0	5,1	5,1	5,8	
3. Madeni yakıtlar	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
yağlar ve	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ilgili maddeler	%	1,5	2,5	2,2	2,9	5,9	4,8	2,4	2,4	2,8	2,2	2,3	2,0	1,6	1,1	1,4	1,3	1,1	0,7	1,0	1,3	1,1	2,4	
4. Hayvansal ve bitkisel	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
yağlar ve yağlar	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
mumlar	%	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	
5. Maddeler ve ürünler	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ile ilgili olmayan	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
kimyasal ürünler	%	2,7	2,1	2,9	2,8	2,8	3,8	5,6	6,7	8,2	8,1	8,8	4,4	4,3	4,0	4,1	4,1	4,3	4,4	4,2	4,3	4,6	4,4	
6. Başlıca sınıflara	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ayrılmış	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
işlenmiş mallar	%	18,5	23,0	27,2	27,8	27,6	32,8	29,3	26,0	25,9	29,1	29,4	27,0	28,1	28,9	31,6	28,6	28,1	29,8	28,8	28,0	29,6	28,0	
7. Makine ve	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
taşıt araç	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
gereçleri	%	2,9	4,4	5,2	6,2	4,8	8,1	5,6	10,9	6,1	5,6	7,6	8,7	8,5	9,7	11,3	13,0	13,0	15,2	18,5	20,6	20,6	9,1	
8. Çeşitli mamul	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
eşya	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	%	0,2	0,3	0,3	1,2	19,1	17,4	18,9	21,6	21,1	25,5	27,4	27,5	31,3	31,1	28,6	31,4	30,3	28,5	30,6	28,7	28,6	23,1	
9. Maddelerden	Bin T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
başka sınıflara	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
yapılmamış	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	

Yapılan ÇİE ve DTV

Uluslararası standart ticaret sınıflamasına göre dış ticaret (SITC, Rev.3)

0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri

1 İçecekler ve tütün

2 Hammaddeler hariç yenilebilir

3 Madeni yakıtlar, yağlar ve ilgili maddeler

4 Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar

5 Maddeler ve ürünler ile ilgili olmayan kimyasal ürünler

6 Başlıca sınıflara ayrılmış işlenmiş mallar

7 Makine ve taşıma araçları

8 Çeşitli mamul eşya

9 Maddelerden başka sınıflara yapılmamış

Akeryakıt hariç, yenilmeyen hammaddeler

İşlenmemiş kömür, ham ve kaba

Ham petrol ve ondan elde edilen yarı mamul ürünler

Ham petrol ve ondan elde edilen ürünler

Ham gübre ve madeni (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)

Kaba cevherler, atıkları ve kırıntıları

Diğer yenilmeyen hayvansal ve bitkisel ürünler

Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar

Hayvansal kökenli yağlar ve mumlar

İşlenmiş bitkisel yağlar ve mumlar

Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar

Başka yerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünleri

Organik kimyasal ürünler

İnorganik kimyasal ürünler

Değerli ve kıyıcı taşlar hariç mücevherler

Tıp ve eczacılık ürünleri

Uçucu yağ maddeler (parfümler, kozmetik, tualet müstahzarları)

Gübreler (ham madenler hariç)

Patlayıcılar

Ilk şekilde plastikler

Ilk şekilde olmayan maddeler

Başka yerde belirtilmeyen kimyasal madde ve ürünler

Başlıca sınıflara ayrılmış işlenmiş mallar

İşlenmiş deri ve kürkler

Kauçuktan eşya

Mantar ve ağaçtan eşya (mobilya hariç)

Kağıt hamuru ve kağıt mamullerinden eşya

Diğer tekstil ürünleri, kumaşlar, şekil verilmiş mensucattan eşyalar

Diğer metal cevheyeh madenden yapılmış eşya

Demir ve çelik

Demir dışı cevheyeh maddeler

Başka yerde belirtilmeyen maddeden mamul eşya

Makina ve ulaşırma araçları

Güç üreten makinalar ve aralar

Belirli sanayiler için özsoğlu özel makina ve cihazlar

Metal işleme makinaları

Diğer genel endüstri makinaları, cihazları ve aksamı

Büro makinaları, otomatik veri işleme makinaları

Haberleşme ses kayıtlarını ve verme cihazları

Elektrik makinaları, cihaz ve ait ve aksamı

Kara taşıtları

Diğer taşıt araçları

Çeşitli mamul eşya

Profesyonel yazı sütün su fenisesi, ölçme ve eyzdırılma cihazları

Mobilya, yatak takımı, yatak bayandaşları ve yastıkları

Seyahat eşyaları, el çantaları ve benzeri eşya

Giyim eşyaları ve bunların aksesuarları

Ayakkabılar

Mesleki, ilmi, kontrol edilen ve cihazları

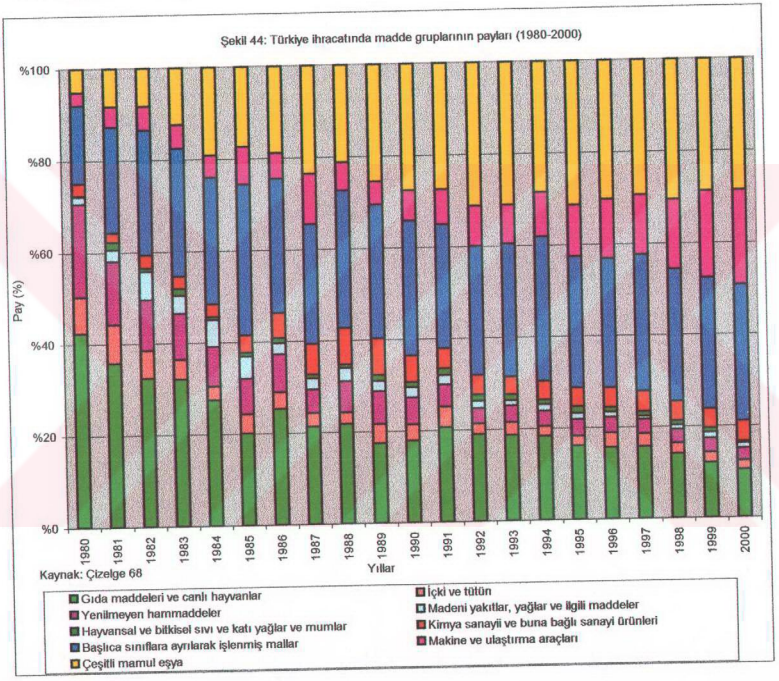
Fotoğraf malzemeleri, optik eşyalar, kol ve duvar saatleri

Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar

SITC'da hiç bir yerde sınıflandırılmamış eşya ve mamuller

Meyveler ve sebzeler alt dalı sadece yaş ve kuru sebze ve meyveleri kapsamamakta aynı zamanda bunlardan yapılan müstahzarları da (kullanıma hazır duruma getirilmiş ürünler) içermektedir. Örneğin 1998 yılında ihraç edilen meyve ve sebzelerin değeri 2357 milyon dolar tutmaktadır. Bu değerin %55'i (1294 milyon dolar) sadece meyvelere aittir. %16,6'sı (393 milyon dolar) yaş ve kuru sebzelere aitken %28,4'ünün de (670 milyon dolar) ise meyve ve sebzelerin müstahzarlarına ait olduğunu belirliyoruz.

Şekil 44: Türkiye ihracatında madde gruplarının payları (1980-2000)

Kaynak: Çizelge 68

1998 yılında ihraç edilen meyvelerin %45'inin (579 milyon dolar) tek başına *fındık* vermektedir. Fındık aynı zamanda Türkiye ihracatında %2,1'lik oran ile en büyük tarımsal ihraç ürününü oluşturmaktadır. Onu 521 milyon dolar ile ikinci sırada *tütün* (Türkiye ihracatının %1,9'u) takip etmektedir. Meyveler arasında fındıktan sonra ikinci sırayı kuru ve yaş üzüm alırken, onu turunçgiller takip etmektedir

(çizelge 69). Sebzeler içerisinde ise en önemli ihraç ürününü domates ve patates taşımaktadır.

Çizelge 69: Türkiye'de başlıca tarımsal ürünlerin üretimi, ihracatı ve ithalatı (1998).

Ürünler	Toplam Türkiye üretimi	İhracatın toplam üretim içindeki oranı	İhracat		Türkiye'nin ihracat değeri içindeki payı	İthalat		Türkiye'nin ithalat değeri içindeki payı
	Ton	%	Miktar (Bin ton)	Değer (Bin $)	%	Miktar (Bin ton)	Değer (Bin $)	%
TAHILLAR	33 060 000							
Buğday	21 000 000	0,45	95 363	35 809	0,13	26 769	4 868 083	0,01
Arpa	9 000 000	16,76	1 508 009	117 232 770	0,43	191 836	17 914 375	0,04
Mısır	2 300 000	0,42	9 759	5 738 708	0,02	769 247	97 514 276	0,21
Pirinç	189 000	0,34	652	554 080	0,00	290 032	96 455 757	0,21
BAKLAGİLLER	1 599 000							
Nohut	625 000	25,38	158 630	77 543 951	0,29	21 075	7 961 702	0,02
Fasulye	236 000	17,23	40 672	29 846 139	0,11	48 053	28 195 421	0,06
Mercimek	*540 000*	*28,53*	*154 040*	*88 234 325*	*0,33*	*78 833*	*36 386 580*	*0,08*
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ	23 496 000							
Tütün (yaprak)	*250 000*	*19,38*	*155 287*	*521 473 731*	*1,93*	*42 174*	*255 497 711*	*0,56*
Pamuk (saf)	*882 000*	*0,01*	*48 450*	*59 264 161*	*0,22*	*382 126*	*605 063 545*	*1,32*
YAĞLI TOHUMLAR	2 407 000							
Yerfıstığı	90 000	3,22	108	110 173	0,00	9 888	7 166 569	0,02
susam tohumu	34 000	0,42	2 735	3 452 154	0,01	26 551	16 507 313	0,04
Ayçiçeği tohumu	860 000	0,00	2 895	9 080 350	0,03	678 477	178 517 671	0,39
Çiğit	1 334 000	0,01	144	83 234	0,00	114 874	18 640 035	0,04
SEBZELER	*21 151 000*							
Domates	8 290 000	1,74	143 894	57 076 126	0,21	82	13 424	0,00
Hıyar	1 475 000	0,65	9 610	5 316 855	0,02	37	4 054	0,00
Patates	5 250 000	1,11	58 184	15 591 554	0,06	13 137	5 976 099	0,01
MEYVELER	13 933 000							
Fındık	*580 000*	*23,60*	*136 882*	*579 161 887*	*2,15*	*295*	*1 188 699*	*0,00*
Üzüm	*3 600 000*	*6,91*	*248 772*	*234 668 576*	*0,87*	*2 755*	*2 243 705*	*0,00*
Limon	390 000	26,73	104 233	58 367 873	0,22	25	8 506	0,00
Mandalina	480 000	24,64	118 251	50 410 834	0,19	16	12 376	0,00
Portakal	*970 000*	*6,87*	*66 629*	*29 433 567*	*0,11*	*52*	*11 330*	*0,00*
Altıntop	100 000	41,44	41 443	19 349 211	0,07	1 028	98 060	0,00
Kiraz	195 000	4,48	8 731	16 508 815	0,06	39	3 911	0,00
Elma	2 450 000	1,01	24 658	13 066 522	0,05	3 632	1 488 449	0,00
Antepfıstığı	35 000	1,85	647	3 158 520	0,01	209	739 795	0,00
Erik	200 000	1,00	2 009	2 167 279	0,01	126	72 180	0,00
Zeytin	1 650 000	0,01	213	278 661	0,00			0,00
Badem	36 000	0,62	222	482 351	0,00	1 136	607 339	0,00
CANLI HAYVANLAR								
*Koyun **	*29 435 000*	*0,78*	*229 313*	*44 570 452*	*0,17*	*8*	*1 617*	*0,00*
Keçi *	8 057 000	0,05	4 243	749 300	0,00			
*Kümes hayvanları **	*485 108 000*	*0,01*	*66 444*	*110 418*	*0,00*	*2 731 893*	*8 703 279*	*0,02*
HAM DERİLER	12 447 000							
Koyun ve keçi derileri	9 975 000	0,04	4 160	11 360 099	0,04	108 320	283 477 217	0,62
Sığır derileri	2 395 000	0,04	863	846 600	0,00	40 013	49 822 780	0,11

TARIM MAKİNELERİ								
Traktör **	52 545	4,09	2 149	22 328 289	0,08	12 341	259 135 421	0,56
TOPLAM				2 077 653 374	7,84		1 984 297 279	4,32

* Miktar baş (sayı) olarak verilmiştir.

** Miktar adet olarak verilmiştir.

Kaynak: DİE

Gıda maddeleri grubunda yer alan tahıl ve tahıl ürünlerinin bazı yıllar (1983'te %4,6, 1992'de %4, ve 2000 yılında %1,5 gibi) ihracat içerisinde %5'lere kadar yükseldiği, ancak bazı yıllar ise (1986'da %0,7 ve 1990'da %0,6 gibi) son derece düşük oranlar kaydederek önemsizleştiği dikkati çekmektedir. Bu durum tüm tarımsal ürünlerde olduğu gibi tahıl ürünlerinin de yıllık iklim değişiminin üretimi ve ihracatı etkilemesinden kaynaklanmaktadır. 1998 yılında ihraç edilen tahıl ve tahıl ürünlerinin değeri 581 milyon dolar olup, bunun 287 milyon doları tahıl ürünleri ve 294 milyon doları değirmencilik ürünleri (un, nişasta vb.)'dir.

I. grupta dikkati çeken bir diğer önemli nokta canlı hayvanlar ihracatındaki yaşanan gelişmelerdir. 1980'den günümüze canlı hayvanların ihracat içindeki payı ve değeri, (1980-1983 harç) sürekli olarak azalma göstermiştir. Özellikle 1990 sonrası bu azalış çok daha belirginleşmiştir. 1981, 1982 ve 1983 yıllında canlı hayvanlar ihracatın ortalama %5,5'ini karşılarken, bu oran 1998,1999 ve 2000 yılında ortalama %0,06 gibi son derece önemsiz bir seviyeye gerilemiştir. Bu gerileme 1990 sonrası hayvancılığın ülkemizde gerilemesi ile ilgili bir durumdur.

Yine bu grupta yer alan et, süt, balık ve ürünleri ile çay ve hayvan yemlerinin 2000 yılında ihracat içinde %1,5'lik bir yer işgal ettiği, şeker ihracatının ise %1'lik oran ile özellikle 1990'ların sonunda artış kaydettiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

II. Grup: *İçkiler ve tütün*; Tarımsal ürünler içerisinde yer alan bir diğer ihraç maddesi grubu içki ve tütün mamulleridir. 1980 yılında ihracat gelirlerinin %8,2'sini (237 milyon dolar) karşılayan ve bu yönüyle ihracat içerisinde 4. sırada yer alan tütün, yıllar itibariyle giderek ihracat içindeki payı azalarak 1990'da %3,5'lik (455 milyon dolar) oran ile beşinci sıraya düşmüş, ancak 1990 sonrası genel ihracat içindeki payın hızla gerilemesi sonucu 2000 yılında tütünün payı %1,9 ile (528 milyon dolar) 13. sıraya düşmüştür (çizelge 68, şekil 44). Bu grup içinde içkilerin payı 1980'lerde %0,1 iken 1990'larda bu oran %0,2'ye yükselmiştir.

Osmanlı'dan beri alıcısı bol bir geleneksel ihraç ürünü olan Türk tütünü, 1980 öncesine nazaran ihracat içindeki önemini yitirmiş olsa da, bugün halen tarım

ürünleri içinde fındıktan sonra en önemli ikinci ihraç ürünü olma konumunu sürdürmektedir (çizelge 69). Ayrıca 2000 yılında ihracatımızdaki ilk 20 fasıl içerisinde de 14. sıra ile tütün halen Türkiye için önemli bir ihraç maddesidir (çizelge 72).

Çizelge 70: Türkiye'de tütün ekimi, üretimi, verimi ve ihraç edilme oranı (1970-1998).

Yıllar	Ekim alanı (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Üretimin ihraç edilme oranı (%)
1970	330 712	149 861	456	53
1975	241 508	199 935	827	-
1980	229 932	233 959	1 024	-
1985	*176 848*	*170 491*	*964*	-
1990	320 236	296 008	924	35
1995	209 919	204 440	974	-
1998	274 617	250 556	912	62

Kaynak: DİE

Tütün ihracatının genel ihracat içindeki payının gerilemesi, üretimin azalması, ekim alanının gerilemesi ya da hektar başına verimin düşmesi ile ilgili değildir, çizelge 70 bu durumu açıkca ortaya koymaktadır. Her ne kadar 1980 sonrası bir takım yerli ve yabancı sigara fabrikalarının açılması (1985'te Tokat ve Bitlis fabrikaları ile 1986 Manisa-Akhisar fabrikası gibi) ülke içi talebi artırmış olsa bile, 1998 yılında üretilen tütünün %62'sinin ihraç edildiğine tanık oluyoruz. Öyle ise tütünün ihracattaki payının gerilemesi, tüm tarım ürünlerinin olduğu gibi tütününde genel ihracat artış hızının çok gerisinde kalması ile izah etmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, sanayi ürünleri ihracatı ve toplam ihracat katlanarak artarken, tarımsal ürünler ihracatı dolayısıyla tütün, ülke içi üretimin artmasına rağmen, genel ihracat artışının çok gerisinde kalmıştır.

III. Grup: *Akaryakıt dışında yenilmeyen bütün hammaddelerden* oluşan bu grubun 1980 yılında Türkiye ihracatında gıda maddelerinden sonra %20,3 ile ikinci sırada yer almasına rağmen, gittikçe payı azalarak 1990'da %5,8'e (5. sıraya inmiş) ve 2000 yılında ise, %2,8'e (6.sırada) düşmüştür (çizelge 68). Bu gruba giren hammaddelerin kökeni tarımsal ve madencilikle ilgili olup, 1980 yılında tarımsal hammaddeler tüm ihracatın %13,8'ini oluştururken, madensel hammaddelerin %6,5'lik paya sahip olduğu görülüyor. 2000 yılında tarımsal hammaddeler çok büyük gerilemeler kaydederek ihracatın %1,1'ine tekabül ederken, madensel

hammaddelerin %1,6'ya karşılık geldiği (tarımsal hammaddelere kıyasla daha az gerileme ile) görülmektedir.

Hammaddeler, ihracat içinde payı en fazla düşen grubu oluşturmaktadır. Hammadde ihracatı değer olarak 21 yıl içinde sadece %2,8'lik bir artış göstermiştir. Halbuki genel ihracat artışı aynı dönemde %850 oranında artmıştır. Dolayısıyla hammadde ihracatı, 1980 sonrası dönemde ihracat içinde adeta silinmiş ve günümüzde pek ehemmiyet kaydetmeyen bir seviyeye inmiştir (şekil 44).

Hammadde ihracatının bu denli önemsizleşmesini anlayabilmek için ihraç edilen hammaddelerin ne olduğunu ve neden azaldığını bilmek gerekir. Türkiye'nin 1950'li yıllarda, özellikle planlı dönemde en önemli ihraç (ham)maddesinin *pamuk* olduğunu ifade etmiştik. Nitekim 1960'lı yıllar ile 1970'li yılların ortalarına kadar pamuk Türkiye ihracatının %25'ini tek başına sağlayan en önemli ihraç maddesi idi.

1980 yılında *pamuk* (çizelge 68'de görülen SITC'da dokuma elyafı ve bunların artıkları içinde verilmektedir) ihracatı ülke ihracatının %12,1'lik kısmına karşılık geliyordu ve madde bazında ülkenin 3. ihraç maddesi idi. Pamuğun ihracattaki payı izleyen yıllarda hızla gerileyerek 1983'te %5,2'ye ve 1987'de %1,5'e düştü. Daha sonraki dönemde ortalama %1,5'ler civarında bir seyir izleyen pamuğun ihracattaki payı 1997'den itibaren %1'in altına düşerek 2000 yılında %0,7 olarak gerçekleşmiştir.

Pamuk ihracatının gerilemesi, Türkiye pamuk üretiminin gerilemesi ile ilgili bir durum değildir. Aksine özellikle 1990 sonrası hem ekim alanı ve üretimde hem de verimde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Öyle ise pamuk ihracatının azalmasındaki en büyük etken, iç talebin hızla artmasıdır. Nitekim 1980 sonrası Türkiye ihracatının sürükleyici sektörü olan dokuma sanayinin büyüyerek kapasitesinin artması, ihracata sağlanan teşviklerinde yardımıyla, hammaddeye yani pamuğa olan talebi arttırmıştır. Pamuk ihracatının 1980'de %12,1 olan Türkiye ihracatındaki payının 1987'de %1,5'e düşmesi, ihracat teşviklerinin en yoğun şekilde yapıldığı (1980-1989) dönemle birebir çakışmaktadır ki, bu tekstil ve konfeksiyon sanayinin bu dönemde hızla büyüyüp, ihracata yöneldiğini göstermektedir. Nitekim dokuma-giyim sanayinin 1981-1999 döneminde ihracatın sanayi sektörü ortalaması üzerinde bir hızla arttığı ve 1991 yılında sınai mamul ihracatında bu sektörün %40,7 ile en büyük paya sahip olduğu görülüyor (Boratav-Türkcan, 1994: 45-52).

Dokuma-giyim sanayi ürünlerinin 1980-1988 döneminde Türkiye ihracatı büyüme oranı %23,2, dünya büyüme oranı %5'tir. Bu sektör ihracatındaki gelişme, Türkiye'de dünya gelişiminin çok üzerindedir (Togan, 1993). Dolayısıyla bu gelişmeler özellikle pamuk ihracatını azaltmıştır.

Hammadde grubunun ikinci önemli ürününü, *madenler* oluşturur. Madenler 1980 yılında ihracatın %6,5'ini oluştururken, 2000 yılında bu oran %1,6'ya düşmüştür. Ham maden ihracatının azalması sevindirici bir gelişmedir. Zira yıllardan beri vurgulanan, bu madenlerin en azından yarı ham şekilde ihraç edilmesi ya da 1980 sonrası olduğu gibi ülke içinde işlenmesi ve kullanılması bu dönemde sağlanmıştır. Bu nedenle ham maden ihracatı, ülke üretimi artmasına rağmen azalma göstermiştir.

Hammaddeler grubunda geri kalan madenlerin ihracat içindeki oranı 1980'de %1,7 ile son derece önemsiz idi. 2000 yılında da % 0,4 ile ihracat içinde aynı önemsizliğini korumaktaydı.

IV. Grup: *Madeni yakıtlar, yağlar ve bununla ilgili maddelerden* oluşan IV. grup, enerji üreten madencilik ürünlerinden oluşmakta olup, ihracat içinde bir ara (1982 yılında ihracatın %6,2'sini) %6 kadar yükselmesine rağmen, 1980 sonrası dönemde ortalama %2,4 ile ihracat içinde son derece küçük bir paya sahiptir (şekil 44).

Bu grup içinde ihraç edilen en önemli madde *petrol ve petrol ürünleridir*. 2000 yılında IV. grubun ihracat içindeki payı %1,1 iken, bunun %1'i petrol ve petrol ürünlerine aittir. %0,1'i ise elektrik enerjisi ihracatına aittir. Türkiye'nin 1990 yılında itibaren komşu ülkelerine (Irak gibi) çok önemli miktarda olmasa da elektrik enerjisi satmıştır.

V. Grup: *Hayvansal ve bitkisel sıvı ve katı yağlar* ; tarımsal ürünlerden olan V. grubun ihracat içinde 1980-2000 döneminde payı %1 civarındadır (çizelge 68). Hayvansal ve bitkisel sıvı ve katı yağlardan oluşan bu maddeler içerisinde özellikle zeytinyağı ihracatı en önemli kalemi oluşturmaktadır. Ayrıca bir miktarda margarin ihracatı söz konusudur.

VI. Grup: *Kimya sanayi ve ürünleri* ; Bu grupta yer alan ürünler 1980-2000 döneminde Türkiye ihracatının ortalama %4,4'ünü karşılamakta olup, sanayi sektörü içinde bulunmaktadır. Kimya sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı 1980'de

%2,7'den, 1989'da %8,1'e yükselmiş, ancak ilerleyen yıllarda bu oran %4'ler civarında istikrara kavuşarak 2000 yılına kadar gelmiştir. Bu grubun ihracat içindeki değeri 1980-2000 arasında 16 kat artış göstererek, genel ihracat artışının yaklaşık iki katı bir büyüklük yakalamıştır (çizelge 68). Kimya sanayin ürünleri içinde özellikle plastikler, eczacılık ürünleri ve diğer kimyasalların ihracatı önemli düzeydedir. Kimya sanayi ihracatı 1980'lerde yakaladığı performansı eğer 1990'larda da devam ettirseydi günümüzde ihracat içinde en önemli 4. sektör olarak katılabilirdi.

1980 sonrası kimya sanayi grubunda yer alan ürünler arasında en önemli gelişme, gübre ve plastik sanayi ürünlerinde olmuştur. Zira Türkiye 1982 yılından sonra *gübre* ihraç etmeye başlamıştır. Planlı dönemde ülkemizin en önemli ithal mallarından olan gübrenin, 1980 sonrası ihraç malı haline gelmesi yapılan yatırımlarla üretimin artmasından kaynaklanmıştır. 1980 sonrası Ceyhan'da kurulan tesisin 1986'da işletmeye açılması, 1989'da İzmit-Yarımca'daki gübre sanayinin, 1989'da Samsun Gübre ve Elazığ gübrenin yeni tesislerle büyüme ve modernizasyon çalışmaları bunda en etkili faktör olmuştur. 1982'de gübre ihracatı, dışsatımın %0,8'ini oluştururken, 1988'de bu oran %2 olmuştur. Ancak 1990 sonrası gübre sanayi üretiminin yurtiçi talebi karşılayamaması ile gübre ihracatı çok azalmıştır (%0,03).

1960'lı yılların başında toplam kurulu kapasitesi yaklaşık 24 bin ton/yıl olan ve küçük ve dağınık işletmelerden oluşan *plastik sanayi*, özellikle petro-kimya tesislerinin kurulması sonucu hammaddenin yurtiçinden temini ile yapısal bir değişime uğrayarak giderek gelişmiş, büyük ölçekli işletmeler ile işletme yöntemleri ve teknoloji kullanımı yaygınlaşarak ihracata dönük bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle Aliağa Petrol Rafinerilerinin işletmeye açılmasından sonra, hammaddesi yerli üretilen plastik türlerinde iç tüketim hızlı bir artış göstermiştir. Mamul kalite ve fiyatlarını olumlu yönde etkileyen ileri teknolojilerin kullanılması, ürün kalitesinin dış pazarlarda sorun yaratmayacak düzeye çıkartılması, plastiklerin ikame kabiliyeti ve ara malı olarak kullanım alanlarının genişlemesi sonucu, iç ve dış talepte hızlı bir artış olmuştur (DPT, 1990: 209).

1985'e kadar ihracat içinde bir yeri olmayan ve ithalat yoluyla karşılanan plastik sanayi ürünleri, 1985 sonrası İzmit ve Aliağa'da ikinci petro-kimya tesislerinin devreye girmesi ve bunun da plastik sanayi hammaddelerini büyük

ölçüde düşürmesi, ihracatı artırıcı etki yapmış ve o zamandan bu yana Türkiye plastik sanayi ürünleri ihraç eden bir ülke haline gelmiştir.

1984'ten itibaren liberal bir ithalat rejimine geçilmesi ve kimyasal ürünler ile ilaç sanayiinden alınan gümrük vergilerinin oranında indirimler yapılması sonucu, kimyasal hammadde ile çalışan yerli imalat sanayi büyük bir rahatlama yaşamış bu da kimya ve ilaç sanayi ihracatının artmasında önemli bir rol oynamıştır.

VII. Grup: *İşlenmiş mallar*, 1980'de ihracat içinde %17 paya sahipti. 1982'de bu pay %27'ye çıktı ve bu tarihten itibaren işlenmiş malların ihracattaki payı istikrarlı bir çizgi izleyerek ortalama %28 seviyelerinde hareket etti (şekil 44). 1984 yılından itibaren ülke ihracatında en büyük payı kapan işlenmiş mallar, 2000 yılına kadar bu üstünlüğünü, zaman zaman 1991'den itibaren yarışa katılan çeşitli mamul eşyalara kaptırsa bile, dönem ortalaması dikkate alındığında sürdürmüştür.

Çoğu yarı mamul, ara malları olan işlenmiş malların ihracat içindeki değeri dönemin başında 490 milyon dolardan 16,6 kat artış göstererek dönemin sonunda 8.145 milyon dolara yükselmiştir. Sanayi ürünleri içerisinde yer alan işlenmiş mallar kategorisinin genel ihracat büyümesinin yaklaşık iki katı üzerinde büyüdüğü görülmektedir (çizelge 68)

İşlenmiş mallar grubunda yer alan en önemli madde, Türkiye ekonomisi ve dış ticaretinin sürükleyici sektörü olan *dokuma sanayi (tekstil) ürünleri* ya da dokuma sanayi sektörüdür. 1980'de dokuma sanayi ürünleri (iplik, kumaş ve diğer şekil verilmiş mensucattan eşyalar) toplam ihracat gelirlerinin %11,8'ini yaratıyorlardı ve bu haliyle ihracat içindeki kuru meyveler ve pamuktan sonra 3.sırada yer alıyordu. Dokumacılık ürünleri bu konumunu 21 yıl boyunca (1980-2000) istikrarlı bir büyüme ile ilerletmiş ve 1990'da ihracat içinde %11,2'lik pay ile demir-çeliğin hemen ardından 4.sırada saf tutmuş, 2000 yılında ise, özellikle 1997'den itibaren yaptığı atılımlar sonucu hazır giyim ya da konfeksiyon sektöründen sonra %13,4'lük oran ile 2.sırada yer almıştır.

21 yıl içinde dokumacılık ürünleri 342 milyon dolar değerinden, 1990'da 1453 milyon dolara ve 2000 yılında 3143 milyon dolara yükselmiştir. Dönem içinde dokumacılık ürünleri ihracatı %819 yani 9 katın üzerinde bir artış göstermiştir ki bunun genel ihracat büyümesi ile hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.

Dokuma sanayi ürünlerini beş ayrı alt kola ayırarak sınıflandırmak mümkündür. Bunlar, pamuklu dokuma (pamuk ipliği ve pamuklu mensucat), yünlü dokuma (yün ipliği ve yünlü kumaş), suni, sentetik ve ipekli dokuma (suni, sentetik ve ipek ipliği ile bunların dokumaları) ve keten, kendir ve jüt dokumaları (keten, kendir ve jüt ipliği ve kumaşı) ile yer döşemelerinden (el ve makine halısı, keçe ve kilim) oluşmaktadır.

Dokuma sanayi içinde en büyük ihracat grubunu pamuklular oluşturmaktadır. Onu özellikle 1990'larda yapılan yatırımlar ve ihracat artışı ile suni ve sentetik dokumalar takip etmektedir. Üçüncü önemli doluma ihracatı, Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana klasikleşmiş bir ürünü olan halı teşkil etmektedir ki, 1999 yılı itibariyle halı ülkemiz ihracatının %1'ini (270 milyon dolar) oluşturmuştur. Çoğunluğunu özellikle el dokuması halıların kapladığı ihracat, her zaman dış pazarlarda ünü nedeniyle alıcı bulmaktadır. Dokumalar içinde yünlü-ipekli ile keten, kendir ve jüte bağlı ihracat daha önceleri olduğu gibi bu dönemde de ihracat içinde son derece önemsiz bir yer işgal etmiştir.

"Tekstil ihracatının %83,3'ü pamuklu ve bu bazda mamul ve yarı mamullerden oluşmaktadır" (Boratav-Türkcan, 1994: 123). Geri kalan %16,7'si ise suni ve sentetik dokumalar ile çok az da olsa yünlü ve ipekli dokuma ürünlerine aittir. Türkiye 1980 sonrası dokuma sanayiinde Avrupa ve dünyada edindiği yer, ihracat kapasitesi, gerçekten çok önemli derecededir. 21. yüzyıla girdiğimiz şu dönemde Türkiye'nin ham pamuk ithal eden bir ülke olması dokuma sanayinin geldiği yeri göstermesi açısından son derece aşikardır.

1980-1997 arasında Türkiye'de dokuma, giyim ve deri sanayinin kat ettiği yolu çizelge 71'den izlemek mümkündür. 1980 sonrasında bu sanayi kolu işyeri sayısı, çalışan kişi sayısı ve yarattığı katma değer bakımından en hızlı büyüyen sektör olmuştur ki, bu durum dokuma, giyim ve deri sanayinin ihracatının artmasında en önemli rolü oynamıştır. 1997 yılı itibariyle söz edilen sektörün Türk sanayi içinde işyeri ve çalışan sayısı bakımından ilk sırada, yaratılan katma değer bakımından da 3.sırada yer alması, söz konusu sanayi kolunun ihracat kadar, Türkiye ekonomisi bakımından da çok hayati olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 71: Türkiye'de başlıca imalat sanayi kollarının tesis sayısı, çalışanlar sayısı ve katma değere göre önemleri (1980-1997).

Sanayi kolları	İşyeri sayısı*						İstihdam (çalışan kişi sayısı)						Katma değer (Milyar TL)					
	1980	%	1990	%	1997	%	1980	%	1990	%	1997	%	1980	%	1990	%	1997	%
Gıda, içki, tütün	1 851	21,3	1 894	21,4	1 861	16,3	188 180	23,6	188 373	16,3	177 493	15,6	151	18,4	12 411	16,2	790 147	12,0
Dokuma, giyim, deri	1 688	19,4	2 333	26,3	3 610	31,7	185 807	23,4	296 119	28,8	398 871	35,0	125	15,2	11 511	15,0	1 074 827	17,2
Orman ürünleri, mobilya	352	4,0	315	3,6	493	4,3	17 172	2,2	20 299	2,0	25 371	2,2	10	1,2	747	1,0	72 381	1,2
Kağıt, kağıt ürünleri, basım	367	4,2	341	3,8	379	3,3	28 508	3,6	37 122	3,6	32 964	2,9	23	2,8	2 640	3,4	188 292	3,0
Kimya, petrol ürünleri, kauçuk, plastik	1 009	11,6	822	9,3	1 005	8,8	75 553	9,5	101 282	9,8	106 781	9,4	228	27,8	22 764	29,7	1 790 591	28,6
Taş ve toprağa dayalı ürünler	596	6,8	686	7,7	877	7,7	59 256	7,4	77 554	7,5	74 086	6,5	56	6,8	5 223	6,8	424 376	6,8
Metal ana sanayi	492	5,6	385	4,3	389	3,4	74 612	9,4	84 298	8,2	64 348	5,6	81	9,9	5 218	6,8	548 718	8,8
Metal eşya, makine-teçhizat, ulaştırma araçları, mesleki aletler	2 274	26,1	2 003	22,6	2 881	23,4	163 452	20,5	217 968	21,2	253 104	22,2	145	17,7	15 027	19,6	1 389 535	22,2
Diğer imalat sanayi	81	0,9	92	1,0	119	1,0	3 128	0,4	5 201	0,5	7 851	0,7	2	0,2	230	0,3	26 543	0,4
Toplam	8 710	100	8 871	100	11 394	100	795 650	100	1 028 196	100	1 140 889	100	821	100	76 771	100	6 265 410	100

* 10 ve daha fazla kişi çalışan işyerleri sayısı

Kaynak: DİE

İşlenmiş mallar kategorisinde bulunan ve 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin ve ihracatın sürükleyici bir diğer sektörü, *demir-çeliktir.* Demir-çelik sektörünün gelişmişlik düzeyi, ülkenin sanayileşmede ulaştığı aşamayı işaret etmesi bakımından hemen herkes tarafından kabul edilmiş bir ölçüttür. Kok, pik, hurda, kütük-blum ve diğer demir-çelik ürünlerinden (uzun ve yassı ürünler ile ferro-alaşımlar) oluşan bu sektörün 1980 yılında Türkiye ihracatı içinde sadece %0,9 yer kaplarken, 5 yıl içinde büyük bir gelişme kaydederek, 1985'te payını %11'e çıkarmış ve ülkenin en büyük 3. ihraç ürünü özelliğini kazanmıştır. 1986-1997 döneminde ülkemiz ihracatının ortalama %10'unu gerçekleştiren demir-çelik 1998'de Rusya özelliklede Uzak Doğu Krizinden fazlasıyla etkilenerek 1998-2000 yılları arasında payını %6,6'ya düşürmüştür.

1980 yılında demir çelik ihracatı 2,7 milyon dolardan, 1990'da 1.493 milyon dolara çıkmış, 2000 yılında ise, 1.842 milyon dolara yükselmiştir. 20 yılda demir-çeliğin ihracat değeri *682 kat* gibi *olağanüstü* bir artış göstererek, genel ihracat artışının çok üzerinde bir hız yakalamıştır. Bu haliyle demir-çelik ihracatı 1980'de sınai mamul ihracatı içinde %3,2 paya sahip iken, 1991'de payını %13,6'ya yükselterek dokuma-giyim sektöründen sonra ikinci büyük sektör olmuştur.

Demir-çelik ihracatının bu denli artmasında İsdemir ve Erdemir ile özel sektöre ait ark ocaklı tesislerin toplam kapasitelerindeki artışların önemli rolü vardır. Bu tesislerin kurulu kapasitelerinde sağlanan büyümeye ek olarak kapasite kullanım oranlarının %90'lara çıkarmaları, üretimin dolayısıyla ihracatın artmasında etkili olmuştur (DPT, 1990: 253-254). "1980'ler, demir-çelik üretiminde önceki on yıla

göre gerek üretim gerekse tüketim açısından önemli sıçramaların yaşandığı yıllar olmuştur. 1980'de 2,5 milyon ton sıvı çelik üretimi ile dünya çelik üretiminin %0,35'ini karşılayan Türkiye, 1990'da 9,5 milyon tonla dünya çelik üreticileri arsında 19. sıraya yerleşmiştir" (Boratav-Türkcan, 1994: 133).

İşlenmiş mallar sınıfında dokuma ve demir-çelik ürünlerinden sonra en büyük ihracat yekununu tutan diğer mallar, metal eşya, cam-çimento-seramik ve kauçuk mamulleridir.

Metal (madeni) eşya ihracatı, dönem başında ihracat içinde %0,5 gibi son derece küçük bir paya sahipken, 1981'den itibaren gelişme kaydederek 2000 yılında toplam ihracatın %2,3'ünü (628 milyon dolar) kapsamaktadır. Radyatör, soba, şofben, termosifon, elektrotlar, çelik teller ve çiviler, boru, pişirmeye mahsus cihazlar ve çeşitli hırdavat malzemeleri ihracatını içeren metal eşya sektörü özellikle 1998'den itibaren ihracat içinde önemli bir noktaya gelmiştir.

Metal olmayan madenden yapılmış eşyalar (cam ve cam eşya, seramik malları, alçı, kireç, çimento ve inşaat malzemesi) özellikle planlı dönemde yapılan yatırımlar sonucu ihracat gelirleri arasında azımsanmayacak pay elde etmiştir. 1980'ler de bu sektörde üretim yapan sanayilerin yeni kapasite yaratmaları, mevcut kapasitelerini genişletmeleri ile uluslararası pazarda rekabet gücünü artıracak önlemlere başvurmaları (modern teknoloji kullanımı, verimliliği artıracak çalışmalara ağırlık verilmesi, üretim maliyetlerini ve ürün kalitesini uluslararası maliyet ve kaliteye yaklaştırma çabaları) üretim artışlarında verimlilik ve kapasite kullanım oranlarında yükselmelere neden olmuştur. Ayrıca 1984 yılı başında uygulamaya konan toplu konut politikası ve kamu yatırımlarının ağırlıklı olarak altyapı hizmetlerine yöneltilmesi ile inşaat sanayiinde yaşanan talep artışı üretimi kamçılayan diğer nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır (DPT, 1990: 239-252). Tabi tüm bu olumlu şartların ihracata yönelik teşvik politikaları ile birleşmesi sonucu 1980 yılında Türkiye ihracatının %2,5'ini kapsayan sektör ihracatı, iki yıl sonra %6'ya yükselmiş, ancak daha sonra istikrarlı bir trend izleyerek ortalama %3 civarında bir payla konumunu sürdürmüş ve 2000 yılında ihracatın %3,6'sını yaratarak 1 milyar doları aşmıştır.

Bu sektör içinde en önemli ihraç kalemini *cam ve cam eşya* oluşturmaktadır. 1999 yılında cam ve cam eşya ihracatı 328 milyon dolar ile ihracatın %1,2'sini

oluşturmuştur. İkinci önemli mal, *seramik mamulleri* olup, bu malın ihracat değeri 295 milyon dolardır (%1,1). Bu sektöre dahil diğer ürünler (alçı, çimento ve taş) ise, 286 milyon dolar tutar ile 1999 yılı ihracatında %0,9'luk payı temsil etmektedir.

Kauçuktan eşya ihracatı, işlenmiş mallar grubunda 1990'ların başından itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Kauçuktan eşya ihracatı, lastik sanayi (karayolu araçları ve uçakların iç ve dış lastikleri) ve diğer lastik ürünlerini (lastik kundura ve lastik konfeksiyon gibi) kapsamaktadır. Bu sanayi sektörü 1990'ların başına kadar daha çok yurtiçi pazara yönelik üretim yaparken, uygulamaya konan ekonomik politikaların etkisi ile araç lastiği sanayiinde faaliyet gösteren yabancı sermaye ortaklı üç özel kesim kuruluşunun genişletme ve kapasite artırma yatırımları yanı sıra 1989'da Petlas'ın Kırşehir'de lastik tekerlek tesisinin devreye sokması ile sektör üretimi artmış ve bu da ihracata derhal yansımıştır (DPT, 1990: 206). Mesela 1990 yılında kauçuktan eşyanın ihracattaki payı %0,5 iken, takip eden yıllarda bu oran katlanarak %1,5'lere çıkmıştır ve 2000 yılında da ihracatı %1,4'ünü (371 milyon dolar) bu ürünler sağlamıştır.

Kağıt-basım, deri-kürk işleme ile ağaç-mantar ürünleri ne geçmişte, ne de bugün ihracat içinde önemli bir yer tutmamıştır. Bu sözü edilen sektörlerde Türkiye'nin ancak yurtiçi tüketimini karşılamaya çalıştığı görülmektedir. Sadece kağıt ve karton ihracatı 1995 sonrası bir miktar artış göstermiştir.

VIII. Grup: *Makine ve ulaştırma araçları*; SITC sınıflamasında sekizinci grubu oluşturan ve yatırım malları temsil eden makine ve ulaştırma araçları, 1980 sonrası dönemde en büyük patlamayı yapan ihracat kategorisi olmuştur (çizelge 68). Yatırım malları sanayi içindeki ağırlığı ve ihracattaki payı bir ülkede sanayinin geldiği aşamayı en iyi gösteren ölçüt olarak kabul edilmektedir. Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarından 1980'lere kadar sanayileşmenin birinci (tüketim malı üretimi) ve ikinci (ara malı üretimi) aşamasını büyük ölçüde tamamlamıştı. Ancak yatırım malı üretimi halen çok geri düzeyde bulunuyordu ve hemen tamamen ithalat yoluyla karşılanıyordu. Planlı dönemde yapılan planlarda dile getirilen en büyük özlemlerden biri, yatırım malı üretimi ve ihracatını artırmaktı. İşte 1980 sonrası Türkiyesi bunu istenilen düzeyde olmasa bile başarabilmiştir.

1980 yılında makine ve ulaştırma araçları ihracatı genel ihracatın sadece %2,9'unu kapsarken, 1987'de bu oran %10,9'a yükselmiş, 1988 sonrası ihracat

teşviklerinin azalması ve ekonominin kriz belirtileri göstermesi sonucu 1989'da %5,1'e inmiş, ve 1994 krizine kadarda 1987 seviyesini yakalayamamıştır. 5 Nisan Kararlarının ekonomiye ve ihracata yaptığı dopingle tekrar canlanan sektör ihracatı, 1994-2000 arasında %230 oranında yüksek bir artış yakalayarak, ihracat içindeki payını %20,6'ya çıkartmıştır ki, bu haliyle makine ve ulaştırma araçları Türkiye'nin 3.en büyük ihraç kategorisi olmuştur (şekil 44).

Sekizinci grubun ihracat içinde yakaladığı artış, 20 yıl içinde %6.727 yani 68 katlık bir artış ki, 1980 sonrası SITC'a ait *hiçbir büyük kategori* bu artışı yakalayamadı. 1980'de 83 milyon dolar ile tütün ihracatının 1/3'üne karşılık gelen makine ve ulaştırma araçları ihracatı, 1990 yılında 855 milyon dolar ile tütünü ikiye katlamış, 2000 yılına gelindiğinde VIII. grubun değeri 5.667 milyon dolara yükselerek, tütün ihracatını 10'a katlamıştır (çizelge 68).

Makine ve ulaştırma araçları kategorisinde yer alan en önemli ihraç ürünlerinden ilki, *ulaştırma araçlarıdır*. Geniş anlamda nakil vasıtaları sanayide diyebileceğimiz bu sektör, otomotiv sanayi (karayolu araçları imalat sanayi), demiryolu taşıtları sanayi, gemi inşa sanayi ve uçak sanayi alt dallarından oluşmaktadır.

Türkiye'de nakil vasıtaları üretimi ilk defa montaj sanayi şeklinde 1955 yılında traktör üretimi ile başlamıştır (Doğanay, 1995: 432). 1954 yılında çıkarılan yabancı sermaye kanunu ile başlayan pek çok yatırım kendini özellikle otomotiv endüstrisinde göstermiş, ve 1960 sonrası otomobil, kamyon, otobüs ve arazi taşıtları imalatının %50'si yerli parça ile yapılmaya başlanmıştır. Otomotiv endüstrisini planlı dönemde kamu yatırımları şeklinde demiryolu taşıtları ve gemi inşa sanayi yatırımları izlemiştir. Ancak 1980 öncesinde yurt içinde üretilen nakil vasıtalarının ülke talebini bile karşılamaktan uzak olması, ihracatı sınırlayan en büyük faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat bununla birlikte 1974'ten itibaren az miktarda da olsa (toplam ihracatın ortalama %0,5'i) taşıt ihracatı yapıldığını istatistikler bildirmektedir.

1980 sonrası dönemde sanayileşmenin ihracat merkezli bir yapıya kavuşturulması sonucu diğer sektörlerde olduğu gibi, nakil vasıtaları sanayiinde de önemli yatırımlar, kapasite genişletmeleri ve verimlilik artışları olmuş bu da üretim ve ihracatı etkilemiştir. Ulaştırma araçlarının 1982 yılında ihracatın %1,5'ini (85 milyon dolar) oluştururken, 1995'e kadar ihracat içindeki payını fazla artıramamış

(1994 yılında ihracatın %2,7'sini), ve genel ihracat büyümesinin yarı yarıya gerisinde kalmıştır. 1995 yılından itibaren sektörün kaydettiği önemli gelişme ile ihracat süratle artmış ve 1995-1998 arasında ortalama payı %4'e çıkmıştır. İşin ilginç tarafı 1999 ve 2000 yılında yaşanmıştır. 1999 yılında Türkiye ekonomi tarihinin *en büyük küçülmesini* (GSMH -%6,1 azalmıştır) yaşarken ve genel ihracat -%1,4 azalırken, nakil vasıtaları sanayi ihracatının 1998'e göre %80'lik bir artış göstererek, toplam ihracat içindeki payını %8'e (2.126 milyon dolar) çıkarmıştır. Aynı performansı 2000 yılında da gösteren sektör ihracattaki payını biraz daha artırarak %8,5'e yükseltmiş, böylece dokuma ve hazır giyimden sonra ülkenin 3.büyük ihraç kalemi haline gelmiştir.

Ulaştırma araçları sektörü içinde en önemli ihraç yekûnunu, 1970'lerden bu yana *karayolu taşıtları* tutmaktadır. Mesela 1984 yılı nakil vasıtaları ihracatı içinde, karayolu taşıtlarının payı %85,5, gemi inşanın %14,2, hava ve demiryolu taşıtlarının ki ise %0,2 idi. 1999 yılında bu oranlar şöyle dağılım göstermektedir: Karayolu taşıtları %67,5 (1.473 milyon dolar), hava taşıtları %23,7 (517 milyon dolar), deniz taşıtları %7,6 (166 milyon dolar) ve demiryolu taşıtları %1 (23 milyon dolar).

Türkiye'nin günümüzde otomotiv sanayinde ulaştığı aşama, 1950'lerde montaj sanayi ile başlayan süreci çok gerilerde bırakmıştır. Bugün otomotiv endüstrisi kendini rekabetçi liberal ekonominin kurallarına tümüyle uyarlamış, uluslararası otomotiv piyasaları ile bütünleşmiş, teknoloji transferini dünya ile aynı sürede tamamlamış ve adeta Orta Doğu, Balkanlar ve Avrupa'ya mal ihraç eder duruma gelmiştir. Hiç şüphesiz bunda son yıllarda yapılan yabancı ortaklı büyük girişimlerin (Hundai, Ford, Mercedes ve Opel gibi) ülkemizde yaptığı yatırımların çok büyük payı vardır. Otomotiv ihracatında sadece taşıtlar değil, aynı zamanda onun kadar önemli otomotiv yan sanayi ürünlerinin de payı vardır.

Türkiye'de *hava taşıtları* sanayiinde yapılan en önemli çalışma, uçak sanayinin kurulması ile ilgilidir. "uçak imalatı konusunda, Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın öncülüğünde başlatılan çalışmalar daha sonra Türk Uçak Sanayi AO'nın (TUSAŞ) kurulması ile hızlandırılmıştır. III. Plan döneminde yapılan "uçak imalat mastır planı", "uçak fabrikası yer seçimi" ve "uçak tipi ve imalat programı" etütleri sonucunda uçak fabrikası inşaatına 1984 yılında başlanmış ve 1998 yılında bitirilmiştir. 1984-1988 döneminde TUSAŞ tarafından kurulmuş olan

yabancı sermayeli "Tusaş Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş", Ankara-Mürted de uçak montajı ve takım imalat tesislerini 1986 yılında, üretim tesislerini 1987 yılında ve inşaat işlerinin tümünü de 1988 yılında tamamlamıştır. Bu tesislerde her tip uçak ve helikopterin üretimi ile uçakların modifikasyon, modernizasyon, bakım ve onarımları yapılabilmektedir" (DPT, 1990: 296). Askeri amaçlarla üretim yapan TUSAŞ, ilk üretimini savaşan şahin adı verilen F-16 tipi uçaklarla gerçekleştirmiştir. Günümüzde bu sanayi dalı, uçak aksam ve parçası, uçak onarım ve uçak imalatı şeklinde yaptığı ihracat ile Türkiye ihracatında ilk 20 fasıl arasında 11.sırada yer almaktadır ki, bu gerçekten ülkemiz açısından önemli bir başarıdır.

Gelişmiş bir sanayi dalı olan *gemi yapımı*, ülkemizde Marmara denizi çevresinde yoğunlaşmıştır. Hem özel hem de devlete ait olan tersanelerde, inşa edilen yük ve yolcu gemileri sipariş usulüyle yapılmakta ve ihraç edilmektedir. Ayrıca yabancı devletlerin gemilerinin onarımını yoluyla da ihracat yapılmaktadır ki, bu da gemi yapım sanayi sektörünün içerisinde yer almaktadır.

Demiryolu taşıtları, Eskişehir, Sivas, Ankara ve Adapazarı'nda kurulan tesisler ile üretimini gerçekleştirmektedir. Gerek geçmişte gerekse günümüzde demiryolu taşıtları ve bunların diğer yan ürünleri ancak ülke tüketiminin önemli bir kısmını karşılayabilmiş, ihracat yapabilecek yeni kapasite ve tesisler oluşturulmamıştır.

Yatırım malları grubunda yer alan diğer önemli ihraç malı, *elektrikli makine cihazlardır*. 1982'de toplam ihracatın %1,6'sını (93 milyon dolar) kapsayan bu imalat sanayi, 1999 yılına gelindiğinde 19 kat bir artış kaydetmiş ve ihracattaki payını %6,6'ya (1.769 milyon dolar) çıkarmıştır. Elektrikli makine-aletler sanayi pek çok ürün çeşidine sahip olup (elektrik motoru, jeneratör, şalt cihazı, kablolar, akü, pil, akü, elektrikli ev cihazları, otomotiv elektrikli cihazları ve iç tesisat gereçleri gibi) gibi imalat sanayi yatırımlarının en önemli sektörlerinden birini oluştururlar. Türkiye'nin 5 Nisan Krizinden sonra özellikle otomotiv sektörünün yaptığı atılımlara bağlı olarak onun bir yan sanayisi gibi üretim yapan bu sektörde üretim ve ihracatın arttığına tanık oluyoruz.

Elektrikli makineler, elektronik sanayinin ürettiği ürünleri de (haberleşme cihazları, sesi kaydetme, kaydedilen sesi geri vermeye yarayan alet-cihazlar) içine almaktadır ki özellikle 1989 sonrası iletişim sektöründe yaşanan büyük atılımlar ile ülkemizde de haberleşme cihazları üretimi artmış ve bu da ihracatı olumlu

etkilemiştir. Nitekim haberleşme cihazlarının 1987 yılında ülke ihracatına oranı %0,3 iken (32 milyon dolar), bu 1999'da %2,8 (753 milyon dolar) olmuştur.

Bir diğer önemli ihraç sektörü, *elektriksiz makine, cihaz ve aksamları* üreten sektördür. Elektriksiz makinelerin 1982'de ihracattaki payı %2,1 (122 milyon dolar) iken, 1999 yılında bu pay %4,2 (1.140 milyon dolar) olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak ekonominin tüm alt sektörlerinde kullanılan ve bu sektörlerin teknoloji ve verimlilik düzeyini belirleyen makine ve cihazlar ile ara malları ve bazı temel dayanıklı tüketim malarının yer aldığı elektriksiz makineler imalat sanayinin gelişimi, temelde sabit sermaye yatırımlarının eğilimine bağlı bir gelişme izlemiştir.

Elektriksiz makineler sanayinin kapsadığı ürün yelpazesi son derece geniştir. Genel olarak bu imalat dalı güç üreten makineler, belirli sanayiler için özel makineler, ağaç ve metal işleme makineleri, tarımsal alet ve makineler, büro ve hesap makineleri, ile temel dayanıklı tüketim malları olan (buzdolabı ve çamaşır makinesi) kapsamaktadır.

Ekonominin çevirici gücünü oluşturan bu sanayi kolunda, en büyük üretici firmalar kamu sektöründe MKEK ile özel sektörde yer alan Türkiye'nin en büyük takım tezgahı üreten fabrikası olan Kayseri'de kurulmuş TAKSAN ile Diyarbakır'da kurulmuş Temsan tesisleridir (DPT, 1990: 267; Boratav-Türkcan, 1990: 143). Makine imalatı yapan bu tesisler yanında temel dayanıklı tüketim malı üreten ve günümüzde Türkiye'nin en büyük 25 firması arasında yer alan Arçelik (1999 yılı itibariyle Türkiye'nin 3. büyük firması), Vestel (7.sırada) ve Beko (22.sırada) gibi tesislerin bu grupta üretim ve ihracat yaptığını önemle belirtmek gerekir. (*www.iso.org.tr/html/siteindex.htm*)

Elektriksiz makineler imalâtı içinde bulunan diğer bir alt sanayi ürünü ve ihraç malı, *tarımsal alet ve makineleridir* ki (traktör hariç), Türkiye'nin sanayileşmede ve dolayısıyla bu alanda geldiği yeri ifade etmek, ülkenin kat ettiği yol bakımından ilginçtir. Türkiye'de tarımsal alet ve makine üretimi ile ilgili tesislerin kurulması fikri ilk defa II. Sanayi Planı yapılırken ortaya atılmış, ve memleketin tarımının makineleşmesi için mutlaka bu sanayinin kurulmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Zira ülkenin bu mallarda dışarıya bağımlılığı söz konusu idi ve ülkede o zaman (1936) üretim yapan 21 imalathane ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktı. (İnan, 1989b: 165-271). Hükümetin II. Sanayi Planını1937'de revize etti ve 1938 yılı yatırım

programı yaptı. Bu öncelikle programda bile tarım alet ve makineler sanayinin kurulması öngörülmekteydi (Tezel, 1994: 306-307). Fakat bu tesisler II. Dünya Savaşı nedeniyle yapılamadı ve ertelenen yatırımlar, 1950'li yıllarda tarıma dayalı büyüme modeli çerçevesinde birer birer yapılmaya başlandı.

İşte 2000 yılları Türkiyesi bu zor koşulları aşmış ve 1930'larda bir fabrika kurup sadece ülkenin ihtiyacını karşılamayı düşündüğü dönemleri aşarak, bugün ürettiği tarımsal alet ve makineleri ihraç eder konuma gelmiştir.

IX. Grup: *Çeşitli mamul eşyalar*; SITC sınıflamasının IX. kategorisi tüketim mallarından oluşan çeşitli mamul eşyalardır. Çeşitli mamul eşya ihracatı, 1980 yılında ihracat gelirlerinin %5,2'sini meydana getiriyordu ve SITC içinden 5.sırada idi. Çeşitli mamul eşya kategorisi, ihracat içindeki sıralamasını çok hızlı bir şekilde değiştirerek, 1984'te 3.'lüğe, 1987'de ise 2.'liğe ve 1991 yılında ise birinciliğe yükselmiştir. 5 Nisan Krizi nedeniyle 1994'te ikinciliğe inmişse de 1991 yılından itibaren, işlenmiş mallarla girdiği rekabeti başa baş, çoğu zamanda onun %1-2 puan önünde tamamlamasını bilmiştir (çizelge 68 ve şekil 44).

Bu kategorinin ihracat içindeki değeri 1980 yılında 147 milyon dolar iken, bu miktar 1990'da 3,5 milyar dolara ve 2000 yılında da 7,9 milyar dolara ulaşmıştır. 21 yılda büyüme %5200 yani 53 katlık bir artış meydana getirmiştir ki, bu makine ve ulaştırma araçları grubundan sonra yakalanan ikinci *olağanüstü* büyük artışı göstermektedir.

Çeşitli mamul eşya sınıfında yer alan mallar çizelge 68'de gösterilmektedir. Bu ürünler içerisinde yer alan *giyim eşyaları ve bunların aksesuarları* grubunun, bu kategorinin ortalama %90'ını oluşturduğunu görüyoruz. Giyim (konfeksiyon) sanayi içerisinde yer alan ve bizim kısaca hazır giyim diye nitelendireceğimiz bu sektör, örme ve örülmemiş giyim eşyaları ile deri ve kürkten giyim eşyalarını kapsamaktadır.

Hazır giyim sanayi 1980 sonrası dokuma sanayi ile birlikte Türkiye ihracatı ve ekonomisinin lokomotifi görevini görmüştür (çizelge 71). 1997 yılı itibariyle imalat sanayi içinde giyim ve deri eşya sanayinde (ayakkabı sanayi hariç) 1.596 tesis üretim yapmakta olup (Türkiye toplam tesis sayısının %14'ü), toplam 133.419 kişi (Türkiye çalışanları sayısının %11,7'si) çalıştırmaktadır. Bu sanayi kolunun yarattığı katma değer bakımından da Türkiye sanayi içinde önemli bir paya sahiptir. Giyim sanayinin

Türkiye toplam katma değeri içindeki payı %9,1'dir. Ancak en önemli bu sanayi kolu ülke ihracatını tek başına %25'ini (1/4'ünü) vermektedir ki, bu haliyle *Türkiye ihracatının en büyük kalemidir.*

1980 yılında hazır giyim ihracatının ancak %4,5'ini karşılıyordu. 1983'te bu oran %11,3'e, 1987'de %21,6'ya ve 1992'de %28,1'e çıktı. Hazır giyim 1993-1995 arasında (1994 hariç) ihracattaki oranı artış göstermedi ancak azalmadı da ve hatta 1995'te %28,2'ye çıkarak, 1980-2000 döneminde SITC sınıflaması içindeki mallar arasında, en büyük rekoru yakaladı. 1996'dan itibaren konfeksiyon ürünleri ihracatının oranının tedricen gerilemeler yaparak 2000 yılında %23,8'lere indiğini fark ediyoruz.

Hazır giyim ihracatının 1980'de 131 milyon dolarlık değeri varken, 1984'te bu miktarın 1,2 milyar doları aştığı, 1987'de 2,2 milyar dolara eriştiği, 1990'da 3,3 milyar dolar, 1992'de 4,1 milyar dolar, 1996'da 6,1 milyar dolar, 1998'de 7,1 milyar dolar ve 2000 yılında ise, 6,5 milyar dolar şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. 1980-1989 döneminde anılan sektör 21 kat ihracat artışı yakalarken, 1990-2000 döneminde bunun ancak bir kat olduğu görülmektedir.

1980-1989 döneminde ihracatın olağanüstü büyümesinde, özellikle ihracat teşviklerinin önemli rolü olmuştur. Bunun yanında konfeksiyon sanayi sektörünün dokuma sanayinin gelişmesine paralel olarak hızla büyümesi, pek çok yeni tesisin açılmasını, kalite ve verimlilik artışları sektörü geliştiren diğer önemli etmenlerdir. "V. Plan döneminde (1985-1989) dokuma ve giyim sanayi ihracatına dönük olarak geliştirilmesi ve rekabet gücünün artırılması, kapasite artışlarının, yeni bağımsız tesisler kurulması yerine ekonomik kapasitenin altında kurulmuş olan tesislerin tevsii (genişletme) ve modernizasyonu yolu ile gerçekleştirilmesi ilkeleri getirilmiştir. Bu ilkeler çerçevesinde V. Plan döneminde kamu kesiminde yenileme ve modernizasyon dışında yatırım yapılmamış; üretim artışı, özel kesimde kapasite kullanım oranının artması ve yenileme, modernizasyon ve yeni yatırımlarla plan hedeflerine ulaşmış, bazı alt sektörlerde plan hedefleri aşılmıştır (DPT, 1990: 187). Tüm bu gelişmeler sonucu sektör ve ihracat çok hızlı büyümüş ve ülke sanayisine 1980'lerin sonunda damgasını vurmuştur.

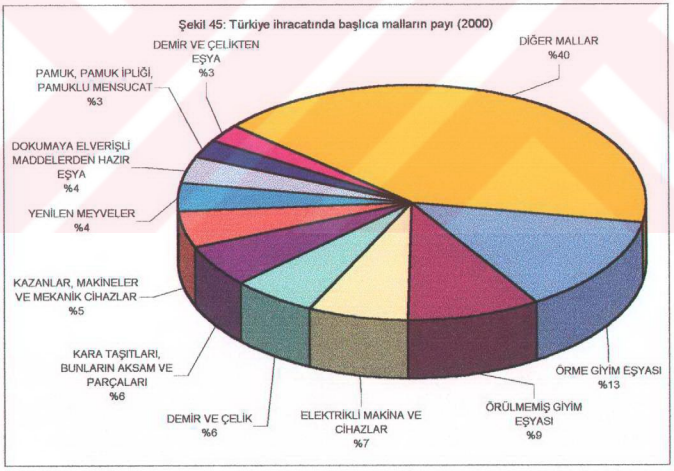
Hazır giyim ihracatı 1990'dan 1996 yılına kadar (1980'lerdeki gibi olmasa da) büyümeye devam etmiştir. Ancak 1996 yılından itibaren yaşanmaya başlanan

durgunluğa, 1997'de global krizin etkileri birleşince, bu sektörün ihracatı olumsuz etkilenmiştir. Yine 1998'den itibaren Türkiye ekonomisinin sık sık krizler yaşaması tüm ekonomik dengeleri olduğu gibi ihracatı, ve de hazır giyim sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Mesela deri ve kürkten eşya ihracatı Rusya'nın krize girmesi ile önemli bir durgunluk ve gerileme yaşamıştır.

Çeşitli mamul eşya kategorisinde yer alan diğer malların Türkiye ihracatında ki yeri 1980'de %0,6 idi. 2000 yılında bu oran ancak %4,6 olmuştur ki, pek çok malın yer aldığı bu grupta sözü edilen ürünler halen ihracat içinde son derece önemsiz bir yere sahiptir. Sadece mobilya, sıhhî tesisat, ısıtma ve aydınlatma cihazları ile ayakkabı ihracatı önemli sayılabilecek düzeydedir.

Yukarıda Türkiye ihracatı için önemli olan sektörleri ve bu sektörlerde üretilen malların ihracat içinde nasıl bir dağılım gösterdiğini 21 yıllık bir periyotta inceledik. Türkiye ihracatının madde bazında 2000'li yıllarda gösterdiği davranışı ise, ihracatımızdaki ilk 20 fasılı belirterek incelemek mümkündür.

Şekil 45: Türkiye ihracatında başlıca malların payı (2000)

Çizelge 72: Türkiye ihracatında ilk 20 fasılın yeri (1996-2000).

Sıra no	FASILLAR		1996		1997		1998		1999		2000	
			Bin dolar	%	Bin dolar	%	Bin dolar	%	Bin dolar	%	Bin dolar	%
1	61	Örme giyim eşyası	3.568.854	15,4	3.981.545	15,1	4.233.921	15,7	3.787.218	14,2	3.696.946	13,5
2	62	Örülmemiş giyim eşyası	2.154.307	9,3	2.321.187	8,8	2.476.392	9,2	2.413.679	9,1	2.485.854	9,0
3	85	Elektrikli makine ve cihazlar	1.327.817	5,7	1.449.521	5,5	1.847.383	6,8	1.647.512	6,2	1.938.055	7,1
4	72	Demir ve çelik	1.750.211	7,5	2.004.076	7,6	1.589.502	5,9	1.542.264	5,8	1.603.989	5,8
5	87	Kara taşıtları, bunların aksam ve parçaları	811.802	3,5	676.035	2,6	797.369	3,0	1.473.612	5,5	1.576.947	5,7
6	84	Kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar	805.804	3,5	982.682	3,7	1.164.052	4,3	1.271.704	4,8	1.403.303	5,1
7	08	Yenilen meyveler	1.137.682	4,9	1.308.594	5,0	1.294.276	4,8	1.247.414	4,7	1.023.077	3,7
8	63	Dokumaya elverişli maddelerden hazır eşya	621.091	2,7	805.937	3,1	933.738	3,5	944.159	3,6	1.011.809	3,7
9	52	Pamuk, pamuk ipliği, pamuklu mensucat	643.824	2,8	673.636	2,6	783.846	2,9	777.065	2,9	709.878	2,6
10	73	Demir ve çelikten eşya	506.167	2,2	611.153	2,3	662.102	2,5	605.074	2,3	691.400	2,5
11	88	Hava taşıtları, aksam ve parçaları	35.468	0,2	147.023	0,6	150.092	0,6	517.437	1,9	670.906	2,4
12	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	590.944	2,5	664.976	2,5	671.129	2,5	605.268	2,3	602.611	2,2
13	39	Plastik ve plastikten mamul eşya	343.412	1,5	430.233	1,6	437.622	1,6	416.497	1,6	493.916	1,8
14	24	Tütün ve tütün mamulleri	637.590	2,7	682.745	2,6	589.861	2,2	560.789	2,1	491.391	1,8
15	25	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	388.325	1,7	431.736	1,6	413.757	1,5	428.279	1,6	484.352	1,8
16	20	Sebze ve meyvelerden elde edilen müstahzarlar	562.925	2,4	616.943	2,3	621.135	2,3	571.106	2,1	481.449	1,8
17	54	Dokumaya elverişli suni ve sentetikler	290.193	1,2	337.245	1,3	376.578	1,4	404.101	1,5	481.100	1,8
18	71	Kıymetli taş ve metal mamulleri	120.158	0,5	171.791	0,7	218.264	0,8	296.879	1,1	399.926	1,5
19	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	265.583	1,1	286.784	1,1	335.438	1,2	348.121	1,3	381.564	1,4
20	70	Cam ve cam eşya	270.031	1,2	340.639	1,3	349.779	1,3	330.874	1,2	379.777	1,4
		Toplam	16.832.188	72,5	18.904.481	72,0	19.946.234	73,9	20.189.052	75,9	21.008.250	76,4
		Genel ihracat	23.224.465	100	26.261.072	100	26.973.978	100	26.588.612	100	27.485.438	100
		Genel ihracat içindeki payı	72,5		72,0		73,9		75,9		76,4	

* 2000 yılı değer sıralamasına göre
Kaynak: DTM

Çizelge 72 ve şekil 45'de de görüldüğü gibi 2000 yılı itibariyle yapılan değer sıralamasına göre:

a. Türkiye ihracatında ilk sıra %13,4 ile örme giyim eşyasına aittir. Onu %9 ile örülmemiş giyim eşyası izlemektedir ki, bu iki fasıl hazır giyim sanayi sektörünü temsil eden ürünlerdir.

b. 3, 5, 6, 10 ve 11. sırada yer alan fasıllar ihracatın %22,8'ini kapsamaktadır ve bu maddeler imalat sanayinin büyük grupları içinde metal eşya, makine-teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayi ürünlerini temsil etmektedir.

c. 4 ve 18.sırada yer alan demir-çelik ve diğer metal mamullerinin ihracattaki payı %7,2 olup, bu ürünler metal ana sanayini simgelemektedir

d. Meyveler ihracat içinde %3,7'lik payla 7. sırada yer alıp, tarım sektörünü simgeleyen tek fasılı oluşturmaktadır.

e. 8, 9, 12 ve 17.sırada yer alan dokumacılık ürünleri ihracatın %10,2'sini karşılamaktadırlar ve dokuma ya da tekstil sanayini temsil etmektedirler.

f. Çizelgede 13. sırada yer alan plastik ve plastikten eşyalar ile 19.sırada bulunan kauçuk ve kauçuktan mamul eşyalar ihracatın %3,1'ini oluştururlar ve kimya sanayi grubunun lastik ve lastik ürünleri sanayi alt sektörünü temsil etmektedirler.

g. 14. sırada yer alan tütün ve tütün mamullerinin, tütün kısmı tarım sektörünü, tütün mamulleri kesimi tütün sanayi içinde yer almaktadır. Bu fasılın ihracatta ki yeri %1,8'dir.

h. 15 ve 20.sırada yer alan fasıllar, ihracatın %3,1'ini oluşturmaktadırlar. Büyük çoğunluğu taş ve toprağa dayalı sanayi sektörünün ürünlerini temsil eden bu malların bir kısmı da madencilik sektörünü simgelemektedir.

i. 16.sırada yer alan sebze ve meyvelerin müstahzarları ihracatın %1,7'sini oluşturup, gıda sanayi sektörünün ürünlerinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye ihracatının %75'ini kapsayan 20 fasılın 19 tanesi imalat sanayi sektörünün ürünlerinden oluşmaktadır. Bu cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli devlet adamları, akademisyenler ve toplumun diğer kesimleri tarafından özlemle dile getirilen tablonun, ihracatın yapısı bakımından gerçekleştirildiğinin en açık göstergesidir. 1980 öncesi yazılan pek çok makale ve kitapta Türkiye'nin sanayileşmesi, böylece önce kendi kendini besleyebilmesi, daha sonrada güçlü bir ülke olmasının göstergesi sayılan ihracatında sanayi ürünleri satması çok sık dile getirilmiştir. İşte 2000'li yıllar Türkiye sanayisi ve ihracatı bu özlenen tabloyu kanımızca sergilemektedir.

Ayrıca çoğu zaman Türkiye sanayisi ve ihracatının sadece dokuma ve giyim sektörü ile gıda sanayisi dallarında güçlü olduğu ve ekonomiyi dolayısıyla ihracatı bu sektörlerin sürüklediği dile getirilmektedir. Yaptığımız çalışmalar ve çizelge 72 ile şekil 45'in gösterdiği veriler durumun hiç de öyle olmadığını, bunun bir yanılsama olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ihracatımız içinde dokuma ve hazır giyim sanayinin hemen arkasından metal ana sanayi, metal eşya, makine ve teçhizat sanayisinin ürünlerinin geldiği ve bu sanayilere ait ürünlerin özellikle 1995 sonrası dönemde dokuma-giyim sanayiinden daha hızlı büyüdüğü ve ihracatının arttığını görülmektedir. Bununla birlikte yaygın kanının aksine gıda sanayi ülkemizde çok güçlü bir sektör olmasına rağmen, ihracattaki yeri çok gerilerde kalmaktadır. Belki burada yapılması gereken en önemli *özeleştiri*, Türkiye sanayisinin elektronik sanayi ile meslek, bilim, ölçü, kontrol ve optik donatım imalat sanayi dallarında yeterince gelişememesi ve bu alanlara gerekli yatırımı yapamamış olmasıdır. Başka bir ifadeyle, Türk sanayisinin *mikroelektronik teknolojisine*[76] yönelik olarak sanayisini yeniden yapılandırması ve bu alanda ihracatını artırmasıdır. Nitekim bilişim-iletişim sektörü diye nitelendirebileceğimiz bu yeni alanda yapılacak yatırımlar hem kalkınmayı sağlayacak hem de bu sektörün ürettiği ürünlerin katma değeri yüksek olduğu için ihracat imkanı bulunduğunda ülkemiz ihracatına 1980'lerdeki büyük sıçramayı tekrardan yaşatabilecektir.

E. İthalatın yapısı

1980-2000 döneminde Türkiye ithalatının yapısında da bir takım değişmeler olmuştur. Ancak bu değişme ihracatın bileşiminde olduğu kadar geniş boyutlu değildir.. İncelediğimiz dönemde ithalatın ortalama %62,6'sı hammaddeler ve ara mallarından, %27,7'si yatırım mallarından ve %9,7'si tüketim mallarından oluşmuştur. Bu üç grup içinde yatırım malları ithalatında dönem başı ve dönem sonu

---

[76] Mikroelektronik teknolojileri, tek amaçlı makineler yerine genel amaçlı, programlanabilir *otomasyon teknolojileri ile donanmış; değişik ürünleri tanıma, değişik operasyonları art arda yapma* yeteneğine sahip olan teknolojilerdir. Bu teknolojiler, aşırı makinalaşmadan tasarruf eden, makinaların *boş durma zamanını azaltan ve ürün esnekliğine elveren teknolojilerdir. Üretim hızını ve kaliteyide* artıran bu teknolojilerein sağladığı esneklik ve verimlilik artışı, ülkemiz sanayinin yeniden *yapılanması sürecinin en temel özelliklerinden birisini oluşturmaktadır (Kepenek-Yentürk, 1996:331). Üçüncü Sanayi Devriminin* en önemli özelliğini oluşturan mikroelektronik teknolojileri bilişim yani *enformasyon ile hızla gelişmesi, sanayileşmenin de niteliğini değiştirmektedir (Boratav-Türkcan* vd., 1994: 68 vd.; Tümertekin-Özgüç, 1997:503-510).Türk sanayisiide uzun dönemde ihracatını *geliştirmek için bu teknolojileri kullanmak daha da önemlisi üretimine geçmek zorundadır. Nitekim* DTM hazırladığı *ihracat stratejisinde* bilişim sektörü ihracatın artırılmasında hedef sektörler arasında *gösterilmektedir.*

itibariyle önemli bir değişiklik yoktur. Yatırım mallarının ithalat içindeki payı yıldan yıla dalgalanmış, fakat ortalamadan fazla sapmamıştır. Buna karşılık hammadde ve tüketim malları ithalatının görece paylarında küçümsenmeyecek değişimler meydana gelmiştir. Tüketim malları ithalatının toplam ithalattaki payı 1980'li yılların başında %2 civarında iken, 1990'da %13,6'ya ulaşmış, 1998 yılında ise %18,6'yı bulmuştur. Hammaddelerin ithalattaki payı ise, 1980'de %78 civarında iken 1998'de %50'nin altına gerilemiştir (çizelge 73).

Çizelge 73: Türkiye'nin ana mal gruplarına göre ithalatı (1980-1998).

Yıllar	Hammaddeler		Yatırım Malları		Tüketim Malları		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1980	6 158	77,9	1 581	20,0	170	2,1	7 909	100
1981	6 547	73,3	2 207	24,7	179	2,0	8 933	100
1982	6 337	71,7	2 324	26,3	182	2,1	8 843	100
1983	6 676	72,3	2 317	25,1	242	2,6	9 235	100
1984	7 624	70,9	2 659	24,7	474	4,4	10 757	100
1985	7 835	69,1	2 603	22,9	905	8,0	11 343	100
1986	6 675	60,1	3 474	31,3	956	8,6	11 105	100
1987	9 180	64,8	3 817	27,0	1 161	8,2	14 158	100
1988	9 236	64,4	3 989	27,8	1 110	7,7	14 335	100
1989	10 568	66,9	3 847	24,4	1 377	8,7	15 792	100
1990	13 490	60,5	5 787	25,9	3 025	13,6	22 302	100
1991	12 090	57,4	6 046	28,7	2 911	13,8	21 047	100
1992	13 127	57,4	6 772	29,6	2 972	13,0	22 871	100
1993	15 746	53,5	9 565	32,5	4 117	14,0	29 428	100
1994	13 596	58,4	6 895	29,6	2 780	11,9	23 270	100
1995	20 807	58,3	10 488	29,4	4 414	12,4	35 709	100
1996	23 246	53,3	13 616	31,2	6 765	15,5	43 627	100
1997	25 085	51,7	15 617	32,2	7 856	16,2	48 558	100
1998	22 106	48,1	15 255	33,2	8 561	18,6	45 922	100
Ort.		62,6		27,7		9,7		100

Kaynak: DİE

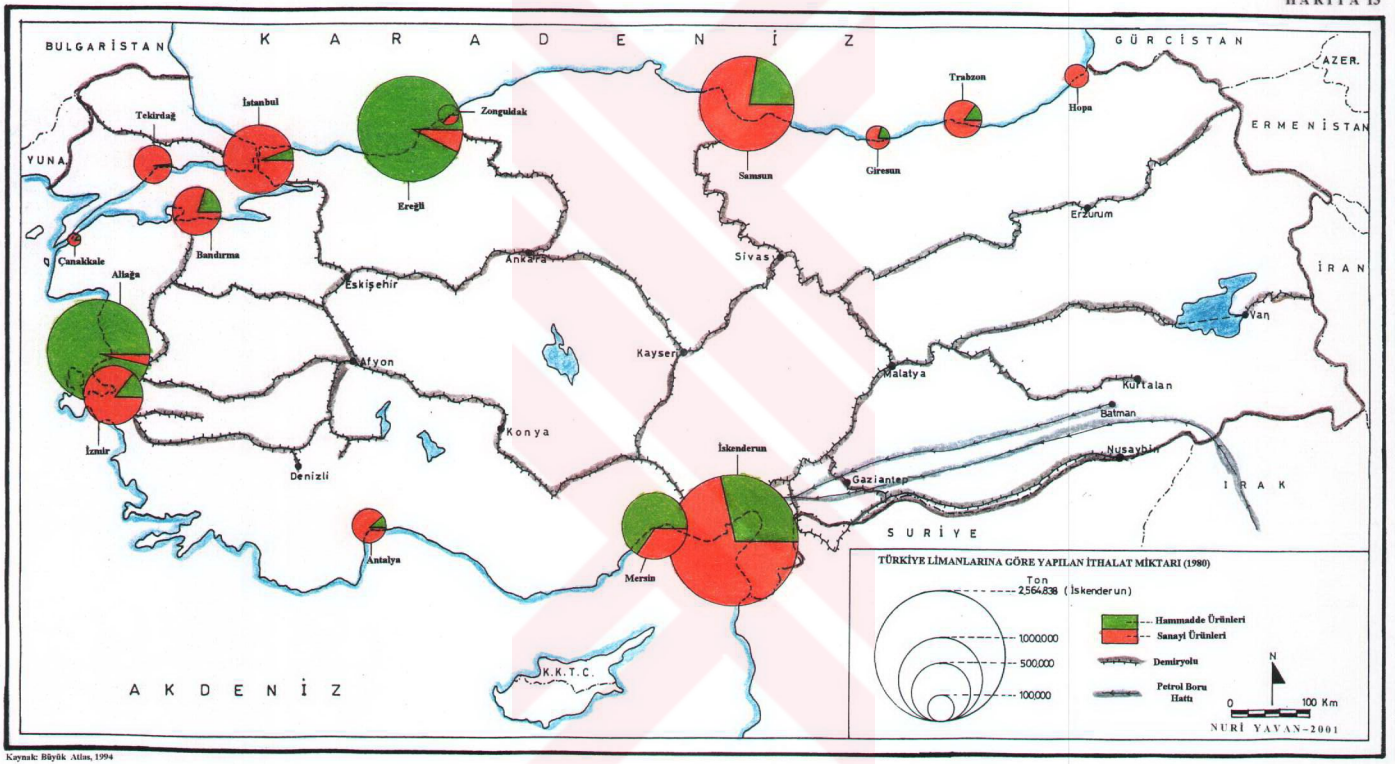
1980 sonrasında Türkiye'nin ithalat yapısının nasıl bir değişim geçirdiğini anlamak amacıyla oluşturduğumuz harita 13 ve 14 dikkatle incelendiği zaman şunları tesbit etmek mümkündür: 1980 yılında Türkiye limanlarından gerçekleştirilen ithalatın miktar olarak çoğunluğunu sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Hammaddelerin ithalattaki payı ise sanayi ürünlerine göre biraz daha azdır. Bu durum ilk bakışta çizelge 73'te görülen hammadde ithalatın değer olarak payı ile çelişkili görünmektedir. Ancak daha öncede açıklandığı (daha sonraki kısımlarda da ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır) üzere 1980 yılında hammadde ithalatı özelliklede hammaddeler içinde en büyük payı oluşturan ham petrol ithalatının, fiyatlarının

olağanüstü yükselmesi (bk. çizelge 76) nedeniyle değer olarak çok yükselmesi, hammaddeler ithalatının değer olarak yüksek gözükmesini sağlamıştır. Oysa, yük miktarını esas alan harita 13 bu durumu yani 1980 yılında Türkiye ithalatı içinde hammaddelerin payının bu denli fazla olmadığıın açıkca ortaya koymaktadır. Ayrıca harita 13 1980'lerin başında Türkiye'nin büyük oranda sanayi ürünleri ithal eden bir ülke olduğunu da hiçbir şüpheye meydan vermeyecek şekilde açıklamaktadır.

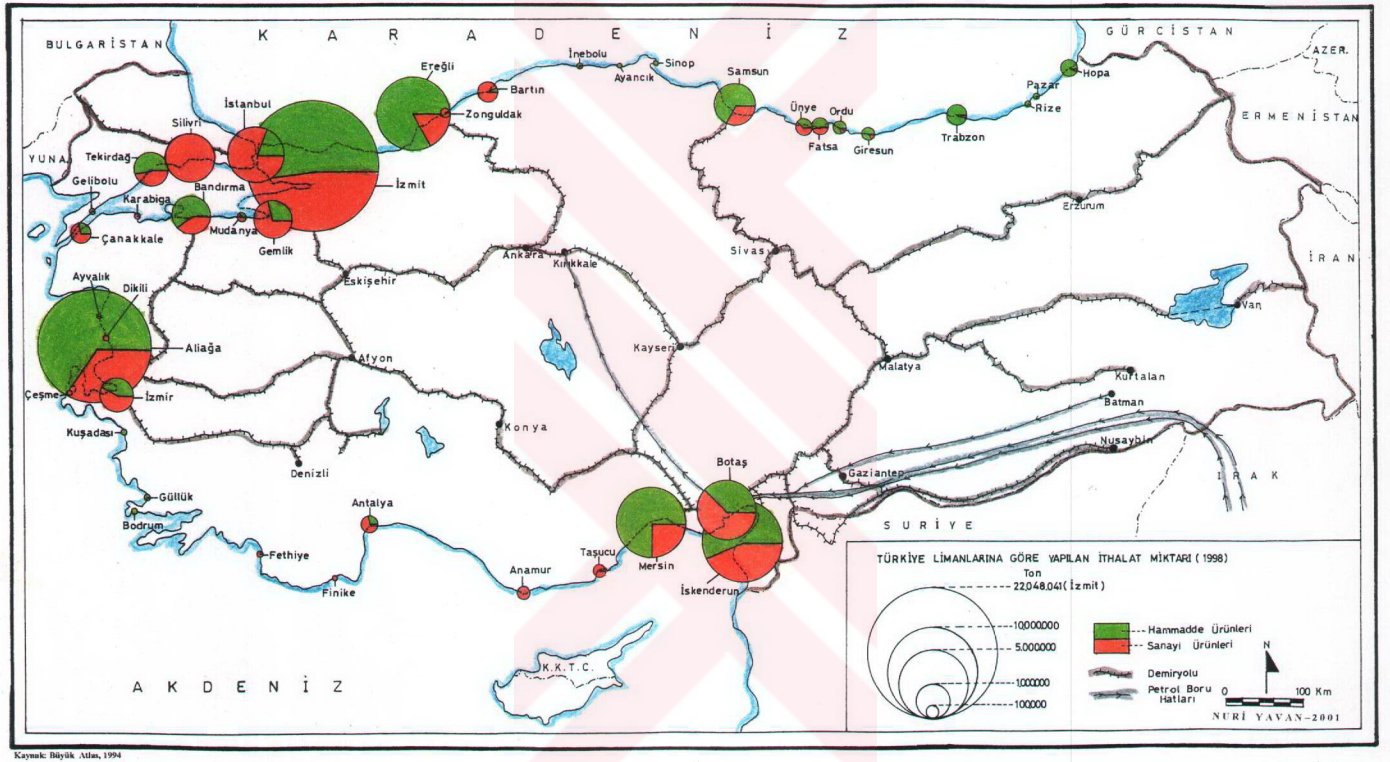
1998 yılında bu durumun kısmen de olsa değiştiğini sanayi ürünleri ithalatının limanlarımızdan daha az indirilmesi,buna karşın hammadde ithalatının daha çok indirilmesi ile anlamaktayız. Nitekim 1998'de ithal edilen malların miktar olarak %54,5'ini hammaddeler oluştururken, sanayi ürünlerinin payı %45,5 düzeyine inmiştir. Bu miktar bazındaki oranlar ile çizelge 73'deki değer bazındaki oranlarla büyük oranda birbiri ile örtüştüğünü göstermektedir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Günümüzde, Türkiye sanayisinin ulaştığı aşamanın, sanayi mallarından çok hammaddelere ya da ara mallarına gereksinim duymasıdır. Nitekim daha önce ve bu kısımdan sonrada yaptığımız çözümlemeler harita 14'ü doğrulamaktadır. Türkiye ithalatının yapısı 1980'lerde sanayi malları ağırlıklı iken, geçen zaman sürecinin sanayileşmede ulaştığı aşama bunu daha çok hammadde ve/veya ara malına doğru kaydırmıştır. Bu da ithalatın yapısında bir takım değişiklikler yaratmıştır.

1980'de en büyük ithalat limanının İskenderun limanı olduğu göze çarpmaktadır. Onu daha çok ham petrol ithal eden Aliağa limanı ile, büyük oranda demir cevheri ve taşkömürü ithalatına gereksinim duyan Ereğli ve Karabük demir-çelik fabrikalarının ihtiyacını karşılayan Ereğli limanı izlemektedir. Bunların yanında diğer limanların büyük oranda sanayi ürünleri yani yatırım (makine-teçhizat ve inşaat malzemesi) ve tüketim mallarından (dayanıklı ve yarı dayanıklı eşyalar, otomobil ve gıda maddeleri gibi) oluşan endüstriyel maddeler ithal ettiği görülmektedir.

1998 yılında Türkiye limanlarına göre yapılan ithalatın dağılışı incelendiğinde ise (harita 14), en büyük ithalat limanını İzmit olduğu, onu Aliağa'nın takip ettiği, hemen ardından ise, İskenderun ve Ereğli limanları ile Mersin limanının geldiği görülmektedir. Bu büyük ithalat limanlarından indirilen yükün 2/3'ünden fazlasının hammaddelerden özellikle de madenler (demir, bakır ve metalik olmayan madenler) ve enerji kaynaklarından (ham petrol ve taşkömürü gibi) oluşması dikkati çekicidir. Bu durum limanların çevresinde kurulmuş ülkemizin en büyük ve en yoğun sanayi

Kaynak: Büyük Atlas, 1994

Kaynak: Büyük Atlas, 1994

tesislerinin büyük oranda hammaddeye bağımlı olduğunu daha genel bir ifade ile Türk sanayisi üretmek için büyük ölçüde hammadde ya da ara malı ithalatına ihtiyaç duymaktadır. Sanayi ürünleri ithalatının ise daha çok Marmara denizi cevresindeki limanlardan yapılmaktadır.

Sonuç olarak harita 13 ve 14 Türkiye ithalatının 1980 sonrası sanayileşmenin niteliği ile ilgili olarak nasıl bir yapısal değişim gösterdiğini oldukça anlamlı bir hale getirmektedir.

Türkiye'de ithalatın bileşimi, uygulana gelen sanayileşme modelini ve sanayileşmenin ulaştığı aşamayı yansıtmaktadır. Ara malları ve yatırım malları ithalatının toplam ithalat değeri içinde çok büyük bir paya sahip olması ve tüketim malları ithalatının son yıllardaki genişlemeye rağmen, sınırlı bir yer tutması anlamlıdır. Mevcut sanayi ara ve yatırım malları bakımından ileri derecede ithalata bağımlıdır. Buna karşılık tüketim mallarının yerli üretiminde belirli bir yere gelinmiştir.

İthalatın bileşiminde tüketim maları lehine olan değişme, ithalat rejimindeki liberalleşme ile açıklanabilir. İthalat rejimi 1981-1984 döneminde kotaların kaldırılması ile büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Bu konuda önemli düzenleme 1984 yılında gerçekleştirilmiştir. İthalat rejimi o tarihten bu yana fazla bir değişikliğe uğramamış ve istikrar kazanmıştır. Yeni ithalat rejiminde tüketim malları fon ödenerek ithal edilecek mallar listesine girmiştir. Böylece ithaline daha önce izin verilmeyen ve çoğunlukla kaçak yollardan ülkeye giren tüketim malları ithalatı normal kanallara çekilmiştir. Türkiye'de yabancı lüks tüketim mallarına karşı her zaman büyük bir talep olagelmiştir. Bu talep normal yollardan karşılanamayınca, mal ve döviz kaçakçılığının ve karaborsanın başlıca nedenlerinden birisi olmuştur. 1980'den sonra bu malların ithalatına izin verilmesi ile ithalatın bileşiminde sözü edilen değişiklikler ortaya çıkmıştır (Şahin, 2000: 328).

"Bununla birlikte çizelgede özellikle 1996'dan sonra tüketim malları ithalatında göreceli bir artışın olduğu anlaşılmaktadır. Bunu AB ile oluşturulan Gümrük Birliği çerçevesinde bu bölgeye karşı gümrük vergilerinin sıfırlanması ve bölge dışı ülkelere karşıda önemli ölçüde azaltılması ile açıklayabiliriz" (Seyidoğlu, 1999a: 624). Ayrıca gümrük birliği sonrası yatırım malları oranında görülen bir miktar artış da, sanayileşmenin yönü açısından sevindirici kabul edilebilir.

İthalatın bileşiminde en büyük pastayı teşkil eden hammaddelerin, 1980 sonrası önemli değişim yaşadığı görülmektedir. Hammaddeler içerisinde yer alan en önemli mal ham petrol ve petrol ürünleridir. Petrol ve petrol ürünleri 1980 yılında hammadde ithalatının %60'ını (3.698 milyon dolar) kapsarken, bu oran 1985'te %44,7'ye, Körfez Krizi patlak vermeden bir yıl önce (1989) %25,5'e (2.697 milyon dolar) inmiştir. 1980-1990 döneminde, Ağustos 1990'da patlak veren Körfez Krizine kadar, petrol fiyatları aşama aşama gerilemiştir. Bunun sonucu olarak, petrol ithalatı miktar olarak artmasına rağmen (çizelge 77), ham petrol ve ürünlerinin hammaddeler ve genel ithalat içindeki oranının bir hayli düşmesine neden olmuştur (çizelge 73). Mesela 1994'te petrol ve ürünleri hammaddeler içinde %20,4'lük paya sahipken, 1998'de bu oran %11,6'ya inmiştir. Sonuç olarak hammaddelerin ithalat içindeki payının düşmesinde temel etken, ham petrolün değer ve oransal olarak ithalat ve hammaddeler içindeki payının azalması yatmaktadır. Nitekim ham petrol ve petrol ürünlerini hammaddelerin içinden çıkardığımız zaman 1980'de hammaddelerin ithalat içindeki payı %18 iken, 1989'da %41'e çıkmış ve 1998'de de bu oran %37 olarak gerçekleşmiştir. Görülüyor ki, 1980'den sonra günümüze petrol dışı hammadde ithalatı azalmamış aksine hem değer hem de pay olarak artmıştır.

Çizelge 74: Türkiye'nin ana mal gruplarına ya da BEC mal sınıflamasına göre ithalatı (1989-1999).

Yıllar	Sermaye malları		Ara malları		Tüketim malları		Diğer		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1989	2 548	16,1	12 499	79,2	733	4,6	7,0	0,0	15 787	100
1990	4 041	18,1	16 153	72,4	2 076	9,3	32,0	0,1	22 302	100
1991	4 296	20,4	15 053	71,5	1 575	7,5	123,0	0,6	21 047	100
1992	4 826	22,4	15 184	70,4	1 472	6,8	89,0	0,4	21 571	100
1993	7 358	25,0	19 402	65,9	2 526	8,6	142,0	0,5	29 428	100
1994	5 220	22,4	16 566	71,2	1 381	5,9	103,0	0,4	23 270	100
1995	8 119	22,7	25 079	70,2	2 416	6,8	95,0	0,3	35 709	100
1996	10 336	23,7	28 738	65,9	4 424	10,1	129,0	0,3	43 627	100
1997	11 074	22,8	31 896	65,7	5 313	10,9	301,0	0,6	48 584	100
1998	10 652	23,2	29 574	64,4	5 325	11,6	370,0	0,8	45 921	100
1999	8 730	21,5	26 571	65,3	5 063	12,4	327,0	0,8	40 691	100
Ort.		21,7		69,3		8,6		0,4		100

Kaynak: DİE

İthalatın geniş ekonomik kategorilerin sınıflamasına (BEC) göre dağılışını incelediğimizde, 1989'da sermaye mallarının ithalat içindeki payı %16,1 iken, bu oranın 1999'da %21,5'e yükseldiği görülmektedir. Ara mallarının payı ise aynı

dönemde %79,1'den %65,3'e düşmüştür. Buna karşılık tüketim mallarının ithalat içindeki oranı %4,6'dan dönem sonunda %12,4'e yükselmiştir ki 1996'dan itibaren bu sektörde görülen artış dikkati çekicidir (çizelge 74).

Türkiye'nin 1999 yılında ithal ettiği malların %4'ü tarımsal niteliklidir (bitkisel ve hayvansal ürünler, su ve orman ürünleri). İthalatın %10,4'ünü ise madencilik ürünleri (maden kömürü, ham petrol, doğal gaz, metal cevherleri ile taş ocakçılığı ürünleri) oluşturmaktadır. Sanayi sektörünün ithalattaki payı ise %85,6'dır. Görülüyor ki, ithalatın ana sektörlerine göre yapısı ile ihracatın ana sektörlerine göre yapısı birbirine son derece benzemektedir. Zira 1999 yılında ihracatın içinde tarımın payı %9,1, madencilik ürünlerinin payı %1,4 ve sanayi sektörünün payı %89,9 idi. IMF ve Dünya Bankasının yaptığı tasniflemeye göre, bu rakamlar (ihracat ve ithalatın ana sektörlerini gösteren değerler) ile Türkiye orta gelirli ülkelerin (sanayileşmekte olan ülkelerin) ortalamalarını aşmış, yüksek gelirli (sanayileşmiş ülkeler) pek çok ülke ile aynı sınıfa dahil olmuştur.

İthalatın yapısını madde bazında daha iyi anlamak için SITC eşya sınıflamasını irdelemek gerekir. Bunun için hazırladığımız çizelge 75 dikkatle incelenirse, Türkiye ithalatının ve sanayileşme aşamasının 21 yıllık dönemde geçirdiği değişimi anlamak daha iyi mümkün olur.

I. Grup: *Gıda madddeleri ve canlı hayvanlar*: Tarımsal ürünlerden oluşan bu grubun ithalat içindeki payı dönem boyunca ortalama %2,6 olmuştur. Bazı yıllar grubun payında görülen ortalamadan sapmalar iklim koşulları ile alakalı olarak, özellikle tahılların ülke içi üretiminden kaynaklanmaktadır (çizelge 75 ve şekil 46).

Türkiye tarımsal üretim potansiyeli yüksek, hemen her çeşit tarım ürününün üretilebildiği (kahve, kakao ve kauçuk gibi bazı tropikal ürünler hariç) bir ülkedir. Ancak bu durum şöyle bir yanılgı yaratmamalıdır. "Türkiye'de her türlü tarım ürünü üretildiğine göre üretiminin yeterli olduğu hiçbir tarımsal ürün ithal edilmemektedir" şeklinde çokça ifade edilen bir söylem doğru değildir. Çünkü gerek Türkiye'de gerekse dünyanın pek çok ülkesinde ülke üretimi tüketimi karşılasa bile, o malın ithalatı yinede yapılmaktadır. Bunda farklı zevk ve tat anlayışı en önemli yeri oynamaktadır. Yani örneğin, Türkiye'de elma üretimi tüketimi karşılamaktadır ama yine de bir miktar farklı iklime ait, farklı tat ve çeşitte elma ithalatı söz konusudur. Bir başka örnek,olarak şunu verebiliriz. Türkiye tüketimini karşılayacak kadar

SITC'nin kaç sınıflandırılmış göre

Mallarım	Değer	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1996	1996	1997	1998	1999	2 000	Ort.
Gerçekleşkam	Bin TL	905 668 183	994 763 732	1 453 278 620	2 114 031 336	3 999 812 998	5 959 206 342	7 503 021 784	12 297 647 402	20 371 286 112	33 827 687 061	58 754 663 769	88 914 270 669	169 624 007 621	326 863 773 696	683 926 640 747	1 649 164 033 081	3 659 030 000 000	7 423 084 000 000	11 689 837 000 000	17 668 798 790 332	33 818 976 218 000	
	Bin $	7 814 636	8 664 361	6 793 586	9 179 176	10 662 776	11 274 724	11 020 224	14 092 822	14 266 877	15 782 143	22 302 126	21 047 013	22 811 065	29 426 370	23 270 019	35 709 011	43 827 000	48 685 000	45 921 000	40 886 746	64 149 800	
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
i. Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	Bin TL	128 811	96 300 297	174 150 915	214 305 247	422 973 619	550 922 248	725 408 652	976 458 277	1 248 227 736	1 531 147 151	3 032 757 499	3 951 546 167	4 743 159 226	5 157 063 700	12 573 175 736	59 892 627 950	136 834 000 000	297 346 000 000	303 770 000 000	450 866 126 330	751 879 923 000	
	Bin $	142 196	92 326	120 034	93 134	105 623	109 033	107 834	367 024	175 514	647 463	1 172 023	866 926	534 121	874 079	650 378	1 481 838	1 776 000	1 426 000	1 165 000	1 074 615	1 202 530	
	%	1,9	1,0	1,4	0,7	3,3	2,6	2,4	2,6	1,3	4,4	5,3	2,2	2,8	2,5	2,0	4,1	4,1	2,9	2,4	2,6	2,2	2,8
ii. İçkiler ve tütün	Bin TL	9 202	12 865	25 466	26 651	19 337 514	23 164 353	36 326 643	151 347 396	275 176 353	496 205 124	920 230 889	1 597 083 994	2 906 413 320	3 568 202 240	4 089 896 235	7 928 320 035	22 885 000 000	58 508 000 000	83 446 000 000	129 233 819 970	228 326 445 000	
	Bin $	1 015	774	1 850	1 272	27 117	57 610	124 535	186 922	188 801	224 984	345 277	361 432	333 435	536 232	152 519	173 320	296 000	393 000	319 000	308 035	364 500	
	%	0,00	0,00	0,00	0,00	0,68	0,97	1,13	1,33	1,32	1,42	1,86	1,81	1,44	1,14	0,66	0,49	0,66	0,81	0,69	0,78	0,67	0,8
iii. Akaryakıt ve yağlayıcılar hariç yakıtlar	Bin TL	22 625	32 343 061	63 045 623	117 742 151	211 088 63	305 192 104	567 335 062	1 169 274 776	1 379 914 162	3 428 949 534	4 346 021 991	6 826 572 044	13 129 045 133	27 714 039 196	67 907 122 983	169 004 652 479	293 249 000 000	592 041 000 000	892 947 000 000	1 057 965 354 533	2 056 754 594 000	
	Bin $	2 498	2 924	1 852	5 571	5 647	8 940	8 591	11 327 958	7 352 111	12 655 672	13 634 677	16 277 671	13 879 879	24 888 494	9 263 583	9 536 077	8 636 000	9 926 000	3 502 000	2 521 715	3 283 400	
	%	2,8	3,1	4,4	5,4	5,3	6,7	7,6	9,4	6,8	10,2	7,5	7,7	8,3	8,5	9,9	9,9	8,3	8,1	7,6	6,2	6,1	7,3
iv. Madeni yağlar ve yağlayıcılar	Bin TL	111 600	221 555	536 512 753	763 849 907	1 420 229 831	1 924 811 258	1 776 769 424	2 765 506 297	4 384 313 259	5 930 117 868	12 212 033 011	15 770 602 207	26 198 357 347	43 704 713 866	112 505 443 274	212 338 445 849	489 659 000 000	910 032 000 000	1 155 152 000 000	2 255 152 365 424	5 951 648 692 000	
	Bin $	13 766	19 244	41 252	34 746	35 726	37 724	26 102	33 179	21 444	32 057	54 281	37 468	46 224	68 966	27 270	32 006	29 000	14 000	9 000	5 375 272	9 501 200	
	%	50,0	44,2	43,8	40,6	35,6	33,6	19,9	22,6	21,4	20,5	20,7	17,8	16,4	13,3	16,4	12,9	13,6	12,6	9,8	13,2	17,3	23,7
v. Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar	Bin TL	4 273	5 501	11 442	16 754	20 752	27 262	37 468	51	53 263	67	129	332	374	403	454	647	1	1	1	1	1	
	Bin $	527	623	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	%	1,6	1,2	1,2	1,0	2,2	1,9	1,3	1,0	1,6	1,9	1,3	1,9	1,6	1,4	2,0	1,8	1,2	1,2	1,1	1,1	0,7	1,4
vi. Kimya sanayii ve buna bağlı sanayii mallar	Bin TL	37 026	45	92 016	168	249	1 778	2	1 023	5	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Bin $	4 566	5 212	6 393	7 379	7 552	7 472	6	2 142	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	%	13,6	12,8	11,6	12,8	14,6	13,1	14,4	13,2	16,5	14,9	12,8	13,7	13,6	12,1	13,8	16,0	13,2	13,2	14,3	16,6	13,6	14,0
vii. Başlıca sınıflara ayrılmış eşyalar	Bin TL	51	1	100	183	223	273	1	2 241	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Bin $	6	5	7	8	8	8	6	16	6	6	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
viii. Makine ve ulaşım	Bin TL	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Bin $	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	%	17,6	23,0	26,3	25,7	25,3	27,1	30,6	28,6	29,2	28,0	31,8	34,1	36,2	38,2	33,9	32,2	36,3	38,4	39,7	37,8	37,6	31,3
ix. Çeşitli mamul eşya	Bin TL	3 432	4 631	9 730	15	35 768	52	132	235	531	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Bin $	427	534	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	%	0,7	1,0	1,4	1,7	1,8	2,2	2,0	2,0	3,1	3,1	4,2	4,3	4,2	4,5	4,1	4,3	4,7	5,0	5,8	5,8	6,1	3,8
x. Karakterize olmayan çeşitli eşya ve işlemler	Bin TL	43	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Bin $	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Yapılar SITC ve DTM

Uluslararası standart ticaret sınıflamasına göre dış ticaret (SITC, Rev.3)

0 Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar

1 İçkiler ve tütün

2 Akaryakıt hariç, yenilmeyen hammaddeler
Yenilmeyen hammaddeler, ham ve kuru
Ham kauçuk (sentetik ve rejenere kauçuk dahil)
Mantar ve odun
Hammaddeler ve tekstil ile ilgili
Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)
Metal cevherleri ve döküntüleri ve hurdaları
Diğer yenilmeyen hammaddeler ve ilgili ürünler

3 Madeni yakıtlar, yağlar ve ilgili maddeler
Taş kömür, briket ve kömür
Petrol ve petrol ürünleri
Doğal gaz ve mamul gaz
Elektrik enerjisi

4 Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar
Hayvansal yağ ve katı yağlar
İşlem görmemiş bitkisel sıvı ve katı yağlar
İşlenmiş sıvı ve katı yağlar, mumlar

5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri
Organik kimyasal ürünler
Anorganik kimyasal ürünler
Değişkat ve boyacılık kullanılan ürünler
Tıbbi ve eczacılık ürünleri
Uçucu yağ içeren parfümeri, kozmetik, tuvalet müstahzarları
Gübreler (2702 grubundakiler hariç)
Plastik şekilsiz maddeler
İlk şekilde olmayan plastikler
Başka yerde belirtilmeyen kimyasal madde ve ürünleri

6 Başlıca sınıflara ayrılmış işlenmiş mallar
İşlenmiş deri ve kürkler
Kauçuktan eşya
Mantar ve ahşaptan eşya (mobilya hariç)
Kağıt kartonlar ve kağıt hamurundan eşya
Diğer tekstil ipliklen, kumaşlar, şekil verilmiş manufacturan eşyalar
Diğer metal cinsiyen mahsulden yapılmış eşyalar
Demir ve çelik
Demir dışı cevheyen madenler
Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya

7 Makine ve ulaştırma araçları
Genç üretim fabrikalar ve araçlar
Bazı sanayiler için özenli olan makine ve cihazlar
Metal işleme makineleri
Diğer genel endüstri makineleri, cihazları ve aksamı

8 Başlıca sınıflara ayrılmış eşya ve mamuller
Büro makinaları, otomatik veri işleme makinaları
Haberleşme sesi sağıdelma ve verme cihazları
Elektrik makinaları, cihaz ve ayıl ve aksamı
Kara taşıtları
Diğer taşıt araçları

9 Çeşitli mamul eşya
Profesyonel, bilimsel ve tıbbi alet, cihaz ve aydınlatma cihazları
Matbaa yıllık tasvir, yıldız payandaları ve yastıklar
Sayısal eşyalar, el çantaları vb. taşıyıcı eşya
Giyim eşyaları ve bunların aksesuarları
Ayakkabılar
Madeni ölçü, kontrol aletleri ve cihazları
Fotoğraf makinaları, optik eşyalar, kol ve duvar saatları
Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar

X SITC'de hiç bir yerde sınıflandırılmamış eşya ve mamuller

buğday ürettiği hatta ihraç ettiği yıllarda bile buğday ithal etmiştir. Bu durumun iki nedeni olabilir. İlki, Osmanlı döneminde de olduğu gibi, yurtiçinde üretilen buğdayın pahalı olması ya da ulaşım güçlüklerinin maliyeti artırması; ikincisi, ve daha da önemlisi, örneğin un üreten büyük ölçekli bir firmanın, ithal buğdayın maliyeti pahalı bile olsa türü, çeşitli, kalite ve tatta farklı olan bir buğday çeşidini, ürettiği ürüne yani una katacağı, böylece de unun kalite ve tadının yükseleceği yönünde yaptığı ithalat akla gelebilir. Buna bir de devletin ithalat bağlantısı ilave edilebilir.

Özetle ifade etmek istediğimiz şey, Türkiye'nin hemen her çeşit tarım ürününü az veya çok ithal ettiği gerçeğidir ki bunun yadsınacak bir tarafı da yoktur. Zira engellerin kalktığı, serbest ticaretin tüm ülkelerde egemen kılınmaya çalışıldığı küreselleşen bir dünyada hemen her ülke açık bir pazar konumundadır. Bu pazara herkes istediği ürünü getirip, kalite, tat ve fiyatların rekabeti altında satışa sunabilmektedir. Ancak burada şunu da önemle vurgulamak gerekir ki, Dünya Ticaret Örgütü olsun AB olsun pek çok iktisadi teşkilat, bugüne kadar dünya ticaretinin serbestleşmesi yönünde, sanayi ve madencilik ürünlerinde çok önemli yollar kat etmiş hatta bazı durumlarda engelsiz bir aşamayı bile sağlamıştır. Fakat tarım ürünlerinin serbest, engelsiz, gümrüksüz ticareti konusunda pek çok ülke çekinceler ortaya koymuş ve halen bu konuda müzakerelere devam edilmektedir.

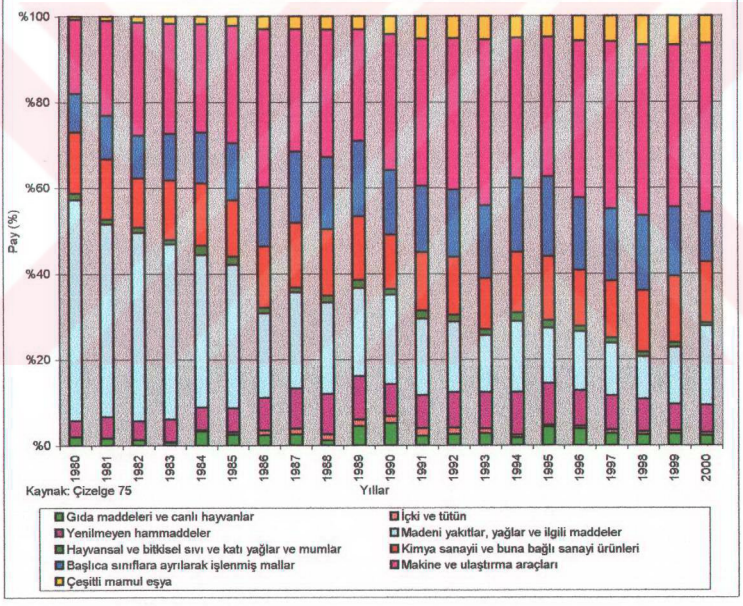
Ülkemiz ithalatı içinde 1980'den günümüze dikkati çeken iki önemli mal vardır. Bunlardan ilki *tahıl ve tahıl ürünleridir*. Türkiye 1980-2000 döneminde her zaman tahıl yada tahıl ürünü ithal etmiştir. Ancak bunun ithalat içinde önemli yer işgal ettiği yıllar 1984-1986 arasında, 1989-1990 yıllarında ve 1993-1999 arasındadır. Ortalama olarak bu yıllarda ithalatın %1,5'ini tahıl ve tahıl ürünleri teşkil etmiştir. Rakamların bize gösterdiğine göre, Türkiye geçmişte olduğu gibi 1980 sonrası ve günümüzde de iyi gitmeyen iklim ve üretim yıllarında tahıl ithalatına başvurduğu gerçeğidir. İlginç olan 1980 sonrasında, 1980 öncesine nazaran tahıl ithalatının toplam ithalat içinde daha istikrarlı ama daha küçük bir paya sahip olmasıdır. Bu duruma yol açan en önemli gelişme, 1980 sonrası Türkiye'nin buğday, arpa ve mısır üretimini artırmış olması ve hektar başına verimi planlı döneme nazaran mısırda iki katına, buğday ve arpa da ise yaklaşık bir katına çıkarmasında aramak gerekir. 1980-2000 dönemi içinde Türkiye en büyük tahıl ithalatını 1989 yılında (Türkiye ithalatının ¼'ü) yapmıştır. Çünkü 1989 yılında bir önceki yıla göre buğday üretimi 4,3 milyon ton

azalarak 16,2 milyona, arpa üretimi de 3 milyon ton azalarak 4,5 milyon tona düşmüştür. Dolayısıyla üretimdeki bu azalma ithalatı artıran en önemli etken olmuştur. Türkiye 1996 yılından beri her yıl 400-800 milyon dolar arasında değişen miktarlarda tahıl ithalatı yapmaktadır.

Gıda maddeleri içinde ikinci önemli ithal malı *hayvan yemleri*dir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ülkemiz dışalımında hayvan yemlerinin payı giderek artış göstermiş ve 2000 yılında tarımsal ürünler arasında tahıldan sonra ikinci önemli ithal malı (176 milyon dolar) haline gelmiştir

Bu grup içinde başka pek çok gıda maddesi ve tarım ürünü de ithal edilmektedir. Ancak bunların toplam ithalat içindeki oranı son derece düşüktür.

Şekil 46: Türkiye ithalatında madde gruplarının payları (1980-2000)

II. Grup: *İçkiler ve tütün*; Bu grubun ithalat içindeki payı %1'in bile altındadır (çizelge 75 ve şekil 46). Ancak 1980 sonrası bu kategoride ilginç gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye'de içki ve tütün sanayi tesislerinin kuruluşu 19.yüzyıla, Osmanlı devrine inmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında TEKEL'in

kurulmasıyla tesis sayısı, üretimi ve çeşit artmıştır. Türkiye'de düşük ve yüksek alkollü içkiler ile alkolsüz içkiler üretiminde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Daha çok bira, şarap, rakı ve malt ihraç eden ülkemiz, karşılığında viski vb. gibi alkollü içkiler yanında alkolsüz içkilerde ithal etmektedir. Ancak bu sanayi ürünlerinin ithalattaki payı son derece düşüktür.

Türkiye 1984 yılına kadar tütün ve tütün mamulleri ithal eden bir ülke değildi. Aksine ülkemiz geçmişte ve bugün bile dünyanın sayılı tütün üretici ve ihracatçısı ülkelerinden biridir. 1984 yılında, 24 Ocak Kararlarının bir uzantısı şeklinde çıkarılan ve ithalatı tamamen liberalleştiren çok önemli bir *ithalat rejimi* yürürlüğe konmuştur. Yeni ithalat rejiminin getirilmesindeki en önemli amaç daha öncede ifade edildiği gibi "yerli sanayii terbiye ederek, suni fiyat artışlarına engel olmak ve yerli ürünlerin kalitelerini yükseltmesi için, ülke içinde belli bir rekabet ortamı yaratmak, yerli üreticileri bu konuda zorlamaktır. Ayrıca eskiden kaçak olarak ülkeye giren bazı tüketim mallarını normal kanallar ile ithaline imkan tanıyarak kaçakçılığına engel olmak ve bu yoldan dışarıya giden dövizlerin resmi kuruluşlara gitmesini sağlamakta amaçlanmıştır" (Karluk, 1999 :472). Bu rejimin yürürlüğe girmesi ile birlikte silah, cephane ve uyuşturucu maddeler dışındaki malların tamamı serbest bırakılmıştır. Dolayısıyla bu gelişme o zamana kadar ülkeye kaçak olarak giren tütün ve özelliklede yabancı sigara ithalatını başlatmıştır. Nitekim 1984 yılında itibaren her geçen yıl artan miktarda sigara ithalatı başlamıştır. 1986'dan itibaren sigara ithalatı hemen hemen tütün ihracatının yarısı değerine karşılık gelmiş, hatta 1990'dan itibaren ihracat değeri ile ithalat değeri birbirine çok yaklaşmıştır. Mesela 1992 yılında tütün ve mamullerinin ihraç değeri 332 milyon dolar iken, ithalat değeri 319 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise tütün ve mamullerinin ihracatı 491 milyon dolar iken, ithalatın 350 milyon dolar olduğu ve ihracatın ithalatı karşılama oranının %140 olduğunu tespit ediyoruz. Tabi 350 milyon dolarlık ithalatın 290 milyon doları yaprak tütüne, geri kalan miktarı ise sigaraya aittir. 1990 sonrası sigara ithalatı yaprak tütün ithalatının gerisine düşmüştür. Bunda en önemli etken, son yıllarda yabancı sigara fabrikalarının ülkemizde yatırım yapmaları ve önceden ithal edilen sigaraların artık ülkemizde üretilerek bir nevi ikamesinin sağlanmasıdır.

III. Grup: *Yenilmeyen hammaddeler* ; madenler dışında tamamı tarımsal nitelikli olan bu grubun ithalattaki payı ortalama %7,3 civarındadır (çizelge 75). Hammaddeler sınıfında yer alan en önemli ithalat maddesi, *metalik olmayan madenler* ya da başka bir ifadeyle endüstriyel hammaddeler oluşturmaktadır. Ülkemizde metal dışı maden üretimi (bor, perlit, fosfat, manyezit, asbest, barit, kükürt, mermer, tuz, zımpara, trona, pomza, bentonit, lületaşı, kil, kaolin, kuvarsit, fluorit ve kireçtaşı) söz konusu olmakla beraber, özellikle kimya ve gübre sanayinin kullandığı madenler (fosfat, fluorit, kükürt ve pirit gibi) ile amyant (asbest) gibi cevherlerin büyük oranda ihtiyacı karşılamaması nedeniyle ithal yoluna gidildiği ve bu 5 madenin en fazla ödeme yapılan maden kalemleri olduğunu görüyoruz.

Metal olmayan madenlerin ithalattaki payı 1980'de %2,3 iken, 1986'dan itibaren bu oran %3'ün üzerine çıkmış ve (hatta bazı yıllar meselâ 1989'da %5,5'i bile bulmuştur) aşağı-yukarı bu seviyelerdeki yerini günümüze kadar korumuştur. Ancak bu endüstriyel hammaddelerin dışalımdaki değeri dönem başında 176 milyon dolar iken, 1993 yılında itibaren bu miktar 1 milyar doları aşmıştır.

Yenilmeyen hammaddeler kategorisinde yer alan ikinci önemli ithal maddesi *dokuma elyafıdır*. Yani dokuma sanayinin istediği pamuk, yün, keten, kenevir ve ipek gibi hammaddelerdir. Bu dokumacılık hammaddelerinin 1980'de ithalat içindeki payı %0,7 (54 milyon dolar)'dır. İthal edilen 54 milyon dolarlık hammaddenin de hemen tamamına yakını merinos yününden oluşmaktaydı. Ayrıca az da olsa ipek, keten, kenevir ve pamuk gibi madde ithalatı da söz konusu idi. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş ve dokuma hammaddelerinin ithalattaki payı giderek artmaya başlamış ve 1987'de %2,6'ya çıkmış, bu yıldan sonra 2000 yılına kadar ortalama %2'den hiç sapmaksızın ithalat içinde devamlı yerini koruyan bir konuma kavuşmuştur. Meselâ, 2000 yılında ithalatın %2,1'ini (1.112 milyon dolar) dokuma hammaddeleri oluşturmuştur. 1980-2000 döneminde bu maddelerin ithalat içindeki ürün bileşiminde çok ilginç bir değişim meydana gelmiştir ki bu değişimi sağlayan ürün *pamuktur*.

1986 yılına kadar ithalat içinde hiçbir öneme haiz olmayan pamuk (hatta çok önemli bir ihraç ürünümüz iken), yurtiçi üretimin hızla büyüyen dokuma sanayinin talebine karşılık verememesi nedeniyle ilk defa önemli miktarda (23 bin ton) ithal edilmiştir. 1987'de daha da artan pamuk talebi 120 bin tonluk (1987 yurtiçi pamuk

üretimi 536 bin ton) bir ithalatın yapılmasını sağlamıştır. Ve pamuğa ödenen miktar bu yıl toplam ithalatın %1,9'unu bulmuştur. 1987'den sonra Türkiye kimi yıllar iniş-çıkışlar olmakla birlikte önemli miktarda pamuk ithal eden bir ülke haline gelmiştir. Nitekim 1998 yılında ithal edilen pamuk miktarı 382 bin ton (ülke üretimi 822 bin ton) ve buna ödenen meblağda 605 milyon dolar (Türkiye ithalatının %1,3'ü)'dir (çizelge 69). Görülüyor ki planlı dönemde Türkiye'nin en büyük ihraç kalemi olan pamuk, 1980 sonrası önemli bir ithal tarım ürünü haline gelmiştir. Bu durumun birkaç nedeni vardır. Bir kere, 1980 sonrası dokuma sanayinin talebi, pamuk arzından çok fazla olmuştur bu da ithalatı artırmıştır. İkincisi, dokuma sanayi özellikle pamuklu dokuma sanayi 1980 sonrası Türkiye'nin en hızlı büyüyen imalat sanayi dalı olmuştur. Bu da özellikle pamuk ithalatını artırmıştır. Üçüncü bir neden olarak ise, 1980 sonrası dönemde pamuk ekim alanlarının doyma noktasına erişmesi ya da ekim salanlarının artırılamaması, buna paralel olarak üretimin 1985-1995 arasında 500-600 bin ton arasında bir seyir izleyip artmaması ithalatın artmasında bir başka etkendir. Son olarak, ülkemiz dokuma sanayinin bazı kollarının istediği çok kaliteli pamuğu üretememiz, ithalatı gerekli kılan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halbuki 1980 sonrası *yün* ithalatı oran olarak sabit kalırken, değer olarak artış göstermiştir. 1989'da yün ithalatına yapılan ödeme 101 milyon dolar (ithalatın %0,6'sı) iken, 1999 yılında bu miktar 224 milyon dolara (ithalatın %0,5'i) çıkmıştır. İpek, keten, kenevir ithalatının ise hemen hemen önemsiz olduğunu belirtmek gerekir.

Lastik sanayinin temel hammaddesi olan *ham kauçuk* ithalatı, bu dönemde de önemini korumaya devam etmiş ve ortalama olarak ithalatın %0,5'ini teşkil etmiştir.

Yenilmeyen hammaddeler ithalatında bir diğer ilginç gelişme, Türkiye'nin 1985 yılından itibaren bitkisel yağ üretiminde kullanılan *yağlı tohumları* (ayçiçeği, çiğit, soya ve susam) ithal etmesidir. 1980 sonrası bitkisel yağ ve mamulleri sanayinde, mevcut tesislerin tevsii ve modernizasyonu ile yeni tesislerin işletmeye alınması sonucu hem yağlı tohum hem de ham yağ ithalatı artış göstermiştir (DPT, 1990: 161). 1998 yılına ait çizelge 69'da da görüldüğü gibi Türkiye'nin pamuk ve tütünden sonra en fazla ödeme yaptığı 3. tarım ürünü 178 milyon dolar ile ayçiçeği tohumudur. Ayrıca çiğit, susam ve yerfıstığı da ithal edilen diğer yağlı tohumlardır.

Ham deri, kösele ve kürk ithalatının özellikle 1995-1997 arasında dışalım içinde daha öncesinde ve sonrasında görülmedik şekilde arttığı dikkati çekmektedir. Bu üç yıl deri ithalatının dışalımdaki oranının %1,5'lere çıktığı ancak 1998'den itibaren tekrar eski düzeyine indiği (%0,5'ler civarı) görülmektedir. Bu üç yıldaki artışın, özellikle Rusya ve BDT'ye bu yıllar içinde bavul ticareti ve diğer ihraç yöntemleriyle deri ve mamullerinin satımının, ham deri ithalatını artırması ile ilişkili olsa gerektir. Zira ham deri ithalatının 1998 sonrası bıçak gibi kesilmesi ya da ¼'e düşmesi, 1998'den itibaren Rusya'da yaşanan ve ülkemizi de etkileyen büyük ekonomik krizle ilgilidir.

1980 sonrası ithalatın serbestleştirilmesi ormanların aşırı kesimlerle azalmasını önlemek ve orman ürünleri ile kağıt sanayinin rekabete açılarak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, ormancılıktan elde edilen hammaddelerin ithalatı artış göstermiştir. 1980'de ithalat içinde ormancılık hammaddelerinin payı %0,3 iken 1986'dan itibaren bu pay %1'e ulaşmıştır.

III. Grup: *Madeni yakıtlar ve yağlar*; enerji sektörü de diyebileceğimiz bu kategorideki ürünlerin 1980 yılında ithalattaki payı %50 idi ve bu şekliyle Türkiye ithalatının ilk sırasında yer alıyordu. Ancak madeni yakıtların bu iktidarı uzun sürmedi ve hızla azalarak 1986'da %20'ye düştü. 1986-1990 arasında bu civarda dalgalanan oran 1991'den itibaren düşüş trendine girerek 1998'de %9,8'e kadar geriledi. Ancak 1999 ve 2000 yılında tekrardan başlayan büyüme 2000 yılında %17,5 ile sona erdi (şekil 46 ve çizelge 75). Tabi burada ifade edilen iniş-çıkış ve dalgalanma ile ilgili şartları sağlayan yegane ürün ham petroldür.

Türkiye 1980 yılında 10,4 milyon ton ham petrol ithal ederken bu miktar 1987'de 20 milyon tona ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren duraksama gösteren ithalat miktarı 1995'den sonra 23 milyon ton civarında sabitlenmiştir (çizelge 77). Türkiye'nin ithal ettiği ham petrol miktarı artmasına rağmen, petrol ve ürünlerinin ithalat içindeki payı 1998 yılına kadar sürekli gerilemiştir. Ayrıca sadece oransal olarak bir gerileme değil, aynı zamanda ödenen miktar (değer) olarak da bir gerileme söz konusu olmuştur. 1980 yılında ham petrol ve ürünlerine ödenen değer 3,7 milyar dolar iken, 1987'de miktarın 2,9 milyar dolara gerilediği ve 1990 yılı hariç tutulursa petrole ödenen paranın 1996'ya kadar 1980'deki değerini hiç bulmadığı, ancak 1996'da 3,9 milyar dolar ile bu değere ulaşıldığı görülmektedir. Ancak 1997 ve 1998

yılında tekrar miktarın düştüğü ve 1998'de 2,6 milyar dolar seviyelerine indiği görülmektedir. Ham petrol ve ürünlerine ödenen dövizin ithalat miktarı artmasına rağmen düşmesi petrol fiyatlarının 1980-1998 yılları arasında, 1990 Körfez Krizi hariç, artmaması hatta yarı yarıya ucuzlaması ile ilgilidir (çizelge 76).

Çizelge 76: Dünya ham petrol fiyatlarındaki artışlar (1961-2000).

Yıllar	Dolar/Varil	Yıllar	Dolar/Varil	Yıllar	Dolar/Varil
1961	2,10	01.10.1973	3,01	1987	18,70
1962	2,20	16.10.1973	5,12	1988	15,20
1963	2,30	01.01.1974	11,65	1989	17,90
1964	2,30	1975	10,90	1990	23,90
1965	2,10	1976	11,80	1991	19,00
1966	2,00	1977	13,80	1992	18,70
1967	2,00	1978	13,10	1993	15,90
1968	1,90	1979	18,10	1994	15,60
1969	1,90	1980	33,00	1995	16,70
01.01.1970	1,80	1981	38,00	1996	20,50
15.02.1970	2,18	1982	34,50	1997	18,90
20.02.1972	2,48	1983	30,80	1998	11,90
01.01.1973	2,59	1984	29,50	1999	16,90
01.04.1973	2,76	1985	29,00	2000	26,95
01.06.1973	2,90	1986	14,60		

Kaynak: OPT

Türkiye'nin 1986'dan sonra *petrol ürünleri ithalatı* ham petrole göre dışalım içinde son derece düşük bir paya sahip olmuştur. 1982'de İpraş Rafinerisinin genişletilmesinin 1986'da Orta Anadolu Rafinerisinin yıllık 5 milyon ton işleme kapasitesi ile devreye girmesi ve 1987'de Aliağa rafinerisini kapasitesinin iki katına çıkarması ile dışarıdan petrol ürünü şeklinde alınan mamullerin ülkedeki rafinerilerde üretilmesini gündeme getirmiş ve böylece petrol ürünleri ithalatı son derece azalırken ülke ihtiyacını aşan üretim fazlası petrol ürünü ithalatı başlamıştır. Mesela 1986'da petrol ürünlerinin ithalattaki payı %1,8 iken, bu oran 1999'a kadar aşağı-yukarı aynı oranlarda seyretmiş ve 1999'da %1,7 olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında ham petrol ve petrol ürünlerine ödenen döviz 3.482 milyon dolardır (ithalatın %8,6'sı). Ancak bu miktarın 2.755 milyon doları yani %79,1'i ham petrole 727 milyon doları yani %20,9'u ise petrol ürünlerine aittir.

Bugün gelinen noktada Türkiye, enerji kaynakları ve özelliklede petrol açısından büyük ölçüde dışarıya bağımlı haldedir. Yaşanan en ufak bir enerji krizinden Türk sanayisi, ihracatı ve geniş anlamayla ekonomisi fazlasıyla etkilenmektedir. Örneğin 1999 yılından itibaren dünya petrol fiyatlarında önemli ölçüde artışlar meydana gelmiştir. Irak'a konulan ambargonun sürdürülmesi, Kuzey denizinde petrol

üretiminin azalması ve OPEC ülkelerinin petrol üretimini artırmamada gösterdikleri direnç fiyatların yükselmesine neden olmuş, bu da hemen Türkiye ekonomisine yansımıştır. Nitekim 1998'de ham petrol ve petrol ürünlerine ödenen döviz 2.575 milyon dolar iken ithal edilen ham petrol miktarı azalmasına (1998'de ithal edilen ham petrol 23,5 milyon ton, 1999'da 22,6 milyon ton ve 2000 yılında 21 milyon ton) rağmen, 1999'da ödenen döviz %35 artış göstererek 3.482 milyon dolara yükselmiş, 2000 yılında ise bir önceki yıla göre %61,6 büyüyen ödeme 5.628 milyon dolar ile toplam ithalatın %10,4'üne ulaşmıştır.

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin enerji kaynaklarına duyduğu istemin artmıştır. Bunu ham petrol ithalatının artmasından anlıyoruz. Ancak bunun yanında 1980 sonrası dönemde ülkemizin taşkömürü, doğal gaz ve elektrik enerjisi talebinin de yurt içi arzdan fazla arttığını, talep fazlasının ya da açığın ithalat yoluyla karşılandığını çizelge 77'den belirliyoruz.

Çizelge 77: Türkiye'nin başlıca enerji kaynakları üretimi ve ithalatı (1980-1998).

Yıllar	Ham petrol üretimi (Bin ton)	Ham petrol ithalatı (Bin ton)	Doğal gaz üretimi (Milyon m3)	Doğal gaz ithalatı (Milyon m3)	Taşkömürü üretimi (Bin ton)	Taşkömürü ithalatı (Bin ton)	Elektrik üretimi (Milyar kwh)	Elektrik ithalatı (Milyar kwh)
1980	2.330	10.490	23	-	3.598	945	23.275	1.341
1981	2.363	11.598	16	-	3.970	650	24.672	1.616
1982	2.333	13.906	45	-	4.008	1.106	26.551	1.773
1983	2.203	14.127	8	-	3.539	1.670	27.346	2.220
1984	2.087	15.590	40	-	3.632	1.982	30.613	2.653
1985	2.110	15.532	68	-	3.605	2.862	34.218	2.142
1986	2.394	16.662	457	-	3.526	2.998	39.694	776
1987	2.630	20.102	297	436	3.461	3.917	44.352	572
1988	2.564	21.673	99	1.141	3.256	4.503	48.048	381
1989	2.876	18.616	174	2.998	3.038	3.615	52.043	558
1990	3.717	20.062	212	3.257	2.745	5.557	57.543	175
1991	4.451	17.606	203	4.035	2.762	6.083	60.246	759
1992	5.281	19.316	198	4.437	2.830	5.414	67.342	188
1993	3.892	21.769	200	4.954	2.789	5.640	73.807	212
1994	3.686	21.198	200	5.375	2.839	5.463	78.321	31
1995	3.516	23.511	182	6.859	2.248	5.941	86.247	0
1996	3.500	22.916	206	7.837	2.441	8.272	94.861	270
1997	3.457	23.324	253	9.819	2.513	9.874	103.296	2.492
1998	3.224	23.526	565	10.119	2.156	10.361	111.022	3.298

Kaynak: Enerji istatistikler ,1997:167-189; DİE ve DPT.

Türkiye'nin *taşkömürü* üretimi 1973 yılına kadar yurtiçi tüketimi karşılıyordu. Hatta bazı yıllar ihraç bile ediliyordu. Ancak 1973'te yaşanan dünya petrol krizi,

ham petrol dışı enerji kaynaklarına ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmesini sağlamıştır. Her ne kadar Türkiye'nin bu süreci algılaması daha öncede ifade edildiği gibi biraz geç olmuşsa da 1978 sonrası ülkemizin de aynı yönelime girdiğini biliyoruz. 1975 yılında İskenderun Demir-Çelik Tesislerinin devreye girmesinin taşkömürü talebini artırıcı etkisi yanında üretimin bu yıllardan itibaren günümüze kadar tedricen azalması özellikle 1982 sonrası taşkömürü ithalatını başlatmıştır (çizelge 77). 1987 yılında yurtiçi taşkömürü üretim miktarı ile ithalat miktarı aynı iken bu yıldan sonra ithalat yurtiçi üretimin iki katına yükselmiştir. 1996 sonrası ise üretim ithalatın ¼'üne düşmüştür. 1980-2000 döneminde linyit üretiminin her geçen yıl arttığı ve tüketimi karşıladığı, birkaç istisnai yılda çok az miktarlarda ihracat ve ithalatın yapıldığını görüyoruz. Sonuç olarak, 1980'de taşkömürünün ithalattaki payı %0,5 iken 1982 sonrası bu pay ortalama %1,5'in üzerine çıkmış ve 2000 yılına kadar yerini bu şekilde korumuştur.

Yurdumuzda fosil yakıtlar içerisinde üretimi en son gerçekleştirilen *doğalgazdır*. Doğalgazın ilk üretimine 1976 yılında başlanmasına rağmen, günümüze kadar yüksek bir üretim düzeyine ulaşamamıştır. Türkiye'de 1980'li yılların ortalarına kadar doğal gaz önemli bir enerji kaynağı olmamıştır. 1986 ve 1988 yıllarında işletmeye açılan Hamitabad ve Ambarlı Doğalgaz Kombine Çevrim Santralleri ile doğal gaz talebinin arttığı ve ülkemiz için önemli bir enerji kaynağı haline geldiğini görüyoruz. Nitekim 1987 yılında dışarıdan ilk defa alınan doğal gazın tamamı bu santrallerde elektrik üretiminde kullanılmıştır (Karabulut, 2000: 92). 1990 sonrasında doğal gazın Ankara, Eskişehir, Bursa, İzmit ve İstanbul'da konut ve sanayi sektöründe çok geniş kullanım alanı bulması, ithalatın her geçen yıl artmasına neden olmuştur. 1987'de doğal ve mamul gazı (petrol gazı) %0,7 olan ithalat payının 1990'da %2'ye çıkmış, 1997'de %3,4'e 2000 yılında da %5,7 ile ithal petrole ödenen döviz değerinin yarısını aşmıştır. 1999 ve 2000 yılında ithal petrol miktarı azalırken doğal gaz miktarının arttığını belirliyoruz. 2000 yılı rakamları doğal gazın Türkiye ithalatında ilk beş kalem arasında olduğunu bize göstermektedir.

Madeni yakıtlar ve yağlar kategorisinde de yer alan son ürün *elektrik enerjisidir*. Türkiye, 1975 yılından beri önem derecesi değişmekle birlikte elektrik enerjisi ithal etmektedir. Ancak elektrik ithalatı ve ihracatı 1991 yılına kadar dış ticaret istatistiklerinde gösterilmemiştir. Halbuki DİE'nin diğer yayınlarında ve Dünya

Enerji Konseyi Türk Milli Komitesinin düzenlediği enerji istatistiklerinde bu veriler ayrıntısı ile verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin ithal ettiği elektrik enerjisinin toplam net elektrik tüketimi içindeki önemi, sadece 1979-1985 arasında ve 1997'den sonraki dönemde önemli sayılabilecek düzeylerdedir. 1989-1985 arasında yapılan elektrik ithalatının toplam net elektrik tüketimine oranı, ancak ortalama %7,5'tir. 1986'dan sonra ise önce Termik santrallerin daha sonrada 1990'larda çoğu GAP'a ait hidrolik santrallerin devreye girmesi ile artan ülke üretimi tüketimi karşılamıştır. 1986-1996 arasında yapılan ithalatın net tüketime oranı %0,5'ler civarındadır. Hatta 1990-1996 arasında yapılan elektrik ihracatı ithalatın 3-4 kat üzerinde olmuştur. Ancak 1997 sonrası baş gösteren elektrik sıkıntısı yeniden ithalatın önem kazanmasını (çizelge 77) ve net ülke elektrik tüketimi içinde %5'lere ve yine ithalat içinde elektrik enerjisi dışalımının 1985 sonrası ilk defa %0,2'lere çıkmasına neden olmuştur

Türkiye'nin enerji ithalatı ile ilgili 2020'lere dayalı olarak yapılan program petrol, taşkömürü ve doğal gazın ithalatının sürekli artacağını buna karşılık elektrik enerjisi dışalımının ise olmayacağını göstermektedir. Ancak her ne olursa olsun bilinen ve gittikçe de önemi artan bir gerçek var ki o da Türkiye'nin giderek enerji bağımlılığı artan bir ülke konumuna yükselmesidir.

V. Grup: *Hayvansal ve bitkisel sıvı ve katı yağlar*; dönem boyunca bu grubun ithalattaki payı ortalama %1,4 olmuştur. Özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren hızla büyüyen bitkisel yağ ve mamulleri sanayinin ihtiyacını karşılamak için, dışarıdan bitkisel ham yağ ithal edilmiştir. Ayrıca zaman zaman zeytinyağı dışalımı da gerçekleştirilmiştir.

VI. Grup: *Kimya sanayi ve ürünleri*; kimya sanayi ürünlerinin ithalattaki payı 1980-2000 döneminde ortalama %14 olmuştur. Dönem boyunca ithalatın bu seyri takip ettiği ve sapmalar göstermeksizin istikrarını koruduğu görülmektedir (şekil 46).

Kimya sanayi ve ürünleri kategorisi bir çok alt imalat sanayi dalının ürünlerinden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, gübre sanayi ürünleri koludur. *Gübre* ithalatı 1980'de toplam ithalatın %5'ini (391 milyon dolar) oluşturuyordu. Ancak 1980 sonrası yeni gübre tesislerinin kurulması, eski tesislerin modernizasyonu ile sağlanan üretim artışları her geçen yıl gübre dışalımını azaltmış ve 1990'da toplam ithalatın %1'ine düşen dışalım, 1994 sonrası daha da azalmıştır. 1996'da gübre ithalatının toplam dışalıma oranı ancak %0,6 (271 milyon dolar) olmuştur.

İkincisi *plastik sanayi ürünleri* ithalatında görülen gelişmelerdir. Dönemin başında ithalatın %1,5'ini oluşturan plastiklerin 1995'ten sonra ithalattaki payının %3,5'in üzerine çıktığı görülüyor. Nitekim 2000 yılında plastiklerin ithalattaki payı %3,4 olup, dışalım içinde ilk 10 üründen birisi olma önemine sahiptir.

Üçüncü sırada tıp ve eczacılık ürünleri gelmektedir ki, bu mamullerin ithalattaki payı 1995'e kadar ortalama %1 civarında iken, 1995'ten sonra hızla artış göstererek 2000 yılında %2,5'e ulaşmıştır.

Gerek plastik, gerekse ilaç sanayine ait ürünlerin gümrük birliği sonrası ithalatının önemli oranda arttığı ve 1996'ya kadar ithalat içinde geri sıralarda yer alırken, bu yıldan sonra ithalatta ilk 10 madde arasına yerleştiğini tespit ediyoruz ki, bu her iki sanayi dalının AB ve AB'nin ortak gümrük tarifesi uyguladığı diğer ülkelerle olan rekabetten olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Zira özellikle son yıllarda ilaç sanayi ile ilgili yapılan yorumlar da bu fikri destekleyen öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ana kimya sanayi ürünleri ise, 1980-2000 döneminde ortalama %8 civarında olan ithalat payını korumuştur. Ana kimya sanayi ürünleri içinde en büyük pay organik kimyasallara aittir. Onu debagat ve boyacılık ürünleri ile inorganik kimyasallar ve kozmetik ürünlerinden oluşan ara malları takip etmektedir. 2000 yılında ana kimya sanayi ürünlerinin ithalattaki payı %7,7, değeri ise 4 milyar doları aşkındır.

VIII. Grup: *İşlenmiş mallar*; ara malları sınıfında yer alan bu ürünlerin ithalattaki payı 1980-1984 arasında %10 civarında iken, ithalatın liberasyonundan sonra payın peyderpey yükseldiği ve 1988'de %17'yi bulduğu ve bu tarihten sonra da 1999'a kadar aynı seviyelerde yerini sağlamlaştırdığı görülmektedir (çizelge 75 ve şekil 46).

Bu sınıfta yer alan en önemli ithal mal *demir-çeliktir*. Demir-çelik Türkiye'nin önemli bir ihraç malı olması yanında aynı zamanda önemli bir de ithal malıdır. Bu durum bir çelişki olmayıp son derece doğal bir durumdur ve tüm gelişmiş ekonomilerde de görülen bir durumdur. Zira Türkiye'nin demir-çelik sektöründe ihraç ettiği ürünlerin bileşimi önemli ölçüde farklıdır. Türkiye daha çok uzun demir-çelik ürünleri (çubuk, profil gibi) ile kütük demir ve ferro-krom ihraç ederken, (çünkü Karabük ve İskenderun fabrikaları sadece uzun demir-çelik mamulleri

üretmekte, buna karşın sadece Ereğli ağırlıklı olarak yassı ürünler üretmektedir.) buna karşın aldığı mamulle daha çok yassı demir-çelik ürünleri (sıcak-soğuk çekme ürünler, kaplamalı saçlar ve dikişli borular) ile hurda demir ithalatı şeklindedir. 1980 yılında demir-çelik ithalatın %4,4'ünü oluşturuyordu. Bu oran 1990'a kadar kademeli olarak artmış ve 1989'da toplam ithalatın %9'una ulaşmıştır. Ancak bu yıldan sonra demir-çeliğin ithalattaki payı gerileme göstererek 2000 yılında %4,4'e (2,4 milyar dolar) inmiştir. Fakat halen demir-çelik ithalatı, dışalımda ilk beş ürün arasındadır (çizelge 80 ve şekil 47). Bu da ülkede Erdemir dışında yassı ürün üreten tesisin bulunmamasından ve günümüz sanayisinin uzun ürünlerden çok yassı ürünler talep etmesinden kaynaklanmaktadır.

Bir diğer önemli ithal malı *demir dışı metallerden oluşan sanayi ürünleri* ithalatıdır. Türkiye'de planlı dönemde pek çok maden işleyen tesisi (Seydişehir Alüminyum gibi) kurulmuş olmasına rağmen, talebin arzdan hızlı gelişmesi ithalatın her geçen yıl artmasına neden olmuştur. Demir dışı metaller ithalatı 1980'de %1 civarında iken, 1996'dan itibaren bu oran %2'lere (1 milyar dolar) ulaşmıştır. Ülkemiz demir dışı metaller sanayi ürünleri içinde daha çok yarı mamul ürünler (alüminyum, bakır, çinko, kurşun, nikel ve kalay gibi) ithal etmekte, mamul ürünler (alüminyum, bakır, çinko ve kurşun ürünleri) ithalatı ise, yurtiçi üretimin yapılmadığı maddelerde yoğunlaşmaktadır.

Metal (metal yapı-mobilya-teçhizat ve hırdavat malzemesi) ve *metal olmayan eşya* (cam, seramik ve inşaat malzemesi) ithalatı, Türkiye'nin bu sektörde kat ettiği büyük aşamadan dolayı fazla ileri gidememiştir. 21 yılda ortalama %2 civarında bir seyir izlemiştir.

1980 yılında ithalat içinde %1 yer kaplayan *dokumacılık ürünleri* ithalatı giderek önemini artırmış ve 1989'da payını %2'ye, 1992'da %3'e ve 1995'te de %5'e çıkarmıştır. 2000 yılında tekstil ürünleri ithalatı ilk 10 ürün içinde 7.sırada yer almaktadır ve değeri 2 milyar doları aşmıştır. Türkiye gibi dünyanın sayılı tekstil ihracatçısı bir ülkenin giderek artan miktarda dışarıdan iplik ve kumaş satın aldığını görmekteyiz. Bu gelişmede gümrük birliğinin önemli payı vardır. Fakat asıl ithalatı artıran neden, suni ve sentetik dokuma ürünlerinin ithalatında görülen gelişmedir. Zaten 1960'lı yıllardan beri Türkiye dışarıdan bir miktar pamuk ipliği ile merinos

yünü ipliği ve suni ipek ithal etmekteydi (Cillov, 1972: 253-257). 1980 sonrası tekstil sektöründe değişen teknoloji ve moda anlayışı ithalatı daha da artırmıştır.

1980 sonrası ithalatı artıran bir diğer ürün, *kağıt* sanayi ürünleridir. Özellikle 1988'den itibaren kağıt ve kağıt mamulleri ithalatı artmış ve 2000 yılında ithalatın değeri 1 milyar dolara (%1,7) yaklaşmıştır.

Diğer ara malları olan kauçuk, ağaç ve deriden mamul eşyaların ithalattaki payı da dönem boyunca %1'ler civarında bir seyir takip etmiştir.

VIII. Grup: *Makine ve ulaştırma araçları*; bu kategori 1980 sonrası dönemde ithalattaki içinde payı en hızlı artan ve büyüyen sektörlerden oluşmaktadır (şekil 46). 1980'de makine ve ulaştırma araçlarının ithalattaki payı %17,5 iken 1990'da bu oran %31,6'ya ulaşmış ve 2000 yılında %37,8 ile en büyük ithalat grubunu oluşturmuştur. Yatırım mallarını temsil eden bu grubun dönem başında değeri 1,4 milyar dolar iken, 20 yılda 14 kattan fazla bir artış sağlayarak 2000 yılında 20,4 milyar dolara ulaşarak toplam ithalatın 2/5'ini tek başına oluşturmuştur (çizelge 75).

Bu kategoriye dahil mallar içerisinde en büyük ithalat kalemini *elektriksiz makineler* oluşturmaktadır. 1982 yılında ithalatın %16'sını oluşturan (1.407 milyon dolar) elektriksiz makineler sanayi ürünleri (güç üreten makineler, belirli sanayiler için özel makineler, metal işleme makineleri, büro makineleri, dayanıklı tüketim makineleri ve tarımsal makineler), 1990'da %17,4 ile (3.900 milyon dolar) aynı yerini korumuş ve 1999'a gelindiğinde %16,1 ile (6.567 milyon dolar) dışalım içindeki en büyük payını korumaktaydı. 1987 ve 1999 yılı itibariyle elektriksiz makineler imalat sanayi ürünlerinin çizelge 78'de görülen alt kollarının dağılımı şöyle idi:

Çizelge 78: Elektriksiz makineler imalat sanayinin ürünlerinin ithalatı (1987-1999).

Mallar	1987		1999	
	Milyon dolar	Toplam ithalattaki payı (%)	Milyon dolar	Toplam ithalattaki payı (%)
Güç üreten makine ve cihazlar	438	3,1	1 200	2,9
Belirli sanayiler için özel makine ve cihazlar	977	6,9	1 819	4,5
Metal işleme makineleri	142	1	350	0,9
Diğer genel endüstri makine, cihaz ve aksamları	740	5,3	1 990	4,9
Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri	246	1,7	1 207	3
Toplam	2 543	18	6 566	16,1

Kaynak: DİE

Görülüyor ki, elektriksiz makineler imalatı içinde en büyük kalemi belirli sanayiler için özel makine ve cihazlar oluşturmakta ve onu diğer genel endüstri makine, cihaz ve aksamları (çoğunluğu dayanıklı tüketim malları), enerji üreten makineler, büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri ile metal işleyen takım tezgahları izlemektedir. Burada dikkati çeken en önemli kalem, büro ve otomatik işleme makinelerinda görüleş artıştır. Bu gelişme 1986'da Katma Değer Vergisinin (KDV) Türk vergi sistemine dahil edilmesiyle başlayan yazar kasa kullanımının giderek yaygınlaşması ile hizmetler sektörü başta olmak üzere bütün sektörlerde bilgi işleme makineleri kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak büro ve hesap makineleri ithalatının artış göstermesi ile ilgilidir.

Elektrikli makine ve cihazların 1982'de ithalat içinde %4,6 (412 milyon dolar) payı varken, 1990'da bu oran %7,2 (1574 milyon dolar) olmuş, ve 1999'da %12,1 (4900 milyon dolar) olarak gerçekleşmiştir. Elektrik ve elektronik diye iki ayrı kolda incelenebilecek bu sektör içinde, 1987'de elektrikli makine ve cihazların payı %4,1 iken, elektronik malların (haberleşme, ses kaydetme ve elektrik tüketim cihazları) payı %2,6 idi. 1999 yılında bu dağılım aynı sıra ile elektrikte %6,3 ve elektronikte %5,8 şekline gelmiş ve elektronik ürünler hemen hemen diğerini yakalamıştır. Haberleşme, ses kaydetme ve elektrik tüketim cihazlarının özellikle 1997 sonrası bir sıçrama yaptığı görülüyor ki bunda Gümrük Birliği etkisi ile Türkiye'nin iletişim dünyasında yaşanan değişmelerin (TV ve radyoların kurulması ve ülke çapında yayılması, internet ve cep telefonu sektörünün kaydettiği gelişmeler gibi) rolü olduğu bir gerçektir.

Çizelge 79: Ulaşım araçları sanayi ürünleri ithalatı (1989-1999).

Mallar	1989		1999	
	Milyon dolar	Toplam ithalattaki payı (%)	Milyon dolar	Toplam ithalattaki payı (%)
Karayolu taşıtları	347	2,2	3 001	7,4
Havayolu taşıtları	262	1,7	552	1,3
Denizyolu taşıtları	139	0,9	281	0,7
Demiryolu taşıtları	35	0,2	76	0,2
Toplam	783	5	3 910	9,6

Kaynak: DİE

Yatırım malları grubunun 3.önemli ithal malı *ulaşım araçlarıdır*. 1982'de ithalatın %5,6'sını (495 milyon dolar) oluşturan bu sektör, 1990'da patını %7'ye ve

1999'da %9,6'ya (3.910 milyon dolar) yükselmiştir. Dört alt imalat sanayi dalından oluşan bu sektörün 1989 ve 1999 yıllarına ait dağılımı çizelge 79'de görülmektedir.

Çizelge 79'dan anlaşılıyor ki, 1980 sonrası dönemde hava, deniz ve demiryolu taşıtları ithalatı hemen hemen aynı oranda kalmış iken, karayolu taşıtları dışalımının katlanarak arttığı görülmektedir. 21. yüzyıla girerken Türkiye güçlü bir otomotiv endüstrisi yaratmış ve bu alanda ihracatını 1,5 milyar dolara çıkarmış olmakla birlikte özellikle Gümrük Birliği sonrası adeta bu sektörde ithalat patlaması yaşamıştır. Gümrük Birliği öncesi 1995'te karayolu taşıtlarının ithalat içindeki payı %4,4 iken, Gümrük Birliğinin ilk yılında bu pay %6,2'ye, ikinci yılı %8,9'a, üçüncü yılı %8,1'e, dördüncü yıl %7,4 ve 2000 yılında %10'a (5.451 milyon dolar) yükselmiştir ki bu haliyle Türkiye'nin en büyük 4. ithal kalemi olmuştur (şekil 47).

IX. Grup: *Çeşitli mamul eşya*; dönemin başında ithalat içinde %1 payı olan çeşitli mamul eşyalar, bu konumunu sürekli ilerletmiş ve 2000 yılında %6,1'e çıkarmıştır (şekil 46 ve çizelge 75).

Bu kategoride yer alan en önemli ithal malını *mesleki, ilmi, ölçü, kontrol alet ve cihazları ile fotoğraf malzemeleri, optik eşyalar ve saatler* oluşturmaktadır. 1980'de ithalatın %0,5'ini (39 milyon dolar) oluşturan bu ürünler 1980'li yıllarda hızlı bir gelişme kaydederek ithalat içindeki payını hızla artırmış ve 1990'da %2,5'e (530 milyon dolar) çıkarmıştır. 1990'larda gelişme durağanlaşmış ve 1999'da 10 yıl önceki düzeyini koruyamamıştır (ithalatın %2,5'ini oluşturmuş ve değeri 1.002 milyon dolar). Meslek, bilim, ölçü, kontrol ve optik donatımı imalat sanayi dalı, ülkemizde önemli gelişme gösterememiş, bu nedenle ihtiyacın doğrudan ithalat yoluyla karşılanması gündeme gelmiştir. Ancak 1990'lardan itibaren yatırımların artması ithalatın 1980'lerdeki hızını kesmiştir. Bu sanayi dalı içinde ithal edilen en önemli kalem optik alet ve cihazlardır. 1999'da optik alet ve cihazların toplam ithalat içindeki değeri 1.027 milyon dolar olup bu dışalımın %2,5'ini teşkil etmiştir.

Çeşitli mamul eşya sınıfında yer alan diğer ürünlerin ithalattaki ağırlığı son derece önemsizdir. Çünkü buradaki pek çok ürünü Türkiye kendi üretebilmekte ve büyük oranda ihraç etmektedir.

2000 yılı itibariyle Türkiye ithalatında ilk 20 sıranın dağılımını çizelge 80'dan izlemek mümkündür:

Çizelge 80: Türkiye ithalatında ilk 20 fasılın yeri (1996-2000).

Sıra no	FASILLAR		1996		1997		1998		1999		2000	
			Bin dolar	%	Bin dolar	%	Bin dolar	%	Bin dolar	%	Bin dolar	%
1	27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	5.916.509	13,6	6.068.315	12,5	4.509.461	9,8	5.377.201	13,2	9.512.513	17,6
2	84	Kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar	8.463.127	19,4	9.158.681	18,9	8.933.252	19,5	6.390.359	15,7	7.751.612	14,3
3	85	Elektrikli makine ve cihazlar	2.965.873	6,8	3.847.734	7,9	4.397.198	9,6	5.097.961	12,5	6.076.132	11,2
4	87	Kara taşıtları, bunların aksam ve parçaları	2.692.961	6,2	4.105.136	8,5	3.727.578	8,1	3.094.563	7,6	5.450.801	10,1
5	72	Demir ve çelik	2.776.115	6,4	2.961.989	6,1	2.769.416	6,0	2.056.025	5,1	2.758.731	5,1
6	39	Plastik ve plastikten mamul eşya	1.652.837	3,8	1.926.519	4,0	1.943.015	4,2	1.821.672	4,5	2.149.489	4,0
7	29	Organik kimyasal ürünler	1.571.924	3,6	1.703.248	3,5	1.625.715	3,5	1.626.173	4,0	2.022.562	3,7
8	90	Optik alet ve cihazlar	973.855	2,2	1.078.413	2,2	1.144.723	2,5	1.027.402	2,5	1.237.040	2,3
9	52	Pamuk, pamuk ipliği, pamuklu mensucat	720.743	1,7	1.044.822	2,2	994.752	2,2	671.396	1,7	1.077.625	2,0
10	30	Eczacılık ürünleri	411.663	0,9	550.547	1,1	720.403	1,6	858.450	2,1	1.034.537	1,9
11	88	Hava taşıtları, aksam ve parçaları	1.044.087	2,4	977.260	2,0	797.532	1,7	551.749	1,4	937.133	1,7
12	48	Kağıt ve karton	720.381	1,7	710.865	1,5	720.574	1,6	744.584	1,8	926.384	1,7
13	73	Demir ve çelikten eşya	629.054	1,4	761.441	1,6	649.050	1,4	486.062	1,2	690.618	1,3
14	54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	573.496	1,3	711.185	1,5	782.105	1,7	639.816	1,6	690.074	1,3
15	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	691.179	1,6	675.932	1,4	640.703	1,4	552.594	1,4	658.247	1,2
16	32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasalar	647.374	1,5	703.574	1,4	669.507	1,5	585.091	1,4	606.194	1,1
17	76	Alüminyum ve alüminyum eşya	397.101	0,9	519.007	1,1	503.359	1,1	472.245	1,2	543.995	1,0
18	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	502.712	1,2	486.498	1,0	483.389	1,1	423.353	1,0	529.478	1,0
19	38	Muhtelif kimyasal maddeler	480.475	1,1	518.786	1,1	529.865	1,2	505.472	1,2	506.443	0,9
20	74	Bakır ve bakırdan eşya	383.701	0,9	419.094	0,9	350.777	0,8	328.038	0,8	471.201	0,9
		Toplam	34.215.167	78,4	38.929.046	80,2	36.892.394	80,3	33.310.206	81,9	45.630.809	84,3
		Genel ithalat	43.626.690	100	48.558.721	100	45.921.392	100	40.687.270	100	54.149.795	100
		Genel ithalat içindeki payı	78,4		80,2		80,3		81,9		84,3	

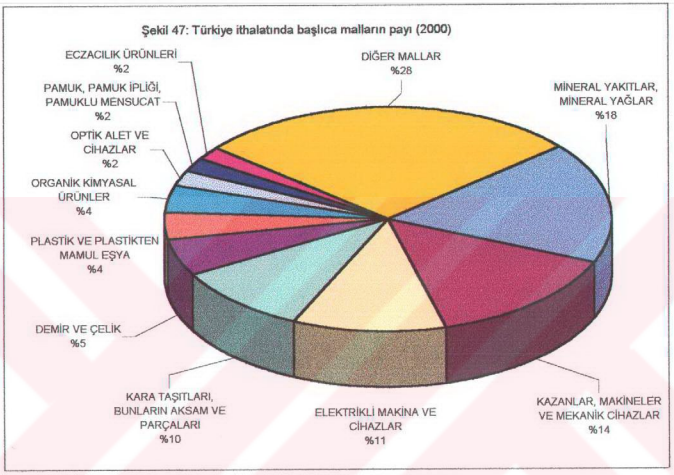
* 2000 yılı değer sıralamasına göre

Kaynak: DTM

Çizelge 80'de yer alan fasılları sanayi ile ilişkilendirdiğimiz de şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Türkiye ithalatındaki en önemli malın (petrol ve petrol ürünleri) enerji ve petrol ürünleri sanayi sektöründe yer aldığını görüyoruz. Bunun yanında metal eşya, makine-teçhizat, ulaşım aracı ile ilmi, mesleki, ölçme aletleri imalat sanayi dalları ürünlerinin ithalatımız içinde en üst sıralarda yer aldığını belirliyoruz. Ayrıca metal ana sanayi, petro-kimya sanayi ve kauçuk-plastik ürünleri sanayisinin de ithalat içindeki yeri ön sıralardadır. Bunlara daha az öneme haiz olmakla beraber dokuma ve kağıt-kağıt ürünleri sanayisinden elde edilen mamullerin izlediğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, Türkiye ithalatının 1980 sonrası değişimini sağlayan iki önemli noktayı tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilki, 1984 yılında *ithalat rejiminde*

yapılan liberalleştirme ile yaşanmıştır. İkincisi, 1 Ocak 1996'da başlayan ve halen devem eden *Gümrük Birliği süreci* ile yaşanan değişimdir. İlki ithalatı serbest bırakan, ikincisi gümrükleri indiren bu gelişmeler ithalatı artırmış ve yapısını değiştirmiştir. Ancak en önemlisi Türk sanayisine rekabet gücü, verimlilik ve dünya ile entegrasyon sağlamayı kazandırmıştır.

F. Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret

Türkiye'nin 1980 sonrası ülke ve ülke gruplarına göre dış ticareti OECD ülkeleri ile olan ticaret ve OECD dışı ülkelerle ticaret biçiminde iki ana gruba ayrılarak incelenebilir. Ayrıca Türkiye için önemli olan seçilmiş ülke gruplarının da ülkemiz ile ticareti bir diğer inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu amaçla çizelge 81 Türkiye'nin 1980 sonrası ülke grupları ile olan ticaretini, çizelge 84'de şeçilmiş ülke grupları ile olan ticareti göstermek amacıyla düznlenmiştir.

1- Türkiye – OECD Ticareti

Batılı sanayileşmiş ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğini sağlamak amacıyla kurulan OECD teşkilatı, AB, EFTA ve Diğer OECD ülkeleri şeklinde alt gruplardan oluşmaktadır.

Çizelge 81: Türkiye'nin ülke gruplarına göre ihracat ve ithalatı (1980-2000)

A : İthalat B : İhracat Değer : Milyon Dolar

ÜLKE GRUPLARI		1980		1981		1982		1983		1984		1985		1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2 000	
		Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
1 OECD ÜLKELERİ	A	3 583	45	4 279	48	4 434	50	4 481	49	5 557	52	6 361	56	7 313	59	9 032	64	9 237	64	9 813	63	14 225	64	14 070	67	15 423	67	19 973	68	16 839	68	24 401	68	31 091	71	34 815	72	33 471	73	28 328	70	35 301	65
	B	1 679	58	2 263	48	2 556	44	2 759	48	3 736	52	4 106	52	4 292	58	6 445	63	6 707	58	7 175	62	8 809	68	8 856	65	9 346	64	9 086	59	11 221	62	13 830	64	14 427	62	15 583	59	16 979	63	18 056	68	18 741	69
1 AB	A	2 204	28	2 516	28	2 466	28	2 595	28	2 976	28	3 549	31	4 574	41	5 866	40	5 895	41	6 055	38	9 328	42	9 229	44	10 049	44	12 952	44	10 279	44	16 860	47	23 136	53	24 869	51	24 074	52	21 416	53	26 388	49
	B	1 242	43	1 502	32	1 755	31	2 010	35	2 731	38	3 133	39	3 263	44	4 868	48	5 098	44	5 408	47	6 893	53	7 042	52	7 600	62	7 287	47	8 289	46	11 078	51	11 549	50	12 247	47	13 498	50	14 348	54	14 352	53
2 EFTA **	A	594	8	745	8	608	7	545	6	544	5	540	5	653	6					901	6	1 156	5	1 215	6	1 398	6	1 648	6	1 199	3	892	2	1 112	3	1 287	3	1 169	3	926	2	1 143	2
	B	731	8	286	6	448	8	412	7	530	7	327	4	333	4					450	4	618	5	691	4	632	4	558	4	643	4	293	1	335	1	414	2	356	1	361	1	320	1
3 DİĞER OECD ***	A	785	10	1 014	11	1 360	15	1 340	15	2 037	19	2 272	20	2 086	19					2 956	19	3 730	17	3 634	17	3 975	17	5 373	18	4 361	19	6 648	19	6 841	16	8 555	18	8 228	18	5 983	15	7 769	14
	B	208	7	475	10	353	6	337	6	478	7	646	8	696	9					1 317	11	1 299	10	1 223	9	1 113	8	1 221	8	2 309	13	2 459	11	2 542	11	2 921	11	3 124	12	3 348	13	4 088	15
4 OECD DIŞI ÜLKELER	A	4 325	55	4 651	52	4 408	50	4 753	51	5 195	48	4 981	44	3 791	34	5 126	36	5 098	36	5 879	37	8 076	36	6 976	33	7 447	33	9 454	32	7 431	32	11 307	32	12 238	28	13 382	28	12 031	26	11 852	29	18 185	34
	B	1 231	42	2 439	52	3 189	56	2 968	52	3 393	48	3 851	48	3 184	42	3 745	37	4 955	42	4 449	38	4 149	32	4 736	35	5 368	36	6 278	41	6 884	36	7 806	36	8 349	36	10 067	38	9 163	34	7 750	29	7 693	29
1 AVRUPA-BDT	A																			1 534	10	2 243	10	2 031	10	2 226	10	3 353	11	2 370	10	4 314	12	4 101	9	4 545	10	4 673	10	4 671	11	7 109	13
	B																			1 164	10	1 157	9	1 283	9	1 475	10	1 956	13	2 067	11	3 058	14	3 844 ***	16	4 684	18	3 979	15	2 735	10	2 847	11
2 AFRİKA	A																			1 048	7	1 337	6	749	4	807	4	715	2	860	4	1 384	4	1 993	5	2 197	5	1 758	4	1 687	4	2 701	5
	B																			767	7	748	6	809	8	782	5	706	5	842	5	1 086	5	1 159	5	1 233	5	1 819	7	1 658	6	1 348	5
3 AMERİKA	A																			444	3	552	2	439	2	414	2	544	2	334	1	622	2	643	1	763	2	724	2	494	1	573	1
	B																			44		45		71	1	67		91	1	117	1	136	1	139	1	205	1	234	1	243	1	246	1
4 ORTA DOĞU	A																			2 301	15	2 705	12	2 483	12	2 647	12	2 798	10	2 529	11	2 688	8	3 243	7	2 649	5	1 943	4	1 986	5	3 088	6
	B																			1 876	17	1 602	12	1 797	13	1 906	13	1 887	12	2 050	11	2 133	10	2 245	10	2 327	9	2 189	8	2 204	8	2 130	8
5 DİĞER ASYA	A																			549	3	1 236	6	1 270	6	1 320	6	1 958	7	1 005	4	1 981	6	2 227	5	2 545	5	2 625	6	2 391	6	3 508	6
	B																			491	4	567	4	758	6	1 047	7	1 485	10	1 352	7	972	4	1 143	5	1 169	4	636	2	896	3	845	2
6 BİRLEŞMEMİŞ ÜLKELER	A																					1		1		31		82		330	1	316	1	28		579	1	307	1	621	2	1 205	2
	B																			4		27		26		87	1	151	1	396	2	439	2	17		447	2	305	1	215	1	375	1
6 TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	A																																	206	1	360	1	417	1	507	1	496	1
	B																																	447	2	810	2	830	3	780	3	889	3
GENEL TOPLAM	A	7 909	100	8 933	100	8 842	100	9 235	100	10 756	100	11 343	100	11 104	100	14 158	100	14 335	100	15 792	100	22 302	100	21 047		22 871		29 428	100	23 270	100	35 709	100	43 628	100	48 558	100	45 921	100	40 686	100	53 983	100
	B	2 910	100	4 702	100	5 745	100	5 727	100	7 133	100	7 958	100	7 456	100	10 190	100	11 862	100	11 824	100	12 959	100	13 593		14 714		15 345	100	18 105	100	21 637	100	23 224	100	26 281	100	26 973	100	26 587	100	27 324	100

Kaynak: DİE

* Daha önce Diğer OECD içinde yer alan Yunanistan 1981'den, Portekiz ve İspanya ise 1986'dan itibaren AB içinde gösterilmiştir. Ayrıca Batı Almanya 1991'den itibren Almanya olarak gösterilmiştir.

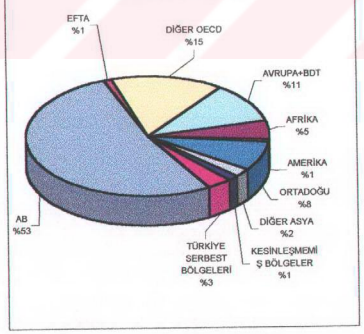
** Daha önce EFTA üyesi olan Avusturya, İsveç ve Finlandiya 1995 yılında AB'ye üye olmuşlar ve bu tarihten itibaren AB içinde gösterilmişlerdir.

*** Meksika (1994) Çek Cumhuriyeti (1995), G. Kore, Polonya ve Macaristan (1996) 1990'lı yıllarda OECD'ye üye olmuşlardır. Bu ülkeler 1984'ten itibaren Diğer OECD içinde gösterilmişlerdir.

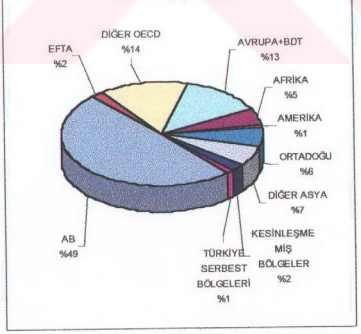
Türkiye geleneksel olarak dış ticaretinin büyük kısmını OECD ülkeleri ile yapmaktadır.1980 yılında 23 OECD ülkesinin[77] Türkiye ihracatındaki payı %58, ithalatındaki payı %45 idi. Bu haliyle 1980'li yılların başında yani 1980-1983 arasında, OECD ülkeleri grubu ilk defa Türkiye dış ticareti içinde ikinci sıraya yani OECD dışı ülkelerin altına düşmüştür. Halbuki 1965-1970 ve 1975 yıllarında Türkiye ihracatında OECD ülkelerinin payı sırasıyla %76, %75 ve %71, ithalattaki payı ise aynı sıra ile %80, %80 ve %74 düzeyinde idi. Daha öncede ifade edildiği gibi 1973'te patlak veren petrol krizi ve sonrasında yaşanan gelişmeler bu değişimin OECD ülkeleri aleyhine gelişmesinde temel etken olmuştur.

1980-2000 arasında, 1980-1983 dönemi dışında, OECD'nin Türkiye dış ticaretinde planlı dönemden beri gelen başat gücünü koruduğu ve ülkelerin hem ihracat hem de ithalat içinde ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Nitekim 1984'te OECD'nin ihracat ve ithalat içindeki payı %52 iken, her geçen yıl bu oran yükselmiş ve 1990'lı yıllarda Gümrük birliği öncesi ithalatın ortalama %67'si ve ihracatın ortalama %64'ü OECD'den yapılmıştır. 1996'dan itibaren AB ile Gümrük Birliğine gidilmesi ve aynı yıl üç yeni üyenin katılmasından dolayı OECD'nin payı ithalatta %70'lerin üzerine çıkarken, ihracatın artmayıp Gümrük Birliği öncesindeki payını ancak %0,7 puan artırabildiğini görüyoruz.

Şekil 48: Türkiye ihracatında ülke gruplarının ve kıtaların payları (2000)

Şekil 49: Türkiye ithalatında ülke grupları ve kıtaların payı (2000)

[77] 1980 yılında 24 OECD ülkesi vardı. Bunlar, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, B.Almanya, İtalya, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İsveç, Finlandiya, Avusturya, İzlanda, Norveç, İsviçre, ABD, Kanada, Japonya, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Türkiye idi. 1993 yılından sonra ise, Meksika (1994), Çek Cumhuriyeri (1995), G. Kore, Polonya ve Macaristan'ın (1996) katılımıyla OECD'nin üye sayısı 29'a yükselmiştir.

OECD'nin kurucu üyesi olan Türkiye, 2000 yılı itibariyle dış ticaretinin 2/3'den fazlasını bu ülkeler grubu ile yapmaktadır. Dolayısıyla Türkiye için OECD ülkeleri hem önemli bir alıcı hem de önemli bir satıcı konumundadır (çizelge 81).

a) Türkiye-AB Ticareti: Çeşitli ekonomik gruplar arsında ve OECD içinde Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük yeri olan bölge kuşkusuz Avrupa Birliğidir. Türkiye-AB ilişkileri 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile resmen başlamıştı. Bu anlaşmaya göre Türkiye hazırlık, geçiş ve son dönem olarak adlandırılan üç aşamayı geçtikten sonra AET ile ortaklık kuracak ve bu topluluğa dahil olacaktır. 1980 öncesinde Türkiye hazırlık dönemini tamamlamış ve 1973'de Katma Protokol ile geçiş dönemine girmiştir. Taraflar arsındaki büyük gelişme farklarını göz önüne alan Katma Protokole göre geçiş dönemi 22 yıl sürecekti ve bu sırada Türkiye ile topluluk üzerine düşen tüm görevleri ve düzenlemeleri yapacaklardı. Son dönem ise, Gümrük Birliğinin (GB) gerçekleşmesi ile birlikte (yapılan takvime göre GB en erken 1995'te yürürlüğe girecekti) başlayacaktı.

1980'li yıllara geçiş dönemi sürecinde giren Türkiye'nin, 1977'den itibaren yerine getirmesi gereken yükümlülükleri ertelediği ve IV. Kalkınma Planı ile de ilişkilerini bir süre dondurduğu görülmektedir. Ancak 24 Ocak Kararlarının devreye girmesi ve bilhassa 1983 sonrası Özal Hükümetinin AET ile ilişkileri ekonominin dışa açılma politikasına da uygun olarak yeni baştan düzenleme ve AET ile ekonomik bütünleşme konusunda gerekli adımların atılması (BBYKP, 1984: 31) isteği çerçevesinde yeni ele alındığı görülmektedir.

Türkiye AT ilişkileri, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile tamamen kopmuştur. AT 15 Eylül 1980 günü aldığı karar ile Türkiye'nin kısa bir zaman içinde askeri yönetimden demokrasiye dönmesini, genel seçimler yapılıp TBMM'nin yeniden oluşturulmasını, insan hak ve hürriyetlerinin sağlanmasını istemiş ve bunlar yapılıncaya kadar da ilişkilerini askıya aldığına karar verilmiştir (Armaoğlu, 1994b: 319).

"6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra kurulan ANAP hükümetinin ve Başbakan Turgut Özal'ın ilk işi, Türkiye ile AT arasındaki münasebetleri canlandırmak için harekata geçmek oldu. Lakin bu sefer Türkiye'nin karşısına Yunanistan muhalefeti çıktı ve ancak 1986 yılının Eylül ayında yoğun cabalar ile tüm engeller kaldırılarak AT-Türkiye ilişkileri yeniden başladı" (Armaoğlu, 1994b: 319).

Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşmasından bağımsız olarak ve bu anlaşmada öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden (Yunanistan'ın izlediği yoldan giderek son döneme geçilmesini beklemeden) bir Avrupa devleti olarak tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin başvurusunu incelemeye alan topluluk komisyonu görüşü, 2,5 yıllık bir hayli uzun bir incelemeden sonra 5 Şubat 1990'da olumsuz olarak açıklamış ve Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu belirsiz bir tarihe bırakmıştır (Karluk, 1999: 593-595; Töre, 1998: 375).

Son dönem (GB'nin yürürlüğe girişi): Ankara Anlaşmasının 4. maddesine göre Türkiye ile AET arasında bir gümrük birliği kurulacaktır. Aynı anlaşmanın 5. maddesi ise geçiş dönemini izleyecek son dönemin gümrük birliğine dayanacağını açıkça belirtmektedir. Bu durumda, ortaklık anlaşmalarının normal işleyiş süreci içinde GB'nin tam üyelikten önce gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Nitekim, Türkiye'nin 1987 yılında tam üyelik başvurusuna AT'nin verdiği cevapta, GB sürecinin öncelikle tamamlanması önerilmiştir. Bu önerinin Türkiye tarafından da kabulü üzerine, GB'nin Katma Protokolde öngörüldüğü üzere 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır (Töre, 1998: 376).

"Katma Protokol, GB kararının genel hedeflerini ve gümrük vergisi indirimi ile gümrük tarifesinin AT'nin ortak gümrük tarifesine uyum takvimini belirlemekle birlikte, hedefe ne şekilde ulaşılacağı konusunda ayrıntılı düzenlemeleri öngörmemiştir. Ayrıca,Katma Protokolün imzalandığı 1970 yılından itibaren geçen zaman içerisinde gerek dünya ticaret sisteminde, gerek AB'nin GB ile ilgili alanlarda kendi mevzuatında meydana gelen değişiklikler vardı. Bütün bunların GB'nin tamamlanması sürecinde göz önünde alınması gerekiyordu"(Töre, 1998: 376).

AB açısından başlıca yükümlülük, ülkemize 1980'li yıllardan beri uygulanan tekstil kotalarının kalkmasıydı. AB'nin GB kapsamındaki ticaret bakımından yerine getireceği başka bir yükümlülük yoktu. Buna karşılık ülkemiz açısından yapılması gerekenler, AB karşı koruma duvarlarını sıfırlamak, ortak gümrük tarifesini benimsemek ve malların serbest dolaşımının sağlanabilmesi için gerekli, mevzuatın topluluk sistemine uyumunu gerçekleştirmektir. Bunun için 6 Mart 1995'te toplanan ortaklık konseyi[78], *1/95 sayılı GB kararı* olarak, Türkiye'nin resmen GB'ye ve

[78] *Ortaklık konseyi, Türkiye ile AB ortaklığının kurulmasını sağlamak amacıyla, türk hükümeti* ve topluluk üyesi ülke hükümetleri, konsey ve komisyon temsilcilerinden oluşan ortaklığın en yetkili *yürütme organıdır.*

dolayısıyla son döneme geçmesine ve bununla ilgili düzenlemeleri yapmasını karara bağlamıştır.

"1/95 sayılı GB kararı 1/95 sayılı Gümrük Birliği Kararı, koşulları Katma Protokolle belirlenen Geçiş Dönemini sona erdirmekte, Gümrük Birliğinin henüz tamamlanmamış unsurları ile bu birliğin tamamlanmasından sonra işlerliğini sağlamaya yönelik tedbirleri ve takvimi içermektedir. Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında, 1/95 sayılı Gümrük Birliği Kararı yanı sıra, taraflar arasındaki ilişkilerin Ortaklık Anlaşmasının öngörmediği alanlarda da güçlendirilmesini amaçlayan bir Tavsiye Kararı, Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı 1 Ocak 2001 tarihine kadar Ortak Gümrük Tarifesinin üzerinde vergi uygulayacağı hassas ürünleri içeren 2/95 sayılı Karar, Türk ekonomisinin Gümrük Birliğine bağlı olarak geçireceği değişiklikler esnasında ihtiyaç duyacağı mali yardım ve işbirliğinin çerçevesini belirleyen Topluluk Deklarasyonu kabul edilmiştir *(www.dtm.gov.tr/EKONOMİ/75yilbk/trkulus/htm)*.

"Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren GB çerçevesindeki faaliyetler devam etmektedir. Türkiye 1.1.1996 tarihi itibariyle, birlik karşısında, 12 ve 22 yıllık listelerde yer alan ürünlerde, gümrük vergilerini kaldırmış ve üçüncü ülkelere karşı, bazı ürünler dışında ortak gümrük tarifesini uygulamaya başlamıştır. Ayrıca, AB dış ticaret politikasına uyum amacıyla, ithalatta korunma, gözetim ve kota uygulamalarına, dahilde ve hariçte rejimine, haksız ticari uygulamalara, tekstil ürünlerine ithalatına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Türk dış ticaret politikası ile birlik ortak ticaret politikası arasında uygulama paralelliği sağlaması amacıyla tekstil ticareti ile ilgili olarak 23 ülke ile ikili anlaşma imzalanmıştır" (Töre, 1998: 379).

AB'nin (1993'te imzalanan Maastrich Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden önceki adıyla Avrupa Topluluğu yani AT) 1980 yılında ihracat içindeki payı %43 (1.242 milyon dolar) iken, ithalat içindeki payının %28 olduğunu (2.204 milyon dolar) görüyoruz (çizelge 81). 1980-1985 döneminde AB'nin payının ihracatta ortalama %36, ithalatta ise ortalama %28,5 civarında gerçekleştiği görülüyor. 1980-1985 yılları arasındaki bu oranların 1960-2000 yılını kapsayan 40 yıl içindeki Türkiye-AB arasındaki en düşük oranlara tekabül etmektedir. Halbuki 1960 ve 1970'li yıllarda Türkiye dış ticaretinin ortalama %50'sini AET ile yapıyordu. Ancak

1970'lerin sonunda dış ticaretin yeni pazarlara (İslam ülkelerine) yönelmesi, AT ile ilişkilerin belirli bir süre dondurulması ve AT'nin bazı mallara karşı uyguladığı bir takım miktar kısıtlamaları ve tarife dışı engeller 1980'li yılların ilk yarısında topluluğun payının düşmesinde etkili olmuştur.

1983'ten itibaren Türkiye'nin ihracatında AT'nin payı artmaya başlamış, 1986'ta %44'e çıkmış, 1990'da ise %53'e ulaşmıştır. 1990'lı yılların başından 2000 yılına kadar geçen sürede AB'nin ihracattaki payı ortalama %50'ler civarında seyretmiştir. 1990-2000 yıllarında ihracatta bir takım iyileşmeler sağlanmış olsa da, GB'nin beklenen etkisi ihracatta kendini fazlaca gösterememiştir. 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların hemen tamamında Türkiye AT ile olan özel ilişkilerine son derece önem vermiştir. Ancak buna rağmen AT, Türk mallarına kısıtlamalar getirmeyi sürdürmüştür. Ayrıca, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın birliğe dahil olması, bu ülkelerin Türkiye'nin AT'ye ihraç ettiği ürünlerin üreticisi ve ihracatçısı olması, topluluğun başta İsrail olmak üzere bir çok ülke ile ayrıcalıklı ticaret anlaşmaları yapması ve 1989'dan sonra topluluğun Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabasına girmesi, Türkiye'nin AT ülkelerine ihracatını artırma şansını azaltan en önemli gelişmeler olmuştur.

Tabi 1980'den günümüze AB'nin dış ticaretteki payının yükselmesinde topluluğa 1981, 1986 ve 1995'te katılan yeni üyelerinde önemli etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Zira 1980'de sadece 9 üyeli (B. Almanya, Belçika, Lüksemburg, Fransa, Hollanda, İtalya, Danimarka, İngiltere ve İrlanda) bir topluluktan oluşan AT ülkeleri 2000 yılına gelindiğinde 6 yeni üyenin katılımı ile (Yunanistan, Portekiz, İspanya, İsveç, Finlandiya ve Avusturya) 15 üyeli bir teşkilat haline gelmiştir.

Türkiye'nin AT'den yaptığı ithalatın artmaya başlaması 1985'ten itibaren olmuştur. 1985'te ithalatın %30'unu AT'den sağlarken, bu oran 1986'dan itibaren %40'ın üzerine çıkmış, GB'ninden sonrada %50'nin üzerine sıçramıştır (çizelge 81). Topluluktan ithalatın bu denli artması üç nedene bağlanabilir. İlki, 1984'ten itibaren yürürlüğe konan rejim ile ithalatın liberalleştirilmesidir. Yani ithalat yapmak %95 oranında serbest bırakılmıştır. İkincisi, 1992'den itibaren GB'ye uyum çalışmaları çerçevesinde her geçen yıl AB ve EFTA'ya olan koruma oranları yani gümrük vergileri aşağı çekilmiştir. Üçüncüsü, GB sonrası (1996'tan itibaren) yeni ithalat

rejimi çerçevesinde AB ülkelerinden yapılan gümrük vergileri sıfırlanmış ve üçüncü ülkelere karşı olan vergilerde aşamalı olarak kaldırılmıştır.

AB ülkelerinden yapılan ihracatın ülkelere göre dağılışını çizelge 82 ve 83'den ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkündür:

AB ülkeleri arasında gerek ihracatımızda gerekse ithalatımızda en büyük paya sahip olan ülke, B. Almanya'dır. Bu ülke 1968 yılından beri ihracatımızda daima birinci sırayı korumuş, bu konumunu 1980-2000 döneminde de 1982-1983 yılı hariç sürdürmüştür. 21 yıl boyunca, Türkiye ihraç ettiği malların ortalama %20'sini Almanya'ya satmıştır. Hatta 1991 ve 1992 yıllarında ihracatın ¼'ü tek başına Almanya'ya yapılmıştır. 1982-1983 yıllarında Almanya ihracat sıralamasında ikinci sıraya düşmüş, birincilik sırasını her iki yılda da İran kapmıştır (çizelge 82 ve şekil 50).

Almanya'nın 1970'lerin başından sonuna kadar Türkiye'ye mal satan en önemli ülke olmuştur. Ancak 1980-1984 arasında bu ülke ithalat içinde ikinci sıraya düşmüştür. Bu yıllar arasında ilk sırayı 1980-1984 döneminde Almanya'nın ithalat içindeki payı %10'lara gerilemiştir. Fakat 1985'ten itibaren Almanya payını tekrardan artırmış ve 1970'laedeki düzeyini (%15'ler civarı) yakalayarak günümüze kadar ithalattaki birinciliğini sürdürmüştür (çizelge 83 ve şekil 51).

AB içinde Almanya'dan sonra dış ticarette ikinci sırayı İtalya almaktadır. İtalya'nın ihracattaki payı ortalama %6,7, ithalattaki payı ise ortalama %7,3'tür. Bu haliyle İtalya Almanya ve ABD'den sonra Türkiye'nin üçüncü önemli dış ticaret partneri durumundadır (şekil 50-51).

AB içinde yer alan üçüncü önemli ülke İngiltere'dir. İngiltere Türkiye ihracatının %5,2'sini (ülke sıralamasında 4.) ve ithalatında %5'ini (ülke sıralamasında 5.) karşılamaktadır. Birlik içinde İngiltere'den sonraki sırayı Fransa, Hollanda, Belçika-Lüksemburg ve diğerleri almaktadır (çizelge 82-83).

AB ülkeleri ile olan ticaretle ilgili olarak dikkati çeken birkaç noktaya temas etmekte fayda vardır. Bunlardan ilki, 1998 yılından itibaren İsveç'in ithalat içindeki payının hızla artarak %3'ler civarını bulması ki, bunun temel nedeni bilhassa, 1999 yılından itibaren bu ülkeden cep telefonu ve diğer telekomünikasyon araçları ithalatında yaşanan patlamadır.

	I. OECD ÜLKELERİ																III. İSLAM ÜLKELERİ							III.DOĞU BLOKU VE DİĞER							
	1. AVRUPA BİRLİĞİ (AB)										2. EFTA		3. Diğer OECD																	
Yıllar	Almanya *	İtalya	İngiltere	Fransa	Hollanda	Belçika ve Lüksemburg	Avusturya **	İspanya **	Yunanistan **	Toplam	İsviçre	Toplam	ABD	Japonya	Polonya ***	Toplam	Tablodaki OECD Toplamı	Irak	S.Arabistan	İran	Suriye	Mısır	Libya	İslam ülkeleri toplamı	Rusya ****	Romanya	Bulgaristan	Çin	Doğu bloku ve diğ.top.	I-II ve III'ün Toplamı	IV. DİĞER ÜLKELER	GENEL TOPLAM
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1980	20,8	7,5	3,6	5,6	2,9	1,9	1,9	1,0	0,3	45,4	4,3	4,3	4,4	1,3	3,2	8,9	58,6	4,6	1,5	2,9	3,5	0,7	2,1	15,4	5,8	2,4	0,4	0,1	8,7	82,7	17,3	100
1981	13,7	5,2	3,1	4,6	2,0	2,0	2,0	0,9	1,0	34,6	5,6	5,6	5,7	0,8	0,7	7,2	47,3	11,9	4,0	5,0	2,8	1,5	9,4	34,5	4,1	1,2	0,2	0,4	5,9	87,8	12,2	100
1982	12,3	5,7	3,3	3,4	1,8	1,5	1,7	0,4	2,3	32,4	5,6	5,6	4,4	0,8	0,7	5,8	43,9	10,6	6,2	13,8	1,1	2,5	4,1	38,3	2,2	1,0	0,3	0,3	3,8	86,0	14,0	100
1983	14,6	7,4	4,3	3,2	2,5	1,9	1,5	0,7	1,0	37,1	5,0	5,0	4,0	0,6	0,7	5,4	47,5	5,6	6,4	19,0	1,0	1,2	3,2	36,4	1,5	1,0	0,4	0,3	3,2	87,1	12,9	100
1984	17,9	7,0	3,7	2,8	2,5	2,7	1,8	0,4	1,3	40,1	5,0	5,0	5,2	0,5	0,2	5,9	51,1	13,1	5,3	10,5	0,9	2,0	2,0	33,8	1,9	0,8	0,3	0,6	3,6	88,5	11,5	100
1985	17,5	6,3	6,8	2,7	2,7	2,0	1,5	0,7	1,0	41,2	1,6	1,6	6,4	0,5	0,4	7,3	50,1	12,1	5,4	13,6	0,7	1,8	0,7	34,3	2,4	0,6	0,1	0,4	3,5	87,9	12,1	100
1986	19,4	7,8	4,8	4,0	3,0	2,6	1,5	0,8	1,0	44,5	2,2	2,2	7,4	1,3	0,5	9,2	56,0	7,4	4,8	7,6	0,8	1,9	1,8	24,4	1,9	0,5	0,2	1,6	4,2	84,6	15,4	100
1987	21,4	8,3	5,3	4,9	2,8	3,1	1,9	0,7	0,6	49,0	3,5	3,5	7,0	1,5	0,3	8,8	61,3	9,3	4,0	4,3	0,6	1,4	1,4	20,9	1,7	0,5	0,1	1,0	3,3	85,5	14,5	100
1988	18,4	8,2	4,9	4,3	3,0	2,3	1,5	0,9	0,8	44,4	2,3	2,3	6,5	1,8	0,7	9,0	55,6	8,5	3,1	4,7	1,2	1,6	1,9	20,9	2,3	0,7	0,2	1,8	5,1	81,6	18,4	100
1989	18,7	8,4	5,3	5,1	3,5	2,2	1,1	1,1	1,1	46,6	1,5	1,5	8,4	2,0	0,6	11,0	59,1	3,8	3,1	4,8	1,5	1,2	2,0	16,5	6,1	0,5	0,2	0,6	7,3	82,9	17,1	100
1990	23,6	8,5	5,7	5,7	3,4	2,4	1,4	1,5	1,1	53,4	2,3	2,3	7,5	1,8	0,8	10,1	65,7	1,7	2,6	3,8	1,5	1,2	1,7	12,5	4,1	0,6	0,1	0,3	5,1	83,4	16,6	100
1991	25,1	7,1	5,0	5,1	3,5	2,1	1,6	1,8	1,1	52,3	1,8	1,8	6,7	1,7	1,0	9,4	63,5	0,9	3,6	3,6	1,9	1,2	1,7	13,0	4,5	0,8	0,6	0,2	6,0	82,5	17,5	100
1992	24,9	6,4	5,4	5,5	3,4	2,0	1,6	2,0	1,0	52,1	1,5	1,5	5,9	1,1	1,3	8,2	61,9	1,4	3,3	3,1	1,5	1,2	1,7	12,2	3,0	1,2	0,5	1,0	5,7	79,7	20,3	100
1993	23,8	4,9	5,4	5,0	3,4	1,9	1,5	1,3	0,8	48,0	1,4	1,4	6,4	1,0	1,5	9,0	58,4	1,0	4,3	1,9	1,6	1,2	1,6	11,6	3,3	1,0	0,6	3,3	8,2	78,1	21,9	100
1994	21,7	5,7	4,9	4,7	3,4	2,0	1,4	1,3	0,9	46,1	1,3	1,3	8,4	1,0	1,4	10,8	58,2	0,8	3,4	1,4	1,4	1,1	1,0	9,0	4,5	1,0	0,7	2,0	8,2	75,4	24,6	100
1995	23,3	6,7	5,2	4,8	3,4	2,1	1,3	1,8	1,0	49,4	1,1	1,1	7,0	0,8	1,3	9,1	59,6	0,6	2,2	1,2	1,3	1,1	1,1	7,5	5,7	1,4	0,8	0,3	8,2	75,3	24,7	100
1996	22,3	6,2	5,4	4,5	3,3	2,1	1,3	1,8	1	47,7	1,2	1,2	7,1	0,7	1,1	8,9	57,8	1,1	1,9	1,3	1,3	1,4	1,1	8,1	6,5	1,4	0,7	0,3	8,9	74,8	25,2	100
1997	20,0	5,3	5,8	4,4	3	2,1	1,1	1,7	1,1	44,5	1,2	1,2	7,7	0,5	1	9,2	54,9	0	2	1,2	1	1,2	0,7	6,1	7,8	1,4	0,7	0,2	10,1	71,1	28,9	100
1998	20,2	5,8	6,4	4,8	3,3	2,5	1,1	1,9	1,4	47,4	0,9	0,9	8,3	0,4	1,1	9,8	58,1	0	1,8	0,7	1,1	1,8	0,4	5,8	5	1,7	0,8	0,1	7,6	71,5	28,5	100
1999	20,6	6,3	6,9	5,9	3,5	2,3	1,2	2,9	1,5	51,1	1	1,0	9,2	0,5	0,8	10,5	62,6	0	1,4	0,6	0,9	1,8	0,5	5,2	2,2	1	0,9	0,1	4,2	72,0	28,0	100
2000	18,8	6,4	7,4	6	3,2	2,3	1,1	2,5	1,6	49,3	0,9	0,9	11,2	0,5	0,6	12,3	62,5	0	1,4	0,9	0,7	1,3	0,3	4,6	2,3	1,2	0,9	0,3	4,7	71,8	28,2	100
Ort.	*20,0*	*6,7*	*5,2*	*4,6*	*3,0*	*2,2*	*1,5*	*1,3*	*1,1*	*45,6*	*2,4*	*2,4*	*6,9*	*1,0*	*1,0*	*8,9*	*56,8*	*4,5*	*3,4*	*5,0*	*1,3*	*1,4*	*1,9*	*17,7*	*3,8*	*1,0*	*0,5*	*0,7*	*6,0*	*80,5*	*19,5*	*100*

* 1949-1990 yıllarında Batı Almanya olarak verilmiştir.

** Yunanistan 1981, İspanya 1986 ve Avusturya 1995'de AB'ye dahil olmuşlardır.

*** Polonya 1996'da OECD'ye üye olmuştur.

**** 1923-1991 yıllarında SSCB olarak verilmiştir.

	I. OECD ÜLKELERİ																	II. İSLAM ÜLKELERİ							III. DOĞU BLOKU VE DİĞERLERİ								
	1. AVRUPA BİRLİĞİ (AB)											2. EFTA		3. Diğer OECD																		
Yıllar	Almanya *	İtalya	İngiltere	Fransa	Hollanda	Belçika ve Lüksemburg	İspanya **	İsveç **	Avusturya **	Yunanistan **	*Toplam*	İsviçre	*Toplam*	ABD	Japonya	*G.Kore* ***	Çek Cumhuriyeti ****	*Toplam*	*Tablodaki OECD Toplamı*	Irak	S.Arabistan	İran	*Suriye*	Mısır	Libya	İslam ülkeleri toplamı	Rusya *****	Romanya	Bulgaristan	*Çin*	Brezilya	*Doğu bloku ve diğ.top.*	*I-II ve III'ün Toplamı*	IV. DİĞER ÜLKELER	*GENEL TOPLAM*
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1980	10,7	3,6	4,1	4,8	2,6	1,9	1,1	0,7	1,5	0,7	*31,7*	4,2	*4,2*	5,5	1,4	0,2	0,8	*7,8*	*43,7*	15,6	1,5	10,7	0,3	0,3	9,8	38,2	2,3	3,2	1,7	0,0	0,5	7,7	*89,6*	*10,4*	*100*
1981	10,7	4,2	4,9	4,5	1,9	1,7	1,2	0,8	0,9	0,3	*31,0*	6,0	*6,0*	6,6	2,3	0,1	0,4	*9,5*	*46,4*	17,4	4,6	5,8	0,2	0,0	8,8	36,8	1,8	4,2	0,6	0,0	0,6	7,2	*90,5*	*9,5*	*100*
1982	11,4	4,7	4,9	3,0	1,8	1,7	1,1	1,2	1,3	0,2	*31,2*	3,7	*3,7*	9,2	4,0	0,1	0,5	*13,8*	*48,7*	16,0	5,7	8,5	0,2	0,0	10,0	40,4	1,2	1,2	0,7	0,0	0,4	3,5	*92,5*	*7,5*	*100*
1983	11,4	5,5	4,8	2,4	2,0	1,6	1,9	1,0	1,4	0,2	*32,2*	2,9	*2,9*	7,5	3,8	0,1	0,9	*12,3*	*47,3*	10,2	2,9	13,2	0,0	0,3	8,5	35,2	2,6	2,0	1,1	0,1	0,6	6,3	*88,8*	*11,2*	*100*
1984	10,9	5,9	4,1	2,3	2,0	1,8	3,0	1,0	1,1	0,5	*32,6*	2,1	*2,1*	10,0	3,8	0,2	1,4	*15,3*	*50,0*	8,6	2,0	14,6	0,2	0,0	6,1	31,5	2,9	1,1	1,1	0,1	0,7	5,9	*87,5*	*12,5*	*100*
1985	12,1	5,8	4,1	4,5	1,9	2,1	2,8	1,2	1,3	0,4	*36,3*	1,6	*1,6*	10,1	4,5	0,3	0,3	*15,2*	*53,1*	10,0	2,0	11,1	0,1	0,1	5,5	28,8	1,9	0,6	0,9	0,6	0,8	4,7	*86,7*	*13,3*	*100*
1986	16,0	7,8	4,7	4,9	2,4	2,8	1,3	1,2	1,3	0,7	*43,0*	2,6	*2,6*	10,6	6,2	0,5	0,6	*17,9*	*63,4*	6,9	1,6	2,0	0,2	0,2	2,6	13,4	3,2	0,9	0,4	0,8	1,0	6,3	*83,2*	*16,8*	*100*
1987	14,9	7,6	4,9	4,3	2,6	2,8	1,4	1,0	1,4	0,9	*41,8*	2,6	*2,6*	9,7	6,1	0,5	0,3	*16,6*	*61,0*	8,1	1,2	6,7	0,0	0,1	2,1	18,2	2,2	1,6	0,1	1,2	1,3	6,4	*85,5*	*14,5*	*100*
1988	14,3	7,0	5,2	5,8	2,7	3,3	1,7	1,0	1,5	0,6	*43,0*	2,4	*2,4*	10,6	3,9	0,6	0,2	*15,3*	*60,7*	10,0	1,6	4,6	0,0	0,1	0,5	16,8	3,1	1,4	0,1	0,8	1,2	6,6	*84,1*	*15,9*	*100*
1989	14,0	6,8	4,6	4,7	2,8	2,8	1,6	1,0	1,0	0,6	*39,9*	2,6	*2,6*	13,3	3,4	0,9	0,5	*18,0*	*60,5*	10,4	1,3	1,5	0,1	0,1	1,8	15,3	4,0	1,5	0,0	0,5	1,5	7,5	*83,2*	*16,8*	*100*
1990	15,7	7,7	4,5	6,0	2,6	2,3	1,5	1,0	1,1	0,6	*43,1*	2,4	*2,4*	10,2	5,0	1,4	0,6	*17,2*	*62,8*	4,7	3,2	2,2	0,4	0,2	2,1	12,8	5,6	0,9	0,1	1,1	0,8	8,5	*84,1*	*15,9*	*100*
1991	15,4	8,8	5,5	5,8	3,0	2,6	1,5	1,2	1,5	0,4	*45,8*	2,3	*2,3*	10,7	5,2	1,7	0,7	*18,4*	*66,5*		8,7	0,4	0,3	0,2	1,3	11,0	5,2	0,9	0,7	0,8	1,0	8,7	*86,1*	*13,9*	*100*
1992	16,4	8,4	5,2	5,9	3,1	2,4	1,4	1,0	1,2	0,4	*45,4*	3,0	*3,0*	11,4	4,9	1,6	0,8	*18,7*	*67,0*		7,3	1,6	0,2	0,3	1,9	11,3	4,6	1,1	1,0	0,8	0,9	8,3	*86,6*	*13,4*	*100*
1993	15,4	8,7	5,3	6,6	3,0	2,3	1,5	1,5	1,1	0,4	*45,7*	2,2	*2,2*	11,4	5,5	2,1	0,8	*19,8*	*67,6*		5,1	2,3	0,2	0,4	0,4	8,4	5,2	1,0	0,8	0,9	0,9	8,8	*84,8*	*15,2*	*100*
1994	15,7	8,6	5,0	6,3	3,2	2,3	1,6	1,2	0,9	0,5	*45,3*	2,0	*2,0*	10,4	4,2	1,2	0,4	*16,2*	*63,5*		5,3	3,0	0,2	0,5	1,3	10,3	4,5	1,0	0,8	1,1	0,9	8,3	*82,1*	*17,9*	*100*
1995	15,6	8,9	5,1	5,6	3,0	2,6	1,7	1,5	0,8	0,6	*45,3*	2,3	*2,3*	10,4	3,9	1,6	0,3	*16,2*	*63,8*		3,9	1,9	0,7	0,6	1,0	8,1	5,8	1,0	1,1	1,5	0,8	10,2	*82,1*	*17,9*	*100*
1996	17,9	9,8	5,8	6,4	3,3	2,6	2,4	1,5	1,3	0,7	*51,7*	2,3	*2,3*	8,1	3,3	1,6	0,2	*13,2*	*67,2*		3,9	1,8	0,7	0,6	1,1	8,1	4,4	1	0,8	1,3	0,7	8,2	*83,5*	*16,5*	*100*
1997	16,6	9,2	5,7	6,1	3,1	2,5	2,6	1,8	1	0,9	*49,4*	2,3	*2,3*	8,9	4,2	2,2	0,2	*15,5*	*67,2*		2,21	1,3	0,9	0,8	1,1	6,3	4,5	0,8	0,8	1,6	0,7	8,4	*81,9*	*18,1*	*100*
1998	15,9	9,2	5,8	6,6	3,1	2,6	2,8	2,2	1,3	0,7	*50,2*	2,2	*2,2*	8,8	4,5	2,4	0,2	*15,9*	*68,3*		1,5	0,8	0,7	0,9	0,7	4,6	4,7	0,8	0,8	1,8	0,9	9,0	*81,9*	*18,1*	*100*
1999	14,5	7,8	5,4	7,7	3,2	2,8	3,1	3,5	1,2	0,7	*49,9*	1,8	*1,8*	7,6	3,4	2,1	0,2	*13,3*	*65,0*		1,4	1,6	0,8	0,3	1,2	5,3	5,8	1	0,7	2,2	0,6	10,3	*80,6*	*19,4*	*100*
2000	13,2	8,0	5,0	6,5	2,9	3,0	3,1	2,7	1,0	0,8	*46,2*	1,6	*1,6*	7,2	2,9	2,2	0,3	*12,6*	*60,4*		1,8	1,5	1,0	0,3	1,5	6,1	7,2	1,2	0,9	2,4	0,6	12,3	*78,8*	*21,2*	*100*
Ort.	*14,2*	*7,3*	*5,0*	*5,3*	*2,7*	*2,4*	*1,9*	*1,4*	*1,2*	*0,6*	*41,9*	*2,6*	*2,6*	*9,4*	*4,1*	*1,1*	*0,5*	*15,2*	*59,7*	*5,6*	*3,3*	*4,6*	*0,4*	*0,3*	*3,3*	*17,4*	*3,9*	*1,4*	*0,7*	*0,9*	*0,8*	*7,8*	*85,0*	*15,0*	*100*

* 1949-1990 yıllarında Batı Almanya olarak verilmiştir.

** Yunanistan 1981, İspanya 1986, Avusturya ve İsveç 1995'de AB'ye dahil olmuşlardır.

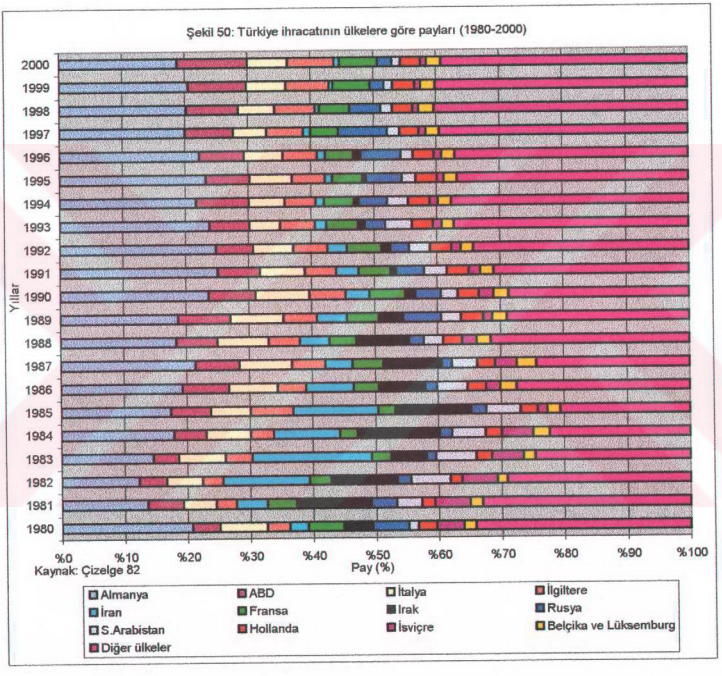
*** G. Kore 1996'da OECD'ye üye olmuştur.

**** 1923-1992 yıllarında Çekoslovakya olarak verilmiştir. Çek Cumhuriyeti 1995'te OECD'ye üye olmuştur.

***** 1923-1991 yıllarında SSCB olarak verilmiştir.

Kaynak: DİE

İkincisi, 1999 ve 2000 yıllarında İtalya'dan yapılan ithalatın önemli ölçüde azalmasıdır ki bunda Türk hükümetinin İtalya'ya karşı PKK davasından dolayı uyguladığı ambargonun payı olsa gerektir. Bir diğer önemli nokta, GB'nin Türkiye'ye mal satan ülkeler arasında küçük Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye mal satışını artırdığı bu yönüyle GB sürecinin büyük Avrupa ülkelerinden çok küçük ülkelerin lehine işlediğini tespit edebiliriz. Zira çizelge 82-83'de bunu açıkça ortaya koymaktadır.

b) Türkiye-EFTA Ticareti: OECD ülkeleri içinde ikinci önemli grubu EFTA (Europan Free Trade Association) yani Avrupa Serbest Ticaret Birliği ülkeleri oluşturmaktadır. AB ile hemen hemen eşit yaşta olan EFTA grubu 1960'dan günümüze bünyesindeki pek çok ülkeyi kaybetmiştir ya da AB'ye transfer etmiştir. Bu yüzden EFTA'nın geçmişten günümüze ticaretimiz içindeki yerini belirlemek son

derece güçtür. 1994 yılında bu gruba üye olan devletleri geriye doğru (1960'a kadar) götürerek, birliğin Türkiye ticareti içindeki önemini belirlemek mümkündür.

1980 öncesinde EFTA'nın (Avusturya, İsveç, İsviçre, Finlandiya, İzlanda ve Norveç) Türkiye ihracatındaki payı ortalama %9, ithalatındaki payı ise ortalama %7,5 civarında idi. Dönemin başlangıç yılı olan 1980'de hem ihracatı hem de ithalatın payı %8 civarında iken, ilerleyen yıllarda birliğe olan ticaret giderek oransal olarak gerilemiş ve 1994 yılına gelindiğinde EFTA'nın ihracattaki payı ortalama %4'lere inmiş, ithalattaki payı ise ortalama %5,5'lere gerilemiştir. 1995 yılında Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın birlikten ayrılıp AB'ye geçmesi ile EFTA'nın dış ticaretimizdeki payı iyice gerilemiştir. Bugün üç ülkeden (İsviçre, Norveç ve İzlanda) oluşan EFTA'nın ithalattaki payı ortalama %2,5 civarında iken, ihracattaki payı %1'ler civarındadır (çizelge 81).

Türkiye ile EFTA arasındaki ticari ilişkilerin boyutu 1991 yılından sonra önemli değişmelere sahne olmuştur. 1991 yılının sonunda AB ile EFTA'nın, Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) Anlaşması üzerine anlaşmaları ile Avrupa'nın ekonomik ve politik birleşmesine doğru çok büyük bir adım atılmıştır. 1.1.1993 tarihinde AET'de tek bir pazarın yaratılmasına paralel olarak AT ile EFTA arasında da, daha önce imzalanan AEA Anlaşması aynı tarihte yürürlüğe girmiştir. AEA anlaşması, AB ile EFTA arasında kişilerin, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamıştır. Ayrıca bu anlaşma ile tüm sanayi ürünlerinin serbest ticareti (tüm engellerin kaldırılması yoluyla) sağlanarak, EFTA ülkelerinin AB içi pazara dahil olması mümkün olmuştur. Sonuçta Avrupa'da 19 ülkenin oluşturduğu ve aynı kuralların geçerli olduğu 380 milyonluk tek bir pazar oluşturulmuştur (Karluk, 1999: 615-619; Seyidoğlu, 1999a: 247-248). Coğrafi bir ifade ile sözü edilen anlaşma ile Batı Avrupa'da, İskandinavya'dan Akdeniz'e kadar uzanan çok büyük bir serbest ticaret alanı meydana getirilmiştir.

AB ile EFTA arasımdaki AEA anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile Türkiye ile EFTA arasında da 1992 yılında benzer bir anlaşma yapılmış ve yürürlüğe girmiştir. 1 Ocak 1996'da Türkiye ile AB arasında GB'nin kurulması ile birlikte Türkiye'de EFTA'ya karşı AB ile aynı ticaret politikaları izlemeye başlamıştır.

EFTA ülkeleri arasında Türkiye'nin en önemli ticaret partneri 1940'lardan beri hiç kuşkusuz İsviçre olmuştur. İsviçre ile II. Dünya Savaşı sırasında önem kazanan

ticari ilişkiler, daha sonrada önemini hiç yitirmeden korumuştur. 1940-1979 arasında İsviçre Türkiye'nin dış ticaretinde ilk 6 ülke arasında (1940-1949 döneminde kimi yıllar ilk üçte, yer alan İsviçre, 1950-1979 döneminde ihracatta hep 6.sırada yer alırken, ithalatta 1950-1962 döneminde yine 6. sırayı hiç kimseye bırakmamıştır.) yer almıştır.

Alplerin küçük fakat zengin olan bu ülkesi ile Türkiye'nin ihracatı 1980-2000 döneminde planlı dönemdeki önemini 1985'ten sonra kısmen, 1990 yılından sonra ise hemen tamamen kaybetmiştir. İsviçre 1980-1990 arasında Türkiye ihracatının 8.sırasında yer alırken, 1991-2000 döneminde sıralamada ilk 15'e bile girememiştir. 1992'de EFTA ile dolayısıyla İsviçre ile yapılan anlaşmada Türkiye'nin umduğunun aksine ihracat hem miktar hem de değer olarak artmamıştır (1992'de 223 milyon dolar olan ihracat, 2000 yılında 238 milyon dolar değerinde bulunuyordu). Halbuki 1980 sonrası ithalatın izlediği seyir, biraz daha farklıdır. 1980-2000 döneminde İsviçre'den yapılan ithalatın ortalama %2,6'lık bir dilimi oluşturduğu ve bu şekliyle ithalatın ihracattan daha iyi durumda olduğu, ancak 1970'li yılların bir hayli gerisinde bulunduğu görülmektedir ki bu dönemde de İsviçre sıralamada 11.'liğe gerilemiştir (şekil 50-51).

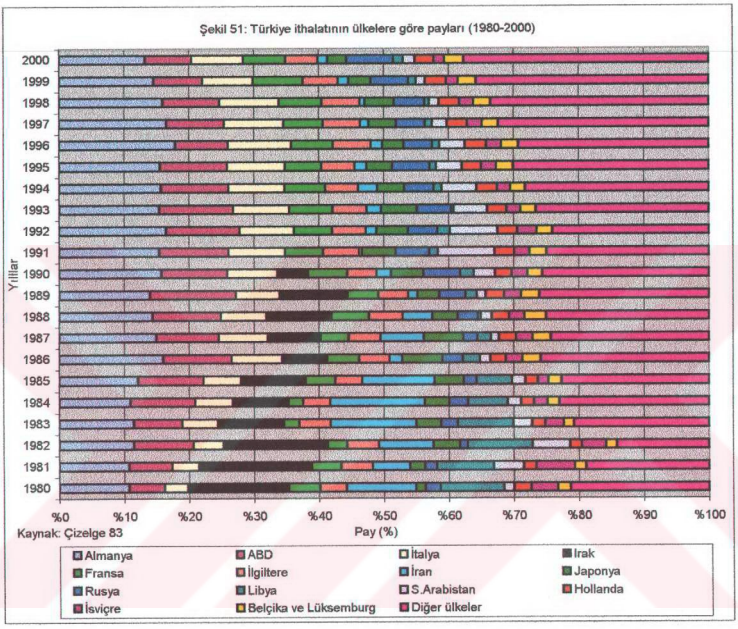
EFTA'nın daimi üyelerinden Norveç ve İzlanda'nın ise dış ticaretteki payı hem geçmişte hem de günümüzde son derece düşük olmuştur.

İsviçre'den sonra EFTA ülkelerinin arasında en yoğun ticari ilişkide bulunduğumuz ikinci ülke Avusturya'dır. Onu üçüncü sırada İsveç takip etmektedir. Ancak bu ülkeler 1995'ten itibaren EFTA'dan ayrılmışlardır (çizelge 82-83).

c) Türkiye-Diğer OECD Ülkeleri Ticareti: OECD ülkeleri içinde son grup *diğer OECD ülkeleridir.* Diğer OECD ülkeleri grubunda yer alan en eski ülkeler ABD, Kanada, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır. Bu gruba 1994 yılında Meksika, 1995'te Çek Cumhuriyeti ve 1996 yılında da G. Kore, Polonya ve Macaristan gibi yeni OECD üyesi ülkeler katılmıştır.

Diğer OECD grubundaki ülkelerle, 1980'de ithalatın %10'unu ve ihracatın %7'sini gerçekleştiriyorlardı. Halbuki 1965, 1970 ve 1975 yıllarında diğer OECD ülkelerinin ithalattaki payı sırasıyla %32, %25 ve %15 şeklinde idi. İhracattaki payı ise aynı yıllarda ve aynı sırayla %19, %13 ve %13 şeklinde idi. Görülüyor ki tüm OECD ülkelerinde olduğu gibi bu gruptaki ülkelerle de Türkiye'nin 1970'li yılların

sonu ile 1980'lerin başında ticareti gerilemiştir. Ancak 1984'den itibaren ihracatın özelliklede ithalatın payının giderek arttığı ve istikrara kavuştuğu, 1994 sonrasında yeni katılımlarında olmasıyla bu grubun dış ticaretteki payının ortalama %15'ler civarında bir seyir izlediği görülmektedir (çizelge 81).

Diğer OECD ülkeleri arasında yer alan ABD, 1945 yılından sonra Türkiye'nin dış ticaretinde çok önemli bir yer tutmaya başlamıştır. 1945-1967 arasında hiç kesintisiz olarak Türk dış ticaretinin en büyük partneri ABD idi. 1968 sonrası Almanya'nın ardına düşen ABD bu vasfını 2000 yılına kadar 2.olarak sürdürmüştür (şekil 50-51). ABD'nin Türkiye ihracatındaki payı ortalama %7 civarındadır. Bu oranının 1980 öncesine göre oldukça düşük olması, ABD'nin Türkiye'nin ihracat potansiyelini oluşturan tekstil ve hazır giyim sektörüne uyguladığı kotaları genişletmemesi ile ilgilidir. ABD'den yapılan ithalat 1980'de %5 civarında iken, 1984 yılından itibaren çıkarılan ithalat rejimi sayesinde oran %10'u aşmış ve bu konumunu 1996'ya kadar aynı derecede sürdürmüştür. Ancak 1996'da AB ile GB'ye

gidilmesi ABD'den yapılan ithalatı azaltmıştır. Nitekim 2000 yılında ABD'nin payı %7'lere düşmüştür. Görülüyor ki, GB ile AB ve EFTA'ya karşı gümrüklerin sıfırlanması ABD'den yapılmakta olan ithalatın bir kısmını AB'ye kaydırmıştır. Ancak aradaki coğrafi uzaklığa karşın ABD 1945 yılından beri Türkiye'nin hem siyasi hem de ticari ilişkilerinde önemli bir ortak olmayı sürdürmüştür.

Diğer OECD içinde yer alan ikinci önemli ülke Japonya'dır. Japonya gerek geçmişte gerekse günümüzde ihracatımız içinde pek önemli bir ülke olmamıştır. 1980-2000 döneminde de ülke ihracatının ancak %1'i bu ülkeye yapılmıştır. Türkiye Japonya ticaretinde asıl önemli olan kısım, ithalatla ilgilidir. Zira 1974'ten beri Japonya Türkiye'ye büyük oranda mal satmaya başlamıştır. Bu ülkenin 1980-2000 döneminde ithalatın içindeki payı %4,1 olup, bugün Japonlar dışalım sıralamasında ilk 10 sırada yer almaktadırlar (şekil 51).

Bir OECD üyesi olan G. Kore 1990 yılından sonra Türkiye ithalatında dikkati çeken ülkeler içine girmiştir (çizelge 83). Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nin 1980 sonrasında dış ticaret içindeki eski önemlerini kaybettiği bir diğer dikkati çeken noktadır (çizelge 82-83). Meksika ve Macaristan eskiden olduğu gibi 1980-2000 döneminde de dış ticaretimizde çok geri sıralarda yer almaktadır. Kanada Türkiye'nin çok eski (1930'lardan bu yana) bir ticaret partneri olarak hiçbir zaman dış ticaretimiz içinde sivrilememiş ve eski edindiği yeri de sürekli korumasını bilen bir ülke olmuştur.

2- Türkiye'nin OECD Dışı Ülkelerle Ticareti

Türkiye'nin OECD dışı ülkelerle olan ticareti bir defaya mahsus olmak üzere 1980-1983 arasında %50'leri aşan seviyelere ulaşmıştır. Ancak 1984 sonrası OECD dışı ülkelerin payı giderek azalmış ve 2000'li yıllara girdiğimiz şu dönemde bu grubun payı ortalama %30'lara yada 1/3'e inmiştir (çizelge 81).

OECD dışı ülkelerin Türkiye'nin dış ticaretindeki yerini belirlemek için, bu ülkelerin kıtalara ve coğrafi bölgelere göre dağılımına bakmak gerekir. Çizelge 81 bu dağılışı ortaya konulmuştur. Buna göre;

a) Türkiye'nin Avrupa+BDT ile Ticareti: 30 irili ufaklı ülkeyi kapsayan bu gruba; Avrupa'nın Atlas Okyanusu ve Akdeniz de yer alan küçük ada ülkeleri, Andora gibi, küçük kara ülkeleri, Balkan, Baltık ve diğer Avrupa ülkeleri ile Kafkas Cumhuriyetleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri girmektedir.

Avrupa+BDT'nin 1989'da dış ticaretimizdeki payı %10 iken, bu oran ithalatta %13 ve ihracatta %11 şeklinde gerçekleşmiştir. Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin bu gruptan ayrılıp OECD ülkeleri safina katılmasına rağmen, özellikle 1995 sonrası Türkiye'nin Rusya ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmeleri ihracatta büyük gelişmelere (inişli-çıkışlıda olsa) yol açmıştır. Nitekim 1997 yılında Türkiye'nin Avrupa+BDT grubuna yaptığı ihracat toplam ihracatın %8'ini bulmuştur. Ancak gruba 1999 'da yapılan ihracatın %10 düştüğü görülüyor ki, bu durum tamamen Rusya Krizi ile ilgilidir (çizelge 81).

Rusya Türkiye'nin çok eski bir ticaret ortağıdır. Türkiye özellikle dövizinin kıt olduğu dönemlerde bu ülke ile ikili ticaret anlaşması yaparak, ticaret hacmini artırmıştır. Bunun en güzel örneğini 1970'li yıllar ortaya koymaktadır. Zira "SSCB zamanında bu ülke ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştı. Örneğin Sovyetler Birliği ile bir doğal gaz anlaşması yapılmış, İskenderun Demir-Çelik Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Orhaneli Termik Santrali vs. gibi projelere Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilmişti" (Seyidoğlu, 1999a: 287). Ancak 1983 sonrasında Türkiye, Rusya ile eski anlaşmalı ticaretini sona erdirmiş ve B. Avrupa ülkelerine olduğu gibi Rusya'ya da aynı rejimi (serbest dövizle ticaret yapma) uygulamıştır. Çünkü 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin döviz sıkıntısı diye bir sorunu olmamıştır. Bu da çok doğal bir gelişme idi. Zira 24 Ocak Kararlarının alınmasında yatan en temel nedenlerden biride ülkenin sık sık döviz sıkıntısına düşmesi idi. 1980 sonrası yapılan büyük ekonomi-politik değişiklik döviz sıkıntısını ortadan kaldırmıştır.

Rusya-Türkiye ticaretinin özellikle 1989'dan itibaren büyük bir gelişme içerisine girdiği görülmektedir (şekil 50-51). Bu Türkiye'nin gösterdiği çaba ile ilgili bir gelişme olmayıp, tamamen Rusya'nın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan bir durumdur. 1985 Martında Gorbaçov'un SSCB'de iktidara gelmesi hem bu ülkede hem de dünyada büyük bir dönüşümün başlangıç noktası olmuştur. Gorbaçov'un 1987'de ortaya attığı *glasnost* (alenilik, açıklık) ve *prestroyka* (yeniden yapılanma) ilkeleri ile başlayan değişim hem siyasi hem de ekonomik alanda SSCB'yi hızla değiştirmeyi öngörüyordu. Nitekim denilen oldu ve 1989'da siyasi alanda önce bu ülkeye bağlı uydu devletler (Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Bulgaristan, Romanya ve Moğolistan ile Sovyet bloku dışında olmakla birlikte

komünist rejimi benimsemiş Yugoslavya ve Arnavutluk) bağımsız hale gelmiş, daha sonrada 1991 yılında SSCB'nin içinde yer alan otonom (özerk) cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ekonomik alanda ise, glasnost ve prestroyka ile başlayan gelişmeler sonunda Sovyet Rusya'yı piyasa ekonomisine, daha doğrusu liberal-kapitalist ekonomiye doğru götürmüştür. 1988'de başlayan büyük ekonomik dönüşüm projesi 1990'da resmen onaylanarak ülkenin piyasa ekonomisine geçmesini öngörmüştür (Armaoğlu, 1994b: 116-121; Karluk, 1993: 54-55).

Rusya'nın ekonomisini piyasaya açması diğer ülkelerle olduğu gibi Türkiye ile de ticaretinin artmasına yol açmıştır. Zira Rusya 1988'den itibaren aşamalı olarak üretimini sadece iç pazar için değil, dış pazar içinde yapmaya başlamış, bu da üretim süreçlerinde piyasanın etkinliğini artmıştır. Dolayısıyla 1989'a kadar Rusya Türkiye için önemli bir ihraç pazarı idi. Bu yıldan sonrada bu özelliğini artırarak sürdürmüştür. Hatta 1997 yılında Türkiye toplam ihracatın %7,8'ini sadece bu ülkeye yapmış (bavul ticareti hariç[79]) ve bu şekliyle Rusya Almanya'dan sonra ikinci önemli ihraç ülkesi olmuştur. Ancak 1998 yılından itibaren Uzak Doğu'daki krizin etkisini bu ülkede göstermesi bütün dengeleri alt-üst etmiş, ve 1999-2000 yılında Rusya'nın ihracatımızdaki payı %2'ye düşmüştür. Rusya ile asıl ilginç gelişme ithalatın seyrinde yaşanmıştır.

---

[79] *Bavul ticareti, resmi dış ticaret istatistikleri kapsamı dışında tutulmaktadır. Ancak Türkiye'nin* 1995 sonrası BDT ülkeleri ve özelliklede Rusya ile olan bavul ticareti, Türkiye ekonomisi için çok önemli *bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Rusya ekonomisinin Batılı devletlerin desteği ile piyasa* ekobnomisine açılması ve ekonominin gelişme hızının artması Türkiye'yide çok olumlu etkilemiştir. *Bu ülkeye (ve de BDT'nin diğer üyelerine) gerek resmi yollardan gerekse kayıt dışım olarak yani* bavul ticareti şeklinde yapılan ihracat 1996 yılından itibaren büyük patlama yapmıştır. Merkezi *İstanbul Laleli piyasası olan bu kayıt dışı ticaret Türk ekonomisi için büyük bir canlılık kaynağı* olmuştur. 1996 yılında bu ülke(lere)ye bavul ticareti yoluyla yapılan ihtracatın tutarı yaklaşık 8,8 *milyar dolara, diğer bir ifadeyle toplam resmi ihracat gelirleriinin ¼'üne ulaşmıştır.*

Bu piyasadan ihraç edilen ürünlerin başında tekstil, hazır konfeksiyon ve deri giyim gibi mallar yer *alıyordu. Laleli piyasası yalnız istanbul'a yönelik olmayıp, aynı zamanda Anadolu piyasası içinde dışa* açılan bir kapı görevi yapıyordu. Oysa 1998 Ağustos ayında patlak veren Rusya Krizi ile birlikte bu *ülkede yaşanan ekonomik kaos tüm bu olumlu gelişmeleri tersine çevirmiştir. Rusya'nın milli* gelirinde görülen düşme ve halkın önemli bir kesiminin yoksulluk sınırına itilmesi Türkiye'yide çok *yakından etkilemiştir. Önce gerek resmi, gerekse bavul ticareti biçiminde yapılan ihracat önemli* ölçüde gerilemiştir. Nitekim resmi istatisriklere göre 1998'de bu ülkeye yapılan resmi ihracat 1348 *milyon dolara gerilemiş, ithalat da 2155 dolar olmuştur. Ayrıca Laleli piyasasındaki işlen hacmide* dramatik bir düşüş göstermiştir. Nitekim 1996'da 8,8 milyar dolar olan bavul ticareti, 1997'de 5,8 *milyar dolara, 1998'de 3,7 milyar dolar ve 1999 yılında da 2,2 milyar dolara gerilemiştir.*

Bavul ticaretinin azalmasının ana nedenleri; bavul ticareti açısından önemli ülkelerin içinde *bulundukları olumsuz koşulların alım güçlerini düşürmesi sebebiyle ithalatlarını ve özellikle* bavul ticareti yoluyla ülkelerine mal girişini kısıtlama yönündeki uygulamaları, ayrıca bavul ticaretinde *rakibimiz olan ülkelerin pazar paylarını artırmaları için yürüttükleri çeşitli uygulamalar,* bavul ticaretinin azalmasında etki yapmıştır.

1989'a kadar Rusya Türkiye'nin ithalatında (1967-1973 dönemi dışında) çok gerilerde yer alan bir ülke iken, 1989 sonrası pazar payını büyütmüş ve 2000 yılında Rusya'nın dışalımımızdaki payı %7,2'ye yükselmiştir. İthalatın sıralamasında da Almanya ve İtalya'dan sonra ABD ile Rusya üçüncülük sırasını paylaşmışlardır (çizelge 83 ve şekil 51). 1998 Rusya Krizi bu ülkeye yaptığımız ihracatı olumsuz yönde etkilerken, ithalatı tam tersine olumlu yönde etkilemiştir. Tabi bunda Rusya'da krizle birlikte rublenin dolar karşısında büyük oranda devalüe edilip, bu ülkenin mallarının ihracat avantajının dış piyasalara karşı artmasında en büyük etkiyi yapmıştır.

Avrupa+BDT grubunda yer alıp Türkiye için önem haiz eden diğer ülkeler Romanya ve Bulgaristan'dır. Romanya planlı dönemden bu yana Türkiye için her zaman önemli bir ihraç pazarı olmuştur. Ayrıca 1970'li yıllarda ülkemizdeki kimi yatırımları bu ülkenin gerçekleştirmesi, Romanya'yı dışalım açısından da önemli kılmıştır. 1980 sonrası da aynı konumunu sürdüren Romanya bugün için dış ticaretimizde ortalama %1'i aşan bir paya sahiptir.

Bulgaristan Osmanlı'dan beri sınır komşumuz olarak her zaman ticaret yaptığımız bir ülke olmuştur. 1980-2000 döneminde de, 1985-1990 dönemi dışında, ticari ilişkilerimiz iyi bir zeminde sürdürülmüştür. 1980 öncesi olduğu gibi 1980 sonrasında da Bulgaristan dış ticaretimizde ortalama %1'lik bir paya sahip olmuştur. 1985-1990 arasında ise, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticaret hemen hemen durmuştur (çizelge 82-83). Bu durumun altında yatan neden, "1984 sonlarında Bulgar Hükümetinin ve Jivkov rejiminin, sayıları 1,5 milyon kadar tahmin edilen ve Bulgaristan nüfusunun %10 kadarını teşkil eden Türk azınlığın, isimlerini değiştirmeye ve slav ismi almak suretiyle, bu ülkedeki milli Türk varlığını eritmek ve slavlaştırmak istemesi" (Armaoğlu, 1994b: 309) üzerine 1985-1990 yılları arasında iki ülke arasında yaşanan büyük gerilimdir (Karluk, 1993:51). Türkiye'nin büyük tepkisine yol açan bu gelişme, iki ülke arasındaki ticareti de olumsuz etkilemiştir. Zira Türkiye Bulgaristan'a karşı, ulusal ve uluslararası platformlarda her türlü demokratik tepkisini dile getirmiş ve konuya çözüm bulmaya çalışmıştır. Çözüme yaklaşmayan Bulgar Hükümetine karşı Türkiye İslam Konferansı Teşkilatını devreye sokarak bu ülkeye karşı ithalat kısıtlamalarını bile gündeme getirmiştir. 1989 Haziranında Türk hükümetinin Bulgaristan'daki soydaşlarımızın hepsinin göçünü

kabul etmesi ile sorun büyük ölçüde çözülmüş ve 1990'ın Ocak ayında yapılan ikili görüşmelerle de Bulgaristan'da Müslümanların slav ismi alma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Nitekim 1991 yılından itibaren ticari ilişkilerin yeniden canlanması siyasi olayların ticaret üzerinde ne denli etkili olduğunun bir göstergesi olarak tarihte yerini almıştır.

1991'de SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan Ukrayna devleti, çok kısa bir zaman içinde Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağı olmuştur. Bu ülke 1993 yılından beri Türkiye ithalatının ortalama %2'sini kendine yöneltmiştir. Ancak aynı gelişme ihracatta sağlanamamış olup, Türkiye ihracatının ancak %1'ini bu ülkeye yapabilmiştir. Tabi burada bavul ticareti ile yapılan ihracat kapsam dışında tutulmuştur.

BDT içinde yer alan Gürcistan ile Türkiye arasındaki ticarette önemli bir gelişme kaydetmiştir. Gürcistan'ın Türkiye ihracatındaki payı %0,5 iken, ithalattaki payı %0,2 civarındadır. Özellikle dış ticaret istatistiklerinde yer almayan sınır ve kıyı ticareti ile bavul ticareti kapsamı da bu ülkeyle ticari ilişkilere eklendiğinde Gürcistan'ın 1995 sonrası ülkemiz için önemli bir ticaret ortağı olduğu görülecektir.

b) Türkiye-Afrika Ticareti: Türkiye, Afrika kıtasında yer alan 60'a yakın ülke ile ticaret ilişkisinde bulunmaktadır (harita 16 ve 18). 1989 yılında Afrika kıtasında yer alan ülkelerin dış ticaret içindeki payı %7 idi. 2000 yılında bu oran %5'e inmiştir. Türkiye Afrika kıtasında yer alan ülkeler içerisinde ticaret ilişkisinin %90'ını 6 ülke ile yapmaktadır. Bu altı ülkenin beşi Kuzey Afrika ülkesi (Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır) ve bir tanesine de Güney Afrika ülkesidir (G. Afrika Cumhuriyeti). Kuzey Afrika ülkeleri ile olan ticarette en büyük pay 1995 yılına kadar hep Libya iken, 1995'ten itibaren ilk sırayı Cezayir devralmıştır. Cezayir 2000'li yıllara girerken Türkiye'nin dış ticaretinde ilk 10 ülkeden hemen sonra gelmektedir. Mısır, bu grupta yer alan Türkiye'nin en eski ve en köklü üçüncü ticaret ortağıdır (çizelge 82-83). Afrika'da 4. sırayı G. Afrika Cumhuriyeti almakta, onu daha küçük bir pay ile Tunus ve Fas izlemektedir.

1980'li yılların ilk yarısında Türkiye'nin İslam ülkelerine olan ticareti olağanüstü arttı (çizelge 81). Bu İslam ülkeleri içinde en büyük pastayı Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri kapmıştır. Beş Kuzey Afrika ülkesi (Libya, Mısır, Cezayir, Tunus ve Fas) 1981 yılında ihracatımız içindeki payı %12 ve ithalatımız içindeki

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

payı ise %10 idi. Libya bu ülkeler arasında en büyük paya sahipti. Zira Libya'nın 1981 yılında ihracatımız içindeki payı tek başına %9,4, ithalatınız içindeki payı ise %8,8 idi (çizelge 82-83). Ancak 1986 yılından itibaren gerek Libya gerekse diğer Kuzey Afrika İslam ülkelerinin Türkiye dış ticaretindeki payı giderek azalmıştır. Nitekim 1990'da 5 Kuzey Afrika ülkesinin ihracattaki payı %4,2'ye, ihracattaki payı %4,9'a düşmüştür. 2000 yılında bu oranlar aynı sıra ile %3,9 ve %4,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Ayrıca Afrika'da Sudan, Nijerya, Liberya, Gana, Etopya ve Kamerun'da öne çıkan bir diğer ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Ancak bu ülkelerin toplam ticaretinin Tunus'a yaptığımız ihracata ancak denk geldiği de gözden kaçmamalıdır.

c) Türkiye-Amerika Ticareti: Türkiye'nin en az ticari ilişkide bulunduğu ülkeler, Orta ve Güney Amerika'da yer almaktadır. Kültürel olarak Latin Amerika da denilen bu bölgede pek çoğu ada ve takım adalardan oluşan toplam 46 ülke ile Türkiye ticari ilişkide bulunmaktadır (harita 16-18). Karayib Denizi'nde yer alan küçük ve Büyük Antil takım adaları ile Kıstak Amerikası üzerine yerleşmiş bu küçük devletlerin pek çoğunun yakın zamana kadar bir sömürge olarak varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Güney Amerika ülkeleri ise daha 19. yüzyılda büyük ölçüde bağımsızlığını sağlamıştı.

Orta ve Güney Amerika ülkelerinin 1989'da ithalatımızdaki payı, %3 iken, ihracatımızdaki payı ancak %0,4 düzeyinde idi. 2000'li yıllara gelindiğinde bu kıtanın payının ticaretimizde gerilediği ve ithalatta oranın %1'e indiği, bu karşılık ihracattaki payın %1'e çıktığı görülmektedir (çizelge 81).

46 Latin Amerika ülkesi (Meksika hariç) arasında, Türkiye için önem arz eden ticari partnerler sayısı sadece altıdır. Bu altı ülke, ülkemizle olan ithalatın %90'ının ve ihracatın da %60'ını karşılamaktadır. Bu ülkelerin beş tanesi Güney Amerika'da yer alan Brezilya, Arjantin, Ekvador, Şili ve Peru'dur. Diğeri ise Kıstak Amerikası da denilen yerde yer alan ve Atlantik ile Pasifik'i birbirine bağlayan, kanalı üzerinde taşıyan Panama'dır.

Brezilya, Güney Amerika kıtasındaki en büyük ticari ortağımızdır (çizelge 82-83). Bu ülke geleneksel olarak Türkiye'ye kahve ve kakao, soya küspesi ve demir cevheri satmaktadır. Orta ve Güney Amerika'dan yapılan ithalatın %45'i tek başına bu ülkeye aittir. Bu kıtadaki ikinci önemli ülke Arjantin'dir ki bu ülkede tüm kıtadan

yapılan ithalatın %20'sini karşılamaktadır. Onu, Panama, Şili, Peru ve Ekvador izlemektedir. Geriye kalan 40 ülkenin payı ise son derece önemsizdir.

d) Türkiye-Orta Doğu Ticareti: DİE ve DTM'nin tasnifine göre 14 ülkeden oluşan Orta Doğu[80], Türkiye'nin dış ticaretinde 1980'lerden itibaren çok önemli bir rol üslenmiştir. Orta Doğu ya da diğer kullanımları ile Güneybatı Asya, Yakındoğu, Önbatı Asya, Arap Asyası veya Önasya ülkeleri[81] 1973 yılına kadar dünya ve Türkiye için çok da önem ifade eden ülkeler arasında değillerdi. 1973'e kadar bu bölge, petrolden çok Arap-İsrail savaşları ile gündeme gelmiştir.

1973 yılında başlayan 4. Arap-İsrail savaşı dünyayı hiç de tahmin edemeyeceği bir noktaya getirmiştir. Bu nokta 1973'te başlayan dünya petrol krizidir. 1967 Arap-İsrail savaşında Arapların ağır hezimeti, İsrail'in silah ve savaş üstünlüğüne karşı Arapları petrol silahını kullanmaya sevk etmiştir. Nitekim 1973'te başlayan Arap-İsrail savaşı Arapların Batıya karşı, bilhassa da İsrail'i Orta Doğu'da destekleyen Amerika'ya karşı petrolü bir silah aracı olarak kullanmasını sağlamıştır (Armaoğlu, 1994c: 356). Sonuçta petrol fiyatları çok kısa bir sürede çok büyük oranlara yükselmiş[82] ve bu ülkeler birer ekonomik güç haline gelmişleridir. Dünyanın bu bölgesi tüm ülkelerin pazar paylarını artırmak için yarıştıkları bir alan olmuştur. Çünkü "OPEC ülkelerinin 1973'ten sonra artan fiyatlar dolayısıyla, 1974-1978 yılları arasında petrolden elde ettikleri gelirin toplam 573 milyar dolar tahmin edilmiştir" (Armaoğlu, 1994c: 366).

Türkiye İslam Ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirmek için, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren bir çaba içine girmiştir. Fakat 1980'e kadar bu konuda sınırlı bir gelişme sağlanabilmiştir (Şahinöz, 1993: 90).

---

[80] *DİE'nin yayınladığı ülkelere göre dış ticaret istatistiklerinde Orta Doğu başlığı ile 14 ülke* kapsanmaktadır. Bunlar, Lübnan, Suriye, Irak, İran, İsrail, Filistin, Ürdün, S. Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman ve Yemen'dir.

[81] Orta Doğu tabiri, geçmişten günümüze muğlak bir anlam ifade etmektedir. Öngör (1964: 3) ve Tunçdilek'e (1962: 4-5) göre; dünyanın bu bölgesi için kullanılan ifadelerin hiçbiri bu bölgenin hangi ülkelerden meydana geldiğini, sınırlarının kesin olarak nereden geçtiğini belirtememektedir. Bütün bu isimler içinde günümüzde Orta Doğu terimi, bütün dünya tarafından tamamen belimsenmiş olmakla beraber, bu ismin daha çok politik bir yapıyı ifade ettiği görülmektedir. Halbuki Tunçdilek, Güneybatı Asya tabirinin çok daha coğrafi olduğunu nedenleriyle birlikte ifade etmekte ve 1962'de yazdığı eserine de bu ismi vermekte idi. Ondan 2 yıl sonra aynı bölgenin siyasi ve iktisadi coğrafyasını yazan Öngör ise Orta Doğu terimini kullanmayı daha uygun buluyordu. Orta Doğu kelimesi ile ilgili netlik bugün de çözülmüş değildir. Kimi yazarlar bu bölgeye Mısır hatta Libya ve Afganistan'ı dahil ederken kimilerinin de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı bölge içinde gösterdikleri görülmektedir (Gözenç, 1996: 2-11).

[82] 1.1.1973'te bir varil petol, 2,5 dolar iken, 1.10.1973'te 3 dolar, 16.10.1973'te 5,1 dolar, 1.1.1974'te 11,6 dolar, 1977'de 13,8 dolar olmuştur.

Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile olan ticari münasebetinin artmasında iki büyük etki söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki, İran'la 1979 Şubatında Şah'ın devrilmesi ve Humeyni rejiminin Batı ile ilişkilerini kesmesi, Batıyı İran petrolünden yoksun bırakmış, bu da fiyatların birden bire fırlamasına ve ikinci petrol krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim 1979 Haziranında 23,5 dolar olan petrolün varil fiyatı, 1980 ocak ayında 35 dolara yükselmiştir. İkincisi ise 1980 Eylülünde İran-Irak savaşının patlak vermesidir.

Artan petrol fiyatları Türkiye'nin bu ülkelerden ithalatını artırırken, İran-Irak savaşı da bu ülkelere yapılan ihracatı artırmıştır. Türkiye'nin İran-Irak savaşının başından itibaren izlediği tarafsızlık politikası, bu ülkelerin savaşın ilk yıllarında artan tüketim malları ihtiyaçlarını, sınır komşuları olması nedeniyle ulaştırma avantacına sahip buluna Türkiye'den temin etme yoluna itmiştir.

1980-1982 yılları arasında Irak, 1983-1984 yıllarında da İran Türkiye'nin ithalatında ilk sırayı alan ülkeler olmuştur (şekil 50-51). Bu durum cumhuriyetin kuruluşun dan günümüze kadar ilk defa bir Orta Doğu ya da bir İslam ülkesinin Türkiye ticaretinde en önde yer almasıdır. Irak, Türkiye ithalatındaki yerini 1990 yılında Körfez Savaşı çıkıncaya kadar, Almanya ve ABD'den sonra hep ön sıralarda yer alarak korumasını bilmiştir. Halbuki İran'dan yapılan ithalat, 1986 yılından sonra dalgalanmalar göstererek gittikçe azalmıştır. 1989 sonrasında ise İran, Türkiye ithalatındaki ayrıcalıklı yerini kaybetmiş ve sıradan bir ülke olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

1990 yılının 1 Ağustosu 2 Ağustosa bağlayan gecesi, Irak Kuveyt'i işgal etti ve böylece Körfez Krizi başlamış oldu. Türkiye, İran- Irak savaşında aktif tarafsızlık politikası benimsemiş ve her iki tarafla da, hem yakın ilişkilerini hem de artan ticaretini devam ettirmiştir. Körfez Krizinde ise, Türkiye daha ilk günden Irak'ın karşısında ve Amerika'nın yanında yer almış ve bu tutumunu kriz boyunca devam ettirmiştir. Körfez Krizinde Irak'a tüm dünya tepki göstermiş ve 6 Ağustosta Güvenlik Konseyi bu ülkeye *ekonomik ambargo* tatbik edilmesini kararlaştırmıştır. Bu karar üzerine Türkiye'de Kerkük-Yumurtalık boru hattını tamamen kapatıp, Irak ile olar ticarete son vermiştir (Armaoğlu, 1994b: 60). Şekil 51'de de görüldüğü gibi 1991 yılından günümüze kadar Türkiye Irak'tan ekonomik ambargo devam ettiği için dışalım yapmaya son vermiştir.

Irak ve İran arasında 1980-1988 yıllarında 8 yıl süren savaş, Türkiye'nin bu ülkelere ihracatının kat kat artmasına neden olmuştur. Öyle ki bu iki ülke 1980-1988 döneminde Almanya'dan sonra Türkiye'nin en büyük 2. ve 3. ihracat pazarı olmuştur. İran ve Irak ile 1986'dan itibaren ihracat hacminin giderek daraldığı görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, iki ülke savaş giderlerinin çok büyük boyutlara ulaşması ve petrol fiyatlarının dünya piyasalarında düşmesi, bu ülkelerin satın alma güçlerini düşürmüş bu da Türkiye'den yaptıkları ithalatı kısmalarına neden olmuştur.

Irak'a yapılan ihracat Körfez Krizi sonrası ambargo nedeniyle iyice azalmış ve 1997'den itibaren de sıfırlanmıştır. Bugün sadece sınır ticareti kapsamında bu ülke ile ticaret yapılmaktadır. Türkiye Körfez Krizinden dolayı hem ihracat hem de ithalat nedeniyle büyük kayıplara[83] uğramıştır.

Körfez Krizi nedeniyle Irak ve siyasi nedenlerle de İran ile olan ticaretimiz 1990 sonrası son derece azalmıştır. Bunun sonucunda Türkiye de dış ticaret zeminini, Orta Doğu da S. Arabistan ve Kuzey Afrika'da da Cezayir'e doğru kaydırmıştır. 1991 sonrası S. Arabistan'la yapılan ihracatta ve özelliklede ithalatta büyük bir artışın meydana gelmesi, keza İsrail'in bu dönemden sonra önem kazanması, BAE ithalatında görülen gelişmelerin körfez krizinin istatistiklere yansıyan en kesin kanıtları gibidir.

2000'li, yıllara girerken Ortadoğu'da Türkiye için önem haiz eden ülkelerin en başında S. Arabistan gelmektedir. Bu ülkeyi İsrail, İran, Suriye ve BAE izlemektedir. Diğer ülkeler ise, Türkiye'den önemli miktarda mal ithal ederken, çok az miktarda mal satabilmektedirler. Bu birazda coğrafi şartların zorluğundan ileri gelmektedir. Zira Kuveyt, Katar, Bahreyn, Umman ve Yemen'in Ortadoğu'nun güneybatı kuşağında Türkiye'ye ters bir konumda bulunmaları bunda önemli rol oynasa gerektir.

e) Türkiye'nin Diğer Asya Ülkeleri ile Ticareti: Ortadoğu ve BDT dışındaki 24 Asya ülkesinden oluşan bu grubun ihracatımızdaki payı 1989-2000 arasında

---

[83] "Türkiye daha ilk günden ambargoya katılmakla, ekonomik kayıplara uğramaktaydı. Milyarlarca *dolarla ifade edilen bu kayıpların gerçek ve kesin miktarı konusunda resmi bir rakam verilmemiştir.* En azından petrol fiyatlarının 41 dolara kadar yükselmesi, Türk ekonomisine büyük bir darbe *vurmuştur. Krizin ilk günlerinde, Türkiye'nin uğradığı bu kayıpların karşılanacağı konusunda* gerek Washington, gerek AT cevrelerinden ve hatta petrolcü Körfez ülkelerinden bir takım vaatler gelmiş *olmasına rağmen, bunların hemen hemen hiçbirinin gerçekleşmemesi, Türk kamuoyunda büyük hayal* kırıklığına sebep olmuştur" (Armaoğlu, 1994b: 64).

büyük dalgalanmalar göstermiştir. Diğer Asya ülkelerinin 1989'da ihracattaki payı %4 iken, 1993'te bu pay %10'a ulaşmış, ancak 1999-2000 yılında bu pay %2'ye inmiştir. İthalatın gidişatı daha düzenli olmuş ve Türkiye ortalama dışalımının %6'sını bu gruptaki ülkelerden temin etmiştir.

Türkiye'nin Güneydoğu Asya bölgesine olan ihracatı 1996 yılında 1.143 milyon dolar iken, 1997'de bu miktar sadece %2,1 artış göstererek 1.168 milyon dolar olarak gerçekleştirilmiştir (1997'de Türkiye ihracatının bir önceki yıla göre %13 büyüdüğü göz önüne alındığında bu miktarın ne kadar düşük olduğu anlaşılmaktadır.). 1998'de bu bölgeye yapılan ihracat bir önceki yıla göre %84 azalarak 635 milyon dolara gerilemiştir. 1999 ve 2000 yılında da 24 Güneydoğu Asya ülkesine yapılan ihracat artış göstermemiş ve yerinde saymıştır (çizelge 81).

Türkiye'nin Güneydoğu Asya ülkelerine olan ihracatının 1997'den itibaren azalmasının en önemli nedeni, 1997 yılının Temmuz ayında Doğu Asya'da Tayland'da patlak veren ve yoğun olumsuzlukları çok kısa sürede Endonezya, Filipinler, G. Kore ve Malezya'ya yayılan, menfi etkileri Japonya, Singapur, Hong-Kong gibi Asya bölgesinin güçlü ekonomilerinde bile hissedilen, Uzakdoğu Asya Krizidir. Kendi bölgesi dışında Rusya ve G. Amerika'yı da etkileyen bu küresel mali kriz, ülkemizin bu bölgeye ihracatının azalmasında en büyük etkiyi yapmıştır. Bölge ülkelerinin ekonomilerinin krize girmesi ve küçülmesi, ithalata olan talebi azaltmış bu da Türkiye gibi bu ülkelere mal satan ekonomileri zora sokmuş ve ihracatı geriletmiştir.

Güneydoğu Asya ülkeleri arasında Türkiye'nin en önemli ticari partneri Çin'dir. Çin 1984 yılına kadar Türkiye ithalatında hemen hiç yeri olmayan bir ülke konumunda idi (çizelge 83). Ancak 1984 yılından itibaren ithalat rejiminin tamamen liberalleştirilmesi sonucu bu ülkenin hızla Türkiye pazarına girdiği ve giderek yerini sağlamlaştırdığı görülmektedir. 5 Nisan Kararlarından sonra Çin'in dışalımdaki payı daha da artış göstermiş ve 1995'te 500 milyon doları aşan ithalat, 2000 yılında 1.322 milyon dolara (toplam ithalatın %2,4'ü) yükselmiştir.

Çin-Türkiye ihracatının gelişimi ise, daha eskiye dayanmaktadır. 1970'li yılların başında başlayan ihracat ilişkisi, iniş-çıkışlar olsa da hiç kesilmemiş hatta bazı yıllar (mesela 1973'e bu ülkeye yapılan ihracat toplan ihracatın %2,3'ünü kapsamıştır. Yine 1986-1988 ve 1992-1994 yılları arasında bu ülkeye yapılan ihracatın payı

%2'ler civarında seyretmiştir.) %3,3'e kadar (1993 yılı) bile çıkmıştır. Ancak 1995 sonrası bu ülkeden yapılan büyük oranlı ithalata rağmen, ihracat hemen hemen sıfıra yaklaşmıştır (çizelge 82)

Bu ülkeler içinde ikinci büyük ticari ortağımız Tayvan'dır. Onu, Hindistan, Malezya, Hong-Kong, Singapur, Pakistan, Endonezya ve Tayland (Siyam) gibi ülkeler izlemektedir. Geri kalan ülkelerin dış ticaretimizdeki payı ise son derece azdır.

f) Türkiye'nin Kesinleşmemiş Ülke ve Bölgeler ile Ticareti: Kesinleşmemiş yani hangi ülke ve bölgeye gittiği yada hangisinden geldiği belli olmayan malların dış ticaretteki payı 1993 sonrası artış göstermiş ve günümüzde de yaklaşık ticaretimizin ortalama %1'ini oluşturmaktadır.

3. Türkiye'nin Seçilmiş Ülke Grupları ile Ticareti

1990'lı yılların başında Sovyetlerin yıkılması ile Tükiye'nin yakın cevresinde yeni bir takım oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu oluşumlar zamanla ülkemiz dış ticaretinde önemli hale gelmişlerdir. Bu amaca yönelik olarak hazırladığımız çizelge 84 incelendiğinde şeçilmiş ülke gruplarının dış ticaretimizdeki yeri daha iyi anlaşılacaktır.

a) Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) Ticareti: Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirmeye yönelik faaliyetlerini İKT'nin 1981 yılında kurulan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) çerçevesinde yürütülür. Daha önce de sözü edildiği gibi, Türkiye 1984 yılından beri, sözü edilen komitenin başkanlığını yapmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de katılması ile üye sayısı bugün 50'nin üzerine çıkmıştır.

"Belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin 1980 yılından sonra dışa açılmasında özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin büyük rolü olmuştur. Hatta kaba bir ifade ile Türkiye, ihracata açılmayı bu ülkelerin pazarlarında öğrenmiştir denilebilir. Bunda kuşkusuz o dönemlerde artan petrol gelirleri sonucu, söz konusu ülkelerin satın alma güçlerindeki artışında etkisi vardı. Ancak geçen zaman içinde bu bölge ile olan ticaretimiz eski önemini yitirdi. Buna paralel olarak, adı geçen ülkelerdeki müteahhitlik hizmetlerimiz de büyük ölçüde geriledi" (Seyidoğlu, 1999a: 283-184).

Türkiye'nin dış ticaretinde İKT'nin payı 1970 yılında sadece %8,5 iken, 1980'de bu oran %33'e çıkmış, 1982'de %46'ya yükselmiş (yıllar itibariyle yakalanan en büyük oran), 1985'de de %38 civarında gerçekleşmiştir. 1980-1985 arasında Türkiye'nin İKT ülkeleri ile yakaladığı dış ticaret performansını bir daha hiç yakalayamamıştır. Zira 1986'dan itibaren İKT ülkelerinin dış ticaretimizdeki payı düşmeye başlamıştır. Körfez Krizinden sonra (Irak'ın etkisiyle) bu düşüş daha da artarak günümüze kadar sürmüştür (çizelge 84).

2000 yılında İslam ülkelerinin toplam dış ticaret içindeki payı %12,5'dir. İKT ülkelerinin ihracat içindeki payı %13 iken, ithalat içindeki payının %12 olduğunu görülmekteyiz. Bu grupta Cezayir, S. Arabistan, İran ve Suriye ticaret hacminin yüksek olduğu ülkeler arasında başta gelirler.

Türkiye, değişen ve gelişen dünya ekonomik koşulları karşısında İslam ülkeleriyle ikili ve çok yanlı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önem vermektedir. Bu çerçevede başkanlığını yürüttüğü İSEDAK'ın etkinliğini artırmaya yönelik olarak başlatılan çalışmaları desteklemektedir.

b) Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT)ile Ticareti: "EKİT, Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulmuş bulunan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD) bir uzantısı niteliğinde olup, 1985 yılında faaliyete geçmiştir. Türkiye, İran ve Pakistan tarihi ve kültürel yakınlıklarının yanı sıra coğrafi alan olarak da birbirlerinin uzantısı durumunda olan ülkelerdir. Bu ülkeler önceleri Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) içinde işbirliği yapmaktaydılar. Ancak CENTO askeri bir kuruluş olduğundan iktisadi, teknik ve kültürel konulardaki işbirliği için ayrı bir örgüte gerek vardı. Bunu sağlamak üzerede 1964 yılında RCD kurulmuştu. RCD, bölge içi ticaretin geliştirilmesi ve hızlı sanayileşme için ortak amaçlı yatırım tesislerinin kurulması gibi amaçlar güdüyordu. Ancak İran'daki rejim değişikliği ve İran-Irak Savaşı dolayısıyla RCD'nin faaliyetleri uzun süre askıya alındı. 1985 yılında bu üç ülke arasındaki işbirliğini yeniden canlandırmak için yapılan görüşmeler sonucunda RCD'nin yerine EKİT'in kurulmasına karar verildi" (Seyidoğlu, 1999a: 257).

EKİT, faaliyetlerini ekonomi ve alt yapı, sanayi, tarım, bilim ve teknoloji konularındaki uzmanlık komiteleri aracılığıyla yürütür. Bunlardan sanayi İşbirliği Komitesi ile Ekonomi ve Altyapı Komitesi oldukça önemlidir. Bu komitelerin

çalışmaları arasında ortak sanayi yatırımlarının yapılması, tercihli bir ticaret sisteminin oluşturulması, bir yatırım bankası kurulması, ulaştırma ve haberleşme alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi ile ilgili konular yer alır (Seyidoğlu, 1999a: 257).

Çizelge 84: Türkiye'nin seçilmiş ülke gruplarına göre dış ticareti (1980-2000).

A : İthalat B : İhracat D : Değer (Milyon $)

Yıllar		İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)		Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)		Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)		Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)		Türk Cumhuriyetleri (TC)		Tablo toplamı		Diğer ülke grupları		Türkiye toplamı	
		D	%	D	%	D	%	D	%	D	%	D	%	D	%	D	%
1980	A	3 414	43									3 414	43	4 495	57	7 909	100
	B	668	23									668	23	2 242	77	2 910	100
1985	A	3 745	33									5 012	44	6 331	56	11 343	100
	B	3 407	43									4 502	57	3 456	43	7 958	100
1986	*A*	*2 140*	*19*	*225*	*2*							*2 365*	*21*	*8 739*	*79*	*11 104*	*100*
	B	2 610	35	585	8							3 195	43	4 261	57	7 456	100
1987	A	3 144	22	956	7							4 100	29	10 058	71	14 158	100
	B	3 088	30	475	5							3 563	35	6 627	65	10 190	100
1988	A	3 144	22	663	5							3 807	27	10 528	73	14 335	100
	B	3 525	30	609	5							4 134	35	7 528	65	11 662	100
1989	A	2 920	18	237	2							3 157	20	12 635	80	15 792	100
	B	2 754	24	604	5							3 358	29	8 266	71	11 624	100
1990	A	3 844	17	577	3							4 421	20	17 881	80	22 302	100
	B	*2 429*	*19*	*544*	*4*							*2 972*	*23*	*9 987*	*77*	*12 959*	*100*
1991	A	3 180	15	161	1							3 341	16	17 706	84	21 047	100
	B	2 614	19	538	4							3 152	23	10 441	77	13 593	100
1992	A	3 497	15	506	2	1 743	8	1 239	5	89	0,0	7 074	31	15 797	69	22 871	100
	B	2 814	19	686	5	1 003	7	680	5	185	1	5 368	36	9 346	64	14 714	100
1993	A	3 664	12	979	3	2 766	9	2 264	8	190	1	9 863	34	19 565	66	29 428	100
	B	3 038	20	788	5	1 041	7	1 035	7	450	3	6 352	41	8 993	59	15 345	100
1994	A	3 566	15	922	4	2 167	9	1 821	8	190	1	8 667	37	14 543	63	23 210	100
	B	3 556	20	752	4	1 637	9	1 412	8	430	2	7 787	43	10 318	57	18 105	100
1995	*A*	*4 617*	*13*	*1 137*	*3*	*3 998*	*11*	*3 315*	*9*	*287*	*1*	*13 354*	*37*	*22 355*	*63*	*35 709*	*100*
	B	3 872	18	905	4	2 417	11	2 057	10	543	3	9 794	45	11 843	55	21 637	100
1996	A	5 567	13	1 197	3	3 867	9	3 074	7	304	1	14 009	32	29 617	68	43 626	100
	B	4 104	18	1 129	5	2 905	13	2 665	11	747	3	11 551	50	11 673	50	23 224	100
1997	A	5 276	11	1 099	2	4 476	9	3 615	7	392	1	14 858	31	33 700	69	48 558	100
	B	4 210	16	1 237	5	3 832	15	3 512	13	858	3	13 649	52	12 612	48	26 261	100
1998	A	4 211	9	948	2	4 332	9	3 724	8	449	1	13 663	30	32 258	70	45 921	100
	B	4 375	16	1 125	4	3 238	12	2 667	10	835	3	12 239	45	14 734	55	26 973	100
1999	A	4 050	10	1 123	3	4 297	11	3 734	9	457	1	13 661	34	27 025	66	40 686	100
	B	*3 948*	*15*	*866*	*3*	*2 172*	*8*	*1 533*	*6*	*574*	*2*	*9 092*	*34*	*17 495*	*66*	*26 587*	*100*
2000	A	6 259	12	1 538	3	6 634	12	5 651	10	626	1	20 707	38	33 276	62	53 983	100
	B	3 484	13	855	3	2 324	9	1 608	6	585	2	8 836	32	18 488	68	27 324	100

Kaynak: DİE, DPT

1992 Kasımında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan da yeni üyeler olarak EKİT'e katılmasıyla üye sayısı

10'a inmiştir. KKTC'nin de özel statü ile EKİT'in çalışmalarına katılması kabul edildi. Böylece yeni katılımlarla örgütün bölgesel işbirliğindeki önemi artmıştır.

EKİT'in 1986 yılında Türkiye ticaretindeki payı %5 civarında idi. EKİT bu konumunu 1989'a kadar yani İran-Irak Savaşının 1988 yılı ortasında bitinceye kadar sürdürmüştür. 1989'dan itibaren Türkiye-EKİT ticaret hacmi düşmüş ancak 1992'de Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin katılmasıyla EKİT'in payı dış ticaretimizde artış göstermiştir. 2000 yılı itibariyle EKİT ülkelerinin Türkiye dış ticaretindeki payı %3 düzeyindedir. Bu rakamlar Türkiye'nin, adı geçen örgüt üyeleri ile ticaretinin henüz arzulanan boyutlarda olmadığını gösteriyor. Bununla birlikte, EKİT ülkeleriyle ticaret (özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri ile) giderek hızlanmaktadır (çizelge 84).

c) Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile Ticareti: KEİ, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla hükümetler arası bir işbirliği harekatı olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir fikri ortaya atan ve bunun hazırlık çalışmalarına öncülük eden ülke Türkiye'dir. Ancak bu harekatın kapsamı daha geniş tutulmuş, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan bölge ülkeleri de KEİ üyeliğine kabul edilmişlerdir. Böylece KEİ, 1992 yılında İstanbul'da Türkiye, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldavya ve Ukrayna'dan oluşan 11 ülke tarafından kurulmuştur.

KEİ üyesi ülkelerle AB arasında serbest ticaret anlaşmaları yapılmaktadır. KEİ üyesi ülkelerin kendi aralarında aşamalı olarak bir serbest ticaret bölgesi kurulması çalışmaları olduğu ifade edilmektedir.

KEİ ülkeleri ile Türkiye ticareti 1998 yılına kadar düzenli bir artış göstermiştir. Ancak 1998 yılında başlayan Rusya Krizi, Türkiye'nin bu ülkelere ihracatını giderek azaltmış, buna karşın ithalatını artırmıştır. 2000 yılı itibariyle KEİ ülkeleri Türkiye dış ticaretinin %11'ini oluşturmuştur (çizelge 84).

d) Türkiye'nin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile Ticareti: Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan bağımsız cumhuriyetler tek bir birlik altında toplamak amacıyla , 1991 yılının 21 Aralık tarihinde Rusya'nın girişimiyle Beyaz Rusya ve Ukrayna arasında BDT teşkilatı kurulmuştur. Önceleri pek çok ülke (özelikle de Azerbaycan ve Gürcistan) birliğe katılmak istemediyse de Rusya'nın zorlaması sonucu topluluğa katılmışlardır. Bugün BDT ülkelerinin tamamı Baltık

Cumhuriyetleri hariç, eski SSCB içindeki 12 özerk cumhuriyetten oluşmaktadır. Bunlar, Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldavya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Öncelikle ilgili ülkeler arasında iktisadi işbirliği amacı güden teşkilat, zaman zaman Rusya'nın nüfuz kurma çabalarına sahne olmakta, fakat söz konusu ülkeler bu girişime tepki göstermektedir.

Türkiye'nin BDT ülkeleri ile ticareti 1992 yılından 1998 yılındaki Rusya krizine kadar Türkiye lehine gelişme göstermiş, ancak 1998'den itibaren BDT ülkeleri daha avantajlı duruma geçmişlerdir. 2000 yılı itibariyle BDT'nin Türkiye ihracatındaki payı %6 iken, ithalattaki payı %10'lar düzeyindedir. Halbuki 1997 yılında bu oranlar aynı sıra ile %13 ve %7 şeklinde idi. Görülüyor ki, gerek BDT gerekse KEİ ülkeleri ile olan dış ticarette, 1998 sonrası Türkiye Rusya Krizi nedeniyle önemli bir pazar kaybına uğramış, bu da Türkiye ekonomisini önemli ölçüde sarsmıştır (çizelge 84). Bu durumu en güzel dış ticaret istatistiklerinde görmek mümkündür.

e) Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Ticareti: Türkiye SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri'ni (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) ilk tanıyan ülke olmuştur. Aramızdaki dil, din, ırk ve kültür bağları, bu ülkelerle ticari ilişkilerimizin geliştirilmesi, için uygun bir ortam yaratmaktadır. Türkiye'nin teknik bilgi birikimi ve sanayileşme yolunda sahip olduğu deneyimlerde bu ülkeler için Türkiye ile işbirliğinin yararlarını artırır.

Türkiye, bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile çok yönlü ve özel ekonomik ilişkiler kurmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinde ulaştırma ve haberleşmenin önemi nedeniyle, bu alanlarda işbirliğine öncelik verilerek kara ve hava ulaşımı anlaşmaları yapılmıştır. Kurulan telefon santralleri ve yer uydu istasyonlarıyla bu ülkelerin dünya ile haberleşmeleri Türkiye üzerinden sağlanmıştır.

Bağımsızlıklarına kavuşmalarının ardından bu ülkelerde yoğun biçimde özelleştirme ve piyasa ekonomisine geçiş süreci başlatılmıştır. Ancak çok uzun dönemler komünist rejim altında yaşamış olmaları dolayısıyla bu çabalar çok kısa sürede olumlu sonuçlar vermemiş ve söz konusu ülkeler büyük bir ekonomik kaos içine itilmişlerdir. Başlangıçta milli gelir düzeyleri gerileyen bu ülkelerin bazılarında

ancak 1996'dan sonra pozitif büyüme görülmeye başlanmıştır. Bu büyüme 1997'de de sürmüş ve çizelge 85'den de anlaşılacağı üzere, %1,3 ile %5,1 oranlarında reel bir büyüme gerçekleştirilmiştir. Ancak Türkmenistan'da hala büyük bir gerileme yaşanmaktadır.

Çizelge 85: Türk cumhuriyetlerine ait bazı ekonomik göstergeler (1997).

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan	Kırgızistan
Nüfus	64	8	16	5	24	5
Yüzölçümü (bin km)	776	87	2671	470	414	192
GSMH (Milyar $)	199,5	3,9	21,8	2,9	23,9	2
Dünya sıralaması (GSMH)	23	101	58	107	56	116
Büyüme hızı (1996/1997)	8,1	3,7	1,3	-25,9	2,2	5,1
Kişi başına gelir ($)	3130	510	1340	630	1010	440
Kentsel nüfus (%)	72	56	60	45	42	39

Kaynak: DPT

Türk cumhuriyetleri dünyadaki mali krizden de olumsuz etkilenmişlerdir. 1997'de ortaya çıkan Asya Krizi dolayısıyla Güneydoğu Asya ülkelerinin içine girdikleri ekonomik duraklama, bu bölgeye petrol ihraç eden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni zarara uğratmıştır. Fakat ertesi yıl görülen Rusya Krizi ise bu ülkeleri daha olumsuz biçimde etkilemiştir. Çünkü bu ülkeler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra da ticari ilişkilerini ağırlıklı olarak Rusya ile yürütmektedirler. 1998 yılında Türk Cumhuriyetleri'nin ticaretinde Rusya, yaklaşık %30'luk pay ile birinci sıradadır. Türkiye ise %3'lük pay ile dokuzuncu sırada gelmektedir. Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, henüz Türkiye'nin bu ülkelerle ticareti arzulanan boyutlarda değildir. Ancak bu ilişkilerin büyük bir gelişme potansiyeline sahip bulunduğunu da vurgulamak gerekir (Seyidoğlu, 1999a: 286).

Türkiye'nin 1992'de Türk Cumhuriyetleri ile yaptığı ticaret hacmi 274 milyon dolar (Türkiye dış ticaretinin %0,7'si) idi. 1998 yılında bu hacim 1,3 milyar dolara kadar çıktı. Ancak Uzakdoğu ve Rusya Krizinin etkisi ile Türkiye'nin bu ülkelere ticareti azaldı ve 2000 yılında ticaret hacmi 1,2 milyar dolara geriledi. 2000 yılında ilk defa bu ülkelerden yapılan ithalat ihracatı aştı ve Türkiye'nin bu cumhuriyetler ile ticaret dengesi kendi aleyhine döndü. 1998'de 858 milyon dolar olan bu bölgeye ihracat (Türkiye ihracatının %3'ü) 2000 yılında 565 milyon dolara geriledi, tersine 392 milyon dolar olan ithalat 626 milyon dolara çıktı (çizelge 86).

Türkiye Türk Cumhuriyetleri içinde en çok malı Azerbaycan'a satmaktadır. Buna karşılık en çok malıda Kazakistan'dan satın almaktadır. Türkmenistan hem

ihracat hem de ithalatta ikici sırada yer almaktadır. Bu cumhuriyetler içinde ticari ilişkimizin en zayıf olduğu ülke Kırgızistan'dır. Bu ülke Türkiye'nin hem ihracat hem de ithalatında henüz çok geri sıralardadır.

Çizelge 86: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile dış ticareti (1997-2000).

İhracat

Sıra no	Ülkeler	1997		1998		1999		2000	
		Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1	Azerbaycan	319,7	1,2	327,2	1,2	248,1	0,9	229,7	0,8
2	Türkmenistan	117,5	0,4	95,8	0,4	106,6	0,4	119,5	0,4
3	Kazakistan	210,6	0,8	214,3	0,8	96,6	0,4	116,1	0,4
4	Özbekistan	210,6	0,8	156,2	0,6	99,1	0,4	82,1	0,3
5	Kırgızistan	49,6	0,2	41,5	0,2	23,2	0,1	20,3	0,1
	Toplam	908	3,4	835	3,2	573,6	2,2	567,7	2

Kaynak: DİE

İthalat

Sıra no	Ülkeler	1997		1998		1999		2000	
		Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1	Kazakistan	165,3	0,3	253,7	0,6	295,9	0,7	346,3	0,6
2	Türkmenistan	73,5	0,2	42	0,1	67	0,2	97,8	0,2
3	Azerbaycan	58,3	0,1	50,3	0,1	44	0,1	95,6	0,2
4	Özbekistan	94,8	0,2	96,2	0,2	47,5	0,1	85,8	0,2
5	Kırgızistan	76	0	68	0	28	0	24	0
	Toplam	467,9	0,8	510,2	1	482,4	1,1	649,5	1,2

Kaynak: DİE

Sonuç olarak, 21. yüzyıla girerken Türkiye'nin ülkelere göre dış ticaretinde en önemli 30 ülkenin sıralanışı çizelge 87'de gösterilmiştir.

Çizelge 87'ye göre, Türkiye ihracatının az sayıda ülkede yoğunlaştığını görmekteyiz. Türkiye'nin toplam ihracatının %80'ini aşan kısmını 30 ülkeye yapılmaktadır. Daha da önemlisi sadece 5 ülke toplam ihracatın yarısına yakın kısmını almakta, Almanya ise tek başına ihracatımızın 1/5'inin pazarını oluşturmaktadır. Aynı durum aşağı-yukarı ithalat içinde geçerli olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin ülke açısından bu derecede yüksek bir yoğunlaşmaya sahip olması dış ticaretinin dış şoklardan geniş ölçüde etkilenmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Aktan, 1999: 548). Nitekim 1997 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan Uzakdoğu Asya krizi ve 1998'de yaşanan Rusya Krizinin Türk ekonomisi ve dış ticaretini ne ölçüde olumsuz etkilediğini daha öncede belirtmiştik. Bu nedenle Türkiye ihracatında ülke bağımlılığını azaltmak ve yeni pazarlara yönelme yollarını aramak zorundadır.

Çizelge 87'den çıkarılabilecek bir diğer tespit, dış ticaretimiz sıralamasında yer alan ilk 10 ülkenin (İsrail dışında) Osmanlı'dan beri geleneksel olarak ticaret yaptığımız ülkeler arasında yer alması ve yerlerini hemen hemen aynı sıralama ile korumalarıdır. Yani Türkiye Tanzimat'tan bu yana dış ticaretinin büyük kısmını Batılı ülkeler ile yapmaktadır. Bu da bize ülkemizin sadece siyasal ve sosyo-kültürel alanda değil ekonomik alanda da Batı ile ticaretini hep ön sırada tuttuğunu gösteriyor ki, batılılaşma ya da modernleşmenin Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinde en önemli amaç olduğunu dış ticaret ilişkileri de doğrulamaktadır.

Çizelge 87: Türkiye dış ticaretinde ilk 30 ülkenin yeri (1997-2000).

İhracat

Sıra no	ÜLKELER	1997		1998		1999		2000		1997	1998	1999	2000
		Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	% Pay (Kümülatif)			
1	ALMANYA	5.253,5	20,0	5.460,3	20,2	5.473,4	20,6	5.171,2	18,8				
2	ABD	2.032,3	7,7	2.233,3	8,3	2.436,7	9,2	3.074,0	11,2				
3	İNGİLTERE	1.511,3	5,8	1.739,6	6,4	1.629,4	6,9	2.023,7	7,4				
4	İTALYA	1.387,2	5,3	1.557,1	5,8	1.685,0	6,3	1.755,2	6,4				
5	FRANSA	1.162,8	4,4	1.304,7	4,8	1.569,9	5,9	1.647,5	6,0	43,2	45,6	48,9	49,7
6	HOLLANDA	779,2	3,0	888,6	3,3	932,3	3,5	871,5	3,2				
7	İSPANYA	439,2	1,7	513,2	1,9	763,2	2,9	684,9	2,5				
8	BELÇİKA-LÜKSEMBURG	563,6	2,1	669,5	2,5	623,5	2,3	640,5	2,3				
9	RUSYA FEDERASYONU	2.056,4	7,8	1.348,0	5,0	588,8	2,2	639,1	2,3				
10	İSRAİL	391,5	1,5	479,5	1,8	585,2	2,2	622,0	2,3	59,3	60	62	62,3
11	YUNANİSTAN	298,2	1,1	370,0	1,4	406,8	1,5	434,7	1,6				
12	CEZAYİR	317,1	1,2	482,3	1,8	407,6	1,5	376,3	1,4				
13	SUUDİ ARABİSTAN	535,0	2,0	473,9	1,8	367,2	1,4	373,7	1,4				
14	MISIR	304,5	1,2	474,2	1,8	467,4	1,8	370,8	1,3				
15	ROMANYA	358,8	1,4	468,2	1,7	268,3	1,0	325,2	1,2	66,2	68	69,2	69,2
16	BİRLEŞİK ARAP EMİR.	264,7	1,0	239,9	0,9	390,9	1,5	311,0	1,1				
17	AVUSTURYA	300,2	1,1	304,0	1,1	312,2	1,2	292,7	1,1				
18	UKRAYNA	337,0	1,3	274,3	1,0	225,8	0,8	255,7	0,9				
19	BULGARİSTAN	175,9	0,7	213,3	0,8	233,6	0,9	251,8	0,9				
20	KUZEY KIBRIS T.C.	228,2	0,9	242,7	0,9	248,3	0,9	248,7	0,9				
21	İSVİÇRE	318,2	1,2	244,2	0,9	268,3	1,0	237,9	0,9				
22	İRAN	307,0	1,2	194,7	0,7	157,8	0,6	234,3	0,9				
23	AZERBAYCAN	319,7	1,2	327,2	1,2	248,1	0,9	229,7	0,8				
24	DANİMARKA	172,1	0,7	200,0	0,7	199,1	0,7	218,3	0,8				
25	İRLANDA	87,1	0,3	89,2	0,3	134,7	0,5	201,9	0,7				
26	İSVEÇ	145,9	0,6	188,0	0,7	182,6	0,7	198,8	0,7				
27	PORTEKİZ	98,3	0,4	155,2	0,6	170,4	0,6	184,1	0,7				
28	SURİYE	268,8	1,0	309,0	1,1	232,2	0,9	182,6	0,7				
29	POLONYA	255,3	1,0	290,9	1,1	219,6	0,8	174,0	0,6				
30	KANADA	116,7	0,4	155,5	0,6	149,1	0,6	172,0	0,6	79,2	81	81,9	81,5
	TÜRKİYE SERBEST BÖL.	610,9	2,3	830,9	3,1	780,5	2,9	893,0	3,2				
	LİSTE TOPLAMI	21.396,5	81,5	22.721,5	84,2	22.557,9	84,8	23.296,8	84,8				
	DİĞER ÜLKELER	4.864,5	18,5	4.252,5	15,8	4.030,7	15,2	4.188,7	15,2				
	TOPLAM	26.261,1	100,0	26.974,0	100,0	26.588,6	100,0	27.485,4	100,0				
	Listenin Temsil Oranı	81,5	0,3	84,2	0,3	84,8	0,3	84,8	0,3				

Kaynak: DTM ve DİE

İthalat

Sıra no	ÜLKELER	1997		1998		1999		2000		1997	1998	1999	2000
		Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	% Pay (Kümülatif)			
1	*ALMANYA*	*8.021,2*	*16,5*	*7.316,3*	*15,9*	*5.880,3*	*14,5*	*7.163,4*	*13,2*				
2	İTALYA	4.463,1	9,2	4.221,7	9,2	3.192,2	7,8	4.319,1	8,0				
3	*ABD*	*4.329,6*	*8,9*	*4.053,8*	*8,8*	*3.080,4*	*7,6*	*3.887,3*	*7,2*				
4	RUSYA FEDERASYONU	2.174,3	4,5	2.155,0	4,7	2.374,1	5,8	3.879,9	7,2				
5	*FRANSA*	*2.967,2*	*6,1*	*3.034,1*	*6,6*	*3.127,0*	*7,7*	*3.514,3*	*6,5*	45,2	45,3	43,4	42
6	İNGİLTERE	2.763,1	5,7	2.683,3	5,8	2.190,0	5,4	2.701,7	5,0				
7	İSPANYA	*1.275,8*	*2,6*	*1.276,4*	*2,8*	*1.262,1*	*3,1*	*1.666,1*	*3,1*				
8	BELÇİKA-LÜKSEMBURG	1.216,7	2,5	1.202,6	2,6	1.133,2	2,8	1.650,6	3,0				
9	JAPONYA	2.040,1	4,2	2.045,6	4,5	1.392,6	3,4	1.590,3	2,9				
10	HOLLANDA	1.484,9	3,1	1.446,4	3,1	1.315,7	3,2	1.573,2	2,9	63,3	64,1	61,3	59
11	İSVEÇ	896,6	1,8	999,4	2,2	1.444,2	3,5	1.437,4	2,7				
12	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	787,5	1,6	846,1	1,8	894,8	2,2	1.321,6	2,4				
13	CEZAYİR	768,0	1,6	647,3	1,4	681,9	1,7	1.187,9	2,2				
14	G. KORE CUMHURİYETİ	1.085,5	2,2	1.124,2	2,4	871,1	2,1	1.169,9	2,2				
15	UKRAYNA	917,8	1,9	988,8	2,2	773,7	1,9	977,3	1,8	72,5	74,1	72,8	70,3
16	SUUDİ ARABİSTAN	1.017,6	2,1	669,9	1,5	579,2	1,4	951,4	1,8				
17	İSVİÇRE	1.104,0	2,3	1.017,7	2,2	749,0	1,8	889,0	1,6				
18	İRAN	646,4	1,3	433,0	0,9	635,9	1,6	814,7	1,5				
19	LİBYA	533,1	1,1	342,9	0,7	502,1	1,2	786,2	1,5				
20	FİNLANDİYA	341,4	0,7	421,3	0,9	504,5	1,2	720,5	1,3				
21	ROMANYA	394,1	0,8	344,7	0,8	401,2	1,0	671,4	1,2				
22	TAYVAN	510,7	1,1	515,9	1,1	374,3	0,9	550,2	1,0				
23	SURİYE	456,3	0,9	308,0	0,7	307,0	0,8	545,1	1,0				
24	AVUSTURYA	502,6	1,0	608,3	1,3	508,4	1,2	515,1	1,0				
25	İSRAİL	233,7	0,5	282,8	0,6	298,3	0,7	503,2	0,9				
26	İRLANDA	207,0	0,4	258,9	0,6	280,4	0,7	477,3	0,9				
27	BULGARİSTAN	408,9	0,8	367,4	0,8	295,6	0,7	464,1	0,9				
28	HİNDİSTAN	300,9	0,6	276,5	0,6	243,0	0,6	437,2	0,8				
29	YUNANİSTAN	430,8	0,9	319,8	0,7	303,0	0,7	430,7	0,8				
30	KAZAKİSTAN	165,3	0,3	253,7	0,6	295,9	0,7	346,3	0,6	87,4	88,1	88,2	87,1
	TÜRKİYE SERBEST BÖL.	360,7	0,7	417,6	0,9	507,8	1,2	493,8	0,9				
	LİSTE TOPLAMI	42.804,9	88,2	40.879,4	89,0	36.398,7	89,5	47.636,1	88,0				
	DİĞER ÜLKELER	5.753,8	11,8	5.042,0	11,0	4.288,5	10,5	6.513,7	12,0				
	TOPLAM	48.558,7	100,0	45.921,4	100,0	40.687,3	100,0	54.149,8	100,0				
	Listenin Temsil Oranı	88,2	0,2	89,0	0,2	89,5	0,2	88,0	0,2				

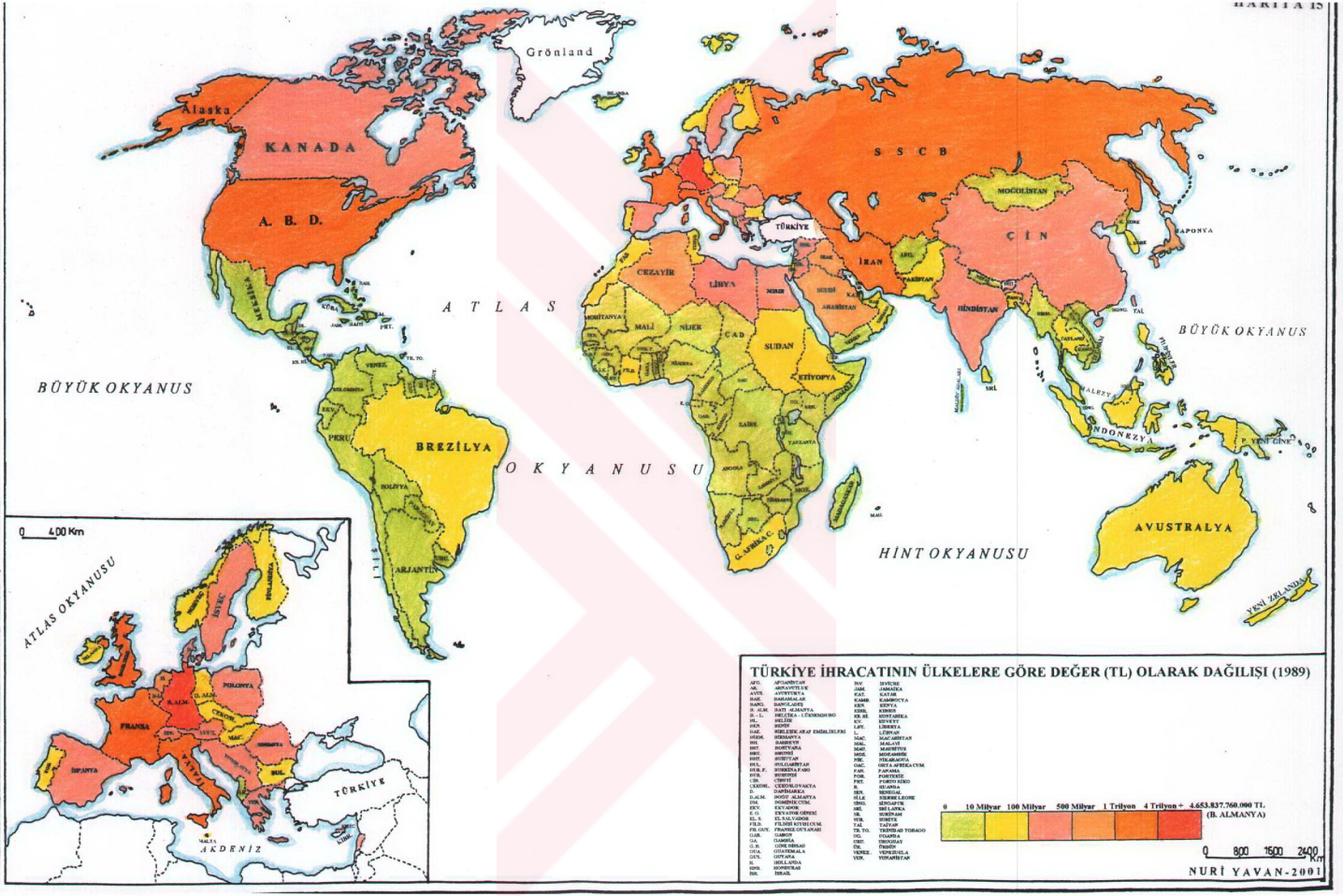
Kaynak: DTM ve DİE

Türkiye'nin 1980 sonrası dış ticarette nasıl bir atılım yaptığını anlamamızı kolaylaştıracak en iyi göstergelerden biri de, 1989 ve 1999 yılları için yapılan ve dış ticaretin ülkelere göre dağılışını gösteren harita 15, 16, 17 ve 18'dir. Bu dört haritaya bakıldığında ilk dikkati çeken husus; Türkiye'nin 1980 sonrası dönemde dünyadaki hemen tüm ülkeler ile ticaret yaptığının görülmesidir ki, ülkemiz haritada yer alan 165'den fazla ülke ve haritada gösterilemeyecek kadar küçük 40'ı aşkın toplam 205 ülkeden mal alıp-satmaktadır. Bu, bir anlamda Türkiye sanayisi ve/veya dış ticaretinin dünya pazarları ile bütünleşmesini gösterirken, diğer taraftan 24 Ocak 1980 ve sonrasında dışa açık bir büyüme süreciyle birlikte Türkiye ekonomisinin

rekabetçi bir piyasa ekonomisi ortamında dünya pazarlarına kaliteli mal satma anlayışının yerleştiğinin de açık bir göstergesi sayılmalıdır. İkinci dikkati çeken durum, özelikle 1970'lerin sonlarından itibaren birazda ekonomik koşulların zorlaması ile Türkiye'nin Akdeniz havzasının güneyinde yer alan İslam ülkeleri ile coğrafi konumunun verdiği avantajı ve tarihsel, sosyo-kültürel bağlarını keşfetmesi ile haritadan da açıkça görüldüğü üzere iki önemli pazarın (ABD dışında) varlığı ortaya çıkmış hatta kesinleşmiştir. Türkiye'yi çepeçevre saran bu kıta Avrupa'sı (Rusya da dahil), Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan oluşan pazarının,-her ne kadar günümüzde dış ticarette coğrafi uzaklığın çok da önemli olmadığı ifade edilse de- dış ticaretimizdeki belirginliği, bir ülkenin bulunduğu coğrafyanın etkisinin ne derecede önemli olduğunu göstermektedir, diyebiliriz. Üçüncü önemli tespit, 1980 sonrası en az ticari ilişkide bulunduğumuz ülkelerin, en son ticari ilişkide bulunduğumuz ve genellikle dünyanın en yoksul kesimine tekabül eden devletlerden (Orta ve Güney Amerika ülkeleri, Hindi-Çini ve Latin Amerika'nın bir çok ülkesi) oluşmaktadır.

1989 ve 1999 yıllarını ifade eden ihracatın ülkelere göre dağılışını gösteren harita 15 ve 16'yı incelediğimizde, B. Almanya'nın artık çok belirgin bir üstünlüğünün olduğunu ve ihracatımızda her zaman ilk sırada gekldiğini kabul etmek gerekir. Yine ABD her iki yılda da ikinci sırada istikrarını her zaman koruyarak ülkemiz için çok önemli bir diğer pazarı oluşturmaktadır. Bu iki ülkeyi ikinci kategoride yerleri her zaman sağlam olan İtalya, İngiltere ve Fransa izlemektedir. Ayrıca zaman zaman konjonktürel şartların bir gereği olarak 1989'da İran ve SSCB ile kimi başka yıllarda da Irak ve S. Arabistan gibi ülkelerin, ikinci kategoriye (turuncu renkli basamağa) yükseldiği görülmektedir.

Türkiye ihracatının üçüncü kategorisinde ise, 1989 yılında (harita 15) Belçika-Lüksemburg, Hollanda ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler ile Irak, Cezayir ve S. Arabistan gibi İslam ülkeleri yer alırken, 10 yıl sonra 1999'da bu durum aşağı-yukarı (Irak ve Japonya dışında) yerini koruduğu ancak Yunanistan, İspanya, Avusturya, İsviçre, Romanya ve KKTC gibi Avrupa ülkeleri ile Mısır, İsrail ve BAE gibi Ortadoğu ülkeleri ile Rusya ve Azerbaycan gibi BDT ülkelerinin katılımları ile bu kategorinin büyüdüğü görülmektedir. Yani Türkiye ihracatının önemli bir bölümünü yakın çevresindeki ülkeler ve geleneksel bağlarının olduğu Avrupa ülkeleri ile yapmaktadır.

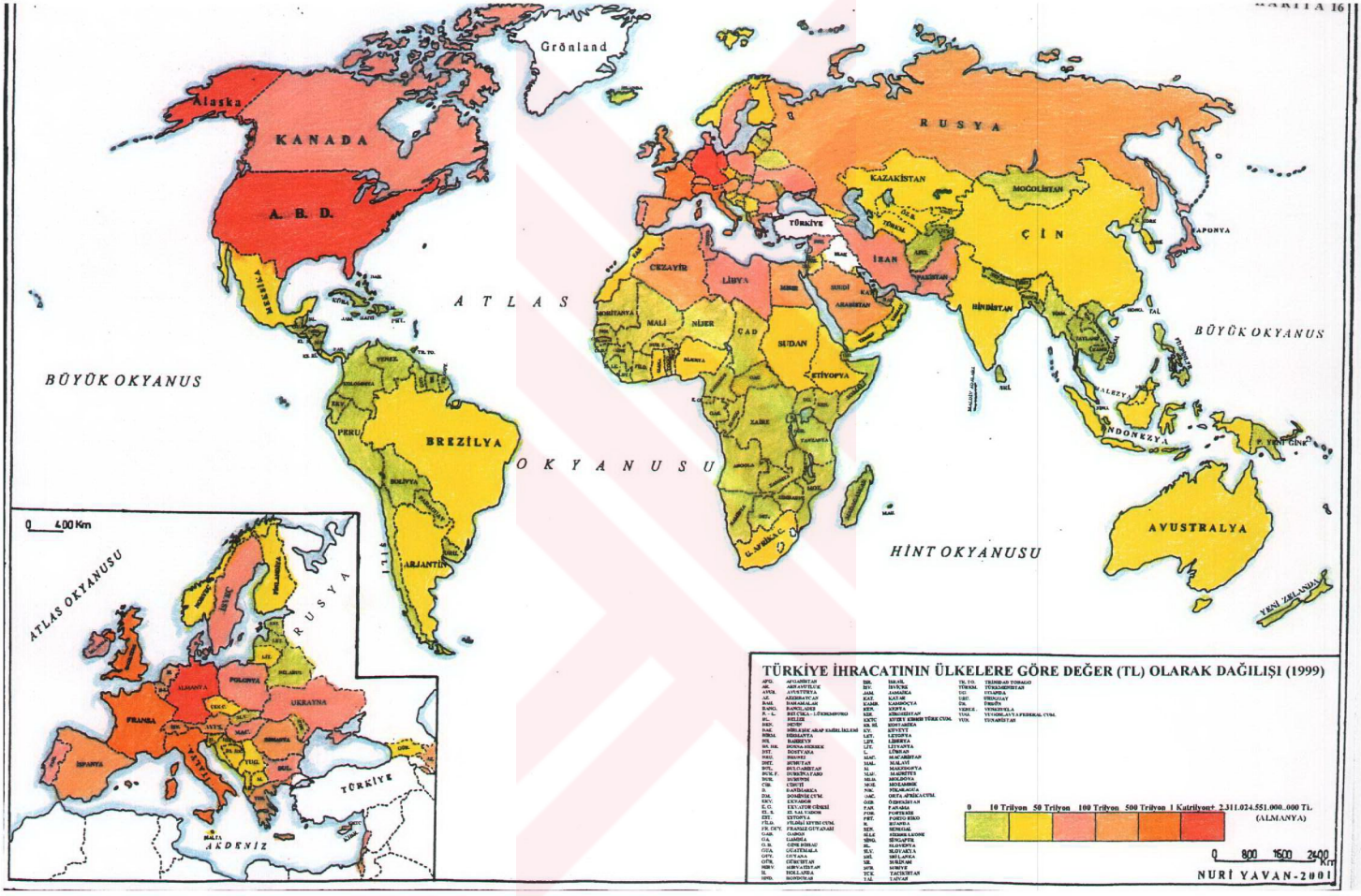
TÜRKİYE İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1989)

AFG.	AFGANİSTAN	İSV.	İSVİÇRE
ARJ.	ARJANTİN ÜLKE	JAM.	JAMAİKA
AVS.	AVUSTRALYA	JAP.	JAPONYA
BAH.	BAHAMALAR	KAMB.	KAMBOÇYA
BANG.	BANGLADEŞ	KEN.	KENYA
B. ALM.	BATI ALMANYA	KIBRIS	KIBRIS
B. - L.	BELÇİKA - LÜKSEMBURG	KB. AF.	GÜNEY AFRİKA
BEZ.	BEZİRGAN	KUV.	KUVEYT
BEN.	BENİN	LİBY.	LİBYA
BAR.	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	L.	LİBERYA
BÜLG.	BÜLGARİSTAN	MAC.	MACARİSTAN
BRİ.	BARBUDYA	MAL.	MALAVİ
BOT.	BOTSVANA	MAUR.	MAURİTİUS
BRZ.	BREZİLYA	MOZ.	MOZAMBİK
BRUN.	BRUNİ DARUSSALAM	MEK.	MEKSİKA
HOL.	HOLLANDİTAR	OMC.	ORTA AFRİKA CUM.
BURK. F.	BURKİNA FASO	PAN.	PANAMA
BUR.	BURUNDİ	POR.	PORTEKİZ
CİB.	CİBUTİ	PRT.	PORTO RİKO
ÇEKOSL.	ÇEKOSLOVAKYA	R.	REUNİON
D.	DANİMARKA	RO.	ROMANYA
D.ALM.	DOĞU ALMANYA	SİLİ.	SİERRE LEONE
DOM.	DOMİNİK CUM.	SİNG.	SİNGAPUR
EKV.	EKVADOR	SRİ.	SRİ LANKA
E. O.	EKVATOR GİNESİ	SR.	SURİNAM
F.	FİLİPİNLER	SVR.	SURİYE
FİLİ.	FİLİSİN KIYISI CUM.	T.	TOGO
FR. GUY.	FRANSIZ GUYANASI	TR. TO.	TRİNİDAD TOBAGO
GAB.	GABON	UG.	UGANDA
GA.	GAMBİA	URU.	URUGUAY
G. B.	GÜNEY BİRLİĞİ	Ür.	Ürdün
GUA.	GUATEMALA	VENEZ.	VENEZUELA
GUY.	GUYANA	YUN.	YUNANİSTAN
H.	HOLLANDA		
HON.	HONDURAS		
İSR.	İSRAİL		

0 10 Milyar 100 Milyar 500 Milyar 1 Trilyon 4 Trilyon + 4.653.837.760.000 TL. (B. ALMANYA)

0 800 1600 2400 Km

NURİ YAVAN-2001

TÜRKİYE İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1999)

AFG.	AFGANİSTAN	ISR.	İSRAİL	TR. TO.	TRİNİDAD TOBAGO
AR.	ARNAVUTLUK	ITY.	İTALYA	TÜRKM.	TÜRKMENİSTAN
AVUS.	AVUSTURYA	JAM.	JAMAİKA	UGA.	UGANDA
AZ.	AZERBAYCAN	KAT.	KATAR	URU.	URUGUAY
BAH.	BAHAMALAR	KAMB.	KAMBOÇYA	USA.	ÜNİTED
BAN.	BANGLADEŞ	KAN.	KANADA	VENEZ.	VENEZUELA
B. L.	BEYAZ.L.-LUKSEMBURG	KIR.	KIRGIZİSTAN	YUGS.	YUGOSLAVYA FEDERAL CUM.
BL.	BELÇİKA	KKTC	KIBRIS TÜRK CUM.	YUN.	YUNANİSTAN
BNG.	BENİN	KR. SL.	KOSTARİKA		
BAE.	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	KY.	KÜVEYT		
BOL.	BOLİVYA	LET.	LETONYA		
BS.	BARBUDA	LİB.	LİBERYA		
BS. HE.	BOSNA HERSEK	LY.	LİTVANYA		
BST.	BOSTVANA	L.	LÜBNAN		
BRZ.	BRAZİL	MAC.	MACARİSTAN		
BHT.	BUHUTAN	MAL.	MALAVİ		
BUL.	BULGARİSTAN	M.	MAKEDONYA		
BRK. F.	BURKİNA FASO	MLZ.	MALEZYA		
BUR.	BURUNDİ	MLA.	MALDİVLER		
CİB.	CİBUTİ	MOZ.	MOZAMBİK		
D.	DANİMARKA	P.K.	PİLİKLADİ		
DAİ.	DOMİNİK CUM.	OAC.	ORTA AFRİKA CUM.		
EKV.	EKVADOR	OZB.	ÖZBEKİSTAN		
E. A.	EKVATOR GİNESİ	PAN.	PANAMA		
EL. S.	EL SALVADOR	PAR.	PARAGUAY		
EST.	ESTONYA	PRT.	PORTO RİKO		
FİLİ.	FİLİBİ ADASI CUM.	R.	ROMANYA		
FR. GUY.	FRANSIZ GUYANASI	SEN.	SENEGAL		
GAB.	GABON	SİLE	SİERRA LEONE		
GAM.	GAMBİYA	SNG.	SİNGAPUR		
G. K.	GİNE BİSSAU	SLV.	SLOVENYA		
GTZ.	GUATEMALA	SLV.	SLOVAKYA		
GYN.	GUYANA	SRİ.	SRİ LANKA		
GTR.	GÜRCİSTAN	SR.	SURİNAM		
HNDY.	HİNDİSTAN	SVR.	SURİYE		
H.	HOLLANDA	TCK.	TACİKİSTAN		
HND.	HONDURAS	TAY.	TAYVAN		

0 10 Trilyon 50 Trilyon 100 Trilyon 500 Trilyon 1 Katrilyon+ 2.311.024.551.000..000 TL. (ALMANYA)

0 800 1600 2400 Km

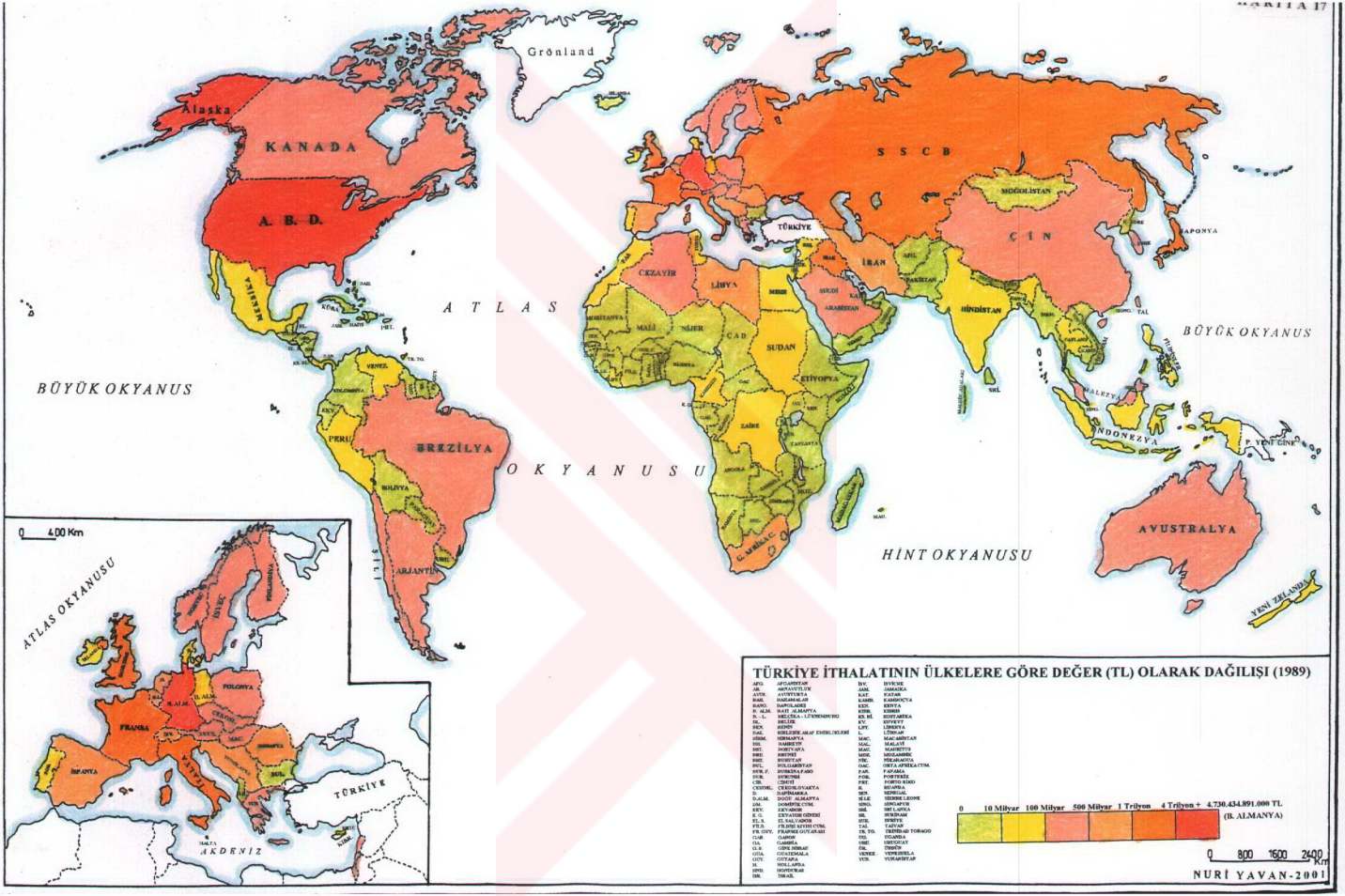
NÜRİ YAVAN-2001

Türkiye'nin coğrafi bakımdan uzağında yer almasına rağmen Kanada, Çin, Hindistan, Brezilya, Arjantin, Avustralya, Endonezya, Malezya, Singapur, Hong-Kong, Tayvan, G. Afrika Cumhuriyeti, Meksika ve G. Kore gibi ülkelerle olan ihracatımızda 1980 sonrasında önemli oranda artış göstermiştir.

İthalatın ülkeler göre dağılışını gösteren harita 17 ve 18'e göre ise; Türkiye'nin dışalımında 1989 ve 1999 yıllarında en büyük pay B. Almanya'ya aittir. Almanya ile aynı kategoride yer alan ABD'de hem 1980'li hem de1990'lı yılların sonunda yerini aynı şekilde korumaktaydı. 1999 yılında ilk kategoride yer alan İtalya, Fransa ve Rusya'nın, 1989'da ise ikinci kategoriye dahil oldukları görülmektedir. Bu arada belirtilmesi gereken en önemli nokta, Rusya'nın ilk defa 1989 yılında, daha sonrada 1999 yılında Türkiye'nin gerek ihracatında gerekse ithalatında ilk defa bu derecede önemli bir aşamaya gelmesidir. Bunda 1985 sonrası SSCB'nin glasnost ve Perestroyka politikaları ile dünyaya açılması ve 1992 sonrasında da piyasa ekonomisine geçiş süreci ile ülkemiz ile yakın ticari ilişkiler kurması etkili olmuştur. Rusya'nın 1999 yılı ihracatında (harita 16) görülen düşme ise tamamen bu ülkenin krize girmesi ile alakalı bir durumdur.

Bir diğer önemli husus, 1989 yılı haritasında Türkiye ithalatında ikinci basamakta yer alan Irak'ın, 1990 yılı Körfez Krizi sonrasında BM ambargosuna uğraması nedeniyle ticari ilişkilerinin bu ülke ile tamamen kesilmesinden kaynaklanmaktadır. Japonya her iki haritada da aynı yerini korumaktadır. 1980 öncesine nazaran Japonya, 1980 sonrası Türkiye i,ithalatının değişmez önemli ülkelerinden biri olmuştur. Yine harita 14'de (1999) ikinci basamakta yer alan Hollanda ve İspanya'nın 1989 yılına (harita 17) nazaran bir basamak, İsveç'in ise iki basamak yükselerek Türkiye ithalatında önemli pay edindikleri görülmektedir. Burada ilginç olan 1980'lere kadar İsveç'in özellikle de İspanya'nın Türkiye ithalatında son derece önemsiz bir payı varken (4. basamakta) hatta 1980'lerin ortasına kadar İspanya Türkiye ile eşdeğer tutulan, sanayileşme düzeyleri birbirine yakın iki ülke iken, 1986'da İspanya'nın AB'ye katılması ile birlikte Türkiye arasındaki gelişmişlik farkı giderek açılmış ve 1999 yılı haritasında da görüldüğü gibi İspanya sanayileşmiş bir Batı ülkesi olarak Türkiye'nin ithalatında ön sıralarda yer almaya başlamıştır. İsveç'in ithalatımızda bu denli önemli olması ise özelikle 1998 sonrası ülkemizde son derece yaygınlaşan cep telefonu ve diğer telekomünikas-

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

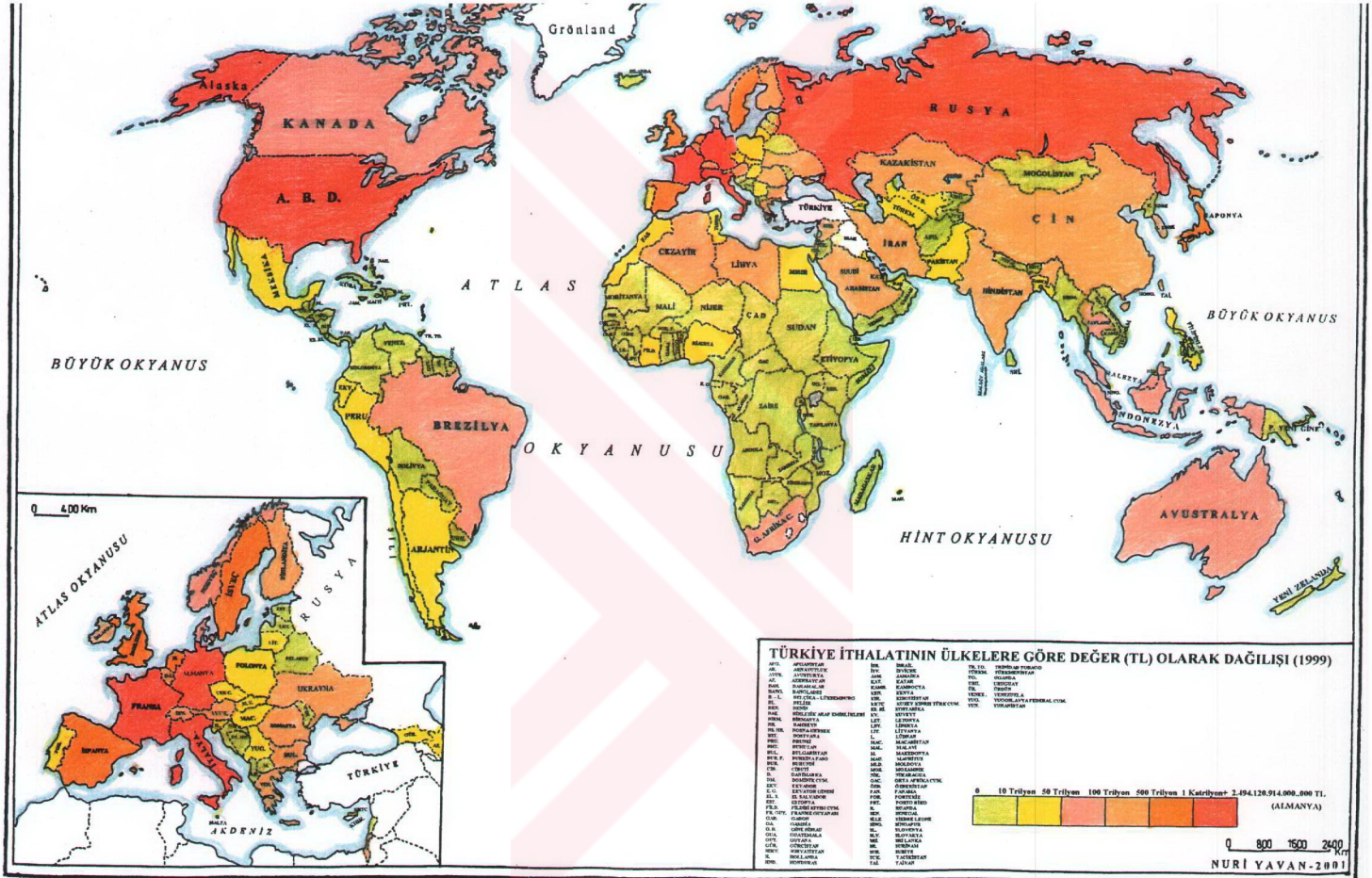
TÜRKİYE İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1989)

AFG.	AFGANİSTAN	BV.	BVUNE
AR.	ARNAVUTLUK	JAM.	JAMAİKA
AVUS.	AVUSTURYA	KAT.	KATAR
BAH.	BAHAMALAR	KAMB.	KAMBOVA
BANG.	BANGLADEŞ	KEN.	KENYA
B. ALM.	BATI ALMANYA	KIBR.	KIBRIS
B.C.L.	BELÇİKA - LÜKSEMBURG	KS.	KOSTARİKA
BL.	BELİZE	KV.	KUVEYT
BEN.	BENİN	LİB.	LİBERYA
BAG.	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	L.	LÜBNAN
BİSM.	BİSMARYA	MAC.	MAC ARİSTAN
BİL.	BİSMİUTH	MAL.	MALAVİ
BOL.	BOLİVYA	MLZ.	MALEZYA
BRE.	BREZİLYA	MOZ.	MOZAMBİK
BRİ.	BRUNEİ'DAR	NİC.	NİKARAGUA
BUL.	BULGARİSTAN	OAC.	ORTA AFRİKA CUM.
BURK. F.	BURKİNA FASO	PAN.	PANAMA
BUR.	BURUNDİ	PER.	PERU
C.	CEBELİTARIK	P.R.	PORTO RİKO
CEKOSL.	ÇEKOSLOVAKYA	S.	SUDAN
D.	DANİMARKA	SEN.	SENEGAL
D.ALM.	DOĞU ALMANYA	SİLE.	SİERRE LEONE
DOM.	DOMİNİK CUM.	SİNG.	SİNGAPUR
EKV.	EKVADOR	SRİ.	SRİ LANKA
EL.	EL SALVADOR	SUR.	SURİNAM
EL. S.	EL SALVADOR	SVE.	SVEÇ
FİLİ.	FİLİSTİN KIYISI CUM.	TAİ.	TAYVAN
FR. GUY.	FRANSIZ GUYANASI	TR. TO.	TRİNİDAD TOBAGO
GAB.	GABON	UG.	UGANDA
GA.	GAMBİA	URU.	URUGUAY
G.D.	GİNE BİSSAU	V.	VATİKAN
GUA.	GUATEMALA	VENEZ.	VENEZUELA
GUY.	GUYANA	YUG.	YUGOSLAVYA
H.	HOLLANDA		
HND.	HONDURAS		
İSR.	İSRAİL		

0 10 Milyar 100 Milyar 500 Milyar 1 Trilyon 4 Trilyon+ 4.730.434.891.000 TL
(B. ALMANYA)

0 800 1600 2400 Km

NURİ YAVAN-2001

TÜRKİYE İTHALATININ ÜLKELERE GÖRE DEĞER (TL) OLARAK DAĞILIŞI (1999)

AFG.	AFGANİSTAN	ISR.	İSRAİL	TR. TO.	TRİNİDAD TOBAGO
AR.	ARJANTİN/LİK	İSV.	İSVİÇRE	TÜRKM.	TÜRKMENİSTAN
AVST.	AVUSTURYA	JAM.	JAMAİKA	UG.	UGANDA
AZ.	AZERBAYCAN	KAT.	KATAR	URU.	URUGUAY
BAH.	BAHAMALAR	KOR.	KORE CUMH.	TR.	TRİNİ
BANG.	BANGLADEŞ	KEN.	KENYA	VENEZ.	VENEZUELA
B. - L.	BEL.LÜKS.-LÜXEMBURG	KRK.	KIRGIZİSTAN	VYUG.	YUGOSLAVYA FEDERAL CUM.
BEL.	BELÇİKA	LKYC.	LETONYA	YUG.	YUNANİSTAN
BRK.	BERİ	KS. RS.	KUZEY KORE HALK CUM.		
BRZ.	BREZİLYA	KY.	KUVEYT		
BİRL.	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	LET.	LETONYA		
BR.	BARBEYN	LİB.	LİBYA		
BL.YR.	BOSNA-HERSEK	LİT.	LİTVANYA		
BST.	BOSTVANA	L.	LÜBNAN		
PRU.	PERUNGİ	MAC.	MACARİSTAN		
MOG.	MOĞOLİSTAN	MAL.	MALAVİ		
PAK.	PAKİSTAN	MLZ.	MALEZYA		
PUR. P.	PORTEKİZ-TARO	MAU.	MAURİTİUS		
BUR.	BURUNDİ	MLD.	MOLDOVA		
CİB.	CİBUTİ	MOZ.	MOZAMBİK		
D.	DANİMARKA	NİK.	NİKARAGUA		
DAC.	DOMİNİK CUM.	OAC.	ORTA AFRİKA CUM.		
EKV.	EKVADOR	ÖZB.	ÖZBEKİSTAN		
EL.	EL SALVADOR	PAN.	PANAMA		
EL. S.	EL SALVADOR	POR.	PORTEKİZ		
EST.	ESTONYA	PRT.	PORTO RİKO		
FİLİ.	FİLİPİNLER CUMH.	S.	SUUDİ ARABİSTAN		
FR. GUY.	FRANSIZ GUYANASI	SEN.	SENEGAL		
G.	GABON	SRL.	SİERRA LEONE		
GA.	GAMBİA	SİNG.	SİNGAPUR		
G.B.	GİNE BİSSAU	SL.	SLOVENYA		
GUA.	GUATEMALA	SLV.	SLOVAKYA		
GUY.	GUYANA	SRİ.	SRİ LANKA		
HİN.	HİNDİSTAN	SUD.	SUDAN		
HOL.	HOLLANDA	SUR.	SURİNAM		
H.	HOLLANDA	SUÇ.	T.AFRİKA		
HON.	HONDURAS	TAİ.	TAYVAN		

0 10 Trilyon 50 Trilyon 100 Trilyon 500 Trilyon 1 Katrilyon+ 2.494.120.914.000..000 Tl.
(ALMANYA)

0 800 1600 2400 Km

NURİ YAVAN-2001

yon araçlarının büyük çoğunluğunun bu ülkeden ithal edilmesi ile ilgili daha çok konjonktürel şartların getirdiği bir durumdur.

Türkiye ithalatının 1989 yılında üçüncü basamağında yer alan AB'nin diğer üyeleri, Balkan, K Afrika (Cezayir, Libya) ve Ortadoğu'daki bazı İslam ülkeleri ile Doğu Avrupa ülkelerinin ileri gelen ülkeleri, Libya ve İran'ın 1999 yılında da aynı yerini koruduğu görülmektedir. Ayrıca 1999'da bu kategoriye Cezayir ve İsrail gibi ülkeler ile Uzakdoğu'dan Hindistan, Çin, Tayvan ve G. Kore ile SSCB'den ayrılan Ukrayna ve Kazakistan'ında katıldığı görülmektedir. Yine 1999 yılında Sumatra, Cava ve Borneo adaları ile Malaka yarımadasında yer alan irili-ufaklı ülkeler ile Brezilya, Kanada, Avustralya, G. Afrika Cumhuriyeti, Norveç ve Danimarka'nın Türkiye ithalatının üst sıralara doğru tırmandığı görülmektedir.

II. TAŞIMA SİSTEMLERİNE GÖRE DIŞ TİCARET

A. Türkiye Dış Ticaretinin Taşıma Biçimleri İtibariyle Gerçekleştirilme Şekli

Bir ülkenin ulaşım faaliyetleri içinde dış ticarete konu olan mallarını ne şekilde ve hangi yollarla gerçekleştirdiği önemli bir konudur. Zira ihracat ve ithalat faaliyetlerinin aksamadan düzenli bir şekilde yapılması ulaşım ile direkt ilgili bir konudur. Ayrıca bir malın ihracat ya da ithalata konu olması, daha mal siparişinin verilmesi ile başlayan bir süreçtir ki, ulaşım yada ulaştırma eylemi malın teslimine kadar geçen bütün aşamaların en belirleyici unsurudur. Dolayısıyla bir malın hangi ulaşım aracılığıyla nasıl yapılacağı dış ticaret işleminin tüm süreçlerinde bilinmesi gereken çok önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Türkiye'nin 1998 yılı dış ticaretini taşıma biçimleri itibariyle değerlendirdiğimizde karşımıza çok ilginç bir tablo çıkmaktadır (çizelge 88).

Çizelge 88: Türkiye dış ticaretinde taşıma sistemlerinin yeri (1998).

İhracat M : Miktar (Bin Ton) D : Değer (Milyon $)

ÜLKELER	DENİZYOLU				KARAYOLU				HAVAYOLU				DİĞERLERİ *				TOPLAM			
	M	%	D	%	M	%	D	%	M	%	D	%	M	%	D	%	M	%	D	%
Avrupa Birliği	9 039	82,5	3 981	29,5	1 858	16,9	8 744	64,8	36	0,3	755	5,6	33	0,3	16	0,1	10 991	100	13 496	100
Diğer Avrupa	*1 657*	*70,7*	*469*	*21,9*	*663*	*28,3*	*1 578*	*73,6*	*6*	*0,3*	*85*	*3,9*	*16*	*0,7*	*14*	*0,6*	*2 344*	*100*	*2 143*	*100*
BDT	1 125	53,2	831	31,2	954	46,0	1 692	63,4	5	0,3	116	4,4	11	0,5	30	1,1	2 075	100	2 666	100
Afrika	3 792	99,2	1 737	95,5	28	0,8	46	2,5	2	0,1	35	1,9	1	0,0	2	0,1	3 818	100	1 819	100
Amerika	2 874	92,8	1 882	70,8	207	6,7	251	9,5	15	0,5	524	19,7					3 097	100	2 658	100
Ortadoğu	4 572	86,1	1 301	59,5	657	12,4	730	33,3	7	0,1	99	4,6	76	1,5	60	2,7	5 313	100	2 191	100
Diğer Asya	1 831	98,2	709	90,2	28	1,5	13	1,7	3	0,2	63	8,1					1 864	100	786	100
Okyanusya	54	97,6	68	89,2	1	2,0	4	5,3	1	0,3	4	5,5					55	100	76	100
Diğerleri	79	7,1	20	1,8	1 046	92,9	1 113	98,0	1	0,0	1	0,2					1 128	100	1 136	100
Toplam	*25 023*	*81,5*	*10 998*	*40,8*	*5 448*	*17,7*	*14 171*	*52,5*	*78*	*0,3*	*1 882*	*6,2*	*139*	*0,5*	*122*	*0,5*	*30 685*	*100*	*26 973*	*100*

* Demiryolu, posta, boru hattı ile yapılan taşımalar ve elektrik enerjisini kapsamaktadır.
Kaynak: DİE

İthalat M : Miktar (Bin Ton) D : Değer (Milyon $)

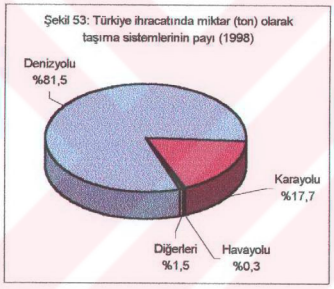
ÜLKELER	DENİZYOLU				KARAYOLU				HAVAYOLU				DİĞERLERİ *				TOPLAM			
	M	%	D	%	M	%	D	%	M	%	D	%	M	%	D	%	M	%	D	%
Avrupa Birliği	9 799	79,1	7 563	31,4	2 343	18,9	13 476	56,0	173	1,4	2 866	11,9	71	0,6	169	0,7	12 387	100	24 074	100
Diğer Avrupa	*3 249*	*78,5*	*870*	*35,5*	*561*	*13,6*	*1 167*	*47,6*	*15*	*0,4*	*266*	*10,9*	*311*	*7,5*	*142*	*5,8*	*4 137*	*100*	*2 444*	*100*
BDT	17 274	96,0	2 711	72,8	695	3,9	472	12,7	8	0,0	7	0,2	16	0,1	532	14,3	17 994	100	3 724	100
Afrika	14 726	99,7	1 708	97,1	43	0,3	43	2,5	1	0,0	6	0,3		0,0		0,0	14 769	100	1 758	100
Amerika	8 747	96,3	2 824	56,3	313	3,5	737	14,7	24	0,3	1 457	29,0		0,0	3	0,1	9 086	100	5 014	100
Ortadoğu	14 027	95,2	1 634	84,1	394	2,7	196	10,2	1	0,0	51	2,7	312	2,1	59	3,0	14 736	100	1 943	100
Diğer Asya	2 350	90,2	3 969	68,5	241	9,3	3 399	23,1	12	0,5	484	8,4	1	0,0	5	0,1	2 605	100	5 796	100
Okyanusya	2 466	99,0	371	84,4	25	0,9	59	13,5	1	0,0	9	2,1		0,0		0,0	2 491	100	143	100
Diğerleri	1 056	32,7	103	14,2	151	4,6	441	61,1	1	0,0	2	0,3	2 020	62,7	176	24,4	3 223	100	725	100
Toplam	*73 894*	*90,5*	*21 753*	*47,4*	*4 766*	*5,9*	*17 932*	*39,1*	*236*	*0,3*	*5 148*	*11,2*	*2 731*	*3,4*	*1 086*	*2,4*	*81 428*	*100*	*45 921*	*100*

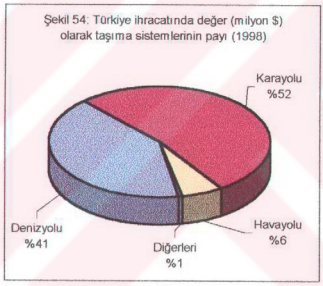
* Demiryolu, posta, boru hattı ile yapılan taşımalar ve elektrik enerjisini kapsamaktadır.
Kaynak: DİE

Çizelge 88'de ilginç olan nokta, dış ticaretin yapıldığı ulaşım çeşitleri bakımından günümüze kadar bilinen ve her zamanda yazılanın aksini ifade etmektedir. 1998 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı miktar yani taşınan yük olarak

30.685 bin ton idi. Bu miktarın değer olarak karşılığı ise 26.973 milyon dolar tutuyordu. 1998 yılı ihracatının taşıma sistemlerine göre miktar olarak %81,5'i denizyolu, %17,7'si karayolu, %0,3'ü havayolu ve %0,5'i ise diğer taşıma sistemleri (demiryolu, boru hattı gibi) taşınmıştır (şekil 53). Görüldüğü gibi ihracatımızın 4/5'ini denizyolu ile yapmaktayız. Daha sonra karayolu ikinci sırada yer almaktadır. Bu durumun ilginç bir tarafı olmayıp, genellikle bilinen yaygın kanaatleri destekler mahiyette olduğu görülmektedir.

Ancak taşınan ihraç mallarının değer olarak ne kadarının hangi ulaşım sistemiyle taşındığına bakıldığında tablo ilginçleşmektedir. 1998 yılı itibariyle taşınan ihraç mallarının değer olarak %52,5'i karayolu ile taşınırken, denizyollarının değer içindeki payı ancak %40,8'tir. Havayolu ile taşınan miktarda çok düşük olmasına rağmen, değer bakımından payını %6,2'ye çıkarmıştır (şekil 54).

Yukarıda da ifade edildiği gibi en çok ihraç malı taşıyan ulaşım sistemi, denizyolu olmasına rağmen, bu sistemin pahada çok ucuz malları taşıdığı için ihracat değeri içinde geri sırada yer aldığını görmekteyiz. Halbuki karayolu ile taşınan ihraç ürünleri miktar olarak az olmasına rağmen, pahada daha ağırdır. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak, hammadde ve ihraç değeri göreceli olarak düşük olan malların denizyolu ile sevk edildiği, birim değeri yüksek olan malların ise karayolu ve havayolu ile sevk edildiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de dış ticarete konu olan malların büyük çoğunluğunun denizyolu ile taşındığı şeklinde yaygın, ancak bazı taraflardan *hatalı* bir kanaat mevcuttur. Taşınan yükün miktarı bakımından bu önerme doğrudur. Ancak dış ticarette asıl olan bir malın değer olarak ne ifade ettiği ve bunun nasıl taşındığıdır. Bu açıdan bakıldığında

ise, yukarıdaki önermenin hem eksik ifade edildiği hem de bir takım yanlışlıklara yol açtığı anlaşılıyor. 1980 öncesi karayolu ve havayolu taşımacılığının çok yaygınlaşmadığı ve teknolojinin gelişmediği yıllarda, ülkemiz için denizyolu taşımacılığı dış ticarette şüphesiz çok önemli idi. Ancak gerek günümüz dünya ülkelerinde gerekse Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan büyük değişimler bu durumu son derece değiştirmiştir. Bu nedenle özellikle ders kitaplarındaki bir takım yanlış ve eskimiş bilgilerin mutlaka düzeltilmesi ve istatistiki veriye dayanmayan genellemelerden kaçınılması gerekir.[84]

Türkiye dış ticaretinde denizyolu ya da limanlar aracılığı ile yapılan mal taşınmasının değer olarak önemi gerileme göstermekle beraber, limanlardan ihracat ve ithalata bağlı olarak indirilen-bindirilen malların miktarı artış göstermektedir. 1970'li yıllarda ülkemiz limanlarından yüklenilen-boşaltılan toplam yük miktarının büyük kısmı kabotaj[85] indirme-bindirme şeklinde iken (harita 19), 1998'de bu durumun tam tersine döndüğü, limanların içinde kabotaj yükleme-boşaltmanın dış ticaret taşımalarının hatta ithalatın çok gerisine düştüğünü göstermektedir (harita 20). Yani 1970'lerde Türkiye limanlarından yapılan yükleme-boşaltmanın %62'si kabotaj şeklinde, yurt içindeki limanlar arasında yapılırken ve dış ticaret taşımalarının payı %38 gibi son derece düşük (ihracat %11 ve ithalat %27 idi) iken, 1988'de bu oranların adeta alt-üst olduğu, kabotaj yükleme-boşaltmanın ancak %25 bir pay ile limanlarımız içinde çok geri sıralara indiği, buna karşın dış ticaret yoluyla yapılan yükleme-boşaltma faaliyetlerinin (transit taşımalara ait %8,3 pay dahil) %75'lere ulaştığı (ihracatın payı %15,8 ve ithalatın payı %50,9) görülmektedir.

Harita 19 ve 20 incelendiği zaman yukarıdaki sayısal sonuçların daha somut anlam kazandıkları renklerin dağılısından açıkca görülmektedir. Buna göre; 1970'lerde Türkiye limanları iç ticarete hizmet ederken, 1998'de dış ticarete hizmet eder duruma gelmiştir. Bunda özellikle 1980 sonrası Türkiye dış ticaretinde yaşanan

---

[84] Bu gelişme ile yakından ilgili olması açısından şu örnekte ilginçtir: Türkiye'de yıllardan beri ders kitaplarında en büyük ihracat limanının İzmir limanı olduğu öğretilmektedir. Halbuki Kalelioğlu'nun (2000:117) ortaya koyduğu çalışma, bu limanın 1977 yılından beri ya da 1980'li yılların başından itibaren en büyük ihraç limanı özelliğini kaybettiğini, hatta 1988 yılında İzmir limanını Türkiye ihraç limanları içerisinde 9. sırada yer aldığını belirtmektedir. Günümüzde ise Mersin, İskenderun, İzmit, Aliağa ve Bandırma limanları İzmir limanın ihracat bakımından çok gerilerde bırakmışlardır.

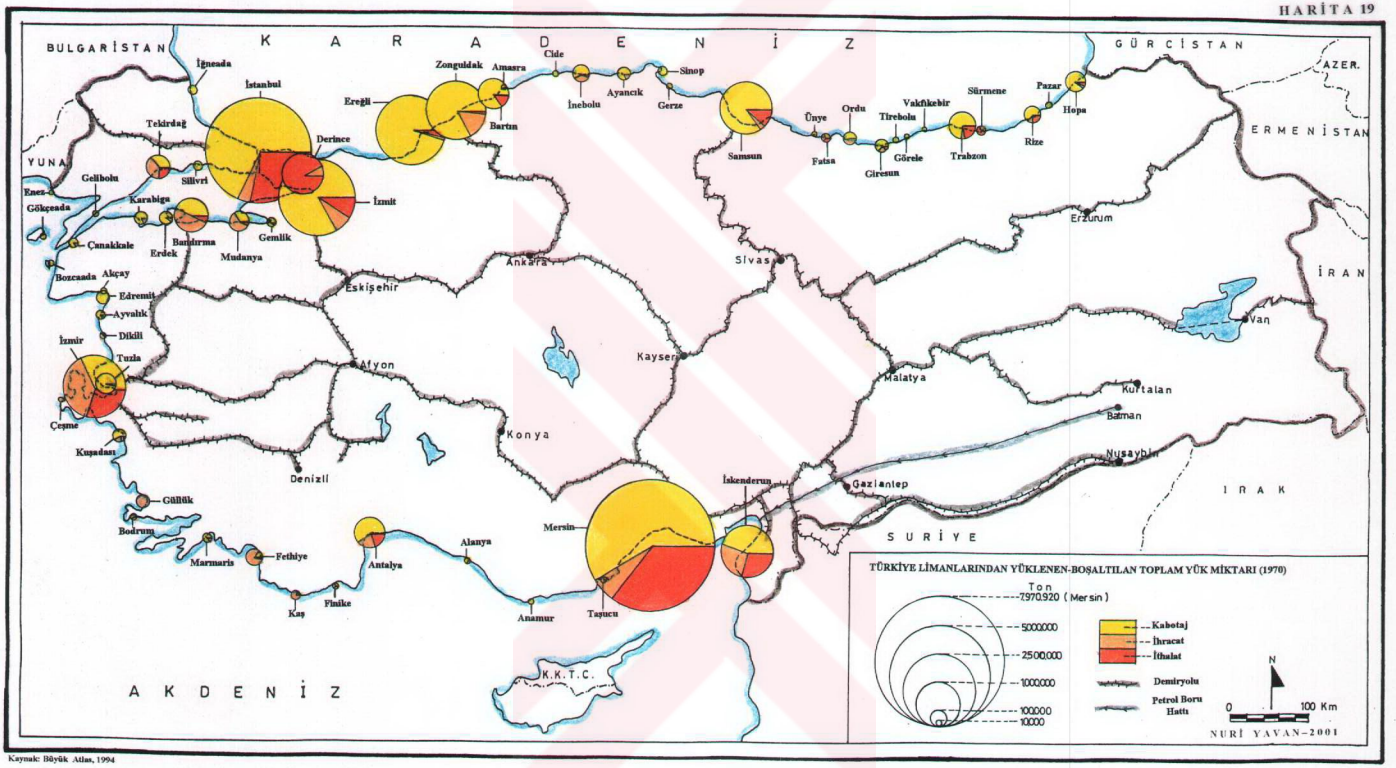
[85] Kabotaj, bir devletin kıyılarındaki limanlar arasında yapılan deniz taşımacılığı hakkının yalnız kendi bayrağını taşıyan gemilere verilmesi hakkıdır. Kabotajın bu kullanımda ifade ettiği anlam ise, sadece kendi limanlarımız arasında (yurt içinde) yapılan yük ve yolcu taşımacılığını kapsamasıdır.

olağanüstü gelişmenin büyük rolü vardır. Dış ticarete konu olan malların miktarının 1980 sonrası hızla artması, limanların kapasitelerini artırmalarına ve dış ticarete yönelik hizmet yapar duruma gelmelerine yol açmıştır. Harita 20'den günümüzde limanların özellikle ithal mallarının taşınmasında (büyük oranda da hammaddeler) büyük rol üstlendiğini görmek mümkündür. Son olarak, 1970'lerde denizyolu aracılığıyla kabotaj şeklinde yapılan iç ticaret mallarının taşınması işi, 1980 sonrası hızla gelişen karayolu ağı ve otomotiv sanayinin katettiği büyük teknolojik gelişme sayesinde, karayolu ile yapılmaya başlanmıştır.

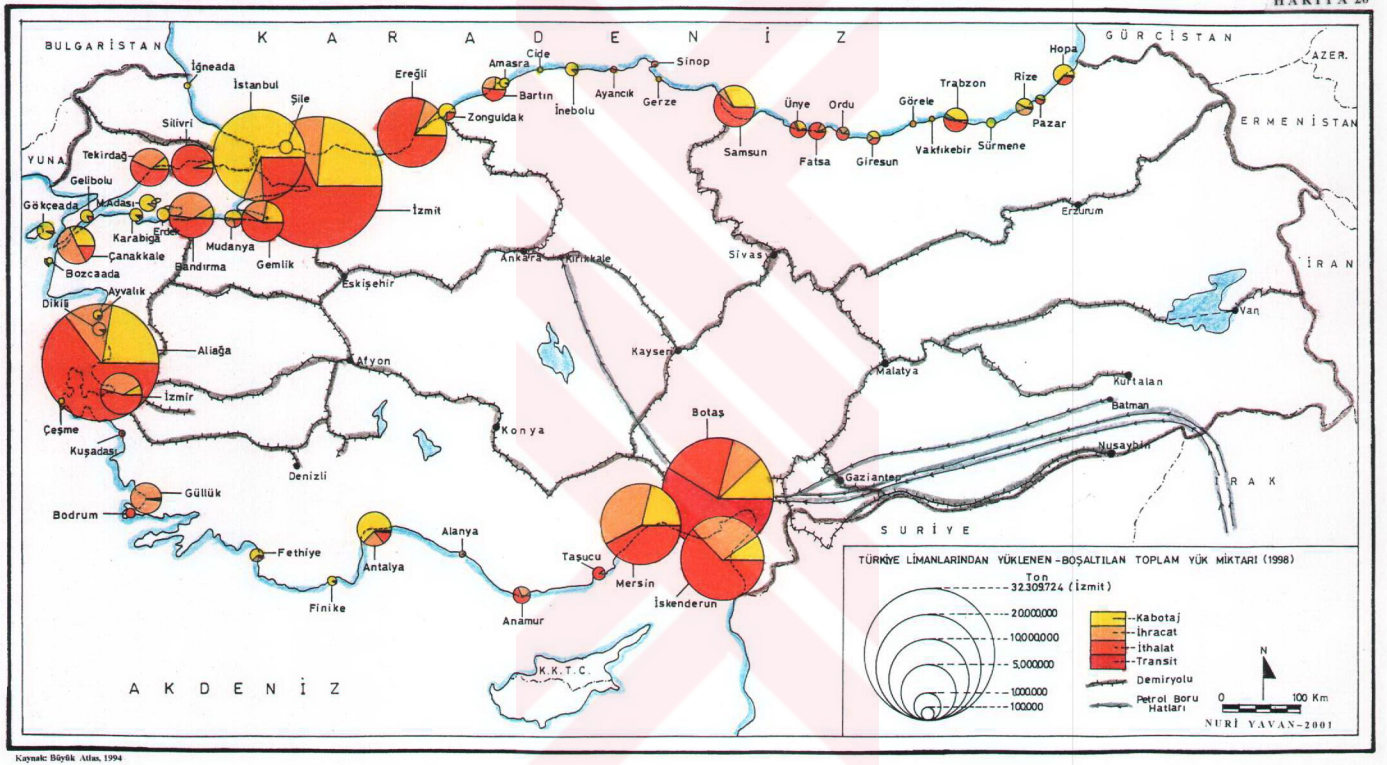
Türkiye'de demiryolları ve boru hattı gibi ulaşım çeşitleri ile yapılan dış ticaret sevkıyatının ise sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum demiryolları altyapısının ülkemizdeki durumu ile yakından bağlantılıdır. Boru hattı taşımacılığı ise, şuan için dış ticaretimizde son derece önemsiz olmakla birlikte, Türkiye'nin gelecekteki enerji politikalarının yönü bu taşımacılık sisteminin önümüzdeki 5-10 yıl içinde önemini bir hayli artıracağı şeklindedir.

İhraç mallarının taşıma sistemlerine göre kıtalara dağılışı incelendiğinde, Afrika, Amerika, Asya (Ortadoğu ve diğer Asya ülkeleri) ve Okyanusya'ya ihraç edilen ürünlerin %90'ından fazlası denizyolu ile gönderilmektedir. Bunların çoğunun okyanus aşırı ülkeler olması doğal olarak denizyolu ulaşımını zorunlu kılmaktadır. AB, Diğer Avrupa ülkeleri ve BDT ülkeleri ile olan ihracatımızda, karayolu ulaşımının daha kolay sağlanması, ihracat miktarının payını bu yönde artırırken, aynı zamanda değer olarak da bu ülkelerin payını çok üst seviyelere yükseltmektedir. Özellikle Merkezi, Orta ve Doğu Avrupa ile Balkan ve BDT ülkelerinin çoğuna yapılan ihracatın hem miktar hem de değer olarak büyük kısmında karayolu ulaşımı tercih edilmektedir. Örneğin Almanya'ya yapılan ihracatın miktar olarak %48,6'si denizyolu, %49,7'si karayolu ulaşımı ile yapılmaktadır. Değer olarak denizyolunun payı sadece %12,8 iken, karayolunun ki %80'dir. Yine Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan dışsatımın hem miktar hem de değer olarak %90 civarı karayolu ile yapılmaktadır.

Havayolu ile yapılan ihracatta en büyük payın Amerika kıtasına (özelikle ABD ve Kanada) ait olduğu, buna karşın demiryolu taşımacılığında ise BDT ve Ortadoğu'daki yakın komşularımızın payının yüksek olduğu gözden kaçmamaktadır.

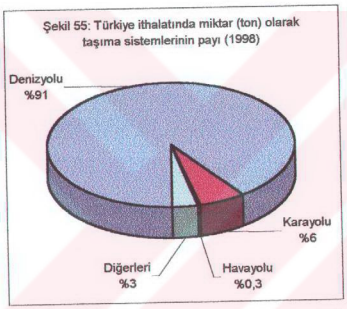

Kaynak: Büyük Atlas, 1994

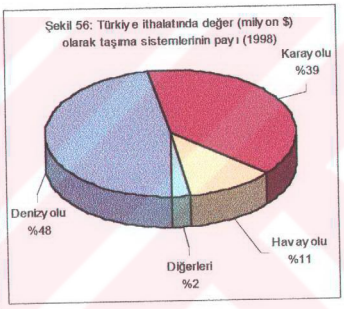

Kaynak: Büyük Atlas, 1994

1998 yılında Türkiye'den gerçekleştirilen toplam ithalatın miktarı 81.428 bin ton olup, ithal ürünlerinin %90,5'i denizyolu araçlarıyla, %5,9'u karayolu, %0,3'ü havayolu ve %3,4'ü diğer ulaşım sistemleri ile taşınmıştır. Görülüyor ki ithal mallarının da büyük çoğunluğu denizyolu ile taşınmaktadır. Fakat denizyolu ile taşınan ithal ürünlerin miktarı çok fazla iken, pahada %47,4 oranında bir maddi değere sahiptir. Karayolu ile taşınan ithal ürünlerinin miktarı ancak %7,6 oranındayken, pahada çok değerli olduğunu (%39,1) anlaşılmaktadır. Havayolu ile taşınan ithal mallarda tıpkı karayolu gibi yükte az, fakat pahada ağır yani değerli mallardan oluşmaktadır (şekil 55-56).

Şekil 55: Türkiye ithalatında miktar (ton) olarak taşıma sistemlerinin payı (1998)

Şekil 56: Türkiye ithalatında değer (milyon $) olarak taşıma sistemlerinin payı (1998)

İthal edilen malların, satın alındığı ülkelerin ya da kıtaların uzaklığı arttıkça denizyolu ile taşıma oranı da artmaktadır. Nitekim AB ve diğer Avrupa ülkeleri dışındaki tüm kıtalardan yapılan ithalatta taşıma oranının %95'inden fazlası denizyoluna aittir. AB ve diğer Avrupa ülkelerinden yapılan ithalatta özellikle karayolu kullanımı artmaktadır. Bu ülkelerden karayolu ile taşınan malların miktarı az olmasına rağmen, değerinin en yüksek ürünlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ortadoğu, Afrika ve BDT'den alınan malların miktarı en fazla olmasına rağmen, birim fiyatlarının son derece düşük olduğu görülmektedir. Havayoluyla ithal edilen mallarda Amerika kıtası yine en önde gelmektedir. Demiryolu ile taşınan ithal mallarda ise ilk sırayı serbest bölgelere indirilen ürünler teşkil etmektedir.

B. Dış Ticaret-Ulaşım (Taşımacılık) İlişkisinin İhracat Stratejisi Yönünden Değerlendirilmesi

Taşımacılık politikasının tespiti için ihracat stratejisinin belirgin olması gerekmektedir. 1998-2005 dönemine ait ihracat stratejisinde stratejinin temel unsurları katma değeri yüksek bilgi yoğun ürünlerin ihraç edilmesi, alım gücü yüksek dinamik pazarlara yönelme ve nihai tüketiciye ulaşmak olarak belirlenmiştir.

Bu amaçlara ulaşmak için ise dünya ticaretinin yapısı da göz önüne alınarak yeni bazı sektörlere yönelme gereği ifade edilmekte, bu çerçevede özellikle bilgi yoğun mal üreten sektörler, yassı ve kaliteli demir çelik üretimi, gıda ve toprak sanayileri, moda ve markaya yönelik giyim üretiminin ön plana çıktığı belirtilmektedir.

Ayrıca bu sektörlerde yeni atılımların başarılabilmesinin mevcut pazarlara ilaveten bugüne kadar yeterince girilemeyen pazarlarda gelişme sağlanmasına bağlı olduğu vurgulanmaktadır.

Bu itibarla;

-BDT Ülkeleri (Rusya Federasyonu, Ukrayna, Türk Cumhuriyetleri)

-Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri,

-Kuzey ve Latin Amerika (ABD, Kanada, Meksika, Brezilya, Arjantin)

-Uzakdoğu ve Ortadoğu (Çin, Japonya, Hindistan, Malezya, Endonezya, Singapur, Mısır, İsrail ve Körfez Ülkeleri)

- Güney Afrika Cumhuriyeti

ülkemiz için hedef pazarlar olarak tespit edilmiştir.

Bu noktada vurgulanması gereken husus, hedef pazarlardan BDT Ülkeleri, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Körfez Ülkeleri dışındaki ülkelere coğrafi konumları nedeniyle denizyolu dışında ekonomik olarak ulaşımın mümkün olamayacağıdır.

İhracatımızın kıtalara göre dağılımına bakıldığında Avrupa'nın %70 civarında pay aldığı görülmektedir.

Çizelge 89: Türkiye ihracatının kıtalara göre dağılımı (%).

KITALAR	1997	1998	1999
AVRUPA	70.2	71.0	70.1
AMERİKA	9.1	9.9	10.8

ASYA	14.3	11.0	11.7
AFRİKA	4.7	6.7	6.2
OKYANUSYA,DİĞER	1.8	1.4	1.1
İHRACAT (Milyon$)	26.261	26.974	26.588

Kaynak: DTM

İthalatımızın kıtalara dağılımı incelendiğinde, Avrupa'nın %68.3 pay aldığını görmekteyiz.

Çizelge 90: Türkiye ithalatının kıtalara dağılımı (%)

KITALAR	1997	1998	1999
AVRUPA	64.8	66.8	68.3
AMERİKA	4.5	10.9	9.3
ASYA	11.2	16.9	16.3
AFRİKA	4.5	3.8	4.1
OKYANUSYA,DİĞER	2.2	1.6	1.9
İTHALAT (Milyon $)	48.559	45.921	40.687

Kaynak: DTM

Yukarıdaki bilgiler ışığında ülkemiz dış ticaret yönünün sırasıyla Avrupa, Asya ve K. Amerika olduğu görülmektedir. Gerek ihraç gerekse ithal ürünlerin sektörel dağılımına bakıldığında malların nitelikleri itibarıyla ağırlıklı olarak denizyolu ve karayolu ile naklinin mümkün olacağı anlaşılmaktadır. İthal ve ihraç mallarımız içerisinde geniş hacimli taşımayı gerektiren demir çelik, makine ve taşıt araçları, kimyasallar gibi sınai malları, madencilik ürünleri ve hammaddeler ağırlık kazanmaktadır.

Çizelge 91: Dünya ihracatı (milyar $) ve ihracatın bölgesel dağılımı (%).

	1973	1983	1993	1998	1999
Dünya	578	1.835	3.636	5.270	5.460
K.Amerika	17.2	15.4	16.8	17.0	17.1
G.Amerika	4.7	5.8	4.4	5.2	5.3
B.Avrupa	44.8	39.0	43.8	44.5	43.0
MDAÜ,BDT	8.9	9.5	2.9	4.1	3.8
Afrika	4.8	4.4	2.5	2.0	2.0
Ortadoğu	4.5	6.8	3.4	2.6	3.0
Asya	15.0	19.1	26.3	24.5	25.4

Kaynak: DTM

Son çeyrek asırdaki gelişim izlendiğinde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın dünya ihracatı içerisindeki ağırlığının devam ettiği ve paylarının hemen hemen değişmediği, Asya Ülkeleri payının artarken, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile Afrika Ülkelerinin paylarının azaldığı

görülmektedir (çizelge 91)

Çizelge 92: Dünya ithalatı (milyar$) ve ithalatın bölgesel dağılımı (%).

	1973	1983	1993	1998	1999
Dünya	589	1.879	3.744	5.465	5.725
K.Amerika	16.7	17.8	19.9	21.1	22.3
G.Amerika	5.1	4.4	5.0	6.2	5.7
B.Avrupa	47.4	40.0	42.9	43.3	42.2
MDAÜ,BDT	8.9	8.4	2.9	4.4	3.6
Afrika	4.0	4.6	2.6	2.4	2.3
Ortadoğu	2.8	6.3	3.2	2.6	2.6
Asya	15.1	18.5	23.5	19.9	20.9

Kaynak: WTO, International Trade Statistics 1999.

Dünya ithalatı değerlendirildiğinde ise Kuzey Amerika ve Asya Ülkelerinin dünya ithalatındaki payı yükselirken, MDAÜ,BDT ve Afrika Ülkelerinin payı azalmaktadır (çizelge 92).

Çizelge 93: Dünya mal ihracatının kıtalar ve bölgeler arasındaki yönü (%).

	K.Amerika	G.Amerika	B.Avrupa	MDAÜ,BDT	Afrika	Ortadoğu	Asya
K.Amerika	37.6	16.2	19.5	0.9	1.4	2.7	21.2
G.Amerika	53.7	20.6	14.8	1.1	1.2	1.2	6.5
B.Avrupa	8.9	2.6	68.8	5.7	2.7	2.6	7.4
MDAÜ,BDT	4.5	1.5	52.6	30.9	1.1	2.1	6.1
Afrika	15.2	2.8	53.2	1.2	9.5	1.6	13.2
Ortadoğu	14.0	1.7	22.3	0.8	3.8	9.8	44.0
Asya	26.1	2.9	19.3	1.1	1.7	3.1	44.6

Kaynak: WTO, International Trade Statistics 1999.

Çizelge 94: Dünya mal ithalatının kıtalar ve bölgeler arasındaki yönü (%).

	K.Amerika	G.Amerika	B.Avrupa	MDAÜ,BDT	Afrika	Ortadoğu	Asya
K.Amerika	27.5	13.8	19.2	1.1	1.6	1.8	34.6
G.Amerika	47.2	18.4	19.7	1.0	1.0	0.7	12.1
B.Avrupa	8.5	1.9	68.4	4.7	2.6	1.4	11.9
MDAÜ,BDT	3.5	1.4	58.8	29.1	2.6	0.5	6.2
Afrika	10.4	2.8	53.7	2.1	8.6	4.4	18.1
Ortadoğu	16.6	2.3	41.3	3.1	1.1	9.0	26.6
Asya	16.2	1.7	16.6	1.3	1.4	5.8	55.1

Kaynak: WTO, International Trade Statistics 1999.

Ticaretin kıtalar ve coğrafi bölgeler arasındaki akışına bakıldığında, Batı Avrupa,

Asya ve Kuzey Amerika ülkelerinin kendi içlerindeki ve birbirleriyle yaptıkları ticaretin ağırlık kazandığını görmekteyiz. Bu bölgeler global ekonomi içerisinde büyük pazarlar olduğu gibi uluslararası yatırımların hem kaynağı hem de yoğunlaştığı bölgelerdir.

Ekonomik faaliyetlerin globalleşmesi gelecekte de artan biçimde devam edeceğinden, dünya mal ticaretinin bugünkü yönünde bir değişiklik olmayacağı gibi bu yöndeki eğilimin devam edeceği düşünülmektedir.

Bu çerçevede, ihracatımız ve ithalatımızın yönünde ve taşımacılık biçimlerinde kısa ve orta vadede değişiklik olmayacağı anlaşılmaktadır. Dünya mal ticaretinin yoğunluk kazandığı Batı Avrupa, Asya ve K. Amerika kıta içi ve kıtalar arasındaki ticaretin genişleyeceği dikkate alınarak taşımacılık stratejisinde bu bölgelere yönelik taşımaya ağırlık verilmesi ön plana çıkmaktadır.

III. TÜRKİYE'NİN SERBEST BÖLGELERİNDE TİCARET

A. Serbest Bölgenin Tanımı ve Kapsamı

Genel olarak serbest bölgeler; ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla beraber gümrük hattı dışında sayılan, ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı,sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler olarak tanımlanabilir *(www.dtm.gov.tr/sb/ATINTERB.htm)*.

Uluslararası mal ve hizmet ticareti önündeki tarifelerin ve tarife dışı engellerin aşama aşama kaldırılması çalışmaları, son yıllarda artık özellikle, GATT Uruguay Turu'nun (1986-1993) bir sonucu olarak 1995'te kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) çatısı altında sürdürülüyor. Öte yanda dünya genelinde indirilmeye çalışılan gümrük tarifelerinin çeşitli ülkelerde zaten bazı istisnalarının var olduğunu görüyoruz. Bunları başlıcaları; antrepo rejimi, geçici kabul rejimi, transit ticaret rejimi, sınır ve kıyı ticareti rejimi ve *serbest bölgeler rejimi* olarak bilinir. Bu beş özel gümrük rejiminden serbest bölgeler uygulaması ve serbest bölgelerin kuruldukları ülkenin ekonomisine olan katkıları önemlidir.

Dünyada 1920'lerin sonundaki Büyük Bunalımdan sonra ve özelliklede 1960'ların ikinci yarısında, serbest bölgeler kurulmasına yönelik yoğun bir eğilim yaşanmıştır. 1960'ların sonları ve 1970'li yıllar boyunca çok sayıdaki gelişmekte olan ülkenin hükümetleri, ithal ikameci kalkınma stratejilerinden vazgeçerek, dışsatıma yönelik kalkınma stratejilerini tercih etmiş ve bu stratejiyi desteklemek üzere yabancı sermayeyi ülkelerine çekmeye çalışmışlardır. Serbest bölgelerinin kurulması işte bu geçiş sürecinde bir ara çözüm olarak görülmüştür (Kibritçioğlu, 1997: 76)

Serbest bölgeler; ülkeye yabancı sermaye ve teknolojilerin getirilmesine imkan sağlayacak uygun zemin yaratılması, sanayicinin ihtiyaç duyduğu bazı hammadde ve ara malların kolaylıkla, istenilen miktarda ve zaman kaybı olmadan temin edilebilmesi, sağlanan teşvik ve avantajlarla düşük maliyetli mal üretimi ve ihracı, yurt dışından gelen malların transit olarak diğer ülkelere satımı, yeni istihdam olanaklarının yaratılması, ihraç ürünlerinin ihracatını kolaylaştırmak ve hızlandırmak bakımından bir basamak olma işlevi görmektedir *(www.dtm.gov.tr/sb/ATINTERB.htm)*.

Serbest bölgelerde;

-üretim,

-alım-satım,

-depo işletmeciliği,

-işyeri kiralama,

-montaj-demontaj,

-bakım-onarım,

-bankacılık,

-sigortacılık,

-kıyı bankacılığı,

-finansal kiralama gibi alanlarda faaliyet yapılmaktadır.

B. Türkiye'de Serbest Bölgeler

Türkiye'de ihracat için yatırım ve üretimi artırmak, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli bir şekilde temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak amacıyla serbest bölgeler kurulmuştur.

Türkiye'de 1980 yılına kadar serbest liman ve bölgeler pek ilgi görmemiştir. 24 Ocak 1980 Ekonomik istikrar kararları ile birlikte, dışa açılma ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile serbest bölgeler önem kazanmaya başlamıştır. 24 Ocaktan sonra Türkiye'de uygulanmaya başlanan ihracata dönük sanayileşme stratejisinin en önemli yanını meydana getiren ihracatın artırılması, reeksport ve transit ticaretten önemli ölçüde faydalanmak ve özellikle ihracata yönelik sanayi kollarının gelişebilmesi yabancı yatırımların ve bankacılık faaliyetlerinin teşvik edilmesi için ülkenin dışa açılan penceresi olarak kabul edilen serbest bölgelere ihtiyaç duyulmuştur. Yurt dışına hizmet ihracında bulunan müteahhitlerimizin ülkemizde makine park yerlerine ihtiyaç duymaları da Türkiye'de serbest bölge kurulmasını etkilemiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla 1985 yılında Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Türkiye'de serbest bölge kurma çalışmaları 1926 yılında zamanın hükümetinin İstanbul Sanayi ve Ticaret Odasını görevlendirmesi ile başlamıştır. Oda'nın konu ile ilgili yaptığı çalışmaları hükümete sunmasından sonra 1927 yılında TBMM Serbest Mıntıka Kanununu çıkardı. Ancak, böyle bir projenin gerçekleştirilmesi için Türk

devletinin ne sermaye ne de teknoloji birikimi yeterli değildi. Nitekim de bu çalışma sadece kağıt üzerinde kaldı. Serbest bölge konusunda önemli bir adımda 1953 yılında kabul edilen Serbest Bölgeler Kanunu ile atıldı. Bu kanun çerçevesinde İstanbul Tuzla ve İskenderun limanında başlatılan serbest bölge kurma teşebbüsleri, yasaların kapsamının dar olması ve bölgelerin yeterince tanıtılmamasından dolayı başarıya ulaşamamıştır (Başol, 1992: 269-270; Karluk, 1999: 564; Vural, 1988: 57-60).

1985'te çıkarılan *Serbest Bölgeler Kanunu*, ihracatı artırmak amacıyla serbest bölge kurma ve bölgedeki yerli ve yabancı yatırımları teşvik etme düşünceleriyle hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kanun çerçevesinde 1987-1999 yılları arasında 17 adet serbest bölge faaliyete geçirilmiştir.

Ülkemizde bulunan serbest bölgeler;

a. Halen ticari faaliyette bulunan serbest bölgeler ve faaliyete geçiş yılları:

1. Mersin Serbest bölgesi, Mersin limanı (1987)
2. Antalya Serbest bölgesi (1987),
3. Ege Serbest bölgesi, Gaziemir / İzmir (1990),
4. İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest bölgesi, Yeşilköy / İstanbul, (1990),
5. Trabzon Serbest bölgesi, Trabzon limanı, (1992),
6. İstanbul Deri ve Endüstri Serbest bölgesi, Tuzla / İstanbul, (1995),
7. Doğu Anadolu Serbest bölgesi, Erzurum, (1995),
8. Mardin Serbest bölgesi, Mardin, (1995),
9. İMKB Uluslararası Menkul Kıymetler Serbest bölgesi, İstanbul, (1997),
10. İzmir Menemen Deri Serbest bölgesi, Menemen / İzmir, (1998),
11. Rize Serbest bölgesi, Rize, (1998),
12. Samsun Serbest Bölgesi, Samsun, (1998),
13. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, Çatalca / İstanbul, (1998),
14. Kayseri Serbest Bölgesi, Kayseri, (1998),
15. Avrupa Serbest Bölgesi, Çorlu / Tekirdağ, (1999),
16. Gaziantep Serbest Bölgesi, G. Antep, (1999),
17. Adana -Yumurtalık Serbest Bölgesi, Ceyhan / Adana, (1999),

b. Bakanlar Kurulu Kararı ile yer ve sınırları tespit edilmiş olup, 2001 yılı içinde ticari faaliyete geçmesi planlanan serbest bölgeler:

1. Denizli Serbest Bölgesi

2. Bursa Serbest Bölgesi

c. Bakanlar Kurulu Kararı ile yer ve sınırları ilan edilen serbest bölgeler:

1. İstanbul Kıyı Bankacılığı Serbest Bölgesi,
2. Zonguldak-Filyos Serbest Bölgesi,
3. İpekyolu Vadisi Serbest Bölgesi,
4. Tübitak-Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji Serbest Bölgesi,
5. Kocaeli Serbest Bölgesi,

Serbest Bölgeler Kanunu'nun ilk uygulamaları 1987'de kamu arazisi üzerine kurulan ve alt yapı harcamaları da devlet tarafından karşılanan Mersin ve Antalya Serbest Bölgeleri olmuştur. Daha sonra, serbest bölgelerin özel sektör firmaları tarafından kurulabileceği fikri olgunlaşmış ve 1990 yılından itibaren faaliyete geçen serbest bölgeler özel sektör tarafından kurulmaya ve işletilmeye başlamıştır. Ayrıca dünyada ilk kez serbest bölge statüsünde borsa işlemleri yapacak olan İMKB Uluslararası Menkul Kıymetler Serbest Bölgesi 1997 yılında faaliyete geçirilmiştir. Sonuç olarak 2000'li yıllarda Türkiye'nin 25 serbest bölge ile hizmet vereceği ve bunun da dış ticaretimize olumlu katkılar getireceği muhakkaktır *(www.dtm.gov.tr/sb/ATINTERB.htm)*.

C. Serbest Bölgelerin Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Yeri ve Önemi:

Türkiye'de serbest bölge uygulamalarının başlatıldığı 1988 yılında serbest bölgelerin ticaret hacmi 154 milyon dolar iken, bu bölgelerden 2000 yılında gerçekleştirilen ticaretin hacmi 11,3 milyar dolara ulaşmıştır. 1988-2000 yılları arasında tüm serbest bölgelerde gerçekleştirilen toplam ticaret hacmi ise, 43,7 milyar dolar olmuştur (çizelge 95).

Çizelge 95: Türkiye serbest bölgelerinde ticaret hacmi (1988-1999).

		1988-1995	1996	1997	1998	1999
Serbest bölgelerin ithalatı	Türkiye'den Bölgelere	1629*	584	684	875	854
	Yurt Dışından Bölgelere	2 141	1 230	1 974	2 816	2 774
Serbest bölgelerin ihracatı	Bölgelerden Türkiye'ye	2 607	1 244	2 089	3 005	3 194
	Bölgelerden Yurt Dışına	1 269	576	761	1 022	1 064
	Toplam ticaret hacmi	7 646	3 634	5 508	7 718	7 887

* Değerler, milyon doları göstermektedir.

Kaynak: DTM

Serbest bölgelerin ticaret hacminde ağırlık, esas itibariyle yurt dışından bölgelere ve bölgelerden Türkiye'ye olan ihracat faaliyetleridir. Türkiye'den bölgelere ve bölgelerden yurt dışına olan ihracat, toplam ihracat faaliyetlerinin kabaca %25'ini oluşturmaktadır (çizelge 95).

Serbest bölgelerde 1999 yılında gerçekleştirilen ticaretin %36,1'i OECD ülkeleri ile (Türkiye hariç) yapılmıştır. OECD ülkeleri içinde de en büyük pay %28,6 ile AB ülkelerine aittir. AB dışındaki diğer OECD ülkelerinin payı ise sadece %7,5'tir. Türk Cumhuriyetlerinin serbest bölgelerdeki payı %2,1 iken, BDT ülkelerinin (Türk Cumhuriyetleri dışında) payının %2,5 olduğu ve nihayet İslam ülkelerinin %2,5 ile bir diğer grubu oluşturduğu görülmektedir (çizelge 96).

Çizelge 96: Türkiye serbest bölgelerindeki ticaret hacminin ülke gruplarına göre dağılımı (1999).

ÜLKELER	Bölgelerden İhracat		Bölgelere İthalat		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
I.OECD Ülkeleri	629	14,8	2.217	61,1	2.846	36,1
A. AB Ülkeleri	527	12,4	1.728	47,6	2.255	28,6
B. Diğer OECD Ülkeleri	102	2,4	489	13,5	591	7,5
II. Diğer Avrupa Ülkeleri	27	0,6	18	0,5	45	0,6
III. Türk Cumhuriyetleri	97	2,3	67	1,9	164	2,1
IV. Diğer Eski SSCB	95	2,2	95	2,6	190	2,4
V. İslam Ülkeleri	111	2,6	85	2,3	196	2,5
VI. Diğer Ülkeler	104	2,4	291	8,0	395	5,0
VII. Türkiye	3.194	75,0	854	23,6	4.049	51,3
TOPLAM	4.258	100,0	3.628	100,0	7.887	100,0

Kaynak: DTM

Çizelge 96'da da görüldüğü gibi serbest bölgeler, en büyük ticaret hacmini %51,3 ile Türkiye ile yapmaktadır. Eğer Türkiye'yi ev sahibi olarak ticari faaliyetlerin dışında tutarsak, ticaretin yarısının AB ülkeleri ile yapıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Çizelgede ki bir diğer ilginç nokta, serbest bölgelerden yapılan ticaret içinde, OECD ülkeleri daha çok ithalat yaparken, Türkiye'nin ihracat yaptığı görülmektedir.

1999 yılı itibariyle serbest bölgelerde gerçekleştirilen ticaret hacminin sektörel bazda incelediğimizde tarım ürünlerinin %10, madencilik ve taş ocakçılığı ürünlerinin %0,2, sanayi ürünlerinin %89,8 oranında paya sahip olduğu görülmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki Türkiye serbest bölgeleri %90 oranında sanayi mallarının ticareti söz konusu olmaktadır (çizelge 97).

Çizelge 97: Türkiye serbest bölgelerindeki ticaret hacminin sektörlere göre dağılımı (1999).

Sektörler	Yurtiçinden Bölgelere		Bölgelerden Yurtiçine		Yurtdışından Bölgelere		Bölgelerden Yurtdışına		Toplam	
	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
Tarım	104	12,1	217	6,8	252	9,1	212	20,0	785	10,0
Madencilik ve Taşocakçılığı	4	0,4	8	0,2	3	0,1	3	0,3	18	0,2
Sanayi	747	87,4	2.970	93,0	2.520	90,8	848	79,7	7.084	89,8
Toplam	855	100,0	3.194	100,0	2.774	100,0	1.064	100,0	7.887	100,0

Kaynak: DTM

Serbest bölgelerin yıllık dış ticaret hacmindeki gelişmeleri çizelge 98'den izlemek mümkündür. Buna göre 1998 yılına kadar en büyük ticaret hacminin en eski serbest bölgemiz olan Mersin'de gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu serbest bölgeyi yine 1998'e kadar ikinci sırada Ege Serbest Bölgesi izliyordu. Üçüncü büyük ticaret hacmini 1995 yılında kurulmasına rağmen çok hızlı gelişen Tuzla'daki İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölgesi takip ediyor, hemen ardından İstanbul Atatürk Hava Limanı Serbest Bölgesi geliyordu.

Çizelge 98: Türkiye serbest bölgelerdeki ticaret hacminin yıllar itibariyle gelişimi (1988-2000).

BÖLGELER	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Mersin	152	118	253	420	414	543	928	1 400	1 651	1 792	1 697	1 504	1 768
Antalya	1	34	8	15	30	63	89	176	141	181	168	176	215
Ege				28	56	227	453	704	913	1 430	1 446	1 189	1 663
İst.-AHL			1	28	122	174	445	138	510	866	1 778	2 197	2 893
Trabzon					5	13	44	149	119	96	57	27	15
İst.-Deri								93	296	1 128	2 354	2 486	4 059
D. Anadolu									3	1	1	1	2
Mardin									1	14	14	5	6
Menemen											179	181	240
Samsun											2	4	17
Rize											2	12	16
İst.-Trakya											20	73	182
Avrupa												13	106
Gaziantep												16	36
Kayseri												1	23
Yumurtalık												2	61
TOPLAM	2 141	2 141	2 252	2 482	2 619	3 013	3 953	4 655	5 630	7 505	9 716	9 886	11 302

Kaynak: DTM

1998 yılından itibaren bu tabloda bir takım değişiklikler olmuş ve 2000 yılı itibariyle 17'yi geçen serbest bölge içerisinde en büyük ticaret hacmi 4 milyar dolar

ile İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölgesine aittir. 1995 yılında kurulduğunda 93 milyon dolar ticaret hacmi olan bu bölge, 5 yıl içinde hacmini 43 kat artırarak 2000 yılında 4 milyar doları aşkın vaziyete getirmiştir ve bu haliyle serbest bölgelerde gerçekleştirilen toplam ticaretin %36'sını tek başına bu bölgeden yapılmaktadır.

Bu bölgeyi yaklaşık 2,9, 1,8 ve 1,7 milyar dolarlık ticaret hacimleri ve toplam ticaretteki %26, %16 ve %15 oranındaki payları ile sırasıyla İstanbul Atatürk Hava Limanı, Mersin ve Ege Serbest Bölgeleri izlemektedir.

Çizelge 99: Türkiye serbest bölgelerinin dış ticaret içindeki değeri (1996-1999).

Bölgeler		1996	1997	1998	1999
İst.-AHL	İthalat	122*	75	197	239
	İhracat	118	118	240	169
Ege	İthalat	99	122	102	104
	İhracat	170	247	224	191
İst.-Deri	İthalat	26	44	58	57
	İhracat	41	96	187	233
Mersin	İthalat	33	52	35	47
	İhracat	68	88	98	111
Antalya	İthalat	14	66	16	15
	İhracat	43	88	31	34
İst.-Trakya	İthalat	-		0,6	5
	İhracat	0,9		3	12
Trabzon	İthalat	3	0,5	0,5	0,6
	İhracat	6	3	1	0,4
Mardin	İthalat			-	-
	İhracat			0,6	0,6
Menemen	İthalat			9	39
	İhracat			46	26
Rize	İthalat				-
	İhracat				2
D. Anadolu	İthalat			-	-
	İhracat			0,3	0,7
Yumurtalık	İthalat				-
	İhracat				0,2
Liste toplamı	İthalat	297	360	418	508
	İhracat	447	611	831	780
Türkiye toplamı	İthalat	43 626	48 558	45 921	40 686
	İhracat	23 224	26 261	26 973	26 587

* Değerler milyon dolar olarak verilmiştir.

Kaynak: DİE

1997 yılından bu yana Trabzon ve Doğu Anadolu Serbest Bölgesi dışındaki tüm bölgelerin ticaret hacimlerinin büyüdüğü görülmekte iken, bu iki bölge özellikle

de Trabzon Serbest Bölgesi gittikçe ticaret hacmini ve önemini kaybetmiştir. Bu bölgenin önemini yitirmesinde Samsun ve Rize Serbest Bölgelerinin devreye girmesi etkili olsa bile, asıl nedenin 1997 sonrası bu serbest bölge ile çalışan yerli ve yabancı firmaların BDT ülkeleri ile olan ticaretindeki gerilemelerden özelliklede Rusya Krizinden son derece etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin serbest bölgeler üzerinden yaptığı ihracat ve ithalatın durumu 1996 yılından sonra dış ticaret istatistiklerinde gösterilmeye başlanmıştır. Buna göre;

1996 yılında Türkiye'nin serbest bölgelerden yaptığı ihracat, toplam ihracatın %1,9'u iken, bu oranın giderek arttığı ve 1999 yılında %3'e ulaştığı görülmektedir. Buna karşın serbest bölgelerden yapılan ithalatın aynı dönemde %1,3 seviyelerinden ileri gitmediği, hatta %1,2 düzeyine indiği ortaya çıkmaktadır (çizelge 99).

Serbest bölgeler içinde en büyük dış ticaret payı 1999 yılı itibariyle %32 ile İstanbul Atatürk Hava Limanı Serbest Bölgesine aittir. İkinci sırada %23'lük pay ile Ege Serbest Bölgesi gelmekte, onu %22,5 ile İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölgesi ve %12'lik oranla Mersin Serbest Bölgesi takip etmektedir. Diğer serbest bölgeler ise henüz dış ticaretimizde öneme haiz olacak düzeye gelememiştir (çizelge 99). Ancak bir gerçek var ki o da serbest bölgeler hem genel ticaret hacminde hem de dış ticaretteki büyüme ile giderek Türkiye ekonomisi ve dış ticareti için daha mühim hale gelecektir.

Nitekim 1999 yılı sonu itibariyle serbest bölgelerde 2091'i yerli, 406'sı yabancı olmak üzere toplam 2497 firma faaliyet göstermekte olup, yaklaşık 15434 kişiye istihdam imkanı sağlanmıştır *(www.dtm.gov.tr/sb/ATINTERB.htm)*.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye dış ticaretinin yapısını ve gelişimini üç ayrı kategori halinde değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti dönemi ve cumhuriyetin kuruluş yılları; ikincisi, 1930'da başlayıp 1980'e kadar geçen süreç ve sonuncusu da 1980'den günümüze kadar dış ticarette kat edilen gelişmeler şeklindedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile cumhuriyetin kuruluş yıllarında (1830-1929) Tanzimat'tan 1929 Büyük Dünya Buhranına kadar geçen süreç içerisinde serbest bir dış ticaret politikası izlenmiştir. Osmanlı hükümetleri ülkede mal bolluğu ve ucuzluk sağlamak amacıyla, ithalatı teşvik edip, ihracatı kısıtlayıcı bir uygulama yürürlüğe koymuşlardır. 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya piyasası ile bütünleşmesi süreci etkisini en çok dış ticaret sektöründe göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin dış ticaret bilançosu, birkaç istisnai yıl dışında, sürekli açık vermiştir. Ancak buna rağmen 19.yüzyıl, Osmanlı dış ticaretinin büyüme hızının, tüm Avrupa dış ticaretinin büyüme hızına oldukça yakın olduğu görülmektedir. 1840'ta toplam Osmanlı ihracatı 4,7 milyon İngiliz sterlininden, 1913'te 28,4 milyon sterline çıkarken, Osmanlı ithalatı da 1840'ta 5,2 milyon İngiliz sterlininden, 1913'te 39,4 milyon sterline ulaşmıştır. Bu veriler ihracatın beş kattan, ithalatın da 6,5 kattan fazla bir artış sağladığı anlamına gelmektedir. 19.yüzyılda dünya fiyatlarının genel bir düşme eğilimi içinde olduğu göz önüne alındığında, 1880 yılı sabit fiyatları ile yapılan hesaplamaya göre, 1840-1913 döneminde ihracattaki artış 10 kat, ithalattaki artış ise 12 kata varmaktadır.

Osmanlı imparatorluğunun coğrafi sınırlarındaki daralma nedeniyle toplam nüfusu 1840 ve 1913 yılları arasında artmamış ve yaklaşık olarak aynı düzeyde, 20,8 milyon olarak kalmıştır. Bu nedenle yukarıdaki veriler, kişi başına verilere dönüştürüldüğünde dış ticaretin nasıl büyüdüğü ve artış kaydettiği daha iyi anlaşılacaktır. 1840'ta bir Osmanlı vatandaşı başına düşen ihracat 0,23 İngiliz sterlini iken, 1913'te bu rakam 1,36 sterline yükselmiştir. Kişi başına ithalat ise 1840'ta 0,25 sterlinden, 1913'te 1,89 sterline çıkmıştır. İhracatın kişi başına

büyüme oranı 5 kat iken, ithalatınki 6,5 kattır. Yani genel ihracat ve ithalat büyümesi ile kişi başına veriler aynı oranda büyümüştür.

Aynı hesaplamalar 1840-1913 yılları arasında Avrupa ülkelerinden yapılan toplam ihracatın artış oranı ile karşılaştırıldığında 19.yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin büyüme hızının, tüm Avrupa ülkelerinin büyüme hızına oldukça yakın olduğu görülmektedir. Nitekim 1840-1913 yılları arasında tüm Avrupa ülkelerinin genel ihracatı 11 kat artış gösterirken, kişi başına ihracatı 5 kat büyümüştür. Görülüyor ki, Osmanlı ve Avrupa ihracat artış oranlarının birbirine yakın oluşu, Osmanlı imparatorluğu'nun 19. yüzyılda Avrupa ve daha genel olarak da dünya ekonomisinin içine güçlü bir biçimde çekildiğini göstermektedir.

1913 yılının GSMH tahminlerine göre, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ihracatının GSMH'nin %13,8'ine ve ithalatın ise GSMH'nin %19,1'ine ulaştığı görülmektedir. "Bu veriler 1838 ticaret anlaşmalarında üç çeyrek asır sonra, Osmanlı ekonomisinin ne 18. yüzyıl ne de 20.yüzyıl Türkiye ekonomisi ile karşılaştırılmayacak ölçüde *açık* dünya ekonomisi ile bütünleşmiş, hammadde ihraç eden, mamul mallar ithal eden bir ekonomi durumuna geldiğini göstermektedir" (Pamuk, 1994: 27).

Osmanlı ihracatının bileşimi ekonomik yapısının bir gereği olarak %90-95 oranında gıda maddeleri ve hammaddelerden oluşmaktaydı. Sanayi ürünlerinin payı ise %5 civarında bir yere sahiptir. Osmanlı'nın ihraç ettiği en önemli mal tütün idi. Onu k.üzüm, pamuk, fındık, incir ve tarım ürünleri ile çeşitli madenler ve hayvansal maddeler takip etmekteydi. Osmanlı Devleti'nde ithalat bileşimi ise dokuma-giyim maddeleri (çoğunluğu pamuklu olan her türlü dokuma mamuller ile hazır giyim eşyaları), gıda maddeleri (tahıl, un, pirinç, şeker, çay ve kahve gibi), kömür-petrol gibi yakıtlar ile çoğunluğu demiryolu malzemesinden oluşan yatırım mallarından oluşmaktaydı. Yani özetle, Osmanlı Devleti sanayi mamulleri ve gıda maddeleri ithal eden, buna karşın tarımsal ve madensel (birincil) mallar ihraç eden bir ülke konumunda idi.

Osmanlı Devleti 19.yüzyılda dış ticaretini büyük oranda sanayileşen ülkelerle yapmaktaydı. Çünkü devlet bu ülkelere engelsiz bir dış ticaret rejimi tanımıştı. Bu haliyle Osmanlı Devleti Avrupa'nın açık bir pazarı konumunda idi. Avrupalılar hem ürettikleri sanayi ürünlerini son derece düşük bir gümrük vergisi ödeyerek

yurda sokup satıyorlar, hem de bol ve ucuz Osmanlı hammaddelerini sanayileri için satın alıyorlardı. Avrupa ülkeleri arasında Osmanlı'nın en büyük ticaret ortağı İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya, Almanya ve İtalya idi. Bu ülkelerin 1880 yılında dış ticaretindeki ortalama payı %85 civarında iken, 1913 yılında Osmanlı ithalatındaki payı %71, ihracatındaki payı ise %66 idi. Yani 6 Avrupa ülkesi Osmanlı Dış ticaretinin 2/3'ünden fazlasını oluşturuyordu.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uyguladığı serbest dış ticaret rejimi, bir taraftan yerli sanayiyi zor duruma sokarak, bazı sanayi kollarının gerilemesine yol açarken diğer taraftan özellikle dokuma sanayinin rekabete açılması ile önce direnmesini, daha sonra sürece uyum sağlaması ile hatta karşılıklı rekabete girmesini ve varlığını devam ettirmesini sağlamıştır.

Serbest dış ticaret rejiminin diğer bir etkisi, 19.yüzyılda Osmanlı ülkesi içinde, Anadolu tarımının ihracata yönelmesi ile ilgilidir. 19.yüzyılda Osmanlı tarımı para için üretim yapmaya başlamıştır. Osmanlı ülkesinin özellikle Batı Anadolu, Orta ve Doğu Karadeniz kıyısı (Samsun-Hopa arası), Çukurova bölgesi ile, Trakya ve Makedonya kesimi imparatorluğun tarımının en ticarileşmiş, en ihraçta yönelik bölgelerini oluşturuyorlardı. Bu bölgelerin tarımının ticarileşmesinde limanların ve 1860'lardan itibaren de demiryollarının gelişmesinin büyük etkisi vardır. 1890'ların başında Anadolu demiryolunun Alman sermayesi tarafından yapımına kadar uzak pazarlardan yalıtılmış durumda olan Orta Anadolu, 1890 sonrası İstanbul ve Avrupa pazarları için tahıl üretimini genişletmiştir. 1913 yılı GSMH tahminlerine bakarsak, o yılın GSMH'nin %10 kadar fazlasının ihraç edildiğini, daha önemlisi, tarımsal üretiminde %20'den fazlasının ihraç edildiğini söyleyebiliriz. Bu oranlar tarımda ticarileşmenin ve Osmanlı ekonomisinin dışa yönelmesinin ne ölçüde ilerlediğini göstermektedir (Pamuk, 1994: 95).

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ile işgal ve milli mücadele yıllarında (1919-1922) Osmanlı Devleti'nin sürekli savaş halinde bulunması dış ticaret istatistiklerinin düzenli bir şekilde tutulmasını engellemiştir. Bu nedenle söz konusu yılların olağanüstü koşullar taşıması dış ticaretle ilgili sağlıklı fikir yürütmemizi engellemektedir. Ancak 1914-1922 yılları arasındaki son Osmanlı dönemi için, şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür:

Birinci Cihan Harbi sırasında ihracat ve ithalatta önemli miktarda düşmeler görülmüştür. Savaş nedeniyle ulaşım yollarının kapanması, hem ihracatta hem ithalatta mal sıkıntılarına neden olmuş, Osmanlının itilaf devletleri ile olan ticareti kesilmiş, buna karşın ittifak devletleri ile olan ticareti artış göstermiştir. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ise İstanbul Hükümetinin hakim olduğu yerlerde hem ihracatta hem de ithalatta büyük artışlar meydana gelmiştir. Ankara hükümetine bağlı sahalarda ise dış ticaret işlemlerinde daha korumacı bir yaklaşım izlenmiş ve de dış ticaret hacminin özellikle silah alımı nedeniyle arttığı muhakkaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1929) Türkiye, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve Lozan Antlaşması'nın bir gereği olarak, liberal bir dış ticaret politikası uygulamıştır. 1923-1929 dönemi bu özelliği nedeniyle Osmanlı döneminden bir kopuş değil, aksine bir eklemlenmeyi göstermektedir. 1923-1929 döneminde dış ticaret hacmi 200 milyon doların üzerine çıkmıştır. İthalatın GSMH'nin ortalama %14,5'ini, ihracatın GSMH'nin ortalama %10,7'sini oluşturduğu cumhuriyetin kuruluş yıllarının Türkiye dış ticareti içinde önemli bir yeri vardır. Çünkü, Türkiye dış ticareti bu dönemde yakaladığı açıklık derecesini, 1980'li yılların ortalarına kadar bir daha görememiştir. Bu da Türkiye dış ticaretinin 1923-1929 döneminde tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi ne derecede dünya piyasası ile bütünleşmiş, ekonomi içinde önemli ve liberal olduğunu gösteren önemli bir noktadır.

1923-1929 döneminde ihracatın Osmanlı dönemindeki geleneksel yapısını sürdürdüğünü, buna karşın ithalatın yapısında bir takım değişikliklerin meydana geldiğini görmekteyiz. Dönem başında tüketim malları ithalatın %66'sını kapsarken, dönem sonunda bu oranın %50'ye indiği görülmektedir. Bu 1923-1929 arasında, sanayide sağlanan gelişmelere paralel olarak belirli bir tüketim malları ithal ikamesinin gerçekleştirildiğini göstermektedir. İthalat içinde ara ve yatırım mallarının oranı ise artmaya başlamıştır.

Türkiye'nin cumhuriyetin ilk yıllarında ticaret yaptığı ülkeler, Osmanlının Birinci Dünya Savaşı öncesindeki ticaret yaptıklarıyla ayrıydı. Değişen tek şey, ticaret yapılan ülkelerin önem sıralamasının farklılaşması ve Avusturya-Macaristan'ın yerini ABD'nin almasıdır.

Türkiye dış ticareti 1930 yılından 1980 yılına kadar olan süreç içerisinde artış ve azalış olarak bazı dönemsel sıçramalar göstermesine rağmen, genelde durağan bir seyir izlemiştir. 1933-1938, 1950-1953, 1970-1974 arasında ihracatta artış yönünde, 1939-1942 arasında ithalatta azalış yönünde, 1973-1977 arasında ithalatta artış yönünde, nispi olarak önemli gelişmeler ortaya çıkmış ancak bu gelişmeler kalıcı nitelik taşımamıştır. Öyle ki 1930'dan 1980' e gelinceye değin ihracatımızın GSMH'ya oranı %9.6'yı, ithalatımızın ki ise %11.6'yı aşmamıştır. Yine Türkiye'nin dış ticaretinin dünya dış ticareti içerisindeki payı ihracatta binde 5'in, ithalatta ise binde 7'nin üzerine çıkmamıştır. Dış ticarette nicelik olarak da 70 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca 1980 öncesinde önemli değişimler ortaya çıkmamıştır. İhracatımızda tarımsal mallar ve ürünler %80'lere yaklaşan oranıyla ağırlık taşırken, ithalatımızda ara ve yatırım malları 2/3'lük oranıyla yoğunluk taşımıştır. Bu tespitler Türkiye boyutundaki bir ülke için dış dünyadan kopuk, içe dönük bir yapıya işaret etmektedir.

1930-1979 arasında Türkiye dış ticaretinin ülkelere göre dış ticaretinde önemli bir değişim olmuştur. Osmanlı ve cumhuriyetin ilk yıllarında altı ülke arasında yoğunlaşan ve toplam dış ticaretin %70'ini kapsayan ülke yoğunlaşması, planlı dönemden itibaren giderek azalmış ve 1979 yılında %45'ler düzeyine gerilemiştir. Ancak 1930-1979 arasında Türkiye çok ilginç ülke yoğunlaşmalarına da sahne olmuştur. Mesela 1930'ların ikinci yarısında Nazi Almanyası Türkiye ticaretinin aşağı-yukarı yarısını kendine kanalize etmiştir. 1945-46-47 ve 1957 yıllarında ABD Türkiye ticaretinin 2/3 ünden fazlasını kendine kanalize etmiştir.

Türkiye'nin ticaretinde planlı dönemle birlikte OECD ülkeleri ön plana geçmiştir. 1974 öncesi OECD'nin Türkiye ticaretindeki payı % 70'leri aşmaktaydı. OECD'den sonra Türkiye'nin en önemli ikinci ticaret ortağı Doğu Bloğunda yer alan Sosyalist ülkelerdi. Türkiye'nin bu ülkelerle ticareti büyük ölçüde ödeme imkanlarına bağlı bir gelişme izlemiştir. Özellikle döviz sıkıntısı çekildiği yıllarda bu ülkelerle olan ticaret hacmi artış göstermiştir. 1973 Dünya petrol krizinden sonra Türkiye dış ticaretinde İslam ülkelerinin (özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkeleri) payının arttığını ve Türkiye için önemli hale geldiğini görmekteyiz.

1930'lu yıllarda Türkiye ihracatının %80'inden fazlası sadece tarımsal maddelerden oluşmaktaydı. Türkiye ihracatının bu mevcut yapısını ikinci plan

döneminin başında da korumaktaydı. 1979 yılına gelindiğinde ihracatın yapısı bir miktar değişerek tarım sektörünün payı %55'lere kadar gerilemiştir. Buna karşın sanayi sektörünün ihracattaki payı giderek yükselmiş ve %35'lere kadar tırmanmıştı. Türkiye'nin 1950'li yılların başında tarıma dayalı ve montaj şeklinde başlattığı sanayileşme ya da kalkınma hareketi, planlı dönemle birlikte daha da ivme kazanmıştır. Sanayileşmenin neticesinin ihracata yansıması ise Üçüncü Plan döneminden itibaren başlamıştır. Ancak her ne olursa olsun 1980'e kadar Türk sanayisi sadece iç pazar için üretim yapan, dünya piyasalarına kapalı yapısını devam ettirmiştir. Bu da ihracatın yapısının ancak kısmen değişmesine olanak veren bir gelişmeye yol açmıştır. İhracat içinde sanayi sektörünün payının artmasında en büyük pay hiç kuşkusuz dokuma ve hazır giyim sanayiine aittir.

1930'lu yıllarda Türkiye ithalatının %40'ı tüketim mallarından oluşmaktaydı. Ülkemizde en basit işlemler suretiyle yapılabilecek birtakım mamul mallar bile dışardan satın alınıyordu. 1930'lu yıllarda başlatılan birinci sanayileşme hareketi öncelikle bu malların yurt içinde üretilmesini sağlamak amacıyla başlatıldı ve başarılı oldu. 1950'li yıllarda başlatılan ikinci kalkınma dalgası da planlı dönemle birlikte birleşerek önemli oranda sanayileşmenin artmasını sağladı. 1979'a gelindiğinde tüketim mallarının ithalatı toplam ithalatın %2'sine inmiştir. Sanayileşmenin bir tezahürü olarak yatırım malları ithalatı 1973'e kadar dalgalanmalar şeklinde de olsa artış göstermiştir. Özellikle 1934-1939, 1952-1956 ve 1966-1968 döneminde artan yatırımların sermaye malları ithalatını artırdığı dikkat çekicidir. Sanayileşme beraberinde ülkede bulunmayan hammaddelerin ithalat yoluyla karşılanmasını gündeme getirdi bu da hammadde ithalatının sürekli artmasını sağladı.

Türkiye'de dış ticarette meydana gelen gelişmeler ve elde edilen sonuçlar iki farklı dış ticaret stratejisi dahilinde ortaya çıkmıştır. Bunlarda ilki 1930'lardan 1980'e dek geçerli olmuş ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile birlikte yürütülen korumacı dış ticaret stratejisidir. Bu strateji ile Türkiye'de, öncelikle uygulanan yüksek koruma ile ithalatın yerli üretimle ikame edilmesi amaçlanmış, daha sonraki aşamada ise gümrük duvarları ardında büyüyüp gelişmesi düşünülen yerli üretimin dışa açılabilmesi öngörülmüştür. Ancak ithal ikameci strateji ile birlikte yürütülen korumacı dış ticaret stratejisi, başlangıçta bilinçli bir strateji tercihi izlenimi

vermekle birlikte uygulama gelişigüzel ve dağınık bir biçimde olmuştur. Türkiye'de ithal ikamesi, temel hedef olarak ödemeler bilançosu sorunlarına çözüm bulmaya yönelik olarak başlatılmış ve yoğun korumacılık eşliğinde "rastgele ithal ikamesi" adı verilen uygulamaya dönüşmüştür. 1960'lı yıllarda ithal ikamesinin sanayileşme açısından basit aşaması olan tüketim malları üretimi gerçekleştirilmiş, ara ve yatırım malları üretiminde ise yeterli gelişme sağlanamamıştır. Oysa ABD, Almanya gibi kalkınma süreçlerinde ithal ikamesini belirli dönemlerde gerçekleştirmiş ülkelerde, tüketim malları üreten sektörlerin yanı sıra ara ve yatırım malları üreten sektörlerde ithal ikamesinin eş zamanlı olarak gerçekleştirildiği bilinmektedir. Türkiye de ise süreç bu şekilde işlemeyince teknoloji ve yabancı sermaye açısından dışa bağımlılık giderek artmış, ithalatı ikame edebilmek bir yana, üretimin devamlılığı ithalat artışına bağlı hale gelmiştir. Nitekim ithal ikamesinin tıkandığı 70'li yılların sonunda, 1978'de yatırım malları ve ara mallar ithalatının toplam ithalata oranı %97'ye ulaşmıştır.

"İthal ikameci dönemde ihracat açısından cazip iç talep koşulları ve koruma garantisi altında gelişen sanayiler aşırı değerlenmiş kur koşullarında yüksek maliyetli, düşük kaliteli üretim ile dış pazarlara açılamayınca ihracatta önemli bir tıkanma ortaya çıkmıştır. Nitekim 1977 yılında ihracatın GSMH'ya oranı %2.8'e düşerken, ihracatın ithalatı karşılama oranı %30.2'de kalmıştır. İthalat ve ihracattaki bu olumsuz gelişmeler neticesinde döviz darboğazı çok daha büyük ve endişe verici boyuta ulaşmıştır. Kısacası ithal ikameci süreç, dış ticarette başlangıç amaçlarına tamamıyla ters düşen, çelişkilerle dolu bir yapının ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır" (Teoman, 1994: 99).

1960 ve 70'li yılların yarattığı sonuçlar Türkiye'yi dış ticarette ve sanayileşmede yeni bir strateji arayışına itmiştir. Bu arayış içerisinde ihracata yönelik dış ticaret stratejisi, 80'li yılların başında dünyanın içerisinde bulunduğu koşullar doğrultusunda adeta bir zorunluluk olarak benimsenmiştir.

İhracata yönelik strateji, her ne kadar daha önce denenmiş olduğu Brezilya, Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerinde yapısal koşullara bağlı olarak arzu edilen sonuçları yaratamamışsa da, G. Kore, Singapur gibi başarılı deneyimlerin bulunması, Türkiye'nin bu stratejiyi benimsemesinde etkili olmuştur. Ancak

stratejinin benimsenmesi açısından asıl etkili olan faktör, *dünya ekonomisine hakim olan liberal anlayış ve uygulamalar olmuştur.*

Aslında ithal ikameci ve ihracata yönelik stratejiler çoğu zaman ifade edildiği gibi birbirlerinin alternatifi ya da rakibi uygulamalar değildir. Tarihsel gelişim içerisinde Almanya, Fransa, G. Kore gibi pek çok örnekte görüldüğü gibi önce ithal ikameci strateji uygulanmakta, zaman içerisinde ihracata yönelik stratejiye geçilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ihracata yönelik stratejiye geçişini, kendi içinde bulunduğu ve dünyada hakim olan şartların varlığını göz önüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

1980 sonrasında ise dış ticaretimizdeki göstergeler önemli değişimler göstermiş ve Türkiye, dışa kapalı iktisadi yapısını büyük ölçüde değiştirebilmiştir. Zira ihracatımızın GSMH'ya oranı kısa bir süre içinde büyük gelişim göstererek 1984 yılında %11.8'e yükselirken, ithalatımızın oranı %18.2'yi bulmuştur. Özellikle ihracatta sağlanan değişimler daha büyük boyutlarda olmuş, 1979 yılında değer olarak 2 milyar doları biraz aşan ihracatımız 1987 yılında 5 kat artarak 10 milyar doları geçmiştir. Miktar bakımında artış ise aynı dönemde 4 kata yaklaşmıştır. İhracatın kompozisyonu açısından da önemli değişimler gerçekleşmiş, tarımsal ihracatın toplam ihracattaki payı büyük ölçüde azalarak 1989 yılında %18.3'e inerken, sınai ihracat %78.2'lik payıyla ön plana çıkmıştır. Başka bir ifadeyle ihracatta hem nitelik, hem de nicelik olarak büyük bir değişim gerçekleşmiştir.

Öte yandan ithalatta da değer olarak 1979 ve 1987 yılları kıyaslandığında üç kata yaklaşan artış meydana gelmiştir. Kompozisyon olarak ise yatırım malları ithalatında daralma ortaya çıkarken, tüketim malları ve hammadde ithalatı beraberce artış göstererek 1989 yılında ithalatımızın %75.7'lik, yani ¾'lük kısmını oluşturmuştur. Dış ticarette sıralanan gelişmelerle birlikte ihracatımızın ithalatı karşılama oranı 1988'de %81.4 e kadar yükselmiştir.

1980 sonrasında yeni strateji ile birlikte ortaya çıkan ihracat başarısı, dışa kapalı ekonomik yapının değiştirilmesi gibi olumlu gelişmelerin varlığına karşın, dış ticaret açısından genel bir yargıya varmak oldukça zor görünmektedir. Çünkü Türkiye'de 1990'lı yıllarla birlikte dış ticaretteki başarılı gelişme süreci tersine dönmüş ve göstergeler ciddi bazı olumsuzlukları yansıtmaya başlamıştır.

1980-1989 arasında sağlanan ihracat artışında ithalata olan bağımlılığın fazla oluşu ve ithalatta gerçekleştirilen liberalizasyon, 1990-1994 aralığında Türkiye'de ekonomiyi zorlayıcı bir ithalat artışını ortaya çıkarmıştır. İhracata yönelik sınai mamul üreten endüstrilerde yerli katma değerin düşük, ithal hammadde ve ara malı oranının yüksek oluşu, ithalatı büyük ölçüde artırırken, libere edici uygulamalarla %15'lere varan tüketim malları ithalatı ile dışarıya önemli miktarda döviz akmıştır. Öte yandan ihracata yönelik dış ticaret ve sanayileşme stratejisi ağırlıklı olarak sınai mal ihracatına dayalı olarak yürütüldüğü için tarım, madencilik gibi sektörler geri planda kalmıştır. Nitekim Türkiye'de tarımsal ürün ve tarıma dayalı işlenmiş ürünler ithalatı artış göstererek 1993 yılında toplam ithalatın %9,6'sına ulaşmıştır.

İthalattaki patlamanın yanı sıra dış ticaretteki olumsuz gelişmeyi pekiştiren bir diğer olgu, ihracattaki duraksamadan kaynaklanmıştır. 1980-1989 arasında gerçekleştirilen ihracat artışının ekonomide verimliliği artırıp kalite ve standardı yükseltmek gibi reel anlamdaki tedbir ve uygulamalara bağlı olmayışı, başarının geçici nitelik taşımasıyla sonuçlanmıştır. İhracat artışı için yaratılmış olan suni teşvik ortamı 1989'dan itibaren kısmen de olsa ortadan kalkınca, ihracat artışı teşviklere karşı oldukça duyarlı olduğu için olumsuz yönde etkilenmiştir. Teşvikler konusunda özellikle vergi iadesi uygulamasının kaldırılması ve eksik değerlenmiş kur politikasının değiştirilmesi en etkili iki faktör olmuştur. Ayrıca Türkiye'de imalat sanayiindeki atıl kapasitelerin tükenmesi, emek yoğun üretim yapan sektörler başta olmak üzere sınai kesimde maliyetlerin artması, Orta Doğu pazarlarının konjonktürel gelişmelere bağlı olarak cazibesini yitirmesi gibi faktörler ihracat artış hızını düşürmüştür. 1980-1988 arasında ortalama %20 olarak gerçekleşen ihracat artış hızının 1989-1992 arasında %5.85'e düşmesi, ihracattaki söz konusu duraksamayı çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

İhracattaki tıkanma ithalattaki artış koşulları altında sermaye girişini artırmak ve enflasyonu düşürebilmek için aşırı değerlenmiş kur politikasının uygulanması ve ısrarlı düşük faiz politikası yürütülmesi ile 1994 yılında ekonomi bir kriz noktasına gelmiştir. 5 Nisan 1994 kararlarının ardında ihracata yönelik tedbirlerin alınması ile ihracat olumlu yönde etkilenmiştir. 1994-1997 döneminde ihracat artış göstermiş ancak 1998 yılından itibaren Güneydoğu Asya ve Rusya Krizinin de etkisi ihracatı duraksatırken, 1996'da Gümrük Birliğine geçilmesi ithalatı 1974-75 yıllarında

olduğu gibi görülmedik bir şekilde artırarak, ihracatın ithalatı karşılama oranını %53'e kadar indirmiştir.

Türkiye'nin 1996 da AB ile Gümrük Birliği sürecine girmesi Türk dış ticaretini derinden etkileyen bir takım sonuçlara yol açmıştır. Her şeyden önce 1996 sonrası AB ve EFTA ülkelerine karşı gümrüklerin sıfırlanması ve AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı ortak gümrük tarifesinin de (OGT) kabul edilmesi ile ithalat büyük artış göstermiştir. İthalatın GSMH'ye oranı 2000 yılında %26,9'u bularak Cumhuriyet tarihinin rekor seviyesine erişmiştir. Ancak gümrük birliği aynı etkiyi ihracatta kısmen gösterebilmiş ve ihracatın GSMH içindeki payı 1999 yılında ancak %14.4 e erişebilmiştir.

1980'den sonra yürürlüğe konan liberal dış ticaret politikası Türkiye'nin dünya ticaretindeki payını da önemli miktarda artırmıştır. Türkiye ithalatının dünyadaki payı 1980'de binde 4 iken 2000'li yıllara girerken bu oran binde 8'i aşmıştır. İhracatın dünyadaki payı ise 1980'de binde 1,5 civarından binde 4'ü aşmıştır. Ancak halen dünyanın önemli bir nüfusunu içinde barındıran, geniş bir coğrafyaya sahip olan ülkemizin dünya ticaretindeki payı kendinden küçük pek çok ülkeden bile daha küçüktür.

Türkiye ihracatının yapısı 1980 sonrası büyük bir dönüşüm yaşamıştır. 1998 yılı itibariyle Türkiye ihracatının %90'ına yakın bir kısmını sanayi sektörü oluşturmaktadır. Bu son derece sevindirici bir gelişme olmasına rağmen, ihracatımızın birkaç malda yoğunlaşması bu sevindirici durumu baltalayan bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır.

1980 sonrası ithalatın yapısı ihracata göre daha az değişime uğramıştır. En belirgin gelişme 1980'lerin başında %2 oranında olan tüketim malı ithalatı oranının 1998'de %20'lere kadar ulaşmasıdır ki bu artışta gümrük birliği sürecinin önemli katkısı vardır. Günümüz Türkiye ithalatının en büyük kalemini ise yine hammaddeler oluşturmaktadır.

1980-1985 dönemini bir tarafa bırakırsak, 1980 sonrası Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerde bir değişiklik olmamıştır. Türkiye geleneksel olarak ticaretinin %65-70'ini yine OECD ülkeleriyle yapmıştır. OECD içinde de özellikle AB ülkeleri dış ticaretimizin yarısına hakim durumdadırlar. 1980-1985 dönemi Türkiye dış ticaretine Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin damgasını

vurduğunu görüyoruz. Bu ülkeler söz konusu yıllar içerisinde dış ticaretimizin yarısını kendilerine kanalize etmişlerdir. 1985 sonrası İslam ülkelerinin payı azalmışsa da hiçbir zaman 1980'den önceki düzeyine inmemiştir. 1980 öncesi Türkiye'nin OECD den sonraki en büyük ikinci ticaret ortağı Doğu Bloku ülkeleri iken 1980 sonrası OECD'den sonraki ikinci büyük ortak İslam ülkeleri olmuştur.

Türkiye özellikle 1980 sonrası bölgesel entegrasyonlara katılma ve bu sayede dış ticaretini dünya pazarlarına açma, onlardan yararlanma çabası içine girmiştir. Buna bağlı olarak, Türkiye 1983 sonrası AT ile ilişkileri geliştirme ve AT'ye katılmaya, İslam Konferansı Teşkilatının ekonomik ve ticari birimi olan İSEDAK'ın başkanlığını yürütme, ekonomik işbirliği teşkilatının (EİT) ve Karadeniz ekonomik işbirliği teşkilatını aktif olarak kurma ve 1992 sonrası Türk Cumhuriyetleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile yoğun ticari ilişkilere girmiş ve bu topluluk ülkeleriyle de ticaretini geliştirmeye çalışmıştır.

Türkiye 1985 yılında çıkardığı serbest bölgeler kanunu ile dış ticaret hacmini artırmayı planlamıştır. Nitekim 1987'de ilk serbest bölge kurulmuş ve 2000 yılına gelindiğinde 17 serbest bölge de hizmete girmiş durumda idi. Bu bölgelerde yapılan ticaret hacmi de 2000 yılında 11.3 milyar doları aşmaktaydı.

Türkiye'nin uluslar arası ticaretten daha büyük bir pay almasını sağlamak için nasıl bir strateji belirlemesi gerektiği, 2000'li yıllarda Türkiye'nin giderek daha büyük bir hızla küreselleşen dünyadaki konumunu belirlemeye çalışılarak, ihracata ilişkin hedefler ortaya koymak amacıyla dış ticaret müsteşarlığının öncülüğünde kamu özel kesim ve akademik çevrelerin katılımı ile bir *ulusal ihracat stratejisi 1998-2005*[85] oluşturulmuştur.

Türkiye ihracatının *temel sorunlarını* üç ana başlık altında toplamak mümkündür: Bunlar, sektörel bağımlılık, bölgesel bağımlılık ve istikrarlı ihracat artışının sağlanamaması.

Sektörel bağımlılık konusunda özetle şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür:

---

[85] *Ulusal ihracat stratejisi (1998-2005) ile ilgili ayrıntılı bilgi için DTM'nin* www.dtm.gov.tr/İHR/ihrstr/ihrstr.htm adlı adresine başvurulabilir.

1980-1996 döneminde tarım sektörünün (gıda dahil) %65 olan payı, 1996 yılında %22'ye gerilerken, sanayi ürünlerinin payı %26'dan %75'e yükselmiştir. 1996 yılında ihracatımız içinde en önemli yere sahip olan gruplar, %26 payla hazır giyim, %22 payla tarım ve %8 payla demir-çeliktir.

1980 sonrası dönemde, uygulanan teşvik politikaları sonucunda ihracatın ürün kompozisyonu sanayi ürünleri lehine zenginleşerek değişirken, zaman içinde başka tür bir olumsuz yapı oluşmuş; sanayi ürünleri ihracatımız dokuma-giyim ve demir-çelik ürünleri ihracatına büyük çapta bağımlı hale gelmiştir. Türkiye ihracatının son yıllarda birkaç sektöre bağımlı hale gelen bu yapısının, yeterince olumlu bir gelişme olmadığı gözlenmektedir. Nitekim bu gerçek Türkiye ihracatını günümüzde tıkanma noktasına getirmiştir.

Bölgesel bağımlılığa gelince: Gümrük Birliğinin ilk yılı olan 1996'da ihracatımızın yüzde 61,8'i OECD ülkelerine, yüzde 49,5'i Avrupa Birliği ülkelerine, yüzde 1,4'ü EFTA ülkelerine yöneliktir. OECD üyesi olmayan ülkelerin ihracatımız içindeki payı yüzde 38,2 Ortadoğu ülkelerinin payı ise yüzde 9,4 olmuştur. Aynı şekilde 1996 yılı ihracatımızın yüzde 16,6'sı İslam Konferansı Teşkilatı üyesi ülkelere, yüzde 12,5'i Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye ülkelere, yüzde 11,5'i ise Bağımsız Devletler Topluluğu'na yönelik olarak gerçekleşmiştir. Bu paylar dikkate alındığında, 2000'li yıllara girerken ihracatımızda henüz istenilen düzeyde pazar çeşitliliğinin sağlanamadığı görülmektedir.

İstikrarlı ihracat artışının sağlanamaması: Yıllar itibariyle ihracatın gelişimine bakıldığında gerek dış pazar koşullarının, gerek izlenen ekonomi politikalarının etkisi sonucunda istikrarlı bir ihracat artışının sağlanamadığı görülmektedir. Örneğin 1982 yılında ihracat %22 oranında artarken, 1983 yılında ihracatın artmaması; 1986 yılında ise %6 oranında küçülmesi vb. istikrarlı bir gelişmenin sürdürülemediğini göstermektedir.

2000'li yıllara giren Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sürdürülebilir bir şekilde devam ettirebilmesi ihracat imkanları ile doğrudan ilgilidir. Bu nedenle ülkemiz ihracatı kısa-orta vadede aşağıda belirlenen *temel hedefleri* dikkate alan bir gelişim süreci içerisine girmelidir. Bu çerçevede Türkiye;

a. *Katma değeri yüksek, bilgi yoğun ürünleri ihraç etmelidir.* Çünkü bu ürünlerin birim fiyatlarının yüksek olması ihracat hacmini artırıcı yönde çok önemli

etki yapmaktadır. Günümüz dünyasının bilgi yoğun ürünlere doğru kayışı ve bu alanda önemli talep artışının devam etmesi, ülkemiz sanayisinin de bu tarafa doğru yönelmesini zorunlu kılmaktadır.

b. İhracat artışına sürdürülebilirlik kazandırılmalıdır. Çünkü ekonomik kalkınmanın devam ettirilebilmesi, ekonomik gelişme çabalarının gerektirdiği ithalatı gecikmelere yol açmaksızın karşılama yani dış ödeme gücünü temin etme ile ilişkilidir. Bu da ancak ihracatı sürdürülebilir tarzda artırmakla mümkün olabilir.

c. Alım gücü yüksek, genç nüfuslu, dinamik pazarlara yönelmelidir. Çünkü ihracat artışına süreklilik kazandırmak hem yeni pazarlar bulmak yoluyla hem de refah seviyesi yüksek, genç nüfuslu piyasalara açılmak yoluyla sağlanabilir.

d. Tüketicinin zevk, moda ve marka anlayışını dikkate alan üretim tarzına yönelmelidir.

e. İhracat iyi organize olmuş kuruluşlar vasıtasıyla gerçekleştirilmelidir. Bu alanda özellikle çok ortaklı sektörel dış ticaret şirketleri ile dış ticaret sermaye şirketlerinin yapısı daha da güçlendirilmelidir

Türkiye'nin üretim yapısı ve yaratılacak katma değer gibi hususlar dikkate alındığında, dünya ticaretinde payı giderek artan sektörlerin hedef sektör olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bugün olduğu gibi gelecekte de ihracatımızın önemli kalemlerini oluşturan aşağıdaki üretim sektörlerine önem verilmelidir. Bu *sektörler*;

- Tekstil ve konfeksiyon sanayii (moda ve markaya yönelik),
- Elektrikli ve elektronik makina ve cihazlar sanayi,
- Otomotiv ana ve yan sanayi,
- Makina-imalat sanayi,
- Bilişim sektörü,
- Demir-çelik (yassı ürün) sanayi,
- Gıda sanayi ve
- Toprak sanayi ürünlerinden oluşan üretim sektörleridir

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin 2000'li yıllarda alım gücü yüksek, genç nüfuslu ve dinamik pazarlarda nihai tüketiciye ulaşmasını sağlayacak politikalar uygulaması gerekmektedir. Ancak, her ne kadar Almanya'daki Türk nüfusun tüketim alışkanlıklarının etkisi olsa da, sadece Almanya'nın ihracatımız içindeki payının

%20'yi aşması, Türkiye'nin ihracatının önemli oranda, AB'den öte tek bir ülkeye bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye ihracatının temel ilkelerinden birisi de, tek pazara olan bağımlılığı azaltmak ve alternatif pazarlara yönelmek olmalıdır. Bu çerçevede;

- BDT ülkeleri (Rusya, Ukrayna ve Türk Cumhuriyetleri)
- Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri
- K. Amerika (ABD ve Kanada)
- Uzakdoğu (Çin Bloku, Japonya, Hindistan, Endonezya, Malezya ve Singapur)
- Latin Amerika (Meksika, Brezilya ve Arjantin)
- Ortadoğu (Mısır, İsrail ve Basra Körfezi ülkeleri) ve
- Güney Afrika Cumhuriyeti'ni

Türkiye'nin *hedef pazarları* olarak tespit etmek mümkündür. Türkiye sözü edilen bu pazarlara daha çok yönelmeli ve böylece bölgesel bağımlılığını azaltarak, ihracatını artırma şansı yakalamalıdır.

Türkiye ihracatının temel sorunlarını ve gelecekteki hedeflerini bu şekilde ifade ettikten sonra, aşağıda belirtilen önlemlerin alınması ya da yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar :

- **Teknolojik Yapının Yenilenmesi**: Bu çerçeve içinde eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi, Türkiye akreditasyon konseyi yasasının çıkarılması; Ulusal AR-GE bütçesi oluşturulması; Ulusal akademik ağ ve bilgi merkezinin kurulması; Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası'nın çıkarılması; Üniversite-sanayi ortak işbirliği merkezlerinin kurulması; Risk sermayesi yatırım ortaklıklarının yaygınlaştırılması gibi uygulamalara geçilmelidir.
- **Stratejik Pazarlama Yöntemlerinin Gözden Geçirilmesi**: Bu konuda ise Tanıtım faaliyetlerini artırmak, Müşteri memnuniyetini artırmak, yurt dışında ofis-mağaza açmak, işletme ve marka tanıtım faaliyetlerini destekleme, reeksport ve transit ticareti yaygınlaştırmak vb.
- **Girdi Maliyetlerinin Düşürülmesi**: Bunun için döviz kurunu gerçekçi yapmak; Enerji fiyatlarını dünya fiyatları ile paralel hale getirmek; Hammadde fiyatlarını dünya fiyatları ile rekabet edebilir duruma sokmak;

İhracatın finansmanını dünya normlarına (Dünya Ticaret Örgütü ve AB'nin) göre sağlamak en başta alınması gereken tedbirler arasındadır.

- **Uluslararası Mevzuata Uyum ve Ulusal Mevzuatta Koordinasyon Sağlanması**: Bu bağlamda yeni dünya düzeninin gerektirdiği küresel ve bölgesel mevzuatlara uyum sağlanmalı ve ülke içinde birden fazla kurum ve kuruluşun eşgüdümü gerçekleştirilmelidir.
- **Yeniden Yapılanmanın Sağlanması**: Ulaştırma altyapısı ve haberleşme altyapısını tamamlayarak, yabancı sermaye girişi ve yatırımlarını artıracak makroekonomik istikrar ortamını ve ihracatçı firmaların örgütlenmesini sağlayacak ortamın tesis edilmesi gerekmektedir.

Nihayetinde çözüm olarak şunları *önermek* mümkündür:

Öncelikle, teknolojik yapının yenilenmesi gerekmektedir. Bu hem mevcut sanayi için hem de yani yatırımlar için gereklidir. Ayrıca bugüne kadar uygulanan pazarlama yöntemlerine ilaveten yeni pazarlama yöntemleri geliştirilmesi, girdi maliyetlerinin dünya ile rekabet edebilecek bir yapıya kavuşturulması ve uluslararası mevzuata uyumun sağlanması gerekmektedir. Bütün bunlara ek olarak, Türkiye'yi dünya ekonomileri arasında ön sıralara çıkaracak bir ihracat hedefine ulaşmak için yapılacak işlemlerin başında ulaşım ve haberleşme altyapısının geliştirilmesi, makro ekonomik istikrarın sağlanması ve böylece ihracat artışını sağlayacak yatırım ortamının gerçekleştirilmesi ve son olarak da, ihracatçı firmaların örgütlenmesi, üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi, eğitilmiş ara eleman yetiştirecek eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması ve KOBİ'lerin ihracata yönlendirilmesi sayılabilir.

Burada önerilen politikaların tamamının olmasa da, büyük bir kısmının hayata geçirilmesi halinde, Türkiye, dünya ticaretinde bugün aldığından daha büyük pay alacak ve 2005 yılında 85 milyar dolarlık ihracat hedefi makul bir büyüklük olarak ortaya konulabilecektir. Dünyanın 21. (1999 yılı) büyük ekonomisi olan ülkemiz ihracatı için belirtilen bu hedef ve çözüm önerilerini gerçekleştirirse, Türkiye 2000'li yıllarda dış ticaretinde karşılaştığı güçlükleri aşabilir ve böylece ekonomik kalkınmasını sürdürülebilir hale getirebilir.

KAYNAKÇA

Akat, A.S., (1980), "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler" **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 12.

Akdağ, M., (1999), **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1-2**, Barış Yay., Ankara.

Alkin, E., (1980), "Dış Ekonomik İlişkiler (A)," **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul.

Alkin, E., (1981), "Kur politikasının Türk sanayisine ve İhracata Etkileri", **ASO 1980'den 1981'e Türkiye Ekonomisi Semineri**, Ankara.

Alpar, C., (1974), **Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayini Koruyocu Dış Ticaret Politikası**, AİTİA Yay. No: 74, Ankara

Akman, M. S., (1999), "Türkiye'nin İthalat Politikası, Değişen Koruma Anlayışı: İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi ve Anti-Damping Vergisi Uygulamaları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 28, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı II.

Akyol, İ. H., (1943), "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, S. 1.

Aktan, O, (1993), "GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye'nin İhracatı Teşvik Politikası: Geçmişi ve Geleceği", **III. İzmir İktisat Kongresi Dış ekonomik İlişkiler Tebliğ Metinleri-Tartışmalar**, DPT Yayınları, Ankara.

Aktan, O., (1999), "Türkiye'nin Dış Ticareti, sorunlar ve Çözümler", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 28, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı II.

Aktan, R., (1978), **Türkiye İktisadı**, 3. Baskı, A.Ü SBF Yay. No: 425, Ankara.

Armaoğlu, F., (1994a), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.

Armaoğlu, F., (1994b), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1980-1990**, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.

Armaoğlu, F., (1994c), **Filistin Meselesi ve Arap-israil Savaşları (1948-1988)**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.

Ardel, A. (1943)," Cumhuriyet Devrinde Endüstri", **Türk Coğrafya Der.**, S. 3-4.

Atalay, İ., (1997), **Türkiye Coğrafyası**, 5. Baskı, EÜ Basımevi, İzmir.

Atatürk, M. K., (1980), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II-III (1906-1938)**, Türk İnkılap Tarihi Ens. Yay. No:1, Ankara.

Avcı, S., (2000), "Türkiye'nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları." **İÜ Edeb. Fak. Coğ. Der**. S. 8.

Avcığolu, D., (1969), **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt II**, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Avcığolu, D., (1971), **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt I**, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aybar, C., (1939), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi**, İstatistik Umum Müd. Yay., Ankara.

Aybar, C., (1943a), "Türkiye'de İstatistik", **Türk Coğ. Der**.,S. 1.

Aybar, C., (1943b), "Türkiye'de Okuryazarlık Gelişimi; Genel ve Coğrafi Bakımdan", **Türk Coğ. Der.**,S. 3-4.

Aybar, C., (1944), "Türkiye'de Zeytincilik", **Türk Coğ. Der**., S. 5-6.

Bagış, A. İ., (1983), **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler-Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Turhan Kitabevi, Ankara.

Başkaya, F., (1986), **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yay., Ankara.

Başol, K., (1992), **Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir.

Bayar, R., Yüceşahin, M., (1999), "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Avrupa Topluluğunun Yeri", **AÜ. Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der.**, S. 7.

Berksoy, T., (1985), "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler: Türkiye Ekonomisi 1980-1985**, 2. Baskı, Bilgi Yay., Ankara.

Boratav, K., (1974), **Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yay., Ankara

Boratav, K., (1998), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 6. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul.

Boratav, K., Türkcan, E. (ed), (1994), **Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Bostancı, N., (1990), **Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri**, Kültür Bak. Yay. No: 1216, Ankara.

Çadırcı, M., (1997), **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

Çavdar, T., (1971), **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet Yay., Ankara.

Çavdar, T., (1992), **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi, Ankara.

Çavdar, T., (1994), **İttihat ve Terakki,** 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul .

Çelebi, I., (1991), **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, e Yay., İstanbul.

Cillov, H., (1972), **Türkiye Ekonomisi**, İÜ İktisat Fak. Yay., İstanbul

Cleef, V. E., (1971), **Trade Center and Trade Routes,** Johnson Reprint Corporation, New York.

Darkot, B., (1963), "Beş Yıllık Kalkınma Planı Üzerine Düşünceler", **İÜ Coğ. Der.**, No.13.

Darkot, B., (1972), **Türkiye İktisadi Coğrafyası**, 5. Baskı, İÜ Coğ. Enst. Yay., İstanbul.

Demir, A., (1999), "Ülkemizin Önemli ve Güncel Konusu Olarak Enerji", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 28, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı II.

DİE, **Dış Ticaret İstatistikleri**, 1978-1999, Ankara.

DİE, **Maddelere Göre Dış Ticaret**, 1996-1999, Ankara.

DİE, **Dış Ticaret Yıllık İstatistik**, Seriler Halinde 1923-1977, Ankara.

DİE, **Dış Ticarette Yoğunlaşma**, 1997-1999, Ankara.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı,** 1928-1999, Ankara.

DİE, **Taşıma Sistemlerine Göre Dış Ticaret**, 1992-1999, Ankara.

DİE, **Denizyolu Taşıma İstatistikleri,** 1980 ve 1998, Ankara.

DİE, (1973), **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı**, Ankara.

DİE, (1996), **Türkiye ve Dünya Dış Ticareti 1950-1993**, Ankara.

DİE, (1998), **Tarım İstatistikleri Özeti 1997**, Ankara.

DİE, (1998), **75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti**, 3. Baskı, Ankara.

DİE, (2001), **Tarımsal Yapı 1998**, Ankara.

DİE, (2001), **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Ankara.

DİE, (2001), **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Ankara.

Doğanay, H., (1994), **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

Doğanay, H., (1995), **Türkiye Ekonomik Coğrafyası**, 2. Baskı, Öz Eğitim Yay., İstanbul.

DPT, (1963), **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl (1963-1967)**, Ankara.

DPT, (1967), **Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl (1968-1972)**, Ankara.

DPT, (1973), **Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl (1973-1977)**, Ankara.

DPT, (1978), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara.

DPT, (1985), **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Ankara.

DPT, (1989), **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Ankara.

DPT, (1990), **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler**, Ankara.

DPT, (1995), **VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara.

DPT, (1999), **Uluslararası Ekonomik Göstergeler**, Ankara.

DPT, (2000), **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**, Ankara.

DPT, **Yıllık Prıgramlar**, Ankara.

DPT, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Çeşitli Yıllar, Ankara.

DTM, (1996a), **Dış Ticaret Yönüyle Gümrük Birliği ve Türkiye**, Ankara.

DTM, (1996b), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Ankara.

Dündar, F., (1999), **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, Doz Yay., İstanbul.

Eldem, V., (1994a), **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, 2. Baskı. Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara

Eldem, V., (1994b), Harp ve Mütareke Yıllarında **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara

Elibol, N., (1996), **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi) H.Ü. Sosyal Bil. Enst. Ankara.

Enerji İstatistikleri, (1997), Türkiye 7. Enerji Kongresi, Poyraz Ofset, Ankara.

Emiroğlu, M., (1964), "Şehirlerimizin Dış Ticaretimize Etkileri", **İl ve Bel. Der**. C. 20 S. 219.

Garnier, J. B., Delobez, A., (1983), **Pazarlama Coğrafyası**, Çev. Erol Tümertekin-Alp Tümertekin, İÜ İşletme İktisadı Yay. No: 61, İstanbul.

Göney, S., (1986), **Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı**, İÜ Edeb. Fak. Yay. No: 2732, İstanbul.

Gözenç, S., (1996), **Güneybatı Asya "Orta Doğu" Ülkeler Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Gümüşcü, O., (1999), "Osmanlı Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi", **Osmanlı C. 8**, Yeni Türkiye Yay., Ankara

Gürün, T., (1998), "Osmanlı İmparatorluğunda Dış Ticaret ve Fiyat İstikrarı", **Durum Dergisi**, Ocak Sayısı.

Güven, T.C., (1998)," Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü, **Dış Ticaret Dergisi**, 75. Yıl Özel Sayısı.

Hershlag, Z. Y., (1968), **Turkey: The Challenge of Growth**, E. J. Brill, Leiden.

Hiç, M., Alkin, E., Manisalı, E., (1973), **Montaj Sanayi: Gelişmesi, Sorunları ve Ekonomimizdeki Yeri**, ESEKH Yay., İstanbul.

Hiç, M., Manisalı, E., (1980), "Sanayide kaydedilen Gelişmeler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul.

IBRD, **Word Development Report**, 1990-2000 Çeşitli Sayılar.

IMF, **International Financial Statistic**. Çeşitli Sayıları.

IMF, IBRD (World Bank), **Direction of Trade**, 1963-1996'nın Çeşitli Sayıları.

İnalcık, H., (2000), **Osmanlı İmparaotrluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. 1 1300-1600**, 2. Baskı, Eren Yay., İstanbul.

İnan, A., (1972), **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

İnan, A., (1989a), **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

İnan, A., (1989b), **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

İKV, (1994), **GATT Uruguay Round Sonuçları ve Türkiye'ye Etkileri**, İstanbul.

Issawi, C., (1980), **The Economic History Of Turkey**, 1800-1914, Chicago.

İyibozkurt, E., (1999), "Türkiye'nin Dış Ticareti", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 28, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı II.

İzbırak, R., (1996), **Türkiye II**, M.E.B. Yay., İstanbul.

Kalelioğlu, R., (2000), **Türkiye'de Deniz Ulaşımı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ Sos. Bil. Enst, Ankara.

Kara, H., (1990), "Çukurova'da Endüstri', **Atat. Kül. Dil ve Tar. Yük. Kur. Coğ. Arş. Der**. S.2.

Kara, H., (1996), "Türkiye'de 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Ülke Sanayi içindeki Yeri ve Önemi", **AÜ. Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. III. Coğrafya Sempozyumu,** Bildiri Özetleri, Ankara.

Karabulut, Y. (2000), **Türkiye Enerji Kaynakları**, AÜ Basımevi, Ankara.

Karaman, D., (2001), **Cavid Bey ve Ulum-ı İktisadiye ve İçtimadiye Mecmuası**, Liberte Yay., Ankara.

Karaosmanoğlu, A., (1959), "Dış Ticaretin Türk Ekonomisi İçindeki Yeri", **SBF Dergisi**, C. XIV, No.2-3.

Karluk, R., (1993), "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi Bölgesinde Yer Alan Ülkelerde Yeniden Yapılanma Politikalarının Türk Ekonomisine Etkileri ve Bölge İçinde Ekonomik İşbirliği İmkanları", **III. İzmir İktisat Kongresi Dış ekonomik İlişkiler Tebliğ Metinleri-Tartışmalar**, DPT Yayınları, Ankara.

Karluk, R., (1999), **Türkiye Ekonomisi**, 6. Baskı, Beta Yay., İstanbul.

Kazgan, G., (1988), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul.

Kazgan, G., (1999), **Tanzimat'tan XXI. Yüzyılda Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yay. İstanbul.

Kepenek, Y., Yentürk, N., (1996), **Türkiye Ekonomisi**, 8. Baskı, Remzi Kitapevi, Ankara.

Keyder, C., (1993), **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye Ekonomisi (1923-1929)**, 2. Baskı, Tarih Vakfi Yurt Yay., İstanbul

Kılıçkaya, E., Hakkıoğlu, İ. N., (1978), **Türkiye'nin İhracat Yapısı**, İGEME Yay., Ankara.

Kibritçioğlu, A., (1997), "Serbest Bölgelerin Olası Makroekonomik Etkileri ve Düşündürdükleri" **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 6.

Kongar, E. (1977), "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, Tebliğler-Tartışmalar 1923-1938**, İİTİA Mezunları Derneği Yayını, İstanbul.

Korum, U., (1982). "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, AÜ SBF Yay. No. 513, Ankara.

Köksal B.A., İlkin, A.R., (1973) **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul.

Kurmuş, O., (1978), "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Türkiye İktisat Tarihi Özel Sayısı.

Kuruç, B. (ed), (1985), **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi 1980-1985**, 2. Baskı, Bilgi Yay., Ankara.

Manisalı, E., (1978), **Gelişme Ekonomisi**, 2. Baskı, İÜ İktisat Fak. Yay. No: 417, İstanbul.

Manisalı, E., (1980), "İktisat Politikası: İlkeler ve Uygulamalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul

Mardin Ş., (2000), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 7. Baskı, İletişim Yay., İstanbul,.

Mehmet Cavid Bey, (2001), **İktisat İlmi**, Çev. Sema A. Çakmak, Sadeleştiren: Orhan Çakmak, Liberte Yay., Anakara.

Meray, S.L., (1971), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. II, AÜ Yay., Ankara.

Müddihi, A., (1998), "Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Gelişimi", **Durum Dergisi**, Ağustos Sayısı.

Müderrisoğlu, A., (1973), **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara.

ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı.

Ortaylı, İ., (1978) " Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlatışına Bir Örnek: İslah-ı Sanayi Komisyonu Olayı", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Türkiye İktisat Tarihi Özel Sayısı.

Ortaylı, İ., (2000), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

Ökçün, G., (1971), **Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 2. Baskı, AÜ SBF Yay., No.262, Ankara

Ökçün, G., (1997), **Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, 4. Baskı, Sermaye Piyasası Kurulu Yay. No.101, Ankara.

Öngör, S., (1964), **Orta Doğu**, AÜ SBF Yay. No: 185-167, Ankara.

Özçağlar, A., (2000), **Coğrafyaya Giriş**, Hilmi Usta Matbacılık, Ankara.

Özçağlar, A., (1993), "Türkiye'de Şeker Fabrikalarının Coğrafi Dağılışı ve Şeker Üretimi", **AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der.**, S. 2.

Özgüç, N., (1986), "Türkiye'de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi, Yapısı ve Dağılışı", **İÜ Edeb. Fak. Coğ. Böl. Der.**, S. 2.

Özgür, E. M., (2000), **Türkiye Coğrafyası**, Hilmi Usta Matbacılık, Ankara.

Önsoy, R., (1988), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayisi ve Sanayileşme Politikası**, Tür. İş Ban. Yay., Ankara.

Quatert, D., (1999), **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çev. Tansel Günay, İletişim Yay., İstanbul.

Pamuk, S., (1994), **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Pamuk, Ş., (1995), **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, D.İ.E. Tarihi İstatistikler Dizisi, DİE Yay., Ankara.

Pamuk, Ş., (1997) **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 4. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul.

Parasız, İ., (1996), **Kriz Ekonomisi**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa.

Parla, T., (1999), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

Sarç, Ö. C., (1940), **Tanzimat ve Sanayimiz**, Maarif Basımevi, İstanbul.

Sarç, Ö. C., (1949), **Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları**, İ. Akgün Matbaası, İstanbul.

Savaş, V. F., (1986a), "Dış Ticaretimizin Yapısı (1977-1985)", **MÜ Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi**, Araştırma No: 1.

Savaş, V. F., (1986b), **Kalkınma Ekonomisi**, 4. Baskı, Beta Basım-Dağıtım Yay., İstanbul.

Savaş, V. F., (2000), **Piyasa Ekonomisi ve Devlet**, 2. Baskı, Liberte Yay., Ankara.

Selek, S., (2000), **Anadolu İhtilali, Cilt I-II**, 9. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul

Selen, H. S., (1946), **Dünya Ticaretinin Coğrafi Esasları**, Güven Basımevi, İstanbul.

Serin, N., (1975), **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası 1923-1973**, AÜ SBF Yay., Ankara.

Serin, N., (1981), **Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 3. Baskı, AÜ SBF Yay., No.463, Ankara.

Serin, N., (1998), "Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası", **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Turhan Kitabevi, Ankara.

Sevgi, C., (1994), **Sanayileşme Sürecinde Türkiye**, Beta Yay., İstanbul.

Seyidoğlu, (1982), **Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitabevi, Ankara.

Seyidoğlu, H., (1999a), **Uluslararası İktisat**, 13. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul.

Seyidoğlu, H., (1999b), **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 2. Baskı, Güzemcan Yayınları, İstanbul.

Shaw, S. J., Shaw, E. K., (2000), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2**, Çev. Mehmet Harmancı, 3. Baskı, e Yay., İstanbul.

Smith, J. S., (1955), **İndustrial ve Commercial Geography**, 4. Edition, Holt.

Sönmez, A., (1970), "Ottoman Terms of Trade, 1878-1913" **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S. 1

Şahin, H., (2000), **Türkiye Ekonomisi**, 6. Baskı, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa.

Şahinöz, A., (1993), "Ortadoğu Gıda Pazarının Geleceği ve Türkiye", **III. İzmir İktisat Kongresi Dış ekonomik İlişkiler Tebliğ Metinleri-Tartışmalar**, DPT Yayınları, Ankara.

Tabakoğlu, A., (2000), **Türk İktisat Tarihi,** 5. Baskı, Dergah Yay., İstanbul.

Tandoğan, A., (1998), **Türkiye Nüfusu**, 2. Baskı, Lega Kitabevi, Trabzon.

Tekeli, İ., İlkin, S., (1974), **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ Yay., Ankara.

Tekeli, İ., İlkin, S., (1977), **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yay., Ankara.

Tekeli, İ., İlkin, S., (1982), **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ Yay., Ankara.

Tekeli, İ., İlkin, S., (1987), "1930'lu Yıllarda Dış Ticarette Devlet Müdahalesi", **Durum Dergisi,** Eylül Sayısı.

Teoman, Ö., (1994), **Dış Ticaret Kalkınma İlişkisi Çerçevesinde Türk Dış Ticaretinin Gelişimi**, (Basılmamış Yülsek Lisans Tezi), HÜ Sos. Bil. Ens., Ankara.

Tezel, Y. S., (1977), "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, Tebliğler-Tartışmalar 1923-1938**, İİTİA Mezunları Derneği Yayını, İstanbul.

Tezel, Y. S., (1994), **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Togan, S., (1993), **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi No: 1, Ankara.

Tokgöz, E., (1999), **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**. 5. Baskı, İmaj Yay., Ankara.

Toprak, M., (1996), **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turhan Kitabevi, Ankara.

Toprak, Z., (1995a), **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul.

Toprak, Z., (1995b), **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul.

Töre, N., (1982), "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, AÜ SBF Yay. No. 513, Ankara.

Töre, N., (1992), "Dış Ticaret ve Döviz Kuru Politikaları", **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, Türkiye Ekonomi Kur. Yay., Ankara.

Töre, N., (1998), "Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri", **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Turhan Kitabevi, Ankara.

Tunçdilek, N., (1962), **Güneybatı Asya**, İÜ Edeb Fak. Yay. No: 982, İstanbul.

Tümertekin, E., (1987), **Ulaşım Coğrafyası**, 2. Baskı, İÜ Coğ. Enst. Yay., No.85, İstanbul.

Tümertekin, E., (1990), **Cağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de la Blache**, İÜ Edeb. Fak. Yay. No: 3603, İstanbul.

Tümertekin, E., Özgüç, N., (1997), **Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

"Türk Coğrafya Kurumunun Çalışmaları, Yasası ve Üyeleri", **Türk Coğ. Der.**,S. 1.

Türkiye İktisat Kongresi 1948, (1997), DPT Yay., Ankara.

UN, **Statistical Yearbook**, 1958-1996 Arasındaki Çeşitli Sayılar.

Vanlı, H. H., (1999), "Türkiye Dış Ticaretinin Değişimi ve Ekonomide Son Gelişmeler" **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 28, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı II.

Vural, İ., (1988), **Serbest Bölgeler ve Türk Dış Ticaretine Muhtemel Katkıları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst., Kayseri.

Yalman, A.E., (1930), **Turkey in The World War**, Yale University Press, Yale.

Yaşa, M., Ocakçıoğlu, (1980), "Dış Ekonomik İlişkiler (B)" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yay., İstanbul.

Yayla, A., (1998), **Liberalizm**, 2. Baskı, Liberte Yay., Ankara.

Yentürk, N., (1993), "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi", **III. İzmir İktisat Kongresi Dış ekonomik İlişkiler Tebliğ Metinleri-Tartışmalar**, DPT Yayınları, Ankara.

Yerasimos, S., (1975), **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye C. 2**, Gözlem Yay., İstanbul.

Yerasimos, S., (2000), **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 1**, 7. Baskı, Belge Yay., İstanbul.

Yürekli, S., (1992), **Osmanlı İmparatorluğunun 19.Yüzyıl Dış Ticareti Üzerine Bir Deneme: İzmir Limanı Örneği 1865-1912**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), GÜ Sos. Bil. Enst., Ankara.

WTO, (1999), **İnternatıonal Trade Statistics**.

www.die.gov.tr

www.dpt.gov.tr

www.dtm.gov.tr/İHR/ihrstr/ihrstr.htm.

www.dtm.gov.tr/İHR/genel/genel.htm.

www.dtm.gov.tr/EKONOMİ/75yilbk/1980so.htm.

www.dtm.gov.tr/İHR/EKONOMİ/75yilbk/trkulus.htm.

www.dtm.gov.tr/sb/ATINTERB.htm.

www.iso.org.tr/html/siteindex.htm.

www.tcmb.gov.tr

Zihnioğlu, A., (1998), **Bir Yeşilin Peşinde**, 3. Baskı, Tübitak Popüler Bilim Kitapları No: 68, Ankara.

EKLER

EK 1

İHRACAT REJİMİ KARARI[86]

Karar : 22/12/1995 tarih ve 95/7623 sayı

6/1/1996 tarih ve **22515** sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Amaç

Madde 1- Bu Karar'ın amacı, ihracatın ülke ekonomisi yararına düzenlenmesini, desteklenmesini ve geliştirilmesini sağlamak için ihracatta yetkili mercii ve uygulanacak esasları belirlemektir.

Kapsam

Madde 2- İhracatla ilgili her türlü işlem, bu Karar, ihracatla ilgili sair mevzuat ile ikili ve çok taraflı anlaşmalar ve bunlara istinaden çıkarılacak yönetmelik, tebliğ ve talimatlar çerçevesinde yürütülür.

Yetki

Madde 3- İhracatta yetkili merci, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakanlıktır. Bakanlık;

a) İhracatın her aşamasında gözetim, denetim ve yönlendirilmesine ilişkin her türlü önlemleri almaya, ihracatla ilgili işlemleri her safhada izlemeye ve bu hususlarla ilgili düzenlemeleri yapmaya, ihracata ilişkin bilgi ve belgeleri istemeye ve ihracatı bu Karar çerçevesinde yürütmeye,

b) Piyasalarda meydana gelen olağan dışı bir gelişme, ihracata konu malda görülen yetersizlik, kamu güvenliği, kamu ahlakı, insan sağlığı, hayvanların, bitkilerin veya çevrenin korunması amacına yönelik tedbirler, sanatsal, tarihi ve arkeolojik değer taşıyan metanın korunması nedenleriyle ihracatta kısıtlama veya yasaklama getirmeye,

c) Gerektiğinde ihracatı müsaadeye veya kayda bağlamaya, ihracatta miktar kısıtlaması uygulamaya,

d) Bağlı muamele, takas ve dolaylı offset gibi karşılıklı ticaret uygulamalarının

---

[86] Bu rejim kararı DTM'nin *www.dtm.gov.tr/İHR/MEVZU/İHRMEVZU/KARAR.htm* adlı internet adresinden alınmıştır.

usul ve esaslarını gerektiğinde sektör ve/veya ülke bazında belirlemeye,

e) Transit ticaret, geçici ihracat, bedelsiz ihracat ve ticari kiralama yolu ile yapılacak ihracat ile yurt dışında inşaat, tesisat ve montaj işi alan müteahhitlerin yapacağı ihracatı düzenlemeye

f) İhracat politikalarında bir bütünlük sağlanması için ilgili kurum ve kuruluşların ihracata yönelik faaliyet ve kaynaklarını koordine etmeye,

g) Alıcı ülkelerce ihracatımızın kısıtlanmasına ilişkin olarak alınacak tedbirlerin kaldırılmasına, etkilerinin asgariye indirilmesine veya iyileştirilmesine ilişkin görüşmeler yapmaya, yaptırmaya ve varılan anlaşma hükümlerinden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamaya,

h) İhracata konu tarım ürünlerinin desteklenmesine yönelik hazırlıkları yapmaya, destekleme stoklarının ihracat yoluyla değerlendirilmesine ilişkin esasları tespit etmeye, uygulamaya veya uygulanmasını sağlamaya,

ı) Madde ve/veya ülke bazında ihracatla ilgili, yurt dışında düzenlenecek fuarlar da dahil, tanıtım ve pazarlama politika ve faaliyetlerinin esaslarını belirlemeye ve ilgili kuruluşlar nezdinde takip ve koordine etmeye,

i) Kalkınma planları ve yıllık programlardaki ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşılabilmesini teminen yapılacak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla; uluslararası kuruluşlara olan yükümlülükler ile iç ve dış piyasa şartları ve diğer ülkelerin madde politikalarına ilişkin uygulamaları da göz önünde tutularak, ihracata konu ürünlere rekabet gücü kazandırıcı çalışmalar ve düzenlemeler yapmaya,

j) Genel ihracat politikası hedefleri çerçevesinde, Türkiye İhracat Kredi Bankası (Eximbank) tarafından ihracatla ilgili olarak gerçekleştirilecek programları müştereken tespit etmeye,

k) Yayımlanacak tebliğler çerçevesinde ihracatçı şirketlere "Dış Ticaret Sermaye Şirketi", "Sektörel Dış Ticaret Şirketi" veya öngörülecek ihracat modellerine uygun statüler vermeye, geri almaya ve bunların hak, yetki ve sorumluluklarını tespit etmeye,

l) Bu Karar'a dayanılarak yapılacak düzenlemelerde öngörülen gözetim faaliyetinde bulunacak "uluslararası gözetim şirketleri"nin tabi olacakları şartları Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın görüşünü almak suretiyle tespit etmeye ; uluslararası gözetim şirketi statüsü ve faaliyet alanları ile ilgili olarak görev vermeye,

yetkilidir.

Bu Karar kapsamında yapılacak desteklemenin kaynağını 88/13384 sayılı Karar'ın 1 inci maddesi uyarınca oluşturulan, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ile, ilgili diğer fon ve kaynaklar teşkil eder.

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakanlık, yukarıda sayılan yetkilerin kullanılması sırasında, mevzuat hükümleri çerçevesinde; İhracatçı Birlikleri, Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, uluslararası gözetim şirketleri ve ilgili diğer kurum ve kuruluşları görevlendirebilir.

İhracat Serbestisi ve İhracatın Koordinasyonu

Madde 4- Kanun, kararname ve uluslararası anlaşmalarla ihracı yasaklanmış mallar dışında kalan bütün malların ihracı, 3 üncü maddenin (b) bendi müstesna olmak üzere, bu Karar çerçevesinde serbesttir.

Kamu kurum ve kuruluşları, madde bazında miktar veya dönem itibariyle ihracatın kısıtlanmasına veya yasaklanmasına yönelik kanun ve kararnamelerin hazırlanması aşamasında Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakanlığın görüşünü alırlar.

İhracat faaliyetlerinin koordineli bir şekilde yürütülebilmesini teminen ilgili kurum ve kuruluşların kendi mevzuatları uyarınca ihracata yönelik olarak alacakları kararlar ile alım ve satımı ilgili mevzuatla belirli bir merciin iznine bırakılmış malların ihracına ilişkin esas ve uygulamaların tespiti aşamasında Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakanlığın uygun görüşü alınır.

İhracat işlemlerinde, ilgili mevzuatla belirlenmiş olanlar dışında hiçbir belge aranmaz. Kamu kurum ve kuruluşları, ihracat işlemlerinin azami ölçüde süratle tamamlanmasını teminen gerekli düzenlemeleri yaparlar.

İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallar

Madde 5- Kanun, kararname ve uluslararası anlaşmalarla ihracı yasaklanmış veya belli bir merciin ön iznine bağlanmış olan mallar grubuna, bu Karar'ın Ek'inde yer alan mallar ilave edilmiştir.

Madde 6- 26/3/2000 tarihli ve 24001 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2000/248 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Yürürlükten Kaldırılan Hükümler

Madde 7- 20/01/1992 tarihli ve 92/2644 sayılı İhracatın Düzenlenmesi ve Desteklenmesine İlişkin Karar yürürlükten kaldırılmıştır.

Geçici Madde - Bu Karar'ın yürürlüğe girmesinden önce başlamış işlemlere, lehte olması halinde önceki hükümlere göre devam edilir.

Yürürlük

Madde 8- Bu Karar yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

Madde 9- Bu Karar'ı Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakan yürütür.

Ek : Bu Karar kapsamında ihracı yasaklanan ve ön izne bağlanan mallar, (İhracat 96/31) sayılı İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallar Tebliği'nde[87] yer almaktadır.

---

[87] Bu tebliğe göre düzenlenmiş ihracı yasak ve ön izne bağlı mallar Ek 2'de gösterilmiştir.

EK 2

İHRACI YASAK MALLAR LİSTESİ[88]

MADDE	YASAL DAYANAK
1-Kültür ve tabiat varlıkları (Eski eserler)	21.7.1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
2-Hint keneviri	24.6.1933 tarih ve 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun
3-Tütün tohumu ve fidesi	9.5.1969 tarih ve 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu
4-Tiftik keçisi	7.6.1926 tarih ve 904 sayılı Islahı Hayvanat Kanunu
5-İhracı izne bağlı mallar listesinde yer alan türler hariç bütün av ve yaban hayvanları (canlı ve cansız olarak ve tanınabilir en küçük parçaları ile bunlardan mamul konfeksiyon)	13.4.1990 tarih ve 20491 sayılı RG.'de yayımlanan 8.3.1990 tarih ve 90/234 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
6-Ceviz, dut, kiraz, armut, erik, porsuk, dışbudak, karaağaç ve ıhlamur adlı ağaç türlerinin kütük, tomruk, kereste, kalas ve taslak olarak ihracı	11.5.1974 tarih ve 14883 sayılı RG'de yayımlanan 24.4.1974 tarih ve 7/8186 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
7-Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ile bu sözleşmeye ait protokoller ve değişiklikler kapsamındaki ihracat	6.6.1990 tarih ve 3655 ve 3656 sayılı Kanunlarla uygun bulunan ve 8.9.1990 tarih ve 20629 sayılı RG'de yayımlanan 1.8.1990 tarih ve 90/733 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ile Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü, 27.9.1994 tarih ve 4042

[88] Bu liste *www.dtm.gov.tr/İHR/MEVZU/İHRMEVZU/96-31ek.htm* adlı adresten alınmıştır.

	sayılı Kanunla uygun bulunan ve 28.12.1994 tarih ve 22155 sayılı RG'de yayımlanan 8.11.1994 tarih ve 94/6214 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanan Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü Değişikliği (Londra Değişikliği)
8-İhracatı yasak olan doğal çiçek soğanları	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejim Kararı
9-Odun ve odun kömürü	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejim Kararı
10-Sığla (liquidambar orientalis)	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejim Kararı
11-Yalankoz (pterocarya carpinifolia)	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejim Kararı
12-Datça hurması (Phoenix the ophrasti crenter)	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejim Kararı
13-Zeytin, incir, fındık, antep fıstığı, asma (sultani çekirdeksiz) fidanları	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejim Kararı
*14- 2000/3 sayılı Tebliğ ile yürürlükten kaldırılmıştır.	
15- Salep (toz, tablet ve her türlü formda)	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejim Kararı

İHRACI ÖN İZNE BAĞLI MALLAR LİSTESİ

MADDE	İZNİ VEREN KURUM	YASAL DAYANAK
1-Harp, silah ve mühimmatı (Spor ve av tüfekleri hariç)	Milli Savunma Bakanlığı	3.1.1940 tarih ve 3763 sayılı Türkiye'de Harp Silahı ve Mühimmatı Yapan Hususi Sanayi Müesseselerinin

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

		Kontrolü Hakkında Kanun
2-Afyon ve haşhaş kellesi	Sağlık Bakanlığı	12.6.1933 tarih ve 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun
3-Uyuşturucu maddeler ve 1972 tarihli Protokolle değiştirilen 1961 tarihli Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi, 1971 tarihli Psikotrop Maddelere İlişkin Sözleşme ve 1988 tarihli Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Yasadışı Trafiğinin Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi kapsamındaki mallar	Sağlık Bakanlığı	24.6.1933 tarih ve 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun ve 1972 tarihli Protokolle değiştirilen 1961 tarihli Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi, 1971 tarihli Psikotrop Maddelere İlişkin Sözleşme ve 1988 tarihli Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Yasadışı Trafiğinin Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi
4-Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi Kapsamındaki mallar	Çevre Bakanlığı	15.5.1994 tarih ve 21935 sayılı RG'de yayımlanan 7.3.1994 tarih ve 94/5419 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onay-lanmış Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontro-lüne İlişkin Basel Sözleşmesi
5-Yaban domuzu, kurt, çakal, tilki, sansar, porsuk ile yılanlar, kaplumbağa ve kertenkelelerin canlı ve cansız halde ve bunların tanınabilir parçaları ile bunlardan mamul konfeksiyon	Orman Bakanlığı	13.4.1990 tarih ve 20491 sayılı RG'de yayımlanan 8.3.1990 tarih ve 90/234 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
6-Gübreler (Kimyevi gübreler hariç)	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	13.1.1965 tarih ve 11905 sayılı RG'de yayımlanan 19.12.1964 tarih ve 6/4090 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 27.12.1924 tarih ve 2/1771 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
7-Tohumlar (Orman ağacı tohumları hariç)	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	21.8.1963 tarih ve 308 sayılı Tohumlukların Tescil, Kontrol ve Sertifikasyonu Hakkında Kanun

8-Su ürünlerinden su ürünleri avcılığını düzenleyen esaslar çerçevesinde avlanması yasak olan cins ve nitelikteki su ürünleri (sülükler dahil)	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	22.3.1971 tarih ve 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu
9-Yarış atları	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	7.6.1926 tarih ve 904 sayılı Islahı Hayvanat Kanunu
10-Yem Kanunu kapsamına giren yemler	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	29.5.1973 tarih ve 1734 sayılı Yem Kanunu
11-Zirai mücadele ilaç ve aletleri	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	15.5.1957 tarih 6968 sayılı Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu
12-Veteriner İlaçları	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	1262 sayılı İspençiyarı ve Tıbbi Müstahzarlar Kanununa Yeniden Bazı Hükümler İlavesine Dair 3490 sayılı Kanun
13-İhracat amacıyla doğadan elde edilmesi kontenjanla veya başka herhangi bir kayıtla sınırlandırılan doğal çiçek soğanları	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
14-Damızlık büyük ve küçük baş hayvan	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı
15-Şeker	T.Şeker Fab.Gen.Müd.	22.6.1956 tarihli 6747 sayılı Şeker Kanunu
*16- 2000/3 sayılı Tebliğ ile yürürlükten kaldırılmıştır.		
17-Doğa Mantarı	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı

EK 3

İTHALAT REJİMİ KARARI[89]

(95/7606)

(31 Aralık 1995 tarihli ve 22510 sayılı Mükerrer)

GENEL HÜKÜMLER

Madde 1- Bu Kararın amacı, ithalatın ülke ekonomisi yararına ve uluslararası ticaretin gereklerine uygun olarak düzenlenmesini sağlamaktır. İthalat, bu Karar ile bu Karara dayanılarak çıkarılacak yönetmelik, tebliğler, ilgili kuruluşlara verilecek talimatlar, çok taraflı veya iki taraflı anlaşmalar hükümleri çerçevesinde yürütülür.

Madde 2- Bu Kararda yer alan hususlara ilişkin yönetmelik ve tebliğler çıkarmaya, Karar metninde sözü edilen izinleri ve talimatları vermeye, ithalatın her aşamasında gerekli görülecek değişiklikleri yapmaya ve önlemleri almaya, ithal malları fiyatlarının gerektiğinde kontrolünü yapmaya veya yaptırmaya, özel ve zorunlu durumları inceleyip sonuçlandırmaya Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı yetkilidir.

Madde 3- Türkiye ile ticari ilişkilerinde ticaret ve ödemeler dengemizi bozacak nitelikte kayıtlar koyan veya uygulama yapan, anlaşmalar ile kararlaştırılan yükümlülüklerini yerine getirmeyen, ithalat rejimimizin genellik ilkesi ile bağdaşmayacak şekilde ayırıcı işlemler uygulayan ülkeler, kuruluşlar ve firmalar hakkında taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalar çerçevesinde uygun görülecek gerekli önlemler alınır.

Madde 4- Ticaret politikası önlemleri; İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında mevzuat, İthalatta Gözetim ve Korunma Önlemleri ile Kota İdaresi ve

---

[89] Bu rejim kararı ilk şeklini 1996 yılı başında almış, ancak daha sonra Gümrük Birliğine uyum çerçevesinde bazı ek kararların alınması ile bir takım ilaveler söz konusu olmuştur. Bu karar metni 2000 yılının başına kadar yapılan değişiklikleri de içermiş şekliyle düzenlenmiştir. Karar DTM'nin *www.dtm.gov.tr/İTHALAT/MEVZU/İTHMEVZU/95-7606.htm* adlı web adresinden alınmıştır.

Tarife Kontenjanı Hakkında mevzuat, Belirli Tekstil Ürünleri İthalatında Gözetim ve Korunma Önlemleri Hakkında mevzuat, İkili Anlaşmalar ve Protokoller veya Diğer Düzenlemeler Kapsamı Dışında, Belirli Ülkeler Menşeili Tekstil Ürünleri İthalatında Gözetim ve Korunma Önlemleri Hakkında mevzuat, Türkiye'nin Ticari Haklarının Korunması Hakkında mevzuat ve Belirli Ülkeler Menşeili Malların İthalatında Gözetim ve Korunma Önlemleri Hakkında mevzuat hükümleri çerçevesinde yürütülür.

Madde 5- Kamu ahlakı, kamu düzeni veya kamu güvenliği; insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması veya sınai ve ticari mülkiyetin korunması amaçlarıyla ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde alınan önlemlerin kapsamı dışındaki malların ithali serbesttir.

Madde 6- İthalat bedellerinin ödenmesi, kambiyo mevzuatı hükümlerine tabidir.

Madde 7- Eski, kullanılmış, yenileştirilmiş, kusurlu (defolu) ve yatık (zamanla dayanıklılığını yitirmiş) malların ithali izne tabidir.

İTHALATA AİT ESASLAR

Madde 8- İthalat Yönetmeliğinde belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde ve istisnalar haricinde, Vergi Usul Kanunu hükümleri uyarınca vergi numarası verilen her gerçek ve tüzel kişi ile tüzel kişilik statüsüne sahip olmamakla birlikte yürürlükteki mevzuat hükümlerine istinaden hukuki tasarruf yapma yetkisi tanınan kişiler ortaklıkları ithalat işlemlerini yürütebilir.

Madde 9- İthalatta uygulanacak Gümrük Vergisi Oranları ile Ödenecek Toplu Konut Fonunu Gösterir Listeler (Liste I, II, III, IV, V), kapsamı maddelere ait gümrük vergileri ve toplu konut fonları karşılarında gösterildiği şekilde belirlenmiştir.

Ancak,

AB ve EFTA dışında kalan ülkeler için, II sayılı liste kapsamında yer alan maddelerin, aynı zamanda V sayılı listede yer alması durumunda, II ve V sayılı

listelerde belirtilen gümrük vergisi oranlarından daha düşük olanı uygulanır.

III sayılı liste kapsamı maddelerin karşılarında (T1), (T2) işaretlerinin bulunduğu durumlarda, işlenmiş tarım ürünlerinin bünyesinde yer aldığı kabul edilen ve Bileşim Tablosunda (Ek:1) belirtilen temel tarım ürünleri miktarlarının esas alınması suretiyle tesbit edilecek kod numaralarına, Ek:2'de yer alan tabloda tekabül eden toplu konut fonu miktarları tahsil olunur.

Madde 10- Toplu Konut Fonu ödenerek ithal edilecek maddeler (Yönetmelikte belirlenen başlamış ithal işlemleri dahil) fiili ithal tarihinde geçerli miktar ve oranlar kadar fona tabidir.

Ancak; Gümrük Kanununun 8 inci (muafiyetler) ve 9 uncu (diplomatik muafiyetler) maddeleri çerçevesinde Gümrük Vergisinden muaf olarak gerçekleştirilecek ithalat fona tabi değildir.

Fon tutarları fiili ithal tarihinde gümrük idarelerince tahsil edilir. Bu fonların, ilgililerce süresi içinde yatırılmaması durumunda, 6183 sayılı Kanun hükümleri uygulanır.

Bu Karar eki listelerde yer alan maddelerin karşılarında nisbi (% olarak) Toplu Konut Fonu bulunduğu takdirde, fon, ithal edilen malın ABD Doları cinsinden değerinin karşılığı Türk Lirası üzerinden, maktu (EURO/100 Kg/net) bulunduğu takdirde de, EURO cinsinden hesaplanacak fon miktarının karşılığı Türk Lirası üzerinden tahsil edilir.

Fon ödenerek ithal edilecek maddelerin belirlenmesi ile fon tutarlarının yeniden düzenlenmesi, Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakanlığın önerisi üzerine Bakanlar Kurulunca kararlaştırılır.

Yurda geçici olarak getirilen ve gümrük vergileri teminata bağlanan maddeler ile Gümrük Vergisi muafiyeti olan maddelerin fiili ithal tarihinde fona tabi olanlarının Fon tutarları teminata bağlanır. Teminata bağlanan bu maddelerin yurt dışına çıkarılmaları durumunda teminatları ilgililerine iade olunur. Kesin ithallerinde ise, önceden teminata bağlanan fon tutarları tahsil edilir. Ayrıca, süresi içerisinde

yurt dışı edilmeyen maddelere ait teminata bağlanan fonlar, Toplu Konut Fonuna gelir kaydolunur.

Madde 11- Türk müteahhitlik firmalarının yurt dışında inşaat, tesisat, montaj, mühendislik, proje, müşavirlik, işletme, bakım ve onarım gibi üstlendikleri işlerle ilgili olarak satın aldıkları makine ve teçhizatın Türkiye'ye kesin ve geçici ithali ile bunlara ilişkin süre uzatımları Müsteşarlığın iznine bağlıdır.

Söz konusu malların geçici ithalinde ise, ödenmesi gereken Gümrük Vergisi miktarının tamamı teminata bağlanır. Geçici ithali yapılan makine ve teçhizatın kesin ithale dönüştürülmesi halinde, teminata bağlanan Gümrük Vergisi miktarının tamamı irad kaydedilir.

Bu hüküm çerçevesinde yapılacak ithalatın, bu Karar'ın 13 üncü maddesi kapsamına girmesi halinde , 13 üncü maddenin ilave mali mükellefiyetlere ve yaş tahdidine ilişkin hükümleri uygulanmaz.

Madde 12- Ülkemizde açılan uluslararası fuar ve sergilerin ithalatla ilgili işlemlerinin düzenlenmesine ve yürütülmesine Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakan yetkilidir.

Madde 13- Tebliğ ile fiili ithal tarihi itibariyle 5 yaşına kadar (5 yaş dahil) eski olarak ithaline imkan sağlanan maddelerin; fiili ithal tarihi itibariyle 6 yaşından 10 yaşına kadar (10 yaş dahil) olanlarının ithalatına da, ödenecek mali mükelefiyetlere ilave olarak ayrıca CIF bedelinin % 50'si oranında Toplu Konut Fonu tahsil edilmesi suretiyle, gümrük idarelerince izin verilir.

Tebliğ kapsamından madde çıkarılması halinde, maddenin Tebliğden çıkarıldığı tarihe kadar (bu tarih dahil) gümrüğe gelmiş veya çıkış ülkesinde ihracat işlemleri tamamlanmış olanların ithalatı, birinci fikra hükümlerine tabidir.

Madde 14- 26.12.1994 tarihli ve 94/6341 sayılı İthalat Rejimi Kararı ve buna ek olarak çıkarılan Kararnameler yürürlükten kaldırılmıştır.

Ancak,1.5.1993 tarihli ve 93/4417 sayılı Karar, 4.5.1995 tarihli ve 95/6818 sayılı Kararın 2,3 ve 5 inci maddeleri, 95/7589 sayılı Karar ile 27.12.1989 tarihli ve

89/14910 sayılı İthalat Rejimi Kararı ve buna ek olarak çıkarılan Kararnamelerle diğer Kararlarda değişiklik yapan ve halen yürürlükte bulunan hükümler ile 27.12.1989 tarihli ve 89/14910 sayılı Kararın geçici maddesinin son fıkrasının uygulamasına devam olunur.

Ayrıca, uluslararası anlaşmalara, resmi dış kredi anlaşmalarına veya özel kanunlara dayalı olarak çıkarılan gümrük muafiyeti veya indirimi içeren ve halen yürürlükte bulunan Kararnamelerin uygulanmasına devam olunur.

Milli Savunma Bakanlığı veya adına ithalat yapacak olan kamu kuruluşları ithalde alınan Gümrük Vergisi ve harçlardan muaftır.

Geçici Madde 1-(96/9193 sayılı Karar ile hükümsüz kalmıştır.) Liste II'de "Diğer Ülkeler İçin Gümrük Vergisi Sütunu"nda Gümrük Vergisi bulunan maddelerin, aynı zamanda; Liste VI'da yer alması durumunda, Gümrük Vergisi oranları muaf olarak, Liste VII'de bulunması halinde de, Gümrük Vergisi oranları % 3 olarak uygulanır.

Geçici Madde 2- Bu Kararın yayımı tarihine kadar (yayımı tarihi dahil), 26.12.1994 tarih ve 94/6341 sayılı İthalat Rejimi Kararının 16 ncı maddesi kapsamında gümrüğe gelmiş veya çıkış ülkesinde ihracat işlemleri tamamlanmış olan ve İthalat: (95/9) sayılı Tebliğ kapsamından çıkarılan maddelerin ithalatına, ödenecek mali mükellefiyetlere ilave olarak ayrıca CIF bedelin % 50'si oranında Toplu Konut Fonu tahsil edilmesi suretiyle Gümrük İdarelerince izin verilir.

Geçici Madde 3- Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihe kadar başlamış bulunan ithalat işlemlerine, aksine bir hüküm olmadıkça, ilgili bulundukları İthalat Rejimi Kararı çerçevesinde devam edilir ve bu Kararın lehte olan hükümleri, başlamış olan ithal işlemlerine de uygulanır. Buna ait esaslar İthalat Yönetmeliğinde belirlenir.

Geçici Madde 4- Daha önceki İthalat Rejimi Kararları ile bu Kararların uygulamasına ilişkin olarak çıkartılan Yönetmelik ve Tebliğ hükümlerine istinaden, ithalatçı firmalar hakkında uygulanmakta olan; (süresiz veya belirli süreli) ithalat için hiçbir tahsis yapılmaması, ithalat belgesi iptali, ithalattan ve mutemetlikten men şeklindeki idari müeyyideler yürürlükten kaldırılmıştır.

Geçici Madde 5- Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihe kadar kiralama yoluyla ithal edilen maddelere ilişkin olarak tahsil edilen Toplu Konut Fonu tutarları ilgililere iade edilmez.

Geçici Madde 6- 15.3.1996 tarihine kadar (15.3.1996 dahil), 8.8.1995 tarihli ve 95/7230 sayılı Kararın 2 inci maddesinin uygulanmasına devam olunur. Bu tarihten sonra, söz konusu madde kapsamında gerçekleştirilecek ithal işlemleri bu Karara ek I sayılı Listede belirtilen Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu oranlarına tabidir.

Geçici Madde 7-(96/7924 sayılı Karar ile eklenmiş ve 96/8435 sayılı Karar ile hükümsüz kalmıştır.) 30/6/1996 tarihine kadar (30/6/1996 dahil);

II sayılı Liste'nin "Diğer Ülkeler İçin Gümrük Vergisi" sütununda Gümrük Vergisi bulunan maddelerin, aynı zamanda VIII sayılı Liste kapsamında yer alması durumunda, bu maddelerin ithalatında VIII sayılı Liste'de belirtilen Gümrük Vergisi oranları uygulanır.

1/7/1996 tarihinden itibaren söz konusu maddeler için II sayılı Liste'de yer alan Gümrük Vergisi oranlarının uygulanmasına devam edilir.

Madde 15- Bu Karar 1.1.1996 tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 16- Bu Kararı Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakan yürütür.

EK 4
TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GÜMRÜK BİRLİĞİ SONRASI GÖSTERDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER

Çizelge 100: Türkiye ihracatının yapısı (Milyon $)

SEKTÖRLER Sıtc eşya sınıflamasına göre maddeler	SEKTÖREL DAGILIM (SITC - REV.3) YILLIK									
	1996	%	1997	%	1998	%	1999	%	2000	%
I- TARIMSAL ÜRÜNLER	4.948,6	21,3	5.470,5	20,8	5.052,8	18,7	4.440,4	16,7	3.828,5	13,9
i-Gıda Maddeleri	4.656,5	19,6	5.133,4	19,5	4.687,9	17,4	4.083,6	15,4	3.520,6	12,8
Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	3.559,3	15,3	4.078,6	15,5	3.771,5	14,0	3.190,3	12,0	2.869,3	10,4
Canlı hayvanlar	85,0	0,4	82,7	0,3	47,9	0,2	11,6	0,0	2,2	0,0
Hububat ve mamulleri	507,5	2,2	636,5	2,4	581,0	2,2	379,2	1,4	404,0	1,5
Meyva, sebze ve mamulleri	2.218,9	9,6	2.466,3	9,4	2.357,4	8,7	2.132,7	8,0	1.804,7	6,6
Tabii bal, şeker ve mamulleri	211,0	0,9	269,6	1,0	232,3	0,9	216,9	0,8	237,0	0,9
Hayvan Yemleri	14,6	0,1	7,6	0,0	4,7	0,0	6,0	0,0	11,4	0,0
Diğer Gıda Maddeleri	522,4	2,2	616,0	2,3	548,2	2,0	443,9	1,7	410,0	1,5
İçkiler, tütün ve mamulleri	742,4	3,2	753,6	2,9	644,6	2,4	601,6	2,3	528,6	1,9
Alkollü ve alkolsüz içkiler	104,8	0,5	70,9	0,3	54,7	0,2	40,8	0,2	37,2	0,1
Tütün ve mamulleri	637,6	2,7	682,7	2,6	589,9	2,2	560,8	2,1	491,4	1,8
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar	231,7	1,0	271,5	1,0	239,3	0,9	255,8	1,0	99,9	0,4
Yağlı tohumlar ve meyvalar	23,1	0,1	29,7	0,1	32,6	0,1	35,8	0,1	22,8	0,1
ii-Tarımsal Ham maddeler	392,1	1,7	337,1	1,3	364,9	1,4	356,8	1,3	307,9	1,1
Deri, kösele ve ham postlar	4,2	0,0	2,8	0,0	22,0	0,1	9,6	0,0	25,1	0,1
Tabii, sentetik ve rejenere kauçuk	13,7	0,1	8,5	0,0	8,2	0,0	8,8	0,0	9,6	0,0
Tabii mantar ve yuvarlak ağaçlar	17,5	0,1	31,1	0,1	30,3	0,1	24,2	0,1	16,2	0,1
Odun hamuru ve kağıt döküntüleri	0,4	0,0	0,5	0,0	0,6	0,0	0,1	0,0	0,6	0,0
Dokumaya elverişli lifler ve döküntüleri	278,7	1,2	212,5	0,8	219,8	0,8	232,9	0,9	192,9	0,7
Bitkisel ve hayvansal diğer ham maddeler	77,6	0,3	81,6	0,3	84,1	0,3	81,1	0,3	63,5	0,2
2- MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	991,1	4,3	991,9	3,8	1.033,7	3,8	1.078,3	4,1	1.117,6	4,1
i- Maden cevherleri ve döküntüleri	417,6	1,8	461,9	1,8	409,5	1,5	422,8	1,6	452,5	1,6
ii- Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	275,5	1,2	192,4	0,7	259,1	1,0	336,8	1,3	293,8	1,1
Kömür	1,0	0,0	1,5	0,0	1,8	0,0	1,2	0,0	2,0	0,0
Petrol ve ürünleri	249,8	1,1	168,7	0,6	233,1	0,9	308,5	1,2	256,8	0,9
Petrol gazları, doğal gaz	9,2	0,0	11,1	0,0	9,3	0,0	12,9	0,0	14,5	0,1
Elektrik enerjisi	15,5	0,1	11,1	0,0	14,9	0,1	14,3	0,1	20,4	0,1
iii- Demir dışı metaller	298,0	1,3	337,6	1,3	365,1	1,4	318,7	1,2	371,3	1,4
3- SANAYİ	17.256,3	74,3	19.769,2	75,3	20.865,6	77,4	21.025,2	79,1	22.476,3	81,8
i-Demir ve çelik	1.926,4	8,3	2.247,7	8,6	1.824,5	6,8	1.737,1	6,5	1.842,0	6,7
ii-Kimyasallar	998,8	4,3	1.169,0	4,5	1.151,9	4,3	1.120,6	4,2	1.228,3	4,5
Plastikler	195,9	0,8	235,0	0,9	245,2	0,9	248,3	0,9	296,0	1,1
Eczacılık ürünleri	97,4	0,4	113,6	0,4	120,1	0,4	126,5	0,5	147,7	0,5
Diğer kimyasallar	705,5	3,0	820,5	3,1	786,6	2,9	745,8	2,8	784,6	2,9
iii-Diğer yarı mamuller	1.601,8	6,9	1.875,2	7,1	2.034,7	7,5	2.056,9	7,7	2.260,2	8,2
Hazırlanmış deriler, postlar ve mamulleri	44,0	0,2	62,3	0,2	60,4	0,2	49,4	0,2	48,1	0,2
Kauçuk mamulleri	251,4	1,1	277,7	1,1	327,1	1,2	339,0	1,3	371,6	1,4
Mantar ve ağaç mamulleri	51,8	0,2	44,4	0,2	41,1	0,2	44,8	0,2	45,4	0,2
Kağıt-karton ve kağıt, karton esaslı mamull	127,5	0,5	155,7	0,6	154,1	0,6	150,4	0,6	164,5	0,6
Metal dışı mineral mamuller	693,2	3,0	838,1	3,2	844,7	3,1	859,3	3,2	1.006,8	3,7
Alçı, çimento vb. inşaat malzemeleri	220,6	0,9	278,9	1,1	273,1	1,0	286,7	1,1	370,2	1,3
Cam ve cam eşya	254,2	1,1	323,0	1,2	327,8	1,2	308,2	1,2	357,2	1,3
Diğerleri	218,5	0,9	236,2	0,9	243,8	0,9	264,4	1,0	279,4	1,0
Metal eşya	433,7	1,9	496,9	1,9	607,3	2,3	614,0	2,3	623,8	2,3
iv- Makinalar ve ulaşım araçları	3.012,2	13,0	3.363,9	12,8	4.091,9	15,2	5.037,0	18,9	5.667,0	20,6
Otomotiv sanayii ürünleri	805,7	3,5	665,5	2,5	800,4	3,0	1.437,6	5,4	1.516,6	5,5
Büro makinaları ve haberleşme cihazları	332,0	1,4	493,2	1,9	897,8	3,3	821,4	3,1	1.007,5	3,7
Diğer Makine ve ulaşım araçları	1.874,5	8,1	2.205,2	8,4	2.393,6	8,9	2.777,9	10,4	3.142,9	11,4
Enerji üreten makina	91,7	0,4	110,6	0,4	158,1	0,6	137,5	0,5	148,9	0,5
Diğer elektriksiz makinalar	504,7	2,2	612,3	2,3	677,4	2,5	737,2	2,8	830,3	3,0
Diğer ulaşım araçları	319,7	1,4	515,9	2,0	558,0	2,1	937,3	3,5	1.089,7	4,0
Elektrikli makina ve cihazlar	958,5	4,1	966,3	3,7	1.000,2	3,7	965,9	3,6	1.074,0	3,9
v- Dokumacılık ürünleri	2.723,8	11,7	3.351,6	12,8	3.556,8	13,2	3.477,8	13,1	3.672,2	13,4
vi- Hazır giyim	6.075,7	26,2	6.696,9	25,5	7.074,1	26,2	6.516,0	24,5	6.533,1	23,8
Deri ve kürkten giyim	346,5	1,5	407,5	1,6	357,4	1,3	308,5	1,2	342,8	1,2
Diğer giyim eşyası	5.729,2	24,7	6.289,5	23,9	6.716,6	24,9	6.207,5	23,3	6.190,3	22,5
vii - Diğer tüketim malları	917,6	4,0	1.064,9	4,1	1.131,8	4,2	1.079,9	4,1	1.273,5	4,6
Sıhhi tesisat, ısıtma ve aydınlatma malzem	134,4	0,6	136,7	0,5	157,6	0,6	155,1	0,6	165,4	0,6
Mobilyalar	86,7	0,4	91,4	0,3	110,9	0,4	140,4	0,5	177,2	0,6
Seyahat eşyası	38,4	0,2	39,6	0,2	36,3	0,1	30,6	0,1	33,7	0,1
Ayakkabı	151,0	0,7	209,4	0,8	186,3	0,7	109,5	0,4	113,7	0,4
Mesleki, bilimsel ölçü ve kontrol cihazları	39,0	0,2	42,4	0,2	56,1	0,2	48,4	0,2	52,4	0,2
Diğer tüketim malları	468,1	2,0	545,4	2,1	584,5	2,2	595,9	2,2	731,0	2,7
4- DİĞER ÜRÜNLER	28,4	0,1	29,5	0,1	21,9	0,1	44,7	0,2	63,1	0,2
TOPLAM	*23.224,5*	100,0	*26.261,1*	100,0	*26.974,0*	100,0	*26.588,6*	100,0	*27.485,4*	100,0

Kaynak: DTM ve DİE.

Çizelge 101: Türkiye ithalatının yapısı (Milyon $)

SEKTÖRLER Sıtc eşya sınıflamasına göre maddeler	SEKTÖREL DAGILIM (SITC - REV.3) YILLIK									
	1996	%	1997	%	1998	%	1999	%	2000	%
1- TARIMSAL ÜRÜNLER	**4.866,2**	**11,2**	**4.926,5**	**10,1**	**4.321,5**	**9,4**	**3.398,5**	**8,4**	**4.178,5**	**7,7**
i-Gıda Maddeleri	**2.830,9**	**6,5**	**2.648,9**	**5,5**	**2.311,3**	**5,0**	**2.038,3**	**5,0**	**2.172,8**	**4,0**
Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	**1.775,7**	**4,1**	**1.426,4**	**2,9**	**1.165,4**	**2,5**	**1.074,7**	**2,6**	**1.200,3**	**2,2**
Canlı hayvanlar	167,4	0,4	18,9	0,0	26,1	0,1	23,6	0,1	33,5	0,1
Hububat ve mamulleri	787,7	1,8	718,6	1,5	480,3	1,0	417,7	1,0	407,8	0,8
Meyva, sebze ve mamulleri	100,5	0,2	175,7	0,4	183,1	0,4	159,2	0,4	192,1	0,4
Tabii bal, şeker ve mamulleri	293,5	0,7	43,7	0,1	14,5	0,0	17,0	0,0	15,5	0,0
Hayvan Yemleri	149,7	0,3	184,0	0,4	157,8	0,3	176,3	0,4	251,5	0,5
Diğer Gıda Maddeleri	*276,8*	*0,6*	*285,4*	*0,6*	*303,7*	*0,7*	*280,9*	*0,7*	*299,5*	*0,6*
İçkiler, tütün ve mamulleri	**296,1**	**0,7**	**393,1**	**0,8**	**319,4**	**0,7**	**308,0**	**0,8**	**364,5**	**0,7**
Alkollü ve alkolsüz içkiler	18,6	0,0	10,1	0,0	12,0	0,0	14,6	0,0	14,5	0,0
Tütün ve mamulleri	277,5	0,6	383,0	0,8	307,4	0,7	293,4	0,7	350,0	0,6
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar	**508,8**	**1,2**	**569,9**	**1,2**	**521,4**	**1,1**	**436,4**	**1,1**	**374,7**	**0,7**
Yağlı tohumlar ve meyvalar	*250,4*	*0,6*	*259,6*	*0,5*	*305,1*	*0,7*	*219,2*	*0,5*	*233,4*	*0,4*
ii-Tarımsal Ham maddeler	**2.035,3**	**4,7**	**2.277,6**	**4,7**	**2.010,2**	**4,4**	**1.360,2**	**3,3**	**2.005,7**	**3,7**
Deri, kösele ve ham postlar	677,5	1,6	589,2	1,2	373,2	0,8	102,2	0,3	217,7	0,4
Tabii, sentetik ve rejenere kauçuk	242,1	0,6	205,3	0,4	167,2	0,4	135,5	0,3	158,3	0,3
Tabii mantar ve yuvarlak ağaçlar	182,9	0,4	167,1	0,3	186,3	0,4	157,0	0,4	182,1	0,3
Odun hamuru ve kağıt döküntüleri	126,6	0,3	143,6	0,3	153,3	0,3	164,2	0,4	236,6	0,4
Dokumaya elverişli lifler ve döküntüleri	731,9	1,7	1.089,3	2,2	1.021,8	2,2	702,7	1,7	1.112,9	2,1
Bitkisel ve hayvansal diğer ham maddeler	74,3	0,2	83,1	0,2	108,3	0,2	98,6	0,2	98,1	0,2
2- MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	**6.079,3**	**16,5**	**6.417,5**	**17,3**	**6.588,5**	**14,3**	**7.134,0**	**17,6**	**11.641,7**	**21,5**
i- Maden cevherleri ve döküntüleri	**1.350,0**	**3,1**	**1.389,4**	**2,9**	**1.186,7**	**2,6**	**942,4**	**2,3**	**1.044,3**	**1,9**
ii- Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	**5.914,0**	**13,6**	**6.063,0**	**12,5**	**4.506,2**	**9,8**	**5.375,3**	**13,2**	**9.501,2**	**17,5**
Kömür	623,5	1,4	626,4	1,3	521,2	1,1	345,0	0,8	672,7	1,2
Petrol ve ürünleri	3.998,3	9,2	3.716,2	7,6	2.575,5	5,6	3.482,2	8,6	5.628,2	10,4
Petrol gazları, doğal gaz	*1.280,4*	*2,9*	*1.636,5*	*3,4*	*1.295,2*	*2,8*	*1.466,8*	*3,6*	*3.068,6*	*5,7*
Elektrik enerjisi	11,8	0,0	84,0	0,2	114,4	0,2	81,3	0,2	131,7	0,2
iii- Demir dışı metaller	**815,4**	**1,9**	**965,1**	**2,0**	**895,7**	**2,0**	**816,3**	**2,0**	**1.096,2**	**2,0**
3- SANAYİ	**30.525,8**	**70,0**	**34.996,3**	**72,0**	**34.738,6**	**75,6**	**29.932,9**	**73,6**	**38.192,4**	**70,5**
i-Demir ve çelik	**1.970,3**	**4,5**	**2.333,9**	**4,8**	**2.229,9**	**4,9**	**1.564,8**	**3,8**	**2.395,4**	**4,4**
ii-Kimyasallar	***5.776,6***	***13,2***	***6.476,1***	***13,3***	***6.579,2***	***14,3***	***6.303,8***	***15,5***	***7.351,6***	***13,6***
Plastikler	1.381,5	3,2	1.657,3	3,4	1.647,5	3,6	1.551,5	3,8	1.845,3	3,4
Eczacılık ürünleri	636,0	1,5	811,1	1,7	1.019,4	2,2	1.159,3	2,8	1.344,3	2,5
Diğer kimyasallar	3.759,1	8,6	4.007,7	8,2	3.912,3	8,5	3.593,0	8,8	4.162,0	7,7
iii-Diğer yarı mamuller	**2.511,9**	**5,8**	**2.522,7**	**5,2**	**2.546,0**	**5,5**	**2.251,4**	**5,5**	**2.764,7**	**5,1**
Hazırlanmış deriler, postlar ve mamulleri	*278,0*	*0,6*	*283,5*	*0,6*	*199,3*	*0,4*	*124,9*	*0,3*	*227,3*	*0,4*
Kauçuk mamulleri	257,8	0,6	277,0	0,6	310,8	0,7	282,0	0,7	363,5	0,7
Mantar ve ağaç mamulleri	72,0	0,2	75,8	0,2	98,6	0,2	75,3	0,2	146,0	0,3
Kağıt-karton ve kağıt, karton esaslı mamulle	710,7	1,6	698,2	1,4	707,5	1,5	735,8	1,8	914,8	1,7
Metal dışı mineral mamuller	**430,3**	**1,0**	**416,2**	**0,9**	**457,3**	**1,0**	**377,3**	**0,9**	**389,3**	**0,7**
Alçı, çimento vb. inşaat malzemeleri	27,1	0,1	44,0	0,1	64,4	0,1	53,0	0,1	59,5	0,1
Cam ve cam eşya	169,6	0,4	166,3	0,3	187,5	0,4	153,1	0,4	154,3	0,3
Diğerleri	233,6	0,5	205,9	0,4	205,4	0,4	171,3	0,4	175,5	0,3
Metal eşya	*763,0*	*1,7*	*772,0*	*1,6*	*772,6*	*1,7*	*656,2*	*1,6*	*723,9*	*1,3*
iv- Makinalar ve ulaşım araçları	**15.808,1**	**36,2**	**18.642,1**	**38,4**	**18.231,5**	**39,7**	**15.378,5**	**37,8**	**20.381,9**	**37,6**
Otomotiv sanayii ürünleri	2.846,6	6,5	4.322,4	8,9	4.030,3	8,8	3.303,5	8,1	5.831,4	10,8
Büro makinaları ve haberleşme cihazları	2.105,8	4,8	2.773,9	5,7	3.350,2	7,3	4.324,8	10,6	5.521,6	10,2
Diğer Makine ve ulaşım araçları	**10.853,7**	**24,9**	**11.545,8**	**23,8**	**10.851,1**	**23,6**	**7.750,2**	**19,0**	**9.028,9**	**16,7**
Enerji üreten makina	*551,9*	*1,3*	*947,5*	*2,0*	*1.080,5*	*2,4*	*684,6*	*1,7*	*654,8*	*1,2*
Diğer elektriksiz makinalar	6.767,9	15,5	6.872,4	14,1	6.284,7	13,7	4.159,3	10,2	4.855,9	9,0
Diğer ulaşım araçları	2.052,4	4,7	1.970,2	4,1	1.536,4	3,3	1.221,3	3,0	1.686,9	3,1
Elektrikli makina ve cihazlar	1.491,4	3,4	1.755,8	3,6	1.949,5	4,2	1.685,1	4,1	1.831,3	3,4
v- Dokumacılık ürünleri	**2.111,2**	**4,8**	**2.323,8**	**4,8**	**2.317,1**	**5,0**	**1.906,9**	**4,7**	**2.123,8**	**3,9**
vi- Hazır giyim	**170,8**	**0,4**	**232,7**	**0,5**	**242,8**	**0,5**	**208,1**	**0,5**	**263,8**	**0,5**
Deri ve kürkten giyim	17,0	0,0	16,1	0,0	20,8	0,0	12,4	0,0	12,3	0,0
Diğer giyim eşyası	153,7	0,4	216,6	0,4	222,0	0,5	195,7	0,5	251,5	0,5
vii - Diğer tüketim malları	**2.179,0**	**5,0**	**2.465,0**	**5,1**	**2.592,2**	**5,6**	**2.319,4**	**5,7**	**2.911,2**	**5,4**
Sıhhi tesisat, ısıtma ve aydınlatma malzem	144,4	0,3	155,0	0,3	208,0	0,5	193,4	0,5	205,3	0,4
Mobilyalar	127,3	0,3	160,9	0,3	178,8	0,4	148,5	0,4	184,7	0,3
Seyahat eşyası	19,3	0,0	21,5	0,0	31,5	0,1	29,0	0,1	33,5	0,1
Ayakkabı	99,0	0,2	135,2	0,3	128,4	0,3	79,7	0,2	113,7	0,2
Mesleki, bilimsel ölçü ve kontrol cihazları	*650,0*	*1,5*	*732,1*	*1,5*	*753,4*	*1,6*	*674,9*	*1,7*	*832,0*	*1,5*
Diğer tüketim malları	1.139,1	2,6	1.260,3	2,6	1.292,2	2,8	1.193,9	2,9	1.541,9	2,8
4- DİĞER ÜRÜNLER	**155,3**	**0,4**	**218,5**	**0,4**	**272,8**	**0,6**	**221,9**	**0,5**	**137,2**	**0,3**
TOPLAM	***43.626,7***	**100,0**	***48.558,7***	**99,9**	***45.921,4***	**100,0**	***40.687,3***	**100,0**	***54.149,8***	**100,0**

Kaynak: DTM ve DİE.

Çizelge 102: Türkiye'nin ülkelere göre dış ticareti (1997-2000)

İhracat

Sıra no	ÜLKELER	1997		1998		1999		2000	
		Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1	ALMANYA	5.253,5	20,0	5.460,3	20,2	5.473,4	20,6	5.171,2	18,8
2	ABD	2.032,3	7,7	2.233,3	8,3	2.436,7	9,2	3.074,0	11,2
3	İNGİLTERE	1.511,3	5,8	1.739,6	6,4	1.829,4	6,9	2.023,7	7,4
4	İTALYA	1.387,2	5,3	1.557,1	5,8	1.685,0	6,3	1.755,2	6,4
5	FRANSA	1.162,8	4,4	1.304,7	4,8	1.569,9	5,9	1.647,5	6,0
6	HOLLANDA	779,2	3,0	888,8	3,3	932,3	3,5	871,5	3,2
7	İSPANYA	439,2	1,7	513,2	1,9	763,2	2,9	684,9	2,5
8	BELÇİKA-LÜKSEMBURG	593,8	2,1	669,5	2,5	602,5	2,3	640,5	2,3
9	RUSYA FEDERASYONU	2.056,4	7,8	1.348,0	5,0	588,8	2,2	639,1	2,3
10	İSRAİL	391,5	1,5	479,5	1,8	585,2	2,2	622,0	2,3
11	YUNANİSTAN	288,2	1,1	370,0	1,4	406,8	1,5	434,7	1,6
12	CEZAYİR	317,1	1,2	482,3	1,8	407,6	1,5	376,3	1,4
13	*SUUDİ ARABİSTAN*	*535,9*	*2,0*	*473,9*	*1,8*	*387,2*	*1,4*	*373,7*	*1,4*
14	MISIR	304,5	1,2	474,2	1,8	467,4	1,8	370,8	1,3
15	ROMANYA	358,8	1,4	468,2	1,7	288,3	1,0	325,2	1,2
16	BİRLEŞİK ARAP EMİR.	264,7	1,0	239,9	0,9	390,9	1,5	311,0	1,1
17	AVUSTURYA	300,2	1,1	304,0	1,1	312,2	1,2	292,7	1,1
18	UKRAYNA	337,0	1,3	274,3	1,0	226,8	0,8	255,7	0,9
19	BULGARİSTAN	175,9	0,7	213,3	0,8	233,6	0,9	251,8	0,9
20	*KUZEY KIBRIS T.C.*	*226,2*	*0,8*	*242,7*	*0,9*	*248,5*	*0,9*	*248,7*	*0,9*
21	İSVİÇRE	318,2	1,2	244,2	0,9	268,3	1,0	237,9	0,8
22	İRAN	307,0	1,2	194,7	0,7	157,8	0,6	234,3	0,9
23	AZERBAYCAN	319,7	1,2	327,2	1,2	248,1	0,9	229,7	0,8
24	DANİMARKA	172,1	0,7	200,0	0,7	199,1	0,7	218,3	0,8
25	İRLANDA	67,1	0,3	69,2	0,3	134,7	0,5	201,9	0,7
26	İSVEÇ	145,9	0,6	188,0	0,7	182,6	0,7	198,8	0,7
27	PORTEKİZ	96,3	0,4	155,2	0,6	170,4	0,6	184,1	0,7
28	SURİYE	269,8	1,0	309,0	1,1	232,2	0,8	182,6	0,7
29	POLONYA	255,3	1,0	290,9	1,1	219,6	0,8	174,0	0,6
30	KANADA	118,7	0,4	165,5	0,6	148,1	0,6	172,0	0,6
31	TUNUS	120,0	0,5	351,0	1,3	238,4	0,9	161,6	0,6
32	JAPONYA	143,8	0,5	112,7	0,4	121,8	0,5	149,1	0,5
33	GÜRCİSTAN	173,5	0,7	164,1	0,6	114,2	0,4	131,3	0,5
34	G. KORE CUMHURİYETİ	54,2	0,2	37,5	0,1	101,6	0,4	130,9	0,5
35	LÜBNAN	199,6	0,8	156,1	0,6	161,7	0,6	127,4	0,5
36	SİNGAPUR	385,7	1,4	133,4	0,5	144,3	0,5	124,5	0,5
37	*AMUSTRALYA*	*69,9*	*0,3*	*65,1*	*0,2*	*74,3*	*0,3*	*121,8*	*0,4*
38	TÜRKMENİSTAN	117,5	0,4	95,8	0,4	106,6	0,4	119,5	0,4
39	KAZAKİSTAN	210,8	0,8	214,3	0,8	96,6	0,4	116,1	0,4
40	MACARİSTAN	134,0	0,5	113,7	0,4	121,9	0,5	110,0	0,4
41	HONG-KONG	243,0	0,9	144,3	0,5	99,1	0,4	108,7	0,4
42	MAKEDONYA	77,4	0,3	68,2	0,3	93,7	0,4	107,4	0,4
43	ÇEK CUMHURİYETİ	82,9	0,3	69,6	0,3	67,3	0,3	101,3	0,4
44	*ÜRDÜN*	*106,9*	*0,4*	*141,5*	*0,5*	*88,1*	*0,3*	*99,4*	*0,4*
45	YUGOSLAVYA FED. CUM.	42,8	0,2	52,6	0,2	60,7	0,2	98,4	0,4
46	LİBYA	188,7	0,7	95,2	0,4	139,6	0,5	94,9	0,3
47	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	44,4	0,2	38,4	0,1	36,6	0,1	91,3	0,3
48	ÖZBEKİSTAN	210,6	0,8	156,2	0,6	99,1	0,4	82,1	0,3
49	NORVEÇ	92,6	0,4	101,4	0,4	90,9	0,3	80,2	0,3
50	FİNLANDİYA	49,2	0,2	58,5	0,2	87,0	0,3	75,6	0,3
51	KUVEYT	125,7	0,5	89,4	0,3	82,7	0,3	73,0	0,3
52	G. AFRİKA CUMHURİYETİ	71,2	0,3	72,9	0,3	59,0	0,2	70,6	0,3
53	YEMEN	88,3	0,3	62,1	0,2	89,0	0,3	69,0	0,3
54	TAYVAN	50,0	0,2	25,2	0,1	31,8	0,1	68,9	0,3
55	FAS	51,9	0,2	99,4	0,4	90,4	0,3	68,7	0,3
56	MALTA	55,8	0,2	44,1	0,2	61,8	0,2	67,8	0,2
57	ARNAVUTLUK	41,1	0,2	44,8	0,2	65,7	0,2	61,3	0,2
58	HİNDİSTAN	60,8	0,2	73,6	0,3	120,5	0,5	56,0	0,2
59	PAKİSTAN	58,2	0,2	63,6	0,2	126,5	0,5	52,1	0,2
60	SLOVENYA	34,3	0,1	39,0	0,1	38,7	0,1	47,4	0,2
61	*NİJERYA*	*16,8*	*0,1*	*23,9*	*0,1*	*37,2*	*0,1*	*42,9*	*0,2*
62	BREZİLYA	47,8	0,2	43,9	0,2	33,7	0,1	41,3	0,2
63	MEKSİKA	22,4	0,1	35,3	0,1	41,5	0,2	41,1	0,1
64	MALEZYA	134,4	0,5	41,9	0,2	36,5	0,1	39,0	0,1
65	SUDAN	25,8	0,1	34,1	0,1	33,6	0,1	37,5	0,1
66	ENDONEZYA	47,4	0,2	29,0	0,1	29,2	0,1	30,0	0,1
67	ETİYOPYA	38,3	0,1	42,8	0,2	24,0	0,1	29,9	0,1
68	*BOSNA-HERSEK*	*51,6*	*0,1*	*56,1*	*0,1*	*39,8*	*0,2*	*26,8*	*0,1*
69	MOLDAVA	21,3	0,1	27,7	0,1	20,6	0,1	26,2	0,1
70	PANAMA	21,9	0,1	22,9	0,1	43,4	0,2	26,0	0,1
71	BANGLADEŞ	6,8	0,0	18,1	0,1	26,3	0,1	25,9	0,1
72	BAHREYN	13,4	0,1	10,6	0,0	10,8	0,0	24,7	0,1
73	UMMAN	19,1	0,1	21,8	0,1	29,0	0,1	24,5	0,1
74	LİTVANYA	55,6	0,2	34,7	0,1	25,8	0,1	23,8	0,1
75	HIRVATİSTAN	36,1	0,1	27,8	0,1	29,8	0,1	23,4	0,1
76	ARJANTİN	21,4	0,1	17,9	0,1	28,6	0,1	23,1	0,1
77	DOMİNİK CUMHURİYETİ	0,5	0,0	23,3	0,1	18,2	0,1	22,5	0,1
78	KIRGIZİSTAN	49,6	0,2	41,5	0,2	23,2	0,1	20,3	0,1
79	SLOVAKYA	25,2	0,1	18,1	0,1	17,0	0,1	20,2	0,1
80	TAYLAND	85,7	0,3	10,7	0,0	12,1	0,0	16,7	0,1
81	ŞİLİ	12,8	0,0	27,3	0,1	11,7	0,0	16,2	0,1
82	LETONYA	3,0	0,0	11,6	0,0	9,8	0,0	16,0	0,1
83	FİLİPİNLER	27,3	0,1	16,3	0,1	11,3	0,0	15,5	0,1
84	VENEZUELA	6,6	0,0	5,8	0,0	12,6	0,0	14,2	0,1
85	*JAMAİKA*	*13,4*	*0,1*	*14,6*	*0,1*	*17,7*	*0,1*	*13,2*	*0,0*
86	YENİ ZELANDA	10,7	0,0	11,1	0,0	12,8	0,0	13,2	0,0
87	GANA	12,7	0,0	11,7	0,0	61,3	0,2	12,8	0,0
88	BEYAZ RUSYA	8,8	0,0	7,6	0,0	4,6	0,0	11,8	0,0
89	KATAR	9,4	0,0	10,2	0,0	7,6	0,0	9,8	0,0
90	KAMERUN	7,8	0,0	12,0	0,0	11,0	0,0	9,5	0,0
91	LİBERYA	26,5	0,1	36,2	0,1	2,5	0,0	9,2	0,0
92	EKVATOR	8,1	0,0	4,8	0,0	6,6	0,0	8,0	0,0
93	URUGUAY	12,5	0,0	5,8	0,0	8,1	0,0	5,5	0,0
94	İZLANDA	3,2	0,0	11,1	0,0	2,3	0,0	4,9	0,0
95	TACİKİSTAN	7,2	0,0	9,8	0,0	5,3	0,0	4,4	0,0
96	PERU	5,0	0,0	5,8	0,0	5,9	0,0	4,2	0,0
97	FİLDİŞİ SAHİLİ	9,9	0,0	12,2	0,0	11,8	0,0	4,1	0,0
98	VİETNAM	33,0	0,1	4,1	0,0	4,4	0,0	3,9	0,0
99	ZİMBABVE	1,4	0,0	1,3	0,0	2,4	0,0	2,0	0,0
	TÜRKİYE SERBEST BÖL.	810,9	2,3	830,9	3,1	780,5	2,9	893,0	3,2
	LİSTE TOPLAMI	25.874,4	97,8	26.457,2	99,2	26.221,8	99,6	26.904,2	97,9
	DİĞER ÜLKELER	*556,7*	*2,2*	*493,7*	*1,9*	*356,9*	*1,4*	*591,3*	*2,1*
	TOPLAM	26.261,1	100,0	26.974,0	100,0	26.588,6	100,0	27.495,4	100,0
	Listenin Temsil Oranı	97,9	0,4	98,2	0,4	98,6	0,4	97,9	0,4

İthalat

Sıra no	ÜLKELER	1997		1998		1999		2000	
		Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%	Milyon $	%
1	ALMANYA	9.021,2	16,5	7.316,3	15,9	5.880,3	14,5	7.163,4	13,2
2	İTALYA	4.463,1	9,2	4.221,7	9,2	3.192,2	7,8	4.319,1	8,0
3	ABD	4.329,6	8,9	4.053,8	8,8	3.080,4	7,6	3.887,3	7,2
4	RUSYA FEDERASYONU	2.174,3	4,5	2.155,0	4,7	2.374,1	5,8	3.879,9	7,2
5	FRANSA	2.967,2	6,1	3.034,1	6,6	3.127,0	7,7	3.514,3	6,5
6	İNGİLTERE	2.763,1	5,7	2.683,3	5,8	2.190,0	5,4	2.701,7	5,0
7	İSPANYA	1.275,8	2,6	1.276,4	2,8	1.262,1	3,1	1.668,1	3,1
8	BELÇİKA-LÜKSEMBURG	1.216,7	2,5	1.202,6	2,6	1.139,2	2,8	1.650,6	3,0
9	JAPONYA	2.040,1	4,2	2.045,6	4,5	1.392,6	3,4	1.580,3	2,9
10	HOLLANDA	1.484,9	3,1	1.446,4	3,1	1.315,7	3,2	1.573,2	2,9
11	İSVEÇ	896,6	1,8	999,4	2,2	1.444,2	3,5	1.437,4	2,7
12	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	787,5	1,6	846,1	1,8	894,8	2,2	1.321,6	2,4
13	*CEZAYİR*	*769,0*	*1,6*	*647,3*	*1,4*	*881,9*	*1,7*	*1.197,9*	*2,2*
14	G. KORE CUMHURİYETİ	1.085,5	2,2	1.124,2	2,4	871,1	2,1	1.169,9	2,2
15	UKRAYNA	917,8	1,9	988,8	2,2	773,7	1,9	977,3	1,8
16	SUUDİ ARABİSTAN	1.017,8	2,1	669,9	1,5	579,2	1,4	951,4	1,8
17	İSVİÇRE	1.104,0	2,3	1.017,7	2,2	749,0	1,8	889,0	1,6
18	İRAN	646,4	1,3	433,0	0,9	635,8	1,6	814,7	1,5
19	LİBYA	533,1	1,1	342,9	0,7	502,1	1,2	786,2	1,5
20	*FİNLANDİYA*	*341,4*	*0,7*	*421,3*	*0,9*	*504,5*	*1,2*	*720,5*	*1,3*
21	ROMANYA	394,1	0,8	344,7	0,8	401,2	1,0	671,4	1,2
22	TAYVAN	510,7	1,1	515,9	1,1	374,3	0,9	550,2	1,0
23	SURİYE	456,3	0,9	308,0	0,7	307,0	0,8	545,1	1,0
24	AVUSTURYA	502,6	1,0	608,3	1,3	508,4	1,2	515,1	1,0
25	İSRAİL	238,7	0,5	282,8	0,6	298,3	0,7	503,2	0,9
26	İRLANDA	207,0	0,4	258,9	0,6	280,4	0,7	477,3	0,9
27	BULGARİSTAN	408,9	0,8	367,4	0,8	295,6	0,7	484,1	0,9
28	HİNDİSTAN	300,8	0,6	276,5	0,6	243,0	0,6	437,2	0,8
29	YUNANİSTAN	430,8	0,9	319,8	0,7	303,0	0,7	430,7	0,8
30	KAZAKİSTAN	165,3	0,3	253,7	0,6	295,9	0,7	346,3	0,6
31	BREZİLYA	330,1	0,7	407,4	0,9	226,2	0,6	301,2	0,6
32	AVUSTRALYA	444,5	0,9	402,0	0,9	141,9	0,3	280,5	0,5
33	MALEZYA	283,2	0,6	284,7	0,6	218,8	0,5	265,9	0,5
34	NORVEÇ	178,4	0,4	147,7	0,3	174,7	0,4	257,2	0,5
35	KANADA	311,1	0,6	176,3	0,4	176,3	0,4	255,5	0,5
36	TAYLAND	132,5	0,3	129,2	0,3	151,1	0,4	228,8	0,4
37	*ENDONEZYA*	*143,9*	*0,3*	*175,7*	*0,4*	*185,0*	*0,4*	*227,3*	*0,4*
38	MACARİSTAN	108,5	0,2	152,4	0,3	95,0	0,2	215,7	0,4
39	DANİMARKA	200,9	0,4	208,7	0,5	208,1	0,5	196,5	0,4
40	G. AFRİKA CUMHURİYETİ	183,3	0,4	152,5	0,3	123,6	0,3	171,2	0,3
41	POLONYA	92,0	0,2	82,1	0,2	81,2	0,2	164,0	0,3
42	KUVEYT	171,8	0,4	89,7	0,2	83,9	0,2	160,8	0,3
43	ÇEK CUMHURİYETİ	98,5	0,2	93,3	0,2	82,0	0,2	158,6	0,3
44	*GÜRCİSTAN*	*65,9*	*0,1*	*91,0*	*0,2*	*83,3*	*0,2*	*155,0*	*0,3*
45	SİNGAPUR	103,1	0,2	116,9	0,3	114,6	0,3	154,0	0,3
46	HONG-KONG	162,9	0,3	140,6	0,3	124,9	0,3	150,5	0,3
47	MISIR	398,9	0,8	393,0	0,9	109,0	0,3	140,4	0,3
48	NİJERYA	16,6	0,0	2,8	0,0	23,8	0,1	130,6	0,2
49	TÜRKMENİSTAN	73,5	0,2	42,0	0,1	67,0	0,2	97,8	0,2
50	AZERBAYCAN	58,3	0,1	50,3	0,1	44,0	0,1	95,6	0,2
51	ŞİLİ	26,2	0,1	25,1	0,1	35,8	0,1	92,2	0,2
52	PORTEKİZ	98,4	0,2	79,5	0,2	70,3	0,2	90,4	0,2
53	ÖZBEKİSTAN	94,8	0,2	96,2	0,2	47,5	0,1	85,8	0,2
54	ARJANTİN	248,0	0,5	158,3	0,3	99,2	0,2	85,7	0,2
55	PAKİSTAN	57,0	0,1	57,4	0,1	25,4	0,1	82,1	0,2
56	LİTVANYA	39,2	0,1	79,5	0,2	61,1	0,2	71,5	0,1
57	FAS	52,6	0,1	47,0	0,1	44,5	0,1	71,5	0,1
58	TUNUS	59,9	0,1	63,1	0,1	66,6	0,2	64,8	0,1
59	SLOVENYA	30,0	0,1	43,3	0,1	48,0	0,1	55,2	0,1
60	SLOVAKYA	22,4	0,0	23,6	0,1	45,7	0,1	51,5	0,1
61	*MEKSİKA*	*45,5*	*0,1*	*61,9*	*0,1*	*47,5*	*0,1*	*51,1*	*0,1*
62	YUGOSLAVYA FED. CUM.	27,0	0,1	25,9	0,1	26,0	0,1	47,4	0,1
63	BİRLEŞİK ARAP EMİR.	25,5	0,1	31,7	0,1	27,7	0,1	38,6	0,1
64	EKVATOR	39,0	0,1	33,5	0,1	38,1	0,1	38,0	0,1
65	MALTA	25,2	0,1	8,3	0,0	13,0	0,0	34,2	0,1
66	BAHREYN	18,5	0,0	36,4	0,1	12,4	0,0	30,7	0,1
67	ZİMBABVE	14,9	0,0	3,2	0,0	20,9	0,1	30,1	0,1
68	*FİLİPİNLER*	*27,2*	*0,1*	*33,8*	*0,1*	*27,9*	*0,1*	*28,3*	*0,1*
69	GANA	7,5	0,0	15,0	0,0	18,2	0,0	28,0	0,1
70	ÜRDÜN	29,9	0,1	7,7	0,0	18,8	0,0	27,3	0,1
71	BANGLADEŞ	16,9	0,0	24,3	0,1	24,8	0,1	25,8	0,0
72	HIRVATİSTAN	8,6	0,0	14,8	0,0	7,9	0,0	25,4	0,0
73	VİETNAM	9,4	0,0	13,1	0,0	12,9	0,0	24,3	0,0
74	YENİ ZELANDA	102,0	0,2	36,8	0,1	15,2	0,0	22,1	0,0
75	LÜBNAN	35,3	0,1	29,0	0,1	11,1	0,0	22,0	0,0
76	BEYAZ RUSYA	39,2	0,1	20,9	0,0	20,8	0,1	18,0	0,0
77	TACİKİSTAN	3,4	0,0	7,9	0,0	4,1	0,0	16,5	0,0
78	KAMERUN	11,9	0,0	14,2	0,0	9,8	0,0	14,7	0,0
79	LİBERYA	59,8	0,1	3,0	0,0	9,8	0,0	13,9	0,0
80	LETONYA	1,8	0,0	2,8	0,0	1,7	0,0	11,9	0,0
81	VENEZUELA	9,3	0,0	2,7	0,0	7,2	0,0	11,7	0,0
82	PERU	26,1	0,1	21,6	0,0	26,8	0,1	11,6	0,0
83	KATAR	14,1	0,0	63,4	0,1	14,2	0,0	10,7	0,0
84	MAKEDONYA	30,2	0,1	13,2	0,0	7,9	0,0	10,5	0,0
85	*PANAMA*	*27,4*	*0,1*	*35,1*	*0,1*	*21,7*	*0,1*	*9,4*	*0,0*
86	FİLDİŞİ SAHİLİ	25,8	0,1	27,1	0,1	28,7	0,1	9,2	0,0
87	BOSNA-HERSEK	1,3	0,0	5,3	0,0	16,2	0,0	7,5	0,0
88	MOLDAVA	15,1	0,0	11,8	0,0	10,9	0,0	7,0	0,0
89	KUZEY KIBRIS T.C.	8,2	0,0	6,8	0,0	7,2	0,0	6,8	0,0
90	SUDAN	9,4	0,0	11,8	0,0	7,0	0,0	4,6	0,0
91	İZLANDA	4,8	0,0	3,8	0,0	2,5	0,0	4,0	0,0
92	URUGUAY	14,8	0,0	10,0	0,0	6,9	0,0	3,8	0,0
93	ARNAVUTLUK	3,4	0,0	2,8	0,0	1,4	0,0	2,8	0,0
94	KIRGIZİSTAN	7,8	0,0	6,8	0,0	2,8	0,0	2,4	0,0
95	YEMEN	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,8	0,0
96	ETİYOPYA	0,8	0,0	0,8	0,0	0,3	0,0	0,2	0,0
97	JAMAİKA	0,1	0,0	2,2	0,0	0,6	0,0	0,2	0,0
98	DOMİNİK CUMHURİYETİ	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
99	UMMAN	0,7	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
	TÜRKİYE SERBEST BÖL.	360,7	0,7	417,6	0,9	507,8	1,2	493,8	0,9
	LİSTE TOPLAMI	47.840,6	98,5	45.629,6	99,1	39.976,4	99,3	52.845,0	97,6
	DİĞER ÜLKELER	*717,9*	*1,5*	*392,9*	*0,9*	*711,9*	*1,7*	*1.304,9*	*2,4*
	TOPLAM	48.558,7	100,0	45.921,4	100,0	40.687,3	100,0	54.149,8	100,0
	Listenin Temsil Oranı	98,5	0,2	99,1	0,2	98,3	0,2	97,6	0,2

Kaynak: DTM, DİE

ÖZET

Türkiye dış ticaretinin Tanzimat'tan günümüze gelişimi ve yapısını inceleyen bu araştırma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Osmanlı imparatorluğu'nun 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde uyguladığı dış ticaret politikalarının yol açtığı sonuçlar, bunun dış ticaret hacmi ve gelişimine yansımaları, ihracat ve ithalatın mal bazında yapısı ve ülkelere göre yapılan dış ticaretin dağılışını incelenmektedir. Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat sonrasında liberal bir dış ticaret politikası izlemesi, dış ticaret hacmini daha önceye nazaran çok hızlı artırırken, ticaret dengesinin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu dışarıya daha çok tarım ve madencilik ürünleri satarken, dışarıdan sanayi ürünleri satın alan bir ekonomik yapısı söz konusu idi. Osmanlılar dış ticaretinin hemen tamamını beş büyük sanayileşmiş Batı Avrupa ülkesi ile yapmaktaydı.

İkinci bölüm, cumhuriyetin kuruluşundan (1923) 1980'e kadar geçen süreç içerisinde Türkiye dış ticaretinin gelişimi (ticaret hacmi, miktarı, dengesi, kişi başına ihracat, ithalat ve GSMH ile dünya ticaretindeki payı) ve yapısı (ihracat ve ithalatın bileşimi, mal gruplarına göre dağılışı) ile ülke ve bölgesel teşkilatlara göre dağılışını konu almaktadır. Dönemler halinde incelenen bu bölümde, Türkiye'nin ithal ikamesine dayanan sanayileşme stratejisine bağlı olarak koruyucu ve içe dönük bir dış ticaret politikası izlediği görülmektedir. Ancak 1923-1929 ile 1950-1953 devrinde kısmen daha liberal bir anlayışın gündeme geldiği görülmektedir. Türkiye dış ticareti 1923-1979 döneminde gerek hacim gerekse yapısal ve ülkeler bakımından büyük bir değişim yaşamamıştır. Ülke ihracatı tarımsal hammaddelerden oluşurken, ithalatın büyük oranda yatırım malları ve ara mallarından meydana geldiği görülmektedir. Bu dönemde Almanya, ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa dış ticaretimizin yarısından fazlasını yaptığımız en önemli ticaret partnerlerimiz durumundadır. Ayrıca OECD ülkeleri ve AB dış ticaretimizin büyük kısmını yaptığımız en önemli teşkilatlar olma özelliğini 1960 sonrası kazanmışlardır.

1980-2000 döneminde dış ticarette meydana gelen değişiklikler ise, üçüncü bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde dış ticaretin gelişimi ve yapısı ile ülke ve bölgesel teşkilatlara göre dağılışı incelenirken, aynı zamanda 1980 sonrası dış ticarette yaşanan büyük dönüşümün nedenleri üzerinde durulmaktadır. Serbest bölgeler, gümrük birliği, dış ticaret-ulaşım ilişkisi ile kıtalar bazında dış ticaretin

dağılışı üçüncü bölümün incelenen diğer konuları arasındadır. 24 Ocak Kararları ile ihracata dayalı büyüme stratejisini seçen Türkiye, 1980 sonrası izlediği liberal dış ticaret politikaları sayesinde ihracat ve ithalat hacmini görülmedik şekilde (olağanüstü) artırmıştır. Özellikle 1980-1989 döneminde ihracatın gösterdiği performans kayda değerdir. Ancak ihracat aynı performansını 1990'larda yakalayamamıştır. 1980 sonrasında yaşanan en büyük değişim Türkiye ihracatının tarımsal görünümünden tamamen kurtulup, sanayi ürünleri ihraç eden bir yapıya kavuşması ile ilgilidir. Öyle ki, bugün ihraç mallarımızın yaklaşık %90'ını endüstri ürünleri oluşturmaktadır. İthalatımız ise daha çok ara malları ya da hammaddeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. OECD ve AB gibi en büyük ticari partnerlerimiz yanında İslam ülkeleri de ticarimizde önemli paya sahiptirler. 1987'den itibaren kurulan serbest bölgeler sayesinde Türkiye'nin dış ticaret hacmi önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Günümüz Türkiye ihracatında karayolu ulaşımı ön plandayken, ithalatında denizyollarının egemenliği söz konusudur.

Son olarak bu araştırma, Tanzimat'tan günümüze Türkiye dış ticaretini, sanayileşme-kalkınma süreciyle bağlantısını kurarak, bir fotoğrafını çekmektedir.

SUMMARY

This research which examines the development and the structure of Turkish foreign trade from Reformation Period (Tanzimat) till now has three parts. In the fist part the results which stemmed from the foreign trade politics that Ottoman Empire employed in 19th century and the first quarter of 20th century and its reflections to the development of the foreign trade volume and balance; the structure of export and import in terms of goods and the distribution of foreign trade in accordance with the countries are examined. That Ottoman Empire followed a liberal foreign trade politics after Reformation Period caused a rapid increase in the foreign trade volume compared to the old times and the trade balance had deficits perpetually in general terms. The economic structure of Ottoman Empire depended on importing industrial products and exporting rather agricultural and mining products. Ottomans made their foreign trade with the five biggest industrial Western Europe countries.

The subject of the second parts are the development (the volume of trade, quantity of trade, balance of trade, Per capita export, import, Gross National Product and its share in the world trade) and structure (the combination of export and import and its distribution in accordance with groups of goods) of Turkey's foreign trade in the process from the foundation of republic (1923) till 1980 and its distribution to the country and regional organisations. In this part which examined according to periods, it is observed that due to strategy of industry which depended on Turkey's import-substitution followed an invert and protective foreign trade politics. Yet in the years between 1923-1929 and 1950-1953 it is seen that a more liberal understanding appeared on the agenda. Turkey's foreign trade didn't undergo a great change in terms of both volume and structure and countries in the period between 1923 and 1979. It is seen that country import was formed through agricultural raw materials and for export capital goods and intermediate goods were essential to a great extent. In this period, Germany, USA, England, Italy and France are in the position of the most important trade partners with whom we made more than half of our foreign trade together. Besides OECD countries and EU achieved to the most important organisations with which we made the greatest part of our foreign trade after 1960.

The alterations that occurred from 1980 till 2000 in foreign trade are analysed in the third part. In this part the structure, and development of foreign trade and its distribution to the country and regional organisations are examined, besides the causes of the biggest transformation that took place in foreign trade after 1980 are explained. Free zones, Customs Union, the relationship between transformation and foreign trade and the distribution of the foreign trade in terms of continents are among the other subjects of the third part. Turkey, which chose the strategy of export-oriented growth (industrialisation) according to the 24th January laws, increased the export and import volume in an extra ordinary way thanks to the liberal foreign trade politics that it followed after 1980. Especially the performance that export showed in the period between 1980-1989 is worthy of note. However, export couldn't acquire the same performance in 1990s. The biggest change that occurred after 1980 is related to that Turkey's export get rid of the agricultural appearance totally and acquired a structure which exported industrial products. So that, today approximately 90% of our export goods are composed of industrial products. Our import condensed an rather intermediate goods or raw materials. Apart from OECD and EU, our greatest trade partners, Islamic countries occupies in important share in our foreign trade. Thanks to the free zones which were founded starting from 1987, Turkey's foreign trade volume has developed a great deal. In these days highways transportation through are on the foreground in Turkey's export, but in import maritime line are essential.

Consequently, this research takes a photography of Turkey establishing a relationship with the process of industrialisation-development and Turkey's foreign trade from the Reformation Period till now.